

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS
FEJLESZTÉSÉRE

Hajdu Tibor

Fejérváry Géza karrierje, avagy
miképp lehetett egy magyar
Ferenc József kedvence

Dombrády Lóránd

Akiről nem beszélünk:
Werth Henrik, I. rész

Andaházi Szeghy Viktor

A Kárpát-csoport 1941. évi
ukrajnai tevékenysége

Az alapítás éve
1888

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

QUARTERLY OF MILITARY HISTORY

Journal of the Institute and Museum
of Military History

Established 1888

Editor in Chief Ferenc Csákváry
Managing Editor Gábor Hausner
Review Editor Ferenc Pollmann

Editorial Board

Tibor Balla, Gábor Bona, István Czigány,
Tamás Csikány, István Diószegi, Lóránd
Dombrády, Tibor Hajdu, Róbert Hermann
(President), József Holló, Miklós Horváth,
Ferenc Lenkefi, József Lugosi, Géza Pálffy,
János Rainer M., Sándor Szakály, György
Székely, Aladár Urbán, János Varga J.,
László Veszprémy, József Zachar

Published by the Institute and Museum
of Military History of the
Ministry of Defence
2-4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hungary
Postal address: PO Box 7, Budapest H-1250
Phone (36 1)-356-95-22
Fax: (36-1)-356-19-39

Editorial and Publishing Office

2-4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hungary
Postal address: PO Box 7, Budapest H-1250
Phone (36-1)-356-95-22/110
Fax (36-1)-214-66-05

E-mail: hadtortk@freemail.hu
Electronic version: www.epa.oszk.hu/hk

Subscription fee 1800 HUF annually,
450 HUF quarterly

Distribution

Magyar Posta Rt. Business and Logistics
Centre

Subscription abroad

Hírlapelőfizetési Iroda
1 Orczy tér Budapest 1089 Hungary
Postal address: HELIR Budapest H-1900
E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

REVUE D'HISTOIRE MILITAIRE

Publication trimestrielle de l'Institut
et du Musée d'Histoire Militaire

Fondée en 1888

Rédacteur en chef: Ferenc Csákváry
Responsable éditorial: Gábor Hausner
Chef de la rubrique Revue: Ferenc Pollmann

Comité éditorial:

Tibor Balla, Gábor Bona, István Czigány,
Tamás Csikány, István Diószegi, Lóránd
Dombrády, Tibor Hajdu, Róbert Hermann
(président), József Holló, Miklós Horváth,
Ferenc Lenkefi, József Lugosi, Géza Pálffy,
János Rainer M., Sándor Szakály, György
Székely, Aladár Urbán, János Varga J.,
László Veszprémy, József Zachar

Éditée par l'Institut et le Musée
d'Histoire Militaire
(Ministère de la Défense)
2-4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hongrie
Adresse postale: PO Box 7, Budapest H-1250
Tél.: (36-1)-356-95-22
Télécopie: (36-1)-356-19-39

Rédaction et Maison d'Édition:

2-4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hongrie
Adresse postale: PO Box 7, Budapest H-1250
Tél.: (36-1)-356-95-22/110
Télécopie: (36-1)-214-66-05

E-mail: hadtortk@freemail.hu
Version électronique: www.epa.oszk.hu/hk

Tarif d'abonnement: 1800 HUF (annuel),
450 HUF (trimestriel)

Diffusée par

Magyar Posta Rt. Centre d'Affaires et
Logistique

Abonnement à l'étranger:

Hírlapelőfizetési Iroda
1 Orczy tér Budapest 1089 Hongrie
Adresse postale: HELIR Budapest H-1900
E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

*E számunk a
Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma
Nemzeti Kulturális Alapprogram
támogatásával jelent meg*

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

117. ÉVFOLYAM

BUDAPEST

2004. 1. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

É SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Andaházi Szeghy Viktor, Hadtörténeti Könyvtár, (Budapest); *Balla Tibor* őrnagy, PhD, tudományos főmunkatárs, Hadtörténeti Intézet (Budapest); *Borus József*, a történelemtudomány kandidátusa (Budapest); *Csákváry Ferenc* főszerkesztő, Hadtörténelmi Közlemények (Budapest); *Csicsely János* grafikus, Hadtörténeti Múzeum (Budapest); *Dombrády Lóránd*, a történelemtudomány doktora (Budapest); *Hajdu Tibor*, a történelemtudomány doktora, MTA Történettudományi Intézet (Budapest); *Hausner Gábor* őrnagy, felelős szerkesztő, Hadtörténelmi Közlemények (Budapest); *dr. Jankó Annamária* igazgató, Hadtörténeti Térkép-tár (Budapest); *Kovács László Gábor* főiskolai hallgató (Budapest); *Mészáros Kálmán* tudományos munkatárs, Hadtörténeti Intézet (Tápiószentmárton); *dr. Mészáros Zoltán* középiskolai tanár (Szabadka); *dr. Olasz Lajos* tudományos munkatárs, SZTE, Juhász Gyula TFK (Szeged); *Pandula Attila*, a történelemtudomány kandidátusa, egyetemi docens, ELTE BTK (Budapest); *Ravasz István* alezredes, a hadtudomány kandidátusa, irodavezető, Hadisírgondozó Iroda (Budapest); *Sallay Gergely Pál* tudományos munkatárs, Hadtörténeti Múzeum (Budapest); *Szabó Péter* őrnagy, a hadtudomány doktora, tudományos főmunkatárs, Hadtörténeti Intézet (Budapest); *Szakály Sándor*, a történelemtudomány kandidátusa, alelnök, Duna Televízió (Budapest); *Szikits Péter* fényképész, Hadtörténeti Múzeum (Budapest); *Vargyai Gyula*, a történelemtudomány doktora, egyetemi tanár, ELTE BTK (Köszeg); *Veszprémy László* alezredes, a történelemtudomány kandidátusa, igazgató, Hadtörténeti Könyvtár (Budapest)

A rezüméket és a tartalomjegyzékeket *Sallay Gergely Pál* (angol), *Márkus Andrea* (francia), *Zachar Viktor Kristóf* (német) és *Cinkóczi Botondné* (orosz) fordította.

A Szerkesztőség kéziratokat nem őriz meg és nem küld vissza!

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata

Főszerkesztő: Csákváry Ferenc

Felelős szerkesztő: Hausner Gábor

A szemlerovat vezetője: Pollmann Ferenc

Szerkesztő bizottság:

Balla Tibor, Bona Gábor, Czigány István, Csikány Tamás, Diószegi István, Dombrády Lóránd, Hajdu Tibor, Hermann Róbert (a szerkesztő bizottság elnöke), Holló József Ferenc, Horváth Miklós, Lenkefi Ferenc, Lugosi József, Pálffy Géza, Rainer M. János, Szakály Sándor, Székely György, Urbán Aladár, Varga J. János, Veszprémy László, Zachar József

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4. Postacím: Budapest, Pf. 7., 1250
Telefon: 356–95–22/110, Fax: 214–66–05, E-mail: hadortok@freemail.hu
Elektronikus változat: www.epa.oszk.hu/hk

Kiadja:

a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4.
Postacím: Budapest, Pf. 7., 1250. Telefon: 356–95–22, Fax: 356–19–39
A kiadásért felel a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum főigazgatója

Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 1280,- Ft, negyedévre 320,- Ft

Terjeszti:

a Magyar Posta Rt. Üzleti és Logisztikai Központ (ÜLK), valamint a Magyar Lapterjesztő Rt. Belföldi előfizetés: a Budapesti Postaigazgatóság kerületi ügyfélszolgálati irodáiban, a hírlapkézbesítőknél, valamint a Hírlapelőfizetési Irodában (HELIR), 1089 Budapest VIII., Orczy tér 1., levélcím: HELIR 1900 Budapest, e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu; vidéken: a postahivatalokban és a kézbesítőknél. Külföldi előfizetés: a Hírlapelőfizetési Irodában, 1089 Budapest VIII., Orczy tér 1., levélcím: HELIR 1900 Budapest, e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu. Egyes példányok megvásárolhatók a nagyobb budapesti és vidéki hírlapüzletekben, valamint a Hadtörténeti Múzeum könyv- és ajándékboltjában.

TANULMÁNYOK

HAJDU TIBOR

FEJÉRVÁRY GÉZA KARRIERJE

avagy

miképp lehetett egy magyar Ferenc József kedvence*

Ahogy a dualizmus kora jelentős alakjainak többségéről, Fejérváry Gézáról sem írtak még életrajzot.¹ Pedig két évtizeden át volt honvédelmi miniszter, előzőleg államtitkárként a minisztérium szakirányítója, ifjan Solferino hőse, majd Ferenc József szárnysége és élete végéig kedvence, öregén a magyar politikai élet egyik kulcsfigurája, s ha botrányos körülmények között is, miniszterelnök. Elnyert számtalan kitüntetést, köztük a Mária Terézia-rendet s vele a bárói címet, a gyalogsági tábornoki rangot – de az utókor figyelmét mégsem.

Tudományos életrajz írására magam sem vállalkoznék, márcsak azért sem, mert élete három évtizede egy a honvédség és a Honvédelmi Minisztérium történetével, azt pedig megírták már, s bár újraírása aktuális lenne, nem illeszkedhetne egy életrajz keretébe, a törvények, adatok, felépítés, alakulatok és katonai problémák részletezése elnyomná a miniszter személyiségét. Azt regényes életrajz bonthatná ki, s ez nem a mi terepünk – ne essünk a publicisták hibájába, akik áttévednek a tudományos történetírás mezejére. Az alábbiakban vázlatos képet szeretnék adni Fejérváry pályájáról, arról, hogyan lehetett elnyerni egy magyarnak a mogorva Ferenc József rokonszenvét, gyors karriert csinálni ott, ahol már egy évvel korábbi előléptetés, „außer der Rangtour” is különös kegynek számított. Nem volt Fejérváry szürke törtető, szerette az életet, a kalandot, a pénzt és a pompát, a harcot és az utazást, a szép nőket és a jó lovakat, de mindenekelőtt mégis az érdekelte – hogyan lehet Ferenc József kegyeibe férközni? S ezt a célját el is érte.

* Köszönetet kell mondanom az Osztrák-Magyar Akció Alapítványnak, amely lehetővé tette, hogy az életrajzhoz szükséges bécsi kutatásokat elvégezzem. Köszönet illeti a Hadtörténeti Intézetben dolgozó kollégáimat, mindenek előtt Bonhardt Attila alezredest, az Intézet bécsi kirendeltségének volt vezetőjét és a Kriegsarchiv levéltárosait, főnöküket, Peter Broucek udvari tanácsost, kiknek segítségével nem is gondolhattam volna az életrajz megírására.

¹ Tudomásom szerint az első Fejérváry életét ismertető kiadvány *Kőrösi László*: Fejérváry Géza báró c. írása. (Budapest, 1896. Kortörténeti Könyvtár XXII. füzet.) Ezt nyilván Fejérváry vagy hívei inspirálták, és nem sokkal az ellenfele, Kasics Péter által folytatott sajtókampány után, feltehetőleg annak ellensúlyozására készült. Hamarosan megjelent horvát fordításban is. Tiszti kinevezésének 50 éves jubileumára publikáltak egy hivatalos jellegű életrajzi méltatást: Báró Fejérváry Géza cs. és kir. tábornok, m. kir. honvédelmi miniszter. Pozsony, 1901. [Az összeállító, *Vághó Ignác* nevének feltüntetése nélkül.] Ennek változatát közli: *A Ludovika Akadémia Közlönye*, 1901. 743–852. o. – Németül *Rudolf Kisling* írta meg rövid életrajzát a *Neue Österreichische Biographie ab 1815 – Grosse Österreicher* sorozat XII. kötetének, Wien, 1957. Magyarul újabban a „Honvédelmi miniszterek 1848–1994” c. összeállításban jelent meg 4 oldalas életrajza. (Budapest, 1994.) Nagyobb munkákat csak kormányának szenteltek. Halálakor számos pesti és bécsi újság közölt érdekes adatokat tartalmazó nekrológot. A vele foglalkozó irodalmi publicisztikából utalnék Krúdy és Mikszáth írásaira, továbbá *Marczali Henrik* cikkeire (*Pesti Napló*, 1928. július-augusztus), *Kun Andor* emlékezésére. (*Magyar Hírlap*, 1937. június 27.)

Szerencsése volt, nem is egyszer és élni tudott vele. Mint tiszt fia, evangélikus vallása ellenére simán bejutott az előkelő és katolikus Wiener Neustadt-i akadémiára, 1844-ben, tizenegy évesen. Apja akkor csak nyugdíjazás előtt álló öreg őrnagy, de mire Geyzát (az akadémián így írta még a nevét) hadnaggyá avatják, ismert, tekintélyes tábornok.

Származása

Az apa, komlóskeresztesi Fejérváry József, régi magyar nemesi családból származott ugyan, az ősi házban, Komlóskeresztesen született, de maga már vagyontalan volt. Neve beszélő név, magába foglalja a család eredetét: mikor a délvidéki, egyes források szerint délszláv eredetű² Nekes István 1521-ben elesett Nándorfehérvár ostrománál, özvegye ölbéli fiacskájával Sáros megyébe menekült, ott telepedett le; a kis János felnővén katonáskodott egy ideig, a Nekes családtól örökölt nemességét 1558-ban Fejérváry néven erősítette meg a császár, utalva születése, apja hősi halála helyére. A hadi szolgálatból kiöregedve megyei tisztviselő: Sáros vármegye jegyzője, eperjesi harmincados, végül a kassai királyi kamara tanácsosa, s ezután nyerte 1570-ben a sárosi szlovák hegyi falucskát birtokul és előnévként.³ Ez maradt később is a család neve.

A falu a XIII. században a templomos rendé, róluk kapta Komlós a Keresztes nevet, ők építették a templomát. Később különböző családokra szállt, s utóljára kihalván adta a császár Fejérváry Jánosnak, aki az ő hú embere volt, mint leszármazottai közül is sokan. Sárosban és Gömörben viseltek kisebb-nagyobb közhivatalokat, mivel hivatásos katona kevés volt közöttük, inkább megyei hivatalnok-nemesi mint katonacsaládról beszélhetünk. Szükség esetén persze fegyvert is fogtak, s ez a szükség a XVI–XVII. században gyakori volt.

Dédapja Fejérváry László cs. kir. kapitány, nagyapja Fejérváry József Gömör megyei főadószedő, egyik nagybátyja sárosi főbíró. A gazdagnak sohasem mondható evangélikus család tekintélyére mutat, hogy tagjai többször nősültek ismertebb felvidéki nemesi családokba (Barkóczy, Dessewffy, Görgey, Kubinyi, Semsey). Pulszky Ferenc leírja, hogy Sárosban ezek a régi, neves köznemesi családok mennyire összetartottak, „büszkéek voltak származásukra, melynek a sok ágra szakadt nemzetségeknek feldarabolt birtoka nem mindig felelt meg. Mindamellettt fényűzés és vendégeskedés, táncvigalmak és kártyázás dívott e megyében, pedig nem egy ily régi család merült el pénzzavarokban, de a gazdagabbaknak is voltak szegény rokonaik, kik a tisztválasztásoknál kerestek bármi szerény állomást, melyben legalább három évig úri szerepet játszhattak.”⁴ A megyéből nagy számban kikerült állami tisztviselőktől úgy mint a néhány arisztokrata családtól elzárkóztak. „Tisztességes állásnak csak a földbirtokosét tartották, ki hivatalt nem visel, senkitől nem függ, ez az igazi úr. Különbséget itt nem tett a nagyobb vagy kisebb birtok, hanem legfőljebb a család régisége; egyébiránt erre is inkább családi összeköttetéseknel

² *Kőrösi*: i. m.

³ *Nagy Iván*: Magyarország családai és Kempelen megfelelő helyei. Kriegsarchiv (KA) Wien B 1458. Joseph Fejérváry Nachlaß. Fejérváry József és Géza hagyatékát utóbbi dédunokája, Fejérváry-Vaglió Aranka (Svájc) adományozta a Kriegsarchivnak. – A család történetére lásd még: Sáros vármegye leírása, statistikai, földrajzi, okirati és történelmi tekintetben. *Potemkin Ödöntől*, Pest, 1863.; *Tóth Sándor*: Sáros vármegye monográfiája három kötetben. Budapest, 1909–1912.; *Pulszky Ferenc*: Életem és korom. (Az előszót és a jegyzeteket írta *Óltványi Ambrus*.) 1–2. k. Budapest, 1958.

⁴ *Pulszky*: i. m. I. k. 117. o.

*Báró Fejérváry Géza gyalogsági tábornok, honvédelmi miniszter
Kolber Károly felvétele
Hadtörténeti Múzeum Fotóarchívuma, lt. sz.: 51.988.*

adtak valamit, mint társaságban, mert az egyenlőség érzete áthatotta az összes birtokos nemességet, az úgynevezett táblabírákat... hogy birtokos nemes család leánya nem-nemeshez menjen férjhez, hallatlan botránynak, családi csapásnak tartották. E részben csak a katonatiszt iránt tettek kivételt, ezeket társadalmilag egyenrangúaknak nézték az urakkal. De a nemesség nemcsak lefelé, hanem fölfelé is elzárkózott, aki mágnásokkal sokat társalkodott, aranykulcsot kapott,⁵ vagy mágnásleányt vett el, azt fertálmágnásnak csúfolták...⁶ Ahogy Mikszáth írja: „Sárosban a kis urak is nagy urak és megfordítva: a nagy urak is kis urak.”⁷

A család nevezetes tagja, Fejérváry Károly szép kézirat-, ritkaság és műgyűjteményt hagyott Gábor fiára, leányát Pulszky Károlyhoz adta, s így Pulszky Ferenc nagyapja lett. Károly szerepet játszott az evangélikus közéletben is. Fejérváry Gábort is elcsábította az ügyvédi pályáról a műgyűjtés, nagy európai utazásokat tett unokaöccsével, Pulszky Ferencsel, ki így a Fejérváry családban vált műbaráttá, s a régészeti gyűjtemény nagy részét is örökölte nagybátyja halála után, de Fejérváry Gábor tanítványának vallhatta magát Henszlmann Imre és Markó Károly is.

Tehát ha nem éppen gazdag, de jónevű és királypárti felvidéki magyar nemesi familia volt a Fejérváry-család, hozzá tartozni kedvező előzmény lehetett nemcsak a Wiener Neustadt-i Akadémián, hanem Ferenc József udvarában is.

Hősünk apja, Fejérváry József (1798–1859) 17 évesen kiszakadt a sárosi családi fészekből. A Fejérváryak majd 250 éven át nem osztották fel az ősi birtokot, de mikor Fejérváry Károly nőül vette a falu másik birtokosának leányát, Semsey Polixénát, vagyonmegosztást kezdeményezett, s családja végül Eperjesre költözött. A vagyonmegosztásnak meglett az eredménye: egy évszázad sem telt el, és Sárosban nem maradt Fejérváry-birtok.⁸ Fejérváry Károly öccse, József az omladozó váron kívül már nem sokat hagyhatott hat fiára, s mikor ezek árván maradtak, az ifjabb József olyan megegyezéssel állhatott katonának, hogy földet nem örököl. Ezredkadét lett a 19. magyar gyalogezrednél, amely akkor Milánóban, majd Zarában állomásozott, a legénység ugyan nagy részt magyar, de a tisztikarnak csak fele. Családi körülményei mellett („árvából lesz jó katona” hirdeti a népdal) bizonyára a napóleoni háborúk dicsősége vitte a hadi pályára, de a hosszú béke éveiben gyakran gondolhatta, hogy ő nem a szerencse fia; csak évek múltán nyert alhadnagyi kinevezést, bár néhány évig testőr volt Bécsben, soká meg is maradt a ranglétra legalsó fokán, míg át nem lépett a pécsi 52-es gyalogezredhez. A pécsiakkal 1830–1831-ben Zágrábban szolgált, itt lett végre 32 évesen főhadnagy, miután nőül vette az árva Paulich vagy Pavlic Antoniát. Antonia régi horvát határőrtiltsi családból származott, de nemességet úgy tűnik csak apja kapott, aki 1800-ban őrnagy volt a román–illír határőrezredben, mikor lábát amputálni kellett, s nyugdíjazták.

Antonia aligha tudott magyarul, a családban németül beszéltek, s mikor fiuk született a csehországi Josefstadtban 1833. március 15-én, Fejérváry József már ott szolgált a lengyel 20. gyalogezredben, ahol elfoglalhatott egy megüresedett századosi helyet, őrnagy csak 1842-ben lett, ugyanebben az ezredben.⁹ Biztosan azt akarta, hogy a fiú ne feledhesse magyarságát, mikor a más nyelvben nem ismert Geyza névre kereszteltette, s erre

⁵ Kamarási címet.

⁶ Pulszky: i. m. I. k. 73–74. o.

⁷ A gavallérok. Mikszáth Kálmán Kritikai Kiadás (MKK) 27. k. 185. o.

⁸ Az 1911-es gazdacímár adatai szerint.

⁹ KA B 1458.

oka volt, mert a részben Galíciában, részben Csehországban szolgáló ezredben magyar katona nem akadt, magyar tiszt is csak kettő-három, s így Geyza az iskolában németül tanult, magyarul apjától, iskolatársaitól csehül, a katonáktól lengyelül. Fiatalkori minősítései szerint magyarul tökéletesen beszél, de csak „elég jól” ír, míg jó német stílusát dicsérik. Ezzel szemben sokan állították róla, hogy mikor honvédelmi államtitkár lett, még csak törve beszélt magyarul.

Az igazság valahol középen lehet. Valószínűleg németül tudott jobban, főleg pedig németül tanult fogalmazni. A magyar honvédelmi államtitkárnak azonban fogalmazni is jól kellett tudni, s helytállni a politikai vitákban is nem akármilyen ellenfelekkel szemben. Így az első években kiütközhetett gyakorlatlansága, de a „törve beszélt” bizonyára túlzás, s van benne előítélet az 1868 után felállított magyar honvédségbe vezényelt császári tisztekkel, általában a magyar származású császári tisztekkel szemben. Fejérváry József kétségtelenül „labanc” volt, fiával együtt, ha ezt a felosztást alkalmazzuk, de ez nem jelenti, hogy ne érezte volna magát magyarnak – egy olyan nemzedékhez tartozott, ahol minden hasonló sorsúnak el kellett döntenie, hogy a korábbi századok szellemében a császárhűséget, a birodalmi szellemet tartja-e előbbre valónak vagy már a nemzeti érzést. Ez a sorrend azonban nem jelenti a magyarságtudat hiányát, még azoknál sem, akik 1848-ban a másik oldalon harcoltak, de érthető, ha nemcsak a császár, a korabeli magyar közvélemény is választást követelt tőlük. Pulszky elbeszéli, hogy az ő polgárosodó családjában rendszeren németül beszéltek, s a magyart főleg akkor gyakorolta, ha Fejérváry nagyanyjánál vendégeskedett a komlóskeresztes háromszobás „kastélyban”: a Fejérváry családban, mint a megye hasonló köznemesi családjaiban, a magyar volt a mindennapi érintkezés nyelve.

Ami Sáros megyét illeti, annak közhangulata többször is megfordult. A nemesség Mohács után a Habsburgok pártjára állt, a német városokról nem is szólva. Bocskaitól Rákócziig egyre erősödött a kuruc szellem, s ezt még táplálta az evangélikusok üldözése a XVIII. század elején. Mária Terézia porosz háborúiban viszont már sok sárosi nemes harcolt, mind közelebb kerültek Bécshez, és 1848 előtt a megye döntően katolikus és aulikus jellegű volt. Ilyen Sárosot hagyott el Fejérváry József, de mikor ő végre karriert csinált a császári seregben, azt ellenforradalmi szerepe, magyarellenessége gyűlölttette tette szülőhelyén is, melyet öregkorában sem keresett fel, s arról sem tudunk, hogy Fejérváry Gézának a családdal vagy másképp sárosi kapcsolatai lettek volna.¹⁰ Pulszky megvetéssel ír Benedek Lajos szerepéről az 1846-os lengyel felkelés leverésében: „a művelt világ elborzadott ezen barbárságon”,¹¹ de nem említi, hogy Benedek mellett ott volt nagybátyja is, kinek nevét nyilván éppen ezért s 1849-es működéséért emlékezésében le sem írja, noha a Fejérváry család más tagjairól ott igen sok szó esik.

Pedig Fejérváry József életének nagy szerencséjét az 1846. februári galíciai felkelés hozta meg. A 20. gyalogezred Neu Sandec-ben (Nowy Szacz) állomásozó zászlóaljának parancsnoka volt, közel a kis Krakkó szabadállamhoz, ahol a lengyelek kitűzték a szabadság zászlaját. Bár a bécsi kormányt és katonai vezetést ez nem érte meglepetésként, a galíciai hadparancsnok, az öreg Rétsey tábornok letargiába esett, a vezénylő tisztek több-

¹⁰ Bár egy Fejérváry Gejza nevű fiút, ugyancsak komlóskeresztesi előnévvel, aki e névvel akár keresztfia lehetett volna, 1867-ben a Ludovika alapítvány költségére felvesznek a kassai cögerájba („Obererziehungshaus”). KA MKSM 1867-14-41/11. 1887-ben, tehát már rokona honvédelmi minisztersége alatt, főhadnagy rangban lép át a k.k. hadseregből a honvéd huszárokhoz. Uo. 1887-14-4.

¹¹ Pulszky: i. m. II. k. 253. o.

sege, mint Csollich és Collin tábornok, fejvesztetten kapkodott. Az energikus Fejérváry fenntartotta a rendet Neu Sandecben és környékén, megállította a felkelés terjedését, és kitarított, amíg Rétesy szárnysegéde, Benedek Lajos alezredes a helyszínre sietett, aránylag kis létszámú különítményével szétverte a felkelők kelet felé nyomuló csapatát, s felbérelt, a nemességét gyűlölő lengyel parasztok felhasználásával kegyetlenül vérbe fojtotta a szabadságharcot, még mielőtt a segítségül küldött orosz és porosz ezredek megérkezhetek volna.¹²

A kis őrnagy a legmagasabb bécsi körök becsülését élvezte ettől fogva, Neu Sandec díszpolgárává választotta,¹³ és megkapta a Lipót-rend lovagkeresztjét, a Mária Terézia-rend után a legmagasabb katonai kitüntetést. Feltehetően helytállása híre hozta meg neki szülőföldje, Sáros megye tiszteletbeli táblabírói címét. Baráti viszonyba került Benedekkel, akinek karrierje ugyancsak ettől fogva ívelt magasra, Mária Terézia-rendre terjesztették fel, bár a katonai vezetés ehelyett először a Lipót-rend parancsnoki keresztjét, végül lovagkeresztjét javasolta, leszögezve, hogy Benedek kiérdemelte a legmagasabb kitüntetést, de nem akarták a Mária Terézia-rend adományozásával elismerni a kis híján új lengyel forradalomra nőtt lokális felkelés jelentőségét. Benedek nagyon megsértődött, mert így ugyanazt a rendjelet kapta, mint az övéhez nem fogható fegyvertényt végrehajtó Fejérváry, de közös akciójuk mégis egy olyan barátság alapjául szolgált, mely később nagyon hasznosnak bizonyult a más magas összeköttetéssel még nem rendelkező Fejérváry Géza számára.

Bár Fejérváry József 1846-ban hívta fel magára a figyelmet, csak két évvel később lehetett alezredes, mert akkor, 1848 novemberében állt be üresedés ezredénél ezen a poszton. Nemcsak, hogy nem csatlakozott a magyar szabadságharchoz, de 1848 decemberében Simunich altábornagy hadosztályával tört be a nádasi szoroson Észak-Magyarországra.¹⁴ Meg lehetnek vele elégedve, mert mikor néhány hónappal később újjá kellett szervezni a temesvári 61. gyalogezredet, ahol a tisztek és katonák egy része Damjanich kapitányt követve a forradalom mellé állt, 1849. március 15-én őt nevezték ki oda ezredesnek.¹⁵ Így Komárom ostromában már nem vehetett részt Simuniccsal. Az ezred törzse és zöme Olaszországban harcolt (két zászlóalj Temesvár védelmében vett részt), Fejérváry áprilisban Olaszországba érkezett és átvette a Po-völgyében harcoló ezredének parancsnokságát. Az ezred éppen Nyugat felé menetelt Mantuából, Alessandriát szállta meg, de júniusban Fejérváryt már a dandár parancsnokságával bízták meg, majd egy újabb átszervezés után visszatért ezredéhez. 1850. november 27-én vezérőrnaggyá és a velencei dandár parancsnokává nevezte ki az ifjú császár. (Sokat írtak arról, hogy 1848-ban terjedt el a k. k. tisztikarban az obligát tegeződés, amit aztán bizonyos ésszerű korlátok közé szorítottak: Fejérváryt sorozatos előléptetése okmányjaiban még tegezi a

¹² *Regele, Oskar*: Feldzeugmeister Benedek. Der Weg nach Königgrätz. Wien–München, 1960. Regele Benedek teljesítményét méltatva nem tesz említést Fejérváry Józsefről. – A felkelésről lengyel szemmel, jelentősége bizonyos eltúlzásával lásd *Wawel-Louis, J.*: Kronika rewolucji krakowskiej w roku 1846. Krakow, 1898.; *Wypisy Żródłowe do historii Polskiej sztuki wojennej*. 13. k.: Polska Sztuka Wojenna w latach 1832–1862. (Szerk. *Marian Anusiewicz*.) Varsó, 1959.

¹³ Neu-Sandec város tanácsának díszoklevele KA B 1458: 2.

¹⁴ Balthasar Simunich altábornagy Nagyszombat–Lipótvár–Komárom-i kampányáról lásd *Szeremley Samu*: Magyarország krónikája az 1848. és 1849. évi forradalom idejéből. Pest, 1867.; *Steier Lajos*: Görgey és Kossuth. Budapest, [1924.]; *A szabadságharc katonai története*. (Szerk. *Bona Gábor*.) Budapest, 1998. stb.

¹⁵ *August Hofmann* (ezredes): Geschichte des k. u. k. Infanterie Regiments Nr. 61. 1798–1892. Wien, 1892. és a megfelelő évi k. k. schematizmusok. Az ezredtörténetben néhány életrajzi adat hibásan szerepel, ezeket figyelmen kívül hagytam.

császár.) Így Fejérváry Józsefnek három év leforgása alatt három nemzet szabadságküzdelmének leverésében volt alkalma résztvenni s ezzel megszolgálni a császári kegyet.

Wiener Neustadtól Solferinóig

Fejérváry Geyza 1833. március 15-én született apja állomáshelyén, a csehországi Josefstadtban. Szülei egyetlen fia, de öt leánytestvére volt, s bizonyára részesült az ilyen összetétel mellett elmaradhatatlan kényeztetésben, gyermekkorától megszokhatta, hogy mindenben ő az első, s ezt később is természetesnek találta. Ez bizonyos, nem a versenytársak iránt rosszindulatú, hanem inkább magától értetődő gyerekes önzés alapjául szolgált. Mint igazi Tornisterkind, két évig Königrätzben, a harmadik évben apja új állomáshelyén, Neu-Sandecben járt iskolába. Ezzel be is fejezte civil iskolai tanulmányait. 1844-ben mint tiszt fiát akadály nélkül felvették a bécsújhelyi tisztiiskolába, ahol hét évet töltött. Erről a hét évről keveset tudunk. Mint később is mindig, fegyelmezett, strapabíró és eredményes volt, de nem tartozott a legkitűnőbb növendékek közé, jörendű minősítéssel végzett.

A forradalom előtti években a Mária Terézia által alapított bécsújhelyi Akadémián még régimódián szigorú nevelés folyt, sokkal keményebb, mint Musil idején két emberöltővel később. Fogda, testi fenyték, a kevés szabadidő elvonása nem ritkaság, „a bánásmód a képzelhető legdurvább és legközönségesebb volt” – emlékezik egy grófi növendék.¹⁶ Az erős, fejlett, öntudatos fiúnak nehéz lehetett megszokni az őrmesteri fegyelmezést, de hát éppen ez volt a cél. Az akadémiát végzetek származásra való tekintet nélkül tiszt urak lettek, de Bécsújhelyen, főleg az alsó évfolyamokon, úgy bántak velük, mint a közkatónákkal. A fő tárgyak a katonai ismeretek mellett a matematika és geometria, térképészet, kötelező a francia és a Monarchia népeinek valamelyik nyelve, de kevésbé igényesen. (Fejérváry ott szerzett francia és olasz nyelvtudása elég közepes volt, lengyelül a szolgálat elvégzéséhez elégséges mértékben beszélt, vagyis a lengyel és feltehetően a cseh katonákkal is meg tudta értetni magát.) Fontos viszont a német katonai bükkfanyelv elsajátítása, szóban és írásban. A leendő tisztnek sok jelentést kell majd magának körmölni. Igen sok a közismereti tantárgy: hittan, erkölcsstan, logika, történelem, jog, fizika, földrajz stb. Sok időt vettek el a gyakorlatok, a lovaglás, vívás, torna, tánc, úszás oktatása.

A tanárok jelentős hányada ekkor még piarista atya, de a vallásos nevelés formális és külsőséges, Fejérváryra biztosan nem gyakorolt mély benyomást, az alkalmazkodás szellemen inkább. Evangélikus családból származott: az akkori szabályzat szerint a más vallású (protestáns vagy görögkeleti) apának előre reverzálist kellett adnia arról, hogy ha a növendék katolizálni akar az ottani nevelés hatására, azt nem fogja ellenezni.¹⁷ Fejérváry egy-két évig evangélikusként szerepelt a nyilvántartásban, de már katolikusként végezte az akadémiát.¹⁸

Bécsújhelyen éppen ekkoriban tanult a legkevesebb magyar fiú, az összlétszám 4-5 százaléká. Ezek sem érintkezhetek egymással, mivel egy-egy évfolyam és osztály nő-

¹⁶ *Ernst Wurmbbrand: Ein Leben für Alt-Österreich.* Wien, 1988. 53. o. A „Theresianische” Akadémiáról németül sok feldolgozás és részben regényes visszaemlékezés jelent meg, magyarul ezek lényegét kitűnően foglalja össze *Deák István: Volt egyszer egy tisztikar.* Budapest, 1993. 3. fejezet.

¹⁷ *Johann Svoboda: Die k. k. Militär Academie zu Wiener Neustadt.* Wien, 1873. 61. o.

¹⁸ Az akadémia Fejérváry vallására vonatkozó adatait Kelenik József és Pollmann Ferenc kollégáim voltak szívesek kéréssemre megvizsgálni.

vendékei ritkán találkozhattak a többiekkel, ez is a katonai nevelés része volt: barátaid ezredtársaid legyenek. Nem tudunk arról, hogy Fejérváry közelebbi barátságot kötött volna magyar kamerádjáival vagy akár másokkal, ha igen, ezek a barátságok nem kísérték az akadémia falain túlra. A kevés magyar növendék egy része is kilépett a szabadságharc előtt és alatt, viszont akik maradtak, a legmegbízhatóbbnak számítottak és nagy karriert csinálhattak, mint a Fejérváry előtt két évvel végzett Szveteney Antal lovassági tábornok. Nem találkoztam semmi adattal arra nézve, hogy a magyar szabadságharc, illetve apja részvétele a felvidéki harcokban milyen emóciókat váltott ki belőle. Erről később, érthető módon, sohasem beszélt. Bizonyára nagy hatással volt rá, mikor az ifjú, nála csak három évvel idősebb (s külsejére vele egykorúnak látszó) császár 1849. július 27-én meglátogatta az akadémiát és őt ábrázoló festményt adott ajándékba, amely azontúl az egyik tantermet díszítette.¹⁹ Bizonyára sokszor elnézte még ezt a képet a nagyravágyó ifjú: ilyen fiatalon s ilyen időkből császárnak lenni!

Az akadémián képzettek gyalogos- vagy lovastisztek lettek. Az utóbbiak csak jómódúak lehettek a lótarás és reprezentáció (meg a huszáros mulatozás) miatt, Fejérváry apja csak akkor került megfelelő anyagi helyzetbe, mikor fia már hatod-hetedéves volt, ő tehát nem készülhetett a gyorsabb előmenetelt ígérő lovassághoz; bár minősítése szerint jó lovas, de loísmerege még 1859-ben is csak „etwas”, magyarul csekély. Ugyancsak 1859-es jellemzése (Conduite-Liste) katonai képzettségét dicsérve az „egyéb ismeretei” rovatban csak azt mondhatja: „általános műveltségre törekszik”. Tehát csak törekszik. Egyéb képességei közül a vívást és úszást emelték ki parancsnokai. Későbbi jellemzései viszont kiemelik térképezési gyakorlatát, fegyelmeztségét, szorgalmát és becsvágyát, rendezett anyagi helyzetét, tisztársai között kivívott tekintélyét. Miután az akadémiát „jó” osztályzattal elvégezte, 1851. augusztus 14-én az 52. (pécsi) gyalogezredhez helyezték másodosztályú alhadnagyi rangban.²⁰ Az ezred három zászlóaljja Bolognában és környékén állomásozott (a tartalék zászlóalj Marburgban és Grazban), fő feladata a romagnai betyárvilág, „banditizmus” leküzdése, fő gondja a fogyatéék pótlására kapott besorozott volt honvédek átnevelése, szigorú megfegyelmezése.²¹

Fejérváry mindössze 16 hónapot töltött ennél az ezrednél. Nem vesztegette idejét: ha a lovassághoz nem kerülhetett, a legjobb karrierlehetőségnek a vezérkari tiszti pálya ígérkezett, ehhez pedig be kellett jutni az éppen akkor alapított vezérkari akadémiára, a „Kriegsschule”-ra, amihez a nehéz felvételi vizsga letétele előtt főleg az ezredparancsnok támogatására volt szüksége. Ennek biztosítása érdekében, bizonyára akkor velencei dandárparancsnok apja segítségével, kijárta áthelyezését annak korábbi ezredéhez, a temesvári 61. gyalogezredhez.

A 61-esekhez rögtön főhadnagyi rangban vették át 1853. január tizediki hatállyal – ekkor, a hadseregreform előtt, még joga volt ehhez az ezredtulajdonos jogait gyakorló ezredparancsnoknak, akinek úgy lehet, volt oka ilyen szívességet tenni elődjének.²² Erre mutat, hogy nem századszolgálatra osztották be, hanem tanár lett az ezred kadétiskolá-

¹⁹ Svoboda: i. m. 68. o.

²⁰ Az előléptetések, áthelyezések pontos dátumai más források mellett törzskönyvi lapja és minősítési lapjai szerint: KA B 1459. Nachlaß Géza v. Fejérváry.

²¹ Geschichte des k. k. 52. Linien Infanterie Regiments. Wien, 1871.

²² Nem véletlen, hogy a Fejérváry védelmében íródott Körösi-életrajz szükségesnek tartja, az igazsággal ellentétben hangsúlyozni: soha „nem támaszkodott előkelő összeköttetéseire, nem törődött befolyásos ismerőseinek és rokonainak közbenjárásával... A nepotizmust szíve mélyéből megvetette” és így tovább. *Körösi*: i. m. 18–19. o.

jabán, ahol több módja lehetett készülni a Kriegsschule felvételijére.²³ Már egy évvel később, 1854. januárban, próbaidőre átvették a vezérkarhoz, ahol a 21 éves ifjú először a külországokat tanulmányozó irodához (Landes-Beschreibungs-Bureau des Auslandes) került, vagyis a külföldi hírszerzés és katonai térképek adatainak feldolgozásához. Nem tudom, külföldi utat is takar ez a beosztása vagy csak Bécsben tartózkodott, mindenesetre ekkor nyílt alkalmá megismerni a császárvárost. 1854. márciustól októberig a IX. hadtest vezérkarában szolgált, majd visszakerült a külországok „irodájához”. A IX. hadtest vezérkarával részt vett egy „vezérkari utazáson” a terep és más viszonyok felmérésével Béctől Újvidékig. 1855-ben felvették a Kriegsschuléba, melyet 1857-ben végzett el „jó” eredménnyel – ekkor véglegesítették a vezérkarnál, ahol a belföldi „országleíró”, vagyis térképészeti irodához került, és Észak-Magyarországra, főleg Borsod és Heves megye feltérképezésére küldték. Ekkor folyt Magyarországon az első modern katonai „mappierung”, ami természetesen a civil tudományos térképezéshez is alapul szolgált. A fiatal vezérkari főhadnagy így közel két évet töltött ősei hazájában, ez a körülmény, azzal együtt, hogy korábban jó két évet magyar ezredek tisztje volt, kérdésessé teszi a magyar nyelvtudásával kapcsolatos későbbi gúnyos megjegyzések komolyságát.

Felmerül itt egy másik kérdés is. Könnyebben megérthetnénk érzéketlenségét nemzete nehéz sorsa iránt az önkényuralom évtizedében, ha valami távoli garnizonban alig hall róla. De hát itt térképezett éveken át, vagyis a magyar vidéket járta, s a forrongó Olaszországban magyar ezredekben szolgált. Ne tegyük fel róla, hogy semmi magyar érzés nem lakott benne; ha az ide helyezett német tisztekre úgy hatottak a magyar trakták és bálók, szépségek és szenvedélyek, neki biztosan tetszett a magyar úri osztály sírva vigadó pazarsága. Az uralkodóhoz való hűség mégis több volt számára, nemcsak a karrier lehetősége miatt. Szerette és tisztelte apját, aki '49-ben hazája ellen harcolt; ha elismeri a szabadságharc jogosságát, őt árulónak kellett volna tekintenie. Végül nagyratörő jelleme alapvonása a fegyelmezettség. Erre mutat, hogy noha később a tábornoki fizetésből sem tudott kijönni, éppen fiatal tisztként semmi sem utal arra, hogy például adósságokat csinált, mert ezeket a minősítési lapokon gondosan jegyezték volna.

Solferino

1859. április 8-án áthelyezték a vezérkart helyettesítő General-Quartiermeisterstab-hoz, egyidejű előléptetéssel másodosztályú századossá, de már május 22-én elsőosztályú százados. Új beosztása az olaszországi VIII. (Benedek-) hadtesthez szólítja a háború előestéjén. Először teljesült számára minden ambiciózus tiszt vágya – bár nem sejtette, hogy ezután milyen kevés alkalom nyílik majd erre – harci helyzetben megmutatni képességeit. Szerencséje volt, mert parancsnoka emlékezett és figyelt rá. Benedek május 14-én írja feleségének, felsorolva új tisztjeit: „Fejérváry altábornagynak, kit ismersz, a fia, egy nagyon csinos, ügyes, szorgalmas fiatalember, akit már szolgálatban és szolgálálaton kívül is alkalmam volt megszeretni.”²⁴

A háború 1859. április 30-án kezdődött meg, mikor az osztrák hadsereg átkelt a Ticinón, ekkor azonban már megindult az olaszok segítségére siető francia haderő felvo-

²³ Fenti adatok és számos további forrása Fejérváry minősítési és törzskönyvi lapja.

²⁴ Heinrich Friedjung: Benedeks nachgelassene Papiere. 3. kiad. Dresden, 1904. 217. o.

H. H. Generalquartiermeisterstab Fejérvári Géza kőbél készítés

12

An

Das hohe Capitel des Kaiser königlich österreichischen
Militär - Maria - Theresien - Ordens

zu

Verona

A Gestützt auf beiliegenden Befehl Sr. Excellenz des
 k. k. Feldmarschall-Lieutenants und Commandanten des
 14ten Infanterie Armee Corps Ritter von Benedek, vom das
 hier von dem k. k. Generalmajor Lippert freiwillig mit
 innigstgefundener Hingebung übernommen, sowie auch auf die
 Abfertigung des mir in person übergebenen Aktes von Befehlswalden
 des k. k. Generalmajors H. Reichlin ausgeht, in dem Befehl
 das auf mein Ansehen am 24ten Juni l. J. begyng.
 B. In Ansehung der Sache, das hohe Capitel um folgende Angelegenheit
 das Militär - Maria - Theresien - Ritterkreuzes anzufragen
 zu bitten.

Verona am 13ten Juli 1859

Fejérvári
 Generalquartiermeisterstab

H. H. 107
 976 sep.
 Befehl des Generalquartiermeisterstabes
 des 14ten Infanterie Armee Corps
 Verona 14. Juli 1859

Richtmayer
 Capitel des G. G. G.
 J. IV F. 119

Fejérvári Géza folyamodványa a Császári és Királyi Osztrák Katonai
Mária Terézia Rend Káptalanjához

(Alföld)

kt. 1° Infanterie Reserve Corps.

Zeitschriftenbeitrag

Der Hauptmann für seine Belohnung (Kriegs) erhalten worden
/ Affaire bei Szabolcs & L. ebendies am 24ten Juni 1849.]

Geheimes Geheimes
Kriegs - Kesseltas des General.
geheimlich zu halten.

Der in demselben Krieg -
zeitige Anteil am Kesseltas in der
größten Gefahr, - aber so reich an
Pflichterfüllung und Tapferkeit in jeder
Stunde man nicht sagen das ein
selbständiges Urtail erlangt, -
man spricht sich selbständig aus,
sind kein Vermuthen und Hochachtung
gegenüber dem Kesseltas, ist bei
der Abgrenzung der Abgrenzung anzu
ben.

Benedek, 24. Juni

Geheimes Geheimes
Kesseltas
Benedek
Kriegs - Kesseltas

unters.

Benedek tábornagy ajánlólevele

nulása Észak-Olaszországban, ami megfordította az erőviszonyokat. Az első kudarcok, Montebello és Magenta után Ferenc József, aki először és utoljára maga vette át a főparancsnokságot, (III. Napóleonnal és Viktor Emánuellel szemben – császárok csatája!) a Garda-tótól délre, San Martino és Solferino falvak környékén próbálta megfordítani a hadiszerencsét.²⁵ A felvonuló erők létszámát tekintve a XIX. század egyik legnagyobb csatáját megelőző tervszerű visszavonulás során az uralkodó június 18-án megszemlélte Benedek 8. hadtestét. A rosszul előkészített, Ferenc József kapkodása, rossz haditerve és a protekciós arisztokrata tábornokok tehetetlenkedése által eleve kudarca ítélt csatára június 24-én került sor.

Mint ismeretes, Benedek az északi szárnyon, San Martinonál megállta a helyét a túl-erővel szemben – igaz, hogy szinte kizárólag olasz és nem a nagyobb harcértékű francia csapatok ellen kellett küzdenie –, negligálta a császár visszavonulási parancsát, és csak utolsónak, este kezdett rendben és lépésről lépésre hátrálni, ezzel fedezve a sereg centrumát és megakadályozva, hogy az ellenség – miután már leszállt az éj – üldözze a Mincio folyó mögé visszavonult s ott rendbeszedett vert hadsereget. A hadtest utóvédjének hagyott, az ellenfelet egy utolsó támadással meglepő debreceni (Dom Miguel-) ezrednél maradt, akiket „Utánam, bátor magyarok! Egy magyar sem hagyja cserben tábornokát!” kiáltással vezetett az ütközetbe, szuronyt szegezve időben visszaverve az utolsó olasz támadási kísérletet.²⁶ Solferino igazi hőse Benedek volt, akinek nem jutott bonyolult feladat, helytállásához egy jó csapatparancsnok szilárdsága, bátorsága, katonái bizalma kellett. Sikere után azonban Ferenc József – aki a maga konzekvenciáját levonva, többé nem aspirált hadvezéri babérokra – képességeit és képzettségét meghaladó pozíciókba helyezte, így a vezérkar főnöke lett.

Fejérvárnak nem volt olyan döntő szerepe Solferinónál mint maga és hízelgői sugallták, de elszántságával, iniciatívájával 26 évesen méltónak bizonyult a Mária Terézia-rendre. (A különböző forrásokat összevetve feltűnő, hogy a dicsérő, de reális egykorú jelentésekhez, jellemzésekhez, maga és felettesei a Mária Terézia-rend elnyerése céljából készített beadványaihoz képest a tábornok, miniszter korában készült jubileumi életrajzok és emlékezések, leírások erős túlzásokat is tartalmaznak. Ezért természetes, hogy az alábbiakban az 1859-es keltű dokumentumokra támaszkodom.)

Június 23-án egy felszázad huszárral több órás lovas felderítést hajtott végre. Ennek ellenére a csata reggelén friss és vállalkozó szellemű. A hadtest vezérkari főnöke, Litzelhofen alezredes engedélyével reggel 7-kor elhagyta a hadtest stábját és csatlakozott a piemontiak feltartóztatására küldött két 59-es zászlóaljhoz. Akciójuk sikeres volt, de reggel 9 körül Fejérvár meglátta, hogy veszélyes rés keletkezik a 8. és a tőle délre álló 5. hadtest között, melybe az ellenség lovassága be akar törni. Engedélyt kért Benedektől, hogy egy huszárszakasszal útjukat állja, majd mikor ez sikerült, biztosította a tűzérség szállítását a veszélyeztetett szakaszra. „Jól van, csinálja csak így tovább!” – mondta a kényes pontot megszemlélő Benedek, és megbízta, hogy segítse az előre tolt Reichlin- és Lippert-dandár parancsnokait. A délelőtt folyamán négyszer verték vissza az olasz támadást, amely déltájt megtört. Fejérvár mikor kellett a szuronyos közelharcban is részt

²⁵ Az 1859 hadjárat új magyar feldolgozása *Bencze László*: Solferino. Budapest, 2001. – A régebbi irodalomból különösen a háborúban vezető szerepet játszott *Ramming* altábornagy könyvére támaszkodtam: Ein Beitrag zur Vorstellung der Schlacht von Solferino am 24. Juni 1859. Wien, 1861.

²⁶ *Friedjung*: i. m. 242. o.

vett, hol egy gyalogos zászlóalj, hol egy huszárszázadot vezetett a gyenge pontok védelmére. Tiszti kalapját lelőtték fejéről, mire felvette egy elesett közlegény sapkáját. A harcok folytán nem lévén közvetlen kapcsolatuk a hadtest parancsnokságával, többször önkényesen adott ki parancsokat, úgy téve, mintha Benedek utasításait továbbítaná.²⁷

Délután visszatért Benedekhez, és ekkor már valóban az ő utasításait továbbította lóháton a hadtest különböző csapataihoz. Este fél kilenckor, miután a VIII. hadtest utolsóként elhagyta a csatateret, Benedek oldalán az utóvédnél, a debreceni gyalogezrednél maradt. Csak mikor a sötétség lehetetlenné tette a további harcot, követték a hadtestet, melynek zavartalan visszavonulását ily módon biztosították.²⁸

Apját boldog levélben tudósította sikeréről. „Egészen bolond vagyok az örömtől” – kezdi. („Ich bin ein Narr von Freude!”) Benedek azt mondta neki: „Kedves Fejérváry, Ön úgy viselte magát a Pozzolongo-nál a csataterén, hogy mondhatom Önnek és biztosíthatom róla, maga volt a hadtest legaktívabb tisztje.”²⁹ Már is javasolta a Lipót-rendre, „de ha úgy gondolja, hogy kérheti a Terézia-keresztet, tegye meg; erre nem nyílik gyakran alkalom, ki kell hát használni... számíthat rá, hogy támogatni fogom” kérését. Litzelhofenhez utasította, aki azt mondta: „kérje csak, megérdemli”. „Persze önmagáért is örülök a dolognak, legjobban azonban miattatok, kedves szüleim” – zárta levelét: arra gondolatott, hogy apja, aki 1846-ban politikai megfontolásból „csak” Lipót-rendet kapott Mária Terézia helyett, elégtételt fog érezni, és arra kérte, sürgősen küldje el neki a rend statutumát, de titokban, „nem szeretném blamálni magamat, ha a káptalan nem fogad el...” Július 11-én Veronában készítette el beadványát, részletesebben leírva tetteit, s azt ellátta Litzelhofen, az 59. ezred parancsnoka és több más tiszt igazolásával.

Benedek július 21-én írta meg ígért ajánlását, kiemelve Fejérváry önállóságát, önkéntes felelősségvállalását, „intelligens bátorságát” és leszögezve: „én magam szólítottam fel a százados urat, hogy az előírásnak megfelelő, tényekkel alátámasztott kérését a katonai Mária Terézia Rend lovagkeresztjére a Rend magas káptalanja elé terjessze...”³⁰ 1859. október 17-én nyilvánították Fejérváryt a Mária Terézia-rend lovagjává. Mások mellett Benedek és Litzelhofen is megkapta ezt a kitüntetést (Edelsheim Lipót az előző, magentai csatáért), melyhez kérni lehetett a bárói rangot. Fejérváry ezt meg is tette, míg a büszke Benedek nem kérte a báróságot és megmaradt „Ritter von Benedek”-nek. Fejérváry József tehát abban a boldog tudatban halt meg nemsokára, 1859. december 30-án, hogy fia még nála is többre vitte – s már ilyen fiatalon. Fejérvárynak a magas kitüntetésnél is többet jelentett, hogy két hatalmas pártfogót szerzett egyszerre – Benedek mellett Ferenc József is különös figyelemmel kísérte további pályáját. Ferenc József nem egyszer visszatért a solferinói hőstett méltatására, bizonyára azzal az érzéssel: ha még sokan viselkednek így, ő megnyerhette volna vesztes csatáját. Benedek és Fejérváry érdemében így mintegy önmaga igazolását látta.

²⁷ Danzer's Arme-Zeitung, 1909. június 24.

²⁸ KA B 1459 Fejérváry-Nachlaß. – KA MKSM (Ferenc József katonai kabinetje) Fasc. IV. F. 119. (Fejérváry beadványai a Mária Terézia-rend elnyerésére, felettesei véleményezéseivel.)

²⁹ KA B 1459: 5. Fejérváry 1859. július 2-i levele apjához (német nyelven). Szolgálatban a tisztnek magázódnia kellett, főleg nagy rangkülönbség esetén – ezt nem mindenki tartotta be, de a formaságokat szigorúan vevő Benedek igen; szolgálaton kívül nyilván tegezte Fejérváryt is, akinek el kellett találni olyankor, viszonozza-e a tegezést és hogyan.

³⁰ KA MKSM Fasc. IV. F. 119.

Ferenc József szárnysegéde

Solferino után mint vezérkari tiszt 1859 augusztusától a 6. Mappierer Abteilung-hoz nyert beosztást, Észak-Magyarországon, vagyis visszatért a térképezéshez. Már idézett itteni jellemzése szerint kiváló vezérkari és csapattiszt, mint térképészt viszont csak „megfelelő, használható” jelzőkkel illetik.

Benedek külön, személyes megjegyzést írt 1859. decemberi jellemzéséhez. „Egészen határozott nézetem szerint megvan nála egy kiváló csapat-tábornok minden adottsága, ezért a szolgálat érdekében állna amint lehet *mindenféle soron kívül* [kiemelés az eredetiben] csapat törzstisztnak és rögtön ezredparancsnoknak előléptetni, hogy rendkívüli képességei megfelelő hatáskört nyerjenek.”³¹ Csakhogy éppen az 1859-es hadjárat után szakított Ferenc József az addigi, teljesítménynek, származásnak, összeköttetésnek rendkívüli lehetőségeket adó előléptetési rendszerrel, és megkezdte annak a bürokratikus, centralizált kinevezési szisztémának a kiépítését, amely lelassította a fiatal tehetségek avanszálását. Így Fejérváry még 6 évig százados maradt, és csak negyven évesen lehetett ezredes – akkor már ez is rendkívül gyors előmenetelnek számított.

1860 áprilisáig alkalmazták Észak-Magyarország térképezésénél. Akkor berendelték a vezérkar bécsi belföldi „országleíró” irodájába (Landesbeschreibungsbureau), ahol két évig dolgozott. Közben még 1860 júliusában megkapta a kamarási aranykulcsot, majd 1862. április 25-én az osztrák bárói címet. Donáció a katona bárósághoz persze nem járt, s így bár bejáratos volt az udvarhoz és az előkelő fővárosi társaságba, anyagi lehetőségei az ezzel járó reprezentációhoz szűkösek voltak. Apjától vagyont nem örökölt, nővérei sem kötöttek gazdag házasságot, évi fizetése 900 forint és némi – a drága Bécsben az átlagosnál magasabb – lakáspénz, ehhez járt a Mária Terézia-rendtől évi 600 forint „penzió”, ami jövedelmét egy alezredesével tette hasonlónak. Az akkori árak mellett ez legényember megélhetéséhez elegendő, de nagylábon élni nem lehetett belőle, sem frekventálni a módosabbak, felettesek társaságát. A túlköltekezéstől, adósságoktól megóvta magát, de nehezebbre eshetett a takarékos életmód, ami a további karriert sem segíthette elő.

A báróság elnyerése után elhatározta, hogy gazdagon nősül. A bécsi életben ismerte meg a még csak 18 éves Charlotte Biedermann, Biedermann Gusztáv zsidó származású (katolizált) pénzember és földbirtokos leányát. Az esküvőt 1862. július 21-én tartották Bécsben, az előírt 12 ezer forintos kauciót a menyasszony, Charlotte családja tette le. Miután a vezérkarban különösen szigorú volt a nősülési kvóta, 1862 júniusában küszöbönálló házasságára hivatkozva kérnie kellett elbocsátását a vezérkari testületből. A 6. Coronini- (újvidéki) gyalogezredhez helyezték századparancsnoknak. Ebben az időben az ezred két zászlóalja Bécsben, az Alserkaserne-ben volt elhelyezve, valószínű, hogy Fejérváry házassága első másfél évét Bécsben töltötte.

A házasság első évtizedéről keveset tudunk – későbbi megromlásáról többet – valljuk hát Tolsztojjal, hogy a boldog házasságok egyformák. A harmadik évében járó s bizonyára tapasztalt és nem először szerelmes vőlegény vonzódnak a 18 esztendő s ártatlansághoz, különben nem vette volna el, nem áldozta volna fel a vezérkari karriert (hogy ezzel nem sokat vesztett, azt nem tudhatta előre, valószínű esélye arra nyílt, hogy hosszú csapattiszti szolgálat után ezredparancsnok lehet, s ki tudja a birodalom melyik sarkában), hogy e mellett a kaució és a hozomány szerepet játszott, rosszindulat nélkül

³¹ KA B 1459 Fejérváry-Nachlaß.

feltehetjük. Biedermann Gusztáv valóban gazdag lehetett: Charlotte mindhárom húga arisztokrata férjet kapott. Ő maga viszont magyar nemességet „üszögi és mozsgói” előnévvel 1867 szeptemberében, történetesen akkor, mikor Fejérváry az uralkodó szárnysegéde volt már.³² Az ara és családja számára társadalmi emelkedést hozott a délceg fiatal báró, köztudomás szerint a császár és a vezérkari főnök kegyeltje, aki a kortársak szerint még jóval később, öregen is daliás jelenség maradt. Charlotte a bécsi szolgálat évei alatt négy gyermekkel ajándékozta meg férjét (mindegyikük Bécsben született, 1863-ban, 1866-ban, 1867-ben és 1869-ben).

Első leányuk, Gizella (így hívták Ferenc József nagyobbik lányát is) alig múlt három hónapos, mikor atyját Dániába szólította egy új hadjárat. Az ezred északra utazó zászlóaljait maga Ferenc József – aki az előző két évben megszemlélte az ezred egy-egy gyakorlatát – búcsúztatta. Fejérváry az I. zászlóalj 3. századának parancsnokaként szállt a vonatra, amely 1864. január végén vitte őket Breslaun és Berlinen keresztül Hamburgba. Onnan indultak a határfolyó, az Eider felé, melyet 1864. február 1-jén léptek át.³³ Az I. zászlóalj Nübbelen és Fockbeken keresztül vonulva harmadikán ért Schleswig városához; a dán hadsereg csak ott vette fel az ellenállást.

Furcsa háború volt ez. A dánok tudták, hogy nincs esélyük a porosz hadsereg ellen, amely casus belli nélkül indult a Dániához tartozó Schleswig elfoglalására, mégsem akartak harc nélkül kapitulálni, de csak addig küzdöttek, amíg eleget tettek a nemzet becsületének, miközben igyekeztek minél kevesebb embervesztést szenvedni. Ausztria egy nemzetközi egyezmény alapján a szomszédos Holsteint tartotta megszállva, és a poroszok segítségére sietett, akiknek erre ugyan nagy szükségük nem volt, viszont két évvel később hálából elvették Ferenc Józseftől Holsteint is. Így Fejérvárynak nem nyílt alkalm a solferinóihoz hasonló hőstetre, helyőrségi szolgálat, majd a dánok által hátrahagyott fegyverzet begyűjtése jutott osztályrészül. Csak márciusban került harcba Fredericia körül, hol egy tüzérosztályt vezetett, hol felderítéseket hajtott végre, de kitüntetés nem tudott szerezni. Májustól a novemberi hazatérésig az ezred csak megszálló feladatot látott el.

1865. április 12-ével kinevezték Ferenc József egyik szárnysegédévé, egyúttal őrnaggyá lépett elő a 39. gyalogezred állományában. (Az ilyen különleges beosztású tiszteknek mindig egy ezred vagy más csapat állományába kellett tartozni, fegyvernemüknek megfelelően.) Három és fél évig, 1868 őszéig volt az uralkodó szárnysegédje, s addig fizetéséhez évi 1575 forint pótlék („Hofzulage”) járt.

E minőségében legfontosabb feladata volt küldetése Benedek főhadiszállására a königrátrzi csatát követően. Két nappal a végzetes vereség után, 1866. július 4-én utazott először Benedekhez (ismét pár hónapos csecsemő apja), hivatalosan mint a helyzet helyszíni tisztázásával, majd a fegyverszüneti tárgyalások irányításával megbízott Mensdorff külügyminiszter kísérője,³⁴ de azon túl, hogy a kaotikus helyzetben a miniszter bőrére vigyázzon, a császár főadjudtánsa, Folliot de Crenneville-Poutot tábornok azt várta tőle: hiteles jelentésekkel tájékoztassa a császárt a dolgok valóságos állásáról és Benedek csódjéről. Másokhoz hasonlóan Fejérváryt is megdöbbenette az osztrák hadsereg állapota és vezetőinek letörtsége, és ezt hűségesen reprodukálni igyekezett jelentéseiben.

³² A királyi könyvek. (Szerk. *Gerő József*) Budapest, 1940.; *Kempelen Béla*: Magyar zsidó családok. I. k. Budapest, 1937. 49–56. o.

³³ Geschichte des k. u. k. Infanterie Regiments Karl I., König von Rumänia, Nr. 6. 1851–1907. Budapest, 1908.

³⁴ Österreichs Kämpfe im Jahre 1866. Nach Feldacten bearbeitet durch das k. u. k. Generalstabsbureau für Kriegsgeschichte. Wien, 1869. 4. k. 4. o.

„Leitomischl-be érkezve rögtön az első pillanatban olyan kép tárult szemünk elé, olyan deprimáló, hogy önkéntelenül a teljes bomlás szimptomáit láttuk magunk előtt; az egész várost oly mértékben ellepték és járhatatlanná tették a trén-járművek, élelmszer- és muníciószállító oszlopok, hogy még egy gyalogos ember is csak nagyon nehezen vergődhetett át közöttük; legénység csaknem minden ezredből tarkán összekeveredve, a nagy megpróbáltatástól valósággal megnémítva, kiéhezetten, tiszték nélkül – azok a házakba menekültek, s e példát természetesen a legénység nagyrésze is követte, kóbor trénlovak stb. stb., röviden a legrémesebb zűrzavar, és sehol egy ember, akinek akarata és tekintélye lett volna ahhoz, hogy ezt a káoszt valamilyen rendbe, a kocsioszlopokat mozgásba hozza.”³⁵

A mindig hidegvérű Fejérváryt érezhetően megviselte a hosszú út, amelyen nemegyszer kivont karddal kellett utat törnie magának és a tábornoki múltja ellenére nem túl katonás miniszternek Benedek főhadiszállásáig. Ott is nagy rendetlenséget és tanácstalanságot tapasztaltak, ha nem is káoszt, mint útközben a felbomlott csapatok között. Az ott hallottak alapján azt jelentette: „egyhangúan panaszkodtak a hadsereg-főparancsnokság kezdettől fogva bizonytalanságról tanúskodó vezetésére”,³⁶ személy szerint bírálta Henikstein és Baumgartner tábornokot, a leváltott és a helyére állított vezérkari főnököt. A fegyelem csaknem teljes felbomlása következtében a további ellenállást értelmetlennek ítélte. Megpróbálta rávenni Mensdorffot, kérjen táviratilag parancsot a főparancsnokság átvételére, és rendelje el az azonnali visszavonulást, de erre Mensdorff nem vállalkozott.

Mikor a poroszok által a dán hadjáratért nagyra becsült és ezért a fegyverszünet ki eszközésével megbízott Gablenz altábornagy július 8-án másodsorú indult el a porosz főhadiszállásra, vele ment Fejérváry, hogy közvetlenül a császárnak jelenthesse: Moltke közölte Gablenzzel, a király nem fogadja, mivel az adott helyzetben fegyverszüneti tárgyalásnak nem látja értelmét.³⁷

Tizedikén reggel érkeztek vissza Bécsbe, Fejérváry személyesen tett jelentést az uralkodónak, átadva Benedek üzenetét: bár a csatavesztés után kérte haditörvényszék elé állítását, most, hogy a helyzet még veszélyesebbre fordult, ezt nem tartja aktuálisnak, és ha új főparancsnokot neveznek ki, készséggel átveszi egy hadtest vezetését.³⁸ Mint tudjuk, ekkor még Vilmos és tábornokai valóban folytatni akarták az előnyomulást, és csak napokkal később kerekedett felül a belátás, hogy Ferenc József ilyen megalázása nem szolgálja Poroszország távlati érdekeit. Benedek a még rendelkezésére álló csapatokkal – már mint leváltott főparancsnok – lassan visszavonult, mikor július 17-én a császár két szárnysegédét: Beck alezredest és Fejérváryt újra kiküldték segítségére, azzal a parancssal, hogy gyorsabban vonuljon vissza a Dunáig, vagyis Pozsony védelmére.³⁹

„A hadsereg a Vág völgyében vonul Pozsony felé – írja Ferenc József július 18-án a Magyarországra menekített Erzsébet királynénak –. Tegnap odaküldtem Fejérváryt, hogy végre híreket kapjak.” Másnap tudatja Erzsébettel: „Az Északi Hadseregről lénye-

³⁵ KA MKSM Sep. Karton 22/10, Fejérváry 1866. decemberi 40 oldalas összefoglaló jelentése. A fenti szavakat pontosan idézi *Carl Graf Lönyay*: Ich will Rechenschaft ablegen! Die unbewusste Selbstbiographie des Generals Benedek. Leipzig–Wien, 1937. 349. o. A jelentés más passzusait idézi Regele is.

³⁶ KA MKSM Sep. Karton 22/10. Idézi *Lönyay*: i. m. 351. o.

³⁷ Gablenz Becket akarta magával vinni, de Crenneville Fejérváryt ajánlotta, aki éppúgy *mindenről* tájékoztatva van, mint Beck. KA MKSM 1867-69/91.

³⁸ KA MKSM Sep. Karton 22/10.

³⁹ *Regele*: i. m. 445. o.

gében semmit sem tudok. Fejérváry tegnap a Nagyszombat feletti Vágújhelyről táviratozott nekem, ahol a Vág völgyében masírozó különböző hadtestek tegnap álltak. Eddig csak a 2. hadtestet tekinthette meg és morálisan jó, fizikailag azonban nagyon kimerült állapotban találta, az ellátás egyébként jó.” Huszadikán: „Ma jön vissza Fejérváry az Északi Hadseregtől. Alig várom már őt, hogy végre valami bizonyosat tudjak.” Július 21-én megírja Erzsébetnek, hogy elfogadta a francia közvetítő fegyverszüneti javaslatát, „miután a hírek, melyeket Fejérváry hozott az Északi Hadseregtől, nem hangzottak valami vigasztalóan.”⁴⁰

Benedeket ekkor már csaknem teljesen elválták Béctől. Ha a poroszok szándékuk szerint beveszik a csupán a Mondel-dandár által védett Pozsonyt, az teljes elszigetelését jelentette volna az immár közvetlenül veszélyeztetett fővárostól. „Beck bajtársa, Fejérváry gyorsan Benedekhez sietett Trencsénbe, és arra ösztökölte őt a főherceg [Albrecht, az új főparancsnok – H. T.] megbízásából, hogy az élen haladó dandárjait a lehető leggyorsabban előre küldje a Dunához. Missziója sikerrel járt. Mikor július 22-én a Blumenau-i csatában osztrákok és poroszok utójára mérték össze fegyvereiket, Mondel már nem egymaga harcolt. Odaérkezett már az Északi hadsereg két és fél dandárja.”⁴¹ A fegyverszünet napján vívott ütközet így nem végződött súlyos vereséggel.

Benedek apológétája, Lónyay Károly őrnagy szerint Beck és Fejérváry valósággal magukhoz ragadták az irányítást: „Beck, illetve Fejérváry jelentésein minden katona nagyon el kell, hogy csodálkozzon, hogy merészelt a császári Generaladjutantur két küldötte vezénylő tábornokokkal olyan tónusban beszélni, amelyet ők saját jelentéseik szerint megütöttek. Éppúgy csodálnivaló, hogy vezénylő tábornokok vakon végrehajtották ezeknek a fiatal tiszteknek az operatív parancsait.”⁴² A kérdés magában hordja a választ, nyilván olyan volt a hadsereg állapota, hogy ezt kellett tenniük, s Fejérváry jelentéseiben közli is: ahol megfelelő utasításokkal menthette a menthetőt, ott megtette. Lónyay nem említi, hogy előzőleg már Becket és Fejérváryt, mint akik legjobban ismerik a helyzetet, ideiglenesen beosztották az új főparancsnok, Albrecht főherceg vezérkarába, az ő és a császár utasítására jártak el, utóbbi Fejérváryt személyesen instruálta és látta el konkrét feladatokkal.⁴³ Beck soha nem tett volna mást, mint amit Ferenc József kívánt, s ezt gondolhatjuk Fejérváryról is, akiből bizonyára nem hiányzott sem a nagyfokú önbizalom, sem a tettvágy, sem a szándék, hogy felhívja magára a figyelmet. Az adott helyzet azonban nem volt alkalmas arra, hogy osztrák tiszt dicsőséget remélhessen magának, hacsak nem a hősi halál révén.

Nem tudhatjuk, okoztak-e belső konfliktust Fejérvárynak a feladatok, melyekkel megbízták. Előjárói, Crenneville és Beck a legmagasabb elvárás szellemében igyekeztek Benedekből bűnbakot csinálni. Ebben eszközük volt Fejérváry jelentéseivel, bár nincs adatunk arra, hogy Benedek befeketítésére törekedett volna, ha nem is védte őt. Bizonyára túloz Lónyay, mikor könyvében így ír Fejérváryról: „Ha meggondoljuk, mi-

⁴⁰ Briefe Kaiser Franz Josephs an Kaiserin Elisabeth. (Herausgegeben von *Georg Nostitz-Rieneck*.) Wien–München, 1966. I. k. 41–45. o. Ferenc József általában kora hajnalban írta beszámolóit hitvesének az előző nap történéseiről.

⁴¹ *Edmund Glaise von Horstenau*: Franz Josephs Weggefährte. Das Leben des Generalstabschefs Grafen Beck. Zürich–Leipzig–Wien, 1930. 126. o. Fejérváry jelentése szerint ő tulajdonképpen nem Albrecht utasítását közvetítette, hanem a császár azt módosító parancsát. Benedeket a Trencsén melletti Nemsón találta. – Dicséretileg emlékezik meg Fejérváry akciójáról Blumenau előtt a Mária Terézia-rend részére készült 1868-as minősítése is.

⁴² *Lónyay*: i. m. 368. o.

⁴³ *Glaise von Horstenau*: i. m. 125. o.; KA MKSM Sep. Karton 22/10.

lyen jóságosan törődött Benedek mindig Fejérváryval, amikor az ő vezérkarában szolgált, hogy Fejérváry császári szárnysegédi állását csakis Benedek ajánlásának köszönhesse, legalábbis nem tarthatjuk illendőnek, hogy Fejérváry jelentéseit Benedek elleni felesleges kirohanásokkal díszíti.” Elismeri: „Senki sem várhatja egy császári szárnysegédőtől, hogy olyat jelentsen, amit a Burgban nem szívesen hallanak, de ez még nem elég ahhoz, hogy valaki, aki Benedeknek nagy köszönettel tartozik, sírásói egyike legyen.”⁴⁴ Lónyay odáig megy, hogy feltételezi: a császárt Fejérváry jelentései hangolták volna Benedek ellen, noha különben könyvének célja bebizonyítani, hogy Ferenc József és kamarillája eleve kiválasztotta Benedeket a bűnbak szerepére.

Regele nem ítéli el Fejérváryt, csupán utal arra, hogy 1859-ben Benedek hű embere volt. Regele Fejérváry, nyilván a valóságnak megfelelően csak alárendelt szerepet játszik Beck alezredes, a későbbi vezérkari főnök mellett. Regele Beck lépéseit általában célszerűnek ítéli meg – éppúgy, mint Beck életrajzírója, Glaise-Horstenau –, és semmiképpen sem vádolja hatásköre túllépésével vagy éppen a császár félrevezetésével, mint Lónyay. Fejérvárynak néhányszor még alkalma nyílt bebizonyítani, hogy a császár parancsát akkor is teljesíti, ha annak hibás voltáról meg van győződve. Így lehetett biztosítani Ferenc József bizalmát. Benedek jóindulatát viszont elvesztette – igaz, hogy már nem is volt rá szüksége –, de kapcsolatuk is teljesen megszűnt. Sok évvel később, 1909. június 24-én, Fejérváry meglátogatta Benedek sírját és ott koszorút helyezett el a következő felirattal: „Kegyeletes emlékül nagyrabecsült hadtestparancsnokának, Benedek táborszernagynak, a solferinói csata évfordulóján, báró Fejérváry Géza táborszernagy; akkori vezérkari százados.”⁴⁵

Fejérváry nem vett részt a Benedek elleni vizsgálatban, bár mint a császár katonai irodájának tagja bizonyára részes volt valamilyen mértékben annak előkészítésében. Annyit tudunk, hogy neki kellett először összeállítani a kormány állásfoglalását, amelyet a vizsgálat befejezése után a hivatalos lap közölt. Regele szerint ezt a tervezetet „enyhe és rövid megfogalmazása miatt nem használták fel”, egy új, sokkal élesebb hangú és részletesebb, Albrecht főherceg és John hadügyminiszter részvételével készült cikk került a minisztertanács elé, amely azt nagy vita után elfogadta. Ezt viszont megint enyhíteni kellett, miután a császár nem járult hozzá Benedek elítéléséhez a hadbíróóság által, így a szöveg végül a hadügyminiszter által újra kijavított, még így is túlzó és sértő – mint tudjuk, Benedeket mélységesen felháborító – formában jelent meg.⁴⁶

Fejérvárynak mindenesetre sikerült újra kivívni a császár elismerését, ami neki a legfontosabb volt. Egy 1867. február 4-éről keltezett, a katonai irodában készített jellemzése sajnálkozik, hogy formai okok miatt nem lehet még alezredessé előléptetni, noha „egyike a hadsereg azon vezérkari tisztjeinek, kiknek gyorsabb előrehaladása és magasabb rangba való előléptetése szélesebb hatáskörrel a szolgálat érdekében állna... báró Fejérváry őrnagy különösen a múlt évi hadjárat során alkalmat talált... az Északi Hadsereg főhadiszállásán kifejtett ténykedésével nem lényegtelen szolgálatokat tenni, melyekről Öfelsége több alkalommal legmagasabb elégedettségét kifejezni kegyeskedett.”⁴⁷ Saját bürokratikus szabályain az uralkodó sem léphetett át, Fejérváry rangja, beosztása még másfél évig nem változott.

⁴⁴ Lónyay: i. m. 369. o.

⁴⁵ *Az Őrszem*, 1909. július 1.

⁴⁶ *Wiener Zeitung*, 1866. december 8.; *Regele*: i. m. 489. o.; *Lónyay*: i. m. 412. o.; *Glaise von Horstenau*: i. m. 129. o.

⁴⁷ KA MKSM 1867-71-1/55.

Königráztól eltekintve Fejérváry a kellemes udvari szolgálatban nem töltött be fontos szerepet, hiszen csak a szárnysegédek egyike volt, és távolról sem tett szert olyan befolyásra, mint Crenneville vagy Beck. A beosztás neki volt fontos, mert sok jó kapcsolatot, barátságot kötött a Burgban, és szilárdan befészkelte magát Ferenc József kegyeibe. Ennek több kisebb-nagyobb jelére hivatkozhatok. Bizalmas feladatokat kapott, így már 1865. május 13-án elküldték Kolomeába, hogy a tűzvész rászoruló károsultjai között ki-ossa Ferenc József személyes adományát, 3 ezer forintot. Sem a parancs, sem Fejérváry részletes jelentése nem szól pogromról, de egyszerű tűzről szó sem lehetett – mintegy 500 ház égett le. Fejérváry csak finoman céloz arra, hogy főleg a zsidónegyed égett le, s vélhetően szándékos gyűjtogatás történt. 261 szegény család (1229 családtaggal) között osztotta szét a császár ajándékát, jelentésében részletesen ecsetelve, milyen hálásak voltak a szegény kolomeai zsidók.

Alig negyedévvvel később Buczaczbba küldték, ahol hasonló gyűjtogatás történt. Ott is „főleg” a zsidónegyed égett le, bár Fejérváry jelentése szerint a tettesek elővigyázatlan-sága következtében a kolostor és a körzeti előljáróság is. Itt Fejérvárynak 4 ezer forintot kellett igazságosan szétosztani a sok károsult között, részletes jelentésében ismét kitér arra, mennyire hálálkodva fogadták a zsidók a császár nagylelkű ajándékát.⁴⁸

Kellemesebb feladat lehetett, mikor 1867 októberében Beckkel együtt elkísérte Ferenc Józsefet a párizsi világiállításra, s a protokollnak megfelelően megkapta a francia Becsületrendet.⁴⁹ Beck a porosz háború után ezredessé avansált és a császár katonai irodájának főnöke lett, s ettől kezdve évtizedeken át Ferenc József bizalmasa, katonai ügyekben legfőbb tanácsadója, Fejérváryval pedig jól összemelegedett a közös küldetésekben 1866 forró nyarán. Kapcsolatuk később is szívélyes maradt: mikor Fejérváry 1884-ben magyar honvédelmi miniszter lett, ezt Beck mint „nagyon jó választást” üdvözölte.⁵⁰

Szárnysegédi szolgálata idejére esik a kiegészítés előkészítése és tető alá hozása; nem tudunk arról, hogy ebbe őt (mint Becket) bevonták volna. Ekkoriban találkozott második unokatestvérével, a nála jóval idősebb Pulszky Ferencel, ki császári engedéllyel térhetett haza az emigrációból 1866 szeptemberében felesége és gyermeke halálos ágyához. A temetés után Bécsbe kellett utaznia, megköszönni a császári kegyet. „...a Burgba mentem audienciára. A váróteremben ott láttam egy szép, magas, fiatal őrnagyot a Terézia-keresztel mellén, mint a felség segédtisztjét. Bemutatta magát, hogy öcsém, Fejérváry Géza. Beszélgetés közt kérdeztem, tud-e magyarul? azt felelte, hogy igen keveset; megmondtam neki, tanuljon szorgalmasan, szüksége lesz még rá a magyar minisztériumban, melyben ő bizonyosan még szolgálni fog. Hitetlenül mosolygott, pedig jóslatom csakugyan teljesedett.”⁵¹ Fejérváry annyira biztosan tudott magyarul, hogy néhány udvarias szót váltson, de a császári előszobában németül társalogtak, és ő nem akarhatta azzal felhívni magára a figyelmet, hogy tüntetően magyarul szól rebellis rokonához, kinek neve s megjelenése nem lepte meg, hiszen az audienciára jelentkezettek névsorát ismerte.

⁴⁸ KA MKSM 1865-44-4/7, 14.

⁴⁹ Briefe Kaiser Franz Josephs an Kaiserin Elisabeth. i. m. I. k. 1867. október–november. Ferenc József részletesen leírja párizsi élményeit, melyek még rá is nagy hatással voltak – fogadásoktól és vadászattól Párizs nevezetességeinek megtekintéséig és operalátogatásokig, bár utóbbiakat az uralkodó saját bevállása szerint végigaludta.

⁵⁰ *Glaise von Horstenau*: i. m. 273. o.

⁵¹ *Pulszky*: i. m. 2. k. 445. o. Pulszky könyvének megjelenésekor (1880) Fejérváry Géza honvédelmi államtitkár volt.

Pulszky a kiegyezés után a Nemzeti Múzeum elnöke, a Deák-párt jelentős tagja, de nincs nyoma annak, hogy a honvédelmi államtitkár ápolta volna a rokoni kapcsolatot a szabaddóműves nagymesterrel.

Három évtized a Honvédelmi Minisztériumban

1868. október 30-án alezredessé nevezte ki az uralkodó a budapesti 32. gyalogezredhez, tehát szárnysegédi szolgálata végeztével sem került vissza a vezérkarhoz, csapat-szolgálatot végzett négy évig. Ferenc József rá nem éppen jellemző módon búcsúajándékkal bocsátotta el személyes szolgálatából; magánpénztárából 1500 forintot adott neki mint „Equipirungsbeitrag”-ot, tehát lóra vagy lószerszámra.⁵² Semmi jel sem mutat arra, hogy már ekkor felmerült volna későbbi áthelyezése a honvédséghez. Beck és más bécsi protektorai bizonyára azt tervezték, hogy lehetőleg minél előbb ezredparancsnok lehessen, az ezredszolgálat ennek előfeltétele s egyben nyugodt helyőrségi szolgálat Bécs környékén, a háborúk és szárnysegédi, vezérkari szolgálat megerőltető éveitől. 1869 nyarán hat hétig helyettesítette a távol levő ezredet, majd 1869 októberétől 1870 augusztusáig betegszabadságon volt – nem tudunk olyan súlyos bajról, ami ilyen hosszú pihenést igényelt volna, sürgős tervek aligha lehettek vele.

Szolgálatba lépésekor az ezredtartalék parancsnoka lett, de már 1870. október 29-én áthelyezték a 72. gyalogezredhez Pozsonyba, ugyancsak mint ezredtartalék-parancsnokot. Ez újabb lépés az ezredparancsnokság felé, mindenesetre magyarországi ezrednél, amelyek közül kevésnek volt magyar parancsnoka. Fejérváry a pozsonyi ezred magyar, német és szlovák katonáival is anyanyelvükön tudott érintkezni, ami a Monarchia hadseregében fontosnak számított. Pozsony előkelő helyőrség: Bécs szomszédságában, sok szál fűzte a Monarchia fővárosához és hadtestparancsnokság állomáshelye volt.

Pozsonyban tehát gondosan ápolhatta bécsi kapcsolatait. Rendszeres levelezést folytatott Beckkel, melyből megtudhatunk egyet-mást. (A levelezést Beck utódaival is fenntartotta – Ferenc Józseffel mégsem levelezhetett, de az uralkodó a katonai kabinetje főnökéhez érkezett levelekről bizonyára tudomást szerzett, a fontosabbakat eredetiben is elolvashatta. Így Ferenc József folyamatosan üzeneteket kapott egykori szárnysegédje gondjairól és nézeteiről. Beck választleveleit sajnos nem ismerjük, sem a Fejérváry-hagyaték, sem az ugyancsak a bécsi Kriegsarchivban őrzött Beck-hagyaték nem tartalmazza azokat.)

Becknek válaszolva közli 1872. szeptember 25-én: köszöni, de nincs kedve a bécsi Hadügyminisztériumban szolgálni, inkább csapattiszt marad. „Adjatok nekem néhány év múlva... egy ezredparancsnokságot a távoli keleten, ahova még az arkangyal⁵³ sem repül”, ügylátszik a 72. gyalogezrednél sem érezte jól magát, mert kilátásba helyezte, hogy rövidesen kilép a szolgálatból.⁵⁴ Beck postafordultával küldhette vigasztaló válaszáat, mert Fejérváry már szeptember 27-i levelében köszönetet mond ezért s egyben tudósítja Becket: Mészey György alezredes, a magyar Honvédelmi Minisztérium osztályvezetője levélben kérdést intézett hozzá, lenne-e hajlandósága átlépni a honvédséghez,

⁵² KA MKSM 1868-44-2/6. 1868. november elsején Ferenc József azt kérte Hohenlohe főudvarnagytól, „az általam meghatározott célra” adja át az összeget Bellegarde főhadsegédnek. Az irat mellett található Fejérváry november 15-i nyugtája.

⁵³ A vezérkari tisztek gúnyneve.

⁵⁴ KA MKSM Sonderreihe Karton 57/19.

ahol novemberben egy dandár parancsnokságát vehetné át. Mészey a miniszter nevében közölte, ez a beosztás időt és alkalmat adna megismerkedni a honvédséggel, aztán pedig vagy József főherceg, a honvédség főparancsnoka adlátusa, helyettese lenne, vagy esetleg honvédkerület parancsnoka, ha ilyen hely megüresedik.

Fejérváry nem mutatott elragadtatást az előlépést, gyors karrierlehetőséget jelentő ajánlattól; bizonyára osztotta a k. k. tisztek körében⁵⁵ még elég általános lenézést a „mílicia-szerű” honvédség iránt. Most már nem vágyott a „távoli keletre”, mert mint írta, az ő felesége egy elkényeztetett milliomos-leány, akit nem vihet Kelet-Ázsiába(!). Érdeklődésére, milyen biztos ajánlatot kaphat, Mészey javaslatára felkereste Hollán Ernő honvédelmi államtitkárt, akinek őszintén megmondta, hogy sem József főherceg adlátusa, sem egy távoli helyőrség parancsnoka nem akar lenni. Hollán erre felajánlotta neki a pozsonyi dandár-parancsnokságot, azzal; átveheti majd a hamarosan megürülő pozsonyi honvéd kerületi parancsnokságot, és megígérte: ha úgy látja jónak, bármikor visszatérhet a közös hadseregbe.⁵⁶

Ilyen fényes ajánlatnak már az ambícióit sem Beck, sem Hollán előtt nem titkoló Fejérváry sem tudott ellenállni. 1872. október 26-ával áthelyezték a honvédséghez, ahol egyidejűleg ezredes és a pozsonyi dandár ideiglenes parancsnoka lett. Meg sem meglephetett új beosztásában, mikor Budára hívták honvédelmi államtitkárnak. Nem tudni, kitől származott az ötlet; levelezésük szerint nem Becktől, tehát nem Béctől, Fejérváry sem örült neki, a ’48-as érzelmű Szende Béla, az új honvédelmi miniszter sohasem tudott felmelegedni iránta. Andrassy Hollán Ernőt maga mellé vette honvédelmi államtitkárnak, s őt ajánlotta utódjának a miniszteri székben. Mások másképp gondolták, s Hollán mint államtitkár vezette a minisztériumot, melynek formális feje Lónyay miniszterelnök volt, majd a Szlávy-kormányban (1872. december) Szende lett a honvédelmi miniszter s egy évtizeden át, haláláig, az is maradt. A meglevő feszültségeket növelhette volna, ha a Szendénél nagyobb képzettségű, súlyú és múltú Hollán – a vörössipkás hős, Pétervárad sikeres védője, ’49-es ezredes – második ember marad mellette.

Kapóra jött a megfelelő rangú, múltú és képzettségű Fejérváry, bizonyára mint átmeneti megoldás. Ő maga is azt írta Becknek: „Úgy látom, semmi esetre sem maradhatok hosszabb ideig, ennekokaért családomat nem is hozom ide.”⁵⁷ Már is elégedetlen helyzetével: bár agyondolgozza magát, kora reggeltől hivatalában ül, este tíz után mégis elégedetlenül áll fel íróasztalától: a főparancsnoknak, József főhercegnek nem tud eleget segíteni nehéz munkájában, a kormánnyal elégedetlen; kevés illúzióval jött, de azt is elvesztette, a miniszter nagyon rossz kedélyű és kerüli államtitkárát. Őszintén felveti: ha „teljesen magyar lenne”, hasznosabb lehetne, ha ő lenne a miniszter, fittyet hányva a közvélemény bizalmatlanságára, de „miután én *soha* nem fogok úgy beszélni magyarul,

⁵⁵ A kiegyezés után a „közös” hadsereg, illetve Hadügyminisztérium hivatalos jelzője „k. k.”, vagyis kaiserlich-königlich (császári-királyi) Heer maradt. Ferenc József úgy érezte, ez megfelelt a dualizmus szellemének, de a magyar kormányoknak más volt a véleményük, s már ekkoriban, 1873-tól kifogásolták a „k. k.-t”, de a közös hadügyminisztérium és az osztrák kormányok ellenkezése miatt csak 1889-ben érte el Tisza Kálmán, honvédelmi minisztere és Beck közvetítésével, hogy „k. u. k.”, vagyis császári és királyi legyen a közös hadsereg és minisztériuma. Ez az „u” akkor nagy közjogi vívmánynak tűnt a magyar közvéleményben. Bővebben lásd *Somogyi Éva*: Kormányzati rendszer a dualista Habsburg-Monarchiában. Budapest, 1996. 158–159. o.; Die Protokolle des gemeinsamen Ministerrates der Österreichisch-Ungarischen Monarchie. 1883–1895. (Bearbeitet von *István Diószegi*.) Budapest, 1993. Diószegi bevezető tanulmánya 142–148. o.

⁵⁶ KA MKSM Sonderreihe Karton 57/19., Fejérváry 1872. szeptember 27-i levele Beckhez.

⁵⁷ Uo. Fejérváry 1873. február 17-i levele Beckhez.

<p>Fortsetzung der Rubrik: Diensthliche Ver- wendungen mit thunlichster An- gabe der Garni- sons-Orte.</p>	
<p>Feldzüge, Lei- stungen und Ver- dienste im Felde.</p>	<p>1859 in Italien im Geleitzkorps des 8. Armeekorps; kam ins bei Solferino zum ganz besonderen & persönlichen Aufsehen und Anerkennungsgeld; für die Wund-Verwundung des Mr. Gerasim - Ladens ausgezeichnet.</p> <p>1864 gegen Danemark n. g. 2. Jahr. Gefecht bei Looz - steht in Befehlsmäßig, 4. u. 5. Jahr. von der Hauptkavallerie bei Tachendorf, 19. u. 20. u. 21. März. Befreiung und Besetzung von Friedricia, dann die Besetzung dieser Festung bis 29. April.</p> <p>1866 in Kamerunsendung der General - Adjutantur n. g. während dieser Zeit kam zum Nord - Armeekorps. Einem unglücklichen Ereignis ist es zu danken, dass diese ganze Expedition n. g. von Kamerun, n. g. des 2. Armeekorps - Lager nach, zeitig zum Gefecht bei Blumenau, offener Kamerun.</p>

Báró Fejérváry Géza szolgálati lapjának második oldala

hogyan a Minisztériumot átvehetném” buzgalmát céltalannak látja. Tehetetlen, mert egy honvédelmi minisztériumot katonának kell vezetni, aki rendet teremt.

Már ekkor felmerül tehát a '48-as politikusok (mert hiszen a '67-esek is '48-asok voltak, mint Andrassy nem egyszer hangsúlyozta) és a hadsereg egyik fő ellentéte. A bécsi hadügyminiszter és a Landwehr (ausztriai honvéd) miniszter mindig tábornok volt és maradt, a magyar kormány viszont 17 éven át sikerrel ragaszkodott ahhoz a polgári és demokratikus elvhez, hogy a honvédelmi miniszter civil politikus legyen, aki a kormányt képviseli minisztériumában, nem pedig a hadsereget a kormányban.⁵⁸ Fejérváry nemcsak becsvágyból tartotta magát alkalmasabbnak, hanem katonás gondolkodásával természetesen tartotta, hogy a miniszter kipróbált és a hadsereggel egybeforrott tábornok legyen.

A hadvezetés, mint ismeretes, nehezen egyezett bele a honvédség felállításába, s ezekben az években még mindent megtett, hogy ne lehessen több rosszul felszerelt, szegényes, másodrendű miliciánál.⁵⁹ Maga a minisztérium bár kis létszámú, több helyen szétszórva, részben albérletekben működött – a bécsi katonai pompához szokott szárnysegéd a lényeges problémák mellett a szinte már megalázó külső körülményeket is nehezen viselte el. Ekkor még Beck sem volt híve a hadsereg kettéosztásának, vagyis a honvédségnek, minél kisebbnek és gyengébbnek szerette volna látni – hát még a nála is maradibbak! Utóbbiak különös averziót éreztek a '48-as „felségárukból”, „Kossuth-Hundból” lett honvéd parancsnokok és miniszterük iránt, s ellenszenvüket nem is nagyon leplezték. Ennek megfelelően – három évtizeddel későbbi méltatások szerint – „osztrák szellemet véltek felfedezni nem egy katonai újításában azok, akiknek az új intézmény katonai érdekei iránt kevés érzékük volt, s maga a polgárminiszter is a régi gárda érdekében néha-néha kételkedve rázta a fejét a javasolt intézkedésekre”,⁶⁰ „a szélbal Fejérváryt, mint volt osztrák tisztet nagy bizalmatlansággal fogadta. Feltételezte róla, hogy a honvédséget germanizálni fogja majd beolvasztani a közös hadseregbe.”⁶¹ Fejérvárynak viszont, aki még nemrég Beckhez hasonlóan vélekedhetett, államtitkári kinevezésével véleménye is megváltozott a honvédségről.

Bár viszonya Szendével évtizedes együttműködésük során mindvégig feszült maradt, első olvasásra meglepő módon néhány hét után már felháborodottan panaszkodik Becknek: a budai k. k. gyaloghadosztály parancsnoka, Piret de Bihain vezérőrnagy nemcsak intrikál Szende ellen, de beosztottai és József főherceg jelenlétében durván, lekezelően beszél vele. Szende azzal fenyegetőzött, hogy ha ezt a főherceg túri, kihallgatásra jelentkezik a királynál és lemond. Ha ezt nem is teszi talán, együttműködése Piret de Bihain-nel és a budai k. k. parancsnoksággal lehetetlenné válik.⁶² Ezek a viszonyok

⁵⁸ A *Katonai Lapok* később (1888. augusztus 15-én) nyíltan megírta, hogy Fejérváry, aki már államtitkárként a minisztérium igazi vezetője volt, Szende „úgy szólván csak a honvédség politikai képviselőjét látta el”, csak azért nem lett 1884-ig miniszter, mert a magyar politikusok ragaszkodtak a civil honvédelmi miniszter eszméjéhez.

⁵⁹ A honvédség állapotát az első években nem kell itt ismertetnem, erről részletesen ír többek között A *Honvéd* c. pesti lap 1867. és köv. évfolyamaiban; *Berkó István*: A m. kir. honvédség története 1868–1918. Budapest, 1928.; *Móricz Pál*: A magyar királyi honvéd 1868–1918. Budapest, 1928.; A m. kir. Honvéd Ludovika Akadémia története. (Szerk. *Dezséri Bachó László*.) Budapest, 1930.; *Papp Tibor*: A magyar honvédség megalakulása a kiegyezés után. 1868–1890. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1967/4. sz.; *Hajdu Tibor*: Tisztikar és középosztály. Ferenc József magyar tisztjei. Budapest, 1999.

⁶⁰ *A Ludovika Akadémia közlönye*, 1901. 759. o.

⁶¹ A Neues Budapester Abendblatt által kiadott német nyelvű emléklap Fejérváry ötvenéves tiszti jubileumára.

⁶² KA MKSM Sonderreihe Karton 57/19. Fejérváry 1873. március 31-i levele Beckhez.

lassan javultak, hiszen a honvédség tisztikarán belül is együtt szolgáltak a várbörtönök egykori rabjai és rabtartóik. Fejérváry pedig, aki addig, ha szükségét érezte magasabb rangúakkal szemben is agresszív, hetyke modorban lépett fel, most egyszerre a kiegyezés, a békesség híve lett, mégpedig a vitákban a honvédség oldalán. Családját Budapestre költöztette, gyermekei magyarnak nevelkedtek.

Ez a hirtelen változás tartósnak bizonyult, és nem volt benne képmutatás. Számára Ferenc József magatartása volt mérvadó, az pedig bármi nehezen fogadta el a kiegyezés alapjait s főleg annak katonai kompromisszumát, ha már törvényerőre emelkedtek, ugyanolyan mereven ragaszkodott hozzájuk, amilyen mereven zárkózott el tőlük sokáig. Fejérváryban fel sem merülhetett a kérdés, egyetért-e az uralkodóval, csak az okozott neki gondot, hogy ő legyen a kényes kompromisszumok eszköze s puffer a két haderő között. Az 1870-es évek elején, mint később elismerte, előfordult olyan eset, hogy ellenzéki képviselőket nem volt hajlandó fogadni,⁶³ de aztán megtanulta a parlamentáris viselkedést.

A honvédelmi minisztérium negyvennyolcas érzelmű tisztviselőivel sem lehetett könnyű dolga, hiszen érkezésekor például még Thaly Kálmán volt az elnöki osztály vezetője, akitől ugyan gyorsan sikerült megszabadulni, de Szende bizalmasa, Csengery Imre végig, 1884-ig a hadkötelezettségre, sorozásra stb. vonatkozó ügyeket intéző III. csoport főnöke maradt. Csengery Fejérváry kinevezése után távozni akart a minisztériumból és csak barátja, Deák Ferenc felszólítására maradt, aki állítólag azt mondta volna neki: „Neked nem szabad elhagynod a reád bízott helyet és feladatot. Ha az az ember azzal a szándékkal jött ide, hogy viszályt hintsen, hogy megrontsa a kiegyezés művét, melyet oly nehezen hoztunk létre... ez most már fokozott kötelezettséget ró reád és mindnyájatokra, hogy megvédjétek ő ellenében a törvényes alkotmányos állapotot.”⁶⁴ Thaly viszont lobbanékony természetével nem tudott megalkudni az új helyzettel: Fejérváry kinevezése után rögtön arról tudósította bizalmasát:

„... nagyot változtak itt a dolgok; kezdünk (de nem én) labancokká lenni... én borulni látom az eget, nem pedig derülni; reakció szagot érzek”, majd később örömmel jelentette, hogy megszabadult az elnöki osztály vezetésétől, csendesebb osztályt kapott s így nem kényszerül rá „hogy a gyűlölt osztrák szelek zúgását oly közelről hallgassam és ellenők mégse tehessek”.⁶⁵ Hamarosan ott sem bírta ki és felmondta a jó állást, utóda a megbízható hivatalnok Bárczy István lett. Bárczy és néhány ekkoriban kinevezett társa: Grúz Albert, Bihar Ferenc, Bittó Kálmán, Bíró Pál, Schyttra István, Szoborits Antal, Payr Vilmos, Benkő Rezső ezredes és más tisztek évtizedeken át a Fejérváry-adminisztráció tartós pillérei maradtak. A HM alkalmazottainak létszáma 1877 és 1890 között a számvevőséget nem tekintve másfélszeresére nőtt, a számvevőség sokkal nagyobb arányban.⁶⁶ Fejérváry államtitkársága idején a tisztviselői kar kétharmada kicserélődött, míg a polgári és katonai tisztviselők aránya folyamatosan változott az utóbbiak javára.⁶⁷

⁶³ Vághó: i. m. 1901. 69–70. o.

⁶⁴ Deák állítólagos kijelentését idézi Kasics Péter nyílt levele Fejérváryhoz. Nemzeti Újság 1895. december 24.

⁶⁵ Thaly 1873. január 8-i, illetve 1874. február 11-i levele Odescalchi Arthúr hercegnek, idézi R. Várkonyi Ágnes: Thaly Kálmán és történetírása. Budapest, 1961. 164–165. o. Beosztása változásaira A központi államigazgatás tisztviselői a dualizmus korában. I. rész. Magyar királyi Honvédelmi Minisztérium. (Összeáll. Székely Vera.) Budapest, 1979.

⁶⁶ Bíró Pál: A m. kir. Honvédelmi Minisztérium működése az 1877–1890 években. Budapest, 1891.

⁶⁷ Székely: i. m. 7. o.

Az igazsághoz tartozik, hogy a képzett magyar tisztek nagy része pártkülönbség nélkül bizalommal fogadta az új államtitkárt. A hadtudomány egyik hazai úttörője, Kápolnai Pauer István akadémikus, a Ludovika tanára, *A Honvéd* 1873. újévi vezércikkében kiállt Szende mellett, de követelte, „hogy a honvédelmi minisztériumból a dilettantizmus száműzessék”. Írását utóirattal egészítette ki: „A vezércikk már ki volt szedve, mikor a *Budapesti Közlöny* Fejérváry ezredes úrnak államtitkárrá való kineveztetését közölte. Emez örvendetes tény sajátképen fölöslegessé tette óva-intó szavainkat, mert hiszen az új államtitkár gyakorlati szakember, ki nálunknál sokkal jobban felismerhette a honvédség hadképességének Achilles-sarkait...”⁶⁸

Sok baja volt viszont kezdetben azokkal az osztrák tábornokokkal, akik agresszíven ragaszkodtak a megszállók kiegyezés előtti stílusához. Piret de Bihaint 1873-ban József főherceg adlátusának, helyettesének nevezték ki, tőle hamarosan sikerült megszabadulni, 1874-ben leváltották A magyarországi k. k. hadsereg parancsnoka az ókonzervatív Johann Huyn tábornok volt, akitől sok megértést nem kapott, szerencsére 1874 tavaszán őt áthelyezték Bécsbe és utóda Edelsheim-Gyulai Lipót lett. Edelsheim egy évtizednél tovább maradt ebben a magyar katonapolitika szempontjából is kulcsfontosságú pozícióban. Német létére (nem is tudott megtanulni magyarul) a magyarság és a honvédség megértő barátja lett, a fővárosi társaságban sokkal népszerűbb Fejérvárynál, annak ellenére, hogy '48-ban ellenünk harcolt; goromba modorán átsugárzott jóindulata és őszintesége. Fejérváry szerencséjére a nála idősebb és magasabb rangú, a lovassági kiképzés reformjával nemzetközi tekintélyt szerzett Edelsheim nem tekintette őt vetélytársának.

1875-ben Fejérváry nagy segítséget kapott két német tiszten személyében: Graef Eduard altábornagy 1875-től József főherceg adlátusaként képviselte főleg személyi kérdésekben azt a szigort, amire Szende nem volt hajlamos, Fejérváry pedig nem engedhetett meg magának. Edelsheim régi tanítványa, Karl Henneberg ezredes, később tábornok hosszú időre a honvéd lovasság felügyelője és fegyelmezője lett, nagyrészt neki köszönhető, hogy a honvéd lovasságot egy idő után a k. k., sőt a porosz lovasság parancsnokai is egyenrangúnak ismerték el.

Hiába igyekezett őszintén, dolgozott rengeteget Fejérváry, Szende és '48-as környezete, a honvédség '48-as ezredesből előlépett tábornokai, a szélbal sajtója sokáig bizalmatlan maradt iránta, bár a nyílt konfliktust el tudta kerülni. Egy levelében ironikusan feleli Beck utóda, a katonai kabinet új főnöke, Leonidas Popp vezérőrnagy (bécsújhelyi évfolyamtársa és barátja) kérdésére, hogyan alakult a viszony köztük: Szende bennem egyrészt egy olyan államtitkárt lát, aki minden munkát elvégez helyette, s aki mellett nyugodtan élhet a politikai „népszerűséghajhászásnak”; másrészt „évek óta a fekete-sárga ellenőrt látja bennem, akiben nem nagyon bízhat”, s alapjában véve mindkettőben igaza van.⁶⁹ (Szende egyik híve szerint a miniszter többször is úgy nyilatkozott előtte Fejérváryról: „Ez a – zsandár! Ez a – kém!”⁷⁰) A gyanakvás érthető, de alaptalan volt, Fejérváry elfogadta a kiegyezést, annak alapján állt, bár a minisztériumban igyekezett a politikamentes katonai, tisztii elemet erősíteni a radikális vagy mérsékelt '48-asok rovására. Ellenfelei viszont élvezték a '48-as politikusok támogatását, s mikor 1875-ben az addig ellenzéki Tisza Kálmán került kormányra, Fejérváry helyzete nem lett könnyebb.

⁶⁸ *A Honvéd*, 1873. január 3.

⁶⁹ KA MKSM Sonderreihe Karton 58/25. Fejérváry 1881. július 22-i levele Poppoz.

⁷⁰ Kasics id. levele. *Nemzeti Újság*, 1895. december 24.

Tisza azonban, bár jó viszony sohasem jött létre közöttük, igyekezett lojális kapcsolatot fenntartani Bécs bizalmi emberével, s Fejérváry is mindent megtett, hogy együtt dolgozhasson Tiszával és Szendével.

Munkáját az első években nagyban akadályozta a magyar kormányzat szűkös anyagi helyzete, eladósodása, az 1873-as válság egyrészt, másrészt a hadvezetés kifejezett szándéka, hogy ha már bele kellett nyugodni a honvédségbe, mint második vonalbeli milíciát minél szűkebb keretek között tartsák, s azt sem bánták, ha szedett-vedett felszerelése, megoldatlan elhelyezése nevetségessé teszi. A honvédségbe sorozottak meg azt nem bánták, hogy valóságos szolgálati idejük jóval kisebb a közös legénységénél s a fegyelem is lazább. Ezen az egyetlen ponton Fejérváry nem tudta osztani a hadvezetés szándékát. A becsvágy és kötelességtudás, no meg a belé nevelt közöshadseregbeli szellem együtt oda hatottak, hogy igyekezett a honvédséget mielőbb elsővonalbeli, a k. k. hadsereghez hasonló haderővé fejleszteni, s végül az ő koncepciója győzött, mert ez felelt meg a realitásoknak, s nem a magyar politikusok törekvése a honvédség lényegi másságának megőrzésére, sem Bécs gáncsoskodása. Bizonyára kötelességének érezte volna fellépni az esetleges szeparatista vagy Monarchia-ellenes megnyilvánulások ellen, de hamarosan rájött, hogy az efféle bécsi félelmek teljesen alaptalanok, a kiegyezést Magyarországon mindenki komolyan veszi, módosítását az ellenzék is csak elvben és a távoli jövőben tartja lehetségesnek, ha szavazatszerző frazeológiája mást is mutat.

Ahogy megszilárdult pozíciója, nem mulasztotta el Becknél, Poppnál és más bécsi barátainál gáncsolni Szendét, aki egyéb intrikák mellett nem adja meg neki azt a fizetést, ami rangja után megilletné. Ő kénytelen eltérni minisztere „igazi ázsiai indolenciáját és kicsinyes rosszindulatát”, mert valahányszor Becknek panaszkodott, az azt felelte: „Ő Felsője absolute azt kívánja, hogy tartsak ki”⁷¹ Egyre türelmetlenebbül célozgatott arra, hogy ő jobb miniszter lenne Szendénél. Miután ez nem használt, felvetette, hogy szívesen elcserélné az államtitkári széket valódi katonai beosztásra, felsorolva lehetséges utódait s mindegyikről rögtön elmondva, miért alkalmatlan erre; kivéve ifjabb Ráday Gedeont, kiről viszont nem hiszi, hogy államtitkárságot vállalna Szende alatt.⁷² (E szerint az előkelő, jónevű, a katonai szolgálatból fiatalon kilépett Ráday neve, kit Ferenc József is jól ismert szárnysegédi szolgálata révén, már ekkor felmerült a honvédelmi minisztérium vezetésére.) Miközben nem titkolta, hogy elégedetlen magas pozíciójával, államtitkárként még nagy önfegyelmet gyakorolt – nem költekezett, nem csinált adósságokat, mint később, alig reagált az őt ért támadásokra, nem párbajozott, mint több magasrangú tábornok, ha megbántották, egyáltalán nem adott ürügyet személyeskedő támadásokra. Ferenc József és környezete méltányolta Fejérváry visszás helyzetét és évtizedes államtitkársága alatt különféle kegyekkel igyekezett kitartásra, jobb kedvre buzdítani. 1875 augusztusában osztrák bárósága mellé magyar bárói címet is kapott, nejével és gyermekeivel együtt.⁷³ 1878. május 14-én, 45 évesen elnyerte a vezérőrnagyi rangot.

Államtitkárként csendben, de nagyon eredményesen dolgozott, amennyire az anyagi és politikai korlátok megengedték. Sokat tett a még csak egyéves tanfolyamként működő Ludovika Akadémia színvonalának emeléséért, a magyar csendőrség megszervezéséért, amely a képzés és a személyügy, kinevezések terén a Honvédelmi Minisztériumhoz

⁷¹ KA MKSM Sonderreihe Karton 58/25. Fejérváry 1882. április 28-i levele Popphoz.

⁷² KA MKSM Sonderreihe Karton 58/25. Fejérváry 1881. július 22-i levele Popphoz

⁷³ A királyi könyvek. (Szerk. Dr. Gerő József) Budapest, 1940. 55. o.

tartozott, a honvéd orvosi kar újjászervezéséért, a csapatok kiképzési színvonalának emeléséért, a sorozások rendjének biztosításáért. Komoly próbatételt jelentett számára Bosznia–Hercegovina okkupációja – de végül államtitkárként első látványos sikere lett minisztériuma és a honvédség helytállása ez alkalommal –, a tiszti párbajok, majd a Verhovay–Majtényi párbaj miatt kirobbant rendkívül heves 1880 januári, több halottal járó budapesti tüntetések, mikor Edelsheimmel válllvetve is nehezen tudták helyreállítani a rendet, végül az év novemberében a Bartha Miklós összekaszabolása miatt kirobbant kolozsvári forrongás.

1882. augusztus 18-án meghalt Szende Béla. Utóda Ráday Gedeon lett, aki mint nagybirtokos politikus, képviselő polgár-miniszternek számított, de egyben képzett katoná, Bécsben és itthon is elfogadható; ott mint volt császári tisz, Ferenc József szárnysegéde, itt mint a szabadságharc után üldöztetést szenvedett neves apa fia, a pesti református egyházmegye gondnoka. Fejérváry hiúságát mélyén sérthette mellőzése a nála fiatalabb és sokkal alacsonyabb rangú Ráday javára, de ezen még túl tudta tenni magát – jó véleménye volt róla és rövid minisztersége alatt nagyon eredményesen dolgoztak együtt. Egyik nekrológja szerint Szende halála után már ő „volt a miniszterségre kiszemelve, de tábornoki rangja miatt az ellenzék nagy háborúskodással fenyegetőzött. Fejérváry báró vissza akart térni a csapatszolgálatba, és csak a király parancsára maradt meg hivatalában.”⁷⁴ Ferenc József méltányolta, hogy Fejérváry lenyelte a mellőzést – néhány héttel Ráday kinevezése után, 1882. november 23-án valóságos belső titkos tanácsosává nevezte ki, 1883-ra pedig mintegy újévi ajándéku altábornagyi rangot kapott.

Ráday mindössze egy és negyed évig maradt miniszter, 1883 karácsonyán meghalt. E rövid idő alatt fontos katonai reformokat hoztak tető alá. Legfontosabb közülük a Ludovikát egyéves tanfolyamból négyévéssé alakító 1883:XXXIV. törvény, ezzel a Ludovika a közös kadétiskolákkal került egy szintre, a „szabadságot” tisztek képzésétől pedig megszabadították, így a honvéd tartalékos tiszti intézmény egyenlő lett a közös hadseregével. Államosították a '48-as honvéd-menhelyet, 120 új magyar állami ösztöndíjat alapítottak a közös tisztiiskolákon a magyar állampolgárok arányának emelésére. Folytatták a csendőrség kiépítését. Deák katonai elképzeléseihez való visszatérést jelentett, hogy végre el tudták fogadtatni Béccsel a közös hadsereg új diszlokációját, amely 1883 januárjával lépett életbe: ettől fogva a Magyarországon állomásozó ezredek leg többje hazai kiegészítésű volt, néhány különleges alakulaton kívül elvitték a német, cseh ezredek. Egyúttal megszűnt az önkényuralom éveire emlékeztető magyarországi k. k. hadparancsnoki intézmény, a hadtestek, kiegészítő kerületek beosztása olyan lett, mint a lajtántúliai. (Edelsheim tehát ettől fogva csak a budapesti hadtest parancsnoka volt.) Fontos nemzeti vívmány volt ez, hiszen addig sokan úgy érezték, hogy megszállott országban élnek. Bár a magyarországi közös ezredek tisztjei is nagyrészt német anyanyelvűek voltak, a hosszabb egyhelyben állomásozás révén megtanultak magyarul, beilleszkedtek, sokszor benősültek a helyi társadalomba.⁷⁵

Tisza Kálmán a deáki hagyományhoz híven Ráday halála után is civil honvédelmi minisztert akart – fél évnél tovább tartott, míg Ferenc József ki tudta erőszakolni kedvence kinevezését. Addig a „király személye körüli miniszter”, Orczy Béla báró vezette ideiglenesen a Honvédelmi Minisztériumot. Fejérváry most már határozottan közölte, hogy egy

⁷⁴ *Az Újság*, 1914. április 26. Feltehetően Szomory Emil írása.

⁷⁵ Minderről bővebben lásd: A Ludovika Akadémia története; *Berkó*: i. m.; *Papp*: i. m.; *Hajdu*: i. m.

laikus miniszter mellett nem vállalja tovább az államtitkárságot, maga helyett Forinyák Gyula ezredesét, a minisztérium katonai csoportfőnökét ajánlja, kivel ezt megbeszélte.⁷⁶ 1884 októberében nyerte el a miniszteri tárcát – maga sem sejtette, hogy 20 évre. Ellen-súlyozására egy évtizeden át civil Tisza-párti politikus, Gromon Dezső volt főispán működött mellette államtitkárként; együttműködésük mindvégig zavartalan volt.⁷⁷ A miniszteri poszt betöltéséről Ferenc Józseffel személyesen is folytatott tárgyalások során Fejérváry a hadseregfejlesztés következő lépéseként javasolta a honvéd tüzérség felállítást, ezt azonban az uralkodó elutasította.⁷⁸ A nyilvánosság előtt tehát Fejérvárynak is le kellett inteni az ellenzékét, mikor változatlanul követelte a honvéd-tüzérséget vagy a Ludovika főiskolai szintre emelését. Miniszteri működéséhez, különösen az első években, hozzátartozott ez a kínos kettős szerep. Míg a minisztertanácsokon, hadügyi konferenciákon és audienciáin többször javasolta az időszerű és Magyarországon népszerű katonai reformokat, nemcsak Ferenc József, de a Landwehr-miniszter és a bécsi katonai körök tiltakozása ellenében, olykor évekig sikertelenül, addig a nyilvánosság előtt az uralkodó népszerűtlen döntéseit kellett képviselnie, függetlenül attól, hogy azokkal mennyiben értett egyet.⁷⁹

Miniszteri kinevezése után pár héttel, 1884. november 20-án Ferenc József elnökletével közös minisztertanácsot tartottak Budapesten a katonai kérdésekről, melyen Fejérváry főleg a népfelkelési törvény sürgős tető alá hozását szorgalmazta. Jellemző Ferenc József bizalmatlanságára a magyar politikusokkal szemben, hogy egy ilyen jelentős hadseregfejlesztési tervnél is aggályoskodott: a magyar kormány csak a népfelkelést (és a honvédséget) akarja majd erősíteni, a közös hadsereg rovására. Vele együtt Welsersheimb Landwehr-miniszter is kérdésesnek találta Fejérváry optimizmusát ezt és a tényleges létszám emelését illetően, de ő nagy nehezen meg tudta nyugtatni őket.⁸⁰

Az új miniszter első dolga saját pozíciója és a tisztikar stabilizálása volt. Szende idején olyan helyzet alakult ki, hogy a személyi, előléptetési ügyekben a honvéd főparancsnok adlátusa, Graef tábornok döntött, aki nagyon szigorú volt, különösen a '48-as honvédtisztekkel. Fejérváry nyomban magához vonta a döntést kinevezési ügyekben, s ami-ben lehetett egyébként is kiterjesztette hatáskörét.

⁷⁶ KA MKSM Sonderreihe Karton 58/25. Fejérváry 1884. május 1-jei stb. levele Poppoz.

⁷⁷ Gromon 1838-ban született a Bácskában, ott kezdte politikusi pályáját, 1869-ben a balközéphez tartozó képviselő, majd 1875–1880 között Bács-Bodrog megye főispánja, 1881-ben ismét képviselővé választották. (A Sturm-féle parlamenti almanachok alapján.)

⁷⁸ KA MKSM Sonderreihe Karton 58/25. Popp 1884. június 27-i levele Fejérváryhoz. Azért is emlitem ezt az elutasított javaslatot, mert bár Tisza István nevéhez fűződik a honvéd tüzérség felállítása évtizedekkel később, maga Ferenc József is megemlékezett ekkor Fejérváry szerepéről. Érdemes idézni szavait erről az 1904. április 23-i közös minisztertanácscon, mert leplezetlenül megadja az okot, miért hagy fel addigi vétőjával. „Ő Felsege kegyeskedik emlékeztetni arra, hogy a honvéd tüzérség létrehozásához annakidején, a honvédség megalakulásakor bizalmatlanságból, mégpedig Ő Felsege által is osztott bizalmatlanságból nem járultak hozzá. Azóta azonban a honvédség annyit fejlődött és szelleme is olyanná vált, hála nevezetesen a volt Honvédminiszter, Fejérváry báró sokéves tevékenységének, hogy ennek a bizalmatlanságnak a fenntartása okafogyottá vált... kegyeskedik itt utalni arra, hogy már a korábbi Honvédminiszter báró Fejérváry felhívta figyelmét arra, hogy abban az esetben, ha megtárgyalásra kerül a hadsereg reorganizációja, nem kerülhető el megfelelő megoldást találni a honvéd-tüzérség kérdésére.” Die Protokolle des gemeinsamen Ministerrates der österreichisch-ungarischen Monarchie 1896–1907. (Szerk. *Somogyi Éva*.) Budapest, 1991. 388–389. o.

⁷⁹ Die Protokolle des gemeinsamen Ministerrates... 1883–1895. i. m. *Diószegi bevezető tanulmánya*: 58–61., 69–76., 85–92., 100. o. és a megfelelő közölt jegyzőkönyvek.

⁸⁰ KA MKSM 1884 – 70-6/1. – Die Protokolle des gemeinsamen Ministerrates... 1883–1895. i. m. 665–689. o. A népfelkelés bevezetését még államtitkárként javasolta, mikor a nagybeteg Ráday helyett vett részt az 1883. november 25-i közös Minisztertanácscon: uo. 214–237. o.

Uf Befehlsschreiben an den
Königlichen Minister.

Budapest am 25ten October 1884.

Präsident

Ich erlaube dem Feldmarschall-Lieutenant Géza Freiherrn Fejérváry de Komlós - etc., residerend, Staats-Intendant im ungarischen Lande (Königliche) Ministerium, zu meinem ungarischen Lande-Kaufmanns-Minister, unter gleichzeitiger Verpfändung des selben in des Verhältniss, ausser Dienst, bei Aufrechterhaltung seiner Würdenthum in dem activen Dienststand der Generale Meiner Armee.

Ergeben: 30/10 1884.

N° 2561

M. S. M.

Grundlagen: C. Z. 3746 ex. 1884.

Weiter gestatten ich, das demselben bei Verpfändung seiner bis her erworbenen Grundbesitz-Aufgaben, eine

meines Ministeriums zugehörige
Zeit bei der Finanzart. so.
solgarischen Überweisung in
den Pfaffenstand eingezahlt
werden darf.

Geht freilich von Fejérváry
ist in der ^{Handel} Liste der Ge.
universalität wie die über
gen, die Staats-charge
bekleidenden Minister
mitzuführen:

Indem ich mich freuen
müß das Gelingen an
meinem ungarischen Mini.
ster-Präsidenten anzu-
setzen, so die von der
Kaiserkrieg in Russland.

Báró Fejérváry Géza honvédelmi miniszteri kinevezésének második oldala
I. Ferenc József saját kezű névjelével

A honvédség tisztikara ekkor már jelentős létszámú, de az előírt keretet még nem érte el. A fiatal tisztek minősége vegyesnek mondható a korábbi gyorstalpaló képzés, alacsony követelmények, csekély presztízs és lassú előléptetés miatt, s nagy a fluktuáció. Azok, akik a honvédségnél kezdtek, még viszonylag fiatalok, a '48-asok kikopóban vannak, így a törzstiszti kar nagyrészt a közös hadseregből áthozottakból áll.⁸¹ Kivételesen néhány tehetséges és tekintélyes '48-as tisztt, akik megállták helyüket; ezek azonban nem a minisztériumban vannak, hanem parancsnoki posztokon. Így a hét honvédkerületi parancsnokból négy közülük kerül ki (Dobay József, Görgey Kornél, Hollán Ernő, Máriaassy János), viszonyuk a közös tisztekhez nem mindig zavartalan. Az ő kezelésük volt a miniszter egyik gondja. A minisztériumból viszont Csengery halálával kikoptak a '48-asok, de nemigen volt német tisztt sem vezető beosztásban; a csendőrségi osztály vezetőjétől, a közutálatnak örvendő Schatz Lajos csendőr ezredestől gyorsan megszabadult.⁸² Így már minisztersége első éveiben összeállt a hosszúéletű Fejérváry-adminisztrációt vezető, a továbbiakban persze hasonló felfogásúakkal kiegészülő csapat. Fejérváry, ahogy Bécsben tanulta, támogatta hű embereit, a „másságtól” pedig finoman szabadulni igyekezett. 1885-ben nyugdíjazta Dobayt, majd 2-3 év elteltével Máriaassyt, Hollánt és Görgeyt.

Amíg Tisza Kálmán volt a miniszterelnök, (tehát 1890-ig) Fejérváry a politikába nem szólhatott bele, kompetenciája a katonai kérdésekre korlátozódott. Viszont e téren kompetenciája túlmélt azon, hogy a magyar kormány tagja: rendszeresen résztvett az informális, de valóságos hatáskörrel rendelkező „hadügyi konferencián” (Militärkonferenz) Albrecht főherceg, majd Ferenc József személyes irányítása alatt a közös hadügyminiszterrel, a Landwehr-miniszterrel, a vezérkar főnökével és más katonai vezetőkkel együtt, és az ott elhangzottakról belátása szerint tájékoztatta vagy sem a magyar kormányt.⁸³

Miniszterként sikeresen folytatta a Rádayval együtt végrehajtott reformokat. Már nagyobb ellenállás nélkül keresztülvitte a „népfelkelésről” szóló törvényt, amely szerint háború esetén mozgósítani lehetett 42 éves korig a hadkötelezett kort már betöltött férfiakat. Ezzel a valóságos hadilétszám lényegesen emelkedett, s mivel a népfelkelés egyfajta milícia volt, a közös hadsereg színvonalát gyorsan közelítő honvédség végleg kikerült ebből a kategóriából, ami együtt járt költségvetésének jelentős emelésével. Ezt Ferenc József azzal ismerte el, hogy 1886-ban közös szemlét tartott a Vérmezőn k. k. és honvédcsapatok felett, a következő évben megszemlélte a Ludovikát, a közös hadgyakorlatokon részt vett a honvédség – „Nagyon jól van! Kitűnő! Csak így tovább!” – kiáltozta a király természetesen magyarul, az 1888. őszi hadgyakorlaton a honvéd huszárok felé⁸⁴ –, majd 1890 júniusában „detailvizitet” tartott a budapesti 1. honvéd gyalogezrednél, s azal támasztotta alá elégedettségét, hogy elrendelte honvéd egységek bevonását a budavári díszőrségbe. Ekkor már leküzdhetette a magyar népfelkeléssel szemben táplált fenntartá-

⁸¹ A magyar királyi honvédelmi ministerium, a honvédség és csendőrség névkönyve 1883. évre. Budapest, 1883. (és a következő évfolyamok); *Székely*: i. m.

⁸² A m. kir. csendőrség megszervezésében fő szerepet játszó Schatz a szabadságharc leverése utáni megtorlásból is kivette részét mint zsandártisztt.

⁸³ A Militärkonferenz keletkezéséről és kompetenciájáról lásd *Somogyi Éva* bevezető tanulmányát in: *Die Protokolle des gemeinsamen Ministerrates der österreichisch-ungarischen Monarchie. 1896–1907. i. m.* – Fejérváry 1888 május 19-i 50 oldalas memoranduma a honvédség reorganizációjáról, Beck és Albrecht főherceg helyeslő megjegyzéseivel: KA MKSM 1888 20-1/4-4.

⁸⁴ *Katonai Lapok*, 1888. szeptember 20.

sait is, mert a katonai vezetők (miniszterek, vezérkari főnök, főadjudtáns) 1886. december 18-i tanácskozásán helyeselte Galícia és Erdély egy részének 48 népfelkelő zászlóalj általi megszállását az 1887 tavaszára várt orosz támadás esetén.⁸⁵

Beck vezérkari főnök a bécsi felsőházban a Landwehr első vonalbeli haderővé fejlesztése tárgyában 1893 végén tartott beszédében elismerte: „A m. kir. Honvédségnél ez már a legnagyobb mértékben megtörtént, miután évekkel ezelőtt, az újabb Honvéd-törvény meghozatala után szabályozták a kétéves szolgálati időt”,⁸⁶ meghosszabbítva az addig gyakorlatilag pár hónapos kiképzést.

Fejérváry 1887-ben törvényt terjesztett elő az országgyűlésben a tiszti és legénységi özvegyek és árvák ellátásáról, majd négy évvel később kibővítették az ellátásban részesülők körét.⁸⁷ Folytatódtak a kaszárnyaépítések, az érintett önkormányzatok jelentős, önkéntes anyagi hozzájárulásával.⁸⁸ Némely erdélyi vármegye maga kérte a kaszárnyát és a bele való helyőrséget, hogy az izgatókat féken tartsák. 1877 és 1890 között Magyarországon 14 kaszárnya épült.⁸⁹ Elfogadták az új honvédségi törvényt, nőtt a tiszti létszám. Sokat tett Fejérváry a magyar hadiipar megteremtéséért: 1889-ben felépült a budapesti Fegyvergyár, mely még évekig jelentős állami támogatást igényelt.

Miniszterként jól beilleszkedett a szabadelvű pártba, annak liberalizmusát idővel magáévá tette, „67-es 48-asságát” csak fenntartással. (Tisza Kálmán liberalizmusa a honvédségre is hatott: József főherceg még az 1880-as években kimondta, hogy a közössel ellentétben a törvényesen működő magyar szabadkőműves páholyokba a hivatásos honvédtisztek a kerületi parancsnokság engedélyével, a tartalékos tisztek külön engedély nélkül is beléphetnek.)⁹⁰ A miniszternek illet képviselővé választatni magát, a kormánypártnak voltak a népszerűtlenek számára fenntartott biztos választókerületei. Ezek közül is az egyik legbiztosabb a fővárosi I. kerület, ahol Fejérváryt az addigi képviselő halála után, 1886 májusában ellenfél nélkül választották meg. Ugyanabban az évben az újjászervezett főrendiház tagja lett. Az 1887-es választásokon is az I. kerület mandátumát nyerte el.

A képviselőház, ahol neki kellett megvédeni az ellenzék által hevesen támadott hadsereget és katonai költségvetést, évtizedekre egyik főhadszínterévé vált. Eleinte feszélyezte, hogy ott civil ruhában kellett nyilvánosan szerepelnie (11 éves kora óta először), magyar közjogi ismereteinek, szónoki készségének hiánya – olykor zavartan kereste a megfelelő kifejezést – az ellenzék éles stílusa, mit neki nyugalommal kellett viszonznia, nem mindig sikerrel. Egy ízben úgy összeszólalkozott Justh Gyulával, hogy majdnem párbaj lett belőle, de végül erőt vett magán és kimagyarázkodott a nála sokkal fiatalabb ellenzéki képviselőnek. Utána „oly izgatott volt, hogy kocsiba ülve úgy bevágta a kocsi ajtaját, hogy annak üvege csörömpölve darabokra tört.”⁹¹

⁸⁵ KA MKSM 1886 – 28-1/11. Mint ismeretes, az 1880-as évektől a Monarchia hadvezetése nyíltan evidenciaként kezelte az előbb-utóbb feltétlen várt orosz támadást. A porosz ellenségképet 1878 után felváltotta az orosz ellenségkép, melyhez később Oroszország feltehető szövetségesei társultak.

⁸⁶ Beck 1893. december 18-i beszéde az Urakházában. KA Nachlaß Beck-Rzikowski. Faszikel 75. No. 265.

⁸⁷ A Szapáry- és a Wekerle-kormány minisztertanácsi jegyzőkönyvei. 1890. március 16 – 1895. január 13. (Összeáll. és a bevezető tanulmányt írta Lakos János.) Budapest, 1999. 384. o.

⁸⁸ Fejérváry reformjairól, eredményeiről bővebben lásd *Biró*: i. m.; *Papp*: i. m.; *Hajdu*: i. m.

⁸⁹ *Katonai Lapok*, 1891 április 10. – A kaszárnya-kérésekre HL HM elnöki 140/1886, 164/1886 stb. – A kilencvenes évek laktanya-építései HL HM Minisztertanácsi jegyzőkönyv-kivonatok T. 42 2. doboz eln. 2452/1896, uo. 4367/1896. stb.

⁹⁰ *Katonai Lapok*, 1887. május 22.

⁹¹ *Egyetértés*, 1889. január 23. és köv. számok.

Idővel megszokta a parlamentáris légkört. Még a közbekiabálásokra való gyors replikát is megtanulta. „Ezek nélkül nem is tudna beszélni a honvédelmi miniszter – írja Mikszáth. – Az ő ereje, parlamenti sikerei a közbeszólásokra odavágott feleletekben vannak. Ő az ellenzék nélkül nem létezhetne. Az ő művészete a parírozás... zavarba hozná, ellankasztaná a csönd. Feje tele van ötletekkel, s ezekben annyi elmeél, annyi kedély, a helyzet oly gyors fölmerése, hogy egy igazi nagy debatter lett volna belőle, ha kard helyett könyveket forgat vala.”⁹² Híresek voltak vitái az ellenzék katonai szakértőjeként szereplő Thaly Kálmánnal. „Fejérváryt senki sem élvezi annyira, mint Thaly és Thalyt senki annyira, mint Fejérváry – írja Mikszáth 1889-ben.⁹³ – Ez a két ember úgy illik össze, mint a borotva és a köszörűkő.” Bár becsülte Thalyt, vele, mint néha másokkal szemben is nyers, katonás tréfákat, replikákat engedett meg magának. Így mikor Thaly kifogásolta, hogy a tisztek fiaí előnyben részesülnek a tisztiiskolákba való felvételnél, azzal vágott vissza, nem értheti, milyen öröm a tisztnek vagy más apának, ha fia folytatja az ő szeretett mesterségét, hiszen „Thaly Kálmán képviselő úr nem teljesítette kötelességét, a nemzet gyarapodásáról nem gondoskodott, a mennyiben nem nősülvén, neki fia nincs”, aki tovább „búvárkodjon Rákócziiban”.⁹⁴ Thaly zavartan csak annyit tudott felelni, hogy Ivánka Imre képviselő nő ember, még sincs fia, de mindenki megértette az izléstelen célzást: Thaly azért nem nősült, mert csak saját neméhez vonzódott. Az ülés során aztán megtalálta ő is az illő választ: az itáliai hadjáratban „1859-ben sok tisztet lőtt le a legénység hátulról. E szavaimat a történelem bizonyítja...” Könnyen járhatott volna így a miniszter is, hiszen ő ott „nagyon vitézül harcolt. A magyarok közül sokan, magam is, azok közé tartoztam, kik roppant örültek a vereségnek...”⁹⁵

A politikai közvélemény azonban néhány év után elfogadta Fejérváryt – ennek jele a hosszas méltatás, melyet az előkelő társaság lapja, a *Magyar Szalon* közölt róla. A honvéd miniszteriumi „palota ablakai egész hajnalig ki vannak világítva, de legtöbb gyertyát fogyaszt el maga a miniszter... Maga végez mindent, s másnak alig juttat valamit. Ideges munkaerő. Olyan ügyek, melyeknek elvégzéséhez legalább egy hét szükségeltetik, 48 óra alatt kell, hogy elkészüljenek. Ez nála a leghosszabb terminus. Máskülönben rendszeren csak így adja parancsait: »Tíz perc alatt hozza be!« És ha valaki ellenvetést akar tenni, kész rá a felelettel: »Nem bánom, ha fejetek tetejére álltok is.«” Kiegészíti őt Gromon államtitkár, aki szinte ellentéte: nyugodt, mint volt főispán jó kapcsolatban van a polgári közigazgatással.⁹⁶

Az 1880-as évek eredményei ellenére ebben az évtizedben még éltek a régi feszültségek nemzet és hadsereg között s nem egyszer robbantak ki éles konfliktusokban, ahol a honvédelmi miniszter gyakran került két tűz közé. Kisebb-nagyobb botrányok elsimítása után Budavár visszavételének évfordulóján, 1886. május 21-én tört ki a vihar. A k. k. helyőrség műszaki tisztjei Janski tábornok vezetésével és a budai német polgárság nagyszámú részvételével megkoszorúzták Hentzi és a többi, e napon elesett tisztársuk sírját. Halottak napján évente történt hasonló megemlékezés, a felháborodást a koszorúzás napja és módja váltotta ki, s ezt is elsimította volna Tisza Kálmán, aki a parlamentben ki-

⁹² MKK 78. k. 131–132. o. (1889-ben.)

⁹³ Uo. 72. o.

⁹⁴ *Egyetértés*, 1889. január 27.

⁹⁵ Uo.

⁹⁶ *A Magyar Szalon* cikkét közli *Katonai Lapok*, 1887. április 17.

jelentette: „az eljárást tapintatlannak és helytelennek tartom”.⁹⁷ Csakhogy a bécsi sajtó Janski védelmére kelt, mire kiújultak a heves tüntetések, melyeken a honvédséget is be kellett vetni, vér is folyt. A felháborodás újabb hullámát váltotta ki Edelsheim nyugdíjazása, kinek bűne az volt, hogy mint illetékes parancsnok elítélte Janski akcióját. Janskit viszont előléptették, mert Ferenc József egyértelműen mellette foglalt állást, s ez irányadó volt Fejérváry számára; uralkodójával szolidáris volt, s ezzel csak növelte népszerűtlenségét az ellenzék előtt. Ámde a népharagot magára vonni, mintegy átvállalni a királytól jó befektetés volt – Bécsben. Budapesten viszont az erősítette pozícióját, hogy az új hadtestparancsnok Pejacevich Miklós lett, Ferenc József intimusa, egyike a négy arisztokratának, akikkel ifjúkora óta tegeződött.

Következő próbatétele a véderőtörvény reformjának 1889. januári vitája. A reform azt nem tartalmazta, amit a magyar közvélemény elvárt volna (például, hogy a magyar önkéntesek magyarul vizsgálhassanak),⁹⁸ ellenkezőleg, annak az egyévesnek, aki megbukik, még egy évet kellett volna szolgálnia, a 14. § pedig elvette volna a magyar országgyűlés ősi újonclétszám-megajánlási jogának még a látszatát is. Fejérváry mereven képviselte a törvénytervezet minden paragrafusát – ezt követelte tőle Popp újtán Ferenc József,⁹⁹ akinek a viták napjain Fejérváry olykor napjában több táviratot is küldött a parlamenti helyzetről –, s a nyilvánosság előtt kénytelen volt ezt tenni Tisza Kálmán is. A tehetetlen ellenzéki kisebbség ekkor vetette be először az obstrukció, az időhúzás bármi módon fegyverét, a mind hevesebb demonstrációkkal szemben nem egyszer katonaságot kellett alkalmazni, bár itt érvényesült a jó vezetés és a fegyelem: az ellenzéki sajtó is elismerte, hogy „a katonák az egész idő alatt rendkívül türelmesen és udvariasan bántak a közönséggel”.¹⁰⁰

Végül kompromisszumos javaslatot fogadtak el, ez azonban nem Tisza vagy Fejérváry érdeme volt; a kortársak szerint az öreg Andrássy Gyula érte el a 14. § visszavonását a fiát gyászoló Ferenc Józsefnél. Így a kompromisszum Tisza és Fejérváry morális veresége, de utóbbi nemcsak újabb bizonyítékát adta feltétlen királyhűségének, új szövetség is nyert: az ifjú Tisza István első nagy parlamenti beszédében Ugron Gáborral és Apponyival vitába szállva állt ki az eredeti törvényjavaslat mellett, az elkerülhetetlen világháború veszélyeire hivatkozva.¹⁰¹ Fejérváry felfigyelt a kemény és szókimondó, a közvéleményre nem sokat adó fiatal politikusra.

1890 Fejérváry egyik legsikeresebb éve. Sikerült elfogadtatni az új honvédségi törvényt, törvényben rögzíteni a honvédség újonclétszámát. Az új törvényt fenntartásokkal

⁹⁷ *Egyetértés*, 1885. május 22–25.; *Katonai Lapok*, 1886. május 30.; *Szatmári Mór*: Hűsz esztendő parlamenti viharai. Budapest, 1928. 16. és köv. o.

⁹⁸ A követelés, hogy a magyar önkénteseknek ne kelljen németül vizsgáznuk, az előző években is többször felmerült. Fejérváry ezt a kívánságot következetesen elutasította. Egy 1887. március 26-i interpellációra válaszolva közölte: az alkalmassági vizsgát magyarul is le lehet tenni, a német nyelvtől az elméleti tisztí vizsgánál a közös hadseregben nem lehet eltekinteni, de azon a nem német anyanyelvűeknél „sem folyékony választékos előadást, sem az írásbeli kifejezések tökéletes nyelvszeti helyességét nem kell követelni”. Előzőleg fogadta az egyetemi ifjúság küldöttségét, nekik is megígérte: „azon leszek, hogy a vizsga alkalmával a német nyelv tudását ne vegyék felette szigorúan.” *Katonai Lapok*, 1887. március 27., április 3.

⁹⁹ KA MKSM 1889 82/1-1, 37-1/2. stb.

¹⁰⁰ *Egyetértés*, 1889. január 30., vö. *Katonai Lapok* és más korabeli lapok, *Szatmári*: i. m. és az Országgyűlési Napló megfelelő részei. Fejérváry beszédeit külön is kiadták, ezekből az ő állásfoglalásai részletesen megismerhetők: Komlóskeresztesi báró Fejérváry Géza... honvédelmi magyar királyi miniszternek a képviselőházban az 1884–1890-ik években... tartott beszédei. Budapest, 1890. – A mérsékelt ellenzék radikalizálódásának folyamatát jól megvilágítja *Apponyi Albert*: 50. év. 2. kiad. Budapest, 1922. 7. fejezet.

¹⁰¹ *Vermes Gábor*: Tisza István. Budapest, 1994. 74. o.

bár, az ellenzék is méltányolta. A nyolcvanas évekhez képest megkétszereződött a honvédség költségvetése, végleg elkészült a Honvédelmi Minisztérium feladatához méltó épülete a Szent György téren. Ez év tavaszán tábornaggyá, majd alig néhány héttel később gyalogsági tábornokká lépett elő. Tekintélye csak nőtt a kilencvenes években, több város díszpolgára lett, a fővárosi társaság kedveltje, akihez jó emberei bízvást fordulhattak protekcióért, a fáma szerint nem egy úriember, kormánypárti kortes fiának katonai felmentését is elintézte.

A botrány-széria utolsó felvonása az Uželac ügy, már Tisza Kálmán bukása után, a Szapáry-kormány idején következett. Mikor Ferenc József 1891. június 23-án meglátogatta Fiumét, a 79. horvát gyalogezred katonái bántalmazták a királyukat magyarul éljenzőket, és a randalírozó Uželac százados olyasmit mondott: addig nem lesz rend Fiumében, míg egyszer bele nem lönek a magyar és olasz csöcselékbe. A függetlenségi Ugron Gábor interpellált emiatt a képviselőházban, s azt mondta a horvát tisztre, hogy az ilyen nem méltó a kardbojtra, mire Uželac provokáltatta Ugront, aki a törvényhozásban tartott beszéd képezvén a párbaj okát, visszautasította a kihívást. Röpködtek a kölcsönös sértések, a magyar közvélemény Uželac ellen háborodott fel, Ferenc József viszont Szapárynak küldött táviratában gyávnak nevezte Ugront és megvédte tisztjét,¹⁰² sőt hamarosan elő is léptette. A kormányfő kínos helyzetbe került, mint néhány évvel korábban Tisza Kálmán a Janski-ügyben, és félé volt, hogy követi példáját. Fejérváry erre megfenyegette a miniszterelnököt, hogy lemond miniszteri posztjáról, ha a kormány Ugron mellé áll,¹⁰³ amire nem is került sor.

Feszültség támadt a neki nem egyszer kellemetlenkedő Ugron és Fejérváry között, s ez akkor robbant, mikor Fejérváry eltanácsolta a honvéd tisztikart a *Katonai Lapok* olvasásától, ami praktikusán a katonai intézményekből való kitiltást jelentett. Lépése indokolatlan volt: bár a szerkesztő, Bolgár Ferenc mérsékelt ellenzéki képviselő, lapjában igyekezett pártatlan maradni, a minisztériumot és Fejérváryt pedig folyton dicsérte. Megírta ugyan, hogy Fejérváry a mentelmi bizottságtól követelte, kötelezze Ugront elégtétel adására, de minden minősítés, kommentár nélkül. A kiváltó oknál: a *Katonai Lapok* tárgyilagos bíráló cikket közölt az önkéntesképzésről, egy állandóan napirenden szereplő témáról,¹⁰⁴ fontosabb volt, hogy Fejérváry kezdte elveszteni hagyományos türelmét és kedélyességét. (Két évvel korábban még 100 példányban megrendeltette a *Katonai Lapok*nál nem kevésbé hazafias szellemű *Hadtörténelmi Közleményeket*.)¹⁰⁵ Mikszáth is azt írja, hogy haragjának kitöltésére talált egy „kis csirkét” az ártatlan *Katonai Lapok*ban.¹⁰⁶ A politikai feszültségek mellett szerepet játszhattak magánéleti problémái, de főleg az, hogy míg Tisza Kálmán felsőbbbségét elismerte, Szapáryval legalábbis egyenrangúnak érezte magát, az előző években olyan sikereket aratott – túl a fentebb említetteken, többször felmerült közös hadügy-miniszteri kinevezése¹⁰⁷ –, hogy úgy érezte, szabad folyást engedhet haragjának.

¹⁰² Ferenc József sajátkezű bizalmas levelezése és titkos rendelkezései. A bécsi cs. kir. udvari levéltár anyagából. Budapest, 1924. 40–44. o. Az egész ügyről bővebben *Hajdu*: i. m. 100–101. o.

¹⁰³ A Szapáry és a Wekerle-kormány minisztertanácsi jegyzőkönyvei. i. m. 563–564. o.

¹⁰⁴ *Katonai Lapok*, 1891. október 1.

¹⁰⁵ Uo. 1889. április 1.

¹⁰⁶ MK Művei 80. k. 157. o.

¹⁰⁷ Mintha megfeledezett volna arról, hogy éppen a *Katonai Lapok* fejtette ki több alkalommal is: (először 1886. május 16-án, 1887. március 6-án, majd 1888-ban is) senki sem lenne alkalmasabb közös hadügy-miniszternek, mint Fejérváry. 1888-ban, legalábbis a pesti sajtó szerint csak azért nem lett közös miniszter, mert Tisza ragaszkodott hozzá. (*Katonai Lapok*, 1888. április 1.)

Ugron valóban provokatívan viselkedett, mikor Fejérváry a *Katonai Lapok* ügyében elhangzott interpellációra válaszolva már elég ingerülten azt mondta: „Én, t. ház, ezen lap olvasását be nem tiltottam. Ha kell, szükség esetében megteszem azt is”, Ugron közbekiáltott: „De akkor kidobjuk innen!” Mire Fejérváry: „Azt a hősködést ismerjük, azt valódi értékére devalválni tudja minden ember.”¹⁰⁸ Arra célzott ezzel, hogy Ugron nem állt ki Uželač-csal. Ugron elérte a célzást: néhány nappal később a Ferenc József huszárkaszárnyában csapott össze Fejérváryval, súlyos feltételek mellett. Amikor a kétszeri golyóváltás pisztollyal eredménytelen maradt, kardra mentek, mindketten megsebesültek, míg végül a párbajt vezető Keglevich István Ugront harcképtelennek nyilvánította.¹⁰⁹ A nemsokára sorra került 1892-es országgyűlési választásokon viszont Ugron győzött, Fejérváry választását megtámadták, és kénytelen volt lemondani mandátumáról, öt évig csak felsőházi tagságát gyakorolhatta. A párbaj után Rudolf Lobkowitz herceg, budapesti hadtestparancsnok, táviratilag sietett jelenteni Ferenc Józsefnek: „Fejérváry könnyű kardtestparancsnok, különben sértetlen; ellenfelénél súlyos vágás a jobb karon.” Fejérváry szintén megtáviratozta az eredményt a Katonai Irodának: „kérem a legmagasabb helyen jelenteni...”¹¹⁰ Néhány nappal később Fejérváry táviratozott, hogy Bécsbe utazik, jelenteni valója nincs, ha a Felsőg látni akarja, rendelkezésére áll. Könnyű elképzelni, hogy Ferenc József részletesen elmesélte magának a párbajt: talán tábornoka helyébe képzelte magát s elmerengett, ha tehetné, ő is milyen gálánsan duellálna, s megvagdósna az öt megharagítottakat...

A miniszter magánélete

Gyakori jelenség, hogy a féktelen ifjúból meggondolt, példás életű öregember lesz – Fejérváryval éppen az ellenkezője történt. Fialat tisztként nagyon fegyelmezett volt, igaz, az udvari szolgálat is erre kötelezte, nem voltak adósságai, botrányai, párbajai. Mikor célhoz ért, miniszter lett, tábornok, tekintélyes vezető személyiség, akkor tört elő az ifjan elfojtott féktelenség. A helyzet furcaságához tartozik, hogy Ugron 14 évvel fiatalabb volt nála, s a korkülönbség későbbi párbaj ellenfelénél csak növekedett. Ferenc József és a hadsereg párbajpárti volt és türelmetlen, ilyen afférjai tehát csak kedveltebbé tehettek. Csakhogy voltak másfajta afférjai is, amelyeket a pedáns Ferenc József másoknál ítélte, az ő esetében viszont – noha kabinetirodája iratainak tanúsága szerint tájékoztatták minisztere viselt dolgairól – ezeket is tolerálta.

Amíg a gyerekek felnőttek, házassága jó lehetett, legalább nem tudunk az ellenkezőjéről. Miután mind a négy határozottan apás volt, fel kell tételezni, hogy amennyire ideje engedte, foglalkozott velük, míg kisebbek voltak, s miután felserdültek, biztosan egyengette útjukat. A család együtt élt Budapesten, mikor a legnagyobb lányt, Gizellát 1884-ben férjhez adták Gerliczy Ferenc báróhoz, kivel az ő birtokán élt Deszken, s nevelték öt gyermeküket, kiket nagyapjuk igen szeretett, s a Gerliczy családdal szoros kapcsolatot tartott. Gerliczy a főrendiház tagja, egy ideig kormánypárti képviselő volt, de

¹⁰⁸ *Képviselőházi napló*, 1891. december 11.

¹⁰⁹ *Magyar párbaj*. [Clair Vilmos munkái.] (Szerk. és az előszót írta Ságvári György.) Budapest, 2002. 316–318. o.

¹¹⁰ KA MKSM 1891 – 28-4/1.

inkább a helyi (Szeged–Makó környéki) gazdasági és közéletben játszott szerepet, mint az országos politikában.

Nevezetesebb személyhez adta nőül Olga leányát: Burián Istvánhoz, aki akkor ugyan még csak szófiai főkonzul, de később nagy karriert csinált, nem kis mértékben Fejérváry támogatásával. Mint Burián tevékenységének legjobb ismerője írja: „...elszegényedett köznemesi család sarja, alapítványi támogatással végezte el a Keleti Akadémiát, és 1872-től hűsz éven át, mint konzul és főkonzul teljesített szolgálatot. 1891-ben azonban nőül vette báró Fejérváry Géza, az uralkodó bizalmasa, a későbbi magyar miniszterelnök lányát, és előmenetelét ettől kezdve új mércével mérték. Rögtön követ lett, majd 1903-ban közös pénzügyminiszter, 1913-ban a király személye körüli miniszter. Hogy aztán két alkalommal is közös külügyminiszteri kinevezést kapott, az már más összefüggésből következett, a karrier meredek emelkedése azonban kétségtávol a »rangon fölüli« házasság révén indult el.”¹¹¹

Fejérváry pár hónappal az esküvő után meglátogatta Szófiában a fiatalokat. Burián írta naplójába: „Ipam ideérkezett... A fejedelem tiszteletére tegnap nagy riadót lövettem. Ipam kissé restellte a dolgot, mert előre látta a mindenféle szerb–orosz–francia” missziók nehezítelését a diplomáciai szokásokat túllépő fogadtatásért.¹¹² Mégiscsak rászorult „ipa” támogatására, mikor megkapta ugyan a követi cím és jelleget, de nem tudott szabadulni szófiai állásából, minél többre vágyott. „Írtam ipamnak commissióval gf. K[álmok]ylért, áthelyezésemet illetőleg, felállítván egyszersmind kandidatúrámat az athéni állomásra. Azt tartom, hogy az nekem most a legjobb. Itt maradni már kicsit sok volna, s túlságosan egyoldalúvá tenne.”¹¹³ Nehézkesen ment a dolog, mert Kálmok külügyminiszter lemondott, de ha késéssel is, Burián 1897 februárjában már Athénben volt, mint követ.

Legkisebb leánya, Irma, 1892-ben ment feleségül egy előkelő erdélyi család sarjához, Korniss Károly grófhhoz, aki jelentős személyekkel állt rokonságban, ő maga néhány vállalat igazgatóságának elnöke, de különösebb politikai szerepet nem játszott. Négy gyereket neveltek fel; a miniszter tehát el volt látva unokákkal, kiknek társaságában szívesen időzött.

Talán nem független Fejérvárynak Tisza Kálmán bukása után növekvő politikai érdeklődésétől és szerepétől, hogy Imre fia – tartalékos főhadnagy a pécsi 8. honvéd huszárezrednél – jogi diplomát szerzett, s fiatalon lett előbb belügyminisztériumi tisztviselő, majd Baranya megye és Pécs város nagyhatalmú főispánja. Egy tájékozott kortárs írja róla: Pécssett a századelőn (és apja miniszterelnöksége alatt is) ő „tartotta kezében a gyeplőt és igyekezett azt olyan szorosra fogni, hogy senki a hámból ki ne rúghasson. A pécsi és a baranyai urak nagy megtiszteltetésnek vették, hogy az ő törvényhatóságukat szerencsésítette a magas személyiség, akit egész udvartartás fogadott, midőn megjelent délutánoként a Nemzeti Kaszinó termeiben. Szavait kinyilatkoztatásként fogadták, magyarázták, értelmezték és igyekeztek mint parancsokat végrehajtani. A városi polgármester és rendőrfőkapitány állandóan körülötte sündörögtek, nehogy kegyeiben megelőzzék őket a megyei alispán, katonai állomásparancsnok vagy egyéb kormánypárti

¹¹¹ *Diószegi István: Az Osztrák–Magyar Monarchia külpolitikája 1867–1918.* Budapest, 2001. 163. o.

¹¹² HL Personalia 6/A gróf Burián István iratai, a./ csoport. Burián naplója (1891–1906). 1902. február 3-i és 5-i bejegyzések. – Fejérváry Popp utóda (1889-től), Arthur Bolfrás altábornagy útján továbbította Ferdinánd fejedelem üzenetét Ferenc Józsefnek, és egyben beszámolt a megszemlélt bolgár hadsereg állapotról. KA MKSM Sonderreihe 58/25.

¹¹³ Burián id. naplója, 1895. március 8.

fömuftik.”¹¹⁴ (Neki csak egy fia volt, de az a legnagyobb tehetség a családban: a pécsi egyetem zoológia-professzora.)

A miniszter házassága akkor romlott el, mikor a gyerekek felnőttek: 1888 körül, a nagy véderővita előtt. Az okokról nehéz ítélni, mert a barátok hallgattak, amit tudunk, főleg ellenségei mocskolódásából tudjuk,¹¹⁵ amiben biztosan volt igazság; de mennyi? Fejérváry állítólag bolondnak akarta nyilváníttatni feleségét, akin „nagy izgatottság jelei mutatkoztak” és 1888-ban egy bécsi szállodából zárt intézetbe vitette. Néhány hónapig tartották ott, az orvosok véleménye megoszlott, de végül elengedték. Kimondottan beszámíthatatlan nem lehetett Biedermann Sarolta, hiszen miután a csel nem sikerült, vagy 35 éven át különváltan élt férjétől, így magas kort ért meg intézeti ápolás nélkül. Pár évig külön, de békében éltek, az asszony nagy örökségéből hozzájárult gyermekeik anyagi megalapozásához, 1895-ben azonban Fejérváry válni akart, de mindketten katolikusok voltak, s állítólag nem kapta meg a pápai engedélyt. Bizonyára nő is volt a dologban, hogy valóban nála 30 évvel fiatalabb és kicsoda, nem tudom.¹¹⁶ Miután a válás sem sikerült, Fejérváry egy időre gondnokság alá helyeztette feleségét.¹¹⁷ Valami baja azért lehetett az asszonynak, mert gyermekeik egységesen az apa pártján voltak, sőt mikor az meghalt, összefogtak, hogy édesanyjukat kizárják az örökségből, azzal a némileg ellentmondásos érveléssel, hogy egyrészt beszámíthatatlan és betegesen pazarló, másrészt van elég saját vagyona. A Mária Terézia Rend évi nyolcezer koronás özvegyi kegydíját így négy gyermeke között osztották meg – noha egyikük sem volt nagyon rászorulva, de ennyi apanázst kaptak volna atyjuktól haláláig.¹¹⁸ Később mégis kibékülhetett legalább egyik leányával, az akkor már özvegy Gerliczynével, mert az ő deszki családi birtokán élt és ott is halt meg; a lapok szerint 1924. október 11-én cigarettázva aludt el s így magára gyűjtötte az ágyat.

Fejérváry tehát nem nősülhetett újra különválásuk után, s nem rendelkezhetett felesége vagyonával, anyagi nehézségei támadtak, magyarul eladósodott. Egy miniszternek persze már akkor is volt hitele (ami a pénzt illeti), de abban a hadseregben, ahol az ezredesnek pontos kimutatást kellett vezetni tisztjei párszáz koronás adósságairól, mégiscsak kínos lehetett egy tábornagy sokezer forintos tartozása. Bajában 1893 márciusában Ferenc Józsefhez fordult, aki pontosan tájékozva volt minisztere családi és anyagi zűreiről,¹¹⁹ és

¹¹⁴ *Hajdu Gyula*: Harcban elnyomók és megszállók ellen. Emlékezések a pécsi munkásmozgalomról. Pécs, 1957. 20–21. o.

¹¹⁵ Főleg *Kasics Péter* cikkei a *Nemzeti Újság* 1895. december 24., 29., 31. és 1896. január 1–5. és 31-i számában, valamint röpirata: „A báró Fejérváry és Gromon cég” Budapest, 1896. Fejérváry cáfolata *Pester Lloyd*, 1896. január 2. és március 15. – A szabadelvű párt 1895 végén külön értekezleten foglalkozott e vádakkal, amely Podmaniczky Frigyes és Berzeviczy Albert javaslatára elutasította azokat és bizalmáról biztosította Fejérváryt. Lásd *Kőrösi*: i. m. 85–86. o. – *Az Újság* terjedelmes nekrológja szerint (1914. április 26.) Kasics akciója mögött Apponyi állt; kérdés, hogy ez így volt-e, de Fejérváry így gondolta.

¹¹⁶ *Kasics* szerint Bad Gasteinben udvarolt egy nála 30 évvel fiatalabb nőnek. Ez 1892-ben lehetett: ekkor jelenti a sajtó, hogy ott tölti betegszabadságát. „Báró Fejérváry Géza honvédelmi miniszter mint Gasteinből írják, teljesen kiépült, jó erőben és kedvben van, visszanyerte régiebb tevékenységét.” *Katonai Lapok*, 1892. augusztus 10.

¹¹⁷ Ezek az állítások főleg *Kasics* fentemlített röpiratában és a *Nemzeti Újság* 1896. január 5-i számában találhatók. *Kasics* hasonló vádakkal illette Gromon államtitkárt is: elmulatta felesége vagyonát, szeretőket tart, gyanús pénzügyei vannak stb.

¹¹⁸ KA Mária Terézia-rend iratai Fasc. IV. F. 119.

¹¹⁹ *Kasics* cikkei, brosúrája, az uralkodóhoz írott beadványa stb. megtalálhatók KA MKSM 1895–1896 évi Fejérváry-irataiban, tehát Ferenc József maga is olvashatta őket, de ha nem, Katonai Irodája bizonyosan referált róluk. *Kasics* 1896. december 2-i felségfolyamodványában megismételve vádjait, azt állította, hogy nyugdíjazását a budapesti Villamosvasút-társaság és a Lóvasúti Társaság járta ki, mert Budapest törvényhatóságában leleplezte több millió forintos visszaéléseiket, üldözésében más befolyásos férfiak mellett személyesen résztvett Bánffy Dezső és Podmaniczky Frigyes is.

már korábban is segített hű embere pénzzavarán: személyes utasítására a Mária Terézia Rend kasszájából tizenhatezer forint kölcsönt kapott. Ennek egy részét részletekben visszafizette, de 1896-ban még maradt tizenkétezer forint tartozása, amit ugyancsak legfelsőbb utasításra elengedtek.¹²⁰ Ezután már úgy tűnik, jelentős adóssága nem volt, de anyagi lehetőségeit gyakran túllépte, már nem gyermekei kistafírozása, hanem kifejlődött fényűzési hajlama miatt. Meg hát nála többnyire gazdagabb urak társaságában forgott.

1895 végén nyilvános botrány középpontjába került. Ez év során elbocsátotta miniszteriumából Kasics Péter c. miniszteri tanácsost, ki ott 1872 óta dolgozott fontos beosztásokban. Indokolása szerint Kasics nem volt hajlandó lemondani állásával összeegyeztethetetlen gazdasági érdekeltségéről. Az ellentétben kimondatlanul szerepet játszhatott, hogy Kasics, akinek minisztere 1889-ben Vaskorona-rendet adatott a véderő-törvény körüli érdemeiért, most mint Apponyi Nemzeti Pártjának híve politizálni kezdett a főváros képviselőtestületében, melynek tagjává választották. A feldühödött Kasics amellett, hogy a Nemzeti Párt lapjában megjelent enyhén szólva kárörvendő hangú cikkeiben nyilvánosságra hozta volt főnöke magánéleti problémáit, azt állította, az „izmáeliták” fővárosi üzleti visszaéléseik leleplezéséért állnak bosszút rajta. Fejérváry válasza rövid: Kasics cikkei önmagukban bizonyítják, hogy szerzőjük munkaképtelen beteg.¹²¹ Ő nem is annyira Kasicsra haragudott, akit elintézt a nyugdíjazással, hanem Apponyi lapjára, amiért politikai célból közölték a becsületsértő cikkeket, ezért a lap szerkesztőjét hívta párbajra.¹²²

1896-ban magánéleti problémái jól-rosszul rendeződtek. Március 13-án megjelentek nála a honvédség tábornokai és ezredesei, hogy kinyilatkoztassák: „lelkünkben és érzelmeinkben mélyen megbántódva érezzük magunkat ama minősíthetetlen támadások által, melyeket Kasics Péter nyugalmazott miniszteri tanácsos nagyméltóságodnak nemcsak hivatalos működése, de jelleme és becsülete ellen is... intézett.”¹²³ Ferenc József gondterhelten jelentette hitvesének: 1896. április 3-án fogadta Fejérváryt, „akit eléggé megviseltek az állandó támadások, mégis szilárdan tartja magát, amiben én igyekeztem is őt nagyon megerősíteni.”¹²⁴

Ferenc József bizalmi embere

A politikában viszont a kilencvenes évek Fejérváry legsikeresebb évei. Több pénz jutott a honvédségre, s az Apponyi Albert vezette mérsékelt ellenzék 1890-től rendre megszavazta a katonai költségvetést. Sőt mikor Fejérváry 1891-ben kijárta az uralkodónál a véderőtörvény olyan módosítását, hogy a tiszthiány enyhítésére a magyar állampolgár közös tartalékos tisztek aktivizálására jelentkezessenek a honvédséghez, még Thaly Kálmán is békejobbot nyújtott neki: „Abban a velem ritkán történő kellemes helyzetben vagyok – mondta a képviselőház ülésén – hogy ezen törvényjavaslatnál az igen t. honvédelmi miniszter úrnak az én igénytelen szavazatommal kedveskedhetem, amennyiben

¹²⁰ KA MKSM 1893 – 8-1/1.; uo. 1896 – 8-1/1.

¹²¹ Fejérváry cáfolata az 1895. december 24-i lapokban jelent meg, közli *Kőrösi*: i. m. 51. és köv. o.

¹²² Lásd a korabeli sajtót és *Horánszky Lajos*: Tisza István és kora. Budapest é. n. [1994.] I. k. 310. o. Horánszky Fejérváry személyes barátja volt, így közlései kellő kritikával forrásértékek.

¹²³ *Katonai Lapok*, 1896. március 20.

¹²⁴ Briefe Kaiser Franz Josephs an Kaiserin Elisabeth. i. m. II. k. 159. o.

azt a magam részéről is elfogadom.”¹²⁵ Más lépésekkel is sikerült mérsékelni a honvédtiszti létszámhiányt, sőt a tartalékos honvédtiszti rang is nagy tekintéllyel bírt már a századvégen. A presztízs emeléséhez hozzájárult a gyalogos századparancsnokok lovasítása 1894-ben, a kerületi honvédszenekarok felállítása 1896-ban. Mikor végre 1897-ben akadémiai szintre emelték a Ludovikát, felállították a soproni honvéd főreáliskolát, a nagyváradi és pécsi honvéd hadapródiskolát, 1906-ig megszűnt a tiszthiány, Apponyi pedig elismerte: „ezzel meg van valósítva az ő katonai programjának javarésze, s ezzel megszűnt a Nemzeti Pártnak a kormánypárttal való egyesülésének minden erkölcsi akadályja, és nem volt több ok a »célaltalan« ellenzékeskedésre.”¹²⁶

Mikor elismerjük Fejérváry érdemeit a fenti reformokban, nem hallgathatjuk el, hogy egy részüket pár évvel előbb még valóban korainak tartotta – részben a szükséges fedezet hiányában, de főleg azért, mert nem állt nyíltan egy reform mellé, amíg tartania kellett a bécsi hadvezetés ellenzésétől. Mivel Ferenc Józsefnek ellenjegyzési joga volt az új törvényeknél, tárcája hatáskörében Fejérvárynak kellett megszereznie az előzetes jóváhagyást, így az ellenzék csak nyilvános vitapartnere volt.

A sikerek túlzott önbizalomra vezettek, az meg olykor elkerülhető kudarcokra. Mint említettem, 1892-ben kibukott a képviselőházból, ahova csak 1896-ban térhetett vissza, ettől fogva mint Temesvár képviselője. Ugyancsak 1892-ben történt, hogy Szapáry és Fejérváry elhatározták, enyhítenek a k. u. k. tisztikar régi sérelmén: rávették Ivánka Imrét, az Országos Honvédegyet elnökét, hogy Lobkowitz budapesti hadtestparancsnokkal együtt koszorúzza meg az új honvédemléket és a Hentzi-emlékművet. A terv elnyerte Ferenc József tetszését, és Fejérváry maga igyekezett rávenni a tiltakozó megyei honvédegyleteket, hogy járuljanak hozzá, de ezzel kudarcot vallott, a koszorúzás elmaradt.

(Krúdy Gyula nagyapja, a Szabolcs megyei Honvédegyet akkori elnöke elbeszélése alapján így adja vissza Fejérváry kapacitálását: „Úgy érzem magam, hogy utolsó tábornoka vagyok az 1848/49-i honvédeknek, bár korom miatt akkor még nem szolgálhattam közöttük... Elrendelem tehát, hogy a Legfőbb Hadúrnak megadassék a tisztelet mindazoknak a tiszttartóknak és legénységnek az állományban levők részéről, akik az 1848–49-i hadjáratban való részvételükért a megállapított nyugdíjakat húzzák...” melyeknek felemelését is megígérte, mire az öreg Krúdy megkérdezte volna: „Nos, és mit kell a bagóért táncolnunk?” A felvilágosításra, hogy meg kellene koszorúzni a Hentzi-emléket, nemet mondott, mire Fejérváry örmesteres bonhómiájával folytatta a kapacitálást: „Ne bolondozzatok, gyerekek. Meg kell csinálni ezt a koszorúzást az öreg Prohászka kedvéért. Legyünk már egyszer okos emberek mi is, magyarok, ne mindig csak az osztrák.”)¹²⁷

Apponyi szerint, aki maga is támogatta a Hentzi-koszorúzás tervét: „A szobor leleplezéséhez fűzött terv bukása magával rántotta a Szapáry-kormányt vagy legalább a miniszterelnököt. Megcsappant tekintélyének ez adta meg a kegyelemdőfést. Képzeltető, hogy a király bizalmát is eljátszotta ezzel a kudarcral, amely egy legfelsőbb helyről jött közele-

¹²⁵ *Képviselőházi napló*, 1891. október 6.

¹²⁶ *Apponyi*: i. m. 239., 250. o. – A Ludovika 1897-es reformjára bővebben A m. kir. Honvéd Ludovika Akadémia története. i. m.; HL HM eln. 2. doboz, az 1897. április 14-i és május 24-i minisztertanácsai jegyzőkönyvek, illetve előterjesztések: eln. 2828/1897, 3607/1897, 34/1898.

¹²⁷ *Krúdy Gyula*: Az utolsó negyvennyolcas honvéd: Fejérváry Géza, I. Ferenc József király barátja. In: A XIX. század vizitkártyái. Budapest, 1986. 180–185. o. Bővebben lásd *Szatmári Mór*: i. m., ő is megerősíti az öreg Krúdy fellépését Ivánkával és javaslatával szemben.

dő lépésnek visszautasítását foglalta magában”, bár „a kormány lemondásának indokál hivatalosan az egyházpolitikai kérdésben előállott véleménykülönbséget jelölték meg”.¹²⁸

Bármelyik volt a lemondás fő oka: Szapáry ment, Fejérváry maradt a következő, Wekerle-kormányban is. Pedig Szapárynál erősebben exponálta magát az ezt tárgyaló minisztertanácsokon, az 1892. október 17-in is, melyen résztvett maga Ferenc József, az akkor még a király által elutasított egyházpolitikai reformokért.¹²⁹ A kudarcok sem változtattak azon, hogy Fejérváry nagy befolyással rendelkezett a kilencvenes években nemcsak Ferenc Józsefnél, akinél olykor havonta megjelent miniszteri értekezleten vagy magán kihallgatáson, de a magyar kormánypolitikában is. Többször fenyegetődött lemondással, részben fáradtsága, részben állítólag Szilágyi Dezső igazságügyminiszterrel kialakult rossz viszonya miatt. 1893 végén Ferenc József gondterhelten írja a királynénak: december 22-én „Fejérváry volt nálam, aki nagyon erősen megtámadott egészsége miatt sajnos vissza akar vonulni [ausspannen], bár pótolni alig lehet”, majd 1894. január 25-én jelenti Madeirán időző hitvesének: 22-én fogadta Fejérváryt, „aki egy ideig teljesen vissza akart vonulni, most azonban mégis marad, szerencsére, hiszen pótlása most alig lenne lehetséges”.¹³⁰ Másnap meghívta miniszterét Gödöllőre, ahol egy előkelő társasággal fácsánra és nyúlra vadásztak. A király haragja még akkor sem bizonyult tartósnak, mikor Fejérváry a magyar közvélemény hatására és a kormány kérésére túllépte az óvatosság határát, és azt javasolta, persze eredménytelenül, felséges urának: küldjön kosszorút Kossuth Lajos ravatalára.¹³¹

Mikor a király 1894 júniusában el akarta ejteni Wekerlét – aki erre formálisan lemondott – és Szilágyi Dezső igazságügyminisztert, Fejérváry határozottan melléjük állt, és fontos szerepet játszott abban, hogy Ferenc József a neki nem túl rokonszenves Wekerlét újra megbízza a kormányalakítással, s ő most már tető alá hozhatta az egyházpolitikai reformot, Szilágyi és Fejérváry segítségével. Bár a történetírás általában kevésbé méltányolja Fejérváry ebben és általában a kilencvenes évek politikai válságaiban játszott szerepét, a laikus, de tájékozott Horánszky Lajossal kell egyetértenem, aki szerint Wekerlének a reform végigvitelében „Főleg báró Fejérváry Géza támogatása bizonyult a legértékesebb segítségnek, annál a belső bizalmas viszonytól fogva, mely a régi kipróbált hű katonát uralkodójával egybefűzte. Volt oly kritikus pillanat, midőn a reform sorsa az ő kezében volt, s a kormány őt állította az első csatásorba, hogy e győzelmet kivívni segítse. Fejérváry többször vállalt magára ily közvetítő szerepet, mely a korona és a kormány álláspontja közötti ellentétek áthidalását szolgálta... Még Szilágyi Dezső is, aki az érdem babérait nem szívesen osztogatta másoknak, elismerte azt, hogy Fejérváry nagy szolgálatokat tett a reform ügyének közvetítő állásfoglalása által.”¹³² Így emlékezik Tisza István is, aki külön „naplószerű feljegyzést” szentelt az 1894. júniusi kormányválságnak, amelyben ő még csak a háttérben játszott szerepet. Míg Ferenc József Khuen-Héderváry Károly és Bánffy Dezső miniszterelnöki megbízatása között ingadozott, Tisza arra bízta (június 8-án) Wekerlét, a megbízatás elnyeréséért tegyen újabb engedményeket a királynak.

Wekerle erre „határozott választ nem adott, de tudatta, hogy Fejérváry vállalkozott egy végső kísérletre, ő most van a királynál, várjuk be, minő választ hoz onnan.” Az audi-

¹²⁸ *Apponyi*: i. m. 203. o.

¹²⁹ A Szapáry- és a Wekerle-kormány minisztertanácsi jegyzőkönyvei. i. m. II. k. 764–776. o. és a Bevezető.

¹³⁰ *Briefe Kaiser Franz Josephs an Kaiserin Elisabeth*. i. m. I. k. 346., 363. o.

¹³¹ Magyarország története. 7/1. k. (Főszerk. *Hanák Péter*.) Budapest, 1978. 94. o.

¹³² *Horánszky*: i. m. I. k. 204. o.

encia után Wekerle azt felelte Tisza érdeklődésére: „Még nincs minden elveszve, Fejérváry azt hiszi, a király engedni fog” Szilágyi miniszterségében is. Este: „Félnyolckor jött Wekerle a klubba. A csata meg volt nyerve. A király bámulatos kötelességérzetén s lekierején kívül senkinek oly nagy része nincs az eredmény elérésében, mint Fejérvárynak. Engem már néhány nappal az előtt meglepett egy bizalmas beszélgetés alkalmával az a mély belátás, mellyel a kérdés egész horderejét megítélte; a férfias bátorság pedig, mellyel meggyőződését a király előtt képviselte s magát exponálta, éppen ő tőle, kit az egész magyar közvélemény szidott, mint udvaroncot, valóban felül áll minden dicséreten.”¹³³

Fél évvel később ismét őt küldte Wekerle a királyhoz, az egyházpolitikai törvények jóváhagyása érdekében. „Tegnap Fejérváry volt itt, hogy Wekerle nevében a szerencsétlen törvények szankcionálását szorgalmazza. Az időpontot még függőben tartom, mert nem bízom az urakban odalent, és nem szívesen adom ki kezemből utolsó fegyveremet.”¹³⁴ Az utóbbi utalás világos: Ferenc József azért engedett kedve ellenére, mert az egyházpolitikai vitával háttérbe lehetett szorítani a megosztott ellenzék katonai követeléseit, azoknak elutasításához viszont mereven ragaszkodott. Wekerle december 10-én jelenthette be a képviselőházban az utolsó, a házassági jogról szóló törvény királyi szentesítését. Wekerlének azonban mennie kellett. Miután utódjának, Bánffy Dezsőnek még annyi politikai súlya sem volt, mint neki, rátermettségről nem is szólva, az olyan tekintélyes kormánytagok, mint Szilágyi vagy Fejérváry befolyása természetesen nőtt s vele önteltségük is.

1896-ban Fejérváry lett a Mária Terézia Rend kancellárja, ami Bécsben is emelte presztízsét. Jellemző példa az udvar körüli bizalmi szolgálataira: mikor Ferenc József kedvelt rokona, Koburg Fülöp herceg felesége megszökött egy magyar ulánus tiszttel, Fejérváry és egy osztrák altábornagy, mint a herceg segédei Nizzába utaztak a csábító után, – aki szerencsére gróf, tehát herceggel is párbajképes volt – átadni a kihívást. Az 1898. februárban lezajlott párbaj után Ferenc József magához rendelte Fejérváryt, aki „pontosan elbeszélte nekem a Koburg párbajt és biztosított engem arról, hogy Fülöp nagyon snájdig volt.”¹³⁵

1898-ban az ország Bánffy Dezső bukását kapta karácsonyi ajándékul; nem csak az ellenzék, a szabadelvű politikusok jelentős része is túlságosan készségesnek találta Ferenc József kívánságaival szemben („ischli klauzula”).¹³⁶ Az újév januárja lázas utódkeresésben telt el. Széll Kálmán kész és képes volt megegyezni az ellenzékkel és a szabadelvű párt hatalmas belső ellenzékével, Bánffy viszont az ő addigi keményvonalas politikáját támogató Fejérváryt ajánlotta miniszterelnöknek, aki még a párbajt is vállalta helyette. Ugyanis Horánszky Nándor a képviselőházban olyan sértést vágott Bánffy fejéhez, amiből lovagias ügy lett, de Fejérváry egy nem kevésbé sértő levéllel elérte, hogy ő, mint Bánffy segéde állhatott ki Horánszky segédjével, Károlyi Istvánnal.

„1898. december 28-án... Károlyi István gróf és Fejérváry Géza báró a honvéd lovasági kaszárnyában álltak szembe egymással. Károlyi István gróf kapásból akart löni, de pisztolya csütörtököt mondott, Fejérváry Géza báró erre fölemelte pisztolyát és minden célzás nélkül lött, de nem talált. Időközben gróf Károlyi István megnézte a pisztolya

¹³³ Tisza István összes munkái. I. k. Budapest, 1923. II. Naplószerű feljegyzések. I. Az 1894 május–június havi krízis történetéhez. 681–696. o.

¹³⁴ Briefe Kaiser Franz Josephs an Kaiserin Elisabeth. i. m. I. k. 416. o. (1894. december 8.)

¹³⁵ Briefe Kaiser Franz Josephs an Kaiserin Elisabeth. i. m. II. k. 365–366. o. Lásd még *Clair*: i. m. 342–343. o.

¹³⁶ A válság történetét sokszor leírták, lásd *Gratz Gusztáv: A dualizmus kora*. I. k. Budapest, 1934. 359–369. o.; Magyarország története. 7/1. k. i. m. 218–228. o. Fejérváry miniszterelnökségének lehetőségét sem Gratz, sem Hanák s persze az őket ismétlő feldolgozások sem említik.

gyűjtőjét. Báró Fejérváry Géza, amikor ezt észrevette, azt hitte, hogy ellenfele élni akar a lövés jogával. Hirtelen lebecsátotta karját, melyben a pisztolya még füstölgött, és teljes mellet várt a lövésre. Gróf Károlyi István azonban a kezével intett, hogy nem akar löni. Azután letette a fegyvert s megemelte kalapját a miniszter előtt, mire az ellenfelek egymáshoz közeledtek és kezet szorítottak.”¹³⁷

A király e gáláns párviadal után megkínálta a miniszterelnökséggel Fejérváryt, aki azonban világosan látta saját lehetőségeinek határait. Hosszú levélben fejtette ki Ferenc Józsefnek: nem alkalmas miniszterelnöknek „... a szükséges előképzettség totális hiányában, az én koromban és a nálam ezzel jelentkező részbeni törődöttség mellett... továbbá azért, mert néhány éve feszült viszonyban állok a Nemzeti Párttal (a Kasics-estet óta), továbbá mert a viszonyok nálunk nehezebbek, mint évtizedek óta voltak, még ha béke köttetik is az ellenzékkel – amelyről senki sem kételkedhetik, hogy csak ideiglenes látszat-béke lehet – nem lehetek képes a miniszterelnöki poszton azt a szolgálatot elvégezni, melyet Ő Felsőge tőlem elvárni kegyeskedik...”¹³⁸ Teljesen el akarva vonatkoztatni saját személyemtől, nem akarván hivatkozni fáradságomra közel 27 évi szolgálat után ebben a Minisztériumban, mely alatt Isten látja, nem rózságyon nyugodtam, ha Legkegyelmesebb Uram azt parancsolja nekem, pihenés utáni vágyamat teljesen elnyomva meg fogom tenni, ami gyenge erőmtől telik, hogy amennyire ez lehetséges, kifejezhessem hálámat Ő Felsőge nekem” a sok kegyért, amit vele gyakorolt, de az őszinteség parancsolja előbb megmondani, hogy a feladatra teljesen alkalmatlannak érzi magát. Mellesleg megemlíti: neje „ismert állapota” miatt nincs abban a helyzetben, hogy ilyen állásnak megfelelően reprezentálhasson, noha adóssága már nincs, és gyermekei is többé-kevésbé a maguk lábán állnak.¹³⁹

Jött tehát Széll Kálmán kormánya, aki ellen Fejérváry, Tisza Istvánnal és más politikai barátaival együtt ereje szerint intrikált, időnként lemondással is fenyegetőzve. Fejérváry pozíciója egyre jobb lett, 1900 januárjával sor került a tisztizetésekre rég óhajtott jelentős emelésére, a katonai költségvetés évről-évre növekedett, s miután a Nemzeti Párt fuzionált a kormánypárttal, ennek parlamenti akadályai is elhárultak. Az 1901-es választásokon újra elnyerte a temesvári mandátumot. Minisztersége utolsó éveiben szívesen vett át magasabb rangú tiszteket is a k. u. k. hadseregből, mint Franz Rohr ezredes (Krieghammer hadügyminiszter rokonát), aki majd 1913–1914-ben a honvédség főparancsnoka lesz, de utódai a minisztériumban végül saját régi tanítványai, beosztottai: Jekelfalussy Lajos, Hazai Samu, Szurmay Sándor.

1900 őszén meghült a galíciai hadgyakorlaton, komplikációi mind súlyosabbá váltak, 1901. január 19-én nehéz vakbélműtétet hajtott végre rajta a híres berlini sebész, Sonnenburg professzor, akit az aggó Ferenc József saját költségén hozatott Budapestre. Széll többször tett az új vívmányon: a telefonon személyes jelentést a királynak Fejérváry állapotáról és az operáció eredményéről. Nehezen gyógyult fel, Olga lánya vagy három hónapig nála lakott, hogy maga ápolja. Ez év júliusában ünnepelték 50 éves tisztizubile-

¹³⁷ *Clair*: i. m. 355. o. Clair a bonyolult politikai párbaj-história többi részletét is leírja. Hadd emlékeztessen az olvasót: Károlyi István, a híres céllövő nem volt ilyen ügyetlen, mikor a Nemzeti Kaszinó határozatára párbajban kivégezte Zichy-Ferraris Vikort (*Clair*: i. m. 282–284. o.) és persze Fejérváry is tudott célba találni, ha akart.

¹³⁸ „Nicht im Stande sein werde, Seiner Majestät jene Dienste auf dem Posten der Ministerpräsidenten zu leisten, welche Seiner Majestät allerhöchst erwarten.”

¹³⁹ Fejérváry 1899. január 26-i levele. KA MKSM Sonderreihe Karton 58/25.

umát, emlékalbummal, kitüntetésekkel, nagy felhajtással. Ferenc József nála szokatlan személyes hangú levéllel küldte meg neki a Szent István-rend nagykeresztjét, gratulálva teljes gyógyulásához: „A minőnek a fiatal, talpra esett katonatiszt lenni ígért, ki a legnagyobb katonai kitüntetést a csatatéren szerezte meg magának, azt Ön pályafutásának minden mozzanatában fényesen be is váltotta. Ésszel és szívvel működött és alkotott Ön mindenkoron, s magyar honvédségem fejlesztése és sikeres kifejldése oly alkotás, mely az Ön sokoldalú és kiterjedt tevékenységének köszönhető.”¹⁴⁰

A királyi kegy ára

A gyógyulás és ünneplés után, látva a honvédség általánosan elismert fejlődését azt hihette, közel a nyugalmas pihenés ideje, többet láthatja vidéken vagy külföldön élő gyermekeit és unokáit. A királyi kegy napja továbbra is sütni fog rá, hiszen szinte minden lehetséges kitüntetést megkapott, de teljesen egészséges már nem lesz; kezelőorvosa naponta felkereste, meg is masszírozta minden alkalommal, hogy daliás alakját megtarthassa a külvilágnak. Elmúlt már 70 éves, mikor sorsa, vagy inkább uralkodója, benyújtotta a számlát.

1903 januárjában Széll kénytelen volt hozzájárulni ahhoz, hogy a honvédelmi miniszter benyújtsa a Bécs által követelt hadseregfejlesztési javaslatot, amely magában foglalta az újonclétszám felemelését. Az ellenzék viszont azt a következtetést vonhatta le az ország és gazdasága stabil helyzetéből és Széll kompromisszumkészségéből, hogy amint néhány éve az egyházpolitikai kérdésekben, most a katonai követelésekben (magyar nyelv és tisztikar a magyar ezredekben stb.) is engedni fog végül az agg király. Nagyot tévedtek: Ferenc József minél öregebb, annál makacsabb lett, s ha engedett egyben-másban, éppen azért tette, hogy hadserege egységéhez ragaszkodhasson. Fejérvárynak 1902 őszén még nem volt szándéka az újonclétszám emelése, ellenben lépéseket akart tenni a magyar tisztii skolások számának növelésére a közös hadseregben.¹⁴¹

Mindkét kérdésben Bécs kemény ellenállásába ütközött, s miután Fejérváry Bécs támogatása nélkül hiába próbált kiegyezni a kormánypártból ismét kiválni készülő volt Nemzeti Párttal (ezúttal elnyomva személyes ellenszenvét Apponyival és Horánszkyval szemben), a budapesti parlamentben kitört az obstrukció, mikor az újonclétszámnak a hadvezetés által követelt felemelését 20 000 póttartalékos behívásának lehetőségével próbálta pótolni.¹⁴² Fejérváry ismerte Ferenc Józsefet, Bolfras útján szinte napi kontaktusban volt vele ekkor, informálta és ajánlgatta visszautasított kompromisszumjavaslatait,¹⁴³ az ellenzék iránt sem voltak illúziói, s mikor az folytatta a heves obstrukciót katonai követeléseinek érdekében, úgy érezte: ideje, hogy visszavonuljon. Előbb még megvívta utolsó párbaját – egy 1903. februári obstrukciós szócsata után kardpárbajra hívta Lengyel Zoltán ellenzéki képviselőt. Az ellenzéki vezérek figyelmeztették Lengyelt: vigyázzon, nehogy kárt tegyen a nála 40 évvel idősebb ellenfelében, mert ilyen lovagiatlansággal ártana pártjának, de azért ő se szégyenüljön meg a Nagy Labanccal szemben. Így aztán mind-

¹⁴⁰ KA B 1459. Nachlaß Géza v. Fejérváry. No. 4. Ferenc József hozzá intézett kéziratai, mintegy 30 darab.

¹⁴¹ HL T. 42 (H. M.) 2. doboz. Minisztertanácsi határozatok. (1902. szeptember 22., október 27., 1903. március 4.)

¹⁴² *Dolmányos István: A magyar parlamenti ellenzék történetéből (1901–1904)*. Budapest, 1963. 159., 191–192. o. Dolmányos lebecsüli Fejérváry kompromisszumkészségét, viszont a korszak legtöbb szakértőjével ellentétben túlbecsüli belpolitikai súlyát, mintha neki a szabadelvű pártban saját frakciója lett volna.

¹⁴³ *Die Protokolle des gemeinsamen Ministerrates... 1896–1907. i. m. XLV–XLVI. o.*

ketten óvatosan csapkodtak maguk körül, mígnem a harmadik összecsapás után a segéddek megállították a párbajt. Lengyel az arcán, Fejérváry a karján sebesült meg. Míg sebért ellátták, egyik segédje, Andrassy Tivadar a telefonhoz sietett és jelentést tett a királynak.¹⁴⁴ A közvélemény megosztottságára csak Ady Endre felháborodott cikkét idézném: „... egy fiatal stréber párbajra kényszeríthet olyan kiváló becsületben megöszült embert s öreg katonát, mint Fejérváry báró. Bizony megértjük, hogy miért nézi le olyan igen nagyon a nem intelligens negyvennyolcas honkanászokat Fejérváry.”¹⁴⁵

Mikor a Széll-kormány bukása küszöbön állt, annak érdekében intrikált, hogy Széll utóda Tisza István legyen a miniszterelnöki székben, kivel a katonai és más kérdésekben is egyetértett, így türelmetlenségével a kormánypárt ellenzéki frakciójává vált Apponyicsoporttal szemben, és kemény kezétől remélte az obstrukció letörését.¹⁴⁶

Ferenc József más sikertelen megoldási kísérletek után végül megbízta Tisza Istvánt a kormányalakítással, de az általa felkért miniszterjelöltek közül csak Fejérváry vállalta a részvételt kabinetjében, mire Tisza kénytelen volt visszalépní. A király erre mégis Khuen-Hédervárynak adott megbízást, s ezt az alkalmat ragadta meg Fejérváry, hogy miután közel két évtizeden át öt egymást váltó kormány honvédelmi minisztere volt, ezúttal már ne vállalja a tárcát. Ez nem volt lemondás, amit vissza lehet utasítani. Egyúttal letette a temesvári mandátumot is, bár befolyása a Monarchia hadügyeire legalább 1906-ig megmaradt.¹⁴⁷ Ferenc József selyemszönyeget terített visszavonulása útjára: 1904. október 14-én kinevezte magas fizetéssel az ez alkalommal felállított magyar darabont (gyalogos) testőrség kapitányává, s e mellett a Mária Terézia Rend kancellárja maradt. Szép befejezése lett volna ez egy sikeres pályafutásnak, de hamarosan eljött az idő, mikor fizetnie kellett a sok kiténtetésért és uralkodói gyeért.

A „darabont-kormány”

Mint ismeretes, az 1905. januári képviselőválasztások – a kiegyezés óta először – az ellenzék győzelmét hozták. Tisza István 1903 őszén mégis követte Khuen-Héderváryt a miniszterelnöki székben, s ettől kezdve másfél évtizeden át ő maradt a magyar politika domináns figurája. Kétségtelen államférfiúi képességei és hivatástudata emelték vetély-

¹⁴⁴ Clair: i. m. 389. o.; Lengyel Zoltán: Párbajom báró Fejérváry Gézával. *Pesti Napló*, 1932. április 10.; Hajdu Tibor: Párbajdivat a századvégen. *Mozgó Világ*, 1996. 3. sz. 39. o.

¹⁴⁵ Nagyváradai Napló, 1903. február 20. Közli Ady Endre összes prózai művei. IV. k. (S. a. r. *Vezér Erzsébet*.) Budapest, 1964. 211. o. A rendkívül gondos szerkesztő Vezér Erzsébet ugyan ezt azon írások közé sorolja, melyeknek szerzősége nem kétségtelenül bizonyítható, de stílusa, felfogása Adyé, Fejérváryt illetően például többször hasonló szimpátiával nyilatkozott 1902–1903-ban: uo. 30–31. o., Ady Endre összes prózai művei. II. k. (S. a. r. *Koczás Sándor és Vezér Erzsébet*.) Budapest, 1961. 18–19. o.

¹⁴⁶ *Dolmányos*: i. m. 195–196. o.; Tisza István id. kiad. II. Naplószerű feljegyzések. II. Az 1903. évi válság. (Részletesen ismerteti tárgyalásait Fejérváryval 1903 tavaszán, illetve annak szerepét balul sikerült kormányalakítási kísérletében. Mikor 1903. május 22-én, Fejérváry bécsi kihallgatása előtt, Tisza Khuen-Héderváryt ajánlotta miniszterelnöknek, Fejérváry azt felelte neki: „Ha te Khuent tartod alkalmas jelöltnek, mondd azt majd te meg a királynak. Én csak téged tartalak arravalónak s mást nem ajánlhatok neki.” 701. o.) Szomoruy Emil azt írta Fejérváry nekrológiájában: Széll „bizalmasai azt kürtölték, hogy őt Fejérváry báró bécsi sakkhúzásai buktatták el és pedig Tisza István gróf érdekében.” *Az Újság*, 1914. április 26.

¹⁴⁷ Albert Margutti altábornagy, 1906-tól Ferenc József szárnysegéde, emlékiratai szerint 1906-ig egy hosszantartó, szakkérdésekben konzervatív katonai rezsim irányította a Monarchia hadseregét, melynek vezetői Beck, Krieghammer majd Pitreich hadügyminiszterek, Spann admirális, Welsersheimb és Fejérváry honvéd-miniszterek, akik Bolfras révén befolyásolták az uralkodót. Őket Ferenc Ferdinánd kezdeményezésére

társai fölé, de türelmetlensége, erőszakossága, önteltsége több ízben elragadta, s ilyenkor elverte maga mellől '67-es hívei egy részét is. Ez történt ekkor, s bár hamar felismerte, mit tett, nem tudott a válságból kiutat találni. Örök vetélytársa, ifjabb Andrassy Gyula, a disszidens '67-esek vezére széles politikai koalíciót kötött a '48-asokkal és a kisebb ellenzéki pártokkal, s így a király őt bízta volna meg kormányalakítással. Andrassy azonban belebonyolódott saját gondosan szőtt hálójába, túltéve a kompromisszumra kész mérsékelt '48-asokon ragaszkodott katonai követeléseikhez, melyeket Ferenc József mereven visszaütött. Ez a látszólagos, de látványos harciasság és szilárdság hatalmasra növelte a „koalíció” népszerűségét, s olyan kritikus helyzetet idézett elő, mely a szokásos, parlamentáris módszerekkel csak akkor lett volna megoldható, ha a király feladja előjogait a katonai kérdésekben a parlamenti többség javára. Ráadásul a szociális problémák, az ezek és az orosz forradalom hatására radikalizálódó munkás és parasztmozgalmak is labilissá tették a társadalmi rendet.

Az 1905-ös hazánk történetének ama válságai közé sorolható, amikor minden lényeges szereplő többé vagy kevésbé hibás és őszintétlen politikát folytatott, ami aztán a '67-es rendszert fennállása végéig egyik krízisből a másikba sodorta. 1905-ben a fő felelősség Ferenc József, aki a bécsi civil és katonai vezetés, valamint a trónörökös buzdítására 1867 óta először szakított az alkotmányosság és a parlamentarizmus elveivel. Miután a kisebbségbe szorult Tisza nem volt képes a törvényesség táján értelmezett határain belül konszolidálni a helyzetet, e határokat áthágni pedig ő sem volt hajlandó, a király parlamenten kívüli kormány kinevezésére szánta el magát, amit végszükség esetén Magyarország katonai megszállása és abszolutisztikus kormányzás követhetett volna – kidolgozták az „U” tervet, és végrehajtására a hadsereg készen állt.

Igaz, Ferenc József nem tudta még, amit az utókor könnyen tudhat, hogy a népszerűség mámorában úszó s a királyt 1848 emlékképeivel riogató ellenzék mennyire nem egységes, s másfél évi forradalmasdi komédia után milyen elasztikusan adja majd be a derekát, s négyéves kormányzása mekkora csóddal zárul. Ha tudja, talán megpróbálja türelmes audienciákon fásasztani s bomlasztani őket, dehát megijedt. Tisza visszanyerve józanságát, nem volt hajlandó kisebbségi kormányt alakítani, s nagy előrelátással híveivel együtt félreállt, kivárva, amíg a porondon maradtak lejáratják magukat. A király, miután be kellett látnia, hogy parlamenten kívüli kormányzásra nem talál befolyásos civil politikust, végső menedékként fordult 1905 májusában kipróbált hívéhez, Fejérváryhoz, alakítson ideiglenes kormányt.

Nem részletezhetem itt a Fejérváry-kormány történetét, amiről pro és kontra elég sokat írtak, bár részletes, modern, objektív feldolgozása még várat magára.¹⁴⁸ Csupán Fejérváry személyes indítékait próbálnám néhány adalékkal megvilágítani. Tisza és hívei

váltotta fel 1906-ban a modern, de sok hibát elkövető új rezsim: Conrad, Schönaich, Krobotin, Montecuccoli admirális, Georgi és Hazai Samu. *Albert Margutti*: Kaiser Franz Joseph. Persönliche Erinnerungen. Wien–Leipzig, 1924.; *Uő*: Vom alten Kaiser. Leipzig–Wien, 1921. Fejérváryt egyébként nagyra tartotta: „eine der glänzendsten Soldatenerscheinungen der altösterreichischen Armee.” 1924-es id. könyve 173. o.

¹⁴⁸ A kormány apológiáját adja *Lányi Bertalan*: A Fejérváry-kormány kormányzatpolitikái és alkotmánypolitikai megvilágításban. Budapest, 1909. (Bár szerzőként csak Lányi neve szerepel, Fejérváryt társszerzőnek tekinthetjük iratai alapján, s az előszó szerint a kormány majd minden tagját bevonták a szerkesztésbe, Kristóffy kivéve.) Belügyminisztere, *Kristóffy József* memoárja nem mindig megbízható: Magyarország kálváriája. Budapest, 1927. Kortársi bírálata *Ludwig Mangold*: Zur Geschichte des Kabinetts Fejérváry. Leipzig, 1909. és *Gratz*: i. m. A válság történetének nagyívű áttekintése a hetvenes-nyolcvanas évek megközelítésében: Magyarország története. 7. k. i. m. VII., VIII. és X. fejezete *Hanák Péter*, illetve *Dolmányos István* munkája.

a magyarországi helyzet ismeretében semmi jót nem vártak a király elhatározásától, de hogy a kormányzati felelősségtől szabaduljanak, támogatták Fejérváry kormány-alakítását, ám abban szabadelvű politikus nem vállalt tárcát. Fejérváry, akinek három évtizede volt megismerni a magyar politika mozgató rugóit és a közhangulatot, maga sem bízott vállalkozása sikerében, s különösen nem tartotta magát alkalmasnak a válság megoldására. Hatalomvágy sem vezette 74 évesen, s tudhatta, hogy elveszti nehezen szerzett politikai tekintélyét, bár ez utóbbi különösebben nem érdekelt. Biztosan számított a szabadelvű párt részéről legalább a Tisza-szárny csendes támogatására, de annak, hogy vállalta a kormányalakítást, egyetlen érdemi oka volt: Ferenc József felesküdött katonájának és adósának tekintette magát.

Még szilárdan királyhű veje, Burián, aki az ő segítségével lett közös pénzügyminiszter és fia sem helyezte az abszolutisztikus megoldást: „Egy idő múlva legjobb esetben ott volnánk, ahol most” – írta Burián előrelátóan naplójába 1905 áprilisában, s mikor Tisza május 7-én „kérdést intézett hozzám, elvállalnám-e a kormányalakítást? Feleltem határozott *nem*-mel”. Burián közvetítő szerepet vállalt ugyan a király és az ellenzék között, de május 13-án azt jegyzi fel: „Apósomat a felség felidézte, avégett, hogy balsikerem esetére felszólítsa egy parlamenten kívüli kormány alakítására. Nézetem szerint nagy hiba, hogy ez történt...” Június 12-én ezt jegyzi fel: „Apósom összehozta a kabinetjét szintelen emberekből. Ezt ma a felségnek bejelentette, s hivatkozással ezelőtt egy pár nappal beküldött, a helyzet egész súlyosságát híven ábrázoló emlékiratára a királynak ajánlott valamelyes koncessziót a nyelvkérdésben. A felség ezt kerekén megtagadta... evvel a tragikus összekoccanás elemei meg vannak adva...”¹⁴⁹

Fejérváry miniszterelnöki megbízatását ideiglenesnek tekintette, azzal a céllal, hogy a bukott Tisza-kormány végre távozhasson, s ő mielőbb rávegye a választás nyerteseit többségi kormány alakítására. Ez tűnik ki a király öt kinevező kéziratából is: „Kedves báró Fejérváry! Felette sajnálom, hogy hű magyar nemzetem országgyűlési képviselőházának többségéből kormányt mindeddig nem nevezhettem ki, és pedig azért nem, mert a többségé szövetkezett pártok nem terjesztettek elém oly kormányzati programot, melynek alapján a soraikból vett kormányra teljes megnyugvással rábízhattam volna a nemzet sorsát... reményilem azonban, hogy most a kisebbségi kormány felmentése után egy, a pártokon kívül álló kormány közvetítésével... mielőbb lehetővé fogja tenni, hogy a többség soraiból hívhatok meg miniszteriumot szeretett Magyarországom kormányzására... Különös örömmre szolgálna, ha Önnek sikerülne a politikai pártokkal való érintkezés folytán... a megegyezést előkészíteni és ezáltal egy többségi kormány kinevezését előmozdítani.”¹⁵⁰

Fejérváryt fia és Burián még parlamenti „bemutatkozása” előtt, június 19-én rábeszéltek, hogy adja vissza megbízatását. Ezt meg is tette, miután a képviselőház ülésén nem csak a többség részéről talált merev elutasításra, de a kialakult helyzetért elsősorban felelős Tisza is nyíltan megtagadta a „darabont-kormány” támogatását, majd többször megismételte Burián és személyes hívei rábeszélésére, és látva, hogy nem tud a parlamenti többségnél eredményt elérni, de Ferenc József mindannyiszor „megparancsolta”, hogy maradjon posztján. Burián tanúsága szerint kezdettől fogva tudta, hogy kísérlete kilátástalan. Mikor miniszterkeresése közben a szabadelvű Hódossy Imrének ajánlotta fel az igazságügyi tárcát, az elutasítva a felkérést, őszintén megmondta neki, mit gondol vállalkozásáról, mire

¹⁴⁹ HL Burián id. naplója. (A magyarországi k.u.k. ezredek szolgálati nyelvéről van szó.)

¹⁵⁰ Lányi: i. m. 16. o.

Fejérváry azt felelte volna: „Tudom, hogy mire vállalkoztam, de én nem felejtetem el azt, hogy mit köszönhetek a királynak, aki az életemet megmentette. Ha azt parancsolná, ugorjam le a harmadik emeletről, azt is megtenném érte.”¹⁵¹ Ferenc József is tudta, mivel tartozik Fejérvárynak politikai öngyilkosságáért. Mikor Fejérváry többszöri visszautasítás után elvállalta a kormányalakítást, „az öreg király kezét fogva régi katonájával, ezeket a szavakat mondta neki: »Amíg élek, sohasem fogom ezt Önnek elfelejteni!«”¹⁵² Magyar titkáranak, König Károly tanácsosnak pedig azt mondta: „Fejérváry soha nem fog engem cserben hagyni, nem ismerek mást, aki oly hüen állna mellettem, mint ő.”¹⁵³

Június 21-én Fejérváry az uralkodóval egyetértésben feloszlatta és szeptemberig nem is hívta össze a képviselőház ülését, de tovább tárgyalta a házfeloszlatást alkotmányellenesnek nyilvánító többségi pártokkal. Július elsején felajánlotta minden követelésük (így a választójog kiterjesztése) elfogadását, kivéve a magyar szolgálati nyelv azonnali bevezetését a magyarországi ezredeknél. Ezt a koalíció '67-es pártjai (a katolikus Néppárt és Andrássy disszidens szabadelvűjei) is elutasították. Ezután a törvényhatóságokhoz intézett július 12-i üzenetében megismételte, hogy fő célja a többségi kormány megalakításának előkészítése, de a nyár folyamán mégiscsak arra kényszerült, hogy de facto átvegye az ország kormányzását, kormányának egyes tagjai pedig, elsősorban Kristóffy József belügyminiszter, most már nem bánták volna, ha továbbra is hatalmon maradhatnak. Ezért Kristóffy, egyelőre csak a maga nevében, de a király előzetes tudomásával július 27-én a szociáldemokrata párt nála megjelent küldöttsége előtt tartott beszédében bedobta az általános, titkos választójog bevezetését, egyrészt, hogy új választáson esetleg más többség születhessen, másrészt, hogy ezzel megbontsa a koalíció egységét, hiszen annak '67-es pártjai csak a '48-asok kedvéért fogadták el a választójog radikális kiszélesítését (s mikor végre kormányra kerültek, meg is akadályozták azt).

Fejérváry viszont még ragaszkodni próbált eredeti feladatához, s a képviselőház 1905. szeptember 15-i ülésén bejelentette: a király, aki elfogadta lemondását, várja a koalíció proposícióit kormányalakításra, s a Ház üléséhez október 10-ig újra elnapolta. Eközben a koalíció vezérei szeptember 23-án audiencián jelentek meg a Hofburgban, de megegyezés nem született, s így az országgyűlést december 19-ig ismét elnapolták.

Október 16-án a király újra kormányalakításra szólította fel Fejérváryt, de ekkor már nem csupán közvetítés céljából, hanem a kormányzással, új választás előkészítésével is megbízva. Ezzel már akárhogy nézzük, letért a törvényesség útjáról, s most már nemcsak a koalíció, a szabadelvű párt is élesen bírálta, földművelésügyi minisztere, akit a nagybirtokosok megfigyelőjének tekinthetünk, kilépett a kormányból. Igaz, elnyerte viszont a szociáldemokraták és a sajtófőnöke, Vészi József körül tömörülő modern értelmiségi csoport (Ady, Jászi és társaik) támogatását, akik nem tápláltak illúziókat a koalíció felől – persze Ferenc József felől sem, de Fejérváryban egy parancsot teljesítő katonát láttak, akiről az egyházpolitikai viták éveiből még jó emlékeik is voltak, és a választójogot fontosabbnak tartották az uralkodó körök belső differenciáinál.

Fejérváry új kormányalakítása még mindig a kisebbik rossz volt a tervezett katonai diktatúrához képest – bár tegyük hozzá: nincs okunk feltételezni, hogy annak támogatását a király parancsára nem vállalta volna –, de antiparlamentáris megoldás, amely ráadásul

¹⁵¹ Horánszky: i. m. I. k. 558. o. Hódossy személyes közlése Horánszkyknak.

¹⁵² Horánszky: i. m. I. k. 557. o. Fejérváry Imre személyes közlése Horánszkyknak.

¹⁵³ Josef Schneider (Margutti álnéve): Kaiser Franz Joseph I. und sein Hof. Wien, 1919. 49. o.

csak bukással végződhetett. Most már nemcsak parancsot teljesített, Andrassy és Tisza kétszínűségén felbőszülve és talán Kristóffyék hatására is politikai feladatot vállalt a siker reménye nélkül, hiszen nem volt pártja, amellyel választást nyerhetett volna, papírforma szerint azon csak a koalíció pártjai diadalmaskodhattak. Ráadásul olyan célt tűzött programja élére, melynek (a választók számát megháromszorozó reformnak) ha ellensége nem is volt, de meggyőződéses híve sem. 1905. október 28-án programbeszédet tartott,¹⁵⁴ melyben már nem tartózkodott a választási programokban szokásos komolytalan szociális ígéretektől sem, amit a szabadelvű párt azonnal összehívott értekezlete nem is habozott szemére vetni. December elsején, majd 19-én újra lemondott, ezt Ferenc József nem fogadta el, s most már igazán csak őt képviselte minden parlamenti erővel szemben.

1906. újrólévi nyilatkozatában ugyan újra a koalícióhoz fordult: „Semmi sem akadályozza a többséget abban, hogy a status quo alapján a kormányt átvehesse és... felelős állásban a koronával majdan egyetértésre jutni igyekezzék.”¹⁵⁵ A hangulat ekkor már valóban forradalmi volt, a király és a koalíció szemei előtt 1848 képei jelentek meg – s mindketten megrémültek tőlük. Andrassy február 3-án olyan kompromisszumot ajánlott fel Ferenc Józsefnek, amit ő nyugodtan elfogadhatott volna, ha a közeljövőbe látva megérzi: puhul a nagy hazafiság, s nem nézi Kossuth Ferencet – Kossuthnak. Így viszont teljesen szükségtelenül megrendeztette Fejérváryval az országgyűlés brutális feloszlatását, honvéd karhatalom bevonulásával a Parlament épületébe, katonai kormánybiztos kinevezésével. Március 16-án Fejérváry feloszlatta a koalíció „vezérlő bizottságát”, mint valami forradalmi komitét. Fejérváry ezzel valóban gyűlöltté vált, a nemzeti emlékezet a „darabont” nevét máig a katonai puccshoz kötve őrizte meg, elfeledve hőstetteit, a honvédség fejlesztésében végzett három évtizedes sikeres munkáját.

A parlamenti többség viszont végre megijedt – a katonaságtól vagy a forradalmi tetteket követelő nemzettől? – s beadta derekát. Április ötödikén Fejérváry fogadta Kossuth Ferencet, aki másnap Andrassyval Bécsbe utazott, s miután lemondtak a katonai követelésekről és elfogadták az általános, titkos választójog elvét, végre megalakíthatták a parlamentáris kormányt, mely kiírta az új választásokat. Fejérváry lemondását most már elfogadta a király, a kortársak emlékezete szerint boldogan, széles mosollyal adta át a hatalmat az új kormánynak. „Politikus nem lettem, de rinocérosz bőröm nőtt” – mondta egy újságírónak.¹⁵⁶

„Kedves Fejérváry báró! Kérelmének megfelelőleg önt magyar miniszterelnöki állásától fölmentettem” – így kezdődik az 1906. április 8-i „legfelsőbb kézirat”. „Ezen, a legnehezebb körülmények közt példás áldozatkészséggel viselt állásban a személyemhez való leghűbb ragaszkodástól, valamint a legtisztább hazafiasságtól vezéreltetve, önfeláldozó buzgalommal kitűnő szolgálatokat teljesített... Ezen, valamint előzőleg is évek hosszú során át, nevezetesen a honvédség nagymérvű fejlesztése által a trón és a haza körül szerzett nagy érdemeiért önnek hálás köszönetet mondok és biztosítom különös kegyelmemről és őszinte vonzalmamról...”¹⁵⁷

¹⁵⁴ Programbeszéde teljes szövegét közli *Lányi*: i. m. 99–122. o.

¹⁵⁵ Uo 146. o.

¹⁵⁶ *Neue Freie Presse*, (Bécs) 1914. április 26. Távozása után még rá hárult a gondoskodás elbocsájtott híveiről. „Wekerle, Kossuth és Andrassy ugyanis megkérték, hogy kormányának nyugdíj jogosultsággal nem bíró tisztviselőit ő lássa el végkielégítéssel, s erre a megfelelő összeget az ő kezébe adták. Fejérváry azoknak, akikenek tehetette, állandó kegydíjat is szerzett a király magánpénztárából”, miniszterének magas kitüntéseket. *Az Újság*, 1914. április 26.

¹⁵⁷ Közli *Lányi*: i. m. 191–192. o.

*Báró Fejérváry Géza síremléke a bécsi Zentralfriedhofban
Dr. Pollmann Ferenc felvétele*

S valóban: végleges bukása után azonnal visszahelyezte a darabont-testőrség kapitányi állásába, gondoskodva jövedelme bőkezű megállapításáról. Reprezentatív állásában politikával nem foglalkozott többé, „Saugeschäft” mondta rá, az őt cserbenhagyó politikai híveit megértette, de azért megsértődött rájuk, családjá és mind inkább betegségei kötötték le, de az erős szivarokról miattuk sem tudott lemondani. Jó kedélyét megőrizte, különösen a koalíció bukásán mulatott nagyokat. „Nem érdekel az egész politika – mondta akkor egyik intímusának, Szomory Emil újságírónak (az író bátyjának) –. Különben is mindig azt mondták rám Apponyi Albert meg a többiek, hogy nem értek hozzá. Helyes, ők jobban értettek hozzá – láttuk.”¹⁵⁸ Vigasztalásul ekkor, Solferino 50. évfordulóján adta neki a Mária Terézia-rendhez a gyémántokat Ferenc József (ha már magának nem adhatta – utolsó csatájáért, melyet a Feldherrnhügel-ről vezényelt). 1911-ben katonai szolgálata 60. évfordulójára az uralkodó emlékérmét veretett, egyik oldalán Fejérváry, a másikon a solferinói csata képe.

¹⁵⁸ *Az Újság*, 1914. április 26. (a Fejérváryt élete alkonyán gyakran látogató Szomory Emil nekrológja, sok más érdekes adatot is tartalmaz.)

1912. december 13-án az uralkodó első főudvarmestere közölte vele, hogy Ferenc József kinevezte a bécsi magyar testőrség kapitányának. Így továbbra is a császárvárosban kellett élnie (bécsi lakása berendezésére még 1903-ban tízezer koronát kapott a Mária Terézia Rendtől). Megszerette Budapestet, nem szívesen lakott Bécsben, egészségének sem használt a hurcolkodás, csúzos, köszvényes, dagadt lábai kínozták, és lassan az érlemeszesedés. Utolsó nyarát Karlsbadban és Bad Gasteinben töltötte. 1914 kora tavaszán hörghurut, majd tüdőgyulladás lépett fel, s végül a nyelvrák vitte el. Utolsó hetében sokat szenvedett, enni sem tudott már. 1914. április 25-én halt meg.

Díszes bécsi temetésén a meghült Ferenc Józsefet a trónörökös képviselte („az úr beteg, a szolgálja meghalt” – írta Bródy Sándor).¹⁵⁹ Ott volt az utolsó élő Mária Terézia-lovag, egy cumberlandi herceg, aki 1866-ban részt vett a langensalza-i csatában, Hazai Samu honvédelmi miniszter a magyar kormány több tagjával és sok magyar politikus. A 39-esek díszzászlóalját Károly főherceg, a leendő király vezette. A pesti Parlamentben Tisza István búcsúztatta.

Nem érte meg már a nagy háborút, amelyre évtizedeken át készült. Nem láthatta munkája eredményét: a honvédség helytállását ötödfél éven át, mellyel bebizonyította, hogy valóban „első vonalbeli” haderő, mely nem maradt el lényegesen a közös hadseregtől; a népfelkelés eredményes, évről évre nagyobb részvállalását a háború terheiből. S nem kellett megérnie Ferenc József halálát, világa: a Monarchia és a régi Magyarország vereségét és felbomlását. Egy sikeres pálya végén, jókor hunyta le szemét.

¹⁵⁹ *Az Újság*, 1914. április 26. – Az utolsó évére, betegségeire, stb. vonatkozó adatok főleg a halála után megjelent terjedelmes nekrológokból valók.

Tibor Hajdu

GÉZA FEJÉRVÁRY'S CAREER

or how could a Hungarian be Franz Joseph's Favourite

Summary

General of the Infantry Géza Fejérváry was Hungarian minister of defence for two decades, between 1884 and 1903, and still his detailed biography has not yet been written. The study focuses on his close connection with Franz Joseph I, and his endeavours to reach it. The Emperor turned his attention to the aggressive captain in 1859 at Solferino, where the monarch tested his abilities as commander for the last time, and where Fejérváry distinguished himself, winning the highest military honour, the Military Order of Maria Theresa, and barony with it. From 1865 to 1868, he served as the Emperor's aide-de-camp, and it was then that their relation developed into what may be called a friendship. The study aims at throwing light upon Fejérváry's much-debated mission, which has remained in obscurity ever since though. After the defeat at Königgrätz in 1866, Franz Joseph sent him and his other confidant, the later chief of staff Beck, to Benedek several times, to inform him on the situation of the Nordarmee and to help preserve the withdrawing troops from an even greater catastrophe. Although many accused him of ingratitude towards his fatherly patron, Benedek, from that time on the stars of Fejérváry and Beck were rising steadily.

In 1872, he was posted to the recently established Hungarian army against the grain, and soon became the deputy of the minister of defence for a whole decade. He found his bearings quickly in what was a new area for him, and did not only gradually overcome the distrust of Hungarian public opinion towards the *schwarzgelb* commissar from Vienna, but also significantly contributed to the development of the Hungarian armed forces, from a second-line militia to a considerable military force. Nevertheless, he could only rise to the ministry through difficulties in 1884, through the intercession of Vienna. He proved his allegiance to the Emperor in several political crises, such as the great anti-military demonstrations in 1886 and 1889, and he was also recognised by the opposition, owing to the establishment of high-level officer training in Hungary, the humanisation of military service and the foundation of Hungarian war industry. He faced serious problems both in politics and in his private life. Supported by the documents of Franz Joseph's military cabinet, the study introduces how the monarch aided him by redeeming his debts, covering up his marriage scandals, and neglecting his defeat at the elections, and how he overwhelmed him with decorations and presents, while worriedly asking for telegram reports on his duels.

It might be the least known of all, what an increasingly important role Fejérváry played in Hungarian internal affairs between 1890 and 1904, during the government crises subsequent to the fall of Kálmán Tisza. This could not have happened under Kálmán Tisza, but as a permanent member of the ever-changing governments of powerless prime ministers, Fejérváry had not only been a firm representative of a moderately liberal policy, but also the intercessor of ecclesiastical reforms at the monarch, which the latter could be reasoned to accept with much difficulty. In revealing this, the recently published cabinet records are of significant help. The less known diaries of Fejérváry's son-in-law, the Austro-Hungarian Monarchy's finance and then foreign minister Burián, too confirm his endeavours to build up a clientele. These introduce how he helped the average consulate official to such a high rank and how he paved the way for István Tisza to prime ministry. It is also known though that Fejérváry played a scandalous and anti-parliamentary role in forming his government in 1905. One cannot add any more to this than that he was fully aware of the absurdity of the enterprise, which he undertook by command of the monarch only.

Tibor Hajdu

LA CARRIÈRE DE FEJÉRVÁRY

ou comment un hongrois a-t-il pu devenir le favori de François-Joseph

Résumé

Bien que le général d'infanterie Géza Fejérváry eut été ministre hongrois de la défense durant deux décennies (1884-1903), personne n'écrivit sa biographie détaillée. La présente étude met au centre sa relation étroite avec François-Joseph Ier et son ambition d'y arriver. L'empereur remarqua le capitaine d'esprit offensif à Solferino (1859) où celui-là se présenta la dernière fois en sa qualité de chef d'armée. A l'issue de cette bataille, Fejérváry obtint l'Ordre Marie-Thérèse, plus haute distinction militaire et le titre de baron avec. Entre 1865-1868, il fut l'officier d'ordonnance de l'empereur et c'est durant ces années-là que leurs relations proches et presque amicales se renforcèrent. L'étude cherche à éclaircir sa mission très discutée lors de laquelle il a été envoyé plusieurs fois, après la défaite à Königgrätz (1866), avec Beck, futur chef d'état major et également proche de François-Joseph, chez Benedek afin de l'informer sur la situation de Nordarmee et d'éviter à la troupe en retraite une catastrophe de plus grande ampleur. Bien qu'il eut été accusé d'ingratitude envers son protecteur Benedek, la carrière de Fejérváry et aussi de Beck commença alors à monter en flèche.

En 1872 il fut affecté, contre son gré, à l'armée hongroise nouvellement formée et il devint bientôt vice-ministre de la défense pour une décennie. Il s'adapta vite à ce nouveau terrain et réussit à vaincre la méfiance de l'opinion publique hongroise envers ce commissaire «schwarzgelb» envoyé de Vienne qu'il fut en créant une véritable force armée à la place des milices de second plan prévues à l'origine. Cependant il eut besoin de la pression exercée par Vienne pour devenir ministre en 1884. Il fit preuve de sa loyauté envers l'empereur lors de plusieurs crises politiques (grandes démonstrations contre l'armée en 1886 et en 1889), tandis qu'il gagna aussi la reconnaissance de l'opposition grâce à la fondation d'une formation d'officiers hongrois de qualité, à l'humanisation du service militaire et à la création de l'industrie de guerre hongroise. Dans sa vie privée il fut également confronté à de graves problèmes. A ce sujet, l'étude étaye, aussi avec des documents du cabinet militaire de François-Joseph, comment l'empereur l'a soutenu en réglant ses dettes et ses scandales de mariage ainsi qu'en négligeant sa défaite électorale tout en le comblant de décorations et même de cadeaux et en exigeant avec inquiétude des télégraphes sur ses duels.

Le moins connu reste peut-être le rôle croissant que joua Fejérváry dans la politique intérieure hongroise entre 1890-1904 lors des crises gouvernementales successives suivant la chute de Kálmán Tisza. En tant que membre permanent des gouvernements dirigés par des premiers ministres faibles, il fut non seulement un représentant marquant d'une orientation libérale et modérée, mais aussi le porte-parole des réformes de politique ecclésiastique auprès de l'empereur qui, au bout de longues discussions, finit par les accepter. Les comptes-rendus des Conseils des Ministres récemment publiés aident également à mettre en évidence ceci. Les journaux intimes peu connus de son gendre Burián, ministre des finances puis des affaires étrangères de la Monarchie, révèlent également son clientélisme, sa manière de faire accéder à un rang si élevé un fonctionnaire de consulat médiocre ainsi que son aide fournie à István Tisza jusqu'à la nomination de celui-ci au poste de Premier ministre. Par contre, il est bien connu le rôle scandaleux que joua Fejérváry en 1905 avec la formation d'un gouvernement antiparlementaire. A ceci on peut juste ajouter qu'il était conscient de l'absurdité de cette entreprise qu'il avait assumée uniquement sur ordre de l'empereur.

Tibor Hajdu

DIE KARRIERE VON GÉZA FEJÉRVÁRY

oder: wie konnte ein Ungar zu einem der Lieblinge Franz Josephs werden

Resümee

General der Infanterie Géza Fejérváry war zwar zwischen 1884–1903 zwei Jahrzehnte hindurch ungarischer Minister für Landesverteidigung, trotzdem hat niemand seine detaillierte Biographie erstellt. Im Mittelpunkt der Studie stehen seine enge Beziehung zu Franz Joseph I., bzw. seine Bemühungen, solch eine enge Beziehung zum Herrscher zu knüpfen. Der Kaiser wurde auf den angriffslustigen Hauptmann aufmerksam, als sich dieser bei Solferino auszeichnete. Dies war zugleich das letzte Mal, dass der Herrscher seine Fähigkeiten als Feldherr vorführte (1859). Für seine Leistungen erhielt Fejérváry den höchsten Militärorden, den Maria-Theresien-Orden und mit diesem den Titel Baron. Zwischen 1865–1868 diente er als Flügeladjutant des Kaisers und dies war die Zeit, als sich ihre vertrauliche, fast schon freundschaftliche Beziehung verfestigte. Die Studie versucht auch die umstrittene, trotzdem unklare Mission von Fejérváry zu beleuchten: nach der Niederlage von Königgrätz (1866) wurde er zusammen mit einem anderen Vertrauten von Franz Joseph, dem späteren Generalstabschef Beck mehrmals zu Benedek geschickt. Sie sollten ihn über die Situation der Nordarmee informieren und die sich im Rückzug befindende Armee vor einer noch größeren Katastrophe bewahren. Zwar warfen ihm viele Undankbarkeit gegenüber seinem väterlichen Gönner Benedek vor, trotzdem stieg Fejérváry ab diesem Zeitpunkt – ähnlich, wie Beck – steil auf der Karriereleiter empor.

1872 wurde er entgegen seines Willens zur kurz zuvor zustande gekommenen ungarischen Honved-Armee versetzt und innerhalb kurzer Zeit für ein ganzes Jahrzehnt zum Stellvertreter des Ministers für Landesverteidigung. Er orientierte sich rasch auf dem für ihn neuen Terrain und konnte das Misstrauen der ungarischen Öffentlichkeit, das dem schwarzgelben Kommissar aus Wien entgegengebracht wurde, stufenweise abbauen und parallel dazu entscheidend zur Entwicklung der als eine Miliz in zweiter Reihe vorgesehenen Honved-Armee zu einer ernsthaften Streitmacht beitragen. Den Ministerposten konnte er jedoch nur schwer, auf Drängen aus Wien im Jahre 1884 erringen. Fejérváry konnte seine Loyalität gegenüber dem Kaiser in mehreren politischen Krisen (so zur Zeit der großen armeefeindlichen Demonstrationen der Jahre 1886 und 1889) unter Beweis stellen. Zugleich errang er mit der Fundierung der niveaувollen ungarischen Offiziersausbildung, der Humanisierung des Militärdienstes und der Gründung der ungarischen Kriegsindustrie auch die Anerkennung der Opposition. Nicht nur in der Politik, auch in seinem Privatleben kämpfte er mit schwerwiegenden Problemen; die Studie belegt auch mit Dokumenten aus dem Militärkabinett von Franz Joseph, wie der Herrscher Fejérváry beim Abbezahlen seiner Schulden und beim „Frisieren“ seiner Eheskandale half, wie er seiner Wahlniederlage keine Beachtung schenkte, wie er Fejérváry mit Auszeichnungen, sogar Geschenken überhäufte und parallel dazu bangend um Telegrammmittelungen über seine Duelle bat.

Am wenigsten ist wohl die wachsende Rolle bekannt, die Fejérváry zwischen 1890–1904, zur Zeit der Regierungskrisen nach dem Sturz von Kálmán Tisza in der ungarischen Innenpolitik spielte. Während der Amtszeit von Kálmán Tisza konnte solch eine Rolle gar nicht in Frage kommen, aber als unverändertes Stammmittglied von wechselnden Regierungen mit schwachen Ministerpräsidenten war er nicht nur herzhafter Vertreter einer mäßig liberalen Richtung, sondern auch Fürsprecher zum Beispiel von kirchenpolitischen Reformen beim Herrscher, die von diesem nur nach langem Überreden akzeptiert wurden. Beim Aufdecken dieser Zusammenhänge sind uns unter anderem auch die neuerdings publizierten Protokolle des Ministerrates behilflich. Die weniger bekannten Tagebücher des Schwiegersohns von Fejérváry, Burián, der Finanz- und Außenminister der Monarchie gewesen ist, belegen ebenfalls die Versuche von Fejérváry, eine Klientel auszubauen. Sie zeigen, wie er den mittelmäßigen Konsulatsbeamten in eine so hohe Position hob und wie er den Weg für István Tisza bis zu dessen Ernennung zum Minister-

präsidenten ebnete. Bekannt hingegen ist die skandalträchtige Rolle, die Fejérváry mit seiner antiparlamentarischen Regierungsbildung im Jahre 1905 spielte. Diesbezüglich kann nur darüber etwas Neues gesagt werden, inwiefern er sich über die Unmöglichkeit des Unterfangens im Klaren gewesen ist, das er nur auf Befehl des Herrschers annahm.

Тибор Хайду

КАРЬЕРА ГЕЗЫ ФЕЙЕРВАРИ,

или каким образом смог венгр стать фаворитом императора Франца Иосифа

Резюме

Генерал-пехотинец (General der Infanterie) Фейервари Геза в течение двадцати лет в период 1884–1903 годов был венгерским министром обороны, несмотря на это его подробная биография не была написана. В центре публикуемой работы поставлена его тесная связь Фейервари с императором Францем Иосифом I, вернее, автор описывает стремления генерала к достижению этой тесной связи. Император обратил внимание на капитана с наступательным темпераментом, когда у Сольферино он в последний раз (1859 г.) испытывал его полководческие способности, после чего капитан и был награжден, заслужив самую высокую военную награду, Орден Марии Терезы, а вместе с ним и титул барона. В 1865–1868 годах он служил флигель-адъютантом императора, в этот период упрочились их отношения, которые можно назвать почти дружескими, душевными. Статья ставит задачу осветить много оспариваемую, и все же остававшуюся в тени миссию этого человека, когда он после поражения при Кенигратце (в 1866 году) вместе с другим поверенным Франца Иосифа, впоследствии начальником генерального штаба Беком был несколько раз направлен к Бенедекку с целью информировать его о состоянии Северной Армии и для содействия в сохранении отступающей армии, дабы предотвратить еще большую катастрофу. Хотя многие обвиняли Фейервари в неблагодарности по отношению к его отеческому благодетелю Бенедекку, все же карьера Фейервари, как и карьера Бека, начиная с этого момента, неуклонно шла вверх.

В 1872 году вопреки его желанию он был прикомандирован к недавно сформированной венгерской армии, а затем вскоре был назначен на пост заместителя министра обороны, где он оставался в течение целых десяти лет. Он быстро ориентировался на новом для него поприще и сумел постепенно преодолеть недоверие венгерской общественности по отношению к „черно-желтому” комиссару, присланному из Вены, что оказало существенное содействие в развитии венгерских вооруженных сил, – которым первоначально было предназначено быть милицией второго ранга, – превращению их в серьезные вооруженные силы. Пост министра обороны, однако, он получил с трудом и под давлением Вены в 1884 году. В ряде политических кризисов (крупные антивоенные демонстрации 1886, 1889 годов) он сумел доказать свою преданность императору, между тем, ему удалось осуществить обоснование венгерской офицерской подготовки на высоком уровне, сделать более гуманной воинскую службу рядового состава, заложить основы венгерской военной про-мышленности, в результате чего он завоевал также и признание венгерской оппозиции. Фейервари преодолевал серьезные проблемы не только в военном деле, в политике, но сталкивался с ними и в своей личной жизни. Автор статьи, подтверждая документами военного кабинета Франца Иосифа, показывает, как император помогал своему фавориту выплатить его личные долги, как сглаживал его супружеские скандалы, не обращая внимания на провалы его на выборах, осыпал своего любимчика наградами, более того, подарками, и как с тревогой ожидал телеграфных донесений о его дуэлях.

Пожалуй, менее всего известна та роль, которую Фейервари во все возрастающей мере играл в венгерской внутренней политике в 1890–1904 годах в период правительственных кризисов после падения Тисы Кальмана, в качестве неизменного стабильного члена сменявших друг друга правительств со слабыми премьерами после Тисы Кальмана, во время правления которого об этом даже речи не могло быть. Он был однако не только энергичным представителем умеренного либерального крыла со свободными принципами, но и заступником (ходатаем) у правителя, например, реформ политики в области церкви, которые император принял лишь после долгих уговоров. Вскрытию таких фактов содействуют в числе прочего и недавно опубликованные протоколы совета министров. Менее известные дневники зятя Фейервари Буриана, бывшего министром финансов, а затем министром иностранных дел, также подтверждают, как Фейервари осуществлял строительство клиентуры, как выравнивал путь Тисы Иштвана до назначения его на пост премьер-министра. Однако известна и та скандальная роль которую Фейервари сыграл в 1905 году, сформировав антипарламентарное правительство. Здесь следует лишь подчеркнуть, что до сих пор не было известно, насколько четко сознавал он нелепость этого предприятия, которое выполнил по приказу правителя.

Budapest, 2003.
360 o. + 16 szltan o.
3700.- Ft
ISBN 963 9402 30 3

Markó Árpád: II. Rákóczi Ferenc csatái

Válogatott tanulmányok

Sajtó alá rendezte: Mészáros Kálmán

A Rákóczi-szabadságharc hadtörténetének első igazán avatott kutatója, Markó Árpád (1885–1966) számos tanulmányában dolgozta fel a kuruc szabadságharc nagy csatáit és kisebb ütközezeit. A szerző érdeme, hogy a témát a spanyol örökösödési háborúval kapcsolatos nemzetközi összefüggésrendszerben vizsgálta. Ezek az egyre nehezebben hozzáférhető, de immár klasszikussá vált tanulmányok egységes formában és az újabb kutatási eredményekre is utaló jegyzetapparátussal jelentek meg a szabadságharc kitörésének 300. évfordulója alkalmából. A kiadvány bevezetőjében a szerző munkásságát és hányatott életútját, a függelékben pedig a témával foglalkozó műveinek teljes bibliográfiáját is fellelhetjük. A kötetet használatát személy- és földrajzinévmutató, valamint alakulatmutató könnyíti meg.

A szakma elismerését mi sem jelzi jobban, mint hogy a könyv a *Hadtörténelmi Közlemények* és a *Századok* hasábjain is kitűnő kritikát kapott.

Nap Kiadó

*Werth Henrik altábornagy
Mihalovits Miklós festményéről készült fotómásolat
Hadtörténeti Múzeum Fotóarchívuma, lt. sz.: 23.758.*

írtak össze. A római katolikus templom 1877-ben épült. A községnek ekkor már postája, távirója és hajóállomása volt. A lakosok hitelszövetkezetet és két gazdasági egyesületet tartottak fenn. A nagyobb vagyoni különbségektől még mentes sváb kisgazdálkodó közösség munkája nyomán a helység dinamikus fejlődött. Sorsukat maguk irányították. Földesurat nem ismertek maguk felett.² Ebbe a közösségbe született bele Werth Henrik, ami nyomot hagyott rajta későbbi élete során is. Apja Werth Lorenz (Lőrinc) kisbirtokos. Anyja nevét nem ismerjük. Két fiútestvéréről tudunk. Egyikről csak annyit, hogy még a negyvenes évek elején is odahaza gazdálkodott. A másik testvér, a nála tizenöt évvel fiatalab Lőrinc, tűzértisztként szolgált, 1943-ban már ezredesi rendfokozatban.

A minden bizonnyal német tanítási nyelvű elemi iskola öt osztályát 1887-től 1893-ig szülőfalujában járta ki. A magyar nyelvet az iskolában sajátíthatta el. A jó fejűnek bizonyuló gyereket tanítója továbbtanulásra alkalmasnak találhatta. Közbenjárására a szülők beleegyeztek, hogy fiuk polgári iskolában tanuljon tovább. A legközelebbi ilyen iskola a

² Magyarország vármegyéi és városai. Torontál vármegye (Szerk. *Borovszky Samu*) Budapest, 1911. XII. o.

harminc kilométerre lévő Nagybecskerekén volt. Ez kizárta, hogy naponta járjon be az iskolába, ezért szobát kellett bérelnie. Ez még akkor is jelentős anyagi áldozatot követelt apjától, ha feltételezzük, hogy szállásadója több diáknak adta ki a szobát.

A polgáriban magyar osztálytársai voltak. Az ő révükön került kapcsolatba először a vegyes népeességű kisváros társadalmával, ahol a magyarok képviselték a vezető réteget. Ő a sváb kisebbség tagja, amelyik hite szerint fölötte áll ugyan a szerbnek, rácnak, romának, de a magyarok őt is lenézik. Valószínű, hogy az ekkor még hiányos magyar tudása, kiejtése miatt gyakran mosolyogták meg társai. Az iskola tudatosította benne, hogy a magyar királyság polgára, mely mellest a soknemzetiségű Monarchia része. Őfelsége Ferenc József a király, aki egyben az Osztrák–Magyar Monarchia császára is. Falujának közösségéből olyan társadalmi közegbe került, ahol különbségek vannak az emberek között a nyelv, a származás, a foglalkozás, a vagyon szerint. Habár nem a társadalmilag differenciáltabb gimnáziumba járt, a polgáriban is különbség mutatkozott a vidékről bekerült parasztyerekek és a helyi iparos, kispolgár csemeték között. A jó képességű, falujából kiszakadt sváb parasztyerek tudta, ha apja kívánságnak megfelelően valamivé akar lenni, úgy tanulnia kell. Kemény szorgalmával, tisztességtudó fegyelmezett magatartásával minden bizonnyal magára irányította tanárai figyelmét.

A polgári iskola jó eredménnyel elvégzett negyedik éve után felvetődött a továbbtanulás kérdése. A lehetőségek meglehetősen szűkre szabottak voltak. A nagyobb perspektívát nyújtó gimnázium felé csak különbözeti vizsga nyithatta meg az utat. Ez azonban különben sem szerepelhetett apja elképzelései között. Olyan iskola után kellett nézni, amelyik ösztöndíjat és négy év után biztos egzisztenciát biztosít. Ezek közé tartozott a hadapród iskola. A császári és királyi hadsereg iskolái nyitottak voltak tehetséges parasztyerekek előtt is. Nem tudni, milyen úton-módon, kinek az ajánlására került előtérbe ez a megoldás. Sváb származása, német nyelvtudása, jó előmenetele előnyt jelentett. Az ifjú Werth számára pedig a katonatiszti pálya nimbusza vonzó volt. Így apai beleegyezéssel és nagy várakozással utazott a temesvári 7. hadtest parancsnokságára, a felvételi helyszínére. A vizsga sikerült, és a 16 éves ifjú 1897 őszétől a bécsi k.u.k. Infanterie Kadetten-schule, a gyalogsági hadapródiskola hallgatója lett. A felvételi vizsga jeles eredményére utal, hogy nem a hasonló nagyszebeni iskolába küldték.

Sok jó tanáccsal, a zsebében kevés pénzzel, de nagy akarással vegyes szorongással indulhatott el szülőfalujából, hogy egy nap utazás után a Monarchia számára eleddig elérhetetlen távolságban lévő fővárosába, Bécsbe érkezzen. Természetesen nem sok ideje maradt, hogy a várossal ismerkedjen, mert azonnal elnyelte őt a katonaiskola.

Évfolyamtársai a Monarchia minden részéből érkeztek, képviselve annak minden nemzetiségét. Köztük bizonyára magyarok is. Az oktatás természetesen német nyelven folyt, ami azonban még a kisszámú magyar nemzetiségű hallgatónak sem okozhatott gondot. Werthnek sokkal inkább az általa beszélt sváb dialektusnak az irodalmi némethez való közelítése jelenthetett komoly feladatot. Nehezen leküzdhető kiejtése szemet szűrt oktatóinak, akik még a negyedik év végén is hármásra taksálták a különben „igen jó” minősítéssel végzett növendékük német nyelvi tudását. Ugyanakkor ötösré annak az általuk alig ismert magyar és négyesre francia nyelvi előmenetelét.

Társadalmi hovatartozásukat tekintve a zömében állami kishivatalnok származású – csak polgári iskolát végzett – hallgatók között iparos és módosabb paraszt szülők gyermekei is megtalálhatók voltak. Az arisztokrácia, a nagybirtok, a politikai és értelmiségi elit gyermekei nem igen fordultak elő a k.u.k. gyalogsági hadapródiskolákban. A társa-

dalmi és vagyoni különbségek elmosódtak ebben a közegben. Aligha okoztak komolyabb feszültségeket a növendékek között. Az egyenruhát felöltve és beilleszkedve az iskola rendjébe a császár katonájivá, reményük szerint jövőbeni tisztjeivé lettek, akiknek feladata a Monarchia szolgálata, minden külső ellenségtől való megvédése lesz. Elöljáróik, tanáraik ebben a szellemben nevelték a rájuk bízottakat. Ami az iskola színvonalát illette, az alig haladta meg a későbbi magyar jutasi altisztképzőét. Kevesebb elmélettel, több gyakorlattal igyekeztek belesulykolni a növendékekbe mindazt, amit egy gyalogos szakaszarancsnoknak tudnia kell. A humán és történeti ismeretek oktatása legfeljebb némi osztrák hadtörténeti vonatkozások előadásáig terjedt. Ismereteik nem igen haladhatták meg a polgári iskolából hozottakat. A nemzeti szempontok nem voltak figyelembe veendőek. Szabadságra csak karácsonykor és nyáron utaztak a növendékek. Bécsi kimenőre ritkán került sor, önállóan aligha ismerkedtek Bécs városával. Annak szellemi és kulturális élete nem igen volt befolyással szilárd monarchista és valláserkölcsi nevelésükre. A császárváros nevezetességeinek megtekintése és egyéb közös programok – színházlátogatás – a Monarchia iránti büszkeség érzésének megalapozását és megszilárdítását szolgálták. A növendékek zöme – beleértve Werthet is – amikor tanulmánya befejezése után elhagyta a császárvárost, alig ismerhette jobban, mint négy évvel előtte.

Werth növendék a rá jellemző szorgalommal látott neki az elméleti tárgyak elsajátításához. Be kellett hozni azokat, akik a hazuról hozott több ismerettel könnyebben boldogultak. Az alaki formások elsajátítása, a gyakorlatok nem okoztak gondot a mezőgazdasági munkában edződött, zömök parasztgyerekeknek. Meg kellett mutatnia apjának, falujának, hogy nem hiába bíztak benne.

Az eredmény nem is maradt el, mint ezt évenkénti besorolásai is igazolják:

1897/1998	1. évf.	4/49	9/49
1898/1899	2. évf.	15/47	7/47
1899/1900	3. évf.	9/48	5/47
1900/1901	4. évf.	7/84	7/88

Négy év után Werth Henrik hadapród tiszthelyettes „igen jó” minősítéssel hagyta el az iskolát. Avatására 1901. augusztus 18-án került sor.³ Kézhez kapta első szolgálati beosztását a bécsi cs. és kir. 60., zömében magyar állományú és kiegészítésű gyalogezred Egerben állomásozó 3. zászlóaljához.

Kedvvel kezdte meg szolgálatát Egerben. A bécsi 60. magyar gyalogezred kiegészítő kerülete Eger és környéke volt, ezért az ezred altisztképző iskoláját is az egri zászlóaljnál hozták létre. Parancsnokságával a fiatal Werthet bízták meg. Oktatói feladatot kapott az ezred szintén itt működő önkéntes iskoláján is. Alig telt el egy év, és 1902. november 1-jén hadnaggyá léptették elő.

A 60. gyalogezred egri zászlóaljának tisztjei között minden bizonnyal többen is voltak, akik a szabályzatoknak megfelelően tettek eleget szolgálati kötelmeiknek és kiérdemelték munkájuk jó vagy kiváló minősítését. Azonban kitűnt közülük a fiatal hadnagy, aki megérkezése után hatalmas lendülettel vetette magát a munkába. Ő mielőbb az ezred valamelyik bécsi zászlóaljához akart kerülni. Nem igen tévedünk, ha feltételezzük, hogy

³ Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA) Wien, Kriegsarchiv (KA) K. u. K. Inf. Kad. Schule in Wien. Klass-Liste 1901.

Werth hadnagy mértéktelen munkavágyának és ambíciójának kiélésével kivívta tisztársai ellenszenvét. Mélységesen lenézhatték, ugyanakkor irigyelték is, ezt a mindenkit túlterjesztő strébert, ezt az élő lelkiismeretet, aki zavarta komfortérzetüket, kisebb-nagyobb mulasztásaikat juttatta eszükbe. A szolgálati szabályzat kínos betartásával élő és dolgozó hadnagyon nem lehetett fogást találni. Eredményeire csakhamar fel is figyeltek Bécsben, az ezredparancsnokságnál. Az elismerés nem maradt el. Az újonckiképzésben elért kitűnő eredményeiért a bécsi II. hadtest parancsnoka dicséretben részesítette. Bajtársai aligha sajnálkozhattak, amikor négyesztendei szolgálat után, ezredparancsnokának, Artur Königsbrunn ezredesnek a javaslatára a felsőbb tiszti tanfolyam elvégzése után a bécsi Hadiiskolára küldték.⁴

A közös zászlóalj és a miskolci 10. honvéd gyalogezred szintén Egerben állomásozó 2. zászlóaljának tisztjei között aligha lehetett rivalizálás. Legfeljebb a társasági életben a gyengébb nem kegyeiért folyó széptevés során kerülhetett erre sor. Werth azonban ettől is távol tartotta magát. Csak a legszükségesebb mértékben – a zászlóaljon belüli kötelező vizitek erejéig – vehetett részt a fiatal tisztek szórakozásaiban. Nem látogatta a tisztek által kedvelt helyeket. Pezsgős poharát aligha vágta a kávéház tükrébe, nevéhez nem kapcsolódtak gáláns kalandok, botrányok. Nem igen tűnhetett fel hölgytársaságban sem. A színtiszta magyar városban zavarhatta rossz magyar kiejtése, amit azonban sikerrel pallérozott. Nemkülönbön visszahúzódóvá teheték a kisvárosi társasági életben a katonatiszt számára kötelező viselkedési szokásokkal kapcsolatos hiányosságai. A bécsi hadapródiskola ezekkel az ismeretekkel nem vértette fel. Szolid életre intette szerény hadnagy fizetése is. Hazulról nem kapott, de nem is fogadott volna el támogatást.

Werth Henrik hadnagy még huszonhat éves sem volt, amikor 1905. szeptember 1-jén megkezdte tanulmányait a bécsi Hadiiskolán. Az évfolyamon egyedül a magyar királyi Honvédségtől. Milyen hatással lehetett Bécs a fiatal katonatisztre? Most már lehetséges volt ismerkedni a Monarchia fővárosával, melynek eseménydús és viharos politikai élete a vezérkari iskola hallgatóira sem lehetett hatás nélkül. A Monarchia épülete Bécsből nézve egyszerre tűnt nagynak és erősnek, valamint a létét összedőléssel fenyegető, alig megoldható problémák konglomerátumának. Egyfelől létezett a császár uralkodásának 60. évfordulójának színpompás, a Monarchia valamennyi nemzetiségének hódolatát közvetítő ünnepekre készülő állam, másfelől léteztek az ennek kereteit feszegető, egyre hevesebb ütközéseket provokáló cseh, olasz, magyar önállósulási törekvések, baloldali munkámegmozdulások, az előretörő és pozíciókat szerző zsidóság növekvő befolyása, ezzel szemben az osztrák polgár számára mindezekre megoldást ígérő, magát a német mitológiából eredeztető és felsőbbrendűséget hirdető nagynémet gondolat jegyében gombaként szaporodó elméletek és mozgalmak. A császár és tanácsadói a Monarchia helyzetét a valóságosnál kedvezőbbnek ítélték meg. Hittek a birodalom szilárdságában és fennmaradásában, abban, hogy úrrá tudnak lenni a nehézségeken. Bízta az államigazgatás tisztségviselőinek hozzáértésében, de legfőképp a császári és királyi hadsereg tisztikarának egységében és a császár iránt megnyilvánuló megingathatatlan hűségében. Az agg császárt a körülötte lévők nem világosították fel a helyzet ingatagságának veszélyeiről. Alighanem reménytelen vállalkozás is lett volna.

A Hadiiskola hallgatóinak – ha némi empátiával odafigyeltek a körülöttük fortyogó világra – találkozniuk kellett a birodalom hanyatlására utaló tünetekkel és a hadsereg

⁴ A honvédség főparancsnokának kijelölése után kerültek a Hadiiskolára a tisztek.

sorait bomlasztó, átmenetinek vélt megnyilvánulásokkal, még ha rajtuk nem is uralkodtak el a kételyek. Az iskola falain belül biztosan nem, de azon kívül sem igen képezték beszélgetések és dühödő viták tárgyát a napi politika kérdései. Nemzeti hovatarozásuktól függetlenül jó okuk volt hinni a császársban és hadseregének szilárdságában, hiszen érdekük fűződött annak fennmaradásához. Ennek az ármádiának a vezérkari tisztjeivé képezték magukat, itt látták biztosítva jövőjüket.

Werth nem volt politikus alkat. Számára az Osztrák–Magyar Monarchia bel- és külpolitikája volt a mérce, aminek fenntartás nélkül alárendelte magát. Ezt kívánta tőle a hadsereg, amelyre felesküdt. Ha a bécsi újságokból olvasott is a napi politikai harcokról, s kezébe került is valamilyen politikai pamflet, a számára idegen eszmék nem ragadták meg képzeletét, hatásukra nem kérdőjeleződött meg a magában felépített meglehetősen szűk horizontú, de számára biztos alapon nyugvó világ. A ki nem mondott feladat: a hadsereget alkalmassá tenni a jövő megméréseire. Ezzel nem voltak összeegyeztethetőek holmi, a Monarchia válságát előre vetítő, ezen meditáló pacifista nézetek. Ő jó vezérkarivá akart válni. Számára Clausewitz és a kor hadtudományának más német–osztrák klasszikusai jelentették a naponta tanulmányozandó bibliát. Tanárai ezekre a tanokra alapozták a hadászati és harcászati ismereteket, melyek – a jelen gyakorlatába áttéve – gerincét képezték a hadvezetés tudományának. Az órákon tanulmányozásra és megvitatásra kerülő hadjáratok és csaták a német–porosz had- és harcvezetési gyakorlat fölényét mutatták ki számára a császár hadseregének és hadvezéreinek múlt századi bukdácsolásaival szemben.

Werth Henrik hadnagy szorgalmának meglett az eredménye: 1907 nyarán „igen jó” minősítéssel, a rangsorban 30. besorolással fejezte be tanulmányait és vált vezérkari szolgálatra alkalmassá. Még 26 éves sem volt.⁵ Mint a nagyváradi 101. magyar gyalogezredbeli tiszt, 1907. október 31-én megkapta vezénylését vezérkari szolgálatra, és november 1-jén főhadnaggyá is előléptették. Szolgálatát 1908. május 1-jétől a székesfehérvári magyar királyi 81. honvéd gyalogdandár parancsnokság vk. tisztjeként kezdte meg. Bár mindössze másfél évig volt a dandár vezérkari tisztje, ez elégségesnek bizonyult arra, hogy felettesei felfigyeljenek rá. Az 1908. évi minősítése kétségtelenné tette, beosztásában azonnal feltalálta magát: „Mint csapattiszt igen jól megfelelt. Mint dandár vk. tiszt kitűnő képzettséggel, példás szorgalmat, fáradhatatlan kitarást, gyors és helyes harcászati felfogást tanúsított. Vezérkari testületbe helyezésre igen alkalmas. Összegyéniségénél fogva igen derék, becsvágyó, megbízható tiszt.”

Lóskay Gábor altábornagy, a székesfehérvári V. honvédkerület parancsnoka felfigyelt a fiatal tisztre. 1909. november 1-jétől a kerületi parancsnokság katonai osztályának vezérkari beosztott tisztjévé nevezték ki. Az öt kísérő minősítése szerint kisvezérkari utazáson igen jól megfelelt, századot igen jól vezetett.

Beosztását a kerületi parancsnokságon két évig, 1911. október 31-ig töltötte be, nem kisebb sikerrel. Az 1910. évi minősítéséből idézünk: „Mint fogalmazó tiszt a ker. parságon kiválóan megfelelt. Összegyéniségénél fogva kiváló, előléptetésre méltó.”

A Székesfehérváron eltöltött három és fél év benyomásai és tapasztalatai meghatározóak lehettek további pályafutásában. Magánéletéről ez időből csak azt tudjuk, hogy feltételezhetően itt kötött házasságot a nála egy évvel fiatalabb Ottilie Maria Bergerrel, egy Nikolsburgból (Mikulov) származó osztrák hölgygel, akit bizonyára bécsi hadiakadémiai

⁵ÖStA KA Höherer Kriegsarchiv Artillieiekurs und Kriegsschule. Klass-listen der Absolventen 1902–1914. 69. fasc.

tartózkodása alatt ismerhetett meg. Ez nem változtatott azon, hogy ideje nagy részét a szolgálat, illetve az arra való felkészülés töltötte ki. Élvezte, amit csinált. Szakmájának gyakorlását tökélyre akarta fejleszteni. Képezte magát. Bebizonyosodni látszott, hogy felettesei felfigyeltek szakmai tudására, értékelik szorgalmát, alkalmasnak tartják és megnyitják előtte az utat a katonai pálya magasabb régiói felé. Érdemes tehát a katonai pályájának szentelnie életét. A tisztársak gáncsokodásaival nem törődött. A lemaradók irigysége mindig kísérni fogja. Nem maradhatott rá hatás nélkül az a honvédtiszti környezet, melyben szolgált. A tisztai kaszinóban a politika képezhetette a beszélgetések főtémáját. Vezérkariként nem késlekedhetett kinyilvánítani véleményét, ami nem mindig egyezhetett meg a jelen lévő honvéd tisztkeivel. Ő ugyanis a hazai politikában folyó közjogi harcokat elsősorban a Monarchia és hadserege szilárdságának szempontjából értékelte. Bajtársaival való érintkezései során tapasztalnia kellett saját történeti, hadtörténeti és irodalmi ismereteinek a hiányát, melyeket azok a szülői házból, a középiskolából, a honvéd real- és hadapródiskolákból, valamint a Ludovika Akadémiáról hoztak magukkal és a honvédtisztek műveltségének, politikai és katonai ismereteinek, nézeteinek magától értehető hátterét képezték. Ő viszont katonai műveltségét, szakmai tudását, profizmusát érezte alaposabbnak és modernebbnek társaiénál. Nagy szorgalommal törekedett hiányos ismereteinek lehetőség szerinti pótlására. Beosztásánál fogva sem kerülhette el, hogy a legszükségesebb mértékben részt vegyen a laktanyán kívüli társadalmi életben is, amit tőle elvárhatóan az előírt formák között teljesíthetett.

Lóskay altábornagy oly annyira meg volt elégedve beosztottjával, hogy két év után előléptetésre és magasabb beosztásba helyezésre ajánlotta. 1911. november 1-jén kapta meg a vk. századosi rendfokozatot és beosztást a Honvédelmi Minisztériumba. A minisztérium I. csoportja I. osztályán lett fogalmazó tiszt, amely a honvédség szervezésével, elhelyezésével, mozgósításával, a vezérkarral való kapcsolat fenntartásával foglalkozott. Csoportfőnöke Szurmay Sándor vezérőrnagy, osztályvezetője Belitska Sándor vk. alezredes, közvetlen munkatársai közt olyan később ismertté vált vezérkari tiszteket találunk, mint Stromfeld Aurél, Lorx Győző, Tombor Jenő és Lenz Albin. Werth itt is kivívta felettesei elismerését. Az 1912-es minősítése szerint, mint fogalmazó tiszt a HM I. osztályban igen jól megfelelt. Kisvezérkari utazáson általában igen ügyesnek bizonyult. Magasabb parancsnokságnál való alkalmazásra kiválóan alkalmas. Honvéd gazdasági iskolán mint tanár működött. Kitűnő vezérkari tiszt.⁶

Budapesten több lehetősége és ideje volt, hogy a haditudományokkal foglalkozzon. Elsősorban a hadászat és hadtörténelem kérdései érdekelték. Tagja lett a budapesti katonai tudományos egyletnek, melynek összejövetelein hozzászólásaival, Napóleon berezinai átkeléséről tartott előadásával felhívta a figyelmet tudományos érdeklődésére. Az előadás kibővített írásos változata is megjelent a *Magyar Katonai Közlöny* 1913. augusztusi füzetében. Ezt követően az 1913. évi francia hadgyakorlatról értekezett.⁷ Tudományos érdeklődése, valamint a gazdasági tanfolyamon tartott előadásain bizonyított jó előadókészsége meggyőzték feletteseit, és 1913. szeptember 1-jétől a felsőbb tisztii tanfolyam tanárává nevezték ki. A tanfolyam parancsnoka Breit József vk. ezredes volt, aki a hadtörténet kutatójaként felfigyelt a hadtörténet iránt érdeklődést mutató századosokra. Nagy kedvvel végzett katona pedagógusi munkáját azonban a háború kitörését követő

⁶ Hadtörténelmi Levéltár (HL) HM. I. oszt. 1913/15579.

⁷ *Magyar Katonai Közlöny*, 1913. VIII–X. füzet 693–708. o.; 1914. V. füzet 447–459. o.

sorait bomlasztó, átmenetinek vélt megnyilvánulásokkal, még ha rajtuk nem is uralkodtak el a kételyek. Az iskola falain belül biztosan nem, de azon kívül sem igen képezték beszélgetések és dühödtt viták tárgyát a napi politika kérdései. Nemzeti hovatarozásuktól függetlenül jó okuk volt hinni a császársban és hadseregének szilárdságában, hiszen érdekük füzödött annak fennmaradásához. Ennek az ármádiának a vezérkari tisztjeivé képezték magukat, itt látták biztosítva jövőjüket.

Werth nem volt politikus alkat. Számára az Osztrák–Magyar Monarchia bel- és külpolitikája volt a mérce, aminek fenntartás nélkül alárendelte magát. Ezt kívánta tőle a hadsereg, amelyre felesküdütt. Ha a bécsi újságokból olvasott is a napi politikai harcokról, s kezébe került is valamilyen politikai pamflet, a számára idegen eszmék nem ragadták meg képzeletét, hatásukra nem kérdőjeleződött meg a magában felépített meglehetősen szűk horizontú, de számára biztos alapon nyugvó világ. A ki nem mondott feladat: a hadsereget alkalmassá tenni a jövő megméréteire. Ezzel nem voltak összeegyeztethetőek holmi, a Monarchia válságát előre vetítő, ezen meditáló pacifista nézetek. Ő jó vezérkarivá akart válni. Számára Clausewitz és a kor hadtudományának más német–osztrák klasszikusai jelentették a naponta tanulmányozandó bibliát. Tanárai ezekre a tanokra alapozták a hadászati és harcászati ismereteket, melyek – a jelen gyakorlatába áttéve – gerincét képezték a hadvezetés tudományának. Az órákon tanulmányozásra és megvitatásra kerülő hadjáratok és csaták a német–porosz had- és harcvezetési gyakorlat fölénységét mutatták ki számára a császár hadseregének és hadvezéreinek múlt századi bukdácsolásaival szemben.

Werth Henrik hadnagy szorgalmának meglett az eredménye: 1907 nyarán „igen jó” minősítéssel, a rangsorban 30. besorolással fejezte be tanulmányait és vált vezérkari szolgálatra alkalmassá. Még 26 éves sem volt.⁵ Mint a nagyváradi 101. magyar gyalogezredbeli tiszt, 1907. október 31-én megkapta vezénylését vezérkari szolgálatra, és november 1-jén főhadnaggyá is előléptették. Szolgálatát 1908. május 1-jétől a székesfehérvári magyar királyi 81. honvéd gyalogdandár parancsnokság vk. tisztjeként kezdte meg. Bár mindössze másfél évig volt a dandár vezérkari tisztje, ez elégségesnek bizonyult arra, hogy felettesei felfigyeljének rá. Az 1908. évi minősítése kétségtelenné tette, beosztásában azonnal feltalálta magát: „Mint csapattiszt igen jól megfelelt. Mint dandár vk. tiszt kitűnő képzettséggel, példás szorgalmat, fáradhatatlan kitarást, gyors és helyes harcászati felfogást tanúsított. Vezérkari testületbe helyezésre igen alkalmas. Összegyéniségénél fogva igen derék, becsvágyó, megbízható tiszt.”

Lóskay Gábor altábornagy, a székesfehérvári V. honvédkerület parancsnoka felfigyelt a fiatal tisztre. 1909. november 1-jétől a kerületi parancsnokság katonai osztályának vezérkari beosztott tisztjévé nevezték ki. Az öt kísérő minősítése szerint kisvezérkari utazáson igen jól megfelelt, századot igen jól vezetett.

Beosztását a kerületi parancsnokságon két évig, 1911. október 31-ig töltötte be, nem kisebb sikerrel. Az 1910. évi minősítéséből idézünk: „Mint fogalmazó tiszt a ker. parságon kiválóan megfelelt. Összegyéniségénél fogva kiváló, előléptetésre méltó.”

A Székesfehérváron eltöltött három és fél év benyomásai és tapasztalatai meghatározóak lehettek további pályafutásában. Magánéletéről ez időből csak azt tudjuk, hogy feltehetően itt kötött házasságot a nála egy évvel fiatalabb Ottilie Maria Bergerrel, egy Nikolsburgból (Mikulov) származó osztrák hölgygel, akit bizonyára bécsi hadiakadémiai

⁵ÖStA KA Höherer Kriegaerchiv Artilleiekurs und Kriegsschule. Klass-listen der Absolenten 1902–1914. 69. fasc.

tartózkodása alatt ismerhetett meg. Ez nem változtatott azon, hogy ideje nagy részét a szolgálat, illetve az arra való felkészülés töltötte ki. Élvezte, amit csinált. Szakmájának gyakorlását tökélyre akarta fejleszteni. Képezte magát. Bebizonyosodni látszott, hogy felettesei felfigyeltek szakmai tudására, értékeli szorgalmát, alkalmasnak tartják és megnyitják előtte az utat a katonai pálya magasabb régiói felé. Érdemes tehát a katonai pályájának szentelnie életét. A tisztársak gáncoskodásaival nem törődött. A lemaradók irigysége mindig kísérni fogja. Nem maradhatott rá hatás nélkül az a honvédtiszti környezet, melyben szolgált. A tisztú kaszinóban a politika képezte a beszélgetések főtémáját. Vezérkariként nem késlekedhetett kinyilvánítani véleményét, ami nem mindig egyezhetett meg a jelen lévő honvéd tisztkeivel. Ő ugyanis a hazai politikában folyó közjogi harcokat elsősorban a Monarchia és hadserege szilárdságának szempontjából értékelte. Bajtársaival való érintkezései során tapasztalnia kellett saját történeti, hadtörténeti és irodalmi ismereteinek a hiányát, melyeket azok a szülői házból, a középiskolából, a honvéd real- és hadapródiskolákból, valamint a Ludovika Akadémiáról hoztak magukkal és a honvédtisztek műveltségének, politikai és katonai ismereteinek, nézeteinek magától értehető hátterét képezték. Ő viszont katonai műveltségét, szakmai tudását, profizmusát érezte alaposabbnak és modernebbnek társaiénál. Nagy szorgalommal törekedett hiányos ismereteinek lehetőség szerinti pótlására. Beosztásánál fogva sem kerülhette el, hogy a legszükségesebb mértékben részt vegyen a laktanyán kívüli társadalmi életben is, amit tőle elvárhatóan az előírt formák között teljesíthetett.

Lóskay altábornagy oly annyira meg volt elégedve beosztottjával, hogy két év után előléptetésre és magasabb beosztásba helyezésre ajánlotta. 1911. november 1-jén kapta meg a vk. századosi rendfokozatot és beosztást a Honvédelmi Minisztériumba. A minisztérium I. csoportja 1. osztályán lett fogalmazó tiszt, amely a honvédség szervezésével, elhelyezésével, mozgósításával, a vezérkarral való kapcsolat fenntartásával foglalkozott. Csoportfőnöke Szurmay Sándor vezérőrnagy, osztályvezetője Belitska Sándor vk. alezredes, közvetlen munkatársai közt olyan később ismertté vált vezérkari tiszteket találunk, mint Stromfeld Aurél, Lorx Győző, Tombor Jenő és Lenz Albin. Werth itt is kivívta felettesei elismerését. Az 1912-es minősítése szerint, mint fogalmazó tiszt a HM 1. osztályban igen jól megfelelt. Kiszervekari utazáson általában igen ügyesnek bizonyult. Magasabb parancsnokságnál való alkalmazásra kiválóan alkalmas. Honvéd gazdasági iskolán mint tanár működött. Kitűnő vezérkari tiszt.⁶

Budapesten több lehetősége és ideje volt, hogy a haditudományokkal foglalkozzon. Elsősorban a hadászat és hadtörténelem kérdései érdekelték. Tagja lett a budapesti katonai tudományos egyletnek, melynek összejövetelein hozzászólásaival, Napóleon berezinai átkeléséről tartott előadásával felhívta a figyelmet tudományos érdeklődésére. Az előadás kibővített írásos változata is megjelent a *Magyar Katonai Közlöny* 1913. augusztusi füzetében. Ezt követően az 1913. évi francia hadgyakorlatról értekezett.⁷ Tudományos érdeklődése, valamint a gazdasági tanfolyamon tartott előadásain bizonyított jó előadókészsége meggyőzték feletteseit, és 1913. szeptember 1-jétől a felsőbb tisztú tanfolyam tanárává nevezték ki. A tanfolyam parancsnoka Breit József vk. ezredes volt, aki a hadtörténet kutatójaként felfigyelt a hadtörténet iránt érdeklődést mutató századosokra. Nagy kedvvel végzett katona pedagógusi munkáját azonban a háború kitörését követő

⁶ Hadtörténelmi Levéltár (HL) HM. I. oszt. 1913/15579.

⁷ *Magyar Katonai Közlöny*, 1913. VIII–X. füzet 693–708. o.; 1914. V. füzet 447–459. o.

csapatbeosztásai miatt csak 1914. augusztus 1-jéig tudta folytatni. A tanfolyam húsz hallgatója között volt Lakatos Géza és Dálnoki Miklós Béla, akkor mindketten hadnagyok.

A minisztériumból új beosztásba lépésének alkalmából Szurmay altábornagy Shréter alezredessel egyetértően úgy vélte, hogy kieszközli Klobucar Vilmos lovassági tábornoknál a honvédség főparancsnokánál és Hazai Samu honvédelmi miniszternél, hogy érdemdús beosztottjukat „legfelső kitüntetésre” hozzák javaslatba a császárnál. Vezérkari tisztről lévén szó, a dologhoz elnyerték Conrad tábornagnak, az összes fegyveres erő vezérkara főnökének beleegyezését is. Az 1913. október 30-án kelt hódolatteljes feliratban a honvéd főparancsnokság és az összes fegyveres erő vezérkara főnökének egyetértésével kérték az uralkodót, hogy nevezett Werth Henrik vezérkari testületi századosnak érdemei „kegyteljes elismerésül legkegyelmesebben elrendelni méltóztassék, miszerint megnevezett századosnak a legfelsőbb megelégedés kifejezése tudtul adassék.”⁸ Habár a Belitska által adott minősítés szerint az előterjesztett „lovagias gondolkodású, kitűnő vezérkari tisztt”, aki „a kerületi parancsnokság, továbbá a 41. honvéd gyaloghadosztály parancsnokság vezérkari és végül a honvédelmi minisztérium 1. osztályában mint fogalmazó tisztt mindenkor fáradhatatlan buzgalommal, a legteljesebb odaadással működött és kiválóan megfelelt”, a november 19-i császári döntés nemleges volt „Ezen előterjesztésnek helyt nem adok.”⁹ Indoklás nincs. Feltehetően vezérkara tisztjének a honvédség keretében kifejtett kitűnő magatartását és szolgálatának példás ellátását környezete sugalmazására öfelsége nem tartotta figyelemre és jutalmazásra méltónak. Nem tudni Werth értesült-e császára visszaautasító döntéséről. Valószínűleg igen, amit rezzenéstelen arccal vett tudomásul.

A szarajevói merénylet híre felháborította. Tiszttársaival együtt lelkesen követelte a bűnösök megbüntetését, majd ennek elmaradásakor a háborús elégtételt. Meggyőződése volt, hogy – mint ezt császára is kijelentette – levélhullásra itthon lesznek a katonák. Hitében Oroszország háborúba lépése sem ingatta meg, hiszen a német szövetséges haderejét igen sokra értékelte. Az íróasztalt és a katedrát hadi beosztással válthatja fel, ami a hivatásos katona számára az igazi megméretést jelenti. Ő vezérkari tisztként ugyan nem igen kerül a tűzvonalba, nem vezényelhet rohamot századának, azonban a vezérkari munka, az irányítás szakszerűsége, döntő tényezője a csata megnyerésének. Részesévé válik a haza védelmében feláldozott katonákért vállalt roppant felelősségnek.

Már a részleges mozgósításkor Pozsonyba vezényelték, ahol a kijelölt parancsnokokkal hozzákezdtek a 100. honvéd népfelkelő dandár felállításához. A munkálatokban nem jutottak messzire, mivel október elején parancs érkezett, a dandár mégsem alakul meg. Werth vk. századosot ekkor átvezényelték a mozgósításkor a pozsonyi 73. és a nyitrai 74. gyalogdandárokból szintén Pozsonyban felállított 37. honvéd gyaloghadosztály törzsébe. A hadosztályt a mozgósítást követően azonnal a galíciai frontra szállították. Amikor megérkezett a hadosztály törzsszállására, az már másfél hónapja a San és a Visztula környékén vívott változó sikerű veszteségteljes harcokat. 1915 májusáig a törzs vk. beosztott tisztjeként vett részt a hadosztály galíciai, majd januártól a betört ellenség ellen a Kárpátokban vívott harcaiban. Tevékenységének minősítéséről semmit sem tudunk. De, ismerve tehetséggel párosuló szorgalmát, itt is kiválthatta felettesei elismerését. Elsősorban a 73. dandár parancsnokának Nagy Pál tábornoknak a figyelmét keltette fel. Bár parancsnoka, Tabajdi Kálmán vezérőrnagy és vezérkari főnöke, Kárpáthy Kamilló

⁸ HL HM. I. oszt. 1913/15579.

⁹ HL HM. I. oszt. 1913/17172.

alezredes nehezen engedték el, némi huzavona után 1915. június 13 -tól mégis a 73. dandár vezérkari főnöke lett. Azonban csak július 10-ig töltötte be ezt a beosztást, mert Nagy Pált dandárjával elért harci sikerei eredményeként ekkor altábornaggyá léptették elő és a 38., majd 20. honvéd gyaloghadosztály parancsnoklásával bízták meg. Werth ekkor visszakerült a 37. hadosztály törzsébe. Nagy Pál nem sokáig nélkülözötte volt beosztottját, mert amikor 1916 tavaszán a 40. honvéd gyaloghadosztály parancsnoka lett, Werth Henrik őrnagyot kérte maga mellé hadosztálya vezérkari főnökéül. Az 1915 decemberében átvezényelt hadosztály Toporoutz és Rarance közötti állásaiban eredményesen védte Cernowitzot a 1916. január 11-én megindult orosz támadástól. A súlyos veszteségek árán visszavert támadást követően állásait erősítette és veszteségeit pótolta. Werth ekkor vette át beosztását. Már belefolyt a védelmi harcok irányításába, amikor a június 11-i Brussilow-féle támadástól érintve a hadosztály az Oknánál elszenvedett vereség után elhagyta állásait és az Aranyos–Beszterce völgyében lévő Kirlibabáig vonult vissza, ahol védelemre rendezkedett be. Feladata: Borsán, Óradnán és Borgó–Prundon át a Kárpátokba vezető átjárók lezárása. A hadosztály kisebb-nagyobb helyi összecsapások során 1917-ig eredményesen védte a Kárpátok előterét. Werth vezérkar főnöki munkájáról nincsenek ismereteink, azonban parancsnokai minden bizonnyal eredményesnek ítélték, mert 1916 augusztusában őrnaggyá léptették elő, és megkapta a 3. osztályú vaskorona rendet a hadidíszítménnyel és a kardokkal. A még nagyobb elismerés 1917 februárjában érte, amikor a cs. kir. 4. hadsereg Baden-i Főparancsnokságára rendelték. A hadművelési osztályon fogalmazói beosztás kapott. Más adatok szerint az osztály vezetője lett. Egy évet töltött el a 4. hadsereg hadművelési osztályán. A honvédség ekkor visszakérte, s 1918 áprilisától a Honvédelmi Minisztériumban az 1. szervezési osztály osztályvezető-helyettese lett. Még az év folyamán a hadsereg-főparancsnokság hadművelési osztályára osztották be.

Nem ismerjük véleményét az őszirózsás forradalomról, az azt követő forrongó időszak eseményeinek a honvédségre gyakorolt hatásáról. A polgári forradalomnak a feudális magyar uralkodó osztályok hatalma visszaszorítására irányuló törekvéseinek, tervezett szociális intézkedéseinek jelentős része nem állhatott tőle távol, miként a tisztikartól általában. Beosztásánál fogva közvetlenül szembesült a hadsereg bomlásával, amit kétségbeesetten szemlélhetett. A bomlófélben lévő honvédség politikától független egybentartásáért, újjászervezéséért, fegyverzetének és ütőképességének megőrzéséért szállt síkra. Az Erdélybe betörő román csapatok ellen szilárd védelemre képes, szervezett, ütőképes és nem politikától szétzilált csapatokra volt szükség. Minisztériumi beosztását a honvédséget sem kímélő politikai harcok közepette is megőrizte, 1918. december 14-én alezredessé léptették elő.

A Tanácsköztársaság kikiáltása hivatali helyén találta. A hatalomra juttatott bolsevik rendszer ideológiájával és intézkedéseivel ugyan nem értett egyet, azonban többet magával mégis a helyén maradt. Ott tartotta a tanácskormány határozott szándéka, hogy az intervenciós román, cseh csapatoktól megvédi az országot, s ehhez hadsereget szervez. Más megoldás a védelemre nem adódott. Stromfeld Aurél részvétele az új „proletár” hadsereg irányításában biztosíték volt, hogy helyes úton jár.

Werth alezredes a Vörös Hadsereg hadművelési osztályának beosztottja lett. A cseh elleni sikerek fellelkesítették, azonban nem volt kétsége afelől – ami be is következett –, hogy két vagy három frontos háborút a toborzott munkás önkéntesekkel kiegészített gyenge fegyverzetű hadsereg nem bír el. Áprilisban a helyzet minden fronton

katasztrófálissá vált. A románok a Tisza vonalán álltak. A tanácskormány fegyverszünetre szánta el magát. Böhm elrendelte a hadműveletek beszüntetését. A román hadsereg parancsnokságán 1919. május 2-án Werth Henrik alezredes nyújtotta át a magyar fegyverszüneti feltételeket. A kapott válasz elfogadhatatlan volt. A Forradalmi Kormányzótanács további harcra határozta el magát.

Az utolsó erőfeszítések már a frontra szőlították. Május 15-én kinevezték a tiszai arcvonalon működő I. hadtesthez tartozó 7. hadosztály parancsnokává. Vezérkari főnöke Náday István vk. százados lett. A hadosztály Szolnoknál vonult fel. Egy június 15-én lezárt hadrendi kimutatás szerint viszonylag jó erőt képviselt.

Július 20-án megindult a Vörös Hadsereg offenzívája a szolnoki fronton. A 7. hadosztály is előrenyomult, s a Hadügyi Népbiztosság július 22-i jelentése szerint északról megközelítette Mezőtúrt, felderítő osztagait Kisújszállás, Kunhegyes felé különítette ki. A hadosztály az elért terepszakaszt csak a román túlerő 24-i ellentámadásának következtében elrendelt általános visszavonuláskor adta fel. Parancsnokai – így Werth is – a kormányzótanács augusztus 1-jei lemondásáig, illetve a Vörös Hadsereg felbomlásáig csapataik élén maradtak.

Távol áll tőlünk a Vörös Hadsereg harccselekményeinek értékelése, azonban a tisztikara viselt dolgainak, a harcok kimenetelére gyakorolt szerepének közelmúltbeli történeti megközelítésével és sommás megítélésével nem érthetünk egyet. Liptai Ervin a Vörös Hadsereg harcairól írott monográfiájában kitér Werth szerepére is: A szegedi ellenforradalmárokkal kapcsolatot tartott fenn többek között Werth Henrik a 7. hadosztály parancsnoka és számos más vezető beosztású tiszt. Erre Teleki Pálnak egy Charpy francia tábornokhoz intézet állítólagos leveléből következett. Eszerint ez az ellenforradalmi beállítottságú hadosztály azt a feladatot kapta a szegedi ellenforradalmi kormánytól, hogy „oldalmozdulatot végezzen és délnyugat felé tolódjék el a Tisza és Duna közötti területnek nyugati részén, ott 40-50 kilométeres sávot és szélességet foglaljon el a demarkációs vonal előtt, és ott minden körülmények között tartsa magát”.¹⁰ Ezzel szemben a hadosztály Szolnoknál támadott és előrenyomult. A 7. hadosztálynak csak a tisztikara volt ellenforradalmi beállítottságú – állítja Liptai –, katonáik a proletárdiktatúra hívei voltak, ezért a hadosztály tisztjei július 20-án rákényszerültek a Vörös Hadsereg támadó főcsoportja élén támadni. Ez különben teljesen felesleges volt, mivel Liptai szerint Julier a hadsereg tönkretételére törekedve vezényelte támadásra a hadosztályt, nyitva hagyva annak oldalát a román erők számára. Anélkül, hogy Julier szerepét boncolgatnánk, kétségeink vannak azzal kapcsolatosan, hogy egyáltalában változtatott-e valamin, hogy Julier az összeomlás előtt tíz nappal támadást indított. A Vörös Hadsereg e nélkül is összeomlott volna.

Amit a Kelemen idézte levélben Teleki Werthről ír, nem meggyőző. Az ellenforradalom vezérkara nevében Werth elé kitűzött állítólagos feladatmeghatározás egyszerűen érthetetlen és értékelhetetlen. Ettől eltekintve Werth természetesen még végezhetett „aknamunkát” a hadsereg és saját hadosztálya bomlasztására. Ám ez miben mutatkozott meg? A vörös hatalommal szemben valóban ellenséges Werth a végső offenzíva megkezdése előtt – bár megtehetette volna – mégsem távozott Szegedre. Ezzel szemben a rendszer és a hadsereg válságát, kül- és belpolitikai ellehetetlenülését látva, mégis végsőkig kitartott parancsnoki posztján. Aligha hihetjük, hogy a tanácskormányhoz hű legénység

¹⁰ Liptai Ervin: *A magyar Vörös Hadsereg harcai 1919*. Budapest, 1960. 463–464. o. Teleki levelét idézi Kelemen Béla: *Adatok a szegedi ellenforradalom és a szegedi kormány történetéhez*. Szeged, 1923. 483. o.

kényszerítette erre. Magatartását nem értékelhetjük másként, mint a hadosztály élén vállalt parancsnoki feladatának a katonai becsület megkövetelte végrehajtását. Ezt várták tőle katonái, akik mellett kötelességének érezte kitartani, ameddig az ellenséges túlerő ezt lehetővé tette.

Októberben Werthet már a Nemzeti Hadsereg Fővezérségén találjuk. Sokan gyülekeztek itt a volt közös hadsereg és a honvédség tisztikarának magas rangú és beosztású tagjai közül. Közülük sokan szolgáltak a Vörös Hadseregben. Szívesen fogadták és igazolták az érkezőket, akiknek a háborúban szerzett tapasztalataira szükség volt. Nélkülük nehezen lehetett volna kialakítani a szerveződő Nemzeti Hadsereg vezető tisztikarát. Végül is mást nem tettek, mint a kommün melletti politikai szerep vállalása nélkül részt vettek a betörő román és cseh csapatok ellen egyedül védelmi harcot folytató Vörös Hadsereg irányításában. Werth háború előtti és alatti pályája ismert volt Soós Károly vezérőrnagy, a Nemzeti Hadsereg vezérkarának főnöke előtt, de nem szorult bemutatásra Belitska Sándor altábornagy, a szegedi kormány hadügyminisztère, hajdani minisztériumi osztályvezetője előtt sem. Nagy Pál altábornagy a miskolci katonai körlet éléről figyelte volt vezérkari főnöke sorsának alakulását. Kommün alatti tevékenysége igazolást nyert és a nemzeti hadsereg vezérkara hadműveleti osztályának lett az előadója.

Az intervenciócs csapatok elleni harc nem minősült a Nemzeti Hadseregben való megmaradást kizáró bűnnek. Annál is kevésbé, mivel utóbb minden érintett úgy emlékezett, hogy eskü letételére a Vörös Hadseregben töltött rövid idő alatt nem került sor, ami véleményünk szerint valószínűtlen.

Az elkerülhetetlen vádaskodásokkal, rosszindulatú megjegyzésekkel azonban neki is szembe kellett néznie. Rendelkezésünkre áll Döbrentei nyugállományú ezredes ellen 1920 márciusában becsületsértés tárgyában tett panaszának meglehetősen hiányos iratanyaga. Az esetet, mint az ekkor gomba módra szaporodó vádaskodások egyikét, példaértékűnek tartjuk. Panaszának tárgya fent nevezett ezredesnek 1919. augusztus 2-án egy látogatás alkalmából felesége, Werth Ottilia¹¹ és a háziasszony előtt kifejtett vele szembeni sértő véleménye volt. Döbrentei ezredes – korábban Werth barátja – hangot adott azon véleményének, hogy most majd napvilágra jönnek a kommunista rezsim alatt történt rettenetes és gyalázatos dolgok, melyeknek a nekik felesküdtött tisztek is részesei voltak. Minden ki fog derülni – mondotta. Amikor Werthné ez ellen tiltakozott, Döbrentei még nyomatékosította is véleményét: igenis a kommunisták a nekik szolgáló tisztektől követelték az esküt, amit az urak „írásbelileg” le is tettek. „Azok az urak, kik a vörös hadseregben szolgáltak – az ura is – testtel és lélekkel szegődtek a kommunistákhoz! Testtel és lélekkel! Testtel és lélekkel szegődtek a kommunistákhoz, és testtel és lélekkel megadták magukat nekik. Az ura is. A kommunistáknak letette az esküt éppúgy, mint azelőtt a királynak és azután Károlynak.”¹² Döbrentei azt is valószínűsítette, hogy Julier és társai bizonyos összegeket is kaptak szerepvállalásukért. Végül Werthné tiltakozására megismételte vádjait, sőt azt sejtette, hogy még többet is tudna mondani, amit azonban a jelen helyzetben nem tehet: „olyan világosan, mint akarnék – erről magával nem igen beszélhetek; az ura már avval is ballépést követett el, hogy belépett a vörös hadseregbe, és kiszolgáltatta magát olyan embereknek, mint Kun Béla és Landler.”¹³

¹¹ HL HM. Eln. c. 1920/67813. Az egyetlen rendelkezésünkre álló forrás, amiből arról értesülünk, hogy Werth feleségét Ottiliának hívták. A iraton nem Werth Henrikné, hanem Werth Ottilia szerepel.

¹² Uo.

¹³ Uo.

Döbrentei az ügyet kivizsgáló Sárkány tábornok vezette bizottság előtt is kifakadt. Elmarasztalta mindazokat, akik a vörösök alatt szolgáltak s nemkülönben azokat, akik most arra vannak hivatva, hogy takarítsanak, „ha nem tudják vagy nem akarják erős kézzel kimetszeni a rohadt részt, akkor ez a maffia alá fogja ásni az új, oly szépen induló nemzeti hadsereget is, és bekövetkezik az ország pusztulása, mert még gyűlölni sem tudunk, annyira enerváltak vagyunk”.¹⁴

Miután a vádak nem nyertek beigazolást, a Sárkány-féle igazolóbizottság Werth alezredest igazolta. Döbrentei vádaskodását hazafiúi felhevültségből eredő túlzásnak minősítette. A bizottság végül lebeszélte a sértettet, hogy polgári bíróság elé vigye az ügyet.

Werth és a többi tapasztalt vezérkari tiszt munkájára nagy szüksége volt a szerveződéző Nemzeti Hadseregnek. A magyar kormány a trianoni diktátum aláírását követően bízott abban, hogy a belsevivalódástól veszélyeztetett román és csehszlovák rendszer és hadserege ellen antant támogatással fegyveresen léphet fel, s ezzel a szerződés megváltoztatására bírhatja a nagyhatalmakat. A vezérkar „Ébredés” és „Virradat” fedőnév alatt elkészítette az északi, valamint a keleti irányú hadműveletek tervét. A munkálatoknak bizonyosan Werth is tevékeny részese volt. A tervek gyors alkalmazhatóságának az igénye – a vezérkar javaslatára is – szükségessé tette a kormányzói jogkör módosítását. Így az országot ért megtámadtatás esetében a kormányzó a minisztertanács és az országgyűlés hozzájárulásának utólagos kikérése mellett elrendelhetette a hadseregnek az országhatáron kívüli azonnali alkalmazását.

Ferjentsik Ottó vk. ezredes nagy tapasztalatokkal bíró, kiváló katona volt, a világháborút hadosztály és hadtest vezérkari főnöki beosztásban harcolta végig. Még Siófokon kapta a feladatot a magyar vezérkari tisztképzés intézményének, a Magyar Királyi Hadiakadémiának gyors megszervezésére. Munkája eredménnyel járt, 1919. november 25-én már meg is bízták a működését a Ludovika Akadémia épületében megkezdő tiszt-továbbképző tanfolyam parancsnoki teendőivel. A hadászat és hadtörténet előadójául az 1920. szeptember 1-jén vk. ezredessé előlépő Werthet vitte az akadémiára. Ismerte oktatói múltját, valamint a hadászat és hadtörténet iránt tanulmányokban is kifejtett érdeklődését. Werth ekkor már folytatta a háború miatt megszakított tudományos tevékenységét. Szükségesnek tartotta a világháború tapasztalatainak feldolgozását, a következtetések mielőbbi levonását. A háború megváltozott jellegéről és ennek a vezetésre gyakorolt hatásáról készített terjedelmes tanulmányának első részét már 1920 őszén közzétette.

A hadiakadémia tanára még jóformán bele sem melegegedhetett a munkába, amikor 1921 tavaszán, az első királypuccsot követően, egy számára méltatlan beosztásba vezényelték. A 7. miskolci vegyesdandár 7. kerékpáros zászlóaljának parancsnoki helyét ugyanis nem vezérkari ezredeknek találták ki. 1922. február 6-ig (más forrás szerint május 1-jéig) volt Salgótarjánban, ahol a zászlóalj állomásozott. A vezénylés okait keresve csak feltételezésekre vagyunk utalva. Az 1921-es év a királypuccsok éve. Nem tudunk arról, hogy Werth, mint hajdani közös hadseregbeli vezérkari tiszt, legitimista szimpatizáns lett volna, akinek közreműködésére a királypártiak számíthattak. Ez nem zárja ki, hogy lehettek ilyen kapcsolatai. Talán éppen a badeni hadseregpáncsnokságon került kapcsolatba a király környezetében lévőkkel. Közreműködhetnek a királypuccsok hatására különösen kiéleződő közös hadseregbeli és honvédtiszti ellentétek is, nem lehetetlen, hogy egyes rosszindulatú honvédtisztek szükségesnek találták felhívni a figyelmet a ve-

¹⁴ HL HM. Eln. c. 1920/67813.

szélyre, amit a Habsburg hű Werth jelenthet. Mindenesetre az első királypuccsot követően a vezetés számára célravezetőnek látszott a közismerten Horthyhoz hű Nagy Pál altábornagy parancsnokolta 7. miskolci katonai kerület (vegyesdandár) egyik alakulatához vezényelni. De akkor miért nem a dandárparancsnokságra? Nagy Pál április 30-ig volt a parancsnok, ezt követően vezényelték a budapesti honvédkerület élére. Lehetséges, hogy éppen ő súgta Berzeviczy Béla altábornagynak, a vezérkar főnökének, hogy ez a világvégi garnizon különösen alkalmas arra, hogy átmenetileg eldugják a legitimisták érdeklődése elől és megóvják a kísértéstől? Hihetőnek látszik. Werth mi mást tehetett, ha nem akart gyanúba keveredni, elfogadta a vezénylést. A második királypuccs leverésére Budapestre rendelték a miskolci dandár csapatait is, akik bár csak pusztá jelenlétükkel kényszerítették meghátrálásra a királyt, de hitet tettek Horthy és kormányhűségük mellett. Nem tudjuk a kerékpáros zászlóalj jelen volt-e a demonstráló csapatok között.

Werth kiállta a próbát. A vész elmúltával rangjának megfelelő beosztást kapott: 1922. február 2-től (május 1-jétől) a Honvédelmi Minisztérium VI-I. (hadműveleti) osztályára helyezték, ahol az osztályvezető, Röder Vilmos tábornok helyettese lett. (A HM VI. csoportfőnökség a vezérkart rejtette.) Ezt a helyet Röder 1922. november 4-i távozásáig töltötte be, majd – rövid átmeneti állapotot követően – 1923. január 15-től kinevezték az I. osztály élére, amit három éven át, 1926. január 4-ig vezetett. Beosztottjai közé tartozott Lakatos Géza és Szombathelyi Ferenc alezredes, valamint Nagy Vilmos, aki itteni szolgálata alatt lépett elő ezredessé. Ennek a már nagy háborús tapasztalattal rendelkező, felkészült tiszti garnitúrának nem sok feladata akadhatott a honvédség leépítését követően, a legszigorúbb antant ellenőrzések időszakában. A zsoldos hadseregére épülő hadrend alakítása, a megmaradt felszerelés rejtésének megszervezése nem tette próbára képességeiket. A közvetlen ellenőrzések remélt megszűntét követően lehetségessé váló kulisszák mögötti szerény fejlesztés terveinek előzetes kimunkálása sem igen tölthette ki munkaidéjüket. Werthet továbbra is a hadászat elméleti kérdései és azok alkalmazása, illetve ennek akadémiai oktatása kötötte le. Nem mondott le tudományos ambícióiról. Ezt feltevesei és beosztottjai előtt is hangoztatta. Utóbbiakkal – különösen Szombathelyivel – gyakran kezdeményezett eszmecsereket.¹⁵

A háború elvesztésének okait kutató korabeli tanulmányok, majd a nyomukban felhangolt viták a katonai vereséget elsősorban a politika és a hadsereg háború előtti és alatti elégtelen együttműködésére vezették vissza. Levonták a következtetést: a jövőben kívánatos a politikai és katonai vezetés súrlódásmentes összműködésének kialakítása. A kormány bel- és külpolitikái programjának összeállításánál a honvédelmi szempont kidomborítása mindig döntő tényezőként szerepeljen. Különösen aktuálissá tette a kérdést a katonai vezetésnek az a tapasztalata, hogy törekvéseik ellenére az életbe vágó honvédelmi érdekek változatlanul nem találnak kellő megértésre a politika részéről.

Werth az 1921-ben közreadott háborús „elmékedéseiben” fejtegette ki véleményét a központi hatalmak politikai vezetésének a háborús vereségben játszott szerepéről. Úgy látta, hogy a politikusok mind a háború előkészítésében, mind pedig a megfelelő béke kieszközlésében adósak maradtak a megfelelő lépések megtételével és magukra hagyták a katonákat. A háború egészére kiterjedő politikai szűklátókörűségük csak a csúfos bukáshoz vezethetett.¹⁶

¹⁵ Werth Henrik: Az átkarolás és áttörés hatása hadtörténelmi példák alapján. *Magyar Katonai Közlöny*, 1920. 1. füzet 16–34. o.; *Uő*: A vezetésről. Uo. 1920. 4. füzet 209–223. o.

¹⁶ Werth Henrik: Elmékedés a világháborúról. *Magyar Katonai Közlöny*, 1921. 3. füzet, 145–161. o.

A háborút megelőzően a politikai előkészítés nem volt összhangban a katonák készítette haditervekkel. Jelesül alapvető hiba volt, hogy Anglia semlegesítése elmaradt. A háborúba való aktív beavatkozása döntő befolyással volt a központi hatalmak főerőinek Oroszország elleni alkalmazására. Ezért vagy Angliát kellett volna a háborútól minden áron távol tartani, vagy pedig a Moltke-féle haditervet megváltoztatni. Minthogy a politikai vezetőségnek 1912-ben nem sikerült a Lord Haldane-féle kiküldetés útján a német flotta bővítése és az angol semlegesség között junktimot teremteni és megegyezésre jutni, csakis a haditerv megváltoztatásáról lehetett szó.¹⁷ Ez nem történt meg. Maradt a német vezérkar eredeti haditerve: „Az offenzívát Franciaország ellen kell kezdeni. Itt remélhető a gyors döntés, míg a támadólagos háború Oroszország belsejében, beláthatatlan ideig tarthatna.” Itt kell a döntést „a legnagyobb következetességgel keresni, nehogy a két oldalról támadó ellenség összemorzsolja őket”.¹⁸ 1914-ben a helyzet éppen az ellenkező volt: a kihívó fél, Oroszország elsőnek mozgósított és hozzá minden igazi háborús ok nélkül. Amitől tartani lehetett, bekövetkezett, ez végzetesen megosztotta és kétfrontos háborúra kényszerítette a központi hatalmak erőit.

A háború méretei és elhúzódása felkészületlenül érte és új helyzet elé állította a politikusokat és katonákat. „A közelmúlt háború először is óriási terjedelmével alkot újdonságot a világtörténelemben. Több milliónyi hadseregek működtek, és a háborús események a fél világot megrázkódtatták. A világháború még azoknak az államoknak a kereskedelmére és gazdasági helyzetére is érezhetően kihatott, amelyek a háborúban nem vettek részt... Ezek a rendkívüli méretek a hadviselő felekre zavarólag hatottak. Az óriási számok még a vezető férfiakat is elragadták. A lelkesedés túlszárnyalta a belátást. A valóság háttérbe szorult, és az emberek a látszatot uralták. A központi hatalmak lelkesültek győzelmeikért, melyek a nagy háború keretein belül nem voltak egyebek jelentéktelen epizódoknál.” „A tévedés az volt, hogy a világháború eseményeit tisztán a katonai eredmények alapján véltük értékelni. A helyes pedig az lett volna, ha azokat a világra való teljes hatásuk szempontjából néztük volna. Minthogy a háború is végeredményben politikai ténykedés, nem szabad azt tisztán csak külső tünetei szerint becsülni, hanem a politikához való viszonyát kell szem előtt tartanunk. A központi hatalmak ezt azonban elmulasztották. A hadvezérek és a politikai vezetők külön-külön úton haladtak. A katonák a harctéren győztek, de a politikusok képtelenek voltak ezeket az eredményeket a békéhez való közeledés érdekében kihasználni. Hadvezér és államférfi nem működött együtt, és ez az egyenetlenség nagyrészt hozzájárult, hogy a központi hatalmak a háborút ily katasztrofális módon elvesztették.”¹⁹

Werth elemzésének következtetései előremutatóak és megszívlelendőek voltak. A megoldást a politikusok és katonák külön utakon keresték, ami csak a bukáshoz vezetett. A háborút nem let volna szabad csak a külső tünetek alapján kezelni, hanem a világra gyakorolt hatás figyelembe vételével. A domináns szerep a politikusoké lett. Elsősorban nekik kellett volna időben kihasználni a katonák győzelmeit s irányítani az eseményeket, amit azonban elmulasztottak. A háború 1918 tavaszán kezdődő utolsó fejezete során döntőnek bizonyult a politikusoknak a szűklátókörűségen alapuló tehetetlensége, mellyel magukra hagyták a katonákat. Ekkor már „Ausztria–Magyarországon

¹⁷ Werth Henrik: Elmélkedés a világháborúról. *Magyar Katonai Közlöny*, 1921. 3. füzet, 159. o.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Uo. 146–147. o.

a felbomlás tünetei (zendülések, lázadások) nyíltan mutatkoztak. Sőt Németországban is az erkölcsi erő hanyatlása volt észlelhető (államellenes összeesküvés a tengerészetenél). Mindazonáltal Németország még nagy erővel rendelkezett és így az a központi hatalmaknak most még inkább főtámasza volt, mint bármikor valaha.” „Az erőviszonyok megengedték, hogy a központi hatalmak a nyugati hadszíntereken az eddigi védelem helyett támadást kezdjenek. Csak az volt a kérdés, hogy a támadólagos harcmód az általános politikai helyzet alapján hasznot hajtó-e?” A támadás a nyugati fronton csak sürgetőleg hathatott az amerikai csapatok Európába szállítására. Pedig minél több csapat volt Európában „annál valószínűbbé vált, hogy a harcot a központi hatalmak teljes leveréséig fogják folytatni. Megegyezéssel békét ebben az esetben nem remélhettünk.”²⁰ Werth felveti a kérdést: „Mi is volt várható sikeres támadásaink esetén? Legfeljebb Franciaországban és Olaszországban további területek megszállása. De nem volt valószínű, hogy ezzel a háborút győzedelmesen be tudjuk fejezni, mert ezek az eredmények Angliára és Észak-Amerikára csak csekély hatással lehettek. Sőt félé volt, hogy a központi hatalmak sikerei ennek a két államnak a hadi készülődését még fokozzák és hogy az egész világot ellenünk uszítják. Annál nagyobb volt azonban a kockázat abban az esetben, ha támadásaink nem járnak sikerrel. Különösen Németországnak nem volt semmi kockázatni valója, mert fennállott az a veszély, hogy balsikere a szövetségeseit is magával rántja, melyek már amúgy is csak a német erő szuggesztív hatása alatt voltak képesek tovább harcolni.

Ebben a helyzetben a legsürgősebb politikai követelmény az lett volna, hogy a hadseregeket épségükben megtartsák mindaddig, míg az államférfiaknak a béke megkötése sikerül. Ameddig a hadseregek harcészek voltak, addig az államférfiaknak módjukban állott politikai tárgyalásokba bocsátkozni. Addig megvolt a lehetősége annak, hogy félig-meddig elfogadható békéhez jussunk. Ha azonban a hadseregeket latba vetjük anélkül, hogy ezáltal a háborút befejezhetjük, féltő volt, hogy a helyzet reménytelenné válik. Az államférfiak azonban nem emeltek szót a készülődő támadások ellen, hanem félreálltak és várták, amíg a hadvezérek jelentik, hogy az ellenfeleket leverték. Ezt azonban, sajnos, a hadvezérek nem tudták elérni. Győzelmeket ugyan a németek még jelenthettek, de ezek csak múltó természetűek voltak, és a béke ügyét nem mozdították elő. Ellenben a központi hatalmak harci erői Franciaországban és a Piave mentén annyira felmorzsolódtak, hogy ellenálló erejük erősen csökkent.”²¹

Amikor a nyugati német támadás és a Piave-menti harcok nem hoztak eredményt, akkor a politikai vezetésnek végképp le kellett volna vonnia a következtetést, hogy „a háború a fegyverekkel egyedül nem fejezhető be, és hogy az államférfiaknak kell a cselekvés színpadára lépni.”²² Az államférfiak azonban tovább vártak. Alighanem arra, hogy mikor fogják a hadvezérek jelenteni, hogy a hadjáratot elvesztették. Erre nem kellett soká várni. Értékes, pótolhatatlan idő veszett el. Az események „ütésszerűen” követték egymást. „A politikai vezetőség a hadserege legyőzésével elvesztette a talajt a lába alól, és már alig tudott annyi időt nyerni, hogy a fegyverszüneti tárgyalásokat megkezdje... Hasonlóképpen, mint a háború kezdetén, a befejezéskor sem volt meg az összeműködés a katonai és a politikai vezetés között. Egymásután cselekedtek ahelyett, hogy együttműködtek volna. Ez az össze nem hangzás azután a fegyverletételhez hasonló fegyverszünethez, a diktált békéhez és a központi hatalmak mai katasztrofális helyzetéhez vezetett.”²³

²⁰ Werth: i. m. 1918 tavasza a háború ötödik utolsó fejezetének kezdete, 158–160. o.

²¹ Uo. 160. o.

²² Uo.

²³ Uo.

Természetesen nagy figyelmet fordított a világháború hadműveletei során szerzett tapasztalatok nyomán alakuló új hadvezetési módszerek tanulmányozására is. A háború új jellegéről a *Magyar Katonai Közlöny*ben már 1920 őszen közzétett rövid áttekintést követően 1921 és 1924 között részletesen feldolgozta és elemezte a világháború hadászati tapasztalatait, a vezetésben bekövetkező változásokat s az ezek nyomán szerinte követendő új vezetési elveket. Ez a terjedelmes – 117 oldalas – tanulmány, amelyet Werth legjelentősebb publikációjának tarthatunk, feltűnhetett a vezetés iránt érdeklődők körében, jó híret keltve a szerző tudományos felkészültségének és elméleti munkásságának. Tisztázhatatlan a tanulmány keletkezésének és elnyújtott publikálásának története. A terjedelmes munkának csak folyamatos megjelentetésére volt lehetőség. Az 1921. évi első publikációt követően a *Magyar Katonai Közlöny* az 1922-es évben 4 folytatásban vállalkozott a tanulmány zömének közreadására, majd ismeretlen okból egy év kihagyással, csak 1924-ben került sor – két részletben – a még hiányzó fejezetek megjelentetésére. Nem tudni a szerző vajon hogyan reagált tanulmánya közlésének elnyújtására, annak egy éves szokatlan szüneteltetésére. Az nem feltételezhető, hogy Werth négy éven át írta és fejezetenként adta le munkáját. Ez esetben is miért tartott volna egyéves szünetet?²⁴

A kedvező fogadtatásra lelt tanulmányban a szerző a hadtörténelemből vett gazdag példatár felvonultatásával vezette elő témáját, igazolva felkészültségét. Az egyes hadászati-hadműveleti elemek (támadás, védelem, áttörés, átkarolás stb.) tárgyalása során a világháborús tapasztalatokat elsősorban Napóleon és a porosz–osztrák háború csatáival vetette össze. A különbségek összevetésével elemezte és kritikusan értékelte a történeteket, s meghatározta a jövő háborújának általános jellegét, az abban alkalmazandó új vezetési elveket. Itt is találkozunk hosszú távra érvényes, meggondolásra intő következtetésekkel: „Ha igaz, hogy a mai háború lényege az offenzív hadviselést igényli, ennek mégsem szabad oda vezetni, hogy azt az elv kedvéért, tekintet nélkül a helyzetre, alkalmazzuk. Ha az offenzíva tőlünk több áldozatot kíván, mint amennyi kárt tudunk az ellenségnek okozni, és ha ezeket az áldozatokat pótolni már nem vagyunk képesek, akkor jobb ezeket az áldozatokat meg nem hozni. A központi hatalmak 1918. évi támadásai ebben a hibában szenvedtek.” A támadás bár tért nyert, az erőkiegyenlítés a mi hátrányunkra vált. „Ezáltal az ántánt súlya oly nagygyá vált, hogy a központi hatalmak még a védelmi állásaikat sem voltak képesek tartani, és a háborút katasztrófális módon el-vesztették...”²⁵ Ha a modern háborúk viszonyai a haderőket nagyobb mérvben emészti fel, mint a múltban, akkor az erővel való gazdálkodás is nagyobb szerepet kell, hogy játsszék. A vezetőnek az erők fenntartására a legnagyobb gondot kell fordítania. A veszteségek a mai időben az ország népességének nagy medencéjéből ugyan gyorsabban pótolhatók, mint az állandó hadseregek idejében, de mivel már a háború elején arra törekszünk, hogy minél nagyobb erővel lépünk fel, gyorsabban is érjük el a teljesítőképesség végét.”²⁶ „A hadvezetőségnek meg kell gondolnia, hogy minél nagyobb az erőelhasználás, annál nagyobb mértékben érezteti a háború hatását a belországban, és annál jobban közeledik az állam az erkölcsi, fizikai és anyagi kimerüléséhez. Óvakodnunk kell attól, hogy az erőfeszítések szélső határát túllépjük, vagyis hogy az országtól nagyobb áldozatot követeljük, mint amennyit a nép erkölcsi állapota elbí. Igaz, hogy nagyon nehéz ezt a szélső határt helyesen eltalálni.”²⁷

²⁴ *Magyar Katonai Közlöny*, 1921. 3.; 1922. 1., 3., 7-10.; 1924. 1-2. füzet.

²⁵ *Magyar Katonai Közlöny*, 1921. 1. füzet 52. o.

²⁶ Uo. 53. o.

²⁷ Uo.

Werth itt még csak megemlíti a jövő harceszközeinek, a harcokocsinak és a repülőnek nem lebecsülendő szerepét. A döntést az előrelátó és a politikával együttműködő katonai vezetésben látta, amely mozgatni és összehangolni képes a tömeghadsereg seregteseinek tevékenységét, mely élni tud az új fegyverek és felszerelés által biztosított nagy tüzerő lehetőségeivel. A vezetésnek még inkább számolni kell a jövőben az ellenfél előkészületeivel, ipari felkészültségével, mely a háború során lehetővé teszi számára olyan fegyverek gyártását, melynek kihatását a háború kimenetelére nem tudjuk előre helyesen meghatározni. A világháborúban elsőként alkalmazott harcokocsik, repülők és nem utolsó sorban a gáz fokozott szerephez fognak jutni. Ez nem változtat azon, hogy a jövő háborújának is fontos tényezője lesz a néptömegekben felhalmozott erkölcsi és fizikai erő, melyet megismerni és helyesen értékelni igen nehéz.

A tanulmányai révén is ismertté lett Werth pályafutása töretlenül ívelt felfelé. 1926. január 4-től a M. Kir. Honvédtiszti Szabályzatismertető Tanfolyam (hadiakadémia rejtő szerve) parancsnokává nevezték ki. Beosztását több mint öt évig, 1931. szeptember 1-jéig töltötte be. Az új beosztás 1926. november 1-jén meghozta számára a soron kívüli tábornoki előléptetést is. Az akadémián hadászatot adott elő. A hadászat és hadtörténelem tanárának magával vitte beosztottját, Knausz Ferenc (később Szombathelyi) ezredest.

Az új parancsnok feladatául kapta, tegyen eleget a hadiakadémián folyó vezérkari tisztképzéssel szembeni megemelt szintű követelményeknek, teremtsen meg ennek szerkezeti, tartalmi és módszertani feltételeit. A példa a német vezérkari tisztképzés volt. Kinevezését követően – 1926 februárjában – Németországba vezényelték a német hadiakadémia tanrendjének, oktatási módszereinek tanulmányozására. Különösen a harcászat, a hadműveleti vezérkari szolgálat és hadtörténelem ottani oktatására terjedt ki figyelme. De tájékozódnia kellett a vezérkari továbbképzéséről, valamint az akadémia polgári tanárainak működéséről is.

Az akadémia élete a német minta szerint alakult. Ez nem volt nehéz feladat, hiszen Werth és az akadémia előadói maguk is többnyire a német–osztrák hadtudomány emelőin nevelkedtek a bécsi Hadiiskolában. Az átlagnál is felkészültebb és jártasabb volt a német hadtudományban, ezt nemcsak az akadémia vezetésében, de saját előadásában is érvényre juttatta. Számára is Clausewitz volt a mindenkor elővehető biblia, az alapkö, melyre mindenkor építkezni lehet. A hadászat, hadtörténet órákon a porosz–osztrák példák domináltak, amit csak a harmincas évektől egészítettek ki a magyar múltból vett hadvezetési vonatkozásokkal.

Kéri Kálmán erre így emlékezett vissza: „Azt kell mondani, hogy a hadászati oktatás alapjaiban és lényegében a német vonalon mozgott. Clausewitz háborús bölcselete képezte a keretet, »Vom Kriege« c. munkája volt a Biblia, amelyből idézni indokolások vagy érvelések folyamán hozzátartozott a vezérkari színvonalhoz, az idézet bizonyítékul szolgált és megfellebbezhetetlen volt kb. 1931-ig, amikor is a majdnem 100%-ig német iskolát valló Werth Henrik tábornokot Rátz Jenő tábornok váltotta fel, aki már teret nyitott elavult részek elleni állásfoglalásoknak is, de egyébként az általános irány nem sokat változott, mert mind a tanári kar, mind pedig a hallgatók német nyelvtudásuk folytán, főként a német katonai irodalomra voltak utalva.”²⁸ Különben sem igen éreztek ösztönzést az ellenséges antant hatalmak hadtudományának tanulmányozására.

²⁸ Kéri Kálmán: A magyar vezérkari tisztek kiképzése és továbbképzése az 1920–1944 közötti időszakban. Magyar Néphadsereg Vezérkari Osztály, 1982. (Belső kiadvány) 51. o.

A hadtudomány teoretikusai az évtized végére jelentkeztek egy új háború megvívása lehetséges módozatairól kialakított elméleteikkel. Kiformálódtak a technikailag tökéletesített hatásos fegyverekkel – repülőgépek, harckocsik – megvívandó harc módszerei és lehetőségei. Sokan, köztük a magyar katonák előtt nagy tekintéllyel bíró von Seeckt, egy olyan, a hadvezetések rendelkezésére álló elithadseregről adtak elő elképzeléseiket, mely csatadöntő ereje lesz a változatlanul tömegeket felvonultató háborúnak. Ezek a nézetek nagy hatással voltak az Európa hadtudományának fejlődését nyomon követő magyar katonákra, mivel – amint ezt kor magyar katonai szakirodalma is bizonyítja – a revízió szükségletétől vezettetve nagy figyelmet fordítottak a jövő háborújának lefolyására. Elképzeléseikben egy „magyar elit” hadsereg képe is helyet kapott, mely szövetséges támogatással csapást tud mérni valamelyik, ilyen támogatással nem rendelkező szomszédos államra.²⁹

A hadászatot és hadtörténelmet Knausz (Szombathelyi) Ferenc és Náday István vk. ezredek adták elő, akik „A hadvezetés elmélete” című tanulmánykötetben gyűjtötték össze a hadiakadémia 1930-ban végző hallgatóinak a hadászati vezetés elméletéről készített záró dolgozatait. Bevezetőt maga Werth írt, mely alkalmat adott, hogy kifejtse véleményét a jövő, elithadseregek közreműködésével megvívandó háborújáról és ebben a magyar hadsereg várható helyéről.³⁰

Werth arra az alaphelyzetre építette fel mondandóját, hogy a békediktátumoktól nyomorított országok – köztük hazánk – olyan növekvő feszültségben élnek, mely békés úton nem oldható meg, hanem soha nem tapasztalt brutális jellegű háborúhoz fog vezetni. Ez már az új technikával megvívott és a résztvevő államok összes energiáját igénybe vevő totális harc lesz. A háborúban feltűnt és korábban még csatadöntőeknek nem elismert harceszközök immár „elsőrendű támadóeszközökként” szerepelnek, melyek a védelemmel szemben nagy erőgyarapodást fognak jelenteni, annak fölényét nemcsak kiegyenlítik, de felülmúlják. Az ezekkel felszerelt hadsereg „a mozgó háború biztos vivője és így a gyors döntés erős tényezője lesz”.³¹ A fegyverek hatóképessége a háborút messze az országok belsejébe is kiterjeszti. „Természetesen a jövőben is kívánatos lesz minél nagyobb erővel a háborúba kivonulni, de a számnak nem szabad a korszerű felszerelés és alapos kiképzés rovására menni. Lehetne ugyanis, mint a múltban milliós hadseregeket felállítani és azokat gépekkel gyengébben felszerelni, de ezzel az erőtevézőket csak csökkentjük.”³² A jövő elithadseregében a harckocsik és repülőgépek a többi fegyvernem rovására fognak szaporodni, ezt a tömeg és bátorság nem tudja kiegyenlíteni. Ilyenformán ez a „gazdag felszerelés és a nagy szám közötti kompromisszum” eredménye lesz. Elsősorban azonban – írta Werth – „nem a nagy számra fogunk törekedni, hanem arra, hogy a hadsereg nagy tettekre legyen képes. Ezt pedig csakis a technikai vívmányokkal való gazdag felszereléssel, igen lelkiismeretes belső szervezéssel és magas fokú kiképzéssel érhetjük el.”³³ A lehetőségek végecséje ellenére a revíziós célok a magyar hadsereg számára is csak offenzív jellegű és rövid háborút követelnek meg, „amiből természetesen következik, hogy törekednünk kell az ellenséget a saját országában felkeresni, ott csatára kényszeríteni, felmorzsolni, azután az ország belsejébe behatolni és mindazon anyagokat és eszközöket tőle megvonni, melyek újabb haderők felállítására alkalmasak”.³⁴

²⁹ A *Magyar Katonai Szemle* az 1920-as évek második felétől nagy terjedelemben foglalkozott a kérdéssel.

³⁰ A hadvezetés elmélete. I–II. k. (Összeáll. és bev. Werth Henrik tábornok.) Budapest, 1930.

³¹ Uo. 15. o.

³² Uo.

³³ Uo. 16. o.

³⁴ Uo. 25. o.

Az új eszközök a jövő hadseregét igen drága intézménnyé teszik. Felállítás és fenn-tartása jelentős ipari bázist feltételez: „Ezen háborús gépeknek és kellékeinek nagymér-vű pótlása háborúban az anyaországban igen élénk gyártási tevékenységet igényel. Minél több gépet állítunk be elől, hatványozott módon szaporodnak a szakmunkások hátul.”³⁵ Az új eszközökkel megvívott háború világviszonylatban, de még inkább a kis államok-ban a kisebb létszámú, de technikailag gazdagon felszerelt elithadsereg felállításához kell vezessen. A nagyhatalmak is csak hadseregük kisebb részét lesznek képesek az új elvek szerint felszerelni.

Werth, akit megragadott a haditechnika vívmányaival ellátott elithadsereg gondolata, a magyar viszonyok között is lehetségesnek tartotta egy elit ütőerő kifejlesztését, ho-lott tisztában volt azzal, hogy az ország akkori politikai és gazdasági körülményei rövid időn belül még gyengén felszerelt sorozott tömeghadsereg felállítását sem teszik lehe-tővé. Mégis milyen politikai-gazdasági manőverek révén látta ezt megvalósíthatónak a tőkeszegény, gyenge iparral rendelkező Magyarországon? Bizonytalán túlbecsülte a jövő lehetőségeit. Habár Németország helyzetéből ekkor erre aligha lehetett következtetni, re-mélte, hogy az a közeljövőben a békerendszer felülvizsgálatát követeli a fegyverkezni kezd. A magyar revíziós igények megvalósításában, mint érdekezzen szövegszerű szá-mított az éledő és új helyét követelő Németország politikai, katonai és gazdasági támo-gatására, ami majd lehetővé teszi a szükséges gazdasági-ipari erőkihajtást is. Jól érzett rá Németország jövőjére, ha abban a magyar szerepet túlértékelt is.

A kis létszámú magyar elithadsereg és az erre alapított „villámháborús” hadászat jól hangzott, de csak vágyálom lehetett a magyar katonai vezetés számára. A realitással számolók, így Röder altábornagy, a vezérkar főnöke is, csak sokkal szerényebb célokat hangoztattak. A veszély abban rejlett, hogy mind a katonák, mind pedig a szélsőségekre hajlamos politikusok között akadtak, akik politikai törekvéseiktől vezetettve hajlamosak voltak ezt az elméletet is politikai elképzeléseik és követeléseik megvalósításának eszkö-zévé tenni és hamis képzetet kelteni, ami messze volt Werth szándékaitól.

Az offenzív célok és az adottságok közötti ellentmondást a kor magyar katonái közül sokan az erkölcsi-politikai célok, a magyar faji adottságok előtérbe helyezésével gondol-ták feloldani. Werth, tartózkodott a „faji harcászat” és más hasonló elméletektől, habár maga is változatlanul hangsúlyozta, hogy a háború új vonásai ellenére is nagy szerep jut majd az erkölcsi tényezőknek. A végső döntés, csakúgy mint a múltban, a népek harci erényéből eredő szervezettség és kiképzés fokától is fog függni. Ezt a modern eszközök megléte még jobban alátámasztja.³⁶

Werthről a parancsnokról és tanárról, ha nem is volt olyan előkelő modorú, mint előd-je, Kárpáthy Kamilló altábornagy, elismeréssel nyilatkoztak az akadémia tanárai és hall-gatói. Werth a vezérkari technika minden fortélyát ismerte. Hadtudományi olvasottsága és szakirodalmi munkássága kiemelkedő volt.³⁷ Mint a szolgálati szabályzat és az akadé-mia oktatási rendjének betartását megkövetelő, az előadások magas színvonalához ragasz-kodó, a hadászat és hadtörténelem iránt maga is intenzíven érdeklődő, magatartásában katonásan kimért, de a hallgatók problémáit figyelemmel kísérő és megértő parancsnok-ra emlékeztek rá. Ez utóbbiakkal kapcsolatosan említi meg Kéri Kálmán: „A hallgatók

³⁵ A hadvezetés elmélete, i. m. 15. o.

³⁶ Uo. 15. o.

³⁷ Kéri: i. m. 22. o.

este 10 óráig vendégeket is fogadhattak, akár nőket is. Ezek javarésze nemcsak barátnője volt egy-egy hallgatónak, hanem segítője is. Ők végezték a házi feladatok, tanulmányok gépírási munkálatait. Nem egy volt köztük, aki a rendszeresített katonai rövidítéseket, az írásbeli munkák formai részét tökéletesen ismerte. Amikor Werth tábornok parancsnoksága alatt az egyik tanár, aki a tisztí épületben lakott, felesége biztatására kifogást emelt a női látogatók miatt, Werth kijelentette, hogy a Hadiakadémia a hallgatókért van és nem a tanárokéért. Helyesebbnek tartja, ha a hallgatókat választott, sok esetben elődöktől örökölt nők látogatják, mintha fiatal tisztjei a városban keresnének futó kalandokat. Amennyiben a tanárnak ez ellen kifogásai vannak, úgy gondoskodni fog arról, hogy a városparancsnokság a tanár részére a városban megfelelő lakást kiutaljon.³⁸

Öt és fél év után érdemei elismerés mellett megvált a hadiakadémiától, és 1931. szeptember 1-jén átvette a pécsi 4. vegyesdandár parancsnokságát. November 1-jén megkapta az altábornagyi előléptetést is. Akadémiai működését kiváló minősítéssel ismerték el felettesei. Szolgálatá elismeréseként a kormányzó a II. osztályú Magyar Érdemkeresztel tüntette ki. 1931 karácsonyán Péccsett ünnepelte ötvenedik születésnapját.

A harmincas évek első fele a meghirdetett szerény hadrendfejlesztésnek a kedvezőtlen politikai és gazdasági helyzettől befolyásolt, egyhelyben topogós időszaka volt. A vezérkar a provokáció elkerülését ajánlotta a politikusoknak. A hadsereg a kisantant várható összefogott támadása elleni legcsekélyebb ellenállásra is képtelen. Az olaszok támogatása nem sokat ér. Sőt, vállalhatatlan konfliktusokba keverhetnek bele. Hitler hatalomra kerülése egyelőre nem sok változást hozott a remélt német támogatás terén.

Werth Henrik altábornagynak e kedvezőtlen körülmények között kellett végrehajtania a kapott feladatot: a majdani hadtestté alakulás alapjainak lerakását, a dandár alakulatai kiképzésének olyan szintre emelését, hogy azok mielőbb harc feladatok végrehajtására is alkalmassá váljanak. Közvetlen beosztottjai: Makay József, majd Bogányi Károly vk. ezredek, a dandár vezérkari főnökei, Littay András vk. ezredes, gyalogsági parancsnoka, Kovács Károly vk. ezredes a dandár VII. o. vezetője és alacsonyabb beosztású tisztjei megfelelő partnernek bizonyultak. Az adott felszereltségi körülmények között azonban az alárendelt csapatok harc készsége az erőfeszítések dacára is csak minimális lehetett, komoly feladatra alkalmatlanok voltak. A modern eszközöket még a tisztek is csak leírásokból ismerték. A hiányosságok az 1934-es marseille-i gyilkosságot követő válság napjaiban jelentkeztek teljes valóságukban. A rendelkezésre álló erővel lehetetlen volt a déli határnak egy jugoszláv betörés elleni biztosítása.

A politikai helyzet alakulása nem igazolta Werth reményeit. A németországi változások egyelőre nem a várakozásainak megfelelően alakultak. A magyar elithadsereggel kapcsolatos elképzelései vakvágánynak bizonyultak, ami kedvét szegte. Talán ez is közrejátszott tudományos érdeklődése hanyatlásában. Igaz, a beosztásából eredő, idejének nagy részét lekötő feladatok sokasága, valamint a tudományos elmélyülést legkevésbé inspiráló környezete sem ösztönözheték korábbi stúdiumainak folytatására. Ez esetben mivel magyarázzuk, hogy a nyugállomány éveiben sem vett tollat a kezébe? A pécsi években több mint három éves hallgatás után váratlanul megszólalt. Ekkor sem tanulmánnal jelentkezett, hanem Kaiser Gyula őrnagynak a „Vezetésről” című, a *Magyar Katonai Szemle* 1934 november–decemberi számaiban megjelent tanulmányát használta fel, hogy kifejtse véleményét. Örömmel üdvözölte a fiatal szerzőt, aki fontosságot tulaj-

³⁸ Kéri: i. m. 88. o.

donít a vezetés tárgykörének. Mivel maga is szívesen foglalkozik a vezetés problémáival, indíttatást érez, hogy megjegyzéseket tegyen. Részletes és kritikus bírálatot gyakorol, mert – mint írta – a cikk nem elégítette ki, mivel annak „felépítése és okfejtése nem olyan, hogy a vezetés lényegét tisztán és világosan meg lehessen belőle ismerni. Márpedig, ha valamit tanulmányozás tárgyává teszünk, erre kell törekedni. Olyan értekezések, amelyek a tárgyat elködösítik vagy elhomályosítják, ártalmasak.”³⁹ Ezután a szerző számára lesújtó bevezetés után tételről-tételre göröcső alá helyezte megállapításait, s összevetette azokat saját, a vezetéssel kapcsolatos korábbi és újabb megállapításaiival. Bírálatának végkicsengése végül megegyezett a szerző következtetésével: a vezetés elméletének nem öncélúan, de az intuitív megoldásokra képes gyakorlat megalapozása érdekében kell birtokában lennie a vezetőknek. Nincs szükség elméletieskedő „katonatudósokra”. „Az elmélettel ne a tudálékosság kedvéért foglalkozzunk, hanem csak azért, hogy értelmünket és ítélőképességünket fejlesszük, de úgy, hogy az egészséges érzéket megtartsuk és így háborúban a helyes ítéletünk finom tapintatával eltaláljuk, mert háborúban minden jó, ami sikerrel jár.”⁴⁰

A meglehetősen terjedelmes, két folytatásban közreadott hozzászólásából a katonai vezetés művészete avatott tanáranak indignáltsága is kiérezhető. Hogy jön ahhoz egy fiatal őrnagy, hogy az ő kedvenc stúdiómaához nyúljon? A hosszú hallgatás után miért ezt a meglehetősen kioktató hangú bírálatot használta fel a vezetéssel kapcsolatos nézeteinek kifejtésére? A szolgálati kötelezettségei miatt az elméleti munkától visszavonulni kényszerült teoretikus bosszús megnyilvánulásának is felfoghatjuk hangsúlyozott állásfoglalását az öncélúan elméletieskedő katonai tudósok ellen.

Jelentkezésére és gondolataira felfigyeltek, amivel várákozást keltett. A *Szemle* szerkesztői és olvasói örömmel üdvözölték megszólalását. Várták további véleményét a vezetés megújításáról. A témakör különben sem volt ekkor fontosságának megfelelően képviselve a magyar katonai szakirodalomban.⁴¹ Hiába, a hadiakadémia volt parancsnoka, immár csapatparancsnok, továbbra is hallgatott.

Már utaltunk csalogottságára. A tisztikar zömével együtt a Gömbös-érától nagyobb támogatást várt. A miniszterelnök korábbi ígéretei csak részben valósultak meg. Az olasz kapcsolat kevés haszonnal járt. Hitler hatalomra kerülésétől a magyar–német kapcsolat kedvező alakulását remélte. Távol állt tőle, hogy a németországi fordulatban a náci hatalomra kerülését üdvözölje, hanem egy olyan új dinamikus német kormányzat létrejöttét, mely a korábbi német adminisztrációkkal szemben várhatóan késedelem nélkül hozzáfog a világháború következményeit, ha kell erőszakkal is megváltoztatni kész és képes külpolitika megvalósításához, s a békeszerződés korlátozásait megtagadva megkezdi az ennek biztosítékát jelentő német hadseregek a felfegyverzését. Az új birodalmi kormány Werth reményei szerint késznek mutatkozik majd a magyar revízió támogatására is, s felismeri, hogy érdekében áll keleti politikáját a térségben egyedül támogató magyar kormányzatnak sokoldalú segítséget nyújtani. Egy ilyen fajta politikában gondolkodott, amikor a magyar elithadseregről írt. Szinte rögeszmés hívévé vált ennek a kapcsolatnak,

³⁹ Werth Henrik: Vélemény Kaiser Gyula tanulmányáról. *Magyar Katonai Szemle*, 1935. 1. sz. 1–9. o.; 1935. 4. sz. 7–8. o.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ Mindössze Rátz Jenő tábornok a vezetés lélektanáról, Náray Antal vk. őrnagy a politika és hadvezetés viszonyáról érkezett a *Szemle* 1932-es évfolyamában. Egy évvel később Móricz Béla adott történeti áttekintést a politika és hadvezetés viszonyáról a magyar történelem folyamán.

ami az elkövetkező években alapvetően meghatározta politikai és katonai tevékenységét. Ha várakozásával ellentétben német részről vonakodást és visszautasítást tapasztalt, azt hajlandó volt a nem egyértelmű magyar szövetségi politikának betudni. A kétkedőket elutasította, a magyar ügy hátráltatójának tekintette. Remélte, hogy Gömbös – mint erre megnyilvánulásából következtetni lehetett –, kihasználja a lehetőséget, aminek a honvédség fejlesztésében is mielőbb meg kell mutatkoznia. Ezért a Németország felé történő határozott nyitást várta a kormánytól. Késedelem nélkül hozzá kell kezdeni továbbá a kormány és a honvédség vezetése közötti, az eddiginél érdemibb, eredménnyel biztató alkotó együttműködés kialakításához is. Mivel távol állt tőle a náciizmus és bármely szélsőséges politika, ezért nem értett egyet a magyar szélsőjobbnak a hadseregre is kiterjedő pártpolitizálásával, mely meggyőződése szerint csak gyengítheti a határozott és az erők szükséges összefogására építendő erőfeszítéseket.

Szűkebb és tágabb környezete előtt sem tartotta titokban, hogy azon kevés számú tábornok közé sorolja magát, aki alkotó módon birtokában van mindazon gyakorlati és elméleti ismereteknek, melyek a hadsereg legfelső vezetésére is képessé teszik. Ugyanakkor, ellentétben a honvédség némely tábornokával, nem kívánt belefolyni a napi politikai csatározásokba. Pécsről különben sem kísérhette kellő figyelemmel a vezetés boszorkánykonyháiban történeteket. A megtisztelő beosztás nemcsak az akadémiától szakította el, de távol került mindazon szervek közeléből is, ahol a hadsereg jelenét és jövőjét intézték. Nem volt tisztában azzal sem, hogy mi történik a Kormányzó Katonai Irodájának kulisszái mögött. Azonban még Pécsen sem lehetett nem észrevennie, hogy a kormányzó bizalmát bíró Röder Vilmos és Kárpáthy Kamilló tevékenysége egyre kevésbé felel meg a tisztikartól politikai törekvései mellé egyértelmű felzárkózást váró Gömbös miniszterelnöknek. Hozzá is eljutottak a pletykák, melyeket bizonytalanság az érdekeltekre tett epés megjegyzésekkel kísérhetett. Jóakarói azonnal továbbították a kormányzónak és a miniszterelnöknek egyaránt sügök füléhez. Ő a vidéki helyőrségben a szabályzatnak megfelelően igyekezett távol tartani tisztjeit is a politizálástól, bár a miniszterelnök által hirdetett ezideig főként ígérekben megnyilvánuló cselekvő politikát közel érezte magához. A feladatokra koncentrált, dolgát eredményesen végezte, amit a legfelső vezetés az 1932–1935 közötti időszakban többször is kiváló minősítéssel értékelte. Tudta, hogy közvetlen beosztottjai is elismerik katonai ismereteit és parancsnoki kvalitásait, alkalmasnak és esélyesnek tartják a legmagasabb beosztások betöltésére is. Számosan vannak közöttük, akik nem rajonganak érte, de ezek is inkább felfelé buktatásában reménykednek. Erőszakosságáról, ellentmondást nem tűrő modoráról terjengenek hírek, melyek nem alap nélküliek ugyan, de ezek elkerülhetetlen velejárói a parancsnoklásnak. Érdeklődését várakozással fokozták az 1934 utolsó hónapjaiban kiszivárgó hírek: a közeledő választások előtt változás várható a vezérkar főnöke és a honvédség főparancsnoka személyében. A nyugállományba vonuló Röder és Kárpáthy utódjául Horthy keménykezü, politikától mentes és hozzá feltétlenül hű embereket akar ezekre a posztokra állítani. Úgy érezte, személyében a politikamentes kemény kéz biztosított, és kormányzóhűsége sem kérdőjelezhető meg. Számított rá, hogy hívják.

A honvédség felső vezetésében elkövetkező változások nem is vártak sokáig magukra. Az eredmény Werth számára lesújtó volt. A Horthy által választott és 1935. január 16-án hivatalba lépők személye aligha hagyott kétséget afelől, hogy valóban Horthyhoz közel állnak. Levonhatta a következtetést, hogy ő nem tartozik ezek közé. A vezérkar főnökévé (HM VI. csoportfőnök) Somkuthy Józsefet nevezte ki a kormányzó. Az ekkor

52 éves tábornok már 1928. július 16-tól a Kormányzó Katonai Irodájának főnöke volt, ahova a 4. vegyesdandár tüzérparancsnoki beosztásából került. Senki előtt nem volt két-séges, hogy a kormányzó megbízható embere. Csak 1935. február 1-jén, új beosztása át-vételkor lépett elő altábornaggyá.

Meglepetést okozhatott Werthnek az ugyanekkor az honvédség főparancsnokává kine-vezett Shvoy István altábornagy személye is. Az 59 éves tábornokot nyugállományból hívta vissza a kormányzó. Shvoy altábornagy 1928. október 1–1933. január 1-jéig, nyugdíjazásáig a szombathelyi 3. vegyesdandár parancsnoka volt. Shvoy 1935. február 1-jétől gyalogsági tábornok lett, s 1935. január 16–1936. szeptember 5-ig volt a honvédség főparancsnoka.

Werth Horthynak a személyével szembeni bizalmatlansága megnyilvánulásának érez-te a történeteket. Somkuthy semmilyen téren nem állja ki vele az összehasonlítást. A ka-binetirodában szürke eminenciásként eltöltött hosszú évek alatt vált a kormányzó bizal-masává. A honvédség hírei és a kormányzóhoz bejelentkezők csak rajta keresztül, vé-leményétől kísérve kerültek a Legfelső Hadúr elé, aki bizonyára döntéseihez is kikérte véleményét. Ők ketten sohasem kerültek közvetlen szolgálati viszonyba. Nem vívhatta ki ellenszenvét. Somkuthy mindenestre nem szolgált a Vörös Hadseregben, miként a fő-parancsnoknak visszahívott Shvoy sem. Utóbbi olasz fogságban vészelte át a kritikus időszakot. A kormányzó Shvoyt is érdemesebbnek találta nyugállományból visszahívni, minthogy öt vegye számításba.

Werth magába zárta csalódottságát és tovább végezte vegyesdandár parancsnoki fel-adatait. Hívei és vigasztalói azonban gondoskodtak róla, hogy a kinevezésekről alkotott véleménye a legfelsőbbig is eljusson. Ez csak tovább rontotta jövőbeni esélyeit. Abból, hogy kimagasló vegyesdandár parancsnoki szolgálatáért 1935 augusztusában a II. osz-tályú Magyar Érdemkereszthez megkapta a csillagot, levonta a következtetést, hogy to-vábbi szolgálatára nem tartanak igényt. Nem várta meg, hogy küldjék. Az év végén, 55 évesen, szolgálati idejének letöltésére hivatkozva nyugállományba helyezését kérte. A kormányzó nem volt hozzászokva, hogy tábornokai ily módon adjanak nyomatékot nem-tetszésüknek. A kéréshez – lehet, hogy Werth újabb csalódására – 1936 februárjában hozzájárulását adta.

Werth Henrik altábornagy 1936. március 1-jétől megszűnt a honvédség tábornoki ka-rának aktív tagja lenni. Immár Budapestről kísérhette figyelemmel a politikában és a hadsereg életében történeteket. Az aktív politizálástól, az egyre erősödő és harsányabb szélsőséges pártok megnyilvánulásaitól távol tartotta magát, még ha a honvédség fej-lesztését érintő egyes radikális követeléseikkel egyetértett is. A katona számára vál-tozatlanul csak a kormány politikájával egyező politizálást tartotta megengedhetőnek. Helytelenítette, hogy a tisztikarban és a vezérkarban is egyre többen vannak, akik szélső-jobboldali pártok és eszmék irányában kötelezik el magukat. Ő a magyar politika jobbrato-lódását, a kormány német kapcsolatainak erősödését a revízió megvalósításának lehetősége s ennek elengedhetetlen feltételeként a honvédség fejlesztése szempontjából értékelte.

A Horthy által is jóváhagyott kompromisszumon alapuló gömbösi politika hadseregen belüli befolyásának erősödésével magyarázta Werth az újabb helycseréket. Somkuthy 1936. szeptember 5-én bekövetkező felváltása az altábornaggyá előlépő Rátz Jenő tábor-nokkal ennek eredménye volt. Az ekkor 54 éves, kiváló katonai kvalitásokkal rendelkező és szélsőséges politikai nézeteit nyíltan vállaló Rátztól várható volt a miniszterelnök po-litikai vonalvezetésének egyértelmű képviselője a vezérkarban. Werth jól ismerte, utódja volt az akadémián. Alkalmasnak is tartotta a feladatra, ha túlzó politizálásával nem is

értett egyet. Kinevezésének pikantériája volt, hogy Rátzot, aki 1935. januártól Somkuthy helyettese volt, politizálása okán 1936. május 1-jén leváltotta a kormányzó, s a budapesti I. vegyesdandár parancsnoka lett.

Somkuthy szerepe ezzel még nem ért véget. A kormányzó 1936. szeptember 2-án felmentette a betegeskedő Gömböst a honvédelmi minisztérium vezetése alól, és nagy körültekintéssel, fáradhatatlan buzgalommal és önzetlen odaadással teljesített kiváló szolgálatai elismeréséül a szolgálaton kívüli viszonyban gyalogsági tábornokká nevezte ki. Utódjául a miniszterelnök javaslatára Somkuthy altábornagyot nevezte ki, s egyben tüzérségi tábornokká lépett elő. Megbízatása csak október 12-ig tartott, amikor a Gömbös halálát követően megalakuló Darányi-kormányba Röder Vilmos gyalogsági tábornokot hívta vissza. Ő megfelelő ember volt, hogy egyensúlyt képezzen a hadügyi kormányzat és a Gömbös-i örökséget a vezérkarban képviselő Rátzzal szemben. Somkuthynak pedig a különböző szolgálati beosztásaiban fáradhatatlan buzgalommal és odaadással teljesített kiváló, értékes szolgálataiért meleg köszönetét nyilvánította és az I. osztályú Magyar Érdemkeresztet adományozta.

Werth úgy ítélte meg, hogy Rátz és Röder között ő játszhatná a mérleg nyelvét. Ezért a legkevésbé sem értett egyet azzal, hogy az immár 60 éves és megromlott egészségű Shvoy István nyugállományba helyezését követően, 1936. szeptember 5-én a honvédség főparancsnokává Sónyi Hugó altábornagyot nevezte ki a kormányzó, majd október 1-jén gyalogsági tábornokká léptette elő. Az 53 éves Sónyi 1934. május 1–1936. szeptember 5-ig a 7. vegyesdandár parancsnoka volt. A húszas években a minisztérium elnökségének vezetőjeként megfelelő kapcsolatot építhetett ki a kormányzóval, amit ezt követően vegyesdandár-parancsnokként is tovább ápolt. A politikai alku eredményeként végrehajtott kinevezésekből Werth levonta a következtetést, hogy ő sem Gömbös, sem pedig Horthy bizalmát nem bírja. Az újabb csalódás után a titkos tanácsosi kinevezés aligha volt elégséges ír számára.

II.

Az elkövetkező másfél év nyugállományban telt el. Nincsenek ugyan ismereteink, de hősünk korábbi és későbbi életét ismerve bizton állíthatjuk, hogy ambícióit fel nem adva, az elmulasztott lehetőségek miatti aggodással kísérte figyelemmel a felforrósodott politika eseményeit. Miközben a külföldi és honi katonai szakirodalom a közelgő háború megívásának módjáról értekezett, neki változatlanul nem volt közlésre szánt mondanivalója.

Rátznak az újrafelfegyverzés megkezdésével kapcsolatos álláspontja és ajánlásai nem maradtak a katonai vezetés és a kormányzat körein belül, hiszen azokhoz a tisztikar minél szélesebb támogatását igyekezett elnyerni. Werth egyetértett: szerinte is közeleg a cselekvés órája, melyhez sürgősen meg kell teremteni a bel- és külpolitikai, valamint a katonai feltételeket. Átérezte Rátz aggodalmát, hogy a fontolgató Darányi-kormány a lehetőségeket kihasználhatatlanul hagyja. A többoldalú német kapcsolatok kiépítése elodázhatatlan. Vele egyetértve úgy prognosztizálta, hogy 1940 körül háború lesz Európában, amiből Magyarország geopolitikai helyzeténél fogva nem maradhat ki. Ebben a minden bizonnyal kulcsszerepet játszó Németország oldalán kell részt veyen.

Arról is meg vagyunk győződve, hogy csak a kormányzó és a kormány vezetésével tartotta lehetőknek az általa is szükségesnek vélt változásokat, a szélsőséges erőknek a had-

seregen belül is megnyilvánuló bomlasztó tendenciáit és kísérleteit károsnak ítélte. Ezért nem kis aggodalommal tölthették el az 1937 tavaszán már a kormány megbuktatásával fenyegető belpolitikai viharok. Tűrhetetlennek találhatta a szélsőjobbnak a törvényes rendet veszélyeztető s az erők megosztására irányuló kísérleteit, melyek a tisztikart is bomlasztják, és sajátos módon hatnak ki a magyar–német kormányközi kapcsolatokra, akadályozva azok alakítását. Megnyugtató volt számára, mikor a MOVE puccskísérletének kudarcával, majd Szálasi perbe fogásával és pártjának betiltásával a kormány úrrá lett a helyzeten. A honvédség szilárdan állt a hadúr mellett. Nem kellett sort keríteni a kormányzó állítólagos szándékára, hogy Röder vezetésével egy keménykezü kormányt bíz meg a helyzet stabilizálásával, melyben legbelső híve, Keresztes-Fischer Lajos lenne a honvédelmi miniszter.

A vezérkar főnöke 1937 nyarán érkezettnek látta az időt, hogy emlékiratot készítsen egy a honvédség ütőképességét biztosító hadrendről, melyhez 1700 millió pengőt tartott szükségnek. Kérte a honvédelmi minisztert, terjessze az emlékiratot mielőbb a minisztertanács elé, mert az nem tűr halasztást. A végre november 10-én a kormányzónál összeült értekezlet azonban nem hozott döntést. Amint Rátz elpanaszolta, a terv megvalósíthatóságában elsősorban Fabinyi Tihamér pénzügyminiszter kételkedett. Végül megbízták Imrédy Bélát, az MNB elnökét a hadsereg igényeit és az ország gazdasági helyzetét összeegyeztető pénzügyi terv kidolgozásával. Mivel azonban az Imrédy által kilátásba helyezett összeggel – évi 100 millió – sem volt a hadsereg belátható időn belül támadó hadműveletekre képessé tehető, Rátz 1938. január 2-án benyújtotta lemondását a kormányzónak, amit az nem fogadott el.

A honvédségért aggódó Rátz lemondásának híre kellő hatást váltott ki a tisztikarból, mely egyetértett a hadsereg érdekében radikális változásokat követelő parancsnokával, s felsorakozott mögötte. Január első napjaiban felkereste a kormányzót régi bajtársa, Soós Károly nyugállományú gyalogsági tábornok – 1919-ben a nemzeti hadsereg vezérkarának főnöke, majd 1920-ban hadügyminiszter –, s a tisztikar nevében kilenc pontból álló memorandumot terjesztett elő. A kétségkívül Rátz sugallta iromány sürgősen megvalósítandó, a jobboldalra és a hadseregére támaszkodó, erélyesebb, autokratikus alapon nyugvó kormányzást, a baloldal és a zsidók elleni fellépést, valamint olyan, a nagy cégek fokozott állami ellenőrzését is feltételező gazdasági intézkedéseket követelt, melyek alkalmassak arra, hogy lehetővé tegyék az azonnali és gyors felfegyverzést. Érvelésében figyelmeztetett a közelgő háborúra, amikor is egy felkészületlen Magyarországnak majd félre kell állnia és lemondania revíziós követeléseiről.⁴² A kormányzó megnyugtatta Soóst. A program tervezése már folyik, és a végrehajtás sem késik sokáig.

Darányi miniszterelnök 1938. március 5-én Győrben bejelentette az egymilliárdos újrafelfegyverzési programot. Megvalósítása változásokat tett szükségessé a kormányban. Imrédy Béla 1938. március 9-én tárca nélküli közgazdasági miniszter lett. Feladatául kapta az ország gazdasági politikájának egységes irányítását. A programot nem vállaló és sértődött Fabinyit az Imrédyvel mindenben egyetértő Reményi-Schneller Lajos váltotta fel a pénzügyminiszteri székben. A Magyar Nemzeti Bank elnöke a nyugati kapcsolatairól ismert bankszakember, Baranyi Lipót lett. Imrédy 1938. március 11-én már új szerepkörében tájékoztatta a kormányt a vagonadón alapuló program részleteiről.

Ezek a változások azonban nem voltak elégségesek. Egy dinamikus, a várhatóan további politikai és gazdasági döntéseket megkívánó fegyverkezési program vezénylesére alkalmas kormányra volt szükség. A május 14-én hivatalba lépő Imrédy-kormány

⁴² *Macartney, C. A.*: October Fifteenth. I–II. k. Edinburg, 1956. I. k. 212–214. o.

megfelelőnek látszott a feladatra. A miniszterelnök programjának támogatására azonnal beemelte a kormányba Rátz Jenőt. Ő, mint a program megalkotója és kiharcolója, a hadsereg számára biztosíték volt annak maradéktalan támogatására, a hozzá szükséges honvédelmi politikai kialakítására.

Rátz kinevezésével előtérbe került utódjának személye. A politikai radikalizmusra hajló Rátzzal megerősödött a jobboldali behatás a kormányban. A távozó Röderrel a katonai vezetésben megbomló egyensúlyt a vezérkarnál kellett kiegyenlíteni. A kormányzónak és körének fejtörést okozott, ki legyen a megfelelő ember a vezérkar élén. Különösen azok után vált ez döntővé, hogy Imrédy politikája a külpolitikai elkötelezettség fokozása és a rendeleti kormányzás irányába mozdult. A honvédség számára kedvezőek voltak lépései. Legelső ténykedései közé tartozott, hogy addig is, míg a kormánynak széleskörű felhatalmazást biztosító honvédelmi törvény elkészítésére és életbe léptetésére sor kerülhet, az országgyűléssel elfogadtassa az 1938:XV. törvénycikket, mely 1939. június 30-ig ismét meghosszabbította a kormány felhatalmazását a gazdasági életben szükséges intézkedések megtételére, kiterjesztve azt a termelés folytonosságának biztosítását célzó intézkedések megtételére. Intézkedések születtek a kibővített fegyverkezési program megvalósítása érdekében is. Rátz Jenő gyalogsági tábornok, honvédelmi miniszter, augusztusban ismertette a minisztertanáccsal a honvédelmi törvény tervezetét, amelyik, „mivel hazánk jelenlegi helyzetét akár nemzetközi, akár országos viszonylatban vizsgálva feltétlenül számolnunk kell a háború lehetőségével”, az „összes intézkedéseket összefoglalva, módot és lehetőséget nyújt arra, hogy az országnak háború esetén a legteljesebb erőkifejtést biztosítsa”.⁴³

Werthnek kedvére volt a miniszterelnök határozott fellépése. A számára különben ellenszenves Rátzot is megfelelőnek találta a honvédség érdekeinek a kormányon belüli eredményes képviselésére. Feléledt a remény. Rangidős volta, nyugállományba vonulása előtt elért beosztásai, azon kevesek elé helyezték, akik egyáltalában szóba jöhetnek a vezérkar főnökeként. De katonai kvalitásainál, emberi magatartásánál fogva sem találhatunk nála alkalmasabb embert a vezérkar főnökének posztjára. Politikai megnyilvánulásoktól változatlanul távol tartotta magát, nehogy rossz színben tűnjön fel a kormányzó előtt. Biztos volt benne, hogy amennyiben a Legfelsőbb Hadúrnak előadhatná elképzeléseit, elnyerné bizalmát.

A bekövetkező eseményekre a legkevésbé sem számított. A történelem, de inkább a kormányzó ismételte önmagát. Közvetlen környezetében találta meg a provizórikus megoldást. Katonai Irodája vezetőjét, Keresztes-Fischer Lajos altábornagyot nevezte ki 1938. május 24-i hatállyal a vezérkar főnökévé. Keresztes-Fischer, aki három évvel korábban Somkuthyt követte a Katonai Iroda élén, elődjéhez hasonlóan maradéktalanul bírta a kormányzó bizalmát. Jól érezte magát a helyén. Eszébe sem jutott, hogy kényelmes beosztását a vezérkar főnökével cserélje fel. Éppen most, mikor a hadseregfejlesztési program naponta felelős döntések elé állítja a vezérkar irányítóját. Ő nem bírja az ezzel járó feszültséget és izgalmakat. Horthyval történt megbeszélést követően azzal a kikötéssel vállalta a feladatot, hogy rövidesen visszaveszi irodafőnöki beosztását. Mikor ez később megtörtént, a kormányzó főhadsegédi kinevezéssel jutalmazta szolgálatait.

Mivel Keresztes-Fischer nem kívánt hosszabb időre a vezérkar élén maradni, a kormányzónak végül döntenie kellett a vezérkar főnökének személyéről. A számításba jö-

⁴³ Magyar Országos Levéltár (MOL) Minisztertanácsi jegyzőkönyvek (Mt. jkv.) 1938. augusztus 10.

hető altábornagyok a következők voltak: Jány Gusztáv altábornagy, a 3. vegyesdandár parancsnoka, aki Keresztes-Fischer utódja lett a Katonai Iroda élén; Denk Gusztáv altábornagy 1938 májusában a hadsereg főparancsnokának helyettesévé lépett elő lovassági tábornokká történő előléptetése mellett; Littay András altábornagy a 7. vegyesdandár parancsnoka, akit meghagytak fontos beosztásában, ő legkevésbé sem jött számításba.

A megoldásnak Nagybacsoni Nagy Vilmos altábornagy látszott, aki ekkor az esetleges Csehszlovákia elleni hadműveletekben döntő szerepet játszó I. vegyesdandár parancsnoka volt. Ő azonban nem tartozott az esélyesek közé. Ennek okát Rátz honvédelmi miniszter támogatásában látta. Később így emlékezett a történetekre: „Egy alkalommal Rátz Jenő honvédelmi miniszter magához kéretett. Tudtam arról, hogy engem látott volna szívesen a vezérkari főnöki állásban. Azt hittem, hogy erről akar tárgyalni velem. Rátz este 7 óra tájban fogadott. Tulajdonképpen semmitmondó ügyeket tárgyaltunk meg, amikre már nem emlékezem. Az azonban megmaradt emlékezetemben, hogy elbeszélte az új vezérkari főnök, Werth kinevezésének a történetét. Erről a kinevezésről úgy értesült, hogy a kormányzó telefonon közölte vele, hogy Werth Henrik, a vezérkar új főnöke hamarosan felkeresi őt. Rátz honvédelmi minisztert ez a kinevezési mód, amely az ő megkérdezése nélkül, sőt megkerülésével történt, nagyon lehangolta. Elvárta volna, hogy a kinevezendő vezérkari főnök személyét illetően tőle is előzetesen véleményt kérjen a kormányzó. Az ügy annál is inkább bántotta, mert Werth és Rátz nem volt egymással jó viszonyban. Werth altábornagy – mint a IV. hadtest parancsnoka – Sónyi Hugó altábornagynak a honvédség főparancsnokává történt kinevezésekor, magát mellőzve érezvén, nyugállományba helyezését kérte, s most onnan hívta vissza a kormányzó.”⁴⁴

Nagy Vilmos nem lett ugyan a vezérkar főnöke, azonban sikerült kivívnia Werth el-lenszenvét és féltékenységét, ami meghatározójává lett későbbi szolgálati viszonyuknak. A kormányzót és körét is sikerült meggyőznie, hogy Nagy Vilmos a honvédségtől távozó Rátz, illetve a szintén tilos vizekre evező Imrédy elvbarátja.

A kialakult helyzetben csak Werth Henrik altábornagy reaktiválása jelenthette a megoldást. Valószínűleg Röder Vilmos és a konzervatív körök részéről Bethlen István is segített eloszlatni a kormányzó fenntartásait a magát korábban nyugállományba kérővel szemben. Megnyugtató volt, hogy a szélsőjobb nem exponálta magát mellette. A pártpolitikától magát elhatároló, feladatát békében és háborúban mindig kifogástalanul teljesítő, a revíziós politikában bízó és azért tenni kész tábornok alkalmas a vezérkar főnöki kinevezésre. A bizonyítási vágy is sarkallni fogja.

A még funkcióban lévő Rátz honvédelmi miniszternek a vezérkar főnöke személyével kapcsolatol elképzelését már érintettük. Habár a vezérkar kinevezendő főnökét neki kellett előterjeszteni az államfőnek, nagy sérelmére annak jelölésében fél hónappal levegőben lógó leváltása előtt már nem hallathatta szavát. Imrédy miniszterelnök véleményéről nem tudunk. Minden bizonnyal a honvédelmi miniszterének menesztésével és annak utódlásával kapcsolatol kérdések jobban izgatták. Számára Werth egyike volt a talonból elővárazsolt öreg katonáinak.

Werth életének reménye és nagy vágya beteljesedett. A kormányzó 1938. szeptember 29-i hatállyal Werth Henrik altábornagyot kinevezte a honvéd vezérkar főnökévé és előléptette gyalogsági tábornokká. Előtte a lehetőség, elképzelései szerint felépítheti és a revízió megvalósításának eszközévé teheti a honvédséget, hiszen, mint az 1937-ben életbe

⁴⁴ *Nagybacsoni Nagy Vilmos: Végzetes esztendőök. Budapest, 1986. 43–44. o.*

lépő szervei határozvány is megerősítette, a vezérkar főnökének kezében van a honvédség háborús alkalmazása, illetve az arra történő felkészítése.⁴⁵

Feladata ellátásban elsősorban a kormányzóra kívánt támaszkodni, akinek hadúri jogainak egy része elsősorban a vezérkar főnöke tevékenysége által valósul meg. Az alárendelést és szolgálati viszonyt tekintve a vezérkar főnöke közvetlenül az államfő parancsai alatt áll, tárgyi tekintetben azonban a honvédelmi miniszternek van alárendelve. Bízott benne, hogy a kormányzót kellő érveléssel – akár a politikusokkal szemben is – megnyerheti törekvéseinek. Erre jó alkalom, hogy a vezérkar főnökének a kormányzónál közvetlen előadási joga van. Vele a kontaktus fenntartása hivatali kötelessége. Ezen az sem sokat változtat, hogy előadása tárgyáról a honvédelmi minisztert előzetesen idejekorán tájékoztatnia kell, hogy esetleges észrevételeit időben megtehesse. Erre a hadsereg-főparancsnokkal szemben is kötelezett. Sürgős ügyekben azonban, amikor az említettek előzetes tájékoztatása az ügy sérelme nélkül nem lehetséges, az utólagos tájékoztatás lép életbe. Az ügy sürgőssége a vezérkar főnökének megítélésétől függ. A hadsereg főparancsnokának történő referálást szükségtelennak tartotta, mint magát a főparancsnoki funkciót is.

Nem véletlenül igyekezett túlonúl is a Legfelsőbb Hadúrra támaszkodni és bizalmát megnyerni. Tisztában volt vele, hogy egy politikailag egyre nehezedő időszakban került a honvédség élére és egyben a nagypolitikába. Életében először kell miniszterekkel, politikusokkal – köztük arisztokratákkal – érintkeznie, megnyilatkozniá előttük és érvelni igaza mellett. Ebben eddig nem volt gyakorlata. Kipróbált öreg politikusok mosolyogtak rá, és sejtette, hogy a háta mögött azonnal leszólják. Nem akarta meghallani vele szemben használt jelzőiket. Fokozta zavarát, hogy politizáló tábornokokat, tiszteket is látott, akik nagy igyekezettel keresték civil politikusok, pártvezérek kegyeit. Ezek kerülték őt, ahelyett, hogy szint vallottak volna. Meg volt győződve, hogy a hadseregben vissza kell szorítani a politizálást, és helyre kell állítania a fegyelmet. Ez a hadseregben lévő viszonyok letisztulását és átláthatóságát fogja eredményezni. E nélkül nem lehet hadsereget vezetni.

Osztatlan bizalommal közeledett a vezérkari testület tagjaihoz, a vezetés elit gárdájához, akik közül többeket az akadémiáról ismert. Úgy vélte, tekintélye van előttük. A honvédségnél eddig szokatlan módon, hivatala átvétele alkalmából október 10-én fennkölt hangú vezérkari parancsban fordult a vezérkari testület tagjaihoz: „A szebb jövőbe vetett rendíthetetlen hittel eltelve léptem beosztásomba. Szilárd hitem abból a meggyőződéséből is ered, hogy oly testület főnöke lettem, amelynek kimagasló értéke, tudásának rangos színvonala és példás szorgalma osztatlanul segítségemre lesz az elem tornyosuló, rendkívüli feladatok megoldásában.” Bizalmának alapját az képezi, hogy szerencsés lehetett „a vezérkari testület számottevő részét nevelni és előkészíteni a Honvéd Vezérkarra váró, magasztos, s – talán napjainkban – már tette hívó feladatokra”.⁴⁶

A testület idősebb részével viszont a világháborús és azt követő időszakban került „az egymás megismerését és megbecsülését elősegítő, szolgálati viszonyba”. Szükségesnek tartotta, hogy bemutatkozása „első perceitől kezdve kétséget eloszlató módon” minden

⁴⁵ Szervi határozvány a honvédség számára (1937): A honvéd vezérkar főnökének hatásköre és kötelessége a honvédség háborús alkalmazására, illetve az arra történő felkészítésére terjedt ki. A vezérkar főnökei – elsősorban is Werth – a saját köteleiket és kötelességeiket meghatározó szervei határozványokkal kapott jogosítványaikat sajátos öntörvényűséggel igen széles körűen értelmezték: felhatalmazásra a hadsereg ügyeit illető bel- és külföldi tárgyalásokra, kapcsolatok önálló létrehozására, sőt szóbeli megállapodásokra is. Minderre lehetőnek vélték az utólagos tájékoztatás kötelemének kiterjesztését is. Ez konfliktushoz vezetett mind a kormányfővel és a kormányzati szervekkel, mind pedig a gazdaság és ipar vezetőivel egyaránt.

⁴⁶ HL. Eln. Vkf. 4. 1938/42545.

vezérkari tiszttel ismertesse azokat az alapelveket, melyek magától értetődően magatartásuk alapjait kell képezzék. A vezérkari tisztet „férfias, nyílt, a legmagasabb célra ellenállhatatlanul törő, szilárd jellem ékesítse”.⁴⁷ Forró nemzeti érzés hassa át, mint nagy tetek és áldozatok rugója. Hassa át az előjárók iránti feltétlen bizalom és engedelmesség. Legyen a vezérkari tiszt magas szintű szaktudás birtokában. Képzettsége azonban nem lehet öncél. Jóakarátú belátással kell párosuljon. Ez esetben nem fog az a „meglévő és vélt hibák meddő felkutatására, boncolgatására felhasználódni, hanem mint az egyed és összesség közös kincse nagy teljesítmények lendítőkerekévé válik”.⁴⁸

Az új főnöknek a vezérkari testület iránti megbecsülésén nyugvó várakozásteljes sorai megelégedettséggel tölthették el az érintetteket, ami azonban ezután a vezérkari tisztek politizálásáról következett, már nem mindenkiből váltott ki osztatlan lelkesedést. „Pártpolitikai elveket a vk. tiszt nem hangoztathat! A mi »politikánk« adva van, mert az nem lehet más, mint az, amit a Legfelsőbb Hadúr, kormánya kinevezésével szentesít. Ennek a politikának kell alárendelnie magát minden vk. tisztnek, ennek kell, hogy letéteményese legyen kifelé is, s nem tekintgethet jobbra vagy balra, hogy ily módon átmentse személyét a politikai változások esetére.”⁴⁹

A túlzottan jobb felé nyitó Imrédy-kormányban bekövetkezett változásoknak a honvédelmi miniszter is áldozatul esett. A vezérkar egyes szimpatizáns tagjai számára, akik a miniszterelnök politikai törekvéseihez való igazodástól előremenetelük meggyorsítását remélték, ez kemény figyelmeztetés volt. A kormányzó akaratával történő legcsekélyebb ellenszegülés megengedhetetlen, sőt, üldözendő. A vezérkari tiszt „magasztos eszményeitől” távol kell álljanak a szélsőséges eszmék, politikai megnyilvánulások.

A vezérkari szolgálat minden részletét kiválóan ismerő Werth hosszasan sorolta az annak ellátásával kapcsolatos kívánalmait, tanácsait. Ezek megszívlelendők voltak, és senkinek sem lehetett kétsége, hogy ezek betartását a maga ellentmondást nem tűrő módján meg is fogja követelni. Bár nem volt naiv, mégis meg volt győződve, hogy a vezérkari tisztek zöme készen áll feladata fenntartások nélküli betöltésére. Önmagából indult ki, aki katonaeletének hosszú évtizedei alatt lételemének tekintette a szabályzatok szerinti maradéktalan szolgálatot. Ezt követelte beosztottjaitól is.

Figyelemre méltó részét képezte a parancsnak a vezérkari tisztnek a csapattiszttel szembeni magatartásával kapcsolatos figyelmeztetés, ami szintén nem volt szokásos megnyilvánulás a vezérkar korábbi főnökei részéről. A vezérkari tiszt legyen „szerény, tisztelettudó és feltétlen bajtársias” csapattiszt bajtársával szemben. Gondoljon arra, hogy a csapattiszt van hivatva végrehajtani a legnehezebb körülménynek között, akár vére hullása árán is a parancsot, amit a vezérkar szerkeszt. A vezérkari tiszt is a csapattól jött és végül oda tér vissza. Ki kell alakítani a kölcsönös bizalmat. Súlyos és nehéz feladat ez, amelynek megoldásán valamennyi vezérkari tisztnek „állandóan és lelkiismeretesen” munkálkodni kell.

Werth nagy lendülettel fogott a munkához a vezérkar élén. Alapvetőnek tartotta a mozgásterét meghatározó és máris késében lévő fejlesztési munkálatok meggyorsítását, az ehhez szükséges feltételrendszer biztosítását. Amint ezt korábbi írásaiban is kifejtette, az első világháborús vereség okát a politikai és katonai vezetés összhangjának és együttműködésének hiányából is eredeztette. A hiba ismétlődését elkerülendő, a revízióra ké-

⁴⁷ HL Eln. Vkf. 4. 1938/42545.

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ Uo.

szülő és ehhez hadseregét fejlesztő államnak meg kell teremteni a szükséges összhangot a bel- és külpolitikai, valamint gazdasági feltételek érvényesítése érdekében. A világbozús vereség okait latolgató, a megoldás útját korábban a jövő elithadseregében kereső és arról értekező stratégia áll előttünk, akitől változatlanul nem állhat távol, hogy a kormány politikája nyomán megteremtendő nemzeti összefogással és erőfeszítéssel a honvédség ezen elvek jegyében szükséges fejlesztése is megvalósítható. Ennek követelése és ösztönzése az ő és az általa vezetett vezérkar elsőrendű kötelessége.

A fenti elvek jegyében hirdetett programot a beosztottjainak hivatali bemutatkozása során. Az előttük álló tennivalók közül a hadrendfejlesztésnek a külpolitikai helyzet megkívánta meggyorsítását jelölte meg legfontosabbnak. A honvédség fegyverzeti és felszereltségi állapota egyelőre siralmas, ami eleve lehetetlenné tette a német–csehszlovák konfliktusba való bekapcsolódást. Ha ez a helyzet sokáig fennáll, kizárja a külpolitikai helyzetből esetlegesen adódó lehetőségek kihasználását. Márpedig a jelenlegi feltételek mellett a hadseregfejlesztési munkálatok üteme egyelőre oly lassú és oly sok kívánnivalót hagy maga után, hogy a hadra foghatóság elérése megengedhetetlen messzeségbe tolódik ki. A hivatalba lépő Bartha Károly szolgálaton kívüli tábornagy, honvédelmi miniszterrel hamarosan kidolgozzák azokat az elveket és szükségesnek tartott intézkedéseket, melyek elfogadtatása és végrehajtása a dinamikus hadseregfejlesztés alapját képezhetik.

Mielőbb meg kell szilárdítani a katonai vezetés együttműködését a kormányzattal. A beruházási törvény mellett további törvények, köztük a már folyamatban lévő honvédelmi törvény mielőbbi megalkotásával lehetőséget kell teremteni a hadsereg érdekében végrehajtandó mindennemű igazgatási és gazdasági intézkedések megtételéhez. Már békében valamennyi polgári érdeket és szükségletet a honvédség fejlesztésének kell alárendelni. Az államigazgatásból és gazdaságból ki kell szűrni mindazon lehetőségeket, melyek sértik a honvédség érdekeit. A kormány ne hozzon a hadsereget érintő intézkedéseket a honvédelmi miniszter és a vezérkar főnökének előzetes tájékoztatása és véleményének kikérése nélkül.

Jelentős összeggel kell emelni a milliárdos fejlesztési programot és a honvédelmi költségvetést. Kormányzati eszközök igénybe vételével mindent meg kell tenni a hadiipari tevékenység hatékonyabbá tételéért. Állami hitelekkel és kedvezményekkel is kell növelni a hadiipari kapacitások megteremtését, az iparanyag és félgyártmány ellátását. Akár politikai és gazdasági áldozatok árán is meg kell teremteni a szükséges importlehetőségeket.

Elsőrendű fontosságúnak tartotta a vezérkar főnöke, hogy a kormány külpolitikai vonalvezetése fenntartások nélkül megfeleljen a revízió érdekeinek. A hadseregnek e cél érdekében történő fejlesztése és mielőbbi hatásos alkalmazásának lehetősége elsősorban csak a német kormányval szoros együttműködésben képzelhető el. A jövőre nézve le kell vonni a következtetéseket a német–csehszlovák konfliktus során kialakult kellemetlen helyzetből.

Erős kézzel és határozottsággal könnyen alakítható testületnek tartotta a vezérkar főnöke a honvédség egész hivatásos tisztikarát. Nélkülük a mégoly kiváló törekvések is dugába dőlhetnek. Ezt azért tartotta hangsúlyozandónak, mert a tisztikar jelentős hányada nyíltan kifejezésre juttatta egyetértését Imrédy, sőt Szálasi törekvéseivel, valamint egyéb szélsőséges nemzetiszocialista és fajvédő pártokkal, csoportokkal. Habár ezek törekvései részben egybehangzanak a hivatalos kormány politikai törekvéseivel, bomlasztóak, megjelenésük a tiszték között üldözendő. Meg volt győződve, hogy ezek a nemkívánatos politikai tendenciák – melyek megzabolázására ő is hivatott – egyrészt a vezetés korábbi gyengeségének, másrészt annak a türelmetlenségnek tudhatók be, mellyel a tisztikar az

egyre később kibontakozást ezeknél kereste. Amennyiben a vezetés a tisztikarnak azon jogos követeléseit, melyek megvalósulását egyesek eddig szélsőséges politikai pártok programjaiban vélték megtalálni, határozott célok érdekében felkarolja és erre mozgósítani képes, levezeti a felgyülemlett elégedetlenséget, és a cselekvőképes energiákat a helyes irányba tereli.

A hivatala átvételével és a szükséges tájékozódással járó tennivalókat háttérbe szorította a magyar–csehszlovák tárgyalások és az első bécsi döntéssel kapcsolatos vezérkar főnöki feladatok sokasága. A csapatok mozgósítása és felvonulása, majd a bevonulás az előre elkészített tervek szerint bonyolódott le. A vezérkar új főnökére még csak a csapatok mozgásának figyelemmel kísérése és ellenőrzése hárult. Azonban megváltozott a helyzet a minisztertanácsnak Kárpátalja megszállásáról hozott november 8-i döntését követően. A térségben lévő csapatok gyors felkészítése és a megszállás lebonyolítása már feladat elé állította őt és az általa irányított vezérkart. Miközben a magyar diplomácia az olasz és német partnereinél a lépés várható fogadtatásáról tájékozódott, a megszállás előkészítésére és végrehajtására operatív csoport alakult. Az Imrédy Béla miniszterelnökből, Kánya Kálmán külügyminiszterből, a honvédség részéről Bartha Károly honvédelmi miniszterből és Werth Henrikből álló csoporthoz még Andorka Rudolf vk. ezredes, a 2. vkf. osztály vezetője csatlakozott. November 19-én Werth beszámolt az előkészületekről. A helyzetet optimistán ítélte meg, az akciót különösebb nehézségek nélkül végrehajthatónak tartotta. A már felvonult csapatok két-három nap alatt be is fejezhetik a megszállást. Andorka óvatosabb volt főnökénél, ő tíz nappal számolt, mondván, egy ellenállás nélküli pacifikációs séta is eltarthat odáig. Márpedig ellenállással is számolni kell. Osztályvezetőjének megnyilvánulása bosszantotta Werthet. Ő gyengébbnek ítélte meg az itt állomásozó és dezorganizálódó csehszlovák csapatok várható ellenállását. Bízott a német–olasz – elsősorban diplomáciai – támogatásban is. Az előterjesztett eredeti hadműveleti terv szerint a magyar és lengyel szabadcsapatok egyidejű felléptével, a románoknak a lengyelek által biztosított semleges magatartása mellett 2 hadtesttel november 20-án megindítják a támadást. A honvédség még rendelkezésre álló hadtesteit Csallóköz és Rozsnyó környékén biztosították volna az akciót. A támadás napját november 20-ban szabták meg. Ezt azonban a csapatok felvonulásának késése miatt november 21-re, majd 22-re kellett halasztani.⁵⁰

A honvédség megmértetésére azonban nem került sor. Ribbentrop november 21-én elmarasztalta a bécsi döntés megszegésére készülő hálátlan magyar kormányt. Imrédy levonta a következtetést: a németek korábbi sérelmeiket nem egykönnyen felejtik el. A további revíziós lépésekhez csak egy Németországnak tetsző megengedő politikán át vezet az út. Werth egyetértett. A történeteket a honvédséget is kínosan érintő blamázsnak tekintette. Ez elkerülhető lett volna megfelelő külpolitikai előkészítés esetén.

Werth az eseményeket követően hosszú beszélgetést folytatott Andorkával a nemzetközi politika várható alakulásáról. Nem osztotta véleményét, hogy a világkoalíció meg fogja folytatni Németországot. Ő egyértelműen, csak a „Németországgal való szoros kooperációban látja a követendő utat”, ezért „be kell hódolnunk a németeknek!” Andorka megjegyezte naplójában: „Azt sem értem akkor, hogy miért harcol Werth a nyilasok ellen és egyéb ilyenek ellen?”⁵¹ A vele szemben ellenérzéseket tápláló és már a távozás

⁵⁰ *Andorka Rudolf*: A madridi követségtől Mauthausenig. Budapest, 1978. 64. o.

⁵¹ *Andorka*: i. m. 70. o.

gondolatával foglalkozó Andorka naplójában igen sarkosan fogalmazta meg az általa mondottakat. Lehetséges, hogy ezek a szavak nem egészen így hangzottak el, azonban semmi kétség a megnyilatkozás tartalmát illetően. Csak Németországgal szoros kapcsolatban tartotta megvalósíthatónak a revíziót, illetve erre a honvédség felkészítését. A kormány különben sem engedheti át a kezdeményezést a szélsőséges erőknek. Csak ily módon lehetséges kifogni a szelet a vitorlájukból.

Főnök és beosztott kezdetben nem szimpatizáltak egymással. Werth számára Andorka túlzottan nagypolgári volt, míg az szűklátókörűségben marasztalta el őt. Kapcsolatuk azonban rövid együttműködésük során is változott. A vezérkar főnöke ha néha morogva és ellentmondva is, de egyre nagyobb érdeklődéssel hallgatta a széles látókörű és jól informált, a hadseregen kívüli politikai és polgári értelmiségi körökben járatos beosztottjának véleményét.

Werthet nyugtalanították a nyilasoknak a hadseregben egyre fokozódó tevékenységéről érkező hírek. Megvetette és a hadsereg fegyelmére veszélyesnek tartotta a handabandázó nyilasokat és a nekik behódolt tiszteteket. Elsősorban ellenük kereste a fellépés lehetőségét. Elbizonytalanodott, amikor Imrédynek a hadsereg fegyelmére nem kisebb veszélyt jelentő, sőt őt személyében is támadó és a katonai vezetésben változásokat követelő, hangjukat egyre erőteljesebben hallható híveivel került szembe. Ezek az ő megnyilvánulásaiiban a miniszterelnökkel szembeni bizalmatlanságát vélik felfedezni. A növekvő ellenséges hangulat mögött nem volt nehéz a miniszterelnök elsőszámú bizalmasának, Rátz Jenőnek a hatását fellelnie. Meglepte annak számára elfogadhatatlan, nyugállományú tábornokhoz méltatlan viselkedése.

A vezérkar főnöke nehezen tudott elgázodni a miniszterelnök viselkedésén. Bizalommal közeledett felé. Mint a fegyverkezési program egyik megalkotójától, megértést és támogatást remélt tőle. Sőt, nem álltak távol tőle az erők koncentrálására, a vezetés egy kézbe vételére irányuló törekvései sem. A hivatalba lépése óta eltelt viszonylag rövid zűszólt időszak nem hagyott elégséges időt, hogy a kormányelnökhöz való viszonyát alaposabban tisztázza, s értékelje a körülötte kialakuló belpolitikai erővonalakat. Azt tapasztalta, hogy a kormánypártban lappangó, eddig is már a kormány átalakításához vezető ellentéteknek a kárpátaljai külpolitikai kudarcot követő további éleződése nem maradt hatástalan a tisztikar egyes tagjaira sem. Meglepő és szoltalan volt, hogy parancsa ellenére főként a fiatalabb vezérkari tisztet még a közvetlen környezetében is egyre nyíltabban tovább politizálnak. Őt háta mögött nyugdíjából visszahívott, begyepesedett és apolitikus vén salabakternek tartják, aki nem érti meg az idők szavát.

Andorka naplójában leír egy Werthre nagy hatást gyakorló esetet. December közepén a tisztikar nyilas voltáról folytatott bizalmas megbeszélést a főnökkel, amikor az észrevette, hogy Álgya-Pap Zoltán vk. alezredes, saját szárnysegéde az ajtónál hallgatózik. „Igen kellemetlen jelenet volt. Végeredményben Álgya nem rossz, hanem nagy számár. A főnök leváltatja.”⁵² A leváltás igen gyorsan meg is történt.

A tisztet felfogásáról gyűjtött adatok az mutatták, hogy egyesek bizalma a Legfelsőbb Hadúrban is megrendült. Ezt Werth igen súlyos, az egész hadsereg fegyelmét alapjában aláásó, tührhetetlen megnyilvánulásnak tartotta. El is határozta, hogy felhívja erre a kormányzó figyelmét. Bár az antiszemitizmus távol állt tőle, arra a megállapításra jutott, hogy a Horthy-fiuk zsidóbarátsága, valamint az a tény, hogy a kormányzó zsidó nagytó-

⁵² *Andorka*: i. m. 75. o.

késekkel érintkezik, egyes tisztek ellenszenvét váltja ki. Úgy látszik a maga módján kezd bedőlni a túlzóknak – jegyezte fel naplójában Andorka –, mikor a szélsőjobb visszaszorításáról beszélgetve, Werth megemlítette neki szándékát. Óvta ettől főnökét, még ha különben jóakaratu szándékkal közelednék is.⁵³

Miközben Imrédyvel és követőivel meggyűlt a baja, megrendült benne azok bizalma, akik éppen a hadseregbeli politizálás megszüntetését, a szélsőjobb előretörésének megakadályozást várták tőle. Úgy látszik, Werth nem tud rendet teremteni a hadseregben – fogadta december végén Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter a nyilasok elleni közös fellépés ügyében összehívott értekezletre érkező Andorkát. Éppen az általa előadottaktól kellőképp felbőszülve, miszerint a hadseregben megtett lépések nem bizonyultak eléggé hatásosnak, fejtette ki elmarasztaló véleményét. A polgári társadalomban már rend van, a baj a honvédségben található. Teljes a zűrzavar, a tisztikar fegyelme a mélyponton. Werth különben egy „öreg voják”, akinek nincs érzéke a politikai finomságok iránt. Andorka igyekezett védeni főnökét, aki „egész életében hozzászólt, hogy egyes emberek között legyen, s ezért »jóhiszemű« mindenkivel szemben.”⁵⁴ Keresztes-Fischer Imrédy és Csáky jelenlétében Bartha Károly honvédelmi miniszterrel is összevesztett, aki igyekezett megvédeni a tisztikart vádjaitól.

Bartha később magához kérte Andorkát, aki neki is kifejtette véleményét a tisztikar politizálásáról. Kifakadt Werth ellen, aki szerinte a tisztikart hordának tartja. „Akkor ne csodálkozzék, ha a tisztikar bizalmát nem tudja megnyerni.” Bartha „egyszerűen nem akar világosan látni, maga is Imrédy »radikális« vonalán áll. Behunyja a szemét és mindent gyönyörűnek lát” – jegyezte meg Andorka.⁵⁵

Werth megrökönyödéssel fogadta a híreket. A honvédség politikamentessége felett örködni a vádaskodó Barthának is elsőrendű kötelessége.

A vezérkar főnöke a több oldalról jövő szorítás középpontjában érezte magát. Kezdetben bizonytalan volt ugyan a színpalak mögötti politikai küzdőtéren való eligazodásban, azonban nem kellett sok idő, hogy felismerje a Horthy és Imrédy közötti növekvő ellentétet. A kormányzóval szembeni politizálás tarthatatlan. A nemzet erőfeszítésének jelen szakában romboló hatása. A hadseregre gyakorolt hatása pedig egyenesen katasztrofális. A kormányzónak ezen mielőbb változtatnia kell. Már-már a lemondás gondolatával foglalkozva panasolta el neki a körülötte kialakult lehetetlen légkört, mely a honvédség jövőjére is veszélyes. A kormányzó megnyugtatta és bizalmával megerősítette őt pozíciójában. Nem hátrálhat tehát. Rendet kell teremtenie. Ezt várja tőle a Legfelsőbb Hadúr, akít a mögötte álló Bethlen-csoport egyre határozottabb fellépésre biztat. Nem vesztheti el alig megszerzett, törékeny bizalmát. Annak meglátásához pedig, hogy Horthy és a miniszterelnök közötti harcban ki lesz a győztes, nem kellett különösebb éleslátás.

Werth 1939. január elején újabb paranccsal figyelmeztette a vezérkari testületet. Véget fog vetni a politizálásnak. „Három hónap előtt, a vezérkari főnökség átvétele alkalmával kiadott parancsomban megrajzoltam az eszményi vezérkari tiszti képét, és ugyanott tiszttáztam a politikával kapcsolatos nézetemet is. Minden kétséget kizáróan írásba adtam akkor, hogy: »Pártpolitikai elveket a vk. tiszti nem hangozthat! A mi politikánk adva

⁵³ *Andorka*: i. m. 78. o.

⁵⁴ Uo. 79. o.

⁵⁵ Uo. 80. o.

van, mert az nem lehet más, mint az, amit a Legfelsőbb Hadúr kormánya kinevezésével szentesít. Ennek a politikának kell alárendelnie magát minden vk. tisztnek, ennek kel, hogy letéteményese legyen kifelé, s nem tekintgethet jobbra vagy balra, hogy ily módon átmentse személyét a politikai változások esetére».⁵⁶ A vezérkarban még mindig nem szűnt meg a politizálás, és egyesek még mindig hangoztatnak pártpolitikai elveket s tesznek célzatos politikai kijelentéseket oly formában, amely nem egyeztethető össze sem a katonai fegyelemmel, sem azzal az egészséges szellemmel, amellyel komoly és fontos rendeltetésű testületnek, mint a vezérkar, rendelkeznie kell. „Még egyszer és utoljára a legnagyobb mélyre figyelmeztetem a vezérkari testület minden tagját, hogy feltétlenül tartózkodjék minden politikai megnyilatkozástól... E testület egyedeinek meg nem gondolt kijelentései továbbá azt a szörnyű veszélyt is magukban rejtik, hogy a csapattiszteknek rossz példát adva, azokat hasonló könnyelmű cselekedetekre, megnyilatkozásokra ösztönzik. A vezérkari tisztet tehát alaposan gondolják meg, hogy e téren mit mondanak, mit cselekednek! Hatványozott mértékben vonatkozik a felelősség az idősebbekre is, főként az előjárókra... annak az előjárónak eljárása pedig, aki alárendeltjét vagy alárendeltjeit éppenséggel a politika mezejére igyekszik terelni – ahelyett, hogy onnan visszatartaná –, meg nem bocsátható bűn, amely feltétlen megtorlást érdemel!” Azok a vezérkariak, aki a parancs ellenére sem hajlandók elszakadni a politikától, kérjék nyugdíjazásukat, mert különben ő lesz kénytelen nyugdíjaztatni őket. Hangsúlyozni kívánja azonban: mindez nem jelenti azt, mintha nem lenne megengedett, sőt kötelesség a vezérkari testület számára, hogy „az új koreszméket megismerjék, tanulmányozzák”.⁵⁷

A miniszterelnök menesztése a levegőben lógott. Werth bűnultsága oldódott Imrédyvel és híveivel szemben. Hiuságában is megsértve, a fő ellenfelének tartott Rátz és hadseregbeli követői ellen fordult. Keresztes-Fischer rátapintott Werth legsebezhetőbb pontjára. Nem rejtette előtte véka alá, hogy Rátz Imrédynél keményen fúrja.⁵⁸ Werth sem maradt adós, február 7-én élénk színekkel ecsetelte Keresztes-Fischer előtt Rátznak a hadseregre ható destruktív szerepét. Egyértelműen őt tette felelőssé a bomlásért.⁵⁹

Változatlanul bízott a németekben. Nagy várakozással tekintett Csáky januári berlini látogatása elé, aki hazatérve igyekezett a valósnál pozitívabb képet vázolni Werth előtt, tompítva a Hitler szájából a csehszlovák kérdésben eddigi tanúsított magyar magatartás miatt elhangzott szemrehányások élet. Hitler nyugalmat akar a határ mentén, ezért a magyar terroristák zűntessék be a nyugtalanság keltését. Ez utóbbi nem volt Werth ellenére, mert már korábban is fel akart lépni az általa gyűlevésznek tartott társaság ellen. Mindazonáltal Csáky érzése szerint a németek hallgatásuk ellenére sem tartják elintézettnak a csehszlovák kérdést. Nem ingatta meg Csáky beszámolója. Bizott Hitler jóindulatának visszaszerzhetőségében.

Andorkát, akit együttműködésük során kezdte megismerni főnöke pozitív tulajdonságait, minduntalan meglepte annak német vonalon tanúsított szándékos vagy akaratlan naivitása. „Én a főnököt mindig egy nagyobb horizontú kritikus koponyának tartottam, de most kénytelen vagyok azt mondani, hogy »naiv«.”⁶⁰

⁵⁶ HL Eln. Vkf. I. 1939/711.

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ *Andorka*: I. m. 90. o.

⁵⁹ Uo. 102. o.

⁶⁰ *Andorka*: i. m. 103. o.

Valóban, Werth hinni akart. Nagy hatással voltak rá Sztójay jelentései. Meg volt győződve, hogy a sajátos katonai szempontokat érvényre juttató követ a katonai vezetés számára is értékes információkat küld. Már 1928-tól katonai attaséként kiemelt kötelességének érezte a magyar és német vezérkar közötti kapcsolat építését, majd 1935-től jelentései és elemzései sohasem mulasztották el az eseményeknek a követ feladatát meghaladó mélységű katonai elemzését, a politikusok előtt sem eredménytelenül állítva előtérbe a német hadsereg erejét, amit feltétlenül figyelembe kell venni a magyar politikai döntéseknél. Túlbecsülte a német fegyverkezés arányait és a német hadsereg erejét, hogy eloszlason kétségeket, s fogékonyabbá tegye a magyar politikát a birodalmi törekvések iránt. Jelentései a német hadsereg létszámát 20 millióra, a mozgósítható hadosztályok számát 150-220-ra becsülték. Hasonlóképp felnagyította a Luftwaffe erejét. Olyan, közelebről meg nem határozott típusú új repülőgépekről jelentett, melyek bármikor elérhetik Anglia partjait, és döntő csapást mérhetnek az angol flotta támaszpontjaira. A várható háború esetén német elgondolás szerint „Közép- és Kelet-Európa államainak azonnal és konkrétan állást kell foglalniuk egyik vagy másik fél mellett”.⁶¹

Sztójay februárban hitelt érdemlő informátorra hivatkozva jelentette: Németország szándéka a csehszlovák kérdés megoldása. A keleti részek Magyarországhoz kerülhetnek. Amikor rámutatott, hogy „az időpontot jó előre kellene, hogy velünk közöljék, s hogy a tárgyban konkrét megállapodások és katonai megbeszélések is szükségesek”, informátora azt válaszolta: a likvidálás talán már áprilisban, de szándékuk szerint mindenképpen még ebben az évben történhet meg. Az ezzel kapcsolatos magyar nyugtalanosságra célozva még megjegyezte, hogy Németország nem fog a nyugati államokkal háborúba keveredni. A felkészületlen magyar hadsereg alkalmazásával kapcsolatos aggályok leszerelését célozta – Sztójay szerint más oldalról is megerősített – képtelennek tartott állítása, miszerint a csehszlovák hadsereg meggyengült, nehéztüzérségi anyagát a németek megvásárolták, azok már a birodalom területén vannak.⁶²

Werth az ország és hadsereg helyzetének megítélésében általában azonos véleményen volt a jelentős politikai karriert befutó Sztójayval, tekintélye az évek során egyre nőtt szemében. Megbízott széles politikai látókörrel ötvöződő katonai szakértelmében, véleményét saját tevékenysége és döntései során figyelembe vette. A honvédség és a birodalom politikai és főként katonai körei között alakuló kapcsolat elsősorú letéteményesének tekintette. Sztójay kéretlenül is folyamatosan informálta a német illetékeseket a vezérkarnak és a hadsereg tisztikarának a német külpolitikai törekvésekkel kapcsolatos nézetazonosságáról, a német hadsereg iránti rokonszenvéről, sőt azokról a véleménykülönbségekről is, melyek a vezérkar és annak főnöke, valamint a kormány között fennállnak.

A februári napokban Werth számára érthetetlen volt, hogy miközben nem hivatalos berlini információk ahhoz a következtetéshez juttatták a kormányt, hogy készen kell állni a cselekvésre, miért nem meri elrendelni a legszükségesebb katonai előkészületeket sem. Ha a csapatok mozgósítását és felvonultatását a rutén határon mellőzik is, de legalább ennek előkészítése történjen meg. Így nem lehet kihasználni majd az alkalmat. Egyszerűen „nem lehet megmagyarázni neki – jegyezte fel február 28-án Andorka –, hogy addig, amíg a németek ellenállását le nem győztük, kilátástalan minden katonai vállalkozás.

⁶¹ MOL K 64-81-21-1939. Rep.

⁶² Uo.

Werth javíthatatlan pronémet, aki képtelen látni más szemüvegen át.” „Német–magyar katonai szövetségről álmodozik és vakon bízik a németek katonai fölényében.”⁶³

Werth türelmetlenségének híre természetesen Berlinbe is eljutott. Március 5-én német Abwehr tiszték érkeztek Budapestre, hogy magyar kollegájukkal, Andorkával tisztázzák a két hadsereg együttműködésének kibontakozását zavaró kérdéseket, mint például a ruténkérdés. Andorka igyekezett megnyugtatni őket a ruténekkal szembeni magyar szándékokat illetően, azonban rámutatott, hogy ha nekünk nem engedik megoldani a kérdést, majd Varsó és Bukarest megteszik.⁶⁴

A vezérkar főnöke végül is nem várt tovább, hanem március 10-én Teleki miniszterelnöknek kifejtette véleményét a ruténkérdésről. A jelek arra utalnak, hogy előbb-utóbb aktuálisabbá válik a megoldás. Ennek érdekében viszont aktívabb külpolitikára és a hadseregnek adott határozott instrukciókra van szükség. Javasolta Telekinek az együttműködés szorosabbá tételét a lengyel szabadcsapatokkal, továbbá – amennyiben a részleges mozgósításra egyelőre nincs lehetőség – a honvédségen belül tényleges tisztekből és legénységből olyan illegális alakulat megszervezését, melynek révén Magyarország a mozgósítás elrendelése és ezzel a külföld figyelmének előzetes felkeltése nélkül bármikor készen állhat a Kárpátaljára való meglepetésszerű behatolásra.

Teleki nem volt elragadtatva a vezérkar főnökének elképzeléseitől, feleslegesnek és megvalósíthatatlannak tartotta. A csehszlovák kérdés kiéleződése láttán azonban ő is szükségesnek vélte, hogy Sztójay érdeklődjön a német külügyminisztériumban a német szándékok iránt. Ribbentrop nyugalomra intette Sztójajt, de ígéretet tett, hogy a csehszlovák kérdésben bekövetkező változások esetén időben kapcsolatba lép a magyar kormánnyal.⁶⁵

A Tiso eltávolításra tett március 10-i kísérlettel felgyorsultak az önálló Szlovákia kikiáltásához vezető események. Werth 11-én részleges mozgósítás elrendelését kérte. A változatlanul óvatos kormány azonban csak két évfolyam fegyvergyakorlatra történő bevonulathoz, valamint a határvadász-zászlóalj felriasztásához volt hajlandó hozzájárulni.⁶⁶

Ilyen előzmények után a honvédséget végül készületlenül érte Hitler március 13-i üzenete: a magyar kormány szabad kezet kap Kárpátalja elfoglalására. A katonai akció megindítása – március 15. – előtt teljes titoktartást kért.⁶⁷

Werthnek fenntartásai voltak, mikor a kormányban eluralkodó lelkesedés közepette tudtára adták, hogy két nap múlva meg kell indítania a csapatokat. Korábban egy hetet kért volna a mozgósítás végrehajtásához, illetve a csapatok felvonultatásához, mivel a honvédség akkori állapotában csak a mozgósítás előkészületei is 72 órát vettek igénybe.⁶⁸ A rendelkezésre álló rövid idő a mozgósítást már lehetetlenné tette, csak a fegyverben lévő soralakulatok jöhettek számításba. Az akciót zömükben február 1. óta szolgáló újonccal kellett végrehajtani, ami kockázatos volt. Nem lehetett kétséges, hogy a Kárpátalján állomásozó 12. csehszlovák gyaloghadosztály, valamint a 2. gyorsanmozgó hadosztály 2. gépkocsizó dandára ellenállás estén jelentős veszteséget okozhat a benyomuló magyar

⁶³ Andorka: i. m. 108. és 109. o.

⁶⁴ Uo. 110. o.

⁶⁵ MOL K 64-83-336/a 236/1939. Rep.

⁶⁶ Andorka: i. m. 114. o.

⁶⁷ A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról. (Összeáll. Ránki György, Pamlényi Ervin, Tilkovszky Loránt.) Budapest, 1968. (A továbbiakban: A Wilhelmstrasse...) 368. o. (198. sz.)

⁶⁸ HL Eln. Vkf. 1. 1939/3402.

csapatoknak, sőt az egész hadművelet sikerét is megkérdőjelezheti.⁶⁹ Ilyen körülmények között Werth a legnagyobb kétségektől gyötörve adta ki március 13-án a parancsot a rendelkezésre álló alakulatok azonnali felvonulására a két nappal később megkezdendő megszálló hadműveletekhez. Menetből kell harcba lépni. Súlyképzés lehetetlen. Ki vállalja a felelősséget a veszteségekért? Szorongását nem sokban oldották a szlovákiai helyzetről érkező hírek, melyek az önálló szlovák hadsereg követelése következtében kiéleződött cseh és szlovák ellentétekről, a cseh katonáknak a Hlinka-gárdával való összecsapásairól, valamint a Szlovákiában állomásozó alakulatok moráljának rohamos csökkenéséről érkeztek. A magyar kormány és katonai vezetés nem kapott előzetes értesítést Csehszlovákia március 15-én kezdődő német előzönléséről, így nem számíthatott arra sem, hogy a csehszlovák alakulatok majd megkezdik elvonulásukat nyugati irányban, igyekezve elkerülni az összeütközés lehetőségét a magyar csapatokkal.

A kormány nem osztotta a vezérkar főnökének aggodalmát. Féltek, hogy ha nem cselekszenek, elmulasztják az alkalmat. Volosin kieszközölheti Hitlernél az önálló Kárpát-Ukrajna megalakítását. Csáky 14-én ultimátumot adott át a budapesti csehszlovák követnek, s ugyanakkor – a német tilalom ellenére – közölte Beck lengyel külügyminiszterrel, hogy a honvédség másnap megindul.

Ezúttal mellőzzük a felvonult és a megszállásban részt vevő és ellenállással alig találkozó csapatok hadműveleteinek részletezését. Három nap alatt elérték az ezeréves határt és kapcsolatot teremtettek a lengyelekkel. Csáky már 17-én győzelmi jelentést tárt a minisztertanács elé: „Magyarország erélyes, elszánt, gyors cselekvésével, honvédségünk bámulatos lendülettel végrehajtott teljesítményeivel nagy prestige nyereséget szerzett nemcsak Németország és Olaszország előtt, de más államok előtt is.”⁷⁰ Szükségesnek találta kiemelni, hogy Románia nem mert a határövezetbe bevonulni, mert ő tudtukra adta, hogy bárhonnan jövő támadást a magyar csapatok megtorolnak.

A katonai vezetők, de a kormány sem volt oly biztos a román csapatok várható magatartásában, mint ez Csáky szavaiból kitetszett. Szorongva figyelték a határra felvonult román csapatok mozgását, s igen megkönnyebbültek, hogy nem került sor összecsapásra. A területi igénnyel fellépő és csapatait március 15-én a határon felvonultató román kormány a német retorziótól tartva ugyan tétlen maradt, azonban a csapatok támadó szándékra utaló jelenléte így is zavaró volt, és tovább élezte a román–magyar viszonyt.

Werth ezzel szemben a kormányzat és a katonai vezetés összhangjának teljes hiányát látta a történetekben. Nem volt hajlandó akceptálni, hogy Teleki és Csáky a német külügy megnyilvánulásaitól tették függővé a szükséges katonai intézkedéseket. Meg volt győződve, hogy ezek nem váltottak volna ki német retorziós lépéseket. A Kárpátaljára bevonuló csapatok még el sem érték a kitűzött menetcélokat, mikor jelentése már Teleki és Csáky asztalán volt. Kárpátalja megszállása befejeződött. A terület „pacifikálása” azonban, tekintettel a nehéz terepviszonyokra, még hosszabb időt fog igénybe venni. A sikeresen végrehajtott akció – a minisztertanácsban elhangzottakkal ellentétben – katonai szempontból egyenesen „kaland jellegű” volt. A feladat és az alkalmazott erők között a kényszerhelyzet folytán ugyanis igen nagy aránytalanság mutatkozott, a hadműveletek pedig előkészítetlenek voltak. A siker csak a csapatok teljesítményének és a szerencsének köszönhető. Emlékeztetett, hogy a Felvidék megszállását követően a csapatok mozgósí-

⁶⁹ HL Eln. Vkf. I. 1939/3373.

⁷⁰ MOL Mt. jkv. 1939. március 17.

tott állapotban voltak, s Kárpátalja megszállása is meg volt szervezve. Ezt követően a készséget a kormány megszüntette, s az előkészületek megtételét szorgalmazó március 10-i javaslatát nem vették figyelembe. Ezt követően két nappal a kormány olyan követelményekkel lépett fel, amelyeket csak a legnagyobb kockázat vállalásával tudott megoldani. Végül felszólította a miniszterelnököt: „...kérem jövőbeni politikai célkitűzéseit oly időben velem közölni, hogy a katonai előkészületek tervszerűen és megbízhatóan részéről megtehetőek legyenek”.⁷¹ A jövőre nézve levonta a megfelelő következtetést. Még egyszer nem hozhatja magát és a honvédséget ilyen válságos helyzetbe. Ezt nem győzte hangoztatni szűk környezetének tagjai előtt: „A főnök rettentő boldog, hogy ez a vakmerő, katonailag hihetetlen könnyelmű dolog sikerült. Ilyen kis erővel újonckokkal ebben a hófúvásban! Órült szerencsénk volt!” – jegyezte fel naplójába Andorka.⁷²

A Kárpátalja megszállását követő hosszan elnyúló román–magyar feszültség során a kormány óvatossá vált, s Bartha sürgetései ellenére is késleltette a mozgósított erők leszerelését. El akarta kerülni, hogy a román csapatokkal szemben cselekvésképtelen legyen. Csak a román hadseregben megkezdődött leszerelést követően, április közepén rendelte el hasonló magyar lépések megtételét.

A Kárpátalja körüli események részben elterelték ugyan Werth figyelmét a kormányfőváltás történéseiről, de ugyanakkor megalapozták kettőjük diszharmonikus viszonyát is. Teleki hivatalba lépésekor helyzete megszilárdulni látszott a hadseregben. Hirtelen megsokasodtak körülötte a hozzá hű emberek. Az eddig jobb felé orientálódók hátterük meggyengülése folytán közeledtek a „mrev és apolitikus” főnökhöz, akinek eddig fejét kívánták. Felsorakoztak mögötte Telekivel szemben, aki várhatóan a németorientált külpolitika és elkötelezettség, valamint a katonai vezetés politikai befolyásának mérséklésére fog törekedni. Hamar felismerte Telekiben törekvéseinek ellenfelét. A Kárpátalja körüli események alatt és után nem késett tudára adni, hogy a „civil” politikusok beavatkozását a katonai vezetés dolgába egy bizonyos szinten túl akadályozó tényezőknek tekinti, ami lerontja annak hatékonyságát. A kormány katonapolitikai elképzeléseihez, a közös célok megvalósításához szükséges katonai intézkedésekhez szakmai szabad kezét és támogatást kér, amit ha nem kap meg, arra kényszerülhet, hogy az önálló cselekvés vagy a lemondás között válasszon.

A miniszterelnök sem nézett túlzott bizalommal a vezérkar főnökének működése elé, azonban remélte, hogy annak kormányzói hűsége, Rátzcal és híveivel támadt ellentéte és az ennek jegyében tett kijelentései, lépései megfelelő alapot képeznek részéről egy túlzott németorientált megnyilvánulásoktól mentes politika támogatásához. A kormány politikáját is alakítani szándékozó Werth kijelentései és fellépése meglepték. Számára az volt természetes, hogy a hadügyet a honvédelmi miniszter képviselte a kormányban, rajta keresztül jutott el hozzá a hadseregvezetés véleménye, kívánsága, akár kritikája is. Most váratlanul a honvédelmi miniszter megkerülésével közvetlenül jelentkezett nála a vezérkar főnöke, és felelősségre vonta a kormánynak a kárpátaljai ügyben játszott szerepéért. Ez a közzjáték eleve meghatározta a viszonyukat.

A jelentkező ellentét megnyilvánulása azonnal kedvező visszhangra találtak a most Werth mögött felsorakozó tisztikar körében, akik szerint „Werth képviselte a kormány diplomáciai utakat kereső és kunyerálgató eljárásával szemben a cselekvő katonai akara-

⁷¹ MOL K 64-83-35-354/1939. Rep.

⁷² *Andorka*: I. m.114. o.

tot”.⁷³ Egyetértettek vele és támogatták, mint a katonapolitikai célkitűzéseknek megfelelő elv és gyakorlat kidolgozásáért és megvalósításáért, illetve a hadseregnek e célok érdekében történő sokoldalú felkészítéséért és alkalmazásáért felelős parancsnokot, akinek ehhez a politikára is kiható szerepet kell játszania a katonai vezetés élén. Ezeket az elveket akarta elfogadtatni a hadseregen kívül is mindazokkal, akik szerepet játszanak az ország politikájának alakításában. Hangsúlyozta, hogy felelősséggel csak így tehet eleget megbízatásának. A kormány bel-, külpolitikai „bizonytalankodásait” a szilárd katonapolitikai célkitűzések kialakítását zavaró tényezőnek tekintette, ami lehetetlenné teszi a maximális erő kifejtésre való felkészülést. Ezzel olyan állapotokat teremtenek, melynek a legfőbb cél, a revízió megvalósítása látja kárát. Ebből kifolyólag összeütközései a miniszterelnökkel és másokkal a revíziós célok gyors megvalósítása érdekében a hadsereg harcászultságának emeléséhez szükségesnek tartott intézkedések körüli nézeteltérésekből adódhatnak. Teleki nem kis riadalmára Werth nem győzte hangsúlyozni, hogy megbízatását a Legfelsőbb Hadúrtól kapta, így elsősorban neki tartozik elszámolni tevékenységével. A kormányfő szerint a vezérkari főnök elindult azon az úton, hogy állam legyen az államban.

Teleki nem számított rá, hogy az egyre nehezedő külpolitikai körülmények között megvalósítani szándékolt, tőle elvárt politika belső ellenzéke a kormányzó hívének számító vezérkar főnöke személyében jelentkezik. A hivatali nézeteltérés idővel mélyről fakadó indulatoktól terhes személyeskedő ellentétté fajult köztük. Werth idegenkedett az arisztokratától, a hírneves tudóstól és államférfitől, aki őt, tábornoki csillagjai és magas beosztása ellenére is lenézi. Később igyekezett minden alkalmat megragadni, hogy Telekivel szembeni kisebbségi érzéseit kompenzálhassa. A miniszterelnök valóban lenézte ezt a zömök, kerekfejű, okvetetlenkedő, sváb parasztból felemelkedett tábornokot, aki jogot formál magának, hogy közvetlenül beleszóljon a kormányzati munkába.

Bartha a román–magyar feszültségnek a miniszterelnök és a külügyminiszter római és berlini útját követő enyhülését követően már csak az anyagi és pénzügyi kihatásokra való tekintettel is szükségesnek látta a mozgósított csapatok leszerelését, és ennek foganatosítására kérte a vezérkar főnökét. Werth azonban óvatos volt. A revíziós politika bevallott célja Erdély visszaszerzése. Romániával a feszültség bármikor kiújulhat. A határmenti román fegyveres jelenlét a politika legkisebb rezdüléseit is nyomon követi. A románok erődtítenek a határon. Egy esetleges megelőző támadásuk sem kizárható. A csapatok visszatértek békehelyőrségeikbe és a tartalékosokat leszerelték. Azonban május 1-től fegyvergyakorlatok, átképzések stb. ürügyén biztosították egyes alakulatok további felemelt létszámon tartását. Május 8-án „különleges műveletek” megkezdését is javasolta Telekinek: „A Románia elleni hadműveletek előkészítése és adott esetben tervszerű végrehajtása olyan előmunkálatok megkezdését teszi szükségessé, amelyek előkészítése huzamosabb időt – részben éveket – igényel. Ezeknek a következőkben felsorolt előmunkálatoknak megindítását a mindenkori külpolitikai helyzettől függetlenül, titokban, a szükséges elővigyázatossági rendszabályok gondos betartásával már most szükségesnek tartom, annál is inkább, mert ezeket rögtönözni nem lehet.”⁷⁴ A „műveletek” keretében Werth egy sejtrendszer kiépítését javasolta, amelynek feladata szabotázstevékenység, közlekedési és híradóvonalak, ipari létesítmények rombolása elsősorban a leendő magyar hadműveletek megkezdésekor. Szükségesnek tartotta továbbá egy olyan titkos erdélyi önvédelmi szer-

⁷³ Kádár Gyula: A Ludovikától Sopronkőhidáig. Budapest, 1978. 343. o.

⁷⁴ MOL K 64-82-27-1017/1939. Rep.

vezet létrehozását is, melynek feladata a magyar javak elhurcolásának megakadályozása, valamint a meginduló hadműveletek során birtokba vett területeken a katonai közigazgatásban való segédkezés. Egyelőre nem tartotta kivihetőnek az erdélyi magyarság általános felkelésének kiobbantásához szükséges munkálatokat, mivel ezek nem tarthatók titokban, és külpolitikai súrlódásokhoz vezethetnek. Ezzel szemben lehetőnek vélte a határ menti lakosság felkelésének sejtrendszer alapján történő előkészítését, az intenzív és tudatos propagandatevékenység megindítását. A szervező munkát az 5. vkf. osztálynak a határ menti térképhelyesbítő csoportok közreműködésével kell végrehajtani.

A miniszterelnök által összehívott szűk körű értekezlet 1939. május 22-én megtárgyalta és hozzájárult a terv kivitelezéséhez. Teleki azonban fokozott óvatosságra intett, s folyamatos tájékoztatást kért. Kikötötte, hogy az erdélyi magyarság politikai, vallási és gazdasági vezetőit ne szervezzék be.

A Mussolininél, majd Hitlernél tett áprilisi látogatásai során tapasztaltak mind a román, mind pedig az élesedő lengyel kérdésben még nagyobb bizonytalanságba kergették Telekit és Csákyt. A kormány célja a fegyveres semlegesség politikája, ennek megfelelően kell folytatni a hadsereg felfegyverzését, hogy a revízió a német elkötelezettség nélkül, a háborúba sodródás elkerülésével is megvalósítható legyen. Egy esetleges német–nyugati konfliktus keltette háborús zűrzavart kihasználva, még a háború befejezése előtt cselekedni kell. Ez esetben a háborútól távol maradó magyar kormánynak a békeszerződés során könnyű lesz a román–magyar határ módosítását elismertetni.

A Teleki-féle fegyveres semlegességi politika elmélete nemcsak a szélsőséges politikai erők, de Werth számára sem volt elfogadható. A fegyveres semlegességet nem tudta értelmezni. Miféle háború lehetséges a térségben, melyben szomszédaink részt vesznek, miközben mi a béke szigeteként állunk, s semlegességünkért a békekötéskor területekkel jutalmaznak meg? A revízió letéteményesét a jövőnek a térséget is érintő háborújában és az azt követő rendezésben meghatározó szerepet játszó Németországban látta. A bekövetkező háborúból nem maradhatunk ki. Abban a minden bizonnyal győztes németek mellett kell részt vennünk. Mint eddig is bebizonyosodott, az önálló akciók kiváltják a németek ellenkezését. A magyar honvédség még a körülmények optimális alakulása mellett sem lesz abban a helyzetben, hogy politikai, alkalmasint fegyveres támogatás nélkül lépjen fel. Felfegyverzését is aligha lehet a németek politikai és gazdasági engedmények árán kicsikart támogatása nélkül végrehajtani.

A lengyel kérdésben is eltávolodott álláspontja a kormányétól. Ezt megvilágítja az a legközvetlenebb munkatársaival még márciusban folytatott beszélgetés, ami feltehetőleg Hory András varsói követnek a danzigi kérdéssel kapcsolatos jelentésével függött össze. Hory ebben kifejtette, hogy a lengyelek készek arra, hogy a nyomásnak ne engedjenek, s ha kell, fegyverrel is megvédik jogaikat. Egy lengyel–német konfliktus esetén számítanak a nyugati hatalmak támogatására.⁷⁵ Werth, aki már ekkor is kritikusnak látta a lengyelek helyzetét, felvetette: háború esetén mi legyen a magyar álláspont? Andorka és Náday István altábornagy hadművelési csoportfőnök véleménye megegyezett, Lengyelország ellen fog állni, és érvénybe lép a francia–lengyel szövetség, ami egy világháború kiindulópontja lehet. Ebben nekünk feltétlenül semlegeseknek kell maradnunk, amíg csak lehet. László Dezső vezérkari ezredes, az I. vkf. osztály vezetője ezzel szemben annak

⁷⁵ Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához, 1936–1945. (Összeáll. és s. a. r. *Juhász Gyula.*) I–V. k. (DIMK) IV. k. 126. o.

adott hangot, hogy Németország oldalán Lengyelországot meg kell támadnunk.⁷⁶ Werth bizonytalan és tartózkodó volt. Ez nemcsak a magyar közvéleményben és a hadseregben is meglévő lengyel-szimpatíával függött össze, de katonai megfontolásokkal is. Erősen megfontolandónak tartotta a fegyverkezése kezdetén tartó honvédséget belevinni egy, akkori megítélése szerint hosszán elhúzódó fegyveres konfliktusba. Ugyanakkor a távolmaradásban is veszélyt látott. Nem szabad kockáztatni a konfrontációt Németországgal. Véleményének alakításában szerepe volt Lengyel Béla ezredes, varsói katonai attasé jelentéseinek is, melyek a valóságosnál lényegesen erősebbnek festették a minden bizonyonyal nyugati támogatást is élvező lengyel hadsereg erejét és ellenálló képességét.

Telekinek a lengyel kérdéssel kapcsolatos merev elhatárolódása zavaró tényező volt a kormány és a hadvezetés Romániával kapcsolatos terveiben is. A német részről várható retorziók épp akkor fenyegettek, mikor döntés született a Románia elleni katonai felkészülés meggyorsításáról. Werth felhívta Teleki figyelmét az ország mozgósításának elmaradottságára, a hadianyag-termelés lemaradására. A fegyverkezési programhoz újabb hiteleket kért és kapott. Rámutatott, hogy egyre nagyobb hátrányban vagyunk a román hadsereggel szemben, amely meglévő túlsúlyát a határon lévő erődvonalt további erősítésével fokozza. Ezen nem sokat változtatnak a jelentések a román hadsereg mozgósításának zűrzavarairól és hiányos fegyverzetéről.⁷⁷ Zavarta a látható német–román közlekedés, mely nemcsak a német diplomáciának a románokkal szembeni ellenségeskedés csillapítására irányuló figyelmeztetéseire, de a gazdasági kapcsolatokra is kiterjedt. A magyar kormány a romániai fegyverszállítások elleni tiltakozásai ellenére is állandósuló szállításokat a lengyel ügyben kinyilvánított álláspontjával magyarázta.

A kormány mindenesetre kísérletet tett, hogy színvallásra bírja német partnerét a hadianyag-szállítások ügyében, és elősegítse az ország bevonását a német–olasz hadigazdálkodási együttműködésbe. Sztójay június 21-én feljegyzést nyújtott át a német külügyminisztériumban azzal a kéréssel, hogy „legalábbis elvi vonatkozásban a hadigazdálkodás kereteit már most megállapítsuk, s így minden eshetőségre készen álljunk, lehetőség szerint előre pontosan tudjuk, mit várnak tőlünk adott esetben és mit várhatunk mi ellenszolgáltatásként a két nagyhatalomtól”, s a három ország „illetékes katonai vezetői felhatalmazást kapjanak arra, hogy a hadigazdálkodás gazdasági és ezzel összefüggő katonai részről egymás között mielőbb tárgyalásokat folytassanak”.⁷⁸

Werth azzal a megbízással utazott 1939. július 4-én bemutatkozó látogatására Berlinbe, hogy – bár még hivatalos német válasz nem érkezett – tárgyalásai során említse meg a kérdést.

A vezérkar főnökét vendéglátói nagy reverenciával fogadták. Mindent megtettek, hogy meggyőzzék őt a német hadsereg erejéről. Tapasztalnia kellett, hogy partnerei az ő kérdéseit megelőzve igyekeznek részletesen tájékoztatni és kifejteni véleményüket a felmerülő kérdésekben. Brauchitsch vezérezredessel, az OKH parancsnokával és más vezetőkkel folytatott megbeszélései során felvetette a német hadianyag-szállítások jelen és jövőbeni helyzetét, valamint a hadigazdálkodási együttműködésbe való bekapcsolódási szándékot. Vendéglátói udvarias és megértő magatartást tanúsítottak, a konkrét ígéretektől azonban tartózkodtak.

Az iránta megnyilvánuló bizalom jelét látta Werth abban ahogy július 5-én Hitler fogadta. Bár a személyes megbeszélésről nem maradt feljegyzés, minden bizonnyal elfogódottan, megértéssel hallgathatta a Fűhrt, mikor az terveiről és a Wehrmacht előtt álló fel-

⁷⁶ *Andorka*: i. m. 125. o.

⁷⁷ HL Eln. Vkf. I. 1939/3875.

⁷⁸ A Wilhelmstrasse... i. m. 403. o. (221. sz.)

adatokról beszélt. Nem tudjuk, hogy a magyar vezérkar főnöke felvetette-e neki a javasolt hadigazdálkodási együttműködést vagy az egyre neuralgikusabbá váló román kérdést.

A legtöbb időt azonban Halder vezérezredes, az OKH vezérkari főnöke társaságában töltötte a vendég. Ujszászy István vk. ezredes, a 2. vkf. új osztályvezetője szerint ez a látogatás alapozta meg Werth és Halder bensőséges barátságát. Ujszászy így emlékezett vissza: „A két ember mentalitásában rendkívül sok hasonlatosság volt. Mindkettő olyan katona, aki gondolkodás nélküli szervilitással követi azon politikai és társadalmi rendszert, amelyben él. Egész lényét hivatásának, az előrelátható háborús hadműveleteknek szenteli. Mindkettő reakciós előítéletekkel terhelt, mint akik szemellenzővel járnak a világot. Úgy Werthben, mint Halderben nagyfokú katonai professzori vonás uralkodott, bizonyos mértékű, korlátolt kedélyességre hajlottak. Szakmájukban végtelen szorgalmasak, odaadó munkások.”⁷⁹ Megbeszéléseik során elsősorban a két hadsereg lehetséges együttműködéséről, a honvédség hadfelszerelésének támogatásáról esett szó, de sor került a politikai helyzet várható alakulására is. Halder bizalmasan közölte, hogy rövidesen napirendre kerül a danzigi korridor és a lengyel kérdés fegyveres megoldására. A Romániával szembeni magyar tervek nem képezték a megbeszélés tárgyát.

Természetesen találkozott a magyar vendég a Wehrmacht még több tábornokával, a csapatoknál tett látogatásai során csapatparancsnokokkal is. A program gazdag volt. Wünsdorfban egy korszerű fegyverekkel felszerelt és erős tüzérségi tűztől támogatott gyalogzászlóalj támadását mutatták be neki. Majd az új Me. gépekkel ellátott Richthofen vadászpilóta osztályt szemlélte meg. Különösen felkeltette érdeklődését a Magdeburg melletti Altengrabowban egy páncélososztály gyakorlata. Vendéglátói nem mulasztották el azt sem, hogy Saarbrückenbe repítsék és itt bemutassák a Siegfried-vonal még befejezés alatt álló szakaszának erődjait és az azt védő csapatok gyakorlatát. A látogatások során nem volt nehéz a német hadsereg fegyverzetétől, felszerelésétől, állapotától és fegyelmétől elkápráztatott Werthet megnyerni a két hadsereg még szorosabb együttműködése ügyének. A látottak hatása alatt megjegyezte Ujszászynak: „Barátom, ezzel a néppel jóban kell lennünk. Nincs az a hatalom, mely ezt az országot legyőzze!”⁸⁰

Werth augusztus 3-án Pariani tábornoknak, az olasz vezérkar főnökének meghívására László Dezső vk. ezredesnek, az 1. vkf. osztály vezetőjének társaságában Olaszországba utazott. Megtekintették a Torino és Rivoli környékén lezajlott olasz hadgyakorlatot. A látottak közel sem voltak olyan hatással, mint a német hadsereg bemutatói. Az olasz hadsereg erejét és ütőképességét eddig sem becsülte sokra, most csak megerősödtek előítéletei. A Parianival folytatott megbeszéléseitől azt remélte, hogy a közlékenyebb olasz révén többet tudhat meg a Romániát illető, Berlinben előtte elhallgatott német szándékokról is. Csalódnia kellett, Parianinak a lényegyet megkerülő óvatos válaszai nem elégítették ki. Kifejtette olasz kollegájának, hogy Magyarország Romániában látja egyetlen ellenségét. Részletesen taglalta a román hadsereg gyengéit és a magyar felkészülést. Nagy vonalakban vázolta a magyar hadműveleti tervet is. Pariani a maga részéről udvariasan jónak tartotta a számára közömbös tervet, de szükségesnek tartotta megjegyezni: annak részleteiről csak akkor lenne érdemes tárgyalni, ha a három szövetséges állam közös hadműveleteinek célja Románia lenne. Egyelőre azonban tudomása szerint ilyesmiről szó sincs.⁸¹

⁷⁹ Történeti Hivatal Levéltára, Ujszászy-anyag A-414/7.

⁸⁰ Uo.

⁸¹ HL Eln. Vkf. 1. 1939/4417.

Viszonylag nagyobb érdeklődést keltett az iránti érdeklődése, hogy az olasz–magyar együttműködés keretében készítsenek-e összehangolt hadműveleti tervet Jugoszlávia ellen. Az ezúttal is tartózkodó Pariani egyelőre legfeljebb egy megszállási terv elkészítését tartotta reálisnak.

A leghatározottabb nemmel felelt Pariani, mikor vendége Franciaországgal és Angliával kapcsolatos elképzeléseik iránt érdeklődött. Vannak-e a francia hadsereg elleni hadműveleteket feltételező és a német hadsereggel összehangolt terveik.

Szóba került a lengyel kérdés is. Werth a magyar csapatok esetleges alkalmazása ellen foglalt állást. Vendéglátója megnyugtatta, erre nem is fog sor kerülni.

A három baráti állam magyar részről feltétlenül szükségesnek tartott hadiipari és nyersanyag-gazdálkodási együttműködési ügye teljes sikertelenségre volt kárhozthatva.

A megbeszélések végeztével Parinai mereven elzárkózott az elől, hogy az elhangzottakat írásba foglalják. Az lesz a legjobb, szögezte le, ha októberben hármásban leülnek a németekkel és megtárgyalják az összes felvetett kérdést. Itt megállapodhatnak a közös hadműveleti célokban is, ami éppúgy lehet Franciaország, mint Románia.⁸²

A magyar küldöttség anélkül hagyta el Olaszországot, hogy kérdéseikre választ kaptak volna. Kétségtelené vált, hogy eddig semmilyen német–olasz katonai megállapodás nem született. Az olasz politikusokhoz hasonlóan a katonai vezetés is teljes bizonytalanságban van Németország szándékait illetően. Telekinek az olaszok megnyerésére irányuló politikája nem sok haszonnal járhat, csak akadályozza saját német kapcsolataink kiépítését.

A lengyel–német háborús konfliktus kitörésének és a magyar reagálás megítélésében markáns ellentét támadt Teleki és Werth között. Utóbbi augusztus 23-án kérte a minisztertanács sürgős összehívását, hogy döntsön a lengyelekkel szövetséges Romániával szemben szükséges védelmi intézkedésekről. Már augusztus 20. óta folynak a román csapatösszpontosítások a magyar határon. A mozgósítás következtében a román hadsereg létszáma elérte az 500 000 főt, aminek fele Erdélyben vonult fel. Szlovákia is mozgósított, és területén megkezdődött a német csapatok felvonulása. A minisztertanács magáévá tette a vezérkar főnökének javaslatát, aki utasítást adott a részleges mozgósításra és a határmenti csapatok készenléte helyezésére.

A román kormány a magyar tiltakozásra tagadta a magyar határ felé irányuló román felvonulást. Gafencu külügyminiszter bizonyos folyamatba tett védelmi jellegű katonai intézkedéseket elismert ugyan, de azokat a két hatalmi csoport között esetleg néhány napon belül kitörő háborúval indokolta. Romániának szándékában áll megvédeni magát, ha bárhonnan is gyakorolnának rá pressziót. Békés szándékait kinyilvánítandó, felvetette a román kormány készségét egy megnemtámadási szerződés megkötésére. A magyar kormány a román felvonulás mértékére és irányára hivatkozva Gafencu válaszát nem tartotta megnyugtatónak.

Csáky kérte Sztójajt, hogy továbbítsa a német külügybe a magyar kormánynak a román lépések nyomán folyamatba tett tiltakozását és mozgósításának okát. A kormány a diplomáciai üzenetváltások közepette nem nagy örömmel vette tudomásul azt a szándékai ellenében kialakult román vélekedést, miszerint Németország a magyar mozgósítással akar nyomást gyakorolni Romániára, Lengyelország szövetségesére. Kétségtelen volt, hogy a magyar határon kialakult katonai feszültség német érdek. A románok által kiprovokált magyar mozgósítás – egy lehetséges magyar–német támadás lehetősége – alkal-

⁸² DIMK IV. k. 397. o. (251. sz.)

mas volt a román hadsereg északi irányú akcióképességének csökkentésére, Romániának a lengyelekkel szembeni szövetségi kötelezettségének akadályozására. Figyelmeztetés egy elhamarkodott román lépés káros következményeire. Ezzel, ha áttételesen is, a magyar kormány részesévé vált a Lengyelország elleni német akciónak. Csáky azt remélte, hogy így lecsillapítja a semlegesség deklarálása miatti német ellenérzéseket.

A kormánnyal ellentétben Werth egy katonai együttműködésre vonatkozó német kérést sem tartott elvetendőnek. Ha nem is eléggé átgondoltan, de a revízió érdekében a német hadsereggel közös akciót is lehetségesnek tartott volna a Lengyelország mellett fegyveres konfliktusba keveredő Románia ellen. Erre azonban nem látott közvetlen lehetőséget, ezért úgy vélte, hogy a német hadsereg hadműveleteinek a románok elleni mozgósítással történő támogatása is jó pontokat jelenthet, némileg egyensúlyozza a kormánynak és egyes politikusoknak a lengyel kérdésben tanúsított merev magatartását.⁸³

A Legfelső Honvédelmi Tanács augusztus 28-i ülésén Csáky hangsúlyozta az ország semlegességét a német–lengyel konfliktusban. A végrehajtott katonai intézkedéseket a román fenyegetéssel indokolta. Werth jelentette a tanácsnak, hogy ezek augusztus 29-én lényegében be is fejeződnek. A tanács úgy döntött, hogy a semlegességet ezzel is nyilvánítandó, további katonai intézkedéseket nem foganatosít. Werth ezzel a folyamatban lévő román hadmozdulatokra, de különösen a konfliktus valószínűsíthető alakulására való tekintettel sem értett egyet.⁸⁴ A tanács döntése a magyar fegyverkezést igen érzékenyen érintő reagálást váltott ki Berlinben. Woermann közölte Sztójayval, hogy a magyar magatartás bizonytalansága miatt Keitel leállította a német hadianyag-szállítókat.⁸⁵ Ezzel a lépéssel nemcsak a hadfelszerelési program útjába gördítettek akadályokat, de szándékuk szerint mélyítették a szakadékot a kormány és az irántuk engedékeny katonai vezetés között. Werth ismételen igazolva látta, hogy a kormánynak a német politikával szembeni fenntartásai veszélyeztetik a honvédség felszerelését és akcióképességének alakítását. Nyíltan nem adott ugyan hangot véleményének, és a kormány intézkedésihez tartotta magát, de a honvédség érdekében szükségesnek vélte az elsősorban Teleki befolyásának tulajdonított lengyel politika felülvizsgálatát. Erősödött meggyőződése, hogy a honvédség érdekeinek megfelelően fokozni kell a vezérkar befolyását a kormányra, amihez meg kell nyerni a kormányzó hallgatónlagos hozzájárulását.

Ribbentrop szeptember 1-jén, a német támadást követő órákban már utasította Erdmannsdorff német követet, hogy közölje Csákyval, Németország pillanatnyilag semmiféle fegyveres segítséget nem kér. Feltételezi, hogy a magyar kormány nem tesz külön semlegességi nyilatkozatot, nyitva hagyja maga számára az esetleges lehetőségek kihasználását. Kérte Erdmannsdorffot, igyekezzen kipuhatolni a magyar szándékokat, és

⁸³ Kritkával kell fogadnunk Ujzsászynek évekkel későbbi rendőrségi vallomását (Történelmi Hivatal Levéltára, Ujzsászy-anyag A-414/7.) Szerinte augusztus utolsó napjaiban Budapestre repült Eberhardt Kinzel vk. ezredes, az OKW idegen hadseregek osztályának a munkatársa. Tájékoztatta Werthet a Lengyelország ellen tervezett hadműveletek megindításáról. Hadműveleti együttműködésről nem tett említést. Kérte viszont a magyar vezérkarnak a lengyelekre vonatkozó nyilvántartási adatait, valamint a kárpátaljai vasutak szükség szerinti átengedését a német felvonulás részére. Ennek ellentételeként ígéretet tett a drohabijci olajforrások közös kiaknázására. Werth állítólag az első kérdés végrehajtására utasította Ujzsászyt, és ígéretet tett, hogy az átvonulással kapcsolatosan jelentést tesz a kormánynak. Alig képzelhető el, hogy a német vezérkar – amennyiben erre szüksége volt – az átvonulás ügyében csak egy-két nappal a támadás előtt a magyar vezérkar főnökéhez fordult volna, hogy közvetítsen a kormányhoz. Ezt később sem tette. Ha ez megtörtént volna, Werth különben sem késett volna a referállással.

⁸⁴ HL Eln. Vkf. I. 1939/4507.

⁸⁵ A Wilhelmstrasse... i. m. 431. o. (250. sz.)

kétséges magatartás esetén erőteljesen hasson a magyar kormányra.⁸⁶ Az események alakulását figyelő Werthet Ribbentrop üzenetének elsősorban a „nyitva hagyott magyar lehetőségek” kihasználásával kapcsolatos kitétele ragadta meg, amivel értelmezése szerint egy Románia elleni közös fellépés lehetőségére is utalhat.

A háború kitörését követően a kormány bevezette a rendkívüli állapotot, és elrendelte a magyar VI. hadtestnek a határra történő felzárkóztatását. Egyéb intézkedést nem tartott szükségesnek.

A vezérkar főnöke szeptember 4-én levelet juttatott el Telekihez a háború lehetséges alakulása miatt szükséges további katonai intézkedésekről. A miniszterelnök nyugtalanul olvashatta az előterjesztését. A vezérkar értesülései szerint változatlanul újabb csapatok érkeznek Erdélybe. A Szovjetunió csapatösszevonásokat hajt végre a lengyel és a besszarábiai határon. Ha szovjet hadmozdulatokra is sor kerül, mint ezt Gafencu szeptember 1-jén kijelentette, Románia kötelezettségeinek megfelelően valószínűleg csapatokat küld Lengyelországba. Ez esetben számítani lehet arra, hogy „Románia a keskeny román–lengyel határ kiszélesítése érdekében a Kárpátalján át támad, és ugyanakkor határát nyugat felé a Tiszáig tolja előre. Mindezt meg kell akadályoznunk. Ezért javaslom a) az összes határvadász-alakulatok mozgósítását, nyugati határunk kivételével; b) a keleti határnak, valamint egy későbbi általános mozgósítás után bekövetkező általános felvonulásunk biztosítása érdekében a már mozgósított erőink felvonultatását.” Az intézkedés sürgős, mert a felvonulás öt napot vesz igénybe.⁸⁷

A vezérkar főnökének helyzetfelmérése hibásnak bizonyult, amikor a francia és brit hadüzenetet követően a lengyelek megsegítése érdekében lehetségesnek tartotta egy több frontos háború kialakulását, melynek Románia is közvetlen résztvevője lesz. A nyugati hatalmak által a német határon kezdeményezett harcselekmények esetén is aligha jöhetett szóba, hogy a több oldalról körülvelt és elszigetelt, maga is támadástól rettegő és emiatt katonai intézkedésekhez folyamodó román kormány öngyilkos módon háborút kezdeményez, azaz a Tiszáig való előretöréssel, valamint a német csapatoknak a Kárpátalján és Szlovákián át történő hátbatámadásának megkísérlésével kiprovokálja maga ellen a német–magyar közös fellépést. Ha kezdetben szándékában állt is a román kormánynak a lengyelek megsegítése, már az első napok gyors német hadisikerei nyomán a lengyel hadsereg általános visszavonulása, a szovjet csapatok fenyegető felvonulása keleti határain, ugyanakkor az egyelőre elsősorban biztató üzenetekre szorítókozó nyugat tétlensége, megfontolásra késztették.

Werth mentségére szolgáljon, hogy mindössze három nappal a háború kirobbanását követően, az Erdélyben változatlanul folyó román felvonulástól is indíttatva értékelte így a helyzetet. Német részről a román csapatok ellen magyar területről indított akció gondolata a hadműveletek megkezdését követően sem merült fel. Ilyen megkeresés részükről ekkor sem érkezett. A magyar mozgósítást és a besszarábiai határon felvonuló szovjet csapatok fenyegetését teljesen ellegendőnek tartották, hogy a román kormányt elrettentésékké meggondolatlan lépésektől.

Még nem kezdődött meg a Szovjetunióval a németekkel kötött szerződés titkos záradékában lefektetett inváziója Lengyelország ellen, de voltak arra utaló jelek, hogy a szovjet csapatok is be fognak avatkozni. Ebben az esetben a szovjet csapatokkal közös

⁸⁶ MOL K 64-81-24-848/1939. Rep.

⁸⁷ Uo.

hadműveletek is elképzelhetőek voltak a románok ellen. A miniszterelnökkel ellentétben Werth ebben semmi kivetnivalót nem talált. Minden lehetőséget kész volt kihasználni, ami Erdélybe vezet. A német–szovjet szerződés meglepte ugyan, azonban olyan fontos lépésnek tartotta, ami Németország részéről kiküszöböli az első világháború elvesztésének egyik fő tényezőjének tartott kétfrontos háborút. Amennyiben két ilyen, egymással antagonisztikus viszonyban lévő rendszer a cél érdeklében feladta merev különállását és egységre lépett egymással, és a jelek szerint közös katonai akciókra is hajlandó, akkor a cél érdekében a magyar kormány is felülvizsgálhatja merev álláspontját. A megszállt orosz területek miatti szovjet–román feszültség is fegyveres összeütközéshez és Románia megroggyanásához vezethet, amit ki kell használni Erdély visszaszerzésére. Ez nem jelenti az ideológiai szembenállás feladását, valamiféle baráti közeledést a két ország között.

A magyar kormány közben kétségbeesett diplomáciai kísérleteket tett, hogy területi igényeinek német, olasz részről történő változatlan elismertetése mellett továbbra is távol tartsa magát a konfliktustól, s megőrizze az ország semlegességét. Ribbentrop szeptember 7-én bizalmas megbeszélésre Berlinbe hívta Csákyt. Habár jól ismerte a kormány szándékát, biztosítékot kért, hogy egyetértésük nélkül semmit nem tesz Románia ellen. A meggondolatlan lépésektől feleslegesen óvta a meglepett magyar külügyminisztert, aki buzgalmában még a megneemtámadási szerződés gondolatát is felvetette. Ezt Ribbentrop szükségtelennek tartotta. Fel kellett ismernie, hogy a német diplomácia a két ország közötti feszültség fenntartására törekszik ugyan, de ellenez minden fegyveres összeütközést. Bukarestben a német diplomácia azzal riogatja a román kormányt és közvéleményt, hogy fennáll egy Erdély elleni magyar támadás lehetősége, azonban a német diplomácia mindent megtesz ennek a veszélynek az elhárítása érdekében.

Csáky látogatásával egy időben Berlinben közölték a hadianyag-szállítások zárhlata miatt interveniáló Sztójajval, hogy bár a politikai indok megszűnt, a szállítási nehézségek továbbra is fennállnak. Werth és Bartha levonták a következtetést: a németek nem egykönnyen fognak kiengesztelődni a lengyel kérdésben tanúsított merev magyar álláspont miatt. Azon töprengtek, hogyan tudnák rábírní a kormányfőt és külügyminiszterét a honvédséget sújtó fenntartásaik felülvizsgálatára. Gondjaik fokozódtak, amikor szeptember 9-én Ribbentrop a berlini útját követően fellélegető Csákynek felvetette a magyar területen át történő csapatszallítások kérdését. A kérést a kormány kénytelen volt visszautasítani.

A lengyel hadjárat befejezése után sem enyhült a német diplomácia által indukált feszültség. A lengyel menekültek befogadása, a lengyelbarát megnyilvánulások fokozták a német ellenérzéseket. A lengyel szimpátiától a honvédség sem volt mentes. Sónyi Hugó gyalogsági tábornok, a hadsereg főparancsnoka szeptember 17-én kénytelen volt tiszti parancsban elmarasztalni a tisztikar elsősorban fiatalabb tagjait, akik a lengyelek mellett foglalnak állást, sőt eközben németellenes kijelentéseket is tesznek. Ezek a megnyilvánulások már kivívták a német vezető körök tiltakozását, s igen alkalmasak a német–magyar jó viszony megromlására.⁸⁸

Ugyanakkor a kiéleződött magyar belpolitikai helyzetben a szélsőjobbnek a német diplomáciai nyomás kihasználásával indított kormányellenes offenzívája támogatására a német hadseregvezetés is megragadta az alkalmat. Kinyilvánították a tisztikar iránti

⁸⁸ HL Eln. Vkf. I. 1939/4998.

bizalmukat, lépéseket tettek a két hadsereg közötti kapcsolat elmélyítése érdekében. A lengyelországi hadszínteret Csatay Lajos tábornok vezetésével október elején megtekintő katonai küldöttséget a legnagyobb vendégszeretettel és megkülönböztetett bánásmóddal fogadták. A német tisztok a hadműveletek során szerzett tapasztalataik átadásakor többször hivatkoztak rá, hogy ez bizalmas, csak a magyar bizottságnak szól.

A jobboldal és a tisztikar egyetért – bizonygatták a tisztok között terjesztett illegális röpiratok. Az ezekben felsorolt kül-, bel- és gazdaságpolitikai követeléseket, mint a katonákéval megegyezőket adták elő, melynek megvalósítása egy jobboldali és radikális kormányzatra vár. Ebben a kormányban helyet kell kapniuk egyes megbízható katonai vezetőknek, például Werthnek és Barthának is. Werth nem örült a kitüntetett bizalomnak s még kevésbé a szélsőjobb hadseregnek szánt uszításainak. Ezt a hadsereg egységére és fegyelmére nézve károsnak, üldözendőnek tartotta. Az sem derítette jókedvre, hogy német titkosszolgálati jelentések szerint az arisztokráciára és a kormányzóra támaszkodó Telekivel szemben az Imrédy, Werth, Sónyi, Bartha és Csáky csoport áll, mint a jobboldali hatalomváltás esetén Csáky vezetésével létrejövő, a kormányzó ellenében működő és a hadseregre támaszkodó diktatórikus kormány lehetséges várományosai. Bosszantotta, hogy félreértik törekvéseit s azok kinyilvánítását. Nem politizálni akar, hanem a kormányzótól és az általa kinevezett magyar kormánytól nyert megbízatásának megfelelően maga és a tisztikar minden energiáját a honvédség megkésétt fejlesztése és kiképzésére akarja fordítani, hogy az mielőbb alkalmassá váljon a kitűzött célok támogatására. Fogékony a térségben jelentkező bármely – német, orosz – románellenes erővel a közös cselekvési lehetőség kihasználása iránt. Egyelőre csak ez biztosíthatja az önálló hadműveletek eredményes megvívására még felkészületlen honvédségnek a túlerőben lévő román hadsereg elleni sikerrel biztató alkalmazását. Vezérkar főnöki kötelmeinek – a miniszterelnöknél szélesebben értelmezett – határain belül bármikor készen áll felvetni az általa megfontolandónak tartott katonai szempontokat és vitatkozni azok érvényre juttatásáért, még ha azok részleteiben nem egyeznek is a kormány külpolitikai irányvonalával.

A katonai vezetés figyelmét októberben a belpolitikában tapasztalható mozgásoktól nem független német–magyar gazdasági kérdések rendezése, valamint a kiéleződött szovjet–román viszony kötötte le. Szeptember 24-én a kormány döntése nyomán helyreállt a diplomáciai kapcsolat a Szovjetunióval. Tárgyalások kezdődtek a közös gazdasági lehetőségek kihasználásáról, ami felbátorította Werthet. Remélte, hogy a Szovjetunióhoz való közeledés mérsékelni fogja Teleki szovjetellenességét, s egyet fog érteni a helyzetből fakadó előny kihasználásával. A szovjet–román fegyveres ellentét kirobbanása esetén a szovjet csapatokkal egy időben kell cselekednünk, amíg a román erők zöme keleten lesz lekötve, s a konfliktust várhatóan gyorsan lezáró fegyverszünet lehetővé nem teszi, hogy haderejüket teljes egészében ismét ellenünk koncentrálják. A német–szovjet szerződés nem taktikai, de stratégiai lépésnek látszik, mely hosszabb időre kijelölte a két hatalom közötti érdekszférákat. A Szovjetunióval egyidejűleg végrehajtott románellenes akciónk ezért nem állhat ellentétben Németország érdekeivel sem, azt nem elleneznék. Werth Romániában elsősorban Németországgal is ellenlábás nyugati szövetségest látott, s figyelmen kívül hagyta a románok leválasztására és megnyerésére irányuló német érdekeket és azok véghezvitelének módzóait.

A románok elleni közös akció gondolatával nem állt egyedül. A tábornoki és tisztikar egyetértett. Nagybacsoni Nagy Vilmos gyalogsági tábornok, ekkor a honvédség feltételezett hadműveleteinek egyik vezénylő tábornoka, szintén meg volt győződve, hogy az

alkalmat kihasználva, együtt kell működni az oroszokkal. Ki is fejtette Werthnek: ha Románia olyan helyzetben van, hogy nem tud ellenünk semmit tenni, „saját fegyvereivel foghatjuk meg; hiszen épp úgy kihasználhatjuk szorongatott helyzetét, amint Románia tette eddig mivelünk”. Werth erre azt felelte volna neki, hogy „az oroszokra nem bízhatjuk rá magunkat. Ő már ez irányban puhatólózott.”⁸⁹ Nagy Vilmos a válaszból levonta a következtetést: a kormányzónak és környezetének nem volt ínyére, hogy az oroszokkal közös akcióba kezdjünk, még ha ez sikerekkel kecsegtetne is.

Werth pedig oly mértékig meg volt győződve, hogy a miniszterelnököt sikerül meggyőznie a szovjet hadsereggel együttes fellépés hasznáról, hogy saját felelősségére kapcsolatok kiépítését kezdeményezte a szovjet vezérkarral. Utasította Faragho Gábor ezredest, az újonnan kinevezett moszkvai magyar katonai attasét, hogy kezdjen puhatólózó tárgyalásokat az együttműködés ügyében.⁹⁰ Teleki azonban felbőszült, mikor a dolog tudtára jutott. Közbelépése miatt érdemi lépések megtételére már nem is került sor.

A kormány sem maradt azonban teljesen érzéketlen a Werth felvetette megoldás iránt. Nagy súllyal esett latba az ily módon kialakuló háborús helyzet hatása az erdélyi magyarságra. Természetesen közel sem látták oly egyértelműnek a helyzetet. Csáky ezúttal is az olaszoknál érdeklődött: mi lenne, ha a szovjet Besszarábiát megszállná, és a magyar kormány a közvélemény miatt nem maradna tétlen. Ciano rövid úton a konfliktustól való távolmaradást s a szomszédos államokkal való jó viszony kialakítását ajánlotta. Ők nincsenek abban a helyzetben, hogy az események nemkívánatos alakulása esetén segítséget nyújthassanak.⁹¹

Csákyt nem nyugtatta meg az olasz válasz. Kérte Villani magyar követet, közölje Cianoval egy Besszarábia elleni szovjet intervenció esetén a magyar kormány előtt álló lehetőségeket: ha a Szovjetunió békésen vagy háborúval megszállná Besszarábiát, a közös akciót jelentő magyar beavatkozás elkerülendő. Amennyiben azonban az események következtében Romániában a káosz jelei mutatkoznak, ami a magyarok elleni öldökléshez vezet, akkor a magyar beavatkozás nem maradhat el. Ebben az esetben „a beavatkozásnak nem kell közös akciónak lenni, és pacifikációs jellege dokumentálható volna”.⁹²

Ciano azt javasolja, hogy mi maradjunk veszteg még akkor is, ha az oroszok bevonulnak Besszarábiába – tájékoztatta Csákyt a minisztertanácsot október 5-én. Ez elég volt, hogy a kormány elvesse a Szovjetunióval közös fellépés gondolatát. Senki nem találta szükségesnek megérdeklődni, a külügyminiszter miért nem érdeklődött a kérdésben közvetlenebbül érdekelt Ribbentropnál. Teleki megnyugtatóhoz Ciano álláspontja is elégséges volt, megerősítette a katonákkal szemben. A döntés kellemetlenül érintette Barthát, aki lemondással fenyegetőzött.

Werth indulatos lett, mikor a minisztertanács döntését közölték vele. Nem értette a kormány visszakozását Ciano intelmeinek hatására. Csákyhoz sietett, és megismételte érveit. A német–orosz együttműködésből, Lengyelország lerohanásából és megszállásából arra lehet következtetni, hogy egy Románia elleni orosz akció Németország hallgatólagos hozzájárulásával, sőt asszisztálásával fog lezajlani. A nyugati hatalmak nem fognak és gyakorlatilag nem is tudnak beavatkozni a két nagyhatalom közé ékelt Románia védelmében, amint a lengyelek esetében sem tették. A szovjet benyomulásnak a román

⁸⁹ *Nagybacsoni Nagy*: i. m. 37. o.

⁹⁰ *Macertney*: i. m. I. k. 386. o.

⁹¹ MOL K 64-82-27/b-882/1939. Rep.

⁹² MOL K 64-82-27/b-885/1939. Rep.

kormányra és hadseregére gyakorolt dezorganizáló hatását ki kell használni, és a még meglehetősen gyenge ütőerőt képező honvédséggel legalább Erdély egy részét el kell foglalni. Németországot kész helyzet elé kell állítani. A német diplomácia sürgősen be fog avatkozni, és kompromisszumos megegyezésre inti a feleket. Ez nem lesz elenükre, mert Románia megmentőiként befolyásukat fogják növelni. Megerősítette őt Ujszászy jelentése is, mely szerint Romániában nagy a nyugtalanság a szovjet szándékokkal szembeni bizonytalanság miatt. Bukarestben a Besszarábia elleni akciót biztosra veszik. Páni félelem lett úrrá. A csapatáthelyezések a magyar arcvonalról keletre egyre nagyobb méreteket öltenek.⁹³

Werthnek a hadseregvezetés által is ismert és pártolt álláspontját nem minősíthetjük csupán egy, a német hadseregben túlon túl bízó, beszűkült látókörű tábornok tévedésének. Az katonailag indokolható helyzetelemzésén alapult. A revízióknak a rendelkezésére álló katonai eszközökkel történő megvalósítása, bár rövid ideig, de a kormány által is fontolóra vett lehetőségnek látszott.

A kedvező időszaknak hamar vége szakadt. A német kormány kéretlen állásfoglalása ugyanis nem váratott sokáig magára, ami megerősítette a kormányt döntésének helyességében. Csáky érthetett belőle, azt Cianón keresztül áttételesen hozták a magyar kormány tudomására. Ugyanis – mint Villani október 7-én jelentette – Berlinben Romániára vonatkozólag közölték Cianóval, hogy mindaddig, míg semlegességét megőrzi – és azt alighanem meg fogja tenni –, sem orosz, sem német támadásnak nem lesz kitéve, mivel a két nagyhatalom a status quót nem akarja megbolygatni. Megérkezett az üzenet Bukarestbe is. Amennyiben a semlegesség ellen vétének, úgy Oroszország megszállja Besszarábiát, a birodalom nem lép akcióba, mert nincs közös határa, hanem Magyarországra és Bulgáriára bízta, hogy Románia likvidációjában részt vegyen.⁹⁴

A vezérkar október 15-én önmaga igazolására is Csáky külügyminiszter elé terjesztette jelentését az erdélyi magyarságnak az események folytán megváltozó hangulatáról. Az erdélyi magyarok közötti hangulatkeltés, valamint az általunk már említett diverzáns cselekmények szervezésével megbízott 5. vkf. osztály szerint a magyarság a lengyel–német háború kitörésekor a románok nyomott hangulatát érzékelve biztosra vette a magyarok bevonulását. Magyarországnak a háború kitörését követő hetekben tanúsított visszafogott magatartása következtében azonban a „magyarság hangulata romlott, de még mindig tartotta magát az a hit, hogy csak a kedvező alkalomra várunk.”⁹⁵ Ennek elmaradása és a magyar csapatvisszavonások igen kedvezőtlen hangulatot váltottak ki, egyesek már a magyar revíziós törekvések feladását jósolják. A románoknak behódoló magyarok hangja felerősödött. A kitaróknak a magyar kormány támogatásába vetett hite is csökkent, és félt, hogy egy további magyar–román közeledés teljes lelki összeomlásukhoz és a magyarság behódolásához vezetne. Magyar részről még eddig semmiféle biztatást nem kaptak, annál inkább dolgozik a román terror és propaganda. Ez utóbbira reagálva, Werth megjegyezte: elsősorban a magyar rádióra vár a feladat, hogy folyamatosan tájékoztassa az ottani magyarságot Magyarországi törekvéseiről, azaz hirdesse, hogy „a magyar igazságról sohasem fog lemondani és rabságban élő testvéreit nem hagyja cserben”.⁹⁶

⁹³ MOL K 64-81-23-926/1939. Rep.

⁹⁴ MOL K 64-82-27/b-921/1939. Rep.

⁹⁵ MOL K 64-82-27-937/1939. (HL Eln. Vkf. 1. 1939/83385.)

⁹⁶ Uo.

Csáky nem értett egyet a rádiópropaganda intenzitásának növelésével. Különösen a Bukarestből érkezett legújabb hír után nem, amit azon melegében továbbított Werthnek: „Éppen a mai napon értesültem bukaresti követünktől arról, hogy Bihar megyében nagyobb szabású magyar összeesküvést lepleztek volna le a románok, melynek szálai Szatmár megyébe is átnyúlnak, aminek felfedezése máris számos letartóztatással, sőt állítólag többrendbeli kivégzéssel járt volna. Ilyen körülmények között nem kerülhetnek el rádió hírszolgálatunk újabb iránya és az erdélyi magyarság mozgolódása közötti összefüggés látszatát. A dolog különben is a rádiók lepecsételéséhez vezetne.”⁹⁷

Az erdélyi szervezkedés felgöngyölítése kellemetlenül érintette a kormányt. Teleki ingerülten vonta felelősségre a vezérkart. Mérgét – okkal vagy ok nélkül – a szerinte nagyszájú és kardcsörtető katonák dilettantizmusa váltotta ki, mellyel szerinte a még kezdeti stádiumban levő szervezkedést irányították. Növelte ellenszenvét, hogy a szervezkedés elhatározásakor kapott instrukciókat nem tartották be. A miniszterelnök folyamatos tájékoztatását, véleményének kikérését mellőzték, határozott tilalma ellenére szerveztek be embereket, köztük kisebbségi vezetőket és egyházi személyeket.

Werth október 22-én megkereste Csákyt: tájékozódása szerint valóban „saját szervezet felfedezéséről van szó”. A lebukás körülményeit vizsgálat tárgyává tette, s arról tájékoztatni fogja. Két nappal később megerősítette, hogy a letartóztatott személyek azonosítása megtörtént, azok egy része valóban a beszervezettek közé tartozik. Kérte Csákyt, hogy utasítsa Bárdossy László bukaresti magyar követet, tegyen meg mindent a letartóztatottak védelméért. Felhívta figyelmét arra a biztos forrásból származó és Bárdossy által is megerősített és az eset kapcsán nem elhanyagolható értesülésére, mely szerint „Berlin irányítása mellett az erdélyi német kisebbség is tart fenn titkos sabotage szervezetet Romániában”.⁹⁸

A román kormány a leleplezett összeesküvés ügyét igyekezett diszkréten kezelni. Kerülni akarták az ellentétek további éleződését. Erre intette őket a német diplomácia is. A két kormány megállapodott, hogy az ügyet nem tárja a nyilvánosság elé. Bessenyei György, belgrádi magyar követ, jugoszláv kormánykörökre hivatkozva november 10-én jelentette: a román kormány mindent megtesz, hogy „az Erdélyben felfedezett összeesküvés ügye ne akadályozza a magyar–román közeledést”.⁹⁹ A katonai bíróságoktól elvonták az összes pereket, és polgári bíróság elé utalták. A jugoszláv külügyminisztérium reméli, hogy a magyar–román tárgyalások újból megindulnak.

Az összeesküvés keltette vihar elcsitult ugyan, azonban az eset a kormányfő és a vezérkar, illetve annak főnöke között tovább rontotta az amúgy is bizalmatlan viszonyt. Folyt a kölcsönös, sok esetben meggondolatlan vádaskodás, egymásra mutogatás. Telekinek a katonákkal szemben első felindulásában gyakorolt kritikája sem volt megalapozott. Homlok Sándor vezérkari ezredes, a szervezkedést irányító 5. vkf. osztály vezetője nem tartozott a „nagyszájú, kardcsörtetők” közé. A meglehetősen sietséggel épülő sejtrendszer leleplezése nem kívánt nagy bravúrt az erre felkészült román elhárító szervektől. Különösen ha nem zárhatjuk ki azt sem, hogy a román–magyar ellentétet kézben tartani és irányítani szándékozó német diplomácia keze nemcsak az összeesküvés elsimításában, de a román elhárítás nyomravezetésében is közreműködött. Az ezzel kapcsolatos feltételezéseket valószínűsítette az a Bárdossytól származó, de a 2. vkf. osztály

⁹⁷ MOL K 64-82-27-937/1939. (HL Eln. Vkf. 1. 1939/83385.)

⁹⁸ MOL K 64-87-37/b-954/1939. Rep.

⁹⁹ MOL K 64-82-27/a-1000/1939. Rep.

csatornái keresztül is megerősítést nyert értesülés, miszerint Berlin irányítása mellett az erdélyi német kisebbség is tart fenn titkos szabotázs szervezetet. Ennek leleplezéséről sem ekkor, sem pedig a későbbiekben nem érkezett hír. A magyar szervezkedés ellentétes volt a német érdekekkel. A kormány fáradozásai eredményeként az összeesküvésben részt vevők zömét, 67 főt (17 egyházi személyt) december folyamán áttették a határon, mindössze 15 fő ellen hoztak ítéletet.

A magát és beosztottjait igazságtalanul elmarasztalva érző, sértődött és visz-szavágásra kész Werth a miniszterelnök helyett az ügytől elhatárolódni igyekvő Csákyt találta meg. November 14-én indignálódott hangú átiratot küldött neki, megküldve azt egyúttal Telekinek és Barthának is. Sérelmesnek találta, hogy az ő egyik „közege” előtt Csáky azt a kijelentést tette, hogy ő (Csáky) korábban az összeesküvésről tudomással nem bírt. E meglepő állítással ellentétben még május 8-án előzetes hozzászólás céljából megküldte neki az erdélyi különleges hadműveletekről szóló tervezetet. Május 11-én válaszolt is: a tervvel nagyjában egyetért. A tervezetet a honvédelmi miniszter is megkapta, akinek az abban foglaltakkal szemben szintén nem volt észrevétele, azonban javasolta, hogy a különböző tárcákat érintő vonatkozásainak megtárgyalására kezdeményezze értekezlet összehívását a miniszterelnök és a külügyminiszter részvételével. Az értekezletre május 22-én sor is került a miniszterelnöknél, mely alkalommal „Nagyméltóságod az ott általam előadottakkal, beleértve tehát az erdélyi szervezkedést is, mindenben egyetértett”.¹⁰⁰

Csáky válasza már másnap megérkezett. Visszautasította a neki tulajdonított kijelentést, miszerint nem volt tudomása az erdélyi szervezkedésről. Egyetértéséről – miként Werth is említi – még május 11-én értesítette. Sőt, ellentétben a neki tulajdonított megjegyzéssel „Nagyméltóságod közege előtt két követ jelenlétében még azt is megemlítettem, hogy magam részéről ilyen akciónak megvalósítását bizonyos keretek között szükségesnek is tartom”.¹⁰¹

Csáky nem állhatta meg, hogy ne vágjon vissza az igaztalan állításért. Szemére vetette Werthnek, hogy figyelmen kívül hagyta a május 22-i értekezleten a miniszterelnök és jómaga által is előadott kérést, hogy a szervezkedésbe az erdélyi magyarság politikai és gazdasági szervezeteinek vezetőit ne vonják be. Nem teljesítette továbbá a miniszterelnök kérését, hogy minden beszervezésre kerülő erdélyi személyiség nevét vele bizalmasan közöljék és vegyék figyelembe véleményét.

Werth hagyta eluralkodni magán az indulatot. Nem tudott felülemelkedni, bántani akart, és meggondolatlanul vádolta –Teleki helyett – Csákyt. Nem gondolta végig higgadtan a történeteket, amikor helyt adott meg nem nevezett „közege” kijelentésének. Az ügyben döntést hozó közös értekezlet után Csáky nem kompromittálhatta magát ilyen meggondolatlan neveltséges állítással, miért is tette volna. Ő viszont kitette magát mindazok rosszindulatának, akiknek érdekük volt a közte és a kormány közötti viszony további élezése. Nem tudjuk, vajon az affér kézfogással, vagy anélkül ért-e véget. Azt elérte, hogy az elképzeléseivel szemben nyitottabb Csáky szorosabban zárkózott fel Teleki mellé vele és a katonákkal szemben.

Csáky írásban, a miniszterelnök szavakban hányta szemére, hogy kérésüket semmibe vette. Megkérdőjelezték az általa irányított testület szakszerűségét. Igazságtalannak tartotta a vádakát. A májusi döntés és a szervezkedés leleplezése között alig négy hónap telt

¹⁰⁰ MOL K 64-82-27-1017/1939. Rep.

¹⁰¹ Uo.

el. A szervezés sürgős volt és eredménnyel is járt, ha korán lelepleződött is. A körülmények nem tették lehetővé a beszervezett személyek sok szempontú gondos megválogatását, az esetleges provokátorok kiszűrését. Azokat lehetett beszervezni, akik vállalták a nem veszélytelen feladatot, és alkalmasnak is mutatkoztak a szervezet belülről történő bővítésére. Így kerültek közéjük papok. Teleki a szigorúan titkos szervezésbe történő, miniszterelnöktől merően idegen beavatkozásával pedig csak zavart keltett, lassította, sőt bizonyos esetekben lehetetlenné tette a szervezet kiépítésének „szakszerű” irányítását.

Nem tudjuk, hogy az erdélyiekért aggódó Teleki végül is milyen mérvű tájékozottsággal bírt a beszervezettek személyéről, mennyiben folyt bele kiválogatásukba. Kik voltak azok az elébe terjesztettek, akiknek beszervezéséhez ő járult hozzá? Egy-egy jóváhagyásával beszervezett erdélyi az azonnali lebukásra számíthatott. Ismerve a magyar viszonyokat, ez szinte személyének közzétételével volt egyenértékű.

A kérdés ugyan megoldódott, hiszen ezek után aligha lehetett volna folytatni a szervezkedést, azonban ennek nyomán tovább mélyült a kölcsönös ellenszenv és bizalmatlanság. A szaporodó ellentétek, melyek főképp Werthnek és az általa irányított vezérkarnak Horthy által is jóindulattal kezelt önállósulási törekvéseiből voltak eredeztethetőek, egyre jobban aggasztották Telekit. Meglátása szerint a kormány vonalától egyre inkább eltérő katonapolitikai vonal van kialakulóban, mely az egyre bonyolultabb külpolitikai viszonyok között befolyásolni igyekszik a kormány döntéseit s veszélyezteti azok végrehajtását. Félt, hogy a hadsereg felbátorítja a radikalizálódó jobboldalt, s végső esetben szövetségre lép vele. Mindez magában hordja a nyílt szakítás lehetőségét. Félt, hogy a hadseregvezetés és a közte lévő ellentét külföldön is köztudottá válik, ami elsősorban a politikájával szemben állóknak nyújt támadási felületet, s rontja revíziós esélyeinket. Ugyanakkor nem tudott úrrá lenni túlzott bizalmatlanságán és veszélyérzetén. Ez odáig terjedt, hogy a számára megbízhatatlan vezérkar megkerülésével, saját megbízható csatornáin át igyekezett tájékozódni külhoni katonai kérdésekben is. Az egyes országokban akkreditált követek útján gyűjtötte értesüléseit a nyugaton kialakult furcsa háborúról, a francia és brit hadsereg erejéről, felszereléséről, stratégiai elképzeléseikről, általában a nagyhatalmak háborús terveiről. De nyugati források segítségével tájékozódott a német hadseregről, Hitler és a német vezérkar szándékairól is. Hasonló feladatra kérte Villani római követet is. Villani fenntartással vállalta a megbízatást: ő nem katona, a jelentések szakszerűségéért felelősséget nem vállal. De a vezérkar megkerülésével, Bárdossytól kért tájékoztatót a román hadseregről is. Saját maga kívánta felmérni a rendelkezésre álló magyar csapatok és a román hadsereg közötti erőviszonyokat.

Telekinek a katonai attasékkal szembeni bizalmatlanságával sikerült hozzájárulni, hogy megromlott a viszony egyik másik követ és attasé között is. Érthetetlen volt az attasék számára a miniszterelnök velük szemben megnyilvánuló bizalmatlansága. Különösen kiéleződött az amúgy is rossz viszony Londonban Barcza György követ és Utassy Lóránd attasé között. Ebben az is közrejátszott, hogy Ujszászy a követ és munkatársai megfigyelésére adott utasítást. Teleki magatartását még akkor sem fogadhatjuk el teljesen indokoltnak, ha az attasék jelentéseiket valóban nem a miniszterelnök és a külügyminiszter tájékoztatására szánták. Igyekeztek elsősorban a vezérkar főnöke igényeihez igazodó információkat szerezni és továbbítani.

A hadseregvezetés az őszi hónapokban igyekezett mindent megtenni, hogy az ideiglenes német embargó okozta lemaradást behozza a hadiipar. Annak feloldását a német diplomácia a kormányra nehezedő újabb gazdasági követeléseik teljesítésével kötötte

össze. Elfogadtatásukhoz a magyar honvédségnek a kimaradó német hadianyagok miatt kétségbeeső vezetőit használták fel. Az októberben megkezdődött német–magyar kormányközi gazdasági tárgyalások során nyomást gyakoroltak a kormányra, ami nem is maradt eredmény nélkül.

A kormány döntése és Berlin nyugalmat sugalmazó behatása ellenére a magyar vezérkar főnöke változatlan kitüntető figyelemmel kísérte a román–szovjet viszony alakulását. Novemberben a szovjet sajtó figyelme a besszarábiai kérdés rendezése felé fordult. November 30-án kitört a finn–szovjet háború, amitől nem lehetett elvonatkoztatni egy Romániával szembeni hasonló szovjet lépés lehetőségét. Werth túltéve magát külpolitikai megfontolásokon, ismét hangot adott meggyőződésének: egy szovjet–román konfliktus kirobbanása esetén a magyar csapatoknak azonnal meg kell indulnia. Szándéka nem maradt titokban a magát az események miatt amúgy is szorult helyzetben érző román kormány és hadvezetés előtt.

Bárdossy december 12-én arról tájékoztatta Csákyt, hogy míg másfél hónappal korábban a román kormány a mozgósított állomány csökkentésével foglalkozott, most még a szabadságolásokat is megszüntette. Sőt intézkedtek, hogy az újlag kiéleződött román–magyar viszonynak megfelelően a mozgósított erők zömét a nyugati határon koncentrálják. Bárdossy december 14-én egy Crutescu budapesti román követtől Szákyval. E szerint a román kormány „számol azzal, hogy ha korábban nem, tavasszal háború lesz köztünk. Ezt a véleményét arra alapozza, hogy szerinte Magyarországon az történik, amit a vezérkar akar, ha pedig a vezérkar kétségtelenül háborúra készül, s ha tavasszal akár a németek kívánságára, akár más meggondolások alapján elérkezettnek látja az időt, megindítja a hadsereget Románia ellen a kormány megkérdése nélkül vagy akarata ellenére is.”¹⁰² A jól értesült Crutescu a kormánynak a vezérkar ellenében nehezen kicsikart eredményeként még azt is terjesztette, hogy az erdélyi összeesküvés irányítóját, Homlok ezredest más beosztásba helyezték. Ezzel Crutescunak sikerült olajat öntenie a tűzre. Teleki megdöbbenésének adott kifejezést. Werthet és beosztottjait hibáztatta, amiért a románok tudtára jutott Homlok áthelyezése. Ezúttal sem fukarkodott a hadsereg vezetésének titoktartását illető kritikai megjegyzésekkel. Werth a dühtől fulladozva nyelte le a miniszterelnöki szemrehányást. A kiszivárogtatást maga is annál inkább súlyosnak tekintette, mert az csak legközelebb beosztottjaitól kerülhetett ki, hiszen Homlok áthelyezése ekkor még csak kevesek által ismert szándékai közt szerepelt. Homlok 1940. március 1-ig még a Vkf. 5. osztály vezetője maradt. Két hónappal később nevezték ki berlini katonai attasévá. Werth mindenesetre vizsgálatot és a kiszivárogtatók felelősségre vonását ígerte.

Miközben vezérkar főnöki közreműködéssel sikerült a román–magyar viszonyt feszültté tenni, és Erdélyben folytak a román csapaterősítések, december 12-én a miniszterelnök asztalára került Werth memoranduma, melytől remélte, hogy sikerül meggyőzni és elképzeléseinek vállalására rábírní a vonakodó kormányt. Ebben kifejtette, hogy a Besszarábia kérdésében várhatóan bekövetkező szovjet lépés esetén Magyarország nem maradhat télen, azonnal meg kell támadnia Romániát, és el kell foglalnia egész Erdélyt. A rendelkezésre álló és mozgósítható erők a román hadsereg lekötöttsége esetén elégségesek a sikeres fellépéshez a különben számbeli fölényben lévő román csapatokkal szemben. A várhatóan súlyos veszteségek következtében a román hadvezetés képtelen lesz je-

¹⁰² MOL K 64-83-35-977/1939. Rep.

lentősebb friss erőket felvonultatni a támadó magyar csapatok ellen. Sőt arra kényszerül, hogy további csapatokat dobjon át a keleti arcvonalra. A román ellenállás így gyöngülni fog, s a kezdeményezés a magyar oldalra tevődik át. Tovább fogja növelni a magyar csapatok győzelmi esélyeit a román hadsereg és hátsószak teljes összeomlása is. Ezzel döntő tényezőként a javuló fegyverzetű magyar csapatok hazafias lelkesedése áll szemben. Figyelembe veendő az augusztus–szeptemberi román mozgósítás tapasztalatai is, ami mindkét esetben 15 napot vett igénybe. A magyar mozgósítás és felvonulás ezzel szemben csak 4-5 nap. Gyors elhatározást követő, jól előkészített, meglepetésszerű felvonulással és támadással az ebből származó előny kihasználható. Nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy az amúgy is igen különböző minőségű felszereléssel bíró román csapatok tartalék alakulatainak fegyverzete gyenge, márpedig a kétfrontos háborúban lekötött románok erőfelfejtésük csúcspontján legfeljebb ilyeneket képesek Erdélyben felvonultatni.

A Werth által előadottakkal szemben joggal merülhettek fel kétségek. Miközben a gyors magyar mozgósításból és a csapatok felvonulatásából származó előnyökre alapított, figyelmen kívül hagyta, hogy a román csapatokat zömében már mozgósították, sőt, nagy erőkkel fel is vonultatták a magyar határon. Meglepésről tehát szó sem lehetett. A valóban gyenge felszereltségű románokkal szemben túlbecsülte a magyar csapatok fegyverzetét. Döntő módon esett latba az ily módon kényszerhelyzetbe kerülő Berlin várható reagálásának megítélése. Feltételezte, hogy amennyiben a románok elleni szovjet hadműveletek nem lesznek a német kormány ellenére, az elnéző megítélés a magyar akcióra is kiterjed.

Telekit bosszantotta a kormány politikájával történő szembefordulás újabb dokumentuma, megijedt azoktól a külpolitikai bonyodalmaktól, melyeket okozhat. Arról sem volt meggyőződve, hogy a honvédség jelen állapotában, kedvező külpolitikai körülmények esetén is képes-e egyáltalán Erdély visszafoglalására. Tartott a hiábavaló véráldozattól is. Elképzeléseinek felülvizsgálatára akarta rávenni Werthet. Ezt elsősorban a Legfelső Honvédelmi Tanács korábbi döntésének megerősítésétől remélte. December 19-én vitte a Tanács elé Werth memorandumát. A kormányzó elnökletével tartott ülésen elsősorban Teleki és Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter éltek ellenvetéssel a várható külpolitikai következményekre hivatkozva. Werth javaslatát ismét elvetették, és a kormány állásfoglalásával egyetértve megerősítették azokat a feltételeket, melyek bekövetkezése esetén a honvédség beavatkozását szükségesnek tartják: 1.) ha veszély fenyegeti az erdélyi magyar kisebbséget; 2.) ha bolsevista forradalom törne ki Romániában; 3.) ha Románia harc nélkül átenged területeket Oroszországnak vagy Bulgáriának.¹⁰³

Werth visszavágása nem sokáig váratott magára. A tanács ülésének második napirendi pontjaként ugyanis ő számolt be az országmozgósítás helyzetéről. Jó alkalom, hogy elmarasztalja a kormányt, illetve az annak irányítása alá tartozó, az ország mozgósítását és a haditermelés alakulását akadályozó kormányhivatalokat, és erélyes lépéseket követeljen. Megállapította: bár a magyar ipar 1939 szeptembere óta mozgósított állapotban van, korántsem a hadsereg érdeke megkívánta mértékben, így a termelés az erőfeszítések dacára sem érte el a megfelelő szintet. Elsősorban a kereskedelemügyi és iparügyi minisztériumot támadta, melyek vonakodnak a megfelelő intézkedések kiadásától. Az egyes miniszterek részéről a legteltesebb az egyetértés a hadsereg ügyeit illetően, azonban a minisztériumok fő tisztviselői „az országmozgósítási munkálatok fontosságát nyilván meg nem értve, azok iránt nemcsak közönyt, de egyenesen ellenszenvüket nyil-

¹⁰³ *Macartney*: i. m. I. k. 389. o.

vánítják. Így az ügyek gyors, sima elintézését bizonyos hatásköri féltékenykedési szempontokból késleltetik. Az LHT által megadott határidőket nem tartják be, sőt azt magukra nézve sértőnek tekintik. A legjellemzőbbek egyes tisztviselők ily mérvű kijelentései: a külpolitikai feszültség enyhült, nem érdemes a dolgokat siettetni! A katonák miért olyan idegesek?”¹⁰⁴ Ezeket az állapotokat megváltoztatandó, a hadsereg fokozott részvételét követelte a gazdaság, illetve az ipar irányításában. Át kell szervezni a „bonyolult és elavult” közigazgatást, mely lehetővé teszi, hogy a munkafegyelem hiánya, a pontatlanság, a határidők be nem tartása miatt a felelősségre vonás elmaradjon. Ez viszont csak úgy érhető el, ha megfelelő módon biztosítják, hogy minden érdekelt minisztériumban az o.m. vezetője katoná legyen és az o.m. ügyek irányításával megbízott főtisztviselőn át a miniszternél is legyen előadási és javaslattételi joga. Csak így biztosítható, hogy az o.m. szempontok az illetékes miniszter intenciójának megfelelően maradék nélkül, gyorsan és biztosan érvényesüljenek, valamint, hogy az áldatlan hatásköri féltékenykedések kiküszöböltessenek”, és „...minden mulasztás a legszigorúbban meg legyen torolva.”¹⁰⁵ Ha mindez nem valósul meg, nem vállalhatja a felelősséget a hadsereg felszereléséért és ütközéséért. Az ország máris erőn felül mozgósított gazdasági erejének további katonai segédlettel történő maximális kihasználását követelte. Részletekbe menően foglalkozott azokkal a hitelkonstrukciókkal, melyek bevezetése lehetővé teszik szerinte a hadiipar kapacitásának további növelését, anyagellátásának javítását. Ehhez újabb 300 milliós sürgős beruházási hitelt kért a kormánytól a fegyverkezési program kibővítésére. A soron lévő magyar–német gazdasági tárgyalásokra célozva, elmarasztalta azt a kisszerű és szüklátókörü politikát is, mely a német igények megtagadásával késlelteti a német hadianyag-szállításokat és ezen keresztül a magyar hadiipari termelést.

A tanács tagjai jelentősebb ellenvetés nélkül fogadták el a beszámolót, habár annak megállapításai és következtetései a miniszterelnököt, valamint a politikai és gazdasági életnek a realitások talaján való megmaradásáért aggodókat és a katonai befolyást mérsékelni igyekvőket kétségbe ejtette. Nem lehetett megkérdőjelezni, hogy Werth a kormány által elé tűzött feladatok teljesítésétől vezérelve, a honvédség ehhez szükséges fegyverzetének, harckészültségének mielőbbi biztosítása érdekében követelte az ország erőinek mozgósítását. A kormányzó jelenlétét kihasználva és megértésére számítva, az öt feladatra teljesítésében akadályozó miniszterelnök elleni ellenszenvtől is vezérelve mutatta be a helyzetet olyannak, ahol egyes politikai és állami vezetők hadseregellenessége akadályozza a hadiipari vállalatokat teljesítményre sarkalló katonákat. Ebben nem hátráltatták a tények, miszerint a kormányzat számolatlanul és óhajaiknak megfelelően oly mértékben bocsátja a hadsereg rendelkezésére a hiteleket, hogy azokat egyelőre fel sem tudják használni, miközben egyre nyilvánvalóbbá lett, hogy a kitűzött céloknek a megvalósítása szétfeszíti a békegazdaság lehetőségeit. Arra sem tért ki, hogy az ipar hiába növeli folyamatosan gyártási kapacitását, ha a leküzdhetetlen importnehézségek következtében – melynek fő okozója éppen a német szövetséges volt – képtelen határidőre teljesíteni vállalásait.

Werth nem ünnepelte jó hangulatban az 1940-es esztendő beköszöntét. Nem elég, hogy memorandumát ismét elvetették, de az felkeltette a német diplomácia érdeklődését is, és nem kívánt hatást váltott ki. Több forrásból érkeztek jelzések, hogy Berlinben helytelenítenek minden olyan lépést, ami magyar–román fegyveres konfliktushoz vezethet.

¹⁰⁴ MOL VKF I. 939/21/OM.B.

¹⁰⁵ Uo.

Weizsäcker külügyi államtitkár Sztójajnak megjegyezte, nem hiszi, hogy az oroszok akciót kezdenének Délkelet felé. Talán a magyar kormánynak ezzel ellenkező értesülései vannak? Sztójaj erre csak nemmel tudott válaszolni.¹⁰⁶ Weizsäcker kijelentette még, hogy mindaddig, míg Románia pontosan betartja gazdasági megállapodásait, számíthat a németek megértő támogatására. Sőt, a szovjet veszélyt is elodázottnak tartják.¹⁰⁷

Bukarestben Gafencu román külügyminiszter megnyugvással nyugtázta, hogy ily módon Németország garantálja Románia határait. A jelek arra utalnak, hogy lépéseket tesz, hogy egy románokkal szembeni szovjet támadás ne érje váratlanul. Mi mással lehetne magyarázni a Szlovákiában év végétől végrehajtott német csapatösszevonásokat? Felkérték a szlovák kormányt, hogy hozassa rendbe a Magyarország felé vezető utakat, erősítse meg a hidakat.¹⁰⁸

A magyar vezérkar némileg másképp ítélte meg a helyzetet. A hivatalos indoklás, hogy „pihenőre érkeztek” a motorizált alakulatok Szlovákiába, természetesen elfogadhatatlan. A Szovjetunió terjeszkedése, Finnország és Lengyelország megtámadása után senkit sem érhet váratlanul, ha a Szovjetunió nem áll meg Bessarábia határán, hanem megszállja egész Romániát. Teljesítené régi vágyát, a kijutást a Dardanellákhoz. Románia nem fogja megakadályozni, a Kárpátok is szovjet kézbe kerül, megnyílik az út a Duna-medencébe. Ez ellen – mint a múltban is – csak a Kárpátok magyar kézbe adásával lehet védekezni. Közép-Európa érdeke is tehát Erdély visszacsatolása. A szovjet hadsereggel történő együttműködés Erdély visszafoglalására, ezzel a Kárpátok vonalára történő felzárkózásra, a szovjet elleni védelem megszervezésére adhatna lehetőséget. Amennyiben a kérdésben konfrontáció támadna a Szovjetunió és Németország között, a német hadsereg a szovjet veszélyt elhárítására megszállná Romániát. A felvonult alakulatok csak magyar területen keresztül érhetik el Romániát, így aktuálisává válhat a német hadsereggel közös akció lehetősége.

Werthnek nem sokáig kellett kétségek között órlódnie. A Wehrmacht vezérkara szűkebbnek tartotta, hogy tájékoztassa magyar kollégáit a német csapatok szlovákiai jelenlétének okáról. Január 17-én Budapestre érkezett Kurt Tippelskirch tábornok, a német vezérkar nyilvántartó hivatalának vezetője, hogy megbeszélést folytasson Ujszászy ezredessel a hírnilyvántartási együttműködés javításáról, s ennek érdekében egy német összekötő tisztnek a Vkf. 2. osztályhoz történő vezényléséről. A szoroson vett közös szakmai kérdések megbeszélése után megragadta az alkalmat, hogy a két hadsereget érdeklő aktuális kérdésekről tájékoztassa kollégáját. Mindenek előtt megnyugtatta, hogy bár kénytelenek voltak a nyugat-szlovákiai lehetőségeket csapatok kihelyezésére és kiképzésére felhasználni, ez nem irányul Magyarországra ellen. A kelet-szlovákiai csapatokról szóló hírek nem fedik a valóságot, de kérte, ezeket magyar részről ne cáfolják, mert azok terjesztése Romániával szemben kívánatos. Az Ujszászy számára nem túl meggyőző hivatalos indoklást követően Tippelskirch betekintést engedett a színpalak mögé. A román helyzetről elmondta, a német hadvezetés szerint nem valószínű, hogy a Szovjetunió tavasszal felveti a besszarábiai kérdést. Ha ez mégis bekövetkezne, és szovjet–román fegyveres konfliktus törne ki, ami a romániai belső rend felborultával járna, úgy Németország mindent elkövet a ploesti olajmezők biztosítása érdekében. Ez esetben gyors döntést kell elérni. Fütterer budapesti német légügyi attasé szerint a hadművele-

¹⁰⁶ MOL K 64-88-35-179/1939. Rep.

¹⁰⁷ MOL K 64-88-41-115/1940. Rep.

¹⁰⁸ DIMK IV. k. 679. o. (516. sz.)

teket legkésőbb 10 nap alatt kellene befejezni, nehogy az olajmezők használhatatlan állapotba kerüljenek. E cél biztosítására Magyarország beavatkozása is szükséges volna. A német hadsereg légi, tüzérségi és műszaki támogatást nyújtana a magyar csapatoknak. Természetesen – mondta Tippelskirch –, amennyiben a konfliktus lokalizálható és Románia nem omlik össze, úgy nem lesz német érdeke Magyarország beavatkozása.¹⁰⁹

Werth örömmel hallgatta Ujszászy beszámolóját, hiszen sejtését beigazolódni látta. Egyetértett Ujszászyval, akinek a német tábornok fejtegetései hallgatva az volt a benyomása, hogy német részről lehetséges egy megelőző Románia elleni fegyveres fellépés az esetben is, ha ezt belső bomlás ugyan nem indokolja, azonban a román kormány ellenáll a fokozódó német nyomásnak, s vonakodik a német–főleg gazdasági–igények kielégítésétől. Valószínű, hogy a német vezérkar már konkrét tervet is kidolgozott a Románia elleni akcióval kapcsolatosan, amit egyelőre nem kívánnak a magyar hadvezetéssel közölni. Ennek részét képezi a szlovákiai felvonulásuk. Várható, hogy rövidesen a magyar részvétellel kapcsolatos konkrét kérésekkel fognak előállni.

A vezérkar főnöke mindenesetre nem tartotta szükségesnek, hogy tájékoztassa Telekit és Csákyt a Tippelskirch által elmondottakról. Azt Ujszászy által beszerzett belső híryanagnak minősítette. Azzal a szándékkal tartotta vissza az információkat, hogy elkerülje Telekinek a közeljövőben szükségessé válható közös német–magyar katonai fellépés előkészületeivel kapcsolatos tiltását. A német vezérkar jelentkezése esetére meg akarta őrizni cselekvési szabadságát. Forduljon majd Telekihez a német diplomácia, amit aligha fog visszautasítani.

Werth a kormány megkerülésével a diplomáciát érintő lépésre szánta rá magát, mikor úgy vélte, hogy nem haszontalan, ha Róma figyelmét ráirányítja Erdély magyar védelmének fontosságára. A bátortást Cianónak a fasiszta képviselőház ülésén decemberben elmondott beszéde adta, melyben rámutatott a szovjet veszélyre, s rokonszenvét nyilvánította Magyarországgal szemben. Célszerűnek látta, hogy Graziani tábornoknak, az olasz vezérkar főnökének figyelmét a szovjet veszélyre és az ezzel kapcsolatos erdélyi kérdésre terelje, remélve, hogy véleménye közvetítésével eljut Cianóhoz, akivel egyetértett, hogy a Szovjetunió expanziós politikába kezdett. Lengyelország, a Baltikum, Finnország után várhatóan a közeljövőben fegyveres akciót kezdeményez Románia ellen is, mivel a Dardanellákhoz Besszarabián, Románián, Bulgárián át vezet az út. Románia a szovjet felé nyitott, határai nem védhetők, ezért meghátrál, vagy ha el is határozza magát az ellenállásra, hosszabb ideig erre nem lesz képes. A Románia közepén húzódó Kárpátok számára nem képeznek stratégiai védelmet. Bulgária és Jugoszlávia még akkor sem harcolnának komolyan az oroszok ellen, ha kormányaik erre kényszerítenék őket. A szovjet veszély, mely a Dardanellákat és a Közép-Duna-medencét fenyegeti, azt követeli, hogy lehető leghamarabb egy erős állam töltsen be az őt szerepét a Kárpátokban és Erdélyben. Magyarország történelmi múltja bizonyítja, hogy alkalmas erre a szerepre. Werth példákkal bizonygatta Grazianinak, hogy a Kárpátokra támaszkodó első világháborús oroszellenes magyar hadműveletek sikerrel zárták el az orosz előrenyomulást Nyugat felé.

Telekinek immár közel egy éves kormányfői funkciója alatt egyfolytában romlott a viszonya Werth tábornokkal. Annak hatáskörét túllépő megnyilvánulásai, az államfő által kétségkívül tudomásul vett és fedezett beleszólása a kormány kompetenciájába tartozó ügyekbe, a honvédség felszerelésének és hadrafoghatóságának akár erőszakos, gazdaság belüli eszközökkel történő siettetése, a hadseregnek a kormány külpolitikai prog-

¹⁰⁹ DIMK IV. k. 675. o. (514. sz.)

ramjával és vonalvezetésével ellentétes felhasználásának módja és tervei, kétségkívül azt a képzetet keltették, hogy Werth saját hatalmi bázisát próbálja megteremteni. Források hiányában alig közelíthető, hogy Werth törekvéseiben a revízió az általa vezényelt honvédség részvételével történő megvalósítása mellett milyen mértékben volt jelen a sikeres revízió általi bizonyítás, s ezáltal saját további politikusi-hadvezéri emelkedésének vágya. Alapvető ellentét volt közte és a miniszterelnök között a mindkettőjük által hönöhajtott revízió lehetőségeinek és az odavezető útnak a megítélésében.

Nem ő volt az egyedüli, aki nem tudta értelmezni Telekinek a fegyveres semlegességgel kapcsolatos elképzeléseit. A kormányfő jogos és támogatandó külpolitikai törekvése volt a semlegességnek a konfliktusoktól való távolmaradással és az elkötelezettség elkerülésével történő megóvása, ez azonban egyre kevésbé látszott összeegyeztethetőnek a revíziós lépések megtételével. Teleki számára vitathatatlan volt, hogy a honvédség ereje nem elégséges Erdély felszabadításához, még akkor sem, ha a térségben érdekelt hatalmak lábhoz tett fegyverrel néznék ezt a viadalt. Ennek azonban épp az ellenkezőjét feltételezte. Ennélfogva Erdély felszabadítása s ebben a honvédség részvétele csakis az érdekelt hatalmak beleegyezésével és támogatásával, esetleg velük együttes műveletekkel képzelhető el, ami már ütközött Teleki törekvéseivel. Egyre nagyobb averzióval viseltette a véleményével a külpolitikát is befolyásolni szándékozó és ezzel a hadseregvezetésben is egyetértésre találó Werth iránt. Ugyanakkor sohasem invitálta hivatalos eszmecserére, nézeteik kifejtésére és ütköztetésére, antagonisztikusnak tűnő ellentéteik oldására. Ez szerinte a vezérkar főnöke félreértelmezett szerepének elismerése lett volna. Az ő kormányában a honvédelmi miniszter képviseli a hadügyi hatalmi ágat, a vezérkar főnökének javaslatai csak az ő előterjesztésében kerülhetnek a miniszterelnök és a kormány elé. Azon már rég túl voltak, hogy az ország érdekében jóhiszemű és baráti megbeszélést folytassanak akár a honvédelmi miniszter jelenlétében is. Semmi remény nem volt arra, hogy ezen változtatni lehessen. A kormányzónak ezt látnia kellett, ennek ellenére ő sem adta jelét, hogy az áldatlan helyzet tisztázására készülne.

A magát egyre fenyegetettebb helyzetben érző Románia elsősorban az olaszoktól remélte, hogy segítenek a kialakult helyzet tisztázásában. Gafencu külügyminiszter kérte Cianót, hogy tisztázza a magyar kormány szándékait, melyek mögött német fenyegetést éreznek.

Ciano vállalta a közbenjárást, habár szerinte a magyar kormány bizonyos területi engedmények nélkül adott esetben aligha lesz tétlenségre rábírható. Római látogatásra hívta meg Csákyt, aki román kollegájához hasonlóan azzal a szándékkal érkezett, hogy biztosítsa az olasz támogatást a kiélezett külpolitikai helyzetben. Ciano kifejtette neki, hogy amennyiben Romániát ért külső támadás esetén nem lépnek fel ellenük, ez találkozik helyeslésükkel, s román részről számíthatnak bizonyos területi sávok átengedésével. Csáky azonban csak oly mértékű terület átadására vonatkozó román szándékot tudott akceptálni, mely után Magyarország komoly befolyást tud gyakorolni a Kárpátok védelmére. Ciano kérdésére, hogy egy ilyen méretű területi követelést a magyar kormány hogyan kíván realizálni, Csáky harciasan válaszolt: „a kilátásba helyezett ágyúkra magyar szuronyokkal fogunk válaszolni”.¹¹⁰ Érdeklődésére, hogy a magyar kormány – más megoldást nem látva – mikor kíván háborút indítani Románia ellen, Csáky az LHT decemberi határozatára hivatkozva kijelentette: ez a körülményektől függ. A kormányzó és a kor-

¹¹⁰ MOL K 64-85-23-39/1940. Rep.

mány akként határozott, ha „Oroszország Romániát megtámadja és utóbbi becsületesen, fegyveresen védi Besszarábiát vagy bármely más határát, Magyarország nem fogja háttá támadni”.¹¹¹ Csáky ódzkodott egy önálló magyar fegyveres akcióval kapcsolatosan bármiféle kijelentéstől. Arra azonban rámutatott, hogy katonai szempontból az idő Magyarország ellen dolgozik. A román hadsereg napról-napra gyarapodik. Az erődvonal gyors ütemben épül, ezért magyar érdek, hogy a kérdést mielőbb, lehetőleg az európai konfliktus elmélyülése előtt rendezzék. A szovjet–magyar viszonyról szólva kijelentette, hogy Magyarország nem érzi magát veszélyeztetve általuk, s nincsenek vitás kérdések a két ország között.

A magyar vezérkar értékelése szerint a román diplomáciai erőfeszítések dacára változatlanul nem volt kizárható egy románokkal szembeni magyar fegyveres fellépés lehetősége. Románia ugyanis olasz támogatással egy számára veszélyes egyensúlypolitikára kényszerül. A látszat ellenére távol áll attól, hogy külpolitikájának irányát megváltoztassa és sorsát Németországhoz kösse. A román kormány és közvélemény változatlanul a nyugati demokráciák győzelmében hisz és azt kívánja. Ellenáll a német befolyás kiterjesztésének, ami kiválthatja a Tippelskirch által vázolt fegyveres beavatkozást. Egy kirobbanó fegyveres konfliktus esetén a három oldalról fenyegetett Románia nem számíthat nyugati segítségre, komoly ellenállásra képtelen. Az így adódó lehetőséget Magyarországnak azonnal ki kell használni, fel kell ajánlkoznia Németországnak. Sőt addig lenne kívánatos a leszámolás, amíg be nem következik az az egyáltalában nem kizárható helyzet, hogy Románia a jelenlegi politikájával szakítva behódol a német nyomásnak, s ezzel a magyar revíziós igények realizálása igen megnehezül.¹¹²

A magyar hírszerzésnek a román hadseregről gyűjtött adatai sem voltak szívdertítők. Megállapítást nyert, hogy az jelentős fegyverszállítmányokat kap nyugatról – még az USA-tól is –, ugyanakkor az olasz és a magyar tiltakozások ellenére Németország is változatlanul szállít mindennemű – elsősorban csehszlovák – hadianyagot. Növekedett a román gyalogság tűzereje, páncélelhárítása és tűzérsege. Francia harcokcsianyaggal folytatódik a gépesített dandárok felszerelése. Eközben éppen a német szállítások késése miatt továbbra is késedelmet szenved a Románia elleni hadműveletekben döntő szerepet játszó magyar gyorsdandárok felfegyverzése. A szövetségi közreműködés zavarai akadályozzák tűzérsegünk és légiérőnk felszerelését is.

Nem hatott a váratlanság erejével, hogy 1940. március 3-án a kormányzó nyugálmányba helyezte Sónyi Hugó gyalogsági tárornokot, a honvédség főparancsnokát, s egyúttal megszüntette a főparancsnokságot is. Werthnek ezzel régi kívánsága teljesült. Werth a szervezet egyszerűsítésére, a parancsnoklási viszonyok hatásosabbá tételére hivatkozva ért célt a kormányzónál. Ezzel kiküszöbölte a társparancsnokot, akivel a hadsereg irányításában akarva-akaratlan osztoznia kellett, ami megkötötte kezét.

Teleki tartott tőle, hogy a számára megbízható Sónyi mérséklő hatásának kiiktatásával a vezérkar főnöke tovább növeli hatalmát a hadseregben, ezért ellenezte ezt a katonák „belső ügyének” tartott és végül Horthy által szentesített lépést. A későbbiek során eredménytelenül emelte fel szavát az eredeti helyzet visszaállítása érdekében.

A hadsereg-főparancsnokság megszüntetésének epizódja nem vonta el Werth figyelmét a Romániával szembeni bizonytalan német szándékokról. A hírszerzés által jelentett

¹¹¹ MOL K 64-85-23-39/1940. Rep.

¹¹² HL Eln. Vkf. 1.1940/3414.

német anyagi támogatás Románia megnyerésének szándékára utalt, ugyanakkor a német csapatok fenyegető jelenléte Szlovákiában befolyásuk erőszakos érvényesítését is kilátásba helyezte. Ez utóbbi révén nyomás nehezedett Magyarországra is. A revíziót váró és ezért erőfeszítésekre is kész magyar közvéleményben zavart keltettek az ellenőrizhetetlen származású rémhírek: a németek a szlovák hadsereggel együtt a Magyarországhoz csatolt területek megszállására készülnek. Zavarta ez a felkészüléssel elfoglalt magyar tisztikart is, mely ebben a szövetséges bizalmatlanságát látta.

Mindenesetre a magyar kormány is igyekezett színvallásra bírni a német diplomáciát szándékairól. Érdeklődése középpontjában változatlanul a Szovjetunió Besszarábiával kapcsolatos fellépésének lehetősége, valamint attól el nem választhatóan a román olaj biztosítását célzó esetleges német katonai intézkedések álltak. A német diplomácia igyekezett kitérni a válasz elől. Weizsäcker a nála február 23-án érdeklődő Sztójayval szemben közel sem bizonyult olyan közlékenynek és jól értesültnek, mint korábban a vezérkarnál vendégeskedő Tippelskirch. A kérdést megkerülve kijelentette, valószínűtlen, hogy a Szovjetunió délkelet felé kezdeményezzen. Rómában Villani kérdezősködésére Ciano közlékenyebbnek bizonyult. Kijelentette: nem hiszi, hogy német–román háború lesz. Németországnak nincs szüksége rá, hogy a szerződésileg biztosított olajat így szerezze meg. Ha mégis meg akarná szállni Romániát, s átvonulást kérne a magyar kormányzótól, akkor véleménye szerint „öngyilkosságot követnénk el, ha ellenállnánk. Az átvonulást tehát túrnünk kell”. Teleki bizonyára jóleső érzéssel fogadta figyelmeztetését: „közös ügyet a birodalommal semmi esetre se csináljunk, mert annak igen súlyos következményei lennének. Ne vonuljunk be tehát a német csapatokkal együtt, hanem várjuk meg, míg azok az akciót befejezték, és csak akkor szálljuk meg Erdélyt azzal, hogy az ottani magyarság védelméről kell gondoskodnunk. Ezzel nem lépnénk be a háborúba és megakadályoznánk, hogy Erdély román uralom alól német uralom alá kerüljön”. Villáni jól látta, hogy a Ciano ajánlotta állásfoglalás aligha találkozna a németek egyetértésével, s ennek a beszélgetésről küldött feljegyzésében hangot is adott: „Azt hiszem, nem lesz könnyű a németek beleegyezését a külön akcióhoz megszerezni, de ezt az aggályomat Cianoval nem közöltem.”¹¹³

A német vezérkar elérkezettnek látta az időt a további tájékoztatásra. Budapesti látogatása viszonzásaként Tippelskirch tábornok március végén Ujszászyt Berlinbe invitálta. A pályaudvaron Kinzel vezérkari ezredes várta és a főhadiszállásra kísérte. Ott Tippelskirch fogadta, s rövid tájékoztatás után Halder vezérezredeshez, az OKH vezérkari főnökéhez kísérte. Halder előadta, hogy a románok erősen kacérkodnak az angolokkal, ami előtérbe tolta partraszállásuk lehetőségét a Fekete-tengeri román kikötőkben. Amennyiben Románia hűtlensége bebizonyosodna, úgy egy megelőző hadműveletet terveznek a magyar csapatok bevonásával. Halder az ezzel kapcsolatos felderítés bevezetésére és a folyamatos hírcserére kérte Ujszászyt.¹¹⁴

A hírek és események körüli bizonytalanság tisztázására és a szükséges teendők kilakítására Teleki megbeszélésre hívta össze az érdekelteket. Az április 6-án Csáky, Bartha és Werth részvételével lezajlott eszmecsere célja egy esetleges Románia elleni magyar–német együttműködéssel kapcsolatos álláspont kialakítása volt. Teleki semmi jelét sem adta, hogy tájékozott lenne a két vezérkar közötti üzenetváltásokról. Kérte Werthet, hogy tájékoztassa őt a német katonai szándékokról s ebben a magyar honvéd-

¹¹³ MOL K 64-85-23-1840/1940. Rep.

¹¹⁴ Történelmi Hivatal Levéltára, Ujszászy-anyag A-414/7.

ségnek szánt szerepről. Az általa előadottak azonnal ki is váltották a decemberi LHT ülés döntéseihez ragaszkodó miniszterelnök ellenkezését. A románok elleni közös magyar–német fellépés kritériuma, ha a Szovjetunió Románia elleni beavatkozása vagy annak megelőzése váltja ki a német lépéseket, azzal a szándékkal, hogy az olajvidék elfoglalásával az orosz birodalmat megelőzze. A szovjetellenes él a nyugati hatalmak számára elfogadhatóvá tenné a magyar együttműködést. Hallani sem akart a Werth által vázolt és valószínűséggel bíró helyzetről, hogy Németország az olajat egy brit partraszállás esetére is biztosítani akarva, bármiféle szovjet beavatkozás nélkül is megszállhatja Romániát, amihez az átvonulás engedélyezését és a magyar csapatok aktív közreműködését kérheti a magyar kormánytól.

Ezt követően – mint erről Csákynek a megbeszélésről készített feljegyzéséből értesülünk – Teleki a német vezérkarral való érintkezés felvételét s a várható szándékaik felőli óvatos érdeklődést, egyúttal a magyar kormány álláspontjának tudatosítását kérte Werthtől. Az iniciatívát magához ragadva, készítsen egy tervezetet a Románia elleni német–magyar akcióról. Az egyezkedés során leszögezendő volna, hogy a két hadsereg közötti bármily megegyezés csak az orosz előrenyomulás esetén lép életbe, mivel „a magyar részvétel ebben az esetben az antikomintern alapján természetszerűleg történne”.¹¹⁵ Egy orosz–román konfliktus esetére igyekezett szűkíteni a magyar–német együttműködés lehetőségét. Ez esetben a németek az oroszok elől biztosítanák a román olajat, s ezzel az akció szovjetellenes élt nyerne.

Teleki szükségesnek látta annak azonnali felderítését, hogy a németeknek tudomása van-e az orosz tervekről, illetve azok várható időpontjáról. Vajon a német lépés egy támadólag fellépő Szovjetunió megelőzését, az olajforrások biztosítását célozza-e? A számára kedvezőtlen, de a német hadsereg akcióját meghatározó lehetőségre, hogy egy balkáni brit partraszállás ellen akarják biztosítani a román olajat, figyelmet sem fordított. Az érdekelt hadseregek vezetése közötti kapcsolatokra való tekintettel a felmerülő katonai kérdésekről egy magyar–német–olasz egyeztető megbeszélést is szükségesnek látott, ahol részünkről a Werth készítette terv lenne az irányadó.

Werth nem kívánt reménytelen vitába bonyolódni. Meg volt győződve, hogy az átvonulást és annak engedélyezését nem lehet a szovjet lépéseihez kötni, annak megtagadása pedig – miként ezt Ciano is kifejtette – öngyilkosság. Erdély átengedése a német megszállásnak pedig a revízióról való lemondást jelentheti. A miniszterelnök feltételeit a német vezérkarral nem lehet elfogadtatni. Csáky feljegyzése szerint ezután sor került azoknak az alapelveknek a rögzítésére, melyekre a Werth által kidolgozandó javaslatnak épülnie kellene.

A számunkra kedvező esetben, a besszarábiai szovjet benyomulás esetén, a német birodalmi csapatok a kárpátaljai magyar átmenő vasútvonal igénybevételével Kelet-Galícian és Bukovinán keresztül nyomulnának be Moldvába, míg a magyar csapatok Erdély megszállásával biztosítanák a németek oldalát. Ez esetben tisztázandó volna, ki biztosítaná a magyar jobbszárnyat egy esetleges jugoszláv megmozdulás esetén. Mivel ez elsősorban Olaszországtól várható, döntő a velük való egyeztetés.

A másik alternatíva, amit a vezérkar főnöke szintén kezdeményezhetne, hogy „elfogadjuk a német elgondolást, és megengedjük bizonyos meghatározott vonalakon a német csapatok átvonulását Magyarországon a román petróleum felé”.¹¹⁶ Ez esetben is tiszt-

¹¹⁵ MOL K 64-88-41-21/1940. Rep.

¹¹⁶ Uo.

tázandó volna, hogy a német akció Oroszország ellen, illetve az orosz akció megelőzésére történik, ami Magyarország helyzetét megkönnyítené, mert a dolog antikomintern megmozdulásnak lenne beállítható. Ez esetben is felmerül Jugoszlávia semlegesítésének kérdése, valamint annak tisztázása, hogy a magyar csapatoknak hátuk biztosítására Erdéllyel egyidejűleg meg kellene szállniuk Kelet-Szlovákiát a Magas Tátra–Losonc vonalig (sic!). Tisztázandó volna továbbá, hogy mi történik Moldvával, mert „több mint valószínű, hogy az oroszok nem elégszenek meg Besszarábia megszállásával, hanem a Kárpátokig fognak előnyomulni, ahol sor kerülhet arra, hogy a magyar hadsereg kell, hogy megállítsa őket”.¹¹⁷

A német lépésekre érzékeny Teleki a nyugat felé szánt gesztusként szerette volna elérni a német vezérkarnál „hogy az átvonuló német csapatok magyar területen magyar parancsnokság alá kerülnek, mert mi nem vonulhatunk be Erdélybe azzal a látszattal, hogy Erdélyt quasi a németek szerzik meg nekünk. Ez a jövőre nézve okozna a magyar kormánynak nehézségeket”.¹¹⁸ Azzal áltatta magát, hogy egy ilyen lépéssel elkerülheti vagy legalább csökkentheti az együttműködésnek és a szuverenitás feladásának a látszatát. Tisztázni kellene továbbá, mely vonalakon, mettől-meddig történik a német csapatok felvonulása. Hol lesz a demarkációs vonal a magyar és német csapatok között, meddig akarják azokat igénybe venni, továbbá Románia leveretése után hogyan történik a magyar vonalakon keresztül a német csapatok utánpótlása. Ezek a kérdések annál is inkább tisztázandók, mert az sem zárható ki, hogy a hadjárat hosszabb ideig elhúzódik és ez esetben „Magyarországnak számolni kell az angol–francia hadüzenettel annak minden konzekvenciájával együtt”.¹¹⁹

A megbeszélésről készített Csáky-féle feljegyzés azt valószínűsíti, hogy a résztvevők fenntartások nélkül tudomásul vették az elhangzottakat, mint a Werth által kidolgozandó és képviselendő terv szempontjait. Holott a Románia elleni német–magyar együttműködésnek a miniszterelnök által előadott megoldási módjai legfeljebb csak jámbor óhajok lehettek, azok politikai és főként – itt nem részletezendő – katonai szakmai szempontból egyaránt kivihetetlenek, az azokon nyugvó elgondolást a vezérkar főnöke a német vezérkarnál csak úgy adhatta volna elő, ha annak katonai megoldásaitól elhatárolja magát. Amennyiben Werth vitába szállt volna Telekivel, azt Csáky feljegyezte volna. Feltételeznünk kell, hogy hallgatott, meg sem kísérelt ellentmondani. Arra sem vállalkozott, hogy legalább a miniszterelnök javaslatainak a hadvezetést érintő hibáira felhívja figyelmét. A maga szempontjából talán érthető, hogy reménytelennek és feleslegesnek találta a vele szemben amúgy is ellenszenvvel viseltető Telekit még jobban maga ellen hangolni. A német külügy és vezérkar majd a kormány tudtára adja kívánságát, ha az átvonulás, minden bizonnyal hamarosan, aktuálissá válik. És akkor egészen más együttműködési tervet kell készítenie. A Csáky-feljegyzés szerint Bartha honvédelmi miniszter is egyetértően hallgatott, feltehetően ő sem kívánt kormányfőjével vitába keveredni egy eleve elvetélt javaslat miatt.

Teleki nem táplált illúziókat. A vezérkar főnökének hallgatása nem az egyetértés jele. Bizonyosan vannak értesülései a német átvonulási szándékokról, melyeket itt nem adott elő. Épp ezért kétségei voltak, hogy instrukcióinak megfelelően fog-e tárgyalni a német

¹¹⁷ MOL K 64-88-41-21/1940. Rep.

¹¹⁸ Uo.

¹¹⁹ Uo.

vezérkarral, amely önála minden bizonnyal nagyobb befolyással van rá. Azt sem tartotta kizártnak, hogy a háta mögött Werth már kötelezettségeket is vállalt a németeknél, s ezzel olyan helyzetbe kényszerítheti a magyar kormányt, amely a már amúgy is igen törekeny nyugati kapcsolatok végleges megszakadásához vezethet.

A németekkel szemben engedékenyebb Csáky sem hitt a Teleki-féle elképzelések sikerében. Különben az átvonulás miatti magyar opponálást követően várható erőszakos német lépések megelőzésére aligha ajánlotta volna miniszterelnökének, hogy semmi esetben se hagyja függőben az együttműködést, valamint annak megfontolását, „nem volna-e szükséges esetleges összműködés esetén a németektől megkívánni, hogy velünk egy megnemtámadási és örök barátsági szerződést kössenek”.¹²⁰

A miniszterelnök diplomáciai lépésekre is rászánta magát, hogy a német követelésnek elébe menve kinyilvánítsa a magyar kormány álláspontját. Már a megbeszélést követő második napon Rómába küldte Baranyai Lipótot, hogy informálja a Ducét az eseményekről és a magyar kormány ezzel kapcsolatos nézeteiről, s bírja színvállásra. Budapesten nagy a riadalom, jegyezte fel Ciano naplójában, amikor Rómában Baranyai előadta neki, hogy „a német vezérkar meg akarja környékezni a magyar vezérkart. Azzal az ürüggyel, hogy Oroszország nemsokára bevonul Besszarábiába, Németország a román olajmezőket szándékozik elfoglalni, és szabad átvonulást kér Magyarországon. Ennek az engedélynek az ára Erdély volna. A magyarok számára felvetődik a fogas kérdés: vagy átengedik a németeket, vagy erőszakkal szállnak velük szembe. Mindkét esetben vége a magyar szabadságnak.”¹²¹ Ciano Baranyait és Villanit, akik az átvonulás ellen voltak, a maga részéről a német kérés teljesítésére intette, majd a Ducéhoz kísérte. A Duce igen tartózkodónak bizonyult. Kinyilvánította, hogy ő, aki Németország mellett áll, s felkészült a franciák és angolok elleni küzdelemre, ezúttal is a német ajánlat elfogadását ajánlja. Baranyi kérdésére, hogy katonai ellenállás esetén számíthat-e a magyar kormány olasz segítségre, Mussolini mosolygott: „Hát hogy képzelik ezt, amikor én Hitler szövetségese vagyok és az is szándékozom maradni?”¹²²

Miközben a német átvonulástól tartó Teleki Werthtet tárgyalási szempontokkal látta el s Rómában próbált biztató ígéretekhez jutni, a német csapatok április 9-én bevonultak Dániába és partra szálltak Norvégiában. Várható volt a hadműveletek átterjedése a nyugati frontra. A német vezérkar Románia megszállását fontolgatta. Halder utasítást adott a vezérkar hadművelleti osztályának, hogy készítsenek sürgős tanulmánytervet arra az esetre, ha Szalonikinél angol partraszállás következne be, és lépéseket kellene tenni a román olaj biztosítására. A kész tervet április 8-án terjesztették Halder elé. Számvetésük szerint az angol csapatok Szalonikiből kiindulva gépesített erőkkel 6 nap, gyalogsággal 3 hét, de legkésőbb 28 nap alatt érhetik el a Dunát. Constantánál partra szálló csapatok 48 óra alatt elérhetik Galațit és Brailát, ami lehetővé tenné a román olajkikötők lezárását, másrészt a benyomuló angol hadihajók megakadályozhatják a Vaskapu német ellenőrzését is. A Constanta–Bosporusz hajóút mindössze 24 óra.¹²³ Az ellenintézkedéshez, azaz a német csapatoknak a román határra szállításához 5 napot tartottak szükségesnek. Ezt követően, a románok viselkedésétől függően, a megszálláshoz 8-17 nap elegendés. Amennyiben a nyugati hadjáratra az ideig nem kerül sor, az onnan átcsoportosított erők-

¹²⁰ MOL K 64-88-41-21/1940. Rep.

¹²¹ Ciano naplója, 1939–1943. Budapest, 1946. 232. o.

¹²² Uo. 233. o.

¹²³ *Generaloberst Halder: Kriegstagebuch. I–III. k. Stuttgart, 1963. I. k. 24. és 256. o., valamint A Wilhelmstrasse... i. m. 480. o. (312. sz.)*

kel – ami 10 napot venne igénybe – a megszállás rövidebb idő alatt is végrehajtható. Ejtőernyős csapatok bevetése kedvezően módosíthatja a megszállás lefolytatását. A művelet kiindulópontja és utánpótlási bázisa Bécs. Befolyásoló tényezőként kell számolni a magyar állásponttal, mivel a felvonulás magyar területen át történik, valamint sor kerülhet magyar alakulatok felhasználására is.¹²⁴

Halder parancsára azonnal megkezdődtek az előkészületek. Április 7-én Budapestre érkezett Kinzel őrnagy, a német vezérkar keleti hadseregek osztályának vezetője, hogy nem hivatalosan tájékoztassa a magyar vezérkar főnökét a Romániával kapcsolatos előkészületekről. Kinzel április 9-én már jelentett is Haldernek: a magyar vezérkar főnöke a német átvonulással szemben nem emelt semmiféle kifogást, sőt annak ellenértéként a megszállásban való részvételt kérte. A magyarok Észak-Erdélyben felszabadítóként kívánnak szerepelni. Halder erre pontos szakértői véleményt kér munkatársaitól a Romániával szembeni magyar katonai felkészültségről s a magyar csapatok felhasználásának lehetőségéről.¹²⁵

Werth nem tartotta szükségesnek, hogy tájékoztassa a kormányfőt a Kinzellel folytatott megbeszéléséről, ahol nem az ő kérésének megfelelően járt el. El akarta kerülni, hogy Teleki a kormányzóhoz forduljon, s megakadályozza az esetleges katonai előkészületeket még azt megelőzően, hogy erre felszólítás érkezne a német vezérkartól. Vállalta az ügy ódiúmat, mert meggyőződése volt, hogy az Erdély visszaszerzésének lehetőségével biztató akció előzetes vállalásával maga mögött érezheti a tisztikar, de a közvélemény támogatását is. A beszámolás a két vezérkar közötti tájékozódásról nem volt hivatali kötelessége. Teleki sem fog ellentmondani, ha a német kormány az átvonulás kérésével hozzá fog fordulni.

Werth a hadüzenetet követő több hónapos tétlenségében a nyugat gyengeségét látta megnyilvánulni. Ennek vet véget a német hadsereg. Északi akciója minden bizonnyal egy nyugati fronton indítandó sikeres támadás bevezetője. Ennek során Németország nem fog konfrontálódni a Szovjetunióval, amelyik nem exponálja magát a tőkés nyugatért. Még kevésbé teszi ezt Romániáért, aminek Besszarábia lesz az ára. A felgyorsuló eseményektől bátorítva elérkezettnek látta az időt, hogy kifejtse véleményét a német–magyar viszonyrak az új helyzet megkívánta alakulásáról és a katonai együttműködésről. Április 15-én közreadott emlékiratát Telekinek, Csákyknak és Barthának is megküldte, holott azt elsősorban a kormányzónak szánta. Támogatását akarta biztosítani a miniszterelnökkel szemben.

Az emlékiratban sürgette az eddigieknél határozottabb kiállást és cselekvést Németország mellett, ami nélkül aligha számíthatunk revíziós sikerre. A miniszterelnök nyugatbarát politikájára célozva kifejtette, hogy szerinte a semlegességi politika úgy sem tartható fenn tovább. Az nagy veszélyekkel jár, mert semlegességünket nem fogjuk tudni megőrizni. Helyünk a tengely mellett van, mert a „német–olasz barátság tartósnak látszik, a tengely erős. A végső győzelem nem lehet kétséges, bár a szerencse forgandó, mégis máris bizonyos megállapításokat lehet tenni a háború kimenetelét illetően. Németország ebben a háborúban jobban fel van készülve, mint a szövetségesek. A skandináv államok meghódítása után Németországnak nem lesznek nyersanyag gondjai. A Németország rendelkezésére álló anyagi erőforrások a német győzelmet valószínűvé, vereségét pedig kizárta teszik. De még abban az esetben is, ha Németország nem nyerné

¹²⁴ Halder: i. m. I. k. 256. o.

¹²⁵ Uo. I. k. 251. o.

meg a háborút, haderejét a szövetségesek nem tudják megsemmisíteni, mint az első világháború végén. Erősebb belpolitikai és kormányzati rendszere miatt az anyaország ereje és ellenálló képessége valószínűleg nem fog megtörni. Ezért tehát Magyarországnak már most Németország mellé kell állnia ebben a küzdelemben. Elérkezettnek látom az időpontot, hogy a skandináviai cselekményekből a következtetéseket levonjuk, a semlegesség és a be nem avatkozás politikáját feladjuk és Németország oldalára álljunk, hogy ezáltal és ezúton az elszakított területeink visszafoglalását megvalósíthassuk.”¹²⁶ (Teleki széljegyzete a neki juttatott példányon: „Esetleg az országot elveszítjük és járomba hajtjuk és vele a visszaszerzett területeket is.”)

Werth elérkezettnek látta az időt, hogy vállaljuk azt, amit 1938-ban felkészületlenségünk miatt nem mertünk. Katonailag megerősödtünk, katonapolitikai helyzetünk az időközben lezajló események hatására kedvezőbb. „Németország hatalmi súlya és katonai ereje felől több ízben meggyőződünk úgy, hogy ma már felelősen vállalhatjuk Németország oldalán a háború kockázatát is.” (Teleki széljegyzete: „Én nem.”)

Ha nyílt csatlakozásunk után Németország a háborút mégis elveszteni, akkor a jövő alakulásában biztos optimista Werth szerint a helyzet a következőképp alakulna: biztosan számíthatunk rá, ha most nyíltan Németország mellé állunk és vele együtt megindulunk, Erdélyt rövid időn belül visszafoglalhatjuk, sőt talán a Délvidéket is. Azután „a még hosszú ideig tartó háború alatt a megnövekedett Magyarország belső viszonyait rendezheti, katonai erejét a maximumig kiépítheti, határait megerősítheti úgy annyira, hogy Németország veresége esetén is képesek lennének Magyarországot megvédelmezni és megtartani a területleadás és vereség folytán igen legyengült szomszédainkkal szemben. Ezután a visszacsatolt területeket mégis megtarthatnánk, mert a szövetségesek csak igen nagy áron szerezhethetnek meg a győzelmet, és Magyarország újbóli feldarabolására a részükre már befejezett háború után nem fognak tudni nagy erőket a Duna-medencébe küldeni.”¹²⁷

Werth nem fejtette ki, hogy Németország jótéteményeit követően mivel fizetünk, miközben szomszédjaink elvéreznek a háborúban, hogyan fogjuk erőnket megőrizni, semlegességünket fenntartani. Kimondta a nemcsak katonai körökben elfogadottá vált és a háború végéig ható nézetet, a német vereség sem vezethet összeomláshoz. De ő biztosnak látta a győzelmet, a kétfrontos háború elkerülhetősége következtében esélye sem marad a francia–brit szövetségnek a német haderővel szemben. A Szovjetunió és az USA háborúba lépése fel sem merült gondolataiban.

Teleki az átgondolatlan helyzetelemzésen alapuló javaslatokat, a nyílt meghirdetett háborús célokat a kormánya politikája elleni támadásnak minősítette. Április 18-án levélben fordult a kormányzóhoz. Ő nem küldött másolatot Werthnek, aki a kormánypolitika tőle elvárható képviselőt megkerülve meg nem engedhető területre tévedt. Figyelmeztette a kormányzót, Werth nem látja a meglévő ország megőrzésének a problémáját. Mint nem magyar ember, nem érzékeli „a német penetráció” nagy veszedelmét. Magánakcióit meg kell fékezni addig, míg nem késő: „Hass oda, hogy a katonák ne politizáljanak. Az a nézetem, hogy nem biztos, hogy Németország győz, és éppen a mai pillanat nem alkalmas, hogy teljesen és lelkesen mellé álljunk fegyveresen. A holnap vagy a holnapután reánk cáfolhat. Ha eddig jól megúsztuk, ne rontsuk el esetleg az utolsó pillanatban nehéz helyzetünket. Politikai akciónk, azt hiszem, jó volt, erről letérni ve-

¹²⁶ Az Imrédy per. Híradó Könyvtár, Budapest, 1945. 27. o.

¹²⁷ Uo.

széles.¹²⁸ Semmiképp sem lehetetlen, hogy nem Németország lesz a háború vesztese. A szövetségesek katonai, gazdasági és anyagi felkészültségét vezérkarunk nem ismeri. Az USA és Kanada öntik az anyagot. Nem igaz, hogy belpolitikailag rendezettebb és erősebb. Ha pedig Németország nyerné meg a háborút, úgy Erdély nem úgy lesz a miénk, hogy örömmünk telne majd benne.

Werth változatlanul hallgatott a Kinzellel folytatott megbeszéléséről. Kerülte a találkozást. Az ismert oknál fogva különben sem tartotta fontosnak az amúgy is nyílt titokká vált tény tisztázását: a német vezérkar egy brit partraszállás veszélye miatt vette tervbe a megszállást, és ehhez fogja kérni az átvonulást, valamint az esetleges együttműködést.

Mivel az átvonulási szándékkal kapcsolatosan még semmiféle hivatalos német megkeresés nem történt, Teleki próbált tiszta vizet önteni a pohárba. Április 17-én levelet írt Hitlernek. Ebben felvetette, hogy tekintettel a Balkánon lejátszódó eseményekre, a Német Birodalom kormánya nem látja-e szükségesnek megbeszélés létrehozását Olaszország bevonásával, hogy „minden eshetőségre mind a három állam fel legyen készülve, meglepetés ne érhesse, illetve bevégzett tények elé ne állíthassák őket”.¹²⁹ Hitler válaszát nem ismerjük. Reagálását azonban Halder naplójának április 24-i bejegyzéséből igen. Halder ekkor a Románia elleni megszállás tervéről számolt be. Hitler tudatosan félreértelmezve Teleki levelét, abból a románok elleni magyar támadó szándék megnyilvánulását vélte kiolvasni. A terv magyar vonatkozásainak áttekintése során közölte Halderrel, hogy a Teleki által javasolt háromoldalú megbeszélések szóba sem jöhetnek, mert azok különféle híresztelésekre adnának okot. Erről már a Ducét is tájékoztatta, aki szintén ellene van. Aggasztónak találta, hogy a magyarok erőszakot akarnak alkalmazni Románia ellen, ami nem felel meg Németország érdekeinek. Különben is egy önálló katonai akcióra a magyarok nem képesek, vereséget fognak szenvedni. A magyar hadsereg jelen állapotában legfeljebb három napig tud hadat viselni. A magyarok képesek lennének felgyújtani a lángot a Balkánon, ami angol érdek. Figyelmeztette a Ducét is a hálátlan, eddig semmi áldozatot nem hozó magyarok magatartására. A magyar lépés kiválthatja a Szovjetunió balkáni megjelenését is. Hitler bizalmatlansága kiterjedt a magyar csapatoknak a megszállásban való részvételére is. Egyelőre nem tartott célszerűnek szélesebb körű megbeszélést a magyar vezérkarral, legfeljebb a vasúti szállítással kapcsolatos érintkezés felvételét.¹³⁰

Teleki a brit kormány tudomására hozta Németország esetleges átvonulási szándékát, amit annak megtagadása esetén erőszakkal is végre tud hajtani. Ez egyben ürügyet szolgáltatna arra, hogy a jelenlegi magyar kormány helyére egy Németországot mindenben kiszolgáló kormányzatot ültessen. Megfelelő kompromisszumok esetén azonban a magyar kormány korlátok közzé szoríthatná a németek átvonulását és a magyarországi tartózkodási idejét. Mindenesetre a magyar vezérkar technikai megbeszéléseket folytat a német vezérkarral, hogy drasztikus lépésüket elkerülje. Az átvonulásra természetesen csak akkor kerülhet sor, ha Romániát a Szovjetunió részéről támadás éri, aminek kevés a valószínűsége. A kormány szükségesnek találja felvetni: a brit kormány hajlandó-e ígéretet tenni, hogy megfelelő magyar magatartás esetén a háború befejeztével vagy más alkalmasak látszó időszakban érdekelenséget fog mutatni Erdélynek a magyar csapatok általi visszafoglalása esetén.¹³¹

¹²⁸ Az Imrédy per. Híradó Könyvtár, Budapest, 1945. 27. o.

¹²⁹ Magyarország és a második világháború. (Szerk. Zsigmond László.) Budapest, 1966. 236. o.

¹³⁰ Halder: i. m. I. k. 269–270. o.

¹³¹ MOL K-64-88-41-21/1940. Rep.

A válasz gyors volt és lehangoló. A brit kormány Telekitől ígéretet várt, hogy Magyarország feltételek nélkül fegyveresen ellenáll a német átvonulási kísérletnek. Ez esetre kilátásba helyezte a nyugati hatalmak segítségét. Teleki elutasította a merev brit álláspontot, mondván, már mentek tönkre kis államok, mert bíztak az angol segítségben.¹³²

A németek előtt természetesen az átvonulás kérdésében létrejött magyar–brit érintkezés sem maradt titokban. Tudatában voltak, hogy a brit feltételeket a magyar kormány nem fogja elfogadni. Ismert volt előttük a Teleki–Werth ellentét. Utóbbi szerepét igen kedvezőnek találták a magyar–német viszony további alakulása szempontjából. Megnyugtató volt számukra a kormányzó hallgatása, amit a Werthtel szembeni lojalitás jelének tartottak. Mindez alapját képezte az angolokkal paktáló magyar kormány elleni hangulatkeltésnek, a politikai és gazdasági nyomás fokozásának. Az április 30-án gazdasági kérdések megtárgyalására Budapestre érkező Clodius megmondta Telekinek, hogy elvárják Magyarországtól, hogy bárhonnán, így az Anglia támogatta importból származó nyersanyagfeleslegét is Németországnak ajánlja fel, hiszen a magyar fegyverkezés az ő jóindulatuktól függ. Teleki tudomásul vette és együttműködésről biztosította. Kevésbé lelkesen, mint Werth, aki Clodius szerint „Németországnak mindig megbízható barátja volt, őszinte csodálatának adott kifejezést a német hadsereg norvégiai teljesítményének láttán. Az angol gazdasági háborúval kapcsolatban kijelentette, minden magyar katona tudja, hogy a magyar fegyverkezés csak Németország segítségével volt lehetséges, és csak Németország segítségével fejezhető be. Ezért a hadügyminiszter és ő mindig síkra szálltak a német–magyar gazdasági kapcsolatok intenzívebbé tétele érdekében, és a jövőben is készen lesznek arra, hogy ezzel ellen irányzatokkal szembeszálljanak.”¹³³

Werth nyertesnek érezhette magát. A brit válasz, a német megnyilvánulások, Teleki semlegességi politikájának csődjét jelentették, s őt látszottak igazolni. Horthy változatlan hallgatását az egyetértés jelének tekintette. Tovább kell alakítani – a miniszterelnök ellenében is – az egyetlen üdvözítő és a revízióhoz vezető német szövetségi politikát. A nemzet majd hálás lesz neki, eljőhet az idő, mikor nem Telekit, hanem őt fogják a revízió atyjaként ünnepelni. Elemében volt. Május 6-án újabb emlékeztetőt készített. Ebben megerősítette az előzőben előadottakat. Sürgette a semlegesség és be nem avatkozás politikájának feladását, a csatlakozást a tengelyhatalmakhoz, hogy nemzeti céljainkat elérhessük. A honvédség fokozatos mozgósításának követelésével jelentkezett, hogy beavatkozásra készen álljon.¹³⁴

Hitlernek a megszállásban való magyar együttműködéssel kapcsolatos megnyilvánulását az óvatos Halder nem sietett Werth tudomására hozni, aki viszont türelmetlenül várta a vezérkarok közti megbeszélések folytatását. Félt, hogy a német hadsereg eltekint közreműködésünktől, ami beláthatatlan messzeségbe tolja el az erdélyi bevonulást. Ezt elsősorban Telekinek tulajdonította. Április 26-án Halderhez küldte Ujszászyt, hogy megbizonyosodjon a helyzetről. Megbeszélésük részletei nem ismertek, azonban Halder Hitler utasításának megfelelően meglehetősen szűkszavú lehetett, s kerülhette a határozott állásfoglalást.¹³⁵

¹³² A Wilhelmstrasse... i. m. 481. o. (313. sz.)

¹³³ Uo. 483–484. o.

¹³⁴ MOL K 63-472. Szent-Iványi Domokos emlékirata. 32. o.

¹³⁵ Halder: i. m. I. k. 271. o.

Az egyre türelmetlenebb Werth tovább próbálkozott. Május 7-én Homlok berlini magyar katonai attasé jelent meg Haldernél és kért felvilágosítást. Halder ekkor, a nyugati hadjárat előestéjén, közlékenyebbnek mutatkozott. Aktuálissá vált a magyar szerep tisztázása. Halder szükségesnek találta közölni, nincs szó a Teleki által felvetett háromoldalú tárgyalásokról. Német–olasz közös érdek azonban, hogy a Balkánon nyugalom legyen, Románia bizonytalanságát leszereljék. Ennek érdekében szükségesek bizonyos előkészületek, melyek azonban egyelőre csak teoretikus jellegűek. Magyarországgal szemben a következő kérések merülhetnek fel: biztosítsa a német csapatok felvonulását, a vasutak, utak, repülőterek, hírközlő berendezések használatát. Amennyiben ez a német hadsereg számára szükségessé válna; a magyar csapatok legyenek készen arra, hogy a német csapatok délen, ők északon nyomulnak be román területre, sávhatár a Bihar-hegység lesz. Az akció során mindenki saját eszközeit használja, tehát a magyar csapatok ne számítsanak német tűzérségi, légi stb. támogatásra. Részletekre nem tér ki, mert ha a dolgok aktuálissá válnak, azok úgymint alapos megbeszélést igényelnek a két vezérkar között. Az együttműködési szándék diszkrétan kezelendő, így semmiféle írásbeli megállapodásra nem fog sor kerülni. Halder kérte Homloktól, hogy az elhangzottakat csak Werthtel közölje.¹³⁶

Halder tehát Hitler látszólagos merev elutasító magatartása ellenére számolt a magyar csapatok szükség szerinti közreműködésével. Felmerülhetett annak a lehetősége is, hogy a nyugati hadjárat lekötí a német erők zömét, s a rendelkezésre álló csapatok – különösen román ellenállás esetén – nem bizonyulnak majd elégségesnek a megszállás gyors és zökkenőmentes végrehajtásához.

Werthet némileg megnyugtatta Halder bizalmas közlése. Várta a további konkrét utasításokat, hogy – akár a kormány mellőzésével –, megtehesse a szükséges intézkedéseket. A német vezérkar csakhamar jelentkezett is. Kérésükre május közepén, a nyugati hadjárat megindulását követően Kéri Kálmán vezérkari őrnagy Berlinben Thomas tábornokkal tárgyalta meg a német csapatok átszállításával kapcsolatos kívánalmakat. A tervnek megfelelően kb. 3 német hadtestet kellett Békéscsaba, Gyula térségébe szállítani, és ott páncélos és gépesített csapatok kirakására is alkalmas rámpákat előkészíteni. A szállítást úgy kellett bonyolítani, hogy az ne akadályozza a magyar csapatok Észak-Magyarországra szállítását. Kéri hazatérte után azonnal megkezdődött az előkészítés.¹³⁷ A felkészüléssel is kapcsolatba hozható volt, hogy a nyugati hadjárat hírére és várható romániai hatására való tekintettel Werth kérésére a minisztertanács már május 10-én hozzájárult a II. és VIII. hadtest mozgósításához.

A két vezérkar közti kapcsolatfelvétel nyomán megkezdődött előkészületek természetesen vezérkari tájékoztatás nélkül sem maradtak titokban Teleki előtt. A német átvonulás elkerülhetőségében vagy legalábbis külpolitikai hatásának mérséklésében reménykedő, annak érdekében munkálkodó miniszterelnökkel szembeni makacs opposíció tovább mélyítette az ellentétet. Werthnek a magyar vezérkar történetében eddig példánélkül álló magatartása, külpolitikai és katonai kérdésekben a kormány politikájával szemben a német célok melletti ismétlődő elkötelezettsége összecsapással fenyegetett Telekivel. Az egyre hangosabb sajtó és rádió propaganda a „mindent visszat” az erősödő és ütőképes honvédség felszabadító szerepével azonosította, amit a tengely baráti támogatásának emlegetésével kapcsolt össze. Werth emellett törekvései mögött tudhatta a hadseregvezetést

¹³⁶ Halder: i. m. l. k. 280. és 308. o.

¹³⁷ Kéri Kálmán szíves közlése a szerzőnek.

és a tisztikart, valamint a politikai élet és a közvélemény nagy részét, de annak legfőbb megerősítést a kormányzótól várta. Ez utóbbi nélkül aligha képzelhetők el a kormányfővel szembeni megnyilvánulásai.

A vezérkar főnökének nemcsak lehetősége, de szolgálati kötelessége volt a honvédség ügyeiről a hadúr tájékoztatása, véleményének kikérése. Ezekről a kihallgatásokról írásos emlékeztetők nem maradhattak fenn, mert nem is készültek, s napjainkra elhunytak mindazok, akiknek ezek gyakoriságáról, lefolyásuk módjáról, hangvételéről, esetleg az ott elhangzottakról – akár, mint résztvevőknek is – emlékeik lehetnének. Így e sorok írója csak sejtéseire van utalva. A megbeszélések formája katonás, hangja tárgyyszerű és merev, érzelmi töltet nélküli lehetett, ahogy a kormányzó tábornokaival általában is érintkezett. Werth szakszerűen és katonás rövidegességgel előadott okfejtései meggyőzően hatottak a kormányzóra, aki beleegyező hallgatással, esetleg helyeslő hozzáfűzésekkel vette azokat tudomásul. A szárazföldi erők vezényletében magát járhatlannak tartó tengerész szakmai kérdésekben nem akart tábornokai fölé kerekedni. Lehetőleg kerülhették a kormányfő szerepét kapcsolatba hozni a fennforgó témákkal, azokat igyekeztek szigorúan a katonai vezetést érintő ügyekként kezelni. A kormányzót kiismerő Werth jól érzékelte azt az igen labilis tűréshatárt, ameddig elmehet a miniszterelnök hatáskörét elkerülhetetlenül érintő kérdések óvatos elővezetésében, anélkül, hogy a kormányzót számára kellemetlen helyzetbe hozná, megnyilvánulásokra kényszerítené. Tisztában volt vele, hogy óvatossága ellenére is, borotvaélen táncol. Tartott Telekitől és a mögötte álló, a kormányzóra is befolyással bíró személyektől. Amennyiben rövid határidőn belül semmi érdemleges nem történik Erdéllyel kapcsolatban, elmaradnak a német segítő szándékokra utaló jelek, sőt románbarát megnyilvánulásaira kerül sor, az eredménytelenség megerősíti Telekit, aki törésre viheti a dolgot és lemondását követelheti. A kormányzói bizalmon ez esetben repedés támadhat, s ellenében bizonyosan Teleki gróf mellett dönt, aki mindenkor szívesebben látott vendég a palotában, mint ő. Ezért ellentéteik ellenére sem mondhat le róla, hogy minden alkalmat megragadva igyekezzen meggyőzni Telekit a Németországgal való együttműködés elkerülhetetlen és egyedül üdvözítő voltáról. A velük szembeni ismétlődő elutasító magatartás súlyos következményekkel járhat, veszélyezteti az elvesztett területek visszaszerzésének lehetőségét, sőt a németekkel való tragikus konfrontációt is eredményezhet. Hitler bizalmatlan velünk szemben, az oly fontos olaj békés megszerzése érdekében könnyen Románia mellett foglalhat állást.

A bizonyítási vágytól vezetve küldette meg Csákynak Solymossy Ulászló alezredes, pozsonyi katonai attasé szigorúan bizalmas jelentését. Az attasé ebben meglehetősen bizalmatlannak festette le a német vezetést és közvéleményt Magyarországhoz fűződő viszonyát. „Idealista az – írta Solymossy –, aki altruista erkölcsöket tételez fel a hitlerista birodalom kizárólag saját hatalmi törekvéseit szem előtt tartó politikájáról.” A Harmadik Birodalom ferde szemmel néz Magyarországra, mert az – többek között – nem lép fel kellőképpen a zsidók és a liberális tendenciák ellen; nem használja ki gazdasági erőforrásait racionálisan és céltudatosan a magasabb nemzetgazdaság szempontjából, és teret hagy személyi érdekek gyakori kidomborodásának; a megosztott magyar közvéleményben közigazgatási és gazdasági ügyekben egyaránt érvényre jutnak anglofil tendenciák; elégedetlen a magyar iparnak a német importot veszélyeztető túlzott fejlődésével és a magyar mezőgazdaság exportmennyiségével. Ezért nem hivatalos és pártkörök, sőt a hadsereg zöme „nem tekinthető magyar barátoknak; sőt bizonyos lenézés és gyűlölködés-

sel vegyes irigység is tapasztalható a legtöbbnél”.¹³⁸ Csak azok a régi német katonák a barátaink, akiknek még az első világháborúban alkalmuk volt megismerni a magyar katonai erőnyeket, valamint akiknek szolgálati vagy magán érintkezés során lehetőségük van megismerkedni magyar bajtársaikkal.

Solymossy kíméletlenül főnökei elé tárta a kiábrándító valóságot. A németek célja Magyarországot „Lebensraum”-má tenni, ennek érdekében radikálisan megoldani a zsidókérdést, eltiporni a magyar értelmiséget, megszüntetni a magyar ipart és parasztállamot teremteni német irányítás alatt. Nem meglepő, hogy német katonák és hivatalnokok Szlovenszkóban is nagy kárörömmel beszélnek Magyarország közeli megszállásáról.

Solymossyt – nem véletlenül – a német fenyegetettség a Werth által is hangoztatott következtetéshez és megoldáshoz vezette: „Németország területi fekvésénél és hatalmi helyzeténél fogva Magyarország sorsára döntő befolyást gyakorolhat, amíg kapacitása töretlen.” E „kapacitás” tartama előre alig határozható meg. A magyarság számára járható utat és az ebből következő teendőket így határozta meg Solymossy: tisztázni kell a hivatalos német szándékokat Magyarországgal szemben; bel- és külpolitikai tekintetben egyaránt ki kell küszöbölni azokat a magyar–német súrlódási lehetőségeket, amelyek egyenként magyar érdekeket nem veszélyeztetnek; ki kell alakítani a hivatalos és társadalmi jó viszonyt, amiben pillanatnyilag a legteherbíróbb hídnak a két katonai vezetőség közötti kapcsolatot tekintjük.”¹³⁹

A nyugati német hadisínek megnyugtatták Werthet, és kiváltották bámulatát és meglepettségét. Teleki nem osztozott ugyan ebben az örömben, azonban az események mégis megnyugvással töltötték el. A nyugat szorult helyzete bizonyosan a németekkel való konfrontáció elkerülésére indítja a román kormányt, ami főlegessé teszi Románia megszállását. Ezt erősítette Hitler május 14-i levele is. Hitler elutasította Teleki javaslatát a hármas megbeszélésre. Egy ilyen tanácskozás csak megzavarná a Balkán nyugalomát. Azt a vélekedést pedig, hogy Németországnak szándékában áll katonailag fellépni a Balkánon, az ellenség propagandafogásának minősítette. Ezzel azt akarják elérni, hogy német csapatokat tartsanak lekötve a Balkánon.¹⁴⁰

Teleki május 20-án válaszolt Hitlernek. A magyar kormány mindenképp el akarja kerülni, hogy a dunai és Balkán térség békéjét megzavarja. Ezért hajlandó területi követeléseinek realizálását egy későbbi időpontra elhalasztani. Ezt saját érdekei feláldozásával teszi, mert a hadsereg vezetésétől nyert értesülései szerint az időpont kedvező lenne, hogy keleten fegyverrel érvényt szerezzen követeléseinek. Kitar szándéka mellett, annak ellenére is, hogy „minden hónap, sőt mondhatni minden elvesztegetett nap csak esetleges ellenségünk védelmi és támadó erejét, különösen pedig erődítmény-rendszerének erejét és kiterjedését nagyobbítja”.¹⁴¹ Az eddigi szerény katonai intézkedéseket a szomszédok nyugtalansága és mozgósításai indokolják, hiszen mégsem hagyhatjuk országunkat védtelenül és az eshetőségekre oly kevésbé előkészítve csupa olyan ország közepette, melyek tényleges katonai állományukat állandóan emelik”.¹⁴² Nem mulasztotta el ráirányítani Hitler figyelmét a román és a magyar határon tapasztalható szovjet csapatösszevonásokra, és kifejezte ezzel kapcsolatos aggályait.

¹³⁸ DIMK IV. k.783. o.

¹³⁹ DIMK IV. k.783. o.

¹⁴⁰ A Wilhelmstrasse... i. m. 486–487. o. (317. sz.)

¹⁴¹ Uo. 487. o.

¹⁴² Uo. 489. o.

Románia mozgósított, mire a kormány riasztotta a II. és IV., valamint a gyorshadtest alakulatait. Ezek az intézkedések már nem voltak összefüggésben egy német–magyar közös akcióval, amire már semmi esély sem volt. A nyugati német győzelmek és a szovjet nyomás hatására a román kormány egyre békülékenyebb hangot ütött meg Németországgal szemben, és távolodott a nyugattól. A nyugati befolyás háttérbe szorulásával egy időben a német behatolás felerősödött. Erre utalt a Tatarescu-kormány lemondása s Károly király új alapokra helyezett nemzeti egység politikája. A német diplomácia Berlinben és Bukarestben egyáltalában nem tudott Romániával szembeni német megszállási szándékokról, habár Magyarország részéről nem zárta ki azokat. Werthnek bele kellett nyugodnia, hogy a román–német közeledés következtében egy fegyveres leszámolás lehetősége bizonytalan időre kitolódik. A Németországtól független revízió megvalósítása elképzelhetetlenné vált számára.

Június hónapban a kormány és katonai vezetés figyelmét a nyugati front alakulása mellett elsősorban a szovjet–román viszony alakulása kötötte le. Kristóffy moszkvai magyar követ június 21-én Rosso olasz követ és Molotov külügyi népbiztos előző napi beszélgetésére hivatkozva felhívta a figyelmet, hogy a közeljövőben a Szovjetunió békés úton, de ha kell háború árán is érvényesíteni kívánja az elcsatolt besszarábiai területekkel kapcsolatos követelését. A beszélgetés során szóba került a magyar–szovjet viszony is. A szovjet kormány jó viszonyt akar kialakítani Magyarországgal, s megértéssel viseltek a magyar területi követelésekkel szemben. A beszélgetés híre élénk figyelmet keltett Budapesten.¹⁴³

Ezek után a kormányt nem érte váratlanul, hogy június 26-án a Szovjetunió jegyzékben fordult Romániához, és a besszarábiai, valamint a bukovinai területek azonnali átadását követelte. Sztójaj már 27-én feljegyzést adott át Woermann-nak, hogy továbbítsa azt Ribbentropnak. Ebben a magyar kormány szükségesnek találta felhívni figyelmét, hogy Románia diplomáciai nyomásra hajlandó területi engedményeket tenni, amit a maga részéről diszkriminációnak tekint. Eddig a tengely kérésére a balkáni béke fenntartására törekedett, semmiféle formában nem gyakorolt nyomást Romániára, nem kötött elene irányuló megállapodásokat. Jogos követeléseit „a tengelyhatalmakkal való esetleges megállapodások segítségével, illetve a két nagyhatalommal egyetértésben óhajtja, illetve szándékozik megvalósítani”.¹⁴⁴ Ha Románia más állammal saját maga tárgyalásokat kezdeményez, abba Magyarországot is be kell vonni. Woermann Ribbentrop kérését tolmácsolva vette át a feljegyzést: Magyarország őrizze meg nyugalmát. Hasonló feljegyzést adott át ugyanakkor Cianónak a római magyar követ is.

Nyugalomra intett Erdmannsdorff is, akit ugyanakkor Csáky kéretett a miniszterelnökségre. Itt Teleki jelenlétében felhívta a követ figyelmét a beláthatatlan következményekre, amennyiben Románia szomszédjaival szemben területi engedményekre határozza el magát, s ugyanakkor elzárkózik Magyarország igényeinek akárcsak megbeszélések tárgyává tételétől is. Csáky hivatkozott a tengelynek tett ígéretekre, hogy Magyarország a kérdésben mérsékletet tanúsít, és háborús bonyodalmak esetén nem fogja Romániát hátba támadni. Most azonban új helyzet állt elő, mivel Románia egy másik hatalommal szemben területi koncessziókat tett, ugyanakkor háborús előkészületeket folytat és fo-

¹⁴³ Documents on German Foreign Policy. (GFGP) X. k. 22. o. (21. sz.), valamint MOL K 64-87-27/a-2653/27/1940. Rep.

¹⁴⁴ A Wilhelmstrasse ... i. m. 327–328. o. (496. sz.)

kozba a magyar lakosság üldözését. Csáky feltette a kérdést: fennáll-e még a birodalmi kormány kívánsága, hogy Magyarország viselkedjék továbbra is várakozóan, valamint elvárhatja-e Magyarország, hogy a tengelyhatalmak megígérik Romániával szembeni jogos igényeinek támogatását, s végül milyen álláspontra helyezkednek a tengelyhatalmak, ha Magyarország fegyveresen kényszerülne beavatkozni.¹⁴⁵

Csáky június 28-án gazdasági ígéretekkel bombázta a Budapesten tárgyaló Clodiust amennyiben támogatnák Romániával szembeni területi követeléseinket, sőt kilátásba helyezte bármilyen délkelet irányú német átvonulás engedélyezését is, méghozzá ellenőrzetlenül, német szerelvényekkel és személyzettel. Ő a tárgyalásos megegyezést keresi, s szembehelyezkedik a katonai vezetés egész Erdély területének visszaszerzésére irányuló egyre türelmetlenebb követelésével. Kifejtette Clodiusnak a szovjet előrenyomulással szembeni aggodalmát.¹⁴⁶

Csákynek a katonai vezetés szándékaival kapcsolatos túlzó megjegyzése célzás volt együttműködésükre a német vezérkarral. Való igaz, hogy a vezérkar követelése a fegyveres beavatkozásig terjedt, azonban ezt a kormány szándékaival ellentétben nem önálló, hanem közös akció keretében tartotta kivihetőnek. Az erőviszonyok ismeretében önálló és egész Erdély visszaszerzésére irányuló hadműveletben nem igen gondolkozott. Most úgy ítélték meg, hogy a Szovjetunió követelését Románia el fogja fogadni, mivel senkitől sem számíthat segítségre. Németország passzív marad. Feltehetően a szovjet lépésre tudtukkal és egyetértésükkel kerül sor, ha a választott időpont látszólag nem is felel meg a tengely érdekeinek. Ez utóbbi feltételezéséből kiindulva lehetséges, hogy a területi követeléseinkkel kapcsolatos tárgyalási igényünket, sőt azok demonstratív katonai lépésekkel történő alátámasztását is támogatni fogják. Felmerült az a gondolat is, hogy a Romániában esetleg bekövetkező zűrzavarra, baloldali megmozdulásokra, valamint a magyar lakosság védelmére hivatkozva, talán preventív katonai akcióra is lehetőség nyílik.¹⁴⁷

Ilyen megfontolásoktól vezetve kérte Werth június 27-én az LHT sürgős összehívását. Az esti tanácskozáson, mivel Ribbentrop reagálása a hozzá eljuttatott jegyzékre még nem érkezett meg, Werth javaslatával szemben nem a már mozgósított összes magyar alakulat, hanem csak a határvadászok, valamint az V. és VI. hadtest csapatainak a határra vonását határozták el. A többi hadtest csapatai (II., III., IV., VIII.) július 2-től békeállomáshelyükön készüljenek fel a vasúti szállításra.¹⁴⁸

Werth nem értett egyet a döntéssel. Ismét a tavaly márciusi helyzet állhat elő, amikor előkészületek nélkül kellett megindítania a csapatokat. A birodalmi kormánynak a szovjet–román eseményekkel kapcsolatos állásfoglalásának késése teret adott reményei újraeledésének. Németország bizonyára az Anglia elleni offenzíva előkészületeivel van elfoglalva. Az új helyzetben is változatlanul szükséges számára a román olaj biztosítása. Egy esetleges román összeomlás s ennek következtében a Szovjetunió esetleges további térnyerésének feltételezése előre számításba nem vett, a román olaj biztosítására irányuló katonai lépések megtételére, Románia megszállására készíthetik a bizalmatlan németeket, ami éppen erők nyugati lekötöttsége következtében találkozhatna a magyar katonai együttműködésnek ezúttal a kormány egyetértésével történő felajánlásával.

¹⁴⁵A Wilhelmstrasse ... i. m. 497–498. o. (329. sz.)

¹⁴⁶Uo. 500. o.

¹⁴⁷HL Eln. Vkf. I. 3849/1940. A Vkf. 2. helyetközlései: 49. sz.

¹⁴⁸A Wilhelmstrasse... i. m. 500. o. (330. sz.)

A szovjet csapatok a megállapodásnak megfelelően június 28-án megkezdték Besszarábia megszállását. Menetcéljukat mindenütt zavartalanul elérték. A magyar kormány Magyarország elleni fenyegető lépésnek tekintette, hogy miközben a román csapatok a megegyezésnek megfelelően visszavonulnak, és sehol sem fejtenek ki ellenállást, Károly király június 28-án mégis általános mozgósítást rendelt el. Nem kétséges, állapította meg a vezérkar, hogy „a király, feladva az ellenállást a legerősebb ellenséggel szemben, a továbbiakban fegyverrel akar szembenézni minden más irányból várható erőszakos fellépéssel”, valamint minden bizonnyal figyelembe vette a felbomlással járó belső helyzetet is. Erdélyben újabb román alakulatok jelentek meg.¹⁴⁹

A mozgósítás hírére Csáky közölte Erdmannsdorffal, mivel a román mozgósítás kétségtelenül Magyarország ellen irányul, elképzelhető, hogy Károly király megkísérli meglepetésszerű támadással a Tiszáig kitolni a román határt, így próbálva visszaszerezni elvesztett népszerűségét. A birodalmi kormány hozza a román kormány tudtára, szívesen venné, ha tárgyalásokat kezdenének a magyar kormánnyal a területi követelésekről. Felhívta továbbá a német követ figyelmét arra a nyomásra, mely vezető magyar politikusok, köztük Imrédy és a hadsereg részéről Erdély kérdésében a kormányra nehezedik. Ezen körök már korábban is a fegyveres megoldást állították előtérbe.¹⁵⁰

Csáky ezekben a napokban már állandó kapcsolatban állt a német követtel. Harmincadikán tudtára adta a mozgósítás miatti magyar tiltakozásra adott román választ, miszerint a román mozgósítás nem irányul szomszédjaik ellen. Ez a válasz a magyar kormányt nem elégti ki, mivel az elmúlt napokban 4 újabb hadosztályt vonultattak fel a magyar határra.¹⁵¹ Ismét rámutatott a kérdés belpolitikai megítélésére. A magyar kormányt éppen a korábban, az erdélyi kérdés megoldásának módjában tartózkodó magatartása miatt támadó németbarát körök sürgetik, hogy tegyen lépéseket Erdély érdekében, s ehhez vegye igénybe Németország segítségét. A külügyminiszter elmondta nekem – jelentette a megbeszélésről a német követ –, hogy Albrecht főherceg, aki zászlóaljparancsnokként Pécssett szolgál, tájékoztatta őt a hadseregnek a kormány külpolitikájával kapcsolatos hangulatáról. A mozgósított hadseregben él a vágy, hogy Erdélyért harcolhasson. Ez nagyon sok befolyásos magyar személyiség, köztük az erdélyi származású honvédelmi miniszter véleménye is. Általánosan elfogadott nézet, hogy Erdély kérdése döntő lélektani tényező mind Romániában, mind a magyar közvélemény körében. Ilyen körülmények között a kormány nehéz helyzetben van a parlamentben is, mikor tartózkodni kényszerül az erdélyi kérdésben való nyílt állásfoglalástól. A katonai megoldásról szólva a külügyminiszter tudatában van a várható harcászati nehézségeknek. A felhasználható magyar és román erők létszáma nagyjából egyenlő, azonban a magyarok harci morálját jobbnak tartja. Mindazonáltal egy konfliktus esetén kemény román ellenállással számol.¹⁵²

Csáky szükségesnek találta közölni a német követtel, hogy Moszkvában a külügyi népbiztosság egyik munkatársa tudtára adta Kristófynek: kormánya érdektelen az erdélyi és a Kárpáton túli területekkel kapcsolatosan.¹⁵³

Berlinben aggodalommal figyelték a magyar kormány által hozott katonai lépéseket. Tartottak attól, hogy a katonai vezetéstől és bizonyos politikai köröktől is szorongatva

¹⁴⁹ Vkf. helyzetközlés: 49. sz.

¹⁵⁰ DGFP X. k. 64. o. (61. sz.)

¹⁵¹ Uo. 76. o. (69. sz.)

¹⁵² Uo. 75. o. (69. sz.)

¹⁵³ Uo. 76. o. (69. sz.)

önálló hadműveletek megindítására ragadtatják magukat. Ez a lehetőség sürgette Ribbentropot, hogy a magyar kormánnyal közölje a magyar–román viszony alakulásával kapcsolatos véleményét, és erélyes hangon türelemre intse. Május 30-án müncheni látogatásra hívta meg Telekit és Csákyt. Kérte, hassanak oda, hogy addig is, míg a látogatás során az erdélyi kérdést megtárgyalják, a szovjet–román konfliktus alatt Magyarország őrizze meg nyugalmát.¹⁵⁴

Ribbentrop és más berlini körök megnyilvánulásai a magyar kormány számára bizonyossá tették, hogy a birodalmi kormányt nem érte váratlanul a szovjet lépés és az ennek nyomán kiéleződött román helyzet, abba nem kíván beleavatkozni, és a magyar kormányt is óvja ettől. Hogy semmi kétségük ne maradjon, június 1-jén – a késő éjjeli órákban – a német követ Ribbentrop újabb üzenetével jelentkezett Csálynál. Az üzenet sürgősséget azt váltotta ki, hogy a nap folyamán Berlinbe érkezett a hír: miszerint a román mozgósításra válaszul a vezérkar főnökének javaslatára a kormány mozgósította a még békeállományon lévő I. és VII. hadtestet is, ezzel a hadsereg egészére kiterjesztve a mozgósítást. A csapatok megkapták a parancsot az elvonuláshoz való felkészülésre. Ribbentrop attól tartott, hogy a magyar kormány, kihasználva a románok nehéz helyzetét, azonnali katonai akcióra szánja rá magát. De, ha erre nem is kerül sor, a magyar fenyegetés megnehezíti Károly erőfeszítéseit a bel- és külpolitikai stabilitás megteremtésére, amit éppen a nyugati garanciák felmondása után a Németországhoz való erőteljes közeledés révén kíván végrehajtani. Egy magyar támadás óhatatlanul újabb román területvesztéssel járna, ami a román helyzet kiszámíthatatlan alakulásához vezetne, és veszélyeztetné a romániai német érdekeket, ami mindenképpen megelőzendő.

Ribbentrop felrótta, hogy miközben a magyar kormány Erdmannsdorffnak csak néhány alakulatról beszélt, tekintélyes magyar erők mozgósítását rendelte el. Mindezt olyan időpontban teszi, mikor a birodalmi kormány arra törekszik, hogy a Balkán ne váljék hadszínterré. Ezért üdvözölte örömmel a Szovjetunió és Románia között létrejött békés megegyezést is. A magyar kormánynak tudnia kell, hogy Romániának nincs szándékában Magyarország megtámadása, épp ezért érthetetlen számára a magyar mozgósítás. Németország megértéssel viseltetik a magyar revíziós követelések iránt, azonban a magyar kormány nem kívánhatja, hogy azokért a német hadsereg fegyvert fogjon. Ha mégis megkísérelné követeléseit erőszakos úton érvényesíteni, azt a saját felelősségére teszi. A fejlemények és következmények beláthatatlanok. A revízió alkalmas időpontban erőszak nélkül is megvalósítható, amelynek „érdekében a német birodalmi kormány is síkraszáll”.¹⁵⁵

Csáky addig is, míg kormány szintű döntés születik, igyekezett megnyugtatni Ribbentropot. A magyar katonai intézkedések békés jellegűek. A kormány nem tervez támadást Románia ellen, csak tárgyalásokra akarja szorítani. Mindazonáltal a közvéleménytől indítva, a háborús megoldással is számol. Ilyen esetre nem vett számításba semmiféle német támogatást. Tisztában van a várható veszteségekkel is, azonban egy népnek döntést kell hozni, ha fenn akar maradni. A csapatok feltöltése és Tiszántúltra szállítása pedig aligha volt titokban tartható a német kormány előtt.¹⁵⁶

Erdmannsdorff szükségesnek tartotta hozzáfűzni saját véleményét is. Itt a hangulat olyan, hogy ha nem lépünk közbe, a fegyverek bármikor elsülhetnek. Határozott fellé-

¹⁵⁴ A Wilhelmstrasse... i. m. 500–501. o. (331. sz.)

¹⁵⁵ Uo. 504. o. (334. sz.)

¹⁵⁶ Uo. 503. o. (333. sz.)

pésre van szükség, méghozzá a románok felé. Tegyenek önként koncessziókat „tekintettel arra a körülményre, hogy a magyar kormány a közvélemény felcsigázott várakozásai láttán már aligha van abban a helyzetben, hogy sikerek vagy legalábbis pozitív, nyilvánosan felhasználható ígérek nélkül leszereljen”.¹⁵⁷

A Budapestről érkező követi jelentés vétele után Weizsacker Ribbentrop megbízásából azonnal magához kérte Sztójajt. Megdöbbenésének adott kifejezést Csákynek Ribbentrop üzenetére adott válasza miatt. Úgy látszik, nem fogta fel az üzenet komolyságát. Ezért nyomatékosan megismételt Sztójajnak: ha Magyarország fegyveres konfliktust robbant ki a Balkánon, egyedül marad.¹⁵⁸

Június 2-án összeült a Legfelső Honvédelmi Tanács, hogy választ adjon a német követ által az éjszakai órákban átadott demarsra. Az óvatos Csáky előadásában elkerülendőnek tartotta a kapcsolat megzavarását a birodalmi kormánnyal. Szerinte meg lehetne ugyan nyerni egy Románia elleni háborút, de fontosabb, hogy Németország terveit ne keresszük, jóindulatát el ne játsszuk. Ribbentropot mindenképpen meg kell nyugtatni a magyar kormány szándékai felől. Hangsúlyozni kell, hogy ennek előterében a román kormánnyal a kapcsolat felvétele s a tárgyalások megindulása áll. A foganatosított katonai intézkedéssel kapcsolatban a jelenlévők véleménye egyöntetű volt, azok leállítása szükségtelen, de nem is lehetséges. Sőt, az volna megnyugtató, ha Románia tárgyalókészségét bizonyítandó, azonnal kiüritene és Magyarországnak átadna néhány határmenti várost. Végül megerősítették azokat a kormány által már 1939 decemberében meghatározott és az LHT által jóváhagyott feltételeket, melyek a kormány azonnali katonai lépéseit válthatják ki: 1.) a magyar kisebbség üldözése; 2.) forradalom kitörése Erdélyben; 3.) orosz előrenyomulás a Kárpátokig; 4.) kényszerrománosítás Erdélyben besszarábiai és bukovinai román menekültekkel. A válasz nem tért ki a Ribbentrop által felemlített katonai intézkedésekre, jelét adva, az eseményeknek a fentiekben vázolt lehetséges alakulására való tekintettel a kormány azokat nem szándékozik leállítani.¹⁵⁹

A döntés változatlanul nem elégítette ki a nyugtalankodó Ribbentropot. Június 4-én délután Weizsacker közölte Sztójajval, az esti órákban Erdmannsdorff Budapesten Csákyval, hogy Ribbentrop szerint a magyar kormány álláspontja még mindig nem világos. Ennélfogva még egyszer felhívja a magyar kormány figyelmét azokra a várható, sőt bizonyos körülmények között katasztrofális következményekre, melyekkel szembe kell néznie, ha Romániával szemben fegyveres erőt alkalmaz. Németország teljesen magára fogja hagyni. A tengely a Balkánon békét akar. Vizsgálat tárgyává fogja tenni a revíziós problémát, s erről a magyar kormányt tájékoztatni fogja. Elvárja, hogy a magyar kormány elfogadja a tanácsát, és a megoldást békés úton keresi.¹⁶⁰

Ribbentrop szinte hisztérikussá váló üzenetése és fenyegetőzése mögött az attól való félelme volt, hogy egy magyar lépés ürügyet szolgáltathat a Szovjetunió beavatkozására is. Ennek kezeléséhez pedig jelenleg nyugatról nem tudnak kellő idő alatt csapatokat átvezényelni. A szovjet veszélyt ezúttal nemcsak a magyar kormány megfélemlítésére alkalmas eszközként idézte fel Sztójaj, amikor hangsúlyozta Ribbentrop üzenetének ezen részét. Mi sem bizonyította jobban Ribbentrop félelmét a német–szovjet viszonyra is kihatható magyar lépés megtételétől, minthogy a magyar kormány megrendszabályozásá-

¹⁵⁷ A Wilhelmstrasse... i. m. 504. o. (334. sz.)

¹⁵⁸ Uo. 503. o. (333. sz.)

¹⁵⁹ DGFP X. k. 104. o. (94. sz.)

¹⁶⁰ Uo. 117. o.

ra bedobta a német–magyar viszony kedvezőtlen alakulása lehetőségének híresztelését is. Az eszköz Sztójay volt, aki jelentésében a fenyegető következmények közé sorolta az ország nyugati határának kérdésessé válását is.¹⁶¹ Csáky érdeklődésére a magyar–német érintkezésben eddig fel nem merült fenyegető gondolat forrása iránt, Sztójay saját – sugalmazás nélküli – következtetésére hivatkozott, mely szerint a Führer a hozzájárulása nélkül indított erőszakos revízió esetén nemcsak teljesen elejt bennünket, ha ugyan nem a Magyarországgal szembeni népi határt fogja követelni.¹⁶²

A német diplomáciai offenzíva természetesen a hadseregvezetést sem hagyta érintetlenül. Homlok ezredes, magyar katonai attasé Werthnek küldött jelentésében a maga részéről is megerősítette Ribbentrop üzenetét. A kelet-európai és balkáni béke Németország érdeke, aki megzavarja, német segítségre nem számíthat. Ezen értesülései, valamint Werth kérésére Halderrel folytatott beszélgetése alapján rögzítette Homlok a magyar katonapolitikai helyzetet. Mindenekelőtt leszögezte: „Magyarország jelenleg önálló külpolitikát nem folytathat.” Sorba véve a magyar politika alakulására hatással lévő államokat, megállapította, hogy a Német Birodalom terveihez és törekvéseihez az országnak kizárólagosan igazodnia és alkalmazkodnia kell „a vele szemben függő viszonyba került külpolitika céljai megvalósításának tekintetében”, még akkor is, ha Németországtól, amíg Angliával nem végez, semmi sem várható. Olaszországtól a magyar politika revíziós politikájához tényleges segítséget nem, legfeljebb későbbi időpontra vonatkozó ígéreteket kaphat. A Szovjetunióval való együttműködés kizárt. A szomszédok közül Románia és Jugoszlávia megszűntek önálló külpolitikát folytatni, igyekeznek alkalmazkodni az új helyzethez, Szlovákia pedig nem számít.

Úgy látszik, Halder egy esetleges katonai együttműködésben gondolkodva, a német politika olyan lehetséges perspektíváit is feltárta az együttműködés lehetőségében ismét csalódní kényszerült, de belenyugodni nem tudó Werth előtt, amit a diplomaták nem mérészeltek. Homlok ugyanis Sztójayval ellentétben a fő célról, az Angliával való leszámolásról szólva, megemlítette az ennek érdekében elkerülendő közeli és távolabbi akadályokat is. Elsősorban a Szovjetunióra kell tekintettel lennie, mivel egy vele való háború még Anglia birtokba vétele után is évekre elhúzódhat. Ekkor az Egyesült Államok háborúba lépésével is számolni kell, s „úgy az eddigi német háborús sikerek, de a háború kimene-tele is német részről komoly veszélyben forognak”.¹⁶³

Homlok jelentésében minduntalan visszatért Ribbentrop kéréseihez. Megszívlelése döntő fontosságú, mert „kétséget nem hagy az iránt, amennyiben Magyarország a Német Birodalom szempontjából oly fontos kelet-európai és balkáni békét revíziós céljainak elérése miatt megbántaná, úgy német szempontból bűnös is lesz, mert ezzel a Német Birodalom eminens érdekei ellen cselekedett”.¹⁶⁴ Óvott attól, hogy a Szovjetuniónak a Kárpátokban történő megjelenése esetén bármilyen katonai lépést tegyünk, és a szovjetel konfrontációba keveredjünk, mert ez esetben nem számíthatunk a Szovjetunióval jó viszonyban lévő Németországgal, de Olaszország segítségével sem.

Werth az eseményeknek – önmaga igazolására is – sajátos magyarázatot adott és sajátos következtetéseket vont le. Az Erdély érdekében lehetséges szovjet–magyar együttmű-

¹⁶¹ DGFP X. k. 105. o.

¹⁶² DIMK V. k. 292. o. (171. sz.)

¹⁶³ Uo. 297. o. (174. sz.)

¹⁶⁴ Uo. 282. o.

ködés lekerült a napirendről. A délkelet irányú német terjeszkedést megalapozó német–román közeledéssel – mint erre a lehetőségre Halder is célzott –, óhatatlanul a német és szovjet ellentét lehetősége kerül előtérbe. Eddig eleget győzködté hiába a politikusokat a Németországhoz való szükségszerű alkalmazkodásról és együttműködésről. Most az új helyzetben egyértelművé kell tennie, hogy a hadsereg változatlanul kész a német orientációra. Werth meg volt győződve, nem várhat tovább, és a tehetetlen kormány helyett neki kell kifejtene Magyarország általa elképzelt helyét és szerepét a tengely háborújában és az annak eredményes megvívása utáni európai rendben.

Werth 1940. július 6-án egy „Magyarország revíziós igényeiről és azoknak indokolásáról katonapolitikai szempontból” készített német nyelvű emlékiratot nyújtotta át a külügyminiszternek.¹⁶⁵ Elsősorban nem őt akarta meggyőzni a magyar revíziós követelések igazáról és annak kihatásairól a tengely politikájára, hanem az ügyben érintett birodalmi köröket, elsősorban a Wehrmacht vezérkarát. Abban reménykedhetett, hogy a katonák tudatosítják a német külpolitika irányítóival a benne foglaltakat. Werth a saját magánvéleményét tartalmazó emlékiratot maga juttathatta el a birodalmi címzetthez/címzettekhez, esetleg az olaszokhoz is. A másolat megküldése Csákynek annak demonstrálására történt, hogy nem kívánja megkerülni a hivatalos utat. Arra aligha kérhette, hogy ő továbbítsa azt a címzettekhez. A levéltárban található kézírathoz semmilyen kísérő irat, megjegyzés nincs csatolva. Nem tudjuk, hogy a teljes felajánkozást tartalmazó, a magyar kormány hivatalos politikájával ellentétes tanulmány elolvasása milyen reagálásokat válthatott ki Csákyból, még inkább Telekiből. Nem valószínű, hogy egyetértésükről biztosították a szerzőt. Továbbítását megakadályozni nem tudták, legfeljebb a kormányzónál tiltakozhattak. Nem ismert a kormányzónak az emlékiratról alkotott véleménye sem, akinek hozzájárulása nélkül Werth gyalogsági tábornok, a honvéd vezérkar főnöke, azt magánvéleményként is aligha juttathatta el a címzettekhez. Ezt feltehetően nem kockáztatta volna meg. Az emlékirat utóélete ismeretlen. Nem tudni milyen utat járt be. Lehetséges, hogy elküldésre sem került. Ettől függetlenül is fontos dokumentum, hiszen összefoglaló képet ad a vezérkar főnökének az ország jövőjét illető elképzeléseiről. Itt kifejtett gondolatai meghatározó szerepet játszottak későbbi vezérkar főnöki működése során hozott döntéseiben.

A terjedelmes emlékiratot a szerző a tengelyhatalmak számára készítette azzal a szándékkal, hogy meggyőzze őket, érdekük a magyar revízió elősegítése. Kizárólagosan győzelmükre és meghatározó szerepükre alapította mondandóját, ami egyben kijelöli Magyarország majdani helyét és szerepét az általuk alkotott új világban.¹⁶⁶

Nagy-Magyarország szétदारabolása súlyos hiba volt, amit nemcsak az államalkotó magyarság, de az itt élő más népek – köztük szép számmal németek is – megszenvednek. A tengelynek Európa újrendezésekor ezt az óriási hibát korrigálni kell. Külpolitikai céljaik, de főként stratégiai és katonai érdekeik alapján szükséges számukra, hogy a Közép-Duna-medence egész területét magában foglaló Magyarországon gondolkozzanak, s e területeket biztos kezekben tudják. Ehhez az ezeréves magyar államiság egységét újra létrehozva, vissza kell állítaniuk Nagy-Magyarországot, mely a Duna-térségben az egyetlen megbízható középhatalomként, egyedül képes érdekeiknek biztosítására.

¹⁶⁵ DIMK V. k., 283. o.

¹⁶⁶ Uo. 298–306. o. (175. sz.)

A saját megérzését megerősítő német vezérkari sugalmazások nyomán az eddig a szovjettel még közös akciót is vállalni kész Werth felismerni vélte a délkelet irányú szovjet terjeszkedés feszültségkeltő hatását a német–szovjet viszonyban, ami ebben a helyzetben kijelöli Magyarország természetes helyét. A tengelyhatalmak által Délkelet-Európában és ezen belül a Duna-medencében létrehozandó és megörzendő béke a szovjet–orosz hatalmi törekvésektől s az antant hatalmak bekerítési kísérleteitől egyaránt veszélyeztetve lesz. A Szovjetunió visszatért a több százéves nagyorosz tradíciókhoz, melynek célja a melegtengeri kijárat megszerzése és a szláv népek egyesítése. A Dardanellák és Szuez felé fogja figyelmét összpontosítani, ami a tengely élettere és befolyási övezete. A szárazföldi út Románián keresztül vezet. Ezt a megbízhatatlan és ingatag Románia nem fogja megakadályozni, mert nincs elég katonai ereje, és stratégiai, földrajzi fekvése is rendkívül kedvezőtlen. Nyílt határai nem teszik lehetővé a védekezést az orosz hatalmi nyomás és behatolás ellen, különösen most, hogy a szovjet Bukovinát és Besszarábiát már birtokolja. A Kárpátok román kézben nem képez akadályt, legfeljebb csak egy menekülési útvonalat a román csapatok romjai számára. Nem tudnák kivédeni, hogy az oroszok benyomuljanak a Kárpát-medencébe. A Kárpátok különben sem képezi Románia természetes határait, így az Románia felé nem nyújt védelmet. Mindebből következik, hogy egy jövőbeni orosz invázió esetére Románia nem kínál megnyugtató garanciát a tengely számára. Ilyen esetben – mint a jelenben is – behódolna a szovjetnek és engedélyezné az áthaladást. Tekintettel katonai gyengeségére, még abban a helyzetben sincs, hogy a tengely felvonulásához szükséges időt biztosítsa.

Meggondolandó ezért, hogy Németország a térség biztonságát, délkelet-európai érdekeinek képviselőjét Magyarország vagy Románia kezébe teszi-e. Csak az egész Kárpát-medencét birtokló Magyarország képes az orosz veszély útjába állni. Erdélyt sürgősen vissza kell csatolni és létrehozni a tengelyhatalmak érdekeit védő 20 milliós Magyarországot, mely földrajzi és stratégiai adottságánál fogva eredményes ellensúlyt képezhet az orosz törekvések ellen. A Kárpátokon belül zavartalanul tudja erejét mobilizálni, amivel készen áll az orosz támadás visszaverésére. Románia gyenge és alkalmatlan erre a feladatra. A tengelynek nem érdeke, hogy egy viszonylag hosszú keleti határszakaszon az orosz hatalom két gyenge országgal álljon szemben, és a Közép-Duna medencét is fenyegetse, ahonnan viszonylag rövid előrenyomulással a tengelyhatalmak életterét is elérheti. Magyarország a Kárpát-határral még egy többszörös túlerejű orosz támadás feltartóztatására is képes. Ez az első világháborúban német segítséggel már bebizonyosodott. A tengelyhatalmak nézőpontjából nézve Magyarország biztos felvonulási terület is lenne szárazföldi és légierejük számára.

Megakadályozandó továbbá a Szovjetunió azon törekvése, hogy a pánszláv gondolat jegyében egy nagy szláv birodalmat alakítson ki. Ez egyben a bolsevizmus előretörését is jelenti, mely – Werth szerint – elsősorban a szláv népek körében talált termékeny talajra. Ennek is csak a Kárpátok vonala tud ellenállni. Ez szükségessé teszi, hogy Erdély mellett az amúgy is életképtelen Szlovákia is a magyar államtestbe kerüljön vissza.

A románokat és hadseregüket mélyen aláértékelő Werth elképzeléseibe nem fért bele a német–román szövetségi kapcsolaton alapuló stratégia, mely Moldvába helyezi egy Szovjetunió elleni támadás „sarokpontját”.

Werth eddig Magyarországot, mint a szovjet elleni védekezés bástyáját ajánlotta a tengely figyelmébe. A sikeres védelem azonban lehetőséget teremt az (ellen)támadáshoz is. A Kárpát-vonal tehát nemcsak a szovjet előrenyomulást képes megakadályozni, de kedvező

bázist teremt a szovjet elleni offenzíva számára is. A Baltikum szovjet bekebelezésével létrejött a közvetlen német–orosz határ, mely fronttá válhat. Ehhez a fronthoz csak a Kárpátok vonala kínál kedvező „oldalazási” lehetőséget. A mostani kb. 180 km-es magyar–orosz határ azonban stratégiailag túl keskeny, ezért egy mélyebb stratégiai átkaroláshoz szükséges lenne azt kelet felé meghosszabbítani. Amíg a Kárpátok nagyobb része Romániához tartozik, a tengelyhatalmak nem tudják azt, mint alapvonalat, a Szovjetunió elleni offenzíva kiindulópontjaként használni. (Felmerül a kérdés, Werthnek a Kárpát-vonallal kapcsolatos felvetése a Barbarossa előkészítésének korai időszakában nem játszott-e szerepet a második bécsi döntésben, amely a Kárpátok keleti vonalát, mint a védelem biztonsági tartalékát adta magyar kézbe?) A felvonulás a Kárpátok mögött csak úgy készíthető elő, ha egész Erdély magyar államterületet képez. Magyarországot tehát úgy kell számításba venni – összegezte Werth –, mint egy Oroszország elleni offenzíva kiinduló bázisát.

A magyar szerep fontosságának kiterjesztése érdekében tért rá Werth a nyugati demokráciák háború utáni helyzetének elemzésére. Fejtegetését, mellyel meglehetősen járatlanságot árult el a náci ideológia és célok ismeretében, aligha olvashatták tetszéssel az európai „új rend” megteremtésének várományosai. Habár feltételezte, hogy a tengelyhatalmak Európa újjárendezését tartós békével fogják lezárni, mégsem zárta ki, sőt előreláthatónak tartotta, hogy a nyugati demokráciákkal igazi tartós (tengeri) békét nem tudnak majd elérni. Egy idő után újra erőre kapnak, és világhatalmuk visszaszerzésére fognak törekedni. Mindent megtesznek majd, hogy a tengelyhatalmakat visszavessék. Egy új háborút fognak előkészíteni, amelynek célja a tengelyhatalmak bekerítése. Terveik termékeny talajra találnak majd a délkelet-európai országokban. A románok, jugoszlávok, görögök, melyek jelenleg a szövetségesek érdekszférájába tartoznak, csak megsemmisítő német győzelem esetén fognak kilépni és szint vallani, hogy barátok vagy semlegesek. Politikai váltásuk azonban nem lesz tartós. Ésszerű hozzáállásuk következtében bármikor hajlandóak lesznek ismét az antant oldalára állni. Ilyen körülmények között a tengelyhatalmakat a bekerítés veszélye fogja fenyegetni. Ennek megakadályozására Német- és Olaszország igényelni fogja az erős Magyarországot, amelyik a tengely számára dél felé is az elővéd szerepét játssza. Werth erre – merész példaként – 1940 kora tavaszát hozta fel, amikor a tengelyhatalmak a prevenció érdekében egy magyar–német, illetve magyar–olasz kooperációt vettek számításba. Ennek a Hitler által letagadott akciónak az emlegetésével sem igen számíthatott elismerésre.

Werth fantáziáját elragadta az általa elképzelt lehetséges magyar balkáni szerep. A hatalmi érdekszférák ütközése, az itteni nációk gyűlölködése, a megegyezésre és kibékülésre való képtelenség, állandóan táplálják közöttük az ellenséges érzületet, ami a jövőben is így lesz. A kis nemzetek, a terület békéje és rendje érdekében szükséges, hogy ezt a területet egy hatalom – Nagy-Magyarország – a tengelyhatalmak érdekeinek megfelelően örök időkre biztosítsa. A török hódoltság idején Magyarország már betöltötte ezt a funkciót.

A román földgáz és olaj létfontosságú Németország számára. Feltétlenül szükséges, hogy az oda vezető út megbízható szövetséges ellenőrzése alatt legyen. Ennek bizonyítására Werth ismét visszatért a tavaszi megszállási akció tervéhez, amikor Románia megbízhatatlansága miatt az olajutánpótlás biztosítása érdekében a magyar katonai vezetés egyetértésével Németországnak erőfeszítéseket és intézkedéseket kellett tenni. Készen állt egy dél-magyarországi felvonulásra, hogy onnan indítson egy Románia elleni táma-

dást. Az olajvidék távolsága akkor 450-500 km volt, amit a leggyorsabb csapatok is csak többnapos menettel és harccal érhetnek volna el. Ha Erdély visszakerülne, az olajszállítás a baráti és szövetséges Magyarország közreműködésével megnyugtató módon biztosítva lenne. Az olajvidék távolsága így csak 50-100 km, ami veszély esetén egy órán belül elérhető. Hogy ez milyen előnnyel járna a tengely számára, nem igényel további kommentárt. Amennyiben az utánpótlás nem lesz megnyugtató módon biztosítva, ez kritikus időben megbéníthatja a tengelyhatalmakat.

Írásának befejezéseként Werth összegezte mondandóját: Az eddig általa felsorakoztatott túlnyomórészt stratégiai és katonapolitikai érvek azt hivatottak bizonyítani, hogy a tengelyhatalmaknak stratégiai és katonai érdeke, hogy a Közép-Duna-medence egy politikailag egységes Nagy-Magyarország kezében legyen. A velük baráti és szövetséges Magyarország középhatalommá fejlődhet, és hűségesen őrizheti az európai békét és a tengelyhatalmak kelet-európai érdekeit. Előretolt helyőrségként funkcionálhat, vagyis a Kárpátok védelme alatt szárazföldi és légi háborúik stratégiai bázisaként biztosíthatja haderőik felvonulását. Amennyiben azonban a Duna-medence a töredezettség állapotában marad, továbbra sem tekinthető stratégiai egységnek, és innen hathatós előkészületek, intézkedések nem hozhatók, felvonulási területként a tengely számára nem jöhet szóba. A tengelyhatalmak bízhatnak abban, hogy a Nagy-Magyarország újratereztetésével a visszakerülő nem magyar népek megtarthatják önkormányzatukat egy politikai, gazdasági és szociális tekintetben egyesített erős középállamban, mely a tengellyel szoros szövetséget alkot, s beilleszkedett Európa új rendjébe, és a jövőben az európai béke és a tengelyhatalmak keleti érdekeinek biztos őrzője lesz.

Werth egy szót sem ejtett emlékiratában arról, hogy a létrehozandó és szerinte a tengely számára oly hasznos Nagy-Magyarország létrejöttét milyen politikai, katonai támogatásuk révén képzelel el.

Miközben a vezérkar főnöke időt szakított magának, hogy írásban vázolja fel elképzeléseit, az általa irányított testület a csapatok mozgósításával, felvonultatásával és a határővezetben történő elhelyezésével volt elfoglalva. Fel kellett újítani, illetve napra készre tenni a határővezetben folytatandó elhárító, valamint támadó hadművelési terveket, s ezek intézkedéseit eljuttatni a seregtestekhez. A felvonulás július 10-én befejeződött. A hadseregek és alárendelt hadtestek parancsnokságai megkezdték a csapatok felkészítését, hogy a hadműveletekre mielőbb készen álljanak. A műveleteket semmi sem zavarta, mivel Ribbentrop és diplomatái, miközben a Románia elleni katonai lépésektől igyekeztek elterntetni a kormányt, szóba sem hozták a magyar katonai intézkedések megszüntetését, azaz a mozgósított és felvonuló csapatok visszarendelését és leszerelését. Ribbentrop a német érdekeknek megfelelően csak egy magyar támadást akart kizárni, nem a határmenti fenyegető magyar katonai jelenlétet, ami alkalmas eszköz volt a román kormány fenyegetésére, német orientációjának siettetésére. Csak Németország képes megvédeni Romániát egy magyar támadástól. Azzal is tisztában volt, hogy a magyar kormányt és katonai vezetést, de a magyar politika németorientált köreit is nehéz helyzetbe hozná a leszerelés követelésével.

Hitler sem kérte Cianóval Telekitől és Csákytól július 11-én Münchenben a mozgósított magyar fegyveres erőnek a leszerelését, amit különben ő teljesen alkalmatlanak tartott a nagyobb erőt képviselő román hadsereg elleni eredményes hadműveletekre. Hitler csupán tárgyalásokat ajánlott a csalódott, máris kedvező döntést remélő Telekinek, melyekhez támogatását helyezte kilátásba.

A Münchenből csalódottan hazatért Teleki abban reménykedett, hogy Hitler, mivel érdeke a térségben a béke fenntartása, nyomást fog gyakorolni a románokra, megvalósulnak a tárgyalások, ahol nem térhetnek ki a területi engedmények elől. A feszültség fenntartása nem lehet német érdek.

Werth optimizmusát a müncheni tárgyalás eredménytelensége kevésbé rendítette meg. Nem változtatott ezen a német hadsereg vezetőinek München után kialakult véleményéről küldött, június 18-i keltezésű Homlok-jelentés sem. A revíziós követeléseket tekintve elsősorban a katonák részéről mutatkozik bizonyos fokú megértés. Halder, Tippelskirch tábornokok és mások kijelentései azonban ne hagytak kétséget az iránt, hogy a jelen időpontot ők sem találják alkalmasnak a revízióra. Aggodalommal szóltak arról az eshetőségről, ha Magyarország „kizárólag saját érdekeit tekintve”, megtámadja Romániát, s ezzel felborítja a balkáni békét, aminek további fejleményei beláthatatlanok. Homlok megerősítve látta saját korábban kifejtett véleményét: „A magyar revíziós törekvések fegyveresen Magyarország által önkéntesen választott időpontban nem valósíthatók meg. A tengelyhatalmak részéről a megértés és jóindulat fennáll. Úgy az időpont, mint a revíziós törekvéseink mérve a tengelyhatalmaktól is függ. Egyelőre részükről a nagy helyzetre való tekintettel a békés úton való megegyezés látszik előtérben lenni.”¹⁶⁷

Werth Hitler és a katonák megnyilvánulásaiból azt vonta le, hogy a nyomásgyakorlás eszközeként tartják a felvonult magyar honvédséget a megbízhatatlan románok ellen. Még nem vetette el annak lehetőségét sem, hogy a román olaj védelme közös akcióhoz is vezethet. Különösen most, hogy Homlok a német hadsereg erőállapotát és diszlokációját elemezve felhívta a figyelmet a birodalomból, sőt Franciaországból Lengyelországba irányuló csapatszállításokra, ami szerinte is a német kormánynak a Szovjetunióval szembeni növekvő bizalmatlanságával magyarázható. Érdekük, hogy a végleges győzelem érdekében a Szovjetunióval a konfrontációt elkerüljék, azonban, mint a német tiszték egymás közötti beszélgetéseiből kivehető, bizonyos, hogy az Anglia elleni győzelem után Németország a Szovjetunió ellen fordul. Az attasé az Anglia elleni hadműveletek megindításáról szóló hírek valódiságát is kétségbe vonta. Ez Werthet megerősítette azon hitében, hogy amit emlékiratában a német–szovjet viszonyról kifejtett, Hitler elképzeléseitől sem áll távol. Az események nyomása alatt a miniszterelnök is kénytelen lesz feladni a németekkel szembeni elutasító magatartását. Kettőjük viszonyának meghatározója – remélhetőleg – nem az ő jelen és jövővel kapcsolatos meglátásainak és ajánlásainak tagadása lesz. Közelebb hozza őket egymáshoz a román határon felvonult, háborúra készülő hadsereg iránti közös felelősség is. A közös cselekvés kényszere állhat elő, amikor majd nem tehetők megfontolás tárgyává az olyan kihívások, mint az együtt menetelés a Wehrmachtal. Werth maga mögött érezte a honvédség tábornoki és tisztii karának támogatását, akik akárcsak ő, a német villámháborús győzelem egyik meghatározó tényezőjének tartották a német politikai és katona vezetés között fennálló példamutató együttműködést. Feketehalmy-Czeydner Ferenc altábornagy, a határon felvonult 1. hadsereg vezérkari főnöke írta erről a „példamutató” kapcsolatáról: „A katonai vezető tényezők és szükségletek elsorángú fontosságának megértése arra vezetett Németországban, hogy minden államügyben a katona szava dönt. Ott államügyek eldöntésénél nem beszélnek »vezérkari szakközvegekről« – ami nonszensz –, hanem a katonai szempontokat természetüktől fogva elsőbbséggel ruházzák fel, s csak a módozatok tekintetében hallgatják meg a

¹⁶⁷ DIMK V. k. 344. o. (208. sz.)

jogi, gazdasági, közigazgatási stb. »szakközegeket«. Abból indulnak ugyanis ki, hogy a háborúk előkészítése már maga is háború, és talán olyan fontos része a háborúnak, amely már el is dönti a játszmát. Erkölcstelenség és vakság tehát a katonai vezért akkor az ország élére eresztetni, amikor a gyenge, önző, széthúzó és rövidlátó békepolitika eszközei kimerültek, a politika maga megbukott, és most mindenki a katonáktól várja a csodákat. Ezek nem állhatnak be, a katona csődöt mond, újra elsüllyeszti és szidják.”¹⁶⁸

A vezérkar főnöke a csapatoknál tett szemléi során a szervezési, hadművelési és ellátási intézkedések ellenőrzése mellett fontosnak tartotta, hogy a seregtest-parancsnokságokon összegyűlt tiszteket lelkesítő előadásokban tájékoztassa a külpolitikai helyzetről s annak a számunkra várhatóan kedvező további alakulásáról. Felhívta figyelmüket, hogy az elhangzottak nem képeznek titkot, hozzák azt a legénység tudomására. A 3. hadsereg alárendelt alakulatainak a VII. hadtest harcálláspontján összegyűlt tisztjei előtt július 23-án tartott előadásában mindenekelőtt a magyar–német viszonyról megállapította, hogy az immár hosszú ideje jónak és súrlódásmentesnek nevezhető. Ebben nagy része van, hogy Magyarország volt az egyetlen állam, amelyik a délkeleti helyzet tisztázása érdekében késznek mutatkozott Németországgal közös hadműveletre. A liberális körök által az ellentétekről felfújt híresztelések alaptalanok, a légkör megrontására törekszenek. Sikertelenül, mert Berlinben tisztában vannak azzal, hogy ezek a megnyilvánulások nem a közhangulatot fejezik ki. Németország osztatlan barátsággal viseltetik Magyarország iránt.

Az erdélyi kérdés megoldása szempontjából döntő jelentőségűnek nevezte Werth a miniszterelnök és külügyminiszter müncheni megbeszéléseit. Ennek során – szerinte – Hitler és Ciano minden kétséget kizáróan Erdély egész területére elismerte igényjogosultságunkat. Azonban pillanatnyilag az európai helyzet nem olyan, hogy a tengely számára délkeleten egy háború kívánatos volna, ezért felkéri Magyarországot, halassa el jogos igényeinek fegyverrel való kivívását. Ennek ellenében Németország Olaszországgal egyetértésben ígéretet tett, hogy politikai és erkölcsi nyomást gyakorol Romániára, hogy adja fel eddigi merev álláspontját, és kezdjen tárgyalásokat Magyarországgal. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ne lépjünk fel, ha egyéni biztonságunkat, erdélyi honfitársaink létét veszélyben látjuk. Sorra vette azokat a magyar kormány által meghatározott és szerinte a szövetségesek által is elismert eseteket, amikor a magyar csapatok azonnal megindulhatnak. A magyar kisebbség bántalmazása, a román kormány összeomlása és belső villongások kitörése esetén van a honvédség felhatalmazva, hogy fegyveresen bevonuljon Erdélybe, ha kell harc árán is elfoglalja azt. Nem szólt viszonyt Werth a német–román viszony alakulásáról, annak a honvédséget érintő negatív megnyilvánulásairól.

Werth kitért a magyar–orosz viszony alakulására is. Ennek annál is inkább szükségét érezte, mivel korábban nem zárta ki velük a katonai együttműködés lehetőségét. Cáfolta és alaptalannak minősítette a Magyarország elleni orosz felvonulásról szállongó híreket. A helyzet ennek éppen az ellenkezője, azt lehet mondani a magyar–orosz viszony kifogástalan. Bár egyelőre még nem hozták nyilvánosságra, de a közelmúltban Molotov tengely diplomaták, de a magyar köve előtt is kijelentette, hogy kormánya elismeri Magyarország jogát és létérdekét Erdélyre. A két ország között semmiféle vita, illetve elintézetlen kérdés nincs. Különben a német követ tudtára adta Molotovnak, hogy kormánya minden orosz behatolást a Kárpátok medencéjébe barátságtalan cselekedetnek minősít.

¹⁶⁸ *Magyar Katonai Szemle*, 1940. 8. sz. 315. o.

Végül mondandója összegezeként megállapította, hogy „Magyarország jelenlegi helyzete nemcsak, hogy jó, hanem briliáns, a jelenlegi helyzet döntő helyzet, ebből már visszaút nincs, hanem csak előre. Pillanatnyilag az idő nekünk dolgozik.”¹⁶⁹

Nincsenek ismereteink arról, hogy a seregtestparancsnokok számára tartott szűk körű eligazításokon miről beszélt a vezérkar főnöke. Hogyan nyugtatta a csapataik harckészültségének fenntartására kötelezett parancsnokokat, akik választ vártak égető kérdéseikre? Megegyezést követő bevonulásra vagy Erdély harccal történő visszafoglalására számíthatnak-e? Mikor várható az indulás? Ez azért is sürgető volt, mert, mint a hírszerzés naponta megerősítette, a határővezetbe folyamatosan újabb román csapatok és felszerelés érkeztek, ami támadás esetére egyre rontotta a magyar csapatok esélyeit. A vezérkar főnöke konkrét válaszokat nem adhatott, legfeljebb még két-három hetes kitartásra buzdíthatott. Mindenesetre optimizmust sugárzó megnyilvánulásai, a tőle megszokott határozottság megnyugtatóan hathattak.

A vezetésnek minden szinten a mozgósított több mint félmillió ember és közel fele annyi ló bizonytalan időre történő kihelyezéséből származó problémák tömegével kellett szembenéznie, melyekre az idő előrehaladtával egyre kevésbé találta a megnyugtató válaszokat. A csapatok az akkori ország területének legszegényebb részein vonultak fel. A katonák, lovak, felszerelés hosszú kihelyezése megzavarta az itteni falvak mindennapi életét, a folyamatban lévő mezőgazdasági munkálatokat. Ennek hatása a munkaerő elvonása következtében az ország egész területén érezhető volt. A terepen folyó gyakorlatok, a készenléti állások és megindulási helyek kiépítése további károkat okoztak. Fokozták a gondot a csapatok helyi beszerzései, melyek zavarták a lakosság ellátását. A hosszúra nyúló várakozás, a bizonytalanság, a sok szabadidő és semmittevés a parancsnokok erőfeszítései ellenére is rontották a csapatok fegyelmi helyzetét. A kezdeti lelkesedést néhol a csüggedés váltotta fel. Az emberek nem voltak felkészülve, hogy ilyen sokáig lesznek távol otthonuktól. A zömében paraszt katonákat izgatta az otthoni mezőgazdasági munkák – az aratás – állása. Egyre inkább kezdtek kétségbe vonni bevonultatásuk értelmét, hiszen nekik nem hosszú tétlenséget ígértek parancsnokaik, hanem hogy rövidesen Erdélybe fognak menetelni. A tisztok – zömében tartalékosok – között is romlott a hangulat. Ők sem értették, hogy a kormány és katonai vezetés ígéretei, a tengelyhatalmak maximális jóindulata ellenére miért késik az indulás.

A tétlenségnek egyetlen haszna volt a vezetés számára, hogy időt nyertek a felszerelésbeli hiányosságok részbeni megszüntetésére. Sor kerülhetett a lőszerhiány pótlására, valamint a hadműveletekben fontos szerephez jutó gépkocsizó és lovasdandárok harc- és gépjármű anyagának pótlására.

A vezérkar tudatában volt, hogy a helyzet sokáig nem tartható fenn. Addig is, amíg remélhetőleg egy két hét alatt megoldódik, a fegyelemnek a meggyőzés mellett akár kémleletlen eszközök alkalmazásával történő fenntartására hívták fel a parancsnokok figyelmét. Gyakoroltassák továbbá a hadműveleti tervekben meghatározott feladatoknak megfelelően az aleggységeket, ami elsősorban a készenléti és megindulási helyek elfoglalásából, illetve a támadáshoz való felfejlődés gyakoroltatásából állt.

Werthet bosszantotta a tehetlenség, amibe belekényszerült. Természetétől távol állt a bizonytalankodás, amit a katona számára megengedhetetlennek tartott, és amit egyre nehezebb volt lepleznie katonái előtt. Mielőbb valamilyen döntést kell hozni. A tengely-

¹⁶⁹ *Saly Dezső*: Szigorúan bizalmas. Budapest, 1945. 225–226. o.

hatalmaknak – elsősorban Németországnak – nem lehet érdeke a feszültség robbanásig történő feszítése. A körülmények egyre inkább azt a kedvező megoldást erősítették számára, hogy a tengely nyomásra rövidesen megegyezésnek kell születnie Erdély kérdésében. Véleményét erősítették Homlok Berlinből érkező jelentései: Németországnak érdekeivel ellentétes Románia tönkretétele, ezért a magyar követelések összességével szemben kompromisszumot keres. A közvetítést azonban ilyen áron is el kell fogadni, mert követeléseinket Romániával szemben fegyveres erővel nem valósíthatjuk meg. A közvetítésnek ára lesz: „egyúttal ellenőrző szerep, s ha szükséges diktáló szerep is”, a kialakított helyzet fenntartása érdekében.¹⁷⁰

A Salzburgban július 27-én sorra kerülő német–román találkozótól területi döntést vártak Budapesten. A döntés már folyamatban van, eredményei a hét folyamán minden bizonnyal mutatkozni fognak, olvasható már egy nappal később a vezérkari helyzet-elemzésben.¹⁷¹

A bizakodás korai volt. Budapesten ingerült nehezteléssel vették tudomásul a sovány eredményt. Salzburgban Hitler, miközben ígéretekkel és fenyegetésekkel igyekezett Romániát további közeledésre bírni, felvetette a magyar területi követeléseket is. Tárgyalásokat és kompromisszumos megoldást ajánlott az átadandó területek nagyságát illetően. Óvta a románokat a fegyveres összeütközés káros következményeitől. Ezúttal tartózkodott attól, hogy összehasonlítsa a két hadsereg erejét. Elzárkózott egy esetleges döntőbírói közreműködéstől is, mikor a román miniszterelnök ezt megemlítette.

Hitler magatartása közel sem volt oly kemény, mint ezt Budapesten remélték. Kétségkívül a német–román közeledés további megalapozására törekedett. A magyar politikusok közül kevesen óhajtottak szembenézi a sajnálatos ténnyel, hogy Hitler nyugalmat akar a térségben, számít a román gazdasági erőforrásokra, sőt hadseregre is. Természetesen fogalmuk sem volt arról, hogy Hitler már ekkor elhatározta a Szovjetunió elleni hadjáratot, melynek Románia egyik felvonulási területe lesz. Ez alól elsősorban Werth volt kivétel, akit Homlok jelentései is segítettek az érlelődő német–szovjet ellentét s ebben Románia felértékelődő szerepének felismerésében. Ezért Homlok javallatai a kompromisszumról számára egyetlen reális megoldásként mutatkoztak. Románia várhatóan egyezkedni kényszerül, de húzza az időt, hogy erdélyi katonai erőire támaszkodva minél kisebbre redukálhassa a magyar területi követeléseket.

A honvédség vezetői között a kedvezőtlen jelek ellenére is tartotta magát az a nézet, hogy Hitler nem paktálhat le oly mértékig a közös ellenség románokkal, hogy számunkra kedvezőtlen területi döntést hozzon. A katonai hagyományokon alapuló német–magyar bajtársi szövetség is kiállja a próbát az erdélyi kérdés körüli csatározásokban. Nem hagyható figyelmen kívül, hogy a német hadsereg presztízse a kora nyári nagy győzelmek hatására tovább nőtt nemcsak a hivatásos, de tartalékos tisztek előtt is. Ekkor még némi kölcsönös rokonszenv is tapasztalható volt a két tisztikar között. A tájékozottabb vezérkar arra számított, hogy a német–román közeledés és kapcsolatok elmélyülése ellenére a német hadsereg vezérkara Hitlernél felkarolja a magyar törekvéseket. Jó jelnek tekintették, hogy tavasszal Románia megszállásának előkészítésekor is figyelembe vették a magyar vezérkar felajánlotta együttműködést, bár Hitler ezt nem ambicionálta különösebben. Baráti gesztusként értékelték továbbá, hogy a német vezérkar tagjai olyan bizalmas

¹⁷⁰ DIMK V. k. 358. o. (221. sz.)

¹⁷¹ Vkf. Helyzetközlés: 78. sz.

értesülésekhez juttatták magyar bajtársaikat, melyeket a német külpolitika nem óhajtott a magyar kormány tudomására hozni. Arra nem terjedt ki a figyelmük, hogy az esetek jó részében nem a német vezérkariak jóindulatú pletykázkodásáról, hanem tudatos, a diplomácia által szükségesnek tartott hírkiszivárogatásról volt szó.

Az idő előrehaladtával azonban elsősorban a csapatok tisztjeinél a magyar–német kapcsolatokra is kiterjedő értetlenség és a hangulat romlása volt érezhető. A vezetés a szövetségi hűség, a magyar és német hadsereg közötti bajtársi együttműködés múltjának és jelenének még fokozottabb előtérbe állításával kívánta áthidalni a helyzetet.

A kifelé optimizmussal teli és közeli megoldást ígérő kormányon Salzburgot követően bizonytalanság uralkodott el. A következő lehetőségekkel nézett szembe: kompromisszumos megoldást eredményező tárgyalásokat kezdeményez a román kormánnyal; a tárgyalások meghiúsulása esetén megkísérli legalább Erdély egy részének fegyverrel történő visszafoglalását; a honvédség minden eredmény nélküli demobilizálása. Ez utóbbi megoldás elfogadhatatlan volt. Teleki tisztában volt vele, ha a tárgyalások eredménytelenek lesznek, és ezt követően nem tesz a katonai megoldást is magában foglaló lépéseket, a kormány ellehetetlenül a közvélemény előtt, s jobbról támadásoknak teszi ki magát. Ő, mint a revíziós gondolat atyja, személyében sem vállalhatta és nem is gondolt az eredménytelen visszavonulásra. Bízott a kétoldalú tárgyalások sikerében, a Hitler által ehhez megígért támogatásban, de nem szívesen gondolt a román kormány által felvetett döntőbírói közreműködésre.

Werth és Bartha is elképzelhetetlennek találták a visszavonulást. Ez a kudarc megmagyarázhatatlan a cselekvésre kész hadseregnek. A hosszan tartó mozgósítás és kihelyezés megszüntetése minden eredmény nélkül demoralizáló hatást váltana ki mind a tisztikar, mind a legénység körében. Megrontaná a viszonyt a hadsereg vezetése és az események előtt értetlenül álló tisztikar között. Megkérdőjelezná a német orientációra alapozó egész vezérkarfőnöki tevékenységét, ami elkerülhetlenné tenné lemondását. Egy ilyen helyzet a szélsőséges politikai erők nem kívánatos aktivizálódásához vezetne hadseregen belül és kívül.

Werth bízott a tárgyalásos megoldásban. A románok tárgyalási készségét nem sokra becsülte, ezért változatlanul csak a németek támogatásával és nem ellenükben tartotta lehetségesnek a helyzet megoldását. Telekivel ellentétben egy döntőbíráskodást sem tartott elvetendőnek. A tárgyalások meghiúsulása esetén marad a fegyveres megoldás. Erdély legalább részbeni visszafoglalása sikeres hadműveletekkel egyre kevésbé látszott kivihetőnek. Tisztában volt a határ túloldalán felvonult román erők túlsúlyával, mellyel szemben nem képes megnyugtató és sikerrel biztató erőfölényt biztosítani. Korábban a dezorganizált román erők ellen a német vagy szovjet együttműködésben megvívott hadműveletek még eredményt ígértek. Ribbentrop azonban a július eleji sikerrel kecsegtető helyzetben, mint Németország érdekeivel össze nem egyeztethető lépést, ezt megakadályozta. Azóta a román hadsereg rendezte sorait, megerősödött és jelentős túlerőt vonultatott fel a magyar csapatokkal szemben. Folyamatosan érkeznek jelentések a beérkező újabb román erőkről. Fegyverzetük, éppen a német támogatás révén is, sokat javult. Szervezettségük, kiképzésük és morális erejük jobb, mint amire számítani lehetett.¹⁷² Németország bizonyosan jól felfogott érdekében szállít fegyvereket nekik, bizonyosan nem azért, hogy a magyar hadsereg ellen erősítse a már szinte szövetségesének számító

¹⁷² Vkf. Helyzetközlés: 108–109. sz.

Romániát. Messzemenőbb tervei vannak vele. Mindebből következőleg, felvetődik a kérdés, Németország most milyen álláspontra fog helyezkedni egy magyar támadás esetén? Mindenesetre a számunkra amúgy is egyre romló erőviszonyok között, katonai akcióinkra csak legvégső esetben, az erdélyi magyarság elleni támadások, illetve a kétoldalú tárgyalások eredménytelensége esetén kerülhet sor.

Azt nem tudta Werth, hogy Hitler július 31-én a Berghofban az összeült német katonai vezetők előtt már meghatározta a Szovjetunió elleni hadjáratban részt vevő erők nagyságát és 1941 tavaszában megjelölte a hadjárat kezdetét is. Közölte, ki akarja küszöbölni Délkelet-Európában a felvonulást zavaró tényezőket, ami magában foglalja a magyar–román viszony rendezését is.

Július elején a vezérkar tervezői Werth iránymutatása alapján alakították ki hadműveleti tervet, mely a felvonult seregtestek számára meghatározta a támadó hadművelet során végrehajtandó feladatokat. Sajnos a vezérkar hadműveleti iratanyaga a Hadtörténelmi Levéltár 1944-es kitelepítése során teljes egészében elpusztult, így nem ismerjük az erdélyi felszabadító hadműveletek tervét sem. Egész Erdély elfoglalása megoldhatatlan feladat elé állította volna a csapatokat, ezért nem is volt tervezhető. Amint ez a megmaradt irattöredékekből és visszaemlékezésekből megállapítható, a terv a határmenti városok elfoglalását és a Szamos-völgyébe történő benyomulást tűzte közvetlen feladatként a csapatok elé. Ez elégségesnek mutatkozott, hogy – amennyiben a harcokra egyáltalában sor kerül – kiváltsa Németország közbeavatkozását, alkalmat adjon a döntőbírói fellépésre. Ennek Werth meggyőződése szerint legkésőbb 1-2 napos, remélhetőleg még kezdeti magyar sikerek jegyében folyó csatározások után be kell következni. Így a várható veszteség is még elviselhető lesz. Nem zárta ki azt sem, hogy amennyiben a román kormány megszakítaná a német nyomásra megkezdődő tárgyalásokat s makacsul ellenállna a magyar követeléseknek, úgy esetleg Németország támogatásával is sor kerülhet beavatkozásunkra.

Teleki is tisztában volt a két hadsereg közötti erőviszonyokkal, ezért tartott a tárgyalások meghíúsulása esetén elkerülhetetlenné váló fegyveres megoldástól. Ő is abban bízott, hogy a támadást még a súlyosabb veszteségek és kudarcok elszennvedése előtt meg lehet állítani. Az ily módon számra nem kívánatos helyzet elé kerülő Németország fegyvernyugvást hirdet, majd területi engedményekre fogja rábírní Romániát. Azt sem zárta ki, hogy Románia még előbb döntőbíráskodást fog kérni a Hitlertől, ezzel elkötelezve magát Németország mellett. Az augusztus 7-i minisztertanácson Teleki a tárgyalásokat megelőző tájékozódás céljából Budapestre érkezett Bossy volt budapesti román követre hivatkozva erről tájékoztatta a jelenlévőket. A románok remélik, hogy a tengelyhatalmak nem engedik meg a fegyveres összecsapást Magyarország és Románia között. Ezért bíznak a döntőbíráskodásban. Ez elkötelezettséget jelent részükről, amit nekünk mindenképpen el kell kerülni.

A kérdés kezelése markáns nézetkülönbséghez vezetett Werthtel. Ő ugyanis nem elvetendőnek, hanem célravezető megoldásnak tartotta, ha alkalmasint a magyar kormány is döntőbíráskodás iránti igénnyel fordul Németországhoz. A miniszterelnök aggályoskodását érthetetlennek tartotta. Elképzelhető, hogy Werth ezt a később nagy vihart kiváltó véleményét Fütterer német légügyi attasé előtt is kinyilvánította, de az sem kizárt, hogy az környezete valamelyik tagja által jutott német fülekre.

Megdöbbenő, de semmi nyomát nem leljük annak, hogy ezekben a nagy fontosságú kérdésekben Teleki közvetlenül érintkezésbe lépett volna Werthtel, hogy kikérje véleményét. Úgy látszik, a tavaszi német átvonulás ügyében összehívott és eredménytelennek

bizonyult értekezletet követően nem kívánt közvetlen kapcsolatba lépni a kérését negligálva. Közös megbeszélések helyett csak Barthán és Csáky keresztül érintkezett vele, és közölte a maga és kormánya állásfoglalásait. Arról sem tudunk, hogy Werth, aki – többször kifejtette – a háborús konfliktus szempontjából meghatározó jelentőséget tulajdonított a politika és hadsereg együttműködésének, makacsságát félre téve kereste volna a lehetőséget a közeledésre. Hallgatott a kormányzó is, aki úgy látszik ez esetben sem tartotta szükségesnek a helyzet tisztázását.

Hosszas várakozás után, augusztus 14-én Hory volt varsói követ vezetésével Turnu Severinbe utazott a magyar küldöttség, hogy végre döntésre vigye a két ország közötti területi vitát. A vezérkart Ujszászy ezredes képviselte. Amint ez közismert, az álláspontok összeegyeztethetlensége kétségtelenné tette, hogy megegyezésre nincs remény. A kezdetben még reménykedő magyar kormánykörök egyre csüggedtebben fogadták a híreket. Augusztus 24-én a tárgyalások végleg megszakadtak, a magyar küldöttség visszatért Budapestre. Hitler ígéretei ellenére láthatólag teljes passzivitással szemlélte a tárgyalások sikertelenségét.

Habár Teleki Münchenben kijelentette Hitlernek, hogy a megegyezés elmaradása esetén Magyarország kénytelen lesz fegyverrel fellépni, jelenleg is aligha számíthatott Hitler jóváhagyására. Azt végleg elvetette, hogy döntésért hozzá forduljon. A visszavonulás azonban már lehetetlen volt. A kormány a kormányzó hozzájárulását elnyerve úgy döntött, hogy megindítja a csapatokat. A hadseregparancsnokok már augusztus 23-án megkapták az irányelveket a hadműveletek megindítására. „Híreink és jelek szerint Románia Erdély fegyveres védelmére készül. Román erőknek Magyarország területére való betörései várhatóak azzal a céllal, hogy a békét megzavarják, a békés megegyezést lehetetlenné tegyék és háborút provokáljanak.”¹⁷³ Fel kell készülni arra, hogy a hadsereg a románok „kezdeményező betörését ellentámadással” megtorolja. A csapatok készüljenek fel, hogy a „fővezérség külön parancsára” az ellentámadó hadműveleteket azonnal megkezdhesék, amit az összes felvonult magyar erő egyidejű akcióba lépésével általános támadó hadműveletté kell fejleszteni.¹⁷⁴ A csapatoknak augusztus 26-ról 27-re virradó éjjel kell a támadáshoz felfejlődniük és elfoglalni a kijelölt megindulási körleteket, hogy 28-án hajnalban a határ egész hosszában megindulhassanak.¹⁷⁵

Csáky, akinek Werthez hasonló aggályai voltak a katonai akcióval kapcsolatosan, és közel állt hozzá egy Németország számára is kedvező megoldás gondolata, szükségesnek tartotta a birodalmi kormány várható reakciójának kipuhatolását a magyar lépésre. Már 24-én kérte a német követet, és nyomatékosan közölte vele, hogy a tárgyalások megszakadtak, a kialakult helyzet bizonytalan. Erdmannsdorff azonnal táviratozott Berlinbe: benyomása szerint, ha a tengely közbe nem lép, Magyarország rövidesen támadást indít.

Augusztus 26-án Csáky ismét kérte a német követet, és tájékoztatta a helyzet alakulásáról. A kormányzótól és a hadseregtől szemrehányásokat kapott, amiért felült a románok halogató taktikájának, ami lehetővé tette, hogy újabb csapatokat irányítsanak Erdélybe. Egy magyar támadás esetén ezt a veszteségek növekedésével fogjuk megfizetni. Az erdélyi magyarokkal való brutális román bánásmódról érkező hírek robbanásig feszítik a hangulatot. A román magyarázatok nem kielégítőek. A müncheni találkozáson a

¹⁷³ HL Föv. hdm. 40/600.

¹⁷⁴ Uo.

¹⁷⁵ HL 390/2. hds. I.a. 40. és 320/2.dd. I.a. 40.

Führer megállapításait úgy értelmezték, hogy csak a jól felfegyverzett román hadsereggel szemben óvta a magyar kormányt, nem pedig a német érdekek sérülése miatt. Ebből a kormány arra a következtetésre jutott, hogy szabad kezet kapnak, ha Románia végleges elutasító magatartást tanúsít. Csáky bizalmasan megemlítette még, hogy a Führer kedvező üzenete a kormányzónak megfelelő erővel bírna, hogy visszatartsa őt és a hadsereget valamilyen gyors akciótól. Ő nincs abban a helyzetben, hogy ezt megtegye, mert az a látszat keletkezne, mintha Románia pártját fogná. A döntőbíráóság lehetőségét Csáky nem hozta szóba. Kérte a német követet, tájékoztassa feletteseit a beszélgetésről.¹⁷⁶ Csáky ugyanekkor utasította Sztójajt, hogy érdeklődjön meg, a német birodalmi kormány egy magyar–román konfliktus esetén szigorú vagy megértő magatartást tanúsít-e.¹⁷⁷

Moszkvában Kristóffy augusztus 23-án felkereste Molotovot. Ha a magyar–román tárgyalások megszakadása esetén a fegyveres megoldás lép életbe, a magyar kormány számíthat-e a Szovjetunió barátságos magatartására?¹⁷⁸ A válasz két nap múlva megérkezett: a magyar követeléseket megalapozottaknak tartják. Magatartásuk kedvező lesz Magyarországra számára.¹⁷⁹

A magyar kormány hivatalos állásfoglalásának berlini átadására augusztus 27-én, a tervezett katonai akció megindítása előtti nap délutánján került sor, nem sok időt adva a német álláspont kifejtésére és a harccselekmények leállítására, holott az éppen a várható német reagálást volt hivatva megtudakolni és az esetleges retorziót elhárítani. A Sztójay által Woermann-nak átadott üzenet kifejtette: a tárgyalások kudarca után a magyar kormány a katonai megoldás gondolatával foglalkozik. Nem szabad megvárnia, hogy a katonai helyzet Románia számára még kedvezőbbben alakuljon, így magának kell meghatároznia a beavatkozás időpontját. A kormány tisztázni szeretné, vajon szigorúan vagy jóindulatúan semleges magatartást tanúsít-e a birodalmi kormány, azaz „a semlegesség mely fokára, illetve formájára helyezkedne a Német Birodalom Romániával szemben?”¹⁸⁰

Az üzenet ekkor már ad acta volt teendő, ugyanis a román kormány közölte Berlinnel, hogy a területi vitában hajlandó elfogadni a tengelyhatalmak döntőbíráskodását. Miközben Sztójay átadta a kormány üzenetét, Ribbentrop felhívta Csákyt, és augusztus 29-re Bécsbe hívta a magyar kormányfőt és a külügyminisztert.

A közeli magyar támadást sejtető s az ezzel kapcsolatos német állásfoglalást megtudakolni hivatott üzenet átadására meglehetősen későn került sor. Az eredeti támadási terv végrehajtása esetén éppen a birodalmi kormány reagálására nem adott volna elég időt. Erre két magyarázat is elfogadhatónak látszik. Az első szerint a magyar támadás elhatározása csak a németeknek szánt blöff volt. A kormány ezt a módot találta alkalmasnak, hogy a kérdést a holtpontról elmozdítsa. A másik, hogy Teleki valóban el akarta indítani a csapatokat augusztus 28-án hajnalban, megelőzve a német közbeavatkozást és biztosítva ezzel az önálló kezdeményezést, vállalva az esetleges retorziós lépéseket is. Ez utóbbi szerint a magyar üzenet átadása azért történt ily késői időpontban, hogy már ne legyen lehetőség az akció megakadályozására. Ez esetben Teleki nem mérte fel helyesen környezete reagálását. Nem gondolta, hogy a németek már az intézkedés kiadását követő órákban ismerték a tervezett akciót időpontjával együtt.

¹⁷⁶ DGFP X. k. 544. o. (393. sz.)

¹⁷⁷ A Wilhelmstrasse... i. m. 515. o. (343. sz.)

¹⁷⁸ DGFP X. k. 508. o. (314. sz.)

¹⁷⁹ Uo. 527. o. (318. sz.)

¹⁸⁰ A Wilhelmstrasse... i. m. 515. o. (343. sz.)

Hitler magyar és román diplomáciai és katonai csatornákon keresztül pontosan értesült a krízis alakulásáról. Most elérkezettnek látta az időt a beavatkozásra: diplomáciai, de ha szükséges katonai eszközökkel rendezi és a maga hasznára fordítja a román–magyar viszályt. Attól tartott, hogy a fegyveres konfliktus kitörése és a magyar bevonulás esetén a magyar törekvéseket pártoló Szovjetunió is megindul. Jelentések érkeztek a román határ menti szovjet csapatmozdulatokról is. Szükségessé válhat a román olajvidék gyors megszállása. Nem volt megengedhető, hogy a román hadsereg, melynek a Barbarossa tervben szerepet szánt, a magyarok elleni harcban pazarolja az ő támogatásával kiegészített felszerelését. Ezért már 26-án este Halderrel is tanácskozott, s a diplomáciai megoldás sikertelenségének esetére katonai előkészületekre adott parancsot. Az előkészületeket, megfelelő gépesített csapatok és légiőrszervezését, augusztus 30-ig kellett végrehajtani úgy, hogy az ne izgassa fel túlzottan a Szovjetuniót.¹⁸¹

Augusztus 30-án megszületett a bécsi döntés. Az ország lakossága érthető örömmel fogadta. A Bécsből hazafelé utazó magyar küldöttséget tomboló lelkesedés kísérte a közbeeső állomásokon. Teleki közben fülkéje mélyébe húzódott, s a lemondás gondolatával foglalkozott. Politikája csődjének tekintette amit Bécsben Erdmannsdorff Csáky tudtára adott, nemcsak a román, de a két fél közös óhajának tekintik a döntőbíráskodást. Werth jelölte meg forrásként, aki már korábban Fütterer előtt úgy nyilatkozott, hogy a döntőbíráskodás óhaja a magyar kormány szándékától sem áll távol. Tehetlenséget érzett: képtelen megfékezni a politikája ellenében ható erőket. Képtelen úrrá lenni Werth felett, aki állam az államban, egyre nagyobb befolyással bír a kormányzónál is, s minduntalan beavatkozik az ország sorsára kiható döntésekbe, előidézve azoknak a kormány politikájával ellentétes kimenetelét. Ezúttal is súlyosan kompromittálta a kormányt. „Ez történt akkor – panasolta hazaérkezése után Horthynak –, amikor a kormány egész politikája arra volt építve, hogy mi nem kérünk döntőbíráskodást, mert érdekeink azt kívánták, hogy a románok kérjenek, vagy hogy a tengelyhatalmak fejezzék ki ilyen szándékukat. Csáky közölte is Erdmannsdorff-fal, hogy ez a kijelentés a kormány politikájával ellentétes. Kénytelenek voltunk tehát ebben is a vezérkar főnökének politikai nyilatkozatát dezavualni.”¹⁸²

Teleki számára a Werth iránt érzett gyűlöletté fokozódó ellenszenv nem hagyott kétséget az őket tájékoztatók igazmondása felől. Eszébe sem jutott, hogy külügyminisztere sem tartotta teljesen elvetendőnek, hogy döntőbíráskodást kérjünk, így részéről sem kizárt ennek illetéktelenek előtti korábbi óvatos megpendítése. Hazatérte után nem kereste meg azonnal Werthet, hogy meggyőződjön a hallottak igazáról, hanem az átélt kudarc-tól gyötörve, Horthyt lepte meg lemondásával. Megválaszolhatatlan kérdések merülnek fel előttünk: Vajon Teleki felháborodását közvetlenül Werthnek is tudomására akarta-e hozni? A későbbiek azt valószínűsítik, hogy ez nem állt szándékában. Ha erre nem volt hajlandó, a kormányzónak hagyta ezt a hálátlan feladatot? A kormányzó a miniszterelnök kifogásaiból mennyit tartott szükségesnek tudtára adni? Werth végül feltehetően tőle értesült a miniszterelnök vele szembeni haragjáról s annak okairól? Ha Werth tudtára jutottak a miniszterelnök kifogásai, úgy érezte-e, hogy az ország miniszterelnökével szemben tisztázni kell magát? Ennek megtörténteire semmi sem utal. Vajon mit gondoltak egymásról a szeptember 5-i szatmári bevonuláson Horthy két oldalán állva, miközben az üdvözlő beszédek hallgatták és a csapatok díszmenetét fogadták? Werth Teleki szo-

¹⁸¹ Halder: i. m. II. k. 78. o.

¹⁸² MOL K 589. I. B.

kásosan komor, rezzenéstelen arcáról nem sokat olvashatott le. Ha hivatalosan nem is, de mellékcsatornákon bizonytalannal eljutott hozzá Teleki lemondásának híre és annak okai. Legalábbis lehettek sejtései, hogy ebben az ő személyének is része van. Nem vonhatta kérdőre a miniszterelnököt. Csáky azon kevesek egyike, aki tudott a lemondásról, tájékoztathatta volna, azonban Teleki minden bizonytalannal diszkrétcióját kérte. A boldogságban úszó kormányzónak kisebb gondja is nagyobb volt, mint hogy a feszült hangulatot oldja maga körül.

Werth figyelmét igyekezett az elvonuló csapatokra összpontosítani. A Teleki miatt érzett bosszúságát Nagybacsoni Nagy Vilmos gyalogsági tábornokon, a Szatmárnémetibe bevonuló I. magyar hadsereg parancsnokán vezette le. Nagy Vilmos vetélytársa volt vezérkarfőnöki kinevezésekor, s azóta is fenntartásokkal közeledett hozzá. Minden lehetőséget kihasznál, hogy kellemetlenkedhessen – panaszkolta Nagy Vilmos: „ez alkalommal sem mulasztotta el, hogy borsot törjön az orrom alá. Amikor ugyanis a díszmenet még javában folyt, és a vonalakulatok vonultak el, nem törődve a helyzet ünnepi voltával, hirtelen felém fordult és indulatosan kérdezte, hogy mit keresnek a díszmenetben a vonatjárművek is, mikor ő úgy rendelkezett, hogy csak a csapatoszlop, ellátó alakulatok nélkül, meneteljen el a kormányzó előtt. Azért – feleltem –, mert jóváhagyással a hadtestparancsnok így intézkedett. Itt csak az ütközetvonal – lőszer és élelem – megy a csapatokkal. A románok még az utolsó pillanatban is azt mondták, hogy nem nyugszanak bele a döntésbe, és az Avasban meg fogják támadni a bevonuló magyar alakulatokat. A hadtestparancsnoknak, mint felelős vezetőnek felfogása és intézkedés szerint a csapatoknak a lőszer és az élelmet magukkal kell vinniök, mert ha most elválasztják őket egymástól, akkor ma már nem találkozhatnak, és így ellátásuk nem lesz biztosítva.”¹⁸³ A vezérkari parancsban különben sem volt szó arról, hogy a vonatok nem követhetik a csapatoszlopot. A kormányzó a szóváltást hallva, közbeszólt, s Nagynak adott igazat. A vita ezzel véget ért ugyan, a kormányzó leintését azonban aligha tudta a vezérkar főnöke megemészteni. Werth – mint Nagy Vilmos emlékiratában elpanaszolja – ezt követően egész az ő „jóakarátának” tulajdonított 1941. januári nyugállományba helyezéseiig nem szűnt meg kellemetlenkedni.

A kormányzó maradásra bírta Telekit. Az anomáliák tömegét tartalmazó levelében foglaltak orvoslását ígérte neki. A legnehezebb feladatnak a miniszterelnök és Werth közti elmérgesedett viszony feloldása ígérkezett. Az erdélyi bevonulás elfoglaltságaira hivatkozással azonban el lehetett odázni a kényes ügyet. A kormányzó meg akarta tartani Werthet, akit képzett katonának, jó emberének ismert meg, adott véleményére, s gyakran hagyta magát meggyőzni általa még Telekivel szemben is. A német hadsereg nyugati sikerei, a végül is Németország segítségével megvalósuló területnyereségek – jelen esetben Erdély – erősítették a Werth által képviseltet, Horthy számára is egyre elfogadottabbá lett a kül- és katonapolitika német orientációhoz való közelítésének szükségessége. Werth személyében biztosítékot látott, hogy közreműködésével a szélsőjobbtól befolyásolt tisztikart maga mellett tudja tartani, kifogja a szelet azok vitorlájából, akiknek a hadseregen belüli előretörése egy szélsőjobboldali, a kormányzó ellenőrzése alól kicsúszó, érdekeit sértő, hatalomátvételig is terjedhető veszélyt idézett fel.

Werth természetesnek találta, hogy a Legfelsőbb Hadúr, ha Teleki befolyására nem is a helyzet alakulásának megfelelő mértékben, de támogatja és megvédi a hadsereg irá-

¹⁸³ Nagybacsoni Nagy: i. m. 43. o.

nyításában képviselt törekvéseit, annál is inkább, mert meggyőződése szerint – amint ezt a négy szemközti találkozásaik és referálásai alkalmával elhangzottak megerősítették – azok tőle sem állnak távol. Értékeli felkészültségét, szakmailag indokolt és határozott előterjesztéseit, javaslatait. Ha nem így lenne, a miniszterelnök kívánságára már rég menesztette volna. Azt remélte, mivel a bécsi döntés is őt igazolja, a jövőben még fokozottabb támogatást fog élvezni a miniszterelnökkel szemben. Mindazonáltal felismerve Horthynak Telekihez fűződő szinte baráti kapcsolatát, valamint saját mozgásterének határait, valószínűleg sohasem lépett fel a kormányzónál nyíltan Telekivel szemben. Ő csak az erre mindig nyitott kormányzónak objektíven, a tőle telhető meggyőző erővel igyekezett megvilágítani a hadsereg problémáit, helyzetének alakulását, előadni a hadsereg részéről a kormány által kitűzött célok megvalósításának érdekében tett javaslatait.

Teleki igyekezett respektálni Horthynak Werthtel szembeni engedékenységét, szándékát, hogy a hadseregvezetést általa saját helyzete biztosítására is kezében tartsa. Azonban a kormányzót nem volt nehéz meggyőzni a Werth által képviselt és célravezetőnek tartott stratégia helyességéről. Németország sikerei és megkerülhetetlensége a térség politikájában rá is meggyőző hatással voltak. Teleki veszélyesnek tartotta, hogy a kormányzó engedi eluralkodni magán ezeket a hatásokat. Óvni akarta, de egyre kevésbé tudta meggyőzni, hogy a vezérkar politikailag szűk látókörű főnöke és a mögötte felsorakozó hozzá hasonló katonák olyan külső és belső erőknek válnak eszközeivé és kiszolgálóivá, melyek hatalomra jutása nem kívánatos hatással lesz az ország és a kormányzó helyzetére.

Az elkeseredett Teleki első felindulásában szeptember 1-jén a kormányzóhoz írt levelében kifejtette, hogy a várhatóan tovább élesedő helyzetben egy olyan, a kormányzó bizalmát élvező ember kezébe kell letenni a hatalmat, aki a „miniszterelnök tényleges jogaival jön, és úgy lép fel”. Ajánlatot is tett a megfelelő emberre, ami nem volt mentes a kormányzónak szánt iróniától. „Én valószínűleg nem vagyok erre alkalmas, mert túlságosan engedtem, hogy fejemre nőjenek a katonák, és ezért kevesebb lesz a tekintélyem, mint egy új embernek. Olyan ember kell, mindegy hogy katona vagy civil, aki teljes bizalmadat bírja. Ezért gondolnám, de csak ezért, Werthet vagy Fischer Lajost, bár különben távolról sem tartom alkalmasnak egyiket sem az ország vezetésére, és a mai helyzetben a mienk vezetésére éppen nem. Ugyanezt tartom Sztójayról, aki másrészt a németeknek szimpatikus volna és katona.”¹⁸⁴ Óvta a kormányzót a katonai diktatúrától, ami Werth vagy Sztójay vezetése esetén fenyegető valósággá válhat, pedig az ország jövője ezzel ellentétes. Végül Keresztes-Fischer Lajost ajánlotta, aki vele mindenben egyetért.

Végül a miniszterelnök hangsúlyozni kívánta, hogy a Werth és közte kialakult helyzet miatt azért nem szólt, nehogy az a Werthtel szembeni személyes antipátiának tűnjön. Sajnál elmenni, mert aggódik az ország sorsáért. „Ezért tartottam ki máig is, és tettem (túl) magamat mindezekre a nehézségekre. Ezért hagytam a dolgokat így sokáig mindinkább elfajulni, azaz elfajultan maradni. De ahányszor próbáltam szólni, sohasem kaptam igazat a katonákkal, nevezetesen a vezérkar főnökével szemben. Márpedig kötelességemnek tartottam hazámat és a kormányzómat, akihez baráti szálak is fűznek, e helyen szolgálni és kitartani. Ma azonban a feladatok megnöttek, és azt az erőt már nem érzem magamban, hogy ezeknek a feladatoknak ilyen tisztázatlan és bizonytalan helyzetben ne-

¹⁸⁴ Horthy Miklós titkos iratai. Budapest, 1962. 233. o.

kivágjak.”¹⁸⁵ Teleki itt még csak általában Werth számára a továbbiakban elfogadhatatlan magatartásáról írt, azonban arról nem, mi volt az utolsó csepp a pohárban.

Lemondásának indokait csak másnap terjesztette terjedelmes feljegyzésben Horthy elé. Mindenekelőtt felhívta figyelmét az egyre növekvő befolyásra, amelyet a hadsereg a polgári kormányzatra gyakorol. Tizennyolc havi türelmes tapasztalat alapján teljes felelősséggel jelenthetem ki – írta –, hogy „Magyarországon jelenleg két kormányzati apparátus és két kormányzat van: az egyik a törvényes, a másik a közigazgatás minden ágára kiterjedő katonai kormányzat, amelynek működését a törvényes kormányzat áttekinteni és ellenőrizni se tudja”. Türelemmel és tapintattal eddig „valahogy el tudtam lavírozni ezen nehézségek között, habár természetesen korántsem tudtam elhárítani az államigazgatásra és különösen gazdasági életünkre gyakorolt számos igen káros dolgot”.¹⁸⁶ Ilyen körülmények között felelősséggel vezetni nem lehet. Egy új miniszterelnök az igen bonyolult viszonyok között csak úgy lesz képes az összes problémákat egy kézben tartva felelősséggel cselekedni, ha ehhez megkapja azt a lehetőséget, hogy „a legfelső hadúri jogok kivételével minden egyéb vonatkozásban a legfőbb intéző legyen”.¹⁸⁷ Teleki tudta, hogy Horthy igen érzékenyen figyel a hadúri jogait érintő minden vélt vagy valós sérelemre és ezekkel mindenkor szembeszegül. Hadúri jogait a vezérkarnak neki közvetlenül és kizárólagosan alárendelt főnökén keresztül gyakorolja. Tisztában volt ezzel Werth is, aki e jogok hadseregbeli megtestesítőjeként, a hadúr védelmét élvezve fejtette ki működését. A hatáskörét túllépő intézkedései aligha voltak lehetségesek a kormányzó –legalábbis hallgatólagos – jóváhagyása nélkül. Aki őt támadja, veszélyes vizekre téved, mert a hadúri jogok kritikusaká válhat. Ennélfogva Telekinek a vezérkar főnöke elleni fellépése közvetve a kormányzó személyét is érintette. Ezért szükségesnek találta, hogy kitérjen a hadúri jogok gyakorlásának kérdésére, „amelyek vonatkozásában – úgy látszik – kételyeket és félelmet keltettem főméltóságodban”. Teleki leszögezte, hogy a törvény értelmében „a hadsereg vezérlete békében és háborúban, annak belső szervezésére és vezénylésére vonatkozó ügyek a hadúri jogok körébe tartoznak, s mint ilyen az államfő által személyesen, a felelős kormány kikapcsolásával intézettek”. Mindazonáltal a kormány sok vonatkozásban „ezekkel kapcsolatos tényekért is felelős az országgyűlésnek”. „Mindazok az ügyek azonban, amelyekkel a hadsereg tevékenysége az államvezetés és igazgatás egyéb területeivel érintkezésbe jut, vagy azokba bekapcsolódik, csak a felelős kormány által intézhetők.”¹⁸⁸ A háborús felkészülés során a személyi és anyagi erőforrások mozgósítása elkerülhetetlenné teszi, hogy a hadsereg az államigazgatás számos területén közvetlen szerephez jusson. Ide sorolhatók a termelés haditermelésre történő átállítása, ellenőrzése, népmozgalmi nyilvántartása stb. Ez a szerep azonban nem jelenthet a hadsereg részéről önálló ügyintézést, csak a honvédelmi érdekek képviselőjét, érvényesülésének ellenőrzését. Ebből következőleg „a hadsereg azon tagjai, akik ezeket a feladatokat az igazgatásai ágakban végzik – bár személyi és fegyelmi tekintetben katonai felsőbbségük alá tartoznak és az alól ki nem vonhatók, mégis, az igazgatás terén végzett funkcióik tekintetében a felelős kormány, illetve az illetékes miniszter irányítása alatt kell állniuk.”¹⁸⁹ Amennyiben ellenük kifogás merül fel vagy feleslegessé válnak, eltávolítandók.

¹⁸⁵ Horthy Miklós titkos iratai. Budapest, 1962. 233. o.

¹⁸⁶ Uo. 238. o.

¹⁸⁷ Uo. 239. o.

¹⁸⁸ Uo.

¹⁸⁹ Uo.

Különösen veszélyesnek tartotta a miniszterelnök a katonáknak a kormány tudtán kívül és szándékait megkerülve a gazdaság terén kezdeményezett önálló akcióit, melyek igen kellemetlen kényszerhelyzeteket eredményeztek. Megtörtént esetek felsorolásával támasztotta alá, hogy a felesleges, a katonai vezetés, személyesen a vezérkar főnöke által is kezdeményezett, honvédelmi érdekekkel indokolt erőszakos beavatkozások a gazdaságba és az iparba, melyek elsősorban szükségtelen megrendelésekben és kapacitásemelésekben, a pénzzel történő felelőtlen gazdálkodásban nyilvánultak meg, jelentős károkat okoztak.

A legsúlyosabban azonban a hadsereg Werth által jóváhagyott önálló külpolitikai tevékenysége érintette Telekit. Elkerülhetetlen – írta –, hogy a hadseregvezetés saját attaséi útján információkat szerezzen s utasításokat adjon. Ez azonban nem jelenthet „a felelős kormány külpolitikájától eltérő vagy azzal bármilyen tekintetben ellentétes, vagy külön úton járó, vagy még csak a külügyminiszter részéről minden részletében nem ismert külpolitikai működést”, amiből következik, hogy e jelentések politikai információiról a külügyminiszternek tudomásul kell bírnia, úgyszintén a vezérkar által a katonai attaséknak kiadott ilyen tartalmú utasítások „csak a felelős kormánnyal egyetértésben, a miniszterelnök vagy a külügyminiszter előzetes tudomásával adhatók ki”.¹⁹⁰ Miniszterelnöksége első percétől irritálta, hogy sokáig sem ő, sem pedig a külügyminiszter nem kapott információkat a katonai attasék működéséről. Azóta már a vezérkar küld összefoglaló jelentéseket, de továbbra sincs módjuk betekinteni a jelentésekbe, és nem ismerik a vezérkar főnökének a az attasék számára küldött politikai jellegű utasításait. A miniszterelnök és a külügyminiszter megkérdése és tájékoztatása, sőt tudta nélkül folytak vezérkari szintű tárgyalások a német vezérkarral, melyek részletei és eredményei csak későn jutottak a kormány tudomására. Ezért történhettek olyan dolgok, mint a tárgyalás a német vezérkarral az átvonulásról. Írásbelileg semmi nem volt lefektetve, vagy ami volt azt nem láttuk, „és politikai vonalon ez tárgyalásainkat és állásfoglalásunk helyes eltalálását lényegesen megnehezítette”.¹⁹¹ Több esetben a vezérkar főnöke véleményén alapuló vezérkari információk el is tértek a kormánynak a vezérkar főnöke által jól ismert álláspontjától. Nemrég a katonák előtt a németeknek Erdélyre vonatkozó ígéretéről úgy nyilatkozott, ami nem felelt meg a tényeknek. Ez a németeknél káros hatást váltott ki, és a kormánnyal szemben bizalmatlanságot keltett. Legutóbb a döntőbírótság kérdésében tett nyilatkozatot, ami „nem vált hasznára a későbbi diplomáciai harcunknak... és ismét egy olyan tény volt, amelynek reparációja sok fáradságba és érdekeink bizonyos csorbításába kerül”.¹⁹²

Teleki végül a Honvédelmi Minisztérium és a vezérkar, valamint a polgári szervek együttműködése megjavításának szükségességére hívta fel a kormányzó figyelmét. Ennek alapvető feltétele, hogy a tisztikarban és nevezetesen a vezérkarban kialakult, a viszony megrontására alkalmas szellemet megváltoztassák. A Legfelsőbb Hadúr az általa szükségesnek vélt módon hívja fel a hadsereg vezetőinek figyelmét, hogy a hadúri jogok körébe nem tartozó ügyekben, melyekben „a hadsereg tevékenysége az államvezetés és -igazgatás egyéb területeivel érintkezésbe jut, vagy azokba kapcsolódik, csak a felelős kormány intézkedhetik, és mindenki, aki ezekbe kapcsolódik, a felelős kormány irányítását köteles követni, és annak van alárendelve. S ugyanígy ez hangsúlyozandó a politikai tevékenységre is,

¹⁹⁰ Horthy Miklós titkos iratai. Budapest, 1962. 247. o.

¹⁹¹ Uo. 248. o.

¹⁹² Uo.

akár bel- – és ez fontos – akár külpolitikai. Ebben is a katonaságnak és a vezérkarnak is a miniszterelnöknek kell alárendelve lenni... Ez alól kivétel a hadseregnek azon katonai vonatkozású ügyei, amelyek a legfelsőbb hadúri jogokból folynak.”¹⁹³ A magát szinte megoldhatatlannak látszó feladattal szembetaláló miniszterelnök igyekezett megnyerni az erre nem túlságosan fogékony kormányzót, hogy segítsen visszafogni a nemcsak a kormányzat, de az ő ellenőrzése alól is egyre inkább kicsúszó és nem kívánt irányba forduló folyamatokat.

Horthy Telekit maradásra bírta. Az erdélyi bevonulás napjaiban különben is nehezen lehetett volna megmagyarázni a kormányválságot, a döntésért ünnepezt miniszterelnök távozását, távol maradását a bevonulási ünnepekről. A látszólag nehezebb feladatnak Werth maradásának elfogadtatása ígérkezett. A miniszterelnök vádjai nyomán ugyanis menesztése várható lett volna. A kormányzó azonban elégedett volt ténykedésével, tőle sem akart megválni. Egyrészt a Teleki által felhozottakat nem látta oly mértékben veszélyeseknek a magyar politikára mint a kormányfő, másrészt nem volt megfelelő embere a vezérkar főnökének helyére. A Teleki által bepanaszoltakat a katonák olyan bocsánatos bűnének tartotta, melyek a hadsereg felkészítése érdekében kifejtett igyekezetük s az ilyen munkálatokban való járatlanságuk következménye. Egyes megnyilvánulásai idővel kijavítandók, azonban ezek nagyobb megrázkódtatással járó személyi változtatásokat nem igényelnek. Ezért Teleki panaszáradatát rossz idegállapotából eredő túlzott érzékenységének akarta betudni. Mindenesetre a katonáknak a kormányhoz való viszonya rendezésének ígéretével nyugtathatta. Werthtel és Barthával tisztázza a felmerült nézeteltéréseket. Azzal is érvelhetett, hogy a vezérkar élén most végrehajtott változtatások zavart, nyugtalanságot kelthetnének, nehéz lenne azokat megindokolni a vezetőivel elégedett tisztikarnak. Az erdélyi bevonulás példás megszervezéséért és lebonyolításáért méltán kitüntetett vezérkarriak és csapattisztek az ünneplés napjaiban bizalommal tekintenek a vezérkar főnökére, aki maga is megkapta a Magyar Érdemrend Szent Koronával ékesített Nagykeresztjét. Értetlenül fogadnák a vezérkar főnökének menesztését német politikai és katonai körök is.

Amint erre Teleki számított, Horthy valóban nem örült a katonáknak az ő hadúri jogaival történő visszaéléseire, mint a törvényes rendet veszélyeztető tényezőre való hivatkozásának. Ezúttal is óhatatlanul a hadúri jogainak korlátozására irányuló kísérlet veszélyét érezte. Kínos, hogy Teleki ennek felülvizsgálatát és orvoslását várja tőle. Megfontolandóaknak tartotta a katonák mentségére szolgáló érveket is, melyek felhozhatók a miniszterelnök elmarasztaló ítéletével szemben. Az ország erőinek mozgósítása, a feszült helyzet megkívánta erőltetett hadseregfejlesztés, 1939 őszétől már a honvédelmi törvény felhatalmazása alapján kihirdetett kivételes hatalom körülményei között, gyorsított ütemben folyt. A vezérkar főnöke által irányított és képviselt, a hadsereg szervezésére, háborús felkészítésére és vezényelhetőségének megteremtésére irányuló ügyeket, valamint munkálatokat lehetetlenség úgy körülhatárolni, hogy azok a sürgős megvalósítás során határozottan és élesen elkülönüljenek és elválaszthatóak legyenek a kormányzat által képviselt és ellenőrizendő ügyektől és jogköröktől. Teleki szerint azonban Werth és beosztottjai ezt meg sem kísérelték, mivel mindezt fölös és elkerülendő zaklatásnak, az ország totális mozgósítását hátráltató tényezőnek tekintik. Kitért azon érv elől, hogy a katonák csak az általa célként kitűzött önálló politikai cselekvés előfeltételeit igyekeztek mielőbb megteremteni.

Nem tudjuk, hogy a szeptemberi napokban Teleki által felhozott kifogások közül melyeket hozta a kormányzó Werth tudomására. Feltehetően igen kevés konkrétumot mond-

¹⁹³ Horthy Miklós titkos iratai. Budapest, 1962. 250. o.

hatott, csupán általánosításokra szorítkozhatott. Semmiképp sem maradhatott azonban titokban a miniszterelnök levele, az abban felvonultatott kifogásai. Werth levonhatta a következtetést: a miniszterelnök menesztését kéri a kormányzótól. A napok múlásával azonban nem történt semmi. A jelek arra utaltak, hogy változatlanul bírja a kormányzó bizalmát, így egyelőre nem kell helyzetének változásával számolnia. A veszély azonban ennek ellenére nem múlt el véglegesen. Teleki valószínűleg továbbra is mindent meg fog tenni, hogy leváltassa őt a kormányzóval. Sikerre azonban csak úgy számíthat, ha a kormányzónak is megfelelő elfogadható embert ajánl. Ez csak Nagybacsoni Nagy Vilmos lehet. Jelölését Rátz miatt egyszer már elvetette ugyan a kormányzó, azonban változatlanul elsőszámú ellenlábásának tartotta. Ezzel magyarázható Werth Nagy Vilmosszal szembeni növekvő ingerültsége az erdélyi bevonulás napjaiban. A tervezett erdélyi hadműveletek súlypontját képező 1. magyar hadsereg vezényletét rábízta ugyan, azonban ez nem akadályozta abban, hogy vetélytársát a kormányzó előtt igyekezzen lehetetlenné tenni.¹⁹⁴ Ha őt félreállítja, Teleki nem tud megfelelő embert ajánlani helyette. Így kénytelen lesz továbbra is együttműködni vele egy olyan időszakban, melynek történései várhatóan a vezérkar főnökét fogják igazolni vele szemben. Nagy megkönnyebbülés volt Werth számára, hogy 1941 januárjában nyugállományba helyeztethette Nagy Vilmost.

A kormányzó halogató magatartásának Teleki igyekezett véget vetni. Werth, aki elvonulni látta a vihar szelét, megengedte magának, hogy változatlanul konfrontálódjon a miniszterelnökkel. Az újabb ellentét a hadsereg további erőltetett fejlesztése körül alakult ki. Ez ellentétben állt a miniszterelnök elképzeléseivel, aki abban reménykedett, hogy lehetőséget kap az eddigi gyorsított fegyverkezés következményeként kialakult súlyos gazdasági helyzet legalább részbeni rendezésére. Lehetőség nyílna a visszacsatolt területek gazdasági beillesztésére. További elcsatolt területek visszaszerzésére nem látott lehetőséget politikájának veszélyeztetése nélkül. Ebben a helyzetben nem tervezte újabb beruházási hitel rendelkezésre bocsátását, ami ellenérzéseket keltett a hadseregben, ahol veszélyben látták a honvédség mennyiségi, de főképpen minőségi fejlesztésének folytatását. Márpedig számolni kell a háború kiterjedésével, ami a térséget sem kerüli el. Werth már korábban is számolt a német–szovjet ellentét kibontakozásával a Balkán birtoklásáért, ami fegyveres összecsapáshoz vezethet. Németország befolyása alá fogja vonni Bulgáriát és Jugoszláviát is, melyeket, ha nem engednek a nyomásnak, megszállnak. Dél felé is megnyílhat a revízió lehetősége. Ebből Magyarország nem vonhatja ki magát. Amitől Teleki félt, és remélte, hogy elkerülhető, azt Werth nem elkerülni akarta, hanem felkészülni az adott lehetőség kedvező kihasználására.

Teleki nem várt tovább, hanem szeptember 27-én kihallgatást kért a kormányzótól. Jónak látta figyelmeztetni Horthyt, ígérete ellenére a közte és a katonák közti viszony változatlanul rendezetlen. Sőt, az úgynevezett „Erdélyi” hitel újabb nézeteltérésre adott okot, amikor betekintést kért annak felhasználásába. A kormányzó, aki remélhette, hogy az idő múlásával maguktól is elcsitulnak az ellentétek, a bevonulással kapcsolatos elfogultságaira hivatkozva ismét elnapolta az ügyet.

A kormányzónál történekről Teleki tájékoztatta Barthát, aki szeptember 28-án keltezett levelében a bizalmatlanság jelének tekintette a miniszterelnök már Horthynak kifej-

¹⁹⁴ *Nagybacsoni Nagy*: i. m. 38. o. Kapóra jött, hogy Nagybacsoni Nagy tábornokot Imrédyvel fenntartott barátságban tudta elmarasztalni. Nagy Vilmos figyelmét Rátz Jenő magánlevélben hívta fel, hogy a volt miniszterelnök tartalékos századosként vonatparancsnok az 1. hadseregnél. Kérte, helyezze pozíciójának megfelelő beosztásba. Nagy Vilmos ezzel egyetértett, s törzséhez osztotta be Imrédyt.

tett kívánságát, hogy „szüntetessék meg a honvédelmi miniszter azon külön joga, hogy a honvédelmi tárca szükségleteire globálisan rendelkezésre bocsátott költségvetés keretében az egyes tételeket belátása szerint, a szükséghez mérten állíthassa át, tehát a költségvetés keretén belül bizonyos szabadsággal gazdálkodhassék”. Ez Bartha szerint arra enged következtetni, hogy a miniszterelnök aggódik, hogy „a honvédelmi miniszter, élve ezen lehetőséggel, olyan irányban fejlesztheti a honvédséget, mely nem egyezik a kormány intencióival”.¹⁹⁵ Szükségesnek találta megjegyezni, hogy egy ilyen bonyolult pénzgazdálkodás áttekintése és ellenőrzése jelentések útján aligha lehetséges, s a tájékoztatásokból a miniszterelnök „megnyugvást csak akkor fog nyerni, ha bensőleg meg van győződve arról, hogy honvédelmi miniszterének előadásai teljes hűséggel adják vissza a való helyzet tükörképét”.¹⁹⁶ Lemondását is kilátásba helyezve, félreérthetetlen éllel megjegyezte, hogy „egy változás a honvédelmi miniszter személyében ma, amikor történelmünk egy fontos szakasza zárult le, és honvédségünknek új feladatokra kell felkészülni, semmiféle irányban nem jelent megrázkódtatást és attól sem kell tartanom, hogy egy ilyen változásból kifolyólag személyemre vonatkozólag bárki is kedvezőtlen következtetéseket fog levonni.”¹⁹⁷

Telekit felbőszítette honvédelmi miniszterének kihívó hangja, mellyel távozásának várható következményeire hívta fel figyelmét. Ennek ellenére elmulasztotta az egyetlen célra vezető lépést, hogy Horthy várható rosszállását is vállalva menessze Barthát. Miért nem szabadult meg a vezérkar főnökének akarátát a kormány politikájával szemben is sorozatosan és meggyőződéssel képviselő miniszterétől? Az időpontot nem találta alkalmasnak a konfrontálódásra a politika és a hadsereg szélsőségeivel? Lehetséges, hogy nem akart cseberből vederbe lépni? A Bartha–Werth duó a kisebb rossznak tartotta? Tény, megalkudott a helyzettel, és kemény hangúnak szánt, de óhatatlanul öngigazolónak sikeredett levéllel válaszolt. Sajnálja, hogy Bartha a legcsekélyebb szóra is felveti a bizalmi kérdést, holott erre a „legteljesebb bizalmat kifejező együttműködésével” sem neki, sem más miniszternek nem adott okot. Amit Barthától kér az „a miniszterelnöknek nemcsak legelembb joga, de legelembb kötelessége is, mert hiszen a miniszterelnök az ország egész kormányzatát át kell hogy tekintse, és ezen áttekintéshez szükséges, hogy világosan lássa az összes minisztériumok működésének és kormányzatának főbb vonalait... Ha ezt nem teszi, akkor nincs értelme annak, hogy egyáltalában miniszterelnök legyen.”¹⁹⁸ Jelenleg sem ő, sem a pénzügyminiszter nem rendelkezik kellő tájékozottsággal a honvédelmi költségvetés felhasználásáról. E nélkül nem képes az ország ügyeit összefogni. Megragadta az alkalmat, hogy ismét és nagyon határozottan szót emeljen a hadsereg önállósulási törekvései ellen. Barthának is megismételte, amit a kormányzónak már előadott. „A miniszterelnöknek ma, amikor az államvezetés e nagy társadalmi krízisben társadalomvezetést is jelent, kötelessége az összes állampolgároknak egymáshoz közelebb hozását ápolni. És ebbe nyilván a tisztikar is beletartozik. Mert ha nem, és ha az külön vonalon halad, akkor e tekintetben is jogos az a nézőpont, mint a gazdasági vonásokban, hogy koncentráció nélkül a katonaság az államban, illetve két kormányzat van, egy civil és egy katonai.”¹⁹⁹

Macartney angol professzor ismert monográfiájában egy szeptember 29-i kormányzói audienciáról is említést tesz, amikor is Horthy magához rendelte Werthet és Barthát, hogy

¹⁹⁵ MOL K 63-473.; *Szent-Iványi*: i. m. 521. o.

¹⁹⁶ Uo. 522. o.

¹⁹⁷ Uo. 523. o.

¹⁹⁸ A Wilhelmstrasse... i. m. 524. o.

¹⁹⁹ Uo.

a szintén jelen lévő Telekivel végre tisztázzák a fennálló nézeteltéréseket. Macartney téved, a Teleki és Bartha közötti – a fentiekben tárgyalt – nézeteltérés nyomán létrejött üzenetváltást értelmezte úgy, hogy az a kormányzó előtt zajlott le. Találkozó sem ekkor, sem később nem jött létre. Horthy megkímélte magát egy ilyen, a résztvevőkhöz méltatlannak tartott kínos szembesítéstől.²⁰⁰

Horthyt a Teleki és a katonák közti viszony csillapítására kellett készítse a szélsőséges jobboldali erők fokozott, számára sem kívánatos előretörése, ami a tisztikart sem kerülte el. Ebben a helyzetben a hozzá hű Werthtel tudta biztonságban magát, aki híven a szolgálati szabályzat által előírtakhoz, de gondolkodásmódjánál fogva is változatlanul távol tartotta magát mindenféle pártpolitizálástól, és – lehetőség szerint – üldözte azt a hadseregben is. Ez nem kis nehézséggel járt, mert a tábornoki és tisztikar körében egyaránt szembe kellett néznie az Imrédysták és a nyilasok előretörésével. Hiányos ismereteink nem terjednek ki a vezérkar főnökének hadseregen belüli viszonyaira. Nem tudjuk vezérkaron belüli beosztottjai, illetve a tábornoki kar tagjai közül kikkel tartott fenn baráti vagy legalábbis bensőségebb kollegális kapcsolatot, mennyiben ismerte politikai nézeteiket. Kikkel jött össze baráti társaságban? Nem ismerjük civil kapcsolatait sem. Sem a korabeli, sem pedig a háborút követő időszak jobb- és baloldali sajtójában, naplókban és visszaemlékezésekben nyomát sem találjuk semmilyen adatnak, véleménynek, ami közelebb vihetne bennünket hadseregen kívüli közszerepléséhez és magánéleti megnyilvánulásaihoz. Meglehetősen bizalmatlan ember benyomását kelti számunkra, aki csak magára számított, és megingathatatlanul haladt a maga általa jónak tartott és kimért úton, amíg élvezheti a Legfelsőbb Hadúr – számára egyetlen parancsnok – egyetértő támogatását. Ráérezett a politika alakításának ízére, amiről nem szívesen mondott volna le. Az események arról győzték meg, hogy jó úton jár. Voltak-e egyáltalában kétségei, elbizonytalanodásai, nem tudjuk. Ha igen, nem valószínű, hogy ezeket bárkivel is megosztotta. Nem kívánta a kormányzó bizalmát is élvező miniszterelnök bukását, ami a politikai stabilitás felborulását jelenthetné. Saját pozíciója is meginoghat, ha hatalomhoz jutnak egy rezsimváltás haszonélvezői. Saját tapasztalatból, illetve Ujszászy jelentéseiből tisztában volt azzal, hogy a számottevő katonai vezetők közül többen szimpatizálnak Imrédyvel, illetve Szálasival. Fölöttébb nyugtalanította, hogy rezsimváltás esetén a németek számára megbízható Imrédy – mint ezt bennfentes hívei, köztük katonák állítják – „egy magas rangú tisztekből álló katonai bizottságra kívánja bízni az államhatalom gyakorlását”.²⁰¹ Jó oka volt feltételezni, hogy Imrédy az ő azonnali nyugdíjazását kérné Horthytól. Ezért személyes érdeke is, a német illetékeseket biztosítani a katonai vezetés kormányhűségéről és irántuk megnyilvánuló lojalításáról. Meg kell értetni velük, hogy egy esetleges kormányváltás esetén a honvédség adott tábornoki és tisztikarából nem lehetne a jelenleginél számukra megbízhatóbb vezetői garnitúrát kialakítani. A német elkötelezettség fokozódó nyomására Teleki amúgy is egyre kevésbé lesz képes a kormányzónál befolyásának csökkentésére.

A hadseregben vészesen terjedő pártpolitizálás megfékezésére november elején Horthy – bizonyosan Werth javaslatára – bizalmas parancssal fordult a tisztikarhoz. Az újabb figyelmeztetést az indoklás szerint az teszi szükségessé, hogy „az eddigi parancsok ellenére még mindig fordulnak elő sajnálatos esetek, amelyekből arra kell következtetnem, hogy egyes tényleges tisztek pártpolitikai elveket vallanak és nyilvánítanak s ezzel

²⁰⁰ Macartney: i. m. I. k. 433. o.

²⁰¹ MOL K 589 I. D. 15.

legsúlyosabban vétkeznek a hadsereg fegyelme ellen”.²⁰² Beérkezett jelentések szerint tisztek egyenruhában párhelyiségeket látogatnak, és olyan politikusokkal tartanak fenn kapcsolatot, akik „a fegyelem aláásásával azon dolgoznak, hogy önző hatalmi törekvéseik érdekében felborítsák a törvényes rendet”.²⁰³

A parancs konkrétan megemlítette a közelmúltban történt esetet, amikor egy ezredes egyenruhában vett részt egy szélsőséges pártpolitikus lakásán tartott fogadáson, aki közkegyelemmel szabadult a Csillagbörtönből, ahol az állami rend felforgatásáért reá kiszabott büntetését töltötte. A most szabadult szélsőséges politikusban senkinek sem volt nehéz Szálásra ismernie.

A fegyelem az állami létnek egyedüli szilárd alapja. Ennek megszűnése anarchiához vezet. Fenntartásának „leghatalmasabb eszköze” pedig a hadsereg. Ha ennek fegyelme megbomlik, menthetetlenül bekövetkezik az összeomlás, miként 1918-ban történt. „Politizáló hadseregben nincs fegyelem. Amelyik állam hadserege politizál, az halálra van ítélve. Nem tűrhetem tehát, hogy ma, amikor a nemzet évtizedes nélkülözések után kezd aratni magatartásának gyümölcseit, lelkiismeretlen kalandorok ismét lejtő szélére vigyék az országot. És nem tűrhetem különösen azt, hogy a hadsereg tisztjei közül egyesek eszközül adják magukat oda.”²⁰⁴

A tisztikarnak a nemzet előtt álló feladatok megkívánta szellemiségének és egységének további taglalása után, Horthy levonta a végső következtetést: „Utolsó intelmmel és figyelmeztetéssel fordulok tehát ez alkalommal a tisztikar megtévelyedett tagjaihoz, hogy szüntessenek be azonnal minden kapcsolatot bármely politikai párttal vagy irányzattal. Aki ennek a parancsnak eleget tenni nem tud, az haladéktalanul váljon ki a Honvédség tényleges állományából.”²⁰⁵ Aki ennek ellenére a jövőben is politikai vagy politikai szintű tevékenységet fog folytatni, az felelősségre vonás mellett a honvédség kötelékéből 24 óra alatt el fog távolíttatni. Hasonló sorsra jut, aki alattosának politizálásáról tudomást szerez, azt eltűri, és haladéktalanul nem jelenti.

Teleki is súlyosnak tartotta a hadseregben kialakult helyzetet. Nem bízott Werth, de a kormányzó érdemi intézkedéseiben sem. Szent-Iványi miniszteri tanácsosnak panaszkodott a különutas honvéd vezérkar veszélyes játékaira. Ami a legsajnálatosabb: „a helyzeten most még nem tud változtatni; ezen veszélyekre figyelmét mások is felhívták; nem tud semmit sem csinálni, mint menni előre az útnán, amin önmagának semmit sem akar elérni”.²⁰⁶

²⁰² HL Eln. K. I. 1940/1042.

²⁰³ Uo.

²⁰⁴ Uo.

²⁰⁵ Uo.

²⁰⁶ *Szent-Iványi*: i. m. 525. o.

Lóránd Dombrády

WHOM WE DO NOT MENTION – HENRIK WERTH (PART I)

Summary

The study offers a survey of the life of General Henrik Werth, chief of the Hungarian general staff, who took a prominent part in the country's participation in the Second World War. He was of peasant origin, coming from the Banat, and was educated at the Vienna Cadet School. Subsequently, he started his service in the Royal Hungarian Army, where he was assigned to increasingly significant posts. The First World War found him in the Hungarian Ministry of Defence. His service in the field as staff officer ended after several years at the army headquarters in Baden. During the bourgeois revolution, he saw service in the Hungarian ministry again and then fought against the Romanians as the commander of a division in the Red Army of the Hungarian Soviet Republic in 1919. In the National Army, he was cleared politically from suspicion, and following a short field service, he became the head of the general staff's I Department. It was then that he continued his scientific activity. In his studies, he discussed the expectable course of a future war, based on his experience gained in the First World War. Owing to his service merits and scientific activity, in 1926, he was appointed to the commander of the Regulations Introductory Course (Military Academy), also involving his general's commission. Five years later, he was promoted to lieutenant general and the commander of the IV Brigade (Corps) of all arms. He thought that his distinguished services rendered at his previous posts and the command of the brigade would open up the way for his further promotion to army commander or chief of staff. When it did not occur, he was most disappointed and in 1936, he applied for the retired list.

Subsequent to a short retirement, Henrik Werth reached the height of his career in the autumn of 1938, when the Regent appointed him to chief of the general staff and promoted him to general of the infantry. A soldier always performing his duty outstandingly, and keeping aloof from politics, he was expected to develop and prepare the Hungarian armed forces for the military support of the prospective revision of the Trianon peace treaty. Furthermore, he was to strengthen the army's discipline, and to restrain the officers from discussing the political ideas of the extreme right.

Werth set to work with great energy. To make the army efficient in a short time, he asked for the cabinet's political and financial support. He was convinced that the territorial revision and its preparations could only be realised if Hungary made political approaches and cooperated with Germany. In his opinion, the country had to take part in a European war. This led to a conflict with Prime Minister Pál Teleki, who endeavoured to keep back Hungary's political alignment with Germany, and to stay away from the menace of war.

Teleki repeatedly protested at the Regent against the unwarrantable interference of Werth and the army leaders with the issues of the government's domestic and foreign policy. The Regent, however, held on to the chief of staff and did not act against him. The study guides the reader through the stages of this conflict, analysing its effects on Hungarian politics and the increasing German influence. After the breakout of the Second World War, several major differences led to most serious and irreconcilable clashes between the two parties. Such was the proclamation of armed neutrality, and then the possibility of a Hungarian-Soviet military cooperation against Romania in the autumn of 1939, and the prospect of letting the Germans march across the country in the spring of 1940 against Romania. The views of the chief of staff on the arbitration preceding the Second Vienna Award too opposed the government's efforts, and Werth's related steps taken without the prime minister's knowledge led to Teleki's resignation, which the Regent declined. The prime minister's strained relations with the chief of staff became even worse owing to the joint German-Hungarian military action against Yugoslavia, which was contrary to the Yugoslav-Hungarian pact of friendship, and resulted in the tragic suicide of Teleki.

From the German army's march up, Werth drew the conclusion that a war against the Soviet Union was in progress, and considered Hungary's absence pregnant with consequences. He addressed two notes to Prime Minister Bárdossy, in which he set forth the necessity of entering the war against the Soviet, and made a proposal for immediate military preparations. Both of his notes were repelled. Subsequent to the beginning of the operations, on the pretext of the reputedly Soviet

bombing of Kassa, he persuaded the Regent to declare war on the Soviet Union, and thus he confronted the government with a *fait accompli*. On his suggestion, the Hungarian army took part in the military operations with its Rapid Deployment Corps. The failure of the blitzkrieg and the formation of the antifascist coalition made the government refrain from sending additional military forces to war. Werth disapproved, and on his own authority, in the presence of German military leaders, he was talking about offering the bulk of the Hungarian armed forces. It was then that Prime Minister Bárdossy appealed to the Regent to dismiss Werth, who had acted against the government policy and Hungarian interests. This time the prime minister met with success.

In the conclusion of the study, on the strength of the few available sources, the author provides a brief survey of Werth's retired years, his lawsuit that was carried on in his absence, and his death, the place of which is unknown.

Lóránd Dombrády

CELUI DONT ON NE PARLE PAS: HENRIK WERTH (Ire PARTIE)

Résumé

L'étude présente le parcours du colonel général et chef d'état major Henrik Werth, acteur majeur de l'engagement de la Hongrie dans la guerre. Cet enfant de paysans du Banat commença son service dans l'armée hongroise royale après l'école militaire de Vienne et il gravit vite les échelons. Au moment de l'éclatement de la première guerre mondiale, il travailla au Ministère hongrois de la Défense. Son service au front dans l'état major se termina au Q.G. de Baden. Durant la révolution bourgeoise il servit, de nouveau, au ministère hongrois, puis il combattit contre les Roumains dans l'armée rouge de la République des conseils comme général de division. Il fut autorisé dans l'armée nationale et après un bref service en troupe il devint le chef de la première division de l'état major et reprit aussi son activité scientifique antérieure. Dans ses études, il traita le déroulement probable d'une future guerre à partir des expériences de la première guerre mondiale. Grâce à ses mérites de service et à son activité scientifique il devint le chef du cours de règlement (académie militaire) dès 1926, ce qui lui valut également le grade de général. Cinq ans plus tard il fut général de division et général de la 4e brigade mixte. Il croyait que la qualité reconnue de son service à ses postes précédents et à la direction de la brigade lui ouvrirait la voie pour les postes les plus importants (commandant en chef de l'armée, chef d'état major). Comme cela ne fut pas le cas, déçu, il demanda sa mise à la retraite en 1936.

Après une courte retraite, la carrière de Henrik Werth arriva à son apogée en automne 1938 lorsque le gouverneur le nomma chef d'état major et le promut général d'infanterie. On attendait de ce militaire excellent et éloigné de la politique qu'il développe et prépare l'armée au soutien militaire de la révision envisagée, qu'il renforce la discipline et qu'il écarte les manifestations d'extrême droite courantes au sein du corps d'officiers.

Werth se mit au travail avec beaucoup d'énergie. Pour rendre l'armée combattive en peu de temps, il exigea du gouvernement un soutien de politique extérieure, intérieure et économique. Il fut convaincu que la réalisation de la révision territoriale et sa préparation nécessitait le rapprochement et la collaboration avec l'Allemagne et que le pays devait être engagé en cas de guerre en Europe. Sa position s'opposa à celle du Premier ministre, Pál Teleki, qui souhaitait limiter l'engagement envers l'Allemagne et écartier le pays d'un conflit.

Teleki réitéra sa protestation auprès du gouverneur contre l'ingérence de Werth et le commandement de l'armée dans la politique extérieure et intérieure du gouvernement. Cependant le gouverneur tenait à son chef d'état major et ne prit aucune mesure contre lui. Cette étude retrace les différents stades de cette opposition et analyse ses conséquences sur la politique de la Hongrie et le renforcement de l'influence allemande. Les conflits majeurs et les plus graves divergences de vues provenaient de la proclamation de l'abstention militaire après l'éclatement de la deuxième guerre mondiale, de l'éventuelle coopération militaire russo-hongroise contre les Roumains en automne

1939, de la possibilité d'une traversée des Allemands contre la Roumanie au printemps 1940, des points de vue du chef d'état major avant la deuxième décision de Vienne contraires aux efforts du gouvernement et de ses mesures prises à l'insu du Premier ministre. Ces dernières provoquèrent même la démission de Teleki, mais elle fut refusée par le gouverneur. L'intervention militaire contre la Yougoslavie au côté des Allemands, contraire au traité d'amitié hungaro-yougoslave, rendit encore plus tendu le rapport entre le chef d'état major et le Premier ministre auquel mit fin le suicide tragique de ce dernier.

Werth déduit de la mise en place de l'armée allemande contre l'Union soviétique que la guerre était imminente et il estima que la non-participation du gouvernement et de l'armée hongroise aurait de lourdes conséquences. Il adressa deux mémorandums au Premier ministre Bárdossy dans lesquels il expliqua la nécessité d'entrer en guerre contre l'URSS et proposa des préparations militaires urgentes. Les deux fois il fut refusé. Après le début des opérations militaires, sous prétexte du bombardement de la ville de Kassa par des prétendus avions soviétiques, Werth convainquit le gouverneur de déclarer la guerre et mit ainsi le gouvernement devant le fait accompli. Suivant sa proposition, l'armée participa aux opérations avec la force de déploiement rapide. L'échec de la guerre éclair et la formation de la coalition antifasciste poussa le gouvernement à ne pas engager d'autres forces militaires dans la guerre, ce que désapprouva Werth qui prit même arbitrairement l'initiative de proposer la majorité de l'armée aux chefs militaires allemands. A ce moment-là, le premier ministre Bárdossy demanda au gouverneur le limogeage de Werth, autoritaire et agissant contre les intérêts hongrois, et cette fois il l'obtint.

Dans la dernière partie de l'étude, l'auteur résumera, dans la mesure où la quantité faible des sources le permet, les années de retraite de Werth, son procès par défaut et sa mort survenue dans un lieu inconnu.

Lóránd Dombrády

EINER, ÜBER DEN MAN NICHT SPRICHT: HENRIK WERTH (TEIL I)

Resümee

Die Studie gibt einen Überblick über den Lebensweg von Generaloberst Henrik Werth, der als damaliger Chef des Honved-Generalstabes eine führende Rolle beim Einschalten Ungarns in den Zweiten Weltkrieg gespielt hat. Das Bauernkind aus dem Banat begann im Anschluss an die Kadettenschule in Wien seinen Dienst bei der königlich ungarischen Honved-Armee. Nach Absolvierung der Kriegsschule stieg er in immer höhere Positionen empor. Als der Weltkrieg ausbrach, war er im ungarischen Ministerium für Landesverteidigung angestellt. Sein mehrjähriger Generalstabsfrontdienst endete in der Armeekommandantur von Baden (bei Wien). Während der bürgerlichen Revolution stand er erneut im Dienst des ungarischen Ministeriums und kämpfte anschließend als Divisionskommandant in der Roten Armee der Räterepublik gegen die Rumänen. Danach wurde er in die Nationalarmee übernommen und im Anschluss an einen kurzen Truppendienst Leiter der 1. Abteilung des Generalstabs. In dieser Zeit setzte Werth seine wissenschaftliche Tätigkeit fort: in seinen Studien beschäftigte er sich – ausgehend von den Erfahrungen des Weltkrieges – mit dem möglichen Ablauf des Krieges der Zukunft. Als Ergebnis seiner Verdienste und seiner wissenschaftlichen Tätigkeit leitete er ab 1926 einen Statutkurs (Militärakademie), was ihm auch den Dienstgrad des Generals einbrachte. Fünf Jahre später wurde er Generalleutnant und Kommandant der IV. gemischten Brigade (eigentlich eines Korps). Er glaubte, seine anerkannt hervorragenden Leistungen in seinen früheren Positionen und als Leiter der Brigade würden ihm den Weg zu den höchsten Rängen öffnen (Armeeoberkommandant, Generalstabschef). Auch die Enttäuschung darüber, dass dies nicht erfolgt war, führte dazu, dass er 1936 seine Versetzung in den Ruhestand beantragte.

Nach dem kurzen Ruhestand erreichte Henrik Werth den Höhepunkt seines Lebens: im Herbst 1938 wurde er vom Reichsverweser zum Generalstabschef ernannt und zum General der

Infanterie befördert. Vom Soldaten, der seinen Dienst stets hervorragend verrichtete und sich von der Politik fernhielt, erhoffte sich Horthy – nunmehr im Rahmen der Rüstungsgleichberechtigung – die Förderung und Vorbereitung der Armee auf die bewaffnete Unterstützung der zu erwartenden Re-vision, sowie die Festigung der Disziplin und das Zurückdrängen des im Kreis des Offizierskorps verbreiteten rechtsradikalen Politisierens.

Werth begann seine Arbeit mit großem Elan. Um die Armee binnen kurzer Zeit schlagkräftig zu machen, beantragte er von der Regierung innen-, außenpolitische und finanzielle Unterstützung. Er war überzeugt davon, dass die Gebietsrevision und die Vorbereitung auf diese nur durch die Annäherung der ungarischen Politik an und durch Kooperation mit Deutschland zu verwirklichen sei. Das Land könne von einem europäischen Krieg nicht fernbleiben. Dies führte zu Konflikten mit dem Ministerpräsidenten Pál Teleki, der das deutsche Engagement zurückhalten und Ungarn von einem Krieg fernhalten wollte.

Teleki erhob beim Reichsverweser erneut gegen die unbefugten Eingriffe Werths und der Armeeführung in Fragen der Außen- und Innenpolitik der Regierung Einspruch. Der Reichsverweser jedoch hielt an seinem Generalstabschef fest und ging gegen ihn nicht vor. Die Studie führt den Leser durch die verschiedenen Stationen dieses Gegensatzes, analysiert dessen Folgen für die ungarische Politik und für das Stärker werden des deutschen Einflusses. Die wichtigsten Konflikte, die zu den schwerwiegendsten und unüberbrückbaren Meinungsverschiedenheiten führten, waren die Proklamierung des militärischen Fernbleibens zur Zeit des Ausbruchs des Zweiten Weltkrieges, die Eventualität der ungarisch-sowjetischen militärischen Kooperation gegen die Rumänen im Herbst 1939, die Möglichkeit des deutschen Durchmarsches gegen Rumänien im Frühling 1940, die entgegengesetzten Ansichten des Generalstabschefs, die im Zusammenhang mit dem Zweiten Wiener Schiedsspruch standen und den Regierungs-bestrebungen widersprachen, sowie die mit diesen verbundenen Schritte von Werth, von denen der Ministerpräsident nichts wusste. Im Anschluss an diesen letzten Konflikt bot Teleki seinen Rücktritt an, der aber vom Reichsverweser nicht akzeptiert wurde. Der gemeinsam mit Deutschland gegen Jugoslawien geführte Krieg, der dem mit einem Freundschaftsvertrag stabilisierten Verhältnis zwischen Jugoslawien und Ungarn widersprach, spitzte auch die Beziehung zwischen dem Generalstabschef und dem Ministerpräsidenten weiter zu. Schlusspunkt war der tragische Selbstmord von Teleki.

Aus dem Auffahren der deutschen Armee schloss Weth auf einen baldigen Krieg gegen die Sowjetunion, und er meinte, das eventuelle Fernbleiben der Regierung und der Armee von diesem hätte schwerwiegende Folgen. Er richtete zwei Memoranden an Ministerpräsident Bárdossy, in denen er ausführte, weshalb Ungarn gegen die Sowjetunion in den Krieg ziehen müsste und zugleich einen Vorschlag für die dringenden militärischen Vorbereitungen unterbreitete. Beide Memoranden wurden abgewiesen. Im Anschluss an den Beginn der Operationen überredete er – unter dem Vorwand, der Bombenangriff gegen Kaschau (Kassa) wäre von sowjetischen Flugzeugen durchgeführt worden, – den Reichsverweser dazu, zu erklären, Ungarn stünde im Krieg mit der Sowjetunion und stellte zugleich die Regierung vor eine gegebene Situation. Auf seinen Vorschlag hin nahm die Armee mit dem Schnellkorps an den Operationen teil. Das Scheitern des Blitzkrieges und die Herausbildung einer antifaschistischen Koalition bewog die Regierung dazu, sich mit weiteren militärischen Kräften nicht mehr am Krieg zu beteiligen. Dies wurde von Werth missbilligt, ja er bot vor führenden deutschen Militärs sogar eigenmächtig den Großteil der Armee an. Ministerpräsident Bárdossy wandte sich daraufhin an den Reichsverweser und forderte – diesmal mit Erfolg – die Entlassung des eigenmächtigen Werth, der gegen die Politik der Regierung und die ungarischen Interessen auftrat.

Im abschließenden Teil gibt die Studie – anhand der wenigen, zur Verfügung stehenden Quellen – eine Zusammenfassung über die Ruhestandsjahre von Werth, den gegen ihn in seiner Abwesenheit geführten Prozess, sowie seinen Tod, der ihn an unbekanntem Ort aus dem Leben riss.

Лоранд Домбради

О КОМ НЕ УПОМИНАЛОСЬ. ГЕНРИХ ВЕРТ (ЧАСТЬ 1.)

Резюме

Статья посвящена жизненному пути тогдашнего начальника Генерального Штаба Хонведской армии Верта Хенрика, одного из решающих действующих лиц, которые толкнули Венгрию на войну. Выходец из крестьянской семьи из Баната, он после окончания Венского училища юнкеров начал свою службу в венгерской королевской хонведской армии. После окончания военного училища его ожидали все более высокие воинские посты. Первая мировая война застала его в министерстве обороны Венгрии. Длившаяся несколько лет фронтовая служба в генеральном штабе завершилась в баденском командовании армии. Во время буржуазной революции он служит вновь в министерстве обороны, затем в качестве командира дивизии он сражается против румын в красной армии Республики Советов Венгрии. Он был оправдан в национальной армии и после краткосрочной службы в войсках стал начальником I-го отдела генерального штаба. В это время он занимался научной деятельностью, в своих работах он, исходя из опыта первой мировой войны, занимался вопросами вероятного проведения будущей войны. Благодаря своим служебным заслугам и военно-научной деятельности с 1926 года он был назначен начальником курсов по изучению воинского устава (военной академии), что одновременно означало для него и звание генерала. Спустя пять лет ему присваивается звание генерал-лейтенанта, он назначается командующим IV смешанной бригады (корпуса). Он полагал, что его заслуги, проявленные на занимаемых им ранее должностях и в командовании бригады, откроют для него путь к занятию самых высоких воинских должностей (главнокомандующего армией, начальника генерального штаба). Однако продвижение по службе не состоялось, и это содействовало тому, что в 1936 году он подал в отставку.

После краткосрочной отставки Верт Хенрик добился самого высокого поста в своей жизни. Осенью 1938 года регент Венгрии назначил его начальником генерального штаба и присвоил ему звание генерала пехоты. От вояки, всегда отлично выполнявшего свою службу, и сторонившегося политики, правитель ожидал упрочения дисциплины, развития вооруженных сил и подготовки их к вооруженной поддержке ожидаемой территориальной ревизии, и кроме того совершенствования армии в рамках равноправия на вооружение, оттеснения на задний план крайне правого политизирования, имевшего место в офицерских кругах.

Верт с большим размахом приступил к работе. Для повышения боеспособности армии в короткое время он потребовал от правителя внутренне-политической, внешнеполитической и экономической поддержки. Он был убежден, что ревизия территорий и подготовка к ней может быть осуществлена только путем сближения с Германией, посредством тесного сотрудничества с ней. Страна (Венгрия) не могла оставаться в стороне от европейской войны. Это привело к столкновению с премьер-министром Телеки Пал, который старался уменьшить зависимость страны от Германии, удержать страну в стороне от военного конфликта.

Телеки неоднократно выражал протест у правителя против некомпетентного вмешательства Верта и командования армии в вопросы, касавшиеся внешней и внутренней политики правительства. Однако правитель покровительствовал своему начальнику генерального штаба и не выступал против него. Автор статьи до конца проводит читателя по различным стадиям этих противоборствований, анализирует их воздействие на венгерскую политику, на усиление немецкого влияния. Провозглашение неучастия в войне после начала 2-ой мировой войны, возможное венгеро-советское военное сотрудничество против румын осенью 1939 года, возможность немецкого похода на Румынию весной 1940 года, взгляды начальника генерального штаба, касающиеся арбитража, предшествовавшего второму венскому решению, и связанные с этим шаги начальника генштаба, предпринятые без ведома премьер-министра, вступившие в противоречие со стремлениями правительства, - вот те наиболее важные конфликты, которые привели к сугубо необратимым расхождениям

между Вертом и Тлеки. После вышеупомянутого последнего шага начальника генштаба Телеки подал в отставку, которой правитель не принял. Противоречившее венгеро-югославскому договору о дружбе, стабилизировавшему отношения между двумя странами, совместное с Германией военное выступление против Югославии еще более обострило отношения между начальником генштаба и премьер-министром, что завершилось трагическим самоубийством Телеки.

Из выступления немецкой армии Верт быстро сделал вывод о начинающейся войне против Советского Союза. Неучастие в этой войне правительство Венгрии и венгерское командование оценивали как чреватое тяжелыми последствиями. Верт направил премьер-министру два меморандума, в которых он изложил необходимость вступления войны против Советского Союза и сделал рекомендации о срочной подготовке к войне. Оба меморандума были отвергнуты. После начала военных действий против СССР под предлогом якобы проведенной советскими самолетами бомбежки Кошице, он убедил правителя объявить о вступлении Венгрии в войну против Советского Союза и одно-временно поставил правительству перед готовым решением. По его предложению хонведская армия приняла участие в военных операциях с мобильным корпусом. Провал молниеносной войны и формирование антифашистской коалиции побудили правительство не направлять на участие в войне дальнейших военных сил. Это не нравилось Верту, более того, он самовольно говорил с немецким руководством и предложил для участия в войне основные силы хонведской армии. Премьер-министр Бардоши в свою очередь обратился к правителю, требуя дать отставку самовольничавшему Верту, выступавшему против правительственной политики и интересов страны. На этот раз его требование было выполнено.

В заключительной части статьи автор на основании небольшого количества источников излагает жизнь Верта на пенсии, судебный процесс, проведенный в его отсутствие, упоминает о его смерти, происшедшей в неизвестном месте.

A magyar hadtörténelem évszázadai

Szerkesztette: Király Béla – Veszprémy László

Hosszú évtizedek óta ez a magyarul és angolul egyidőben megjelent tanulmánykötet vállalkozik elsőként a magyar hadtörténelem 1000 esztendejének tudományos igényű feldolgozására, időrendben haladva a magyar államalapítástól egészen Magyarország NATO csatlakozásáig. A szerkesztők által felkért szerzők a magyar hadtörténetírás fiatalabb és tapasztaltabb generációi, egyetemi és intézeti kutatóműhelyei képviselőiben mutatják be a magyar katonai múlt legfontosabb fejezeteit, mindvégig felhasználva a hazai és külföldi levéltári és nyomtatott forrásokat, hasznosítva a hadtörténetírás hagyományos vagy éppen legújabb módszereit, szempontjait és eredményeit.

A kötet hét fejezetében (Középkori Magyarország, Török hódítás Magyarországon, Magyarország a Habsburg Birodalomban, Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc, A kiegyezéstől Trianonig, A Magyar Honvédség a második világháború előtt és alatt, Magyarország a vasfüggöny mögött) 22 tanulmány olvasható, amelyhez a hazánk NATO-csatlakozásának menetrendjét felvázoló Epilógus társul. A tanulmányok némelyike konkrét eseményeket, hadműveleteket tárgyal, mások a katonai szervezetek, illetve egyes fegyvernemek adott korszakbeli történetét, a magyar hadtudomány és hadművészet egy-egy fejezetét, megint mások a hadsereg és a politika viszonyát vizsgálják. E sokszínűség, valamint a tanulmányokhoz csatlakozó jegyzetek, térképoldalak, és a kötetet teljessé tevő bibliográfia, életrajzi adattár, hely- és személynévmutató egyaránt hozzájárulnak ahhoz, hogy a NKÖM támogatásával megjelent mű a magyar hadtörténelem korszakos kézikönyve legyen.

Atlanti Kutató és Kiadó Közalapítvány

KÖZLEMÉNYEK

OLASZ LAJOS

JUGOSZLÁV LÉGITÁMADÁSOK MAGYARORSZÁG ELLEN 1941 ÁPRILISÁBAN

A jugoszláv kormány képviselői 1941. március 25-én Bécsben aláírták a Háromhatalmi Egyezményhez való csatlakozást. Két nappal később nyugatbarát politikusok és katonatisztek egy csoportja a hadseregre és a kibontakozó németellenes tömegmozgalmakra támaszkodva megdöntötte a Cvetković-kormányt. A régenstanácsot lemondatták, és az ifjú II. Péter király megkezdte uralkodói jogai gyakorlását. Új kabinet alakult Dušan Simović repülőtábornok vezetésével. Bár az új jugoszláv kormány nyilatkozataiban a külpolitika változatlanágáról és a korábban megkötött szerződések tiszteletben tartásáról beszélt, a fordulat tengelyellenes éle aligha volt kétséges. A belgrádi kormányváltás megzavarta Németország katonai terveit, megnehezítette a Balkánon a görög–brit erőkkel szemben tervezett hadműveletek végrehajtását, és komoly problémát jelenthetett a keleti front megnyitása, a Szovjetunió elleni támadás megindítása tekintetében is. A belgrádi fordulatról értesülve Adolf Hitler azonnal elrendelte Jugoszlávia lerohanását.¹

A hadjárat minél gyorsabb befejezése és a Wehrmacht részbeni tehermentesítése érdekében a német vezetés Olaszország és Bulgária mellett Magyarország katonai közreműködésére is feltétlenül számított. A magyar kormánytól egyrészt a német csapatok átvonulásának elősegítését, katonai és légi bázisok átengedését kérték, másrészt igényt tartottak a Honvédség közvetlen részvételére is a hadműveletekben. Hitler cserében a területi gyarapodás lehetőségét kínálta fel az együttműködő országok számára. A magyar kormánykörök komolyan tartottak egy esetleges német megszállástól vagy a hazai szélsőjobboldal német támogatással történő hatalomra kerülésétől, így nem utasították el a német kérést. Nem akarták kockáztatni a revízió korábban elért eredményeit, és nem kívántak lemondani a Délvidék visszaszerzésének lehetőségéről sem. Ugyanakkor számos vezető politikus, köztük Teleki Pál miniszterelnök határozottan ellenezte a frissen megkötött örök barátsági szerződés egyoldalú felrúgását, és el akarta kerülni a nyugati hatalmakkal való nyílt szakítást is. Az ország teherbíró képességét és a hadsereg állapotát tekintve is súlyos hibának tartotta volna a háborúba való belebonyolódást, a katonai erő megőrzésére irányuló „fegyveres semlegesség” politikájának feladását.²

A kormány végül beleegyezett a német csapatok átvonulásába és a kért bázisok átengedésébe. Elutasította viszont a katonai vezetés azon kezdeményezését, hogy a magyar hadsereg jelentős erőkkel, a Wehrmachttal való szoros együttműködésben, német irá-

¹ Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg. Band 3. (Hrsg. vom Militärgeschichtlichen Forschungsamt von Schreiber, Gerhard–Stegemann, Bernd–Vogel, Detlef.) Stuttgart, 1984. 444. o.; Halder, Franz: Generaloberst Halder, Kriegstagebuch. Band II. Stuttgart, 1962–1964. 330. o.

² Náráy Antal visszaemlékezése 1945. (S. a. r., a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Szakály Sándor.) Budapest, 1988. 45., 52. o.

nyítás alatt vegyen részt Jugoszlávia megtámadásában. Teleki javaslatára a közvetlen fegyveres beavatkozást bizonyos feltételek megvalósulásához kötötték. Ilyen feltételnek tekintették, ha Horvátország kiválásával a jugoszláv állam felbomlik, illetve ha a német támadás következtében a jugoszláv hadsereg és a központi közigazgatás kiüríti a Délvidéket, így ott politikai vákuum keletkezik. Ebben az esetben ugyanis – a magyar kormány felfogása szerint – az örök barátsági szerződés eredeti formájában érvényét veszti, és a Honvédség rendfenntartó, pacifikáló szerepkörben vonulhat be a Délvidékre, anélkül, hogy az ország hivatalosan hadviselő féllé válna. Egy Magyarország elleni megelőző jugoszláv támadást vagy a magyar kisebbség elleni erőszakos fellépést természetesen casus bellinek, közvetlen háborús oknak tekintett volna a Teleki-kormány. A magyar vezető körök ragaszkodtak ahhoz is, hogy a Honvédség a kormányzó, illetve a Fővezérség irányítása alatt, a német haderőtől szervezetileg függetlenül, önálló katonai művelet keretében kerüljön bevetésre, és tevékenysége csak a volt magyar területekre terjedjen ki. Ezt erősítették meg a Legfelső Honvédelmi Tanács április 1-jén tartott ülésén is.³

Teleki halogatta a mozgósítás megindítását, és közben megpróbálta megértetni, elfogadtatni a magyar álláspontot a nyugati hatalmakkal. A londoni kormány azonban semmiféle megértést nem tanúsított Magyarország kényszerhelyzete iránt, és a német támadás elősegítése esetén a diplomáciai kapcsolatok megszakítását, aktív magyar katonai részvétel esetén pedig brit hadüzenetet helyezett kilátásba.⁴ Berlin és a magyar hadvezetés ugyanakkor egyre erősebb nyomást gyakorolt a kormányzóra a magyar katonai részvétel érdekében. A németek elutasították azt a budapesti kérést, hogy magyar területen ne vonultassanak fel támadó csapatokat. A vezérkar főnöke pedig legalább 5-6 honvéd hadtest azonnali mozgósítását sürgette. A kormányzó végül engedett a nyomásnak, és beleegyezett a katonai előkészületek megindításába. A politikai zsákutcába került miniszterelnök április 3-ára virradóra öngyilkos lett. Halálát követően gyorsított ütemű katonai felkészülés kezdődött. Április 3-án elrendelték a IV., az V. hadtest és a gyorshadtest, a jugoszláv határ térségében állomásozó határvadász-alakulatok, valamint a folyami erők, a légierő és az I–VI. hadtest területén lévő légvédelmi egységek mozgósítását. Április 5-én mozgósították a 3. hadsereg parancsnokságát, a hadseregközvetlen és a Fővezérség-közvetlen alakulatokat. Április 6-ától német sürgetésre a mozgósítást kiterjesztették az I. és VII. hadtestre is. Érvénybe lépett a „J” határvédelem és a teljes katonai légvédelmi készség. A folyamórség aknazárat létesített a Dunán és a Tiszán.⁵

A kormányzó és az új miniszterelnök, Bárdossy László a lehetőségekhez mérten megpróbált ragaszkodni a Teleki által megfogalmazott feltételekhez. Az adott körülmények között Hitler is tudomásul vette a magyar kormány álláspontját, hogy a Honvédség csak meghatározott feltételek esetén és csupán korlátozott szerepkörben kerül bevetésre. Már korábban utasítást adott a hadművelési tervek módosítására, Zágráb mielőbbi elfoglalására, hogy minél hamarabb lehetővé váljon a horvát függetlenség deklarálása. A magyar csapatok harcra lépését a 26. számú hadművelési utasítás április 14-ére tűzte ki.⁶

³ Magyar Országos Levéltár (MOL) K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyv 1941. március 28.; *Náray*: i. m. 52–53. o.

⁴ *Szent-Iványi Domokos*: Csonka Magyarország külpolitikája 1919–1944. MOL K 63. Külügyminisztérium. Politikai ir. 472–473. sz. 494–495. o.; A londoni magyar követ számjeltávirata a külügyminiszternek (1941. április 2.) In: *Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1945. V. k.* (Összeáll. és s. a. r. *Juhász Gyula – Fejes Judit.*) Budapest, 1982. (DIMK) 991–992. o.

⁵ *Pokorny Herman*: A Délvidék 1941-ben történt visszafoglalásának hadtörténeti leírása. Hadtörténelmi Levéltár (HL) Tanulmánygyűjtemény (Tgy.) 2191. 2. o.; *M. Szabó Miklós*: A Magyar Királyi Honvéd Légierő 1938–1945. Budapest, 2000. 129. o.

⁶ *Olshausen, Klaus*: *Zwischenspiel auf dem Balkan*. Stuttgart, 1973. 63–64. o.

A hadműveleti tervek szerint a Bulgáriában állomásozó 12. német hadsereg (List vezértábornagy) fő feladata a jugoszláv és a görög–brit szövetséges csapatok elvágása volt. A hadsereg alárendeltségébe tartozó 1. páncélos csoportnak (von Kleist vezérezredes) dél felől Belgrád irányába kellett előre nyomulnia. A Szovjetunió elleni támadásra felkészülő, de még feltöltés alatt álló 2. hadsereget (von Weichs vezérezredes) Graz és Klagenfurt térségében összpontosították, Zágráb és Szarajevó elfoglalására. A XLVI. gépesített hadtest Nagykanizsa, a XLI. gépesített hadtest pedig Temesvár körzetében vonult fel a jugoszláv határra, hogy északi irányból támadjon Belgrád felé.⁷

A hadműveletek támogatására a Luftwaffe jelentős repülőerőt vont össze. A nyugati frontról és a birodalom belsejéből 50 repülőszázadot, mintegy 700 gépet dobtak át alig 10 nap alatt a délkelet-európai térségbe. A két hadsereg és az 1. páncélos csoport alárendeltségébe 1-1 légi parancsnokságot (Kommandeur der Luftwaffe – Koluft) osztottak be. Mindhárom rendelkezett 1 távfelderítő és 1 futárrepülő századdal, valamint 1 repülő hírszázaddal. A 2. hadsereg légi parancsnoksága (Dietrich Volkmann ezredes) alá ezeken kívül 4 közelfelderítő század tartozott. A 12. hadsereg 6, az 1. páncélos csoport pedig 3 közelfelderítő századdal rendelkezett. A XLVI. gépesített hadtest támogatására önálló repülőcsoport-parancsnokságot (Gruppenführer der Luftwaffe) állítottak fel, 3 közelfelderítő századdal. A Jugoszlávia elleni támadáshoz a németek összesen 1504 harci repülőgépet vontak össze, amiből április 5-én 1251 volt bevethető.⁸ Ehhez csatlakozott az olasz légierő 666 (más adatok szerint 702) repülőgéppel.⁹

A 4. légiflotta erőiből három nagyobb repülő csoportosítást hoztak létre. A bombázó és távfelderítő egységeket (3 távfelderítő század, 7 bombázó osztály) Bécs körzetében összpontosították. Itt állomásozott a légiflotta szállítórepülő csoportja is. A Grazi Repülőparancsnokság alárendeltségébe 2 vadászosztály, 1 zuhanóbombázó osztály és 1 zuhanóbombázó kiképző század tartozott. Az Aradi Repülőparancsnokság 2 zuhanóbombázó, 3 vadászrepülő és 1 romboló osztállyal rendelkezett. Ostmark tartomány (Ausztria) légvédelmét a XVII. légi körzet (Luftgau) vadász kiképző századai látták el. Bukarest és a román kőolajvidék védelmét az 52. vadászrezd III. osztálya (III/JG 52) biztosította. A Bulgáriában állomásozó VIII. repülőhadtest állományába 2 távfelderítő század, 3 vadászrepülő, 1 csatarepülő, 1 romboló, 1 bombázó, 4 zuhanóbombázó és 1 szállítórepülő osztály tartozott. A hadműveletekbe bekapcsolódott a Dél-Olaszországban állomásozó X. repülőhadtest több egysége is (3 bombázó és 1 romboló osztály, valamint 1 távfelderítő és 1 vadászszázad).¹⁰

Az átcsoportosítás nem ment zökkenők nélkül. A kijelölt egységek egy része harci feladatai miatt csak késve, április közepére érkezett meg a balkáni térségbe (II/ZG 76). Más alakulatok átszervezés vagy feltöltés alatt álltak, ezért átirányításukról le kellett mondani (I., II/JG 3). A fogadó reptereket nem tudták kellő időben, megfelelően módon

⁷ Bundesarchiv – Militärarchiv, Freiburg (BA-MA) RH 20-2/130 Kriegstagebuch AOK 2.; RH 20-12/93 Balkanfeldzug der 12. Armee.

⁸ BA-MA RL 2. III/712 Generalquartiermeister d. Luftwaffe Abt. 6. (S. 4. 41.); Österreichisches Staatsarchiv – Kriegsarchiv (ÖStA KA) Nachlasssammlung B. 521. (Alexander Löhr) Nr. 30. Überblick über den Luftkrieg auf dem Balkan. Anlage.

⁹ *Shores, Christopher – Cull, Brian – Malizia, Nicola: Air War for Jugoslavia, Greece and Crete 1940–41.* London, 1987. 183–184. o.; *Mikić, Vojislav: Italijanska avijacija u Jugoslaviji 1941–1943.* Beograd, 1998. 12. o.

¹⁰ *Balke, Ulf: Der Luftkrieg in Europa. Teil 1.* Koblenz 1989. 414–415. o., *Mikić, Vojislav: Nemačka avijacija u Jugoslaviji, 1941–1945.* Beograd, 1998. 24–26. o.; *Karl Gundelach: Die deutsche Luftwaffe im Mittelmeer, 1940–1945.* Frankfurt a. M. – Bern, 1981. 161–162. o.

előkészíteni. A Bécs környéki bázisok zsúfolva voltak kiképző gépekkel, a romániai reptereken pedig az első napokban hiányzott számos műszaki berendezés, nem állt rendelkezésre elegendő benzin és hadianyag. A földi kiszolgáló személyzet közúton vagy vasúton követte az áttelepülő légi részeket, és néhány esetben csak a hadművelet megindulása után érkezett meg új állomáshelyére. Az átrepülések során több baleset történt, az 51. bombázóezred 4 gépe lezuhant, 5 pedig a leszállásnál megrongálódott. Mivel a jugoszláv légierő is rendelkezett importált vagy licenccben gyártott német típusokkal (Bf-109, Do-17), a Luftwaffe repülőgépeinek motorburkolatát és vezérsíkját krómsárga festéssel látták el. Az azonosítás megkönnyítése érdekében a magyar légierőnél, illetve a román és bolgár repülőcsapatoknál is hasonló jelzés került a hadigépekre.¹¹

A német légierő fő feladatai közé tartozott a szárazföldi csapatok közvetlen támogatása és a légi fölény mielőbbi kivívása, a jugoszláv repülőgépek lehetőleg még a földön történő megsemmisítése. Ezt megkönnyítette, hogy április 3-án egy horvát származású repülőtiszt, Vladimir Kren I. oszt. kapitány Grazba szökött, és fontos katonai információkat, a repülőterek helyére, a légi egységek erejére, a mozgósítási központokra és a légierő által használt kódokra vonatkozó adatokat adott át a németeknek.¹² Hitler személyes parancsára a Luftwaffe nagyszabású támadássorozatot tervezett Belgrád ellen, amit a várható katonai eredmények mellett politikai megtorló szándék is motivált. A jugoszláv kormány ugyan április 3-án Belgrádot, Zágrábot és Ljubljanát „nyílt városnak” nyilvánította, a német hadvezetés azonban csak Zágráb bombázását tiltotta meg, politikai megfontolások miatt, a horvát nacionalisták megnyerése érdekében.¹³

A német katonai előkészületek Magyarországot is közvetlenül érintették. Jelentősen megnőtt a Románia felé irányuló csapatszállítás. Az átvonulás a vasút leterheltsége miatt április 1-jétől már közúton is folytatódott. Április 2-án megkezdte a felvonulást a Dél-Dunántúlra a XLVI. gépesített hadtest.¹⁴ A Luftwaffe légi bázisokat vett igénybe az ország egész területén. Budapesten állomásozott a német légierő főparancsnokságának egy különleges távfelderítő repülőraja (2/Aufkl. Gr. ObdL.), mely korábban a Szovjetunió felett hajtott végre felderítő repüléseket. Memmingenből Szegedre települt a 26. rombolóezred I. osztálya (I/ZG 26) Wilhelm Makrocki százados vezetésével. A tervezett Pécsi Repülőparancsnokság (3 vadászosztály) átcsoportosítási problémák miatt nem került felállításra, a pécsi és kaposvári repülőteret azonban kiegészítő bázisként használta a német légierő. A XLVI. gépesített hadtest közelfelderítő századai [6(H)/31, 2(H)/32, 3(H)/41] a Nagykanizsa és Siklós melletti tábori repterekről tevékenykedtek. A kecskeméti és debreceni bázis a Románia felé való átrepülés során közbülső leszállóhelyként szolgált. Szolnokon repülőműszaki állomást rendeztek be, és éjszakai leszállást elősegítő világító rendszert szereltek fel.

Az igénybe vett reptereken repülőirányító- és híradóosztagokat helyeztek el, melyek közvetlen összeköttetésben álltak a Mátyásföldre települt német repülő-összekötő törzsszel. A német gépek tájékozódásának megkönnyítésére Csornán és a Bakonyban rádióval és 60 cm-es reflektorral felszerelt repülőirányító állomásokat állítottak fel. Április első napjaiban nagy számban repültek át az ország felett a Luftwaffe gépei Románia irányába.

¹¹ *Dierich, Wolfgang*: Kampfgeschwader 51 „Edelweiss”. Stuttgart, 1973. 132., 141., 268–269. o.; HL Honvédelmi Minisztérium (HM) Eln. l. 108 888/1941.

¹² *Terzić, Velimir*: Slom kraljevine Jugoslavije, 1941. Beograd, 1983. 292. o.

¹³ *Terzić*: i. m. 225. o.; BA-MA RL 7/657 Angriffsbefehl d. Lfl. Kdo. 4.

¹⁴ HL Vezérkarfőnökség (Vkf.) Eln. I. 4773/1941., 4777/1941.

A Bécs körzetében összevont bombázó egységek pedig gyakorló repüléseket végeztek a magyar légtérben, Sopron és Szeged között.¹⁵

A mintegy 2200 német és olasz harci repülőgéppel szemben a jugoszláv légierő (Jugoslovensko Kraljevsko Ratno Vazduhoplovstvo – JKRK) jelentős mennyiségi és minőségi hátrányban volt. A tervezett nagyszabású fejlesztés éppen csak megkezdődött, a hadrend szerinti gépállomány mintegy 30%-a még hiányzott, számos egység pedig elavult haditechnikával volt felszerelve. A JKRK összesen 985 katonai repülőgéppel, ezen belül 488 első vonalbeli harci géppel rendelkezett. Ennek azonban csak alig 60%-a volt korszerű típus. A repülőcsapatok szervezetileg három részre tagolódtak: az önálló hadművelési légierőre, a hadsereg légierőre és a haditengerészeti légierőre. A hadművelési légierő 305 harci repülőgéppel rendelkezett, amiből 263 számított korszerűnek. A modern típusok közé tartoztak a Savoia-Marchetti SM-79, a Dornier Do-17 K, és a Bristol Blenheim bombázók, a Messerschmitt Bf-109 E, a Hawker Hurricane I. és a hazai fejlesztésű Ikarus IK-3 vadászgépek. A Blenheim, Hurricane és Do-17-es típust Jugoszláviában licenccben is gyártották. A háború kirobbanását követően a gyárakból még néhány új gép került a csapatokhoz (3 Do-17 K, 4 Blenheim, 7 Hurricane, 1 IK-3). A géphiány és az átfegyverzés elhúzódnása miatt az 1. és 8. bombázóezred századonként csak 6-6 repülőgéppel volt felszerelve, a Belgrádot védő 161. és 162. vadászszázad pedig mindössze 3-3 IK-3 géppel rendelkezett. A légierő parancsnoksága közvetlen alárendeltségébe tartozott egy szállítórepülő csoport (Divac, Valjevo), egy sebesültszállító repülőszázad (Zimony), valamint egy ejtőernyős század. Az egyes szárazföldi seregtestek mellé beosztott közelfelderítő századok 120 elavult Breguet Br-19-es és Potez Po-25-ös repülőgéppel voltak felszerelve. A haditengerészeti légierő állományába 63 (a kiképző századdal együtt 74) harci gép tartozott, többségében szintén korszerűtlen típus.¹⁶

A jugoszláv honi légvédelem 124 üteggel, 20 reflektoros osztaggal (120 reflektor, 60 fülelő), 9 légvédelmi géppuskás szakasszal (108 géppuska) rendelkezett. A kivonuló hadsereg alárendeltségébe 21 légvédelmi üteg és 30 géppuskás szakasz tartozott. A légvédelmi jelzőszolgálat 579 figyelő órából és 98 hírközpontból állt. Belgrád védelmét 5 légvédelmi tüzérosztály (40 löveg), 2 reflektoros osztag és 3 géppuskás szakasz biztosította. A főváros körzetében 96 figyelő óra és 13 hírközpont működött.¹⁷

A jugoszláv fegyveres erők rejtett mozgósítását március 30-án rendelték el. A nyílt mozgósítás csak április 3-án kezdődött, mert a belgrádi kormány az utolsó pillanatig igyekezett elkerülni a háborút, és nem akart ürügyet szolgáltatni Németországnak. Április 5-én délután már sorra futottak be a hírek a külképviselletektől, hogy másnap német támadás várható. A légierőnél harci készséget rendeltek el, de már nem maradt kellő idő a megfelelő felkészülésre. A harcok során komoly utánpótlási nehézségek jelentkeztek. Nem volt elegendő mennyiségű lőszer- és bombakészlet. A Bf-109-esek számára esetenként a lelőtt német gépekből kellett kiszerezni a muníciót. A tábori reptereken hiányzott a szükséges technikai felszerelés és az üzemanyag. Bizonytalanul működött a hírközlés, a magasabb parancsnokságok gyakran nem tudtak kapcsolatot teremteni a német támadás nyomán többször is áttelepülésre kényszerülő csapatokkal.¹⁸

¹⁵ HL Vkf. Eln. 1. 4018/1941., 4777/1941.; ÖStA KA B. 521. Nr. 30.

¹⁶ Terzić: i. m. 169–171., 220. o.; Shores – Cull – Malizia: i. m. 178–191. o.; Mikić: Nemačka i. m. 33–34. o.

¹⁷ Terzić: i. m. 179., 181., 478. o.

¹⁸ Lozić, Miodrag: Izjava o učešću Jugoslavenskog Ratnog Vazduhoplovstva u aprilskom ratu. In: Aprilski rat 1941. Knjiga 2. (Priredio Miletić. Antun – Trgo, Fabijan.) Bcograd, 1987. 857., 868. o.

Nem volt felkészülve háborús alkalmazásra a magyar légierő sem. A papíron szereplő 30 repülőszázadból a valóságban csak 18 volt feltöltve, a többinek csupán a kerete létezett. A kijelölt 40 katonai repülőter közül mindössze 12 volt hadi használatra alkalmas. A légierő hadrend szerinti 296 harci repülőgépből 197 gép volt bevethető állapotban: 88 vadász, 44 bombázó, 52 közelfelderítő, 13 távfelderítő. A 4 vadászosztály közül 2 (1/I., 2/I.) elavult Fiat CR-32-esekkel volt felszerelve, melyek teljesítménye messze elmaradt a korszerű jugoszláv gépek mögött. Az újonnan rendszeresített olasz Reggiane Re-2000 Héja vadászgépekből április elejéig mindössze 15 érkezett meg Magyarországra. Erre a típusra még folyt a pilóták átképzése. A háború kirobbanásakor csak 6 Héja volt bevethető, a harc kiképző század különleges készülségi egysége keretében. A Honvéd Légierők parancsnoki posztját Kenese Waldemár altábornagy töltötte be, akit 1941 tavaszán, többszöri betegsége idején Rákosi Béla tábornok helyettesített.¹⁹

A légierő mozgósítását követően a 2. vadászrezdet és a börgöndi harc kiképző századot az Országos Légvédelmi Parancsnokság (OLP) irányítása alá vonták. Az 1. vadászrezdet, a 4. bombázórezdet és a 3/5. bombázószázad az 1. repülődandár (Bánfalvy István vezérkari ezredes) alárendeltségébe került. Az I., IV. és V. közelfelderítő századot a 3. hadsereghez, a III. közelfelderítő századot pedig a gyorshadtesthez osztották be. A többi feliasztott repülőegység, az önálló távfelderítő osztály, a VI., VIII. és X. közelfelderítő század, az ejtőernyős-zászlóalj és a szállítószázad Fővezérség-közvetlen alakulatként működött.²⁰ A mozgósítás után a földi részeknek április 9-én kellett megkezdeni az áttelepülést a kijelölt „H” repterekre, a légi részeknek pedig 11-ére kellett beérkezniük. A felvonulási terv szerint az 1/I. vadászosztály (CR-32) Pécsre, az 1/II. vadászosztály (CR-42) Szegedre, a 2/II. vadászosztályt (CR-42) Kecskemétre, a 4/II. bombázóosztály (Ju-86 K) Székesfehérvárra, a 3/5. bombázószázad (Ca-135 bis) Hajdúböszörménybe települt. A 4/I. bombázóosztály (Ju-86 K) már a tapolcai reptéren állomásozott. A távfelderítő osztály (He-70 K), illetve a Légifényképező és Kiértékelő Csoport (Ju-86 K, He-111 P) gépei Budaörsről kerültek bevetésre. Az I. közelfelderítő század (He-46) a mátyásföldi, a III. (WM-21) a székesfehérvári, a IV. (He-46) a kaposvári, az V. (WM-21) pedig a kecskeméti repülőtérről működött.²¹

A déli határok mentén kialakuló háborús helyzet, illetve a német csapatok magyarországi felvonulása azzal a veszéllyel járt, hogy az ország területét angol vagy jugoszláv légitámadás érheti. A kormány ezért már március 28-án kérte Németországtól a magyar légvédelem megerősítését. A német hadvezetés Románia és Bulgária területére jelentősebb légvédelmi erőt csoportosított át (501., 201. légvédelmi tüzérezred), Magyarország esetében azonban csak saját csapatai légvédelmét biztosította, az ország légtérének oltalmazása a magyar fegyveres erőkre hárult.²² A brit diplomácia már többször figyelmeztette Magyarországot és Bulgáriát, hogy a német csapatok jelenléte miatt a Brit Királyi Légierő (Royal Air Force – RAF) bombatámadásokat intézhet a területük ellen. A Földközi-tenger térségében állomásozó csekély számú angol bombázógép nagyobb szabású akciókat aligha hajthatott volna végre, néhány demonstratív jellegű légi támadással azonban mindenképpen számolni lehetett.

¹⁹ HL Vkf. Eln. 1. 4358/1941., 4487/1941., 4660/1941., Vkf. Hadműveleti (Hdm.) 384/1941.

²⁰ HL Vkf. Fővezérség (Főv.) Hdm. 1/1941.; *Pokorny*: i. m. II. mell.

²¹ *Barczy Zoltán*: A magyar légvédelmi tüzérség fejlődése a Horthy korszakban. 5. rész. HL Tgy. 2974. 508–509. o.; *M. Szabó*: i. m. 129. o.

²² *Halder*: i. m. 332. o.

A Honvédség vezető szerveinél végrehajtott március 1-jei átszervezés után a légierő, a légvédelmi csapatok és a polgári légtalomból irányítása a HM Légügyi főcsoportfőnöke (Littay András gyalogsági tábornok) hatáskörébe tartozott. A honi légvédelemmel és a légtalomból kapcsolatos ügyeket a HM VI. (légtalomból) csoportfőnöksége intézte, Komposcht Nándor tábornok (OLP) vezetésével. A magyar légvédelem jelentős hiányokkal küszködött. A hadműveletek megindulásakor a honi és kivonuló alakulatok 146 légvédelmi ágyúval (többségében 29 M. és 29/38 M. 8 cm-es Bofors) és 360 gépágyúval (36 M. 4 cm-es Bofors) rendelkeztek. A fényszóró századok állományába 40 lámpa (120 és 150 cm-es egyes olasz–német anyag) és 32 fülelő tartozott.²³ A honi légvédelmi alakulatok zöme, különösen a nagyobb tüzerőt képviselő ágyús ütegek főként Budapest és néhány más jelentősebb ipari centrum védelmét biztosították. A Balaton vonalától délre eső területeken honi ágyús ütegek nem állomásoztak, csak gépágyús egységek. A déli körzetek légvédelmét a kivonuló alakulatoknak kellett ellátniuk.

Április 6-án készenlébbe helyezték a teljes magyar légvédelmi tüzérséget. A mozgósításban nem érintett seregtestek légvédelmi egységei az OLP alárendeltségébe kerültek. A 3. hadsereg felvonulásával összhangban jelentős légvédelmi erőt, 18 ágyús és 28 gépágyús üteget (72 légvédelmi ágyú, 78 gépágyú) vontak össze a Cegléd–Pécs–Békéscsaba által határolt területen. Az I. légvédelmi tüzérosztály Baján, a IV. Pécsen, az V. Szegeden, a VIII. Békéscsabán kapott elhelyezést. A 103., 104., 105. légvédelmi tüzérosztály ütegeit Kiskunfélegyháza, Kecskemét és Cegléd térségébe vezényelték. A VI. légvédelmi tüzérosztály és a 104/3. ágyús üteg a 3. hadsereg alárendeltségébe, a 104/4. légvédelmi gépágyús üteg a gyorshadtest alárendeltségébe került. A felvonuló seregtestek tüzerejét további 60 gépágyúval növelték a beosztott gyalog- és gyorsdandárok légvédelmi gépágyús ütegei. A kivonuló légvédelmi alakulatokat a seregtestek beérkezéséig (legkésőbb április 11-ig) ideiglenesen szintén az OLP alá helyezték.²⁴ A háború első napjaiban azonban a déli országrészben még nem állt rendelkezésre megfelelő légvédelmi erő. Az V. légvédelmi tüzérosztály április 7-én reggel érkezett meg Szegedre. A VI. légvédelmi tüzérosztály 8-án foglalt tüzelőállást Kiskunhalason, a 104/2. és 105/3. ágyús üteg pedig csak 9-én rakodott ki Kecskeméten.²⁵

Az országos légvédelmi figyelő, jelentő és riasztó szolgálat 1941 tavaszán 346 figyelő őrszel rendelkezett. Az I–VIII. hadtest területén 8 Kerületi Légvédelmi Központ (Kerléköz) működött (1. Budapest, 2. Komárom, 3. Veszprém, 4. Kaposvár, 5. Kiskunfélegyháza, 6. Szolnok, 7. Debrecen, 8. Nyíregyháza). Ezek gyűjtötték össze és értékelték az őrsők jelentéseit, majd továbbították az Országos Légvédelmi Központnak (Orléköz). A központok, a komáromi és a kaposvári kivételével, már bombabiztos helyiségekkel és automatizált hírszisztemmel rendelkeztek. Az év elején, Munkácson új Kerléköz létesült (9-es számmal). Észak-Erdélyben 4 központ felállítását tervezték (10. Máramarosziget, 11. Zilah, 12. Szászrégen, 13. Csíkszereda), kiépítésük azonban késett. Ezen a területen egyelőre csak 20 figyelő őrs működött, melyek a MÁV távbeszélő hálózatán keresztül Kolozsvárra, a IX. hadtest parancsnokságának jelentettek.²⁶

A légvédelmi figyelőszolgálat tevékenységét több probléma is nehezítette. Nem állt rendelkezésre kellő mennyiségű korszerű felszerelés, nagyfelbontású szögtávcső. A fő-

²³ *Barczy*: i. m. 508–509. o.

²⁴ *Barczy*: i. m. 508. o.; *Pokorny*: i. m. IX. mell.

²⁵ HL Vkf. Eln. I. 4761/1941.; *Pokorny*: i. m. 16. o.

²⁶ HL Vkf. Eln. I. 4931/1941.

ként tartalékosokból álló személyzetnek nem volt megfelelő gyakorlata a repülőgépek felismerésében, hovatartozásuk megállapításában. Az őrök közül csak 96 rendelkezett önálló távbeszélő vonallal, a többi a postai hálózaton keresztül jelentett a Kerléköznek, ami esetenként késedelmet okozott. A légvédelmi jelzőszolgálatot a MÁV figyelő hálózata egészítette ki, mely közvetlen kapcsolatban állt a területileg illetékes Kerléközzel, illetve a Központi Szállításvezetőségen keresztül az Orléközzel. Az országos légvédelmi figyelőrendszer mellett a nagyobb települések saját figyelő őröket állítottak fel, melyek a helyi légoltalmi központoknak jelentettek, és onnan továbbították a híreket az érintett Kerléköznek. Az őrök jelentései alapján a helyi légoltalmi parancsnokok saját hatáskörben is elrendelhették a településriadóztatását. Az ország légoltalmi riasztásában fontos szerepet kapott a műsorszóró rádió. Ellenséges berepüléskor a rádió a műsórát megszakította, és közölte azoknak a településeknek a kódszámát, melyek felé az ellenséges repülőgépek tartottak. A riasztást az illetékes Kerléköz távbeszélőn is megerősítette.²⁷

A polgári légoltalom kiépítése terén 1941-re jelentős előrelépések történtek. A légoltalmi szakszolgálatok megszervezése, kiképzése, a lakossági önvédelem szervezeti kereteinek kialakítása megfelelő ütemben haladt. A nagyobb anyagi ráfordítást igénylő műszaki létesítmények és technikai eszközök terén azonban komoly hiányosságok mutatkoztak. A HM által előírt házi és házcsoport óvóhelyek helyének kijelölése 1941 januárjában ugyan minden városban megtörtént, a munkálatok azonban pénzhiány miatt a legtöbb helyen még meg sem kezdődtek. Kevés volt a nyilvános óvóhely, 16 városban csak 42 ilyen létesítmény állt a lakosság rendelkezésére (Budapesten 6, Győrben 7, Székesfehérváron 5, Szegeden 4). Nem készültek oltóvíztároló medencék, hiányzott a szükséges riasztó eszközök 40 %-a, illetve az elsötétítés műszaki berendezéseinek 60 %-a.²⁸

A háborús feszültség kiéleződése nyomán az első légvédelmi intézkedésekre már április 1-jén sor került. Működésbe lépett az Orléköz, az 1–8. Kerléköz és az összes légvédelmi figyelő őr. A HM elrendelte, hogy április 4-én 24 óráig az ország egész területén át kell állni a csökkentett világitásra, és fel kell készülni az elsötétítésre, hogy azt szükség esetén 2 órán belül végre lehessen hajtani.²⁹ A polgári légoltalom számára egyelőre csak könnyített készülség (III. fokozat) lépett életbe. Mozgósították a települések légoltalmi parancsnokságát, a körzetek és alkörzetek törzseit, a megelőző szolgálat központi egységeit, valamint a mentő és tűzoltó osztagokat. A jugoszláv határ közelében fekvő városok (Nagykanizsa, Pécs, Baja, Szeged) légoltalmi parancsnokai saját hatáskörben magasabb szintű, egyszerű készülségnek (II. fokozat) megfelelő intézkedéseket vezettek be. Készenlétbe helyezték a központi légoltalmi szolgálat teljes állományát, és minden alkörzetben a megelőző, mentő és kárhelyreállító szolgálat 1-1 osztagát. A felszerelést a központi raktárakból kiszállították a szolgálati helyekre.³⁰

Április 5-én a brit diplomácia megismételve a korábbi figyelmeztetéseket, arról tájékoztatta a magyar kormányt, hogy német támadás esetén Anglia Jugoszláviát a szövetségeseinek tekinti. Ezért, ha Magyarország önként, „a tiltakozás vagy kényszer valamilyen kimutatása nélkül” átengedi a német csapatokat, és ilyen módon közreműködik a támadásban, London azonnal megszakítja a diplomáciai viszonyt, és a RAF bombázni fogja a németek által használt magyarországi létesítményeket. A Honvédség aktív katonai be-

²⁷ Barczy: i. m. 573. o.

²⁸ HL HM Eln. lgv. 102 049/1941.

²⁹ Pokorny: i. m. 1. o.; HL HM OLP 231/1941.

³⁰ HL Vkf. Eln. 1. 6389/1941.; *Légoltalmi Közlemények*, 1941. május 1. (9. sz.) 149. o.

avatkozását pedig nyíltan ellenséges lépésként értékelnék, ami Nagy-Britannia és szövetségesei hadüzenetét vonná maga után.³¹ Jugoszláv kezdeményezésre április 6-án hajnalban (5-re antedatálva) szovjet–jugoszláv barátsági és megneemtámadási egyezményt írtak alá Moszkvában. Ebben a felek kölcsönösen elismerték egymás területét, és kötelezték magukat, hogy külső támadás esetén a baráti viszonyoknak megfelelő magatartást fognak tanúsítani egymás iránt. A jugoszláv kormány eredetileg kölcsönös segélynyújtási szerződésre tett javaslatot, a szovjet fél azonban ezt elutasította. A várható német támadás előestéjén Sztálin csak a balkáni érdekeltségét kívánta hangsúlyozni, de nem akarta egyértelműen elkötelezni, lépéskényszerbe hozni magát egy ilyen szerződéssel. Hajlandó volt viszont jelentősebb mennyiségű hadianyag szállítására. A jugoszláv küldöttséggel 100 repülőgép 100 páncéltörő, 40 táborig és 80 légvédelmi ágyú átadásáról tárgyaltak.³² A másnap nyilvánosságra került egyezmény újabb alakulatok mozgósítására és biztonsági intézkedésekre ösztönözte a magyar kormányt a szovjet határ irányában is. Szovjet részről azonban közvetlenül fenyegető vagy támadó fellépésre nem került sor.

Április 6-án hajnalban a 12. német hadsereg támadást indított Jugoszlávia ellen, Skopje és Veles irányában. A 2. hadsereg stratégiaileg fontos pontokat, átkelőhelyeket, hidakat vett birtokba a határ mentén Mureck, Radgona és a Muraszombat térségében. Magyar részről a nap folyamán csak a határvédelem megerősítésére történtek intézkedések. A jugoszláv csapatok délelőtt felrobbantották a murakeresztúri és a gyékényesi vasúti, valamint a letenyei közúti hidat. A jugoszláv tüzérség több körzetben (Gyékényes, Beremend) lövéseket adott le magyar területre. Regőce (Ridica) és Gyála (Đala) térségében szórványos tűzharc bontakozott ki a két fél határvédelmi erői között, jelentősebb harci tevékenységre azonban magyar–jugoszláv vonatkozásban nem került sor.³³

A hadműveletek megindulásával egyidőben a német légierő csapásokat mért különböző katonai célpontokra, közlekedési csomópontokra, hírközlő létesítményekre, hadianyag-raktárakra, repülőterekre, illetve folyamatos támogatást nyújtott a földi csapatoknak a jugoszláv védelem áttöréséhez. A Luftwaffe gépei a nap folyamán 5 alkalommal bombázták Belgrádot. A főváros elleni támadásokban összesen 270 bombázó, 230 zuhanóbombázó, valamint 298 romboló és vadászgép vett részt. A bombázások súlyos anyagi károkat és jelentős személyi veszteségeket okoztak. Találat érte a Hadsereg Főparancsnokság, a Hadügyminisztérium, a Csendőr Parancsnokság épületét, a Főpostát, a Telefon- és Távíróközpontot, valamint számos más fontos középületet. A légitámadások nyomán komoly zavarok keletkeztek a hírközlő hálózat működésében, a közigazgatási hatóságok és a magasabb katonai parancsnokságok tevékenységében.³⁴

A jugoszláv légierő már a háború első napján súlyos veszteségeket szenvedett. Megsemmisült 115 harci gépe (légi harcokban 38, a reptereken 77). A német légi csapások következtében a repülőcsapatok irányításában, a hírközlő rendszer működésében, a hadianyag utánpótlásban komoly gondok támadtak. A JKR parancsnoksága Belgrádból Lješnicába települt, ott azonban hosszabb időn át nem tudta felvenni az összeköttetést a Koviljačiba költöző Főparancsnoksággal, illetve több repülőalakulattal. A magasabb

³¹ *Szent-Iványi*: i. m. 574–575. o.; A londoni magyar követ számjeltávirata a külügyminiszternek (1941. április 5.) DIMK i. m. 1006–1007. o.

³² *Davies, Joseph E.*: Moszkvai jelentés. Budapest, 1988. 427. o.; Ugovor o prijateljstvu i nenapananju Saveza Sovjetskih Socijalističkih Republika i Kraljevine Jugoslavije potpisan u Moskvi 5/6 aprila 1941. In: *Aprilski rat* i. m. 463–464. o.

³³ HL Vkf. Eln. I. 4851/1941.; *Terzić*: i. m. 298–300. o.

³⁴ *Terzić*: i. m. 477. o.; *Shores – Cull – Malizia*: i. m. 198–200. o.; *Mikić*: *Nemočka* i. m. 47. o.

parancsnokságok nem rendelkeztek pontos információkkal a kialakult helyzetről, és nem tudtak megfelelő intézkedéseket hozni a rendelkezésre álló erők leghatékonyabb alkalmazására. Ennek ellenére a háború első napján a jugoszláv légierő igen aktívan működött, a vadászrepülőök 377, a bombázók 93, a távolfelderítők 4 bevetést hajtottak végre.³⁵

A bombázó egységek elsősorban a Bulgária felől betörő német csapatok ellen kerültek bevetésre, de végrehajtottak néhány támadást határon túli célpontok ellen is. A 3. bombázóezred Bulgáriában Kjustendil és Vrba térségét, a 7. bombázóezred és a 81. bombázóosztály Észak-Albániában Shkodra és Tarabashit körzetét bombázta. A 11. távolfelderítő osztály támadást kísérelt meg az aradi repülőtér és a temesvári pályaudvar ellen, 2-2 géppel. Temesvárnál a bombázást végrehajtották, de az egyik Blenheimet lelőtte a német légvédelem. Aradnál, még a célpont elérése előtt német vadászok támadták meg a jugoszláv gépeket, és mindkettőt lelőtték – az egyiket a magyar határ közelében, Ópécskánál (Pecica), a másikat jugoszláv területen, Sajkásnál. A nap folyamán az 1. bombázóezred több bevetést hajtott végre a román határ mentén felvonuló német csapatok ellen, Denta és Oravița körzetében. Az ezred egyik hazafelé tartó Blenheimjét Belgrád térségében tévedésből egy saját vadászgép lötte le, mert Ju-88-asnak nézte.³⁶

A Banja Luka körzetében állomásozó 8. bombázóezred stájerországi és karintiai katonai létesítmények, közlekedési csomópontok ellen intézett támadásokat. Dél előtt a 69. bombázóosztály 4 gépe Klagenfurt repterét bombázta. A visszaúton az egyik Blenheim lezuhant, hegynek ütközött a Karavankákban.³⁷ A délután folyamán a 68. bombázóosztály 6 gépe Graz ellen hajtott végre bevetést. Az egyik raj célponja a főpályaudvar, a másiké a thalerhofi repülőtér volt. A bombázórajokat a 4. vadászvezred 2-2 Hurricane gépe kísérte. A kedvezőtlen, felhős idő miatt azonban a kötelék szétszóródott. Grazot végül 2 Blenheim érte el. A ledobott bombák kisebb károkat okoztak a város vasúti létesítményeiben. A légiriadót (mint Klagenfurtban is) késve rendelték el, a légvédelem már csak a bombázás megkezdése után nyitott tüzet. A többi jugoszláv gép másodlagos célokat támadott Riegersburg, Mistelbach körzetében. Este a 8. bombázóezred 6 gépe támadást intézett Graztól délre, a jugoszláv határ felé vonuló német csapatok ellen.³⁸

A kibontakozó német–jugoszláv légi háború Magyarországot is közvetlenül érintette. A Bécs körzetében összevont német bombázóerők Belgrád elleni támadásait a magyar légtéren keresztül hajtották végre. A német kötelékek a Fertő-tó felett rendeződtek harci alakzatba, majd Baja, illetve Szeged érintésével lépték át a jugoszláv határt. A nagyobb kötelékek mozgásáról a Luftwaffe összekötő tisztje előzetesen tájékoztatta az Orlékőzt. Az első német felderítő gépek április 6-án reggel fél négykor jelentek meg Magyarország felett. A bombázók első köteléke valamivel 6 óra után repülte át az országot, és a bombázást követően 8 óra körül érkezett vissza a magyar légtérbe. Az átrepülések során a német gépek műszaki problémák miatt több helyen kényszervetést hajtottak végre. Valamivel 7 óra előtt Nagybaracska határában hullott le 2 bomba, 8 óra 40 perckor pedig a Fertő-tó felett dobott le 4 bombát egy német repülőgép.³⁹ A Szegeden állomásozó rombolóosztály szintén

³⁵ Pavlović, *Andrija*: Jugoslovensko vazduhoplovstvo u aprilskom ratu 1941. godine. *Glasnik RV i PVO* 1972/5. 40. o.; Terzić: i. m. 293–294. o.; Mikić: *Nemoćka* i. m. 37. o.

³⁶ Terzić: i. m. 293. o.; *Shores – Cull – Malizia*: i. m. 204–205. o.; *Oštrić, Šime – Miladinović, Predrag*: *Mcseršmit Me-109E. Aeroplan*, 1990/2. 7. o.

³⁷ Lazarević, *Božo*: *Sećanje na rat i revoluciju 1941–1945*. Beograd, 1987. 26. o.

³⁸ *Beer, Siegfried – Karner, Stefan*: *Der Krieg aus der Luft*. Graz, 1992. 41–42. o.; Lazarević: i. m. 27. o.

³⁹ HL Vkf. Eln. 1. 4851/1941.; MOL K. 149. Belügyminisztérium rezervált iratok. Közbiztonsági osztály (BM VII. res.) 8797/1941.

részt vett a Belgrád elleni támadásokban. A Bf-110-esek a bombázók vadászfedezetét biztosították, illetve alacsony támadásokat hajtottak végre Újvidék és Belgrád körzetében. A harcok során az egység 4 gépét lelőtték, 3 pedig súlyos rongálódásokkal tért vissza.⁴⁰

A jugoszláv légierő a háború első napján csak néhány felderítő bevetést hajtott végre Magyarországon felett. Az 1. jugoszláv hadsereg parancsnoksága a német támadás hírére utasította a beosztott 1. közelfelderítő osztályt, hogy végezzen felderítést a magyar és a román határ térségében, és ha valahol ellenséges betörést észlel, bombázza a támadó csapatokat. Egy Br-19-es gép a Bezdán és Szabadka között, egy másik pedig Horgos és Nagyikinda között repülte végig a határszakaszt. A felderítők a magyar határ térségében támadási előkészületeket nem tapasztaltak. Délután, a Szabadka körzetében megismételt légi felderítés is csak kisebb csapatmozgásokat észlelt a magyar oldalon. Hasonló felderítést végzett a 3. közelfelderítő osztály a Baranyai-háromszög térségében, a 4. közelfelderítő osztály pedig a Dráva és a Mura vonalán.⁴¹

A délutáni órákban a jugoszláv Főparancsnokság mélylégi felderítést rendelt el Magyarországon felett annak tisztázására, hogy a Duna–Tisza között folyik-e jelentősebb csapatösszevonás és felvonulás a jugoszláv határ irányába. Mivel a 11. távolfelderítő osztállyal nem sikerült összeköttetést teremteni, a 62. bombázóosztálynak adták ki a parancsot. Az útnak indított Blenheim 17 óra 30 perc körül repült be a magyar légtérbe Bajánál, és a Kalocsa–Solt útvonalat követve Budapest felé tartott. A légvédelmi figyelszolgálat időben észlelte és nyomon követte a gépet. Amint a Blenheim elérte a Csepel-sziget térségét, az Orlékőz légiriadót rendelt el a fővárosban (18⁰¹–18³⁶). Ez volt az első éles légvédelmi riasztás Budapesten. A légvédelmi tüzéséget tüzkészültségbe helyezték, Mátyásföldről pedig felszállt az 1/3. vadászszázad 3 CR-42-es gépe. A jugoszláv felderítő azonban Ráckeve magasságában visszafordult, és Kelebia irányában elhagyta az országot. A háború első napján Magyarország területét ellenséges légi támadás nem érte.⁴² A magyar légierő részéről a nap folyamán csak néhány felderítő berepülésre került sor a jugoszláv légtérben.

A Jugoszlávia elleni háborúra való tekintettel a HM április 6-án hajnaltól szigorú katonai légvédelmi készültséget rendelt el az ország egész területére. A polgári légoltalom szerveit 12 óra 30 perckor helyezték I. fokozatú, szigorú készültségbe. Az intézkedés nyomán behívásra került a hatósági légoltalmi szolgálat teljes alaplétszáma. Éjszakára elrendelték az elsötétítést. A ház- és házcsoporthadparancsnokok ellenőrizték a szükségóvóhelyek állapotát és a padlástermek tűzvédelmének helyzetét. A lakosságot rádió, újságok, falragaszok segítségével, a falvakban kidoboltatás útján tájékoztatták a légvédelmi készültségre vonatkozó fontosabb tudnivalókról, rendszabályokról.⁴³

A szigorú készültséggel kapcsolatos előírásokat azonban 6-án estig nem sikerült mindenütt megvalósítani. A lakosság egy része csak késve értesült a készültség elrendeléséről. Az elsötétítés sok helyen nem volt megfelelő, hiányoztak a szükséges légoltalmi anyagok, felszerelési tárgyak. Az este folyamán számos tömegrendezvényt tartottak, vasárnap lévén játszottak a mozik, a színházak. Pedig egyre inkább számolni kellett egy esetleges légitámadás veszélyével. A délután folyamán a londoni magyar követ jelentette, hogy Nagy-Britannia megszakítja a diplomáciai kapcsolatot Magyarországgal, épp úgy,

⁴⁰ *Shores – Cull – Malizia*: i. m. 200. o.

⁴¹ Zapovest štaba 1. armije (6. april 1941.). In: *Aprilski rat* i. m. 466–467. o.; HL Vkf. Eln. 4. 59 417/1942.

⁴² HL Vkf. Eln. 1. Napi helyzetjelentés (1941. április 6.) szn.

⁴³ HL HM Eln. 35. 102 824/1941.; MOL K 428. MTI Könyvomas 487. k. (MTI) 1941. április 6. (11. kiadás)

mint Romániával és Bulgáriával. A kelet-európai országoknak küldött korábbi figyelmeztetés nyomatékosításaként a brit légierő 37. bombázószázadának 6 Wellington gépe április 6-án éjjel Szófia körzetét támadta. A bulgáriai célpontok demonstratív bombázását a RAF a következő éjszakákon is folytatta.⁴⁴

A jugoszláv légierő parancsnoksága még április 6-án este elrendelte, hogy másnap hajnalban a 8. bombázóezred teljes erejével intézzen támadást Pécs és Szeged repterei, illetve vasúti létesítményei ellen. A kiadott utasítás nem állt összhangban a jugoszláv Főparancsnokság hadművelleti elképzeléseivel, melyek szerint minden rendelkezésre álló erőt a Bulgária felől benyomuló német hadoszlopok feltartóztatására kell felhasználni. A két parancsnokság között azonban akadozott az összeköttetés, így a légierő vezetése egyeztetés nélkül, jórészt még a háború előtt kidolgozott tervek alapján adta ki az intézkedéseit. Pécs és Szeged, mint közlekedési csomópont, hadtestközpont és légibázis, a háború előtti jugoszláv katonai tervekben a légierő elsődleges célpontjai között szerepelt. A JKRK parancsnoksága tudta, hogy jelentős német erők tartózkodnak ezekben a körzetekben, és feltételezte, hogy a Belgrádot támadó repülőgépek az itteni reptereket használják. Pécsen azonban a parancs kiadásának időpontjában még nem voltak német repülőgépek. A bombázást elrendelő utasítás a hírközlő rendszerben jelentkező zavarok, illetve egyes források szerint, a híradócsapatoknál szolgáló magyar és horvát származású katonák szabotázsja következtében csak mintegy félnapos késéssel, 7-én délelőtt jutott el a 8. bombázóezredhez, így a hajnali támadás elmaradt.⁴⁵

Április 7-én a 12. német hadsereg éleli elértek Skoplje körzetét. A XLVI. gépesített hadtest erői több hídfőt létesítettek a Dráván, elfoglalták a barcsi hidat, és átkeltek az előző nap felrobbantott, de még használható állapotban maradt gyékényesi hídon. A további átkelések megakadályozására a jugoszláv csapatok felrobbantották a varazsdi és a drávaszabolcsi hidat is, illetve több vasúti és közúti átereszt a magyar határ közelében. A magyar fegyveres erők továbbra sem kezdtek támadó tevékenységbe, csak a Duna–Tisza közti határszakaszon került sor szórványos lövöldözésre. A vezérkar főnökének április 6-án este kiadott parancsa ugyan kimondta, hogy a magyar hadsereg is „részét vesz” a tengelyállamok Jugoszlávia elleni hadműveleteiben, de a fegyveres erők feladatait egyelőre „védőleges határvédelemben” jelölte meg, hangsúlyozva, hogy magyar csapatok a németek előrenyomulása esetén se lépnek át az országhatárt.⁴⁶

A Luftwaffe gépei folytatták a jugoszláv katonai célpontok, repülőterek, közlekedési csomópontok támadását, és 3 alkalommal ismét bombázták Belgrádot. A délelőtt folyamán több német légikötélék repült át a Dunántúl felett. A 2. bombázórepülő ezred I. osztálya repülőter elleni bevetéseket hajtott végre Brod és Banja Luka körzetében, a III. osztály gépei pedig vasúti célokat támadtak Zágráb és Brod között.⁴⁷

A jugoszláv hadművelleti légierő április 7-én 373 felszállást, közte 100 bombázó bevetést hajtott végre. A bombázókat főként a Bulgária felől benyomuló német csapatok ellen alkalmazták. A 8. bombázóezred a reggeli órákban néhány géppel stájerországi célokat támadott, Deutschlandsberg, Fürstenfeld és Feldbach térségében. Két Blenheim Bécsújhelyig repült, és bombákat dobott a város vasútállomására. Az egyik jugoszláv

⁴⁴ A londoni magyar követ április 5-i és április 6-i számjeltávirata a külügyminiszternek. DIMK 1006–1007., 1010. o.; *Shores – Cull – Malizia*: i. m. 232. o.

⁴⁵ *Terzići*: i. m. 293., 509. o.

⁴⁶ HL Vkf. Föv. Hdm. 1/1941.

⁴⁷ *Balke*: i. m. 240. o.

gépet légvédelmi találat érte. A bombázó kényszerleszállást hajtott végre német területen, személyzete hadifogságba esett.⁴⁸

A 8. bombázóezred stájerországi bevetései során Magyarország területét is szórványos légitámadások érték. A Feldbach körzetét bombázó egyik Blenheim 5 óra 50 perckor berepült a magyar légtérbe, és Máriaújfalu térségében géppuskatűzet nyitott a Szentgotthárdról Szombathelyre tartó személyvonatra. Feltehetően ugyanez a gép lőtte 6 óra körül Felsőszőlőnk közelében a dél felé vonuló német csapatokat is. Egy másik jugoszláv repülőgép 6 óra 35 perckor 2 db 50 kg-os bombát dobott le Dávidháza–Kotormány térségében, melyek azonban számottevő anyagi kárt nem okoztak. A délelőtti folyamán újabb berepülésekre került sor. Körmend felett 10 óra 45 perckor egy jugoszláv Blenheim haladt át, nyugati irányban. A gép a szentgotthárdi vasútvonalat követve 1 bombát dobott le Rátótnál, a 113. sz. őrház mellett, 2 bombát pedig Alsórönök vasúti megállója közelében. Szentgotthárd fölé érkezve kört írt le az állomás felett, és itt is ledobott 2 bombát, melyek egy személyvonat és egy olajszállító vonat között robbantak. A támadás következtében 2 személy súlyosan, többen könnyebben megsebesültek. Egyes adatok szerint egy 6 éves gyerek életét veszítette. Egy másik jugoszláv gép 11 óraker repült el Zalaegerszeg mellett, és 2 bombát dobott le a város határában a vasúti sínekre.⁴⁹

A 2. vegyes repülődandár parancsnoka délelőtt 9 óra körül kapta meg a Szeged és Pécs bombázására vonatkozó utasítást. A parancs kézhezvétele után Đorđević ezredes személyesen ment át a 8. bombázóezred repülőterére, hogy a bevetést elrendelje. A 68. bombázóosztály Szegedet, a 69. Pécszet kapta célpontul. A feladat fontosságára való tekintettel a támadásban válogatott személyzet vett részt, és a kötelékeket a két csoportparancsnok, Lazar Donović és Dobrosav Tešić őrnagy vezette. Vadászkiéreret nem rendeltek ki a bombázók mellé, holott a 4. vadászezred 20 Hurricane gépe alig néhány kilométerre, a szomszédos reptéren állomásozott. Egyrészt, mert a vadászokat Zágráb körzetének védelmére tartalékolták. Másrészt, mert az előző napi bevetések során a kedvezőtlen időjárás, illetve a kötelékrepülésben való hiányos gyakorlat miatt a vadászok és a bombázók rendre elszakadtak egymástól. A dandárparancsnok bízott a meglepetés erejében, hiszen a gépei Klagenfurt és Graz támadásakor sem ütköztek komolyabb ellenállásba. A felszállás előtt a repülőszemélyzet mindössze fél órát kapott a felkészülésre, miközben a műszakiak rohammunkában készítették elő a bombázókat a bevetésre.⁵⁰

A pécsi repülőtéren a reggeli órákban nagy volt a forgalom. Nyolc óra körül az 54. német vadászrepülő ezred II. osztályának 12 Bf-109-es gépe érkezett Pécsre, 3 Ju-52-es kísératében, melyek a felszerelést és a földi kiszolgáló személyzet egy részét hozták. Sok helyi lakos ment ki a repülőterre, hogy a német gépeket megnézzék.⁵¹ Valamivel 10 óra után a légvédelmi figyelőszolgálat dél felől újabb két repülőgép közeledését jelezte. Bár a gépek hovatartozását nem tudták megállapítani, sajátjuk (németnek) azonosították azokat. Valójában azonban két jugoszláv Blenheim érkezett Pécs fölé, és 10 óra 23 perckor 6 bombát dobott a repülőterre. A légiriadót elkésve rendelték el. A szirénák csak akkor szólaltak meg, amikor már robbantak az első bombák. A támadás jelentősebb kárt vagy személyi veszteséget nem okozott. Egy német vadászgép megrongálódott, 4 német katona és mintegy 10-12 polgári személy megsebesült, és orvosi ellátásra szorult.

⁴⁸ *Shores – Cull – Malizia*: i. m. 211. o.; *Jerin, Zoran*: The Blenheim in Yugoslavia. *Air Enthusiast*, 1981/16. 62. o.

⁴⁹ MOL K 63. Küm. Pol. 1941-16/7-6.

⁵⁰ *Lazarević*: i. m. 28. o.; HL Vkf. Eln. 2. 80 511/1941.

⁵¹ *Pagáts Pál*: Légitámadás Pécs és Siklós ellen. *Aerohistória*, 1991/1. 9. o.

A civil sérültek száma azonban ennél valószínűleg nagyobb volt, de a támadás után sokan hazaszaladtak, és maguk látták el sebeiket, vagy csak később fordultak orvoshoz. A bombázást követően a német vadászszázadnál riadókézsültséget rendeltek el, és járőröket indítottak a határ térségébe. A magyar hatóságok megszigorították a légtérfigyelést, az őrsöket figyelmeztették, hogy további jugoszláv berepülések várhatók. A város légoltalmi parancsnoka intézkedett, hogy a légoltalmi szolgálat folyamatosan ellenőrizze az önvédelmi rendszabályok betartását, és gondoskodik arról, hogy légiriadó alatt mindenki vonuljon óvóhelyre.⁵²

A 69. bombázóosztály 6 gépe 11 óra 15 körül Ócsárd térségében német vadászokba ütközött, melyek először a kötelékvezető Blenheimre támadtak. Tešić őrnagy megpróbált kitérni a Bf-109-esek elől, de a vadászok beérték, és Siklós felett lelőtték. A jugoszláv gép a város keleti szélén, a nagyharsányi út és a vasút kereszteződése közelében zuhant le. A személyzete: Dobrosav Tešić őrnagy pilóta (a 69. bombázóosztály parancsnoka), Milutin Petrović hadnagy megfigyelő és Dragoljub Černe szakaszvezető szerelő-lövész életét veszítette. A korabeli dokumentumok szerint a 3 személyes gép roncsai között egy negyedik holttestet is találtak (Dragutin Kerner hadnagy, 4. vadászrezend). Nem ismert, hogy ez a személy milyen céllal tartózkodott a Blenheim fedélzetén, de a háború során gyakran előfordult, hogy vezérkari és összekötő tisztek, haditudósítók is részt vettek bombázó bevetéseken.⁵³

A parancsnoki gép kísérője, hogy a vadászokat elkerülje, gyorsan irányt változtatott, Siklós felett kioldotta bombáit, és a legrövidebb úton elhagyta a magyar légtér. Siklóson a légiriadót már a jugoszláv berepülés észlelésekor elrendelték. Három 100 kg-os bomba a Vár közelében, a Batthyány Kálmán utca 12. számú ház udvarán robbant, és lerombolta az épületet. A lakók a kertben elkészített légoltalmi bunkerben húzták meg magukat. A detonáció bedöntötte ugyan a bunker falát is, de az ott tartózkodók között csak két könnyebb sebesülés történt. A negyedik bomba a szomszédos ház udvarára zuhant, de nem robbant fel. A bombázás több környező épületben is kisebb károkat okozott, és további 4-5 személy sérüléseket szenvedett.⁵⁴

Két jugoszláv repülőgép 11 óra 50 perckor újabb támadást kísérelt meg a pécsi repülőtér és a vasútállomás ellen. Ott azonban heves légvédelmi tűz és újabb német vadászok fogadták a támadókat. Az egyik bombázót eltalálta a légvédelmi tüzérség. A Blenheim a repülőtértől 7-8 km-re nyugatra, Pellérd és Bicsérd között lezuhant. Földet éréskor a gép felrobbant, és személyzetével együtt porrá égett. A másik bombázót Bf-109-esek vették üldözőbe, és Szentlőrinc felett lelőtték. A Blenheim Rózsafa határában zuhant le, és a személyzet két tagja, Rudolf Kobal I. oszt. kapitány megfigyelő (a 69. bombázóosztály üzemi századának parancsnoka) és Ivica Čubrilović őrmester, rádiós-lövész életét veszítette. A pilóta, Vladimir Ferant őrmester ejtőernyővel még ki tudott ugrani a zuhanó gépből, de súlyos égési sérüléseket szenvedett. Elfogását követően, előbb a pécsi katonai kórházba került, majd Budapestre vitték a 11. számú honvédkórházba, ott azonban április 13-án belehalt harmadfokú égési sérüléseibe.⁵⁵

A jugoszláv kötelék két további gépe az erős légvédelem miatt nem tudott bejutni Pécs fölé, ezért másodlagos célokat támadott a Pécs–Villány vasútvonal mentén. Vokánynál 1,

⁵² *Légoltalmi Közlemények*, 1941. május 1. (9. sz.) 150. o., június 1. (11. sz.) 180. o.

⁵³ Baranya Megyei Levéltár (BML) Siklósi járás Főszolgabírája 3008/1941.

⁵⁴ *Légoltalmi Közlemények*, 1941. május 15. (10. sz.) 166-167. o.; *Pesti Újság*, 1941. április 11. 2. o.

⁵⁵ HL HM Eln. B. 32 845/1942.; MOL K 149. BM VII. res. 8487/1941.; *Pécsi Napló*, 1941. április 8. 2. o.

a Palkonya melletti vasúti híd közelében 2 bombát dobtak le, majd 11 óra 30 perckor berepültek Villány fölé. Az egyik Blenheim 3 db 100 kg-os bombát dobott a vasútállomásra, 2 db 50 kg-os bombát pedig a vásártérre, illetve a főszolgabírói hivatal elé. Az első három bomba a pályaudvar szélére hullott, és csak kisebb károkat okozott, az utóbbi kettő pedig nem robbant fel. A másik gép 1 bombát dobott az állomásra, majd dél felé haladva tüzet nyitott a Szársomlyó hegyen kiépített légvédelmi figyelőállásra. Ezt követően a két Blenheim elhagyta az ország légtérét.⁵⁶

Időközben a 68. bombázóosztály 8 gépe az Eszék–Kanizsa útvonalat követve elérte a Tiszát, és északnak fordult, Szeged felé. Az OLP mellett működő német repülő-összekötő törzs, illetve az Aradi Repülőparancsnokság addigra már értesült a Pécs elleni támadásról, és rádiólehallgatás, valamint ügynöki jelentések révén bizonyos információkkal rendelkezett a várható újabb jugoszláv berepülésekről is, ezért vadászgépeket irányított Arad és Szeged előterébe. A jugoszláv kötelék 11 óraker repült be a magyar légtérbe, de már a határ felett német vadászgépek támadtak rájuk. Donović őrnagy azonnal ledobta a bombáit és megpróbálta lerázni a vadászokat, a Bf-109-esek azonban utolérték és lelőtték. A Blenheim Őszentiván (Tiszasziget) határában zuhant le. A személyzet tagjai, Lazar Donović őrnagy pilóta (a 68. bombázóosztály parancsnoka), Ivan Pandža hadnagy megfigyelő és Dragutin Veseljko őrmester, szerelő-lövész a roncsok között lelték haláluk. A bombák Őszentivánon több házat megrongáltak, 7 helyi lakos megsebesült. Szegedről 2 mentőautót küldtek ki a községbe a sérültek ellátására.⁵⁷

A parancsnoki gép lelövése ellenére a jugoszláv bombázók folytatták a támadást, és 11 óra 12 perckor elérték Szeged légtérét. A figyelőszolgálat ugyan észlelte a közeledő kétmotoros gépeket, de azokat visszatérő német rombolóknak vélték, így nem riasztották a várost. Két Blenheim a repülőter felé vette az irányt. A felszálló mezőt azonban csaknem üresen találták, mert az itt állomásozó rombolók zöme bevetésen volt. A reptéren csak néhány Bf-110-es állt szétszórta, javítás alatt lévő gépek, illetve egy néhány perccel korábban leszállt romboló raj, amely akkor érkezett vissza a jugoszláv légtérből. Mivel bombázandó célpont nem kínálkozott, a jugoszláv gépek csak fedélzeti fegyverekkel lőtték végig a reptér területét. Négy másik Blenheim a város vasúti létesítményeit támadta, kettő a rendező pályaudvart, kettő pedig a személy- és teherpályaudvart. A ledobott bombák egy része célt tévesztett, és a vasúttal párhuzamos Boldogasszony sugárút házaira esett. Az egyik gép bombát dobott a vasúti hídra is, ami alig néhány méterre a hídtól zuhant a folyóba. A robbanás 20 méteres vízoszlopot lökött a levegőbe, a hídszerkezetet azonban nem érte komolyabb károsodás. A várost váratlanul érte a légitámadás. A légiriadót már csak a bombázás megkezdése után rendelték el. Késve lépett működésbe a légvédelem is, utána azonban heves tüzet zúdított a támadókra. A vasúti hidat bombázó Blenheimet gépágyútalálatok érték. A repülőgép a folyó túlsó partján, az újszegedi kendergyár területére zuhant. A személyzet mindhárom tagja, Vladimir Jovičić I. oszt. kapitány pilóta (a 215. század parancsnoka), Mírko Jovanović alhadnagy megfigyelő és Marko Tošković őrmester, szerelő-lövész életét veszítette.⁵⁸

A jugoszláv légitámadás megindulásának pillanataiban érkezett vissza az Újvidék feletti bevetésről a német rombolók egy nagyobb köteléke. Néhány Bf-110-es a bevetés

⁵⁶ BML Baranyavári járás Főszolgabírája 1736/1941.

⁵⁷ MOL K 149. BM VII. res. 8487/1941.; *Bosnić, Petar*: Naše nebo april 1941. 24. o.

⁵⁸ *Légoltalmi Közlemények*, 1941. május 15. (10. sz.) 165–166. o.; Csondrád Megyei Levéltár (CSML) Szeged város Tüzoltóféparancsnoka (Tpk.) Jelentés az április 7-i légitámadásról 32. d. szn.

során szerzett rongálódások, illetve üzemanyaghiány miatt kénytelen volt leszállni. Az egyik gép a város szélén, a szabadkai út mentén szabadult meg egy beragadt 50 kg-os bombától, ami a vasúti átjáró közelébe esett és felrobbant, de komolyabb kárt nem okozott. A többi romboló azonban azonnal a jugoszláv gépek ellen fordult. Szeged felett heves légi harc alakult ki. A repülőteret géppuskázó egyik Blenheim bombát a Rókusi állomás körzetére dobta le, majd keleti irányban elhagyta a város légterét, így el tudta kerülni a rombolókat. Kübekháza térségében azonban 2 német Bf-109-es támadta meg. A vadászgépek csak egy rácsapást hajtottak végre, majd feltehetően üzemanyaghiány miatt kiváltak a harcból. Így a Karel Murko őrmester vezette bombázógép, súlyos rongálódásokkal ugyan, de vissza tudott térni saját repterére. Ez volt a 68. bombázóosztály egyetlen gépe, amely a támadásból sikeresen hazatért. A másik gépet viszont utolérték a rombolók. A kialakuló légi harcban a Blenheim egy német gépet lelőtt, de azután kigyulladt, és Szegedtől délre, a határ térségében, Gyála közelében lezuhant. Személyzete, Sergije Voinov I. oszt. kapitány pilóta (a 216. század parancsnoka), Petar Kukić hadnagy megfigyelő és Ilija Mraković őrmester, rádiós-lövész a roncsok között lelte halálát.⁵⁹

A pályaudvarokat támadó gépek egyikét még Szeged felett beérték, és rövid légi harc után lelőtték a német rombolók. A Blenheim Szőregen, a kórosi határrészben, a vasútállomás közelében lezuhant és felrobbant. A személyzet mindhárom tagja, Viktor Grdović őrmester pilóta, Dragomir Pavlović hadnagy megfigyelő és Milisav Raković őrmester szerelő-lövész életét veszítette. A raj másik gépe a Bf-110-esek rácsapásai nyomán szintén kigyulladt, és Szegedtől délre a Tiszába zuhant. A személyzet, Radomir Lazarević hadnagy pilóta, Andrija Pozder hadnagy megfigyelő és Ilija Micković őrmester szerelő-lövész életét veszítette. A pilóta még megpróbálta ejtőernyővel elhagyni az égő bombázót, de a gép magával rántotta. Holttestét 3 hónappal később Szerbkeresztúr (Krstur) térségében vetette partra a folyó. A német rombolók és a járőröző vadászgépek a jugoszláv légtérben is folytatták a bombázók üldözését. Egy súlyosan megrongált jugoszláv Blenheim saját terület fölé érve kényszerleszállást hajtott végre. A gép a földet éréskor teljesen összetört, a személyzet azonban kisebb sérülésekkel túlélte a landolást. Egy másik megrongált bombázó az újvidéki repülőtér felé igyekezett, de az elhatalmasodó repülőpánik miatt tüzet nyitott rá a saját légvédelem. A gépet találatok érték, ezért Újvidék közelében kényszerleszállást kellett végrehajtania.⁶⁰ Szegeden 12 óra 20 perckor lefűjták a légiridőt, de még alig kezdődött meg a mentés és a kárfelszámolás, amikor 12 óra 48 perckor ismét megszólaltak a szirénák. Egy újabb Blenheim jelent meg a város felett, amely bombákat dobott a személy- és teherpályaudvara, és fedélzeti fegyverekkel lőtte a vasúti létesítményeket. Az egyik bomba eltalálta az állomás főépületét és a tetőzetet, valamint az emeleti földémet átütve az állomásfőnök szolgálati lakásába zuhant, de nem robbant fel. A légvédelem lelőtte a támadó gépet. A Blenheim kigyulladt, és a várostól délre, a Boszorkány-sziget térségében a Tiszába esett. A személyzet a gépben lelte halálát.⁶¹

A jugoszláv repülők a város területére mintegy 26-27, a külterületre pedig 10-12 bombát dobtak. A rendező pályaudvaron és a teherpályaudvaron komolyabb károk ke-

⁵⁹ Potočan, Budimir: Podvici jugoslovenskih vazduhoplovaca u aprilskom ratu. *Politika*, 2001. április 18.

⁶⁰ HL Vkf. Eln. 1. 4940/1941.; CSML Szeged város Polgármestere (Polgm.)14 962/1944.; *Shores – Cull – Malizia*: i. m. 212. o.

⁶¹ CSML Szeged Polgm. 22 379/1941.; Shvoy Kálmán titkos naplója és emlékirata 1918–1945. (S. a. r., a bevezető szöveget írta, magyarázó jegyzetekkel ellátta: *Perneki Mihály.*) Budapest, 1983. 217. o.; *Szegedi Friss Újság*, 1941. április 8. 3. o.

letkeztek, több hadianyag-szállító tehervagon kiégett. Károsodások érték a városi vilamos pályatestet, a víz- és távbeszélő hálózatot is. A bombázás következtében 5 épület összedőlt, 11 ház súlyosabb, 14 ház könnyebb rongálódásokat szenvedett. Az anyagi kár megközelítette a 250 000 pengőt. A támadás során megsebesült több német és magyar katona, komolyabb sérüléseket szenvedett 15 polgári személy (köztük 7 vasutas). Egy mozdonyvezető a kórházba szállítás után belehalt géppuskalövedék okozta sérülésébe. A nap folyamán összesen 5 alkalommal volt légiriadó Szegeden, több támadás azonban már nem érte a várost.⁶²

Budapesten 3 alkalommal rendeltek el légiriadót. Az elsőt 10 óra 30 perckor, miközben zajlott Teleki Pál miniszterelnök gyászszertartása. A légvédelmet tűzkészültségbe helyezték, és riasztották a mátyásföldi vadászokat, a szertartást azonban nem szakították meg. A riadó tévesnek bizonyult, néhány perccel később le is fújták. Légiriadó volt délben Kolozsváron is, de Észak-Erdély területét nem érte légitámadás. A Fővezérség elrendelte, hogy a 2. vadászrezd alakulatai már a mozgósítás teljes befejezése előtt települjenek át a kijelölt felvonulási repterekre (Mátyásfüldre és Kecskemétre), és álljanak az OLP rendelkezésére. A jugoszláv bombázások miatt a szolnoki 1/2. vadászszázadtól 3 CR-32-es érkezett Szegedre, a város védelmére. Az OLP utasítást adott a szombathelyi repülőgép-vezető iskola (REGVI) kiürítésére, a kiképző gépek és a pilóta növendékek áthelyezésére. Egyúttal vadász-készültséget rendelt el a szombathelyi reptéren, amit azonban a rendelkezésre álló gyakorló gépekkel nem lehetett megvalósítani.⁶³

Kora délután a 4. légiflotta szállítógépei repültek át az országot Kecskemét–Makó irányában, Románia felé. Az 51. német bombázórepülő ezred gépei 15 óraker a magyar légtéren át újabb támadást hajtottak végre Belgrád ellen. A bombázás során a jugoszláv légvédelem több német gépet megromált. Két Ju-88-as a sérülések miatt román területen, Arad, illetve Resica közelében kísérelt meg kényszerleszállást. A földet éréskor mindkét gép összetört, személyzetükből 2 fő meghalt, 3 fő megsebesült. Egy harmadik sérüléseket szenvedett német bombázó, az ezred 1. századából a Tisza vonalát követve Szolnokra tartott. A repülőtér közelében azonban lezuhant, és személyzete, Hans-Jürgen Krüger hadnagy pilóta, Heinz Krierig őrmester megfigyelő, Ohme őrmester rádiós-lövész, Georg Lehmann altiszt szerelő-lövész életét veszítette. A rádiós lövsérüléstől már Belgrád felett meghalt.⁶⁴ Délután 16 óraker azonosítatlan repülőgépek közeledése miatt légiriadót rendeltek el Veszprém és Székesfehérvár körzetében. Hamarosan kiderült azonban, hogy csak egy kisebb német kötelék tért vissza a Jugoszlávia feletti bevetésről.

A délutáni órákban újabb jugoszláv berepülésekre is sor került. A 3. közelfelderítő osztály egy Br-19-es gépe 15 óra 45 perckor Batinától északra, a Duna mentén átrepülte a magyar határt, majd Majs és Magyarbóly felett elhaladva Beremendnél visszatért a saját légtérbe. Ugyanebben az időszakban az 1. közelfelderítő osztály 2 Br-19-es gépe Kiskunhalas térségében végzett felderítést, és 6 bombát dobott a vasúti létesítményekre. Az egyik gép Szeged–Alsóközpont (Mórahalom) érintésével tért vissza saját területre. A másik Kelebia felett repült át, és 16 óraker alacsony támadást hajtott végre a község ellen.

⁶² CSML Szeged Tpk. 590/1942.; Jelentés az április 7-i légitámadásról, 32. d. szn.; *Légoltalmi Közlemények*, 1941. május 15. (10. sz.) 165–166 o.; *Szegedi Új Nemzedék*, 1941. április 20. 7. o.

⁶³ HL Vkf. Eln. 1. 4878/1941. 4940/1941.; *Légoltalmi Közlemények*, 1941. május 15. (10. sz.) 167. o.; *Pesti Újság*, 1941. április 8. 4. o.

⁶⁴ *Shores – Cull – Malizia*: i. m. 211. o.; *Dierich, Wolfgang*: *Kampfgeschwader 51 „Edelweiss” Stuttgart*, 1973. 269. o.

Végiglőtte a vasútállomást és a főutcát. A támadás következtében 2 mozdony megrongálódott, 3 vasutas és 9 polgári személy megsebesült, közülük 4 fő súlyosan.⁶⁵

A délután folyamán a jugoszláv Főparancsnokság utasította a 4. hadsereget, hogy indítson ellentámadást a Gyékényesnél kialakított német hídfő felszámolására, és egyben légitámadást rendelt el az átkelőhelyek ellen. A 4. közelfelderítő osztály 2 Br-19-es gépe 15 óra 25 perckor bombákkal és géppuskatűzzel támadta a hídfőben lévő német csapatokat. Egy órával később, 16 óra 40 perc körül 2 Blenheim bombázta a gyékényesi hid körzetét. Három bomba magyar területen, a híd felé vezető vasúti pálya közelében robbant, kettő pedig a híd mellett a folyóba esett. A tervezett jugoszláv ellentámadás azonban egyelőre elmaradt.⁶⁶ Este a 8. bombázóezred néhány gépe dél-stájerországi célpontokat támadott. Éjjél után egy Blenheim mélyen berepült Magyarország fölé. Nagykanizsán 0 óra 50 perckor légiriadót rendeltek el, majd 1 óra 20 perckor Pécsét is riasztották. A légvédelem tüzet nyitott, és eltalálta a kis magasságban repülő jugoszláv gépet. A Blenheim Újpetre határában lezuhant és személyzetével együtt elégett.⁶⁷

A Magyarország elleni légitámadások jugoszláv szempontból jelentősebb eredményt nem hoztak, ugyanakkor súlyos veszteségekkel jártak. A légvédelmi tüzéség 4, a német vadászok és rombolók 6 Blenheimet lőttek le, 2 további gépet pedig megrongáltak. A közepes teljesítményű, gyenge fegyverzetű jugoszláv bombázóknak vadász kíséret nélkül nem volt esélyük a Messerschmittekkel szemben. A nap folyamán a 8. bombázóezred 10 gépet (állománya 44%-át) és 9 teljes személyzetet veszített, hősi halált halt a két csoportparancsnok, és a 68. bombázócsoporthoz mindkét századparancsnok. A Magyarország felett lelőtt jugoszláv bombázók személyzetét mindenütt katonai tiszteletadás mellett, a Honvédség és a helyi hatóságok képviselőinek jelenlétében temették el. Mivel az elesettek vallását a legtöbb esetben nem ismerték, a gyászszertartást általában római katolikus és görögkeleti szerb liturgia szerint is elvégezték. Újszentivánon 8-án, Szegeden, Siklóson és Pécsen 9-én, Rózsafán 11-én volt pilóta temetés.⁶⁸

A légitámadások során a honi légvédelmi figyelőszolgálat működésében komoly zavarok jelentkeztek. Az ország légtérében kialakuló nagyarányú repülőmozgásokat a figyelőhálózat nem tudta pontosan nyomon követni. A leadott jelentések sok esetben tévesek, hiányosak voltak. A gyakori német átrepülések hatására az azonosítatlan gépeket a légvédelmi központok rendre sajátjuk tekintették. Így juthattak be a jugoszláv bombázók Pécs és Szeged fölé. A bombázásokat követően viszont az észak felől érkező, nyilvánvalóan német gépek megjelenésekor is légiriadót rendeltek el. Kecskeméten 5, Kaposváron és Békéscsabán 4-4 alkalommal szólaltak meg a szirénák téves riasztás folytán. A bombázások idején a légoltalmi szolgálat általában megfelelően látta el feladatait. A mentést és a kárfelszámolást az érintett településeken jól szervezeten, hatékonyan végezték. Felszínre került azonban több olyan probléma, ami sürgős intézkedést követelt. Gondok voltak a déli szolgálatváltással, mert a támadások éppen ebben az időszakban érték a városokat. Ezért a váltást a későbbiekben reggel 6 órára tették át. A szükség-óvóhelyek jelentős része nem volt kellően előkészítve, némelyik teljesen alkalmatlannak bizonyult a használatra. A belügyminiszter már másnap utasította a polgármestereket,

⁶⁵ HL Vkf. Eln. 1. 4878/1941.; *Pesti Újság*, 1941. április 13. 3. o.

⁶⁶ MOL K 149. BM VII. rcs. 8797/1941.; *Terzić*: i. m. 315. o.

⁶⁷ *Barczy*: i. m. 509. o.; *Zalai Közlöny*, 1941. április 8. 2. o.

⁶⁸ BML Baranya megye Alispánja 6634/1941.; CSML Csanád megye Alispánja 9617/1948.; *Délmagyarország*, 1941. április 10. 3. o.

intézkedjenek, hogy az óvóhelyek használatba vételéhez szükséges műszaki munkákat a lehető legrövidebb időn belül végezzék el. Néhány esetben problémák adódtak a lakosság magatartásával is. A légitámadások alatt sokan nem vonultak fedezékbe, hanem az utcán kíváncsiskodtak, holott a városok felett zajló légi harcok során számos lövedék csapódott a kövezetbe és a házak falába.⁶⁹

A légitámadásokkal kapcsolatban számos pontatlan információ terjedt el, és került bele még a hivatalos dokumentumokba is. A csendőrség először azt jelentette, hogy Siklóst hárommotoros gépek támadták, holott az SM-79-esekkel felszerelt jugoszláv légi egységek messze délen állomásoztak és nem vettek részt a Magyarország elleni akciókban. Az MTI közölte, hogy 7-én Körmentet is bombázták, Villánynál pedig lelőttek egy jugoszláv gépet – mindez azonban téves hírek bizonyult. Az első jelentések szerint a bombázásokban angol repülőgépek is részt vettek. Ezt hozta le a sajtó, és ez alapján tett diplomáciai lépéseket a magyar kormány Londonban és Washingtonban.⁷⁰ Később bebizonyosodott, hogy a támadásokat csak a jugoszláv légierő gépei hajtották végre. A magyar kormány és a katonai vezetés a jugoszláv bombázásokat megpróbálta háborús okként beállítani, ami jogszerűvé tenné a fegyveres válaszlépést. A lapok utasítást kaptak, hogy az eseményeket feltűnő címekkel, nagy terjedelemben tárgyalják. A Külügyminisztérium hivatalosan tiltakozott a brit és a jugoszláv kormánynál. A nyugati diplomácia azonban elutasította a magyar álláspontot, hangsúlyozva, hogy a légitámadások a Magyarországon állomásozó német csapatok ellen irányultak.⁷¹ Sajátos módon a jugoszláv bombázások a szélsőjobboldal minden propagandatörekvése ellenére a lakosság körében általában nem keltettek szerbellenes közhangulatot és háborús lelkesedést. Maga a kormány is jobb megoldásnak látta a Teleki által megfogalmazott feltételek érvényben tartását, ezért a casus belli kérdése fokozatosan háttérbe szorult.

Április 8-án harcba lépett az 1. német páncélos csoport, és Niš irányába indított támadást. Északon a 2. német hadsereg egységei a Dráváig nyomultak előre, Maribornál és Dravogradnál hídfőt foglaltak a folyón. Támadásba kezdett a XLVI. gépesített hadtest is Gyékényestől Kapronca (Koprovnica) és Varasd, Barcstól pedig Verőce (Virovitica) felé, amit estére el is foglalt. A magyar és jugoszláv határvédelmi erők között kisebb összetűzésekre került sor. Hajnalban egy 20-30 fős grancsár osztag tört be Babócsánál magyar területre, de rövid tűzharc után gyorsan visszahúzódott. Az éjszakai órákban Berzence és Somogyudvarhely térségében került sor hasonló jugoszláv akcióra. Itt a magyar határvadászok mellett egy német alakulat is részt vett a támadók visszaszorításában. A jugoszláv Főparancsnokság utasítására a Bácskában állomásozó 1. hadsereg főerői megkezdték a visszavonulást a Ferenc-csatorna vonalára.⁷²

A felhős, esős időjárás nem kedvezett a légi tevékenységnek, mégis mindkét részről nagy számú repülő bevetésre került sor. A jugoszláv hadműveleti légierő 212 harci fel szállást hajtott végre. A bombázó és távolfelderítő gépek 96 bevetést végeztek, főként a Skoplje és Niš körzetében előre törő német páncélos csapatok ellen.⁷³

⁶⁹ *Légoltalmi Közlemények*, 1941. április 15. (8. sz.) 134. o.; *Szegedi Fiss Újság*, 1941. április 8. 2. o.

⁷⁰ A Külügyminisztérium számjeltávirata a londoni magyar követnek (1941. április 7.) DIMK 1017. o.

⁷¹ Erdmannsdorff budapesti követ távirata a külügyminisztériumnak (1941. április 9.) In: A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944. (Összeáll., s. a. r., a bevezető tanulmányt írta Ránki György – Pamlényi Ervin – Tilkovszky Loránt – Juhász Gyula.) Budapest, 1968. 573–574. o.

⁷² HL Vkf. Eln. 1. 4686/1943.; *Terzić*: i. m. 332. o.

⁷³ *Pavlović*: i. m. 40. o.; *Terzić*: i. m. 325. o.

Reggel 5 órakor a 4. közelfelderítő osztály 2 Br-19-es gépe Gyékényesenél támadást intézett a Dráván átkelő német erők ellen. A 8. bombázóezred 3 gépet indított dél-stájerországi célpontok bombázására. A Blenheimeket a 4. vadászvezred 2 Hurricane gépe kísérte. Egy jugoszláv bombázó 9 óra 50 perckor berepült magyar terület fölé, és két bombát dobott le Besenyszög mellett, hármat pedig Murakeresztúrnál a vasúti sínekre. A támadás jelentősebb anyagi kárt nem okozott, de 3 magyar vasutas és több német katona megsebesült. Kora délután a 8. bombázóezred egyik Blenheim gépe felderítést végzett a Dráva vonalán, Drávaszabolcs és Gyékényes között. A berepülés miatt Pécsen 13 óra 24 perckor légiriadót rendeltek el.⁷⁴

A 4. jugoszláv hadsereg 14 órakor ellentámadást indított a Dráván átkelő német erők visszaszorítására. Ennek támogatására a 4. közelfelderítő osztály 2-2 géppel bombázta a gyékényesi és a barcsi átkelőhelyet. Gyékényesenél a jugoszláv repülőket német vadászok támadták meg, és az egyiket lelőtték. Barcsnál a hidat védő német légvédelmi üteg lőtt le egy támadó gépet. A Br-19-es a Drávába zuhant, személyzete, Radivoje Radovanović szakaszvezető pilóta és Dušan Bojović alhadnagy megfigyelő életét vesztette. A nap folyamán a 4. vadászvezred gépei német felderítők és bombázók üldözése közben többször berepültek a magyar légtérbe. Budapesten két alkalommal volt légiriadó, de ellenséges gépek nem tűntek fel a főváros közelében.⁷⁵ Délután az 1./II. vadászosztály gépei Mátyásföldről Várpalotára települtek és az 1. repülődandár alárendeltségébe léptek. A főváros légvédelmét átvette a 2/1. vadászszázad. A 2/2. század Nyíregyházán maradt, hogy a szovjet és román határ irányában biztosítsa az ország keleti légterét. A nyugati ország-részek védelmére a harckiképző század 3 CR-32 gépét Szombathelyre telepítették.

Április 9-én az 1. páncéloscsoport elérte Ništ, és Belgrád felé irányába fordult. A XLVI. gépesített hadtest Kapronca elfoglalása után Zágráb felé nyomult. Támadást indított a XLI. gépesített hadtest is Temesvár térségéből, Nagybecskerek (Zrenjanin) és Versec irányába. Estére a 3. magyar hadsereg parancsnoksága beérkezett a kiskunhalasi főhadiszállásra, és megkapta a támadó hadműveletekre vonatkozó utasításokat: süllyal Szabadkától nyugatra áttörni a jugoszláv erődvonalat és birtokba venni a Duna–Tisza között, illetve a Baranyai-háromszöget.⁷⁶ Időközben az 1. jugoszláv hadsereg kiűrtette a Bácskát, és a Duna vonala mögé húzódtott vissza.

Az időjárás tovább romlott, így a légi tevékenység jelentősen csökkent. A jugoszláv hadműveleti légierő 71 bevetést hajtott végre, ezen belül a bombázók mindössze 12 felszállást végeztek. A légierő parancsnoksága lépéseket tett a Belgrád térségében szétszórtnan elhelyezkedő alakulatok összevonására. A bombázóegységeket Bijeljjinára, a vadászokat pedig Veliki Radinci repülőterére csoportosították át.⁷⁷

A reggeli órákban a 8. bombázóezred 2 gépe bevetést hajtott végre Graz körzetében. A délelőtti folyamán szórványos felderítő berepülésekre került sor magyar területek felett. Egy jugoszláv Blenheim a Duna mentén egészen Dunaföldvárig repült. A hid légvédelme tüzet nyitott a gépre. Budapesten 11 óra 33 perckor légiriadót rendeltek el. Riasztották a mátyásföldi vadászokat és a harckiképző század Héjait. A Blenheim azonban visszafordult, és bombázás nélkül elhagyta az országot. Egy órával később, 12 óra 50 perckor újabb riasztásra került sor a fővárosban, ellenséges berepülés azonban ekkor nem történt.

⁷⁴ HL Vkf. Eln. 4. 59 417/1942.; MOL K 149. BM VII. res. 8487/1941., 8651/1941.

⁷⁵ BA-MA RH 20-2/1083. Luftlagebericht Koluft AOK 2. (8. 4. 41.); HL HM Eln. lc. 80 593/1941.

⁷⁶ HL Vkf. Föv. Hdm. 28/1941.

⁷⁷ Pavlović: i. m. 40. o.; Terzić: i. m. 357. o.;

A nap folyamán légiriadó volt több észak-erdélyi városban is. Egyes sajtóhírek szerint Nagyvárad felett légi harc alakult ki, ezt azonban más források nem erősítik meg.⁷⁸ Kora délután egy Hurricane bukkant fel Nagykanizsa térségében. A városban 13 óra 27 perckor légiriadót rendeltek el. A jugoszláv gép végiglötte a német légierő tábori repülőterét, súlyosan megrongálva 2 Hs-126-os felderítőt és 1 futárgépet. A berepülés nyomán riasztották a pécsi német vadászokat, a jugoszláv gép azonban már eltávozott, mielőtt a Bf-109-esek Nagykanizsa körzetébe értek. Valamivel később Sellyénél egy jugoszláv felderítőgép repült be a Dunántúl fölé, és a Szentlőrinc–Dombóvár útvonalon Budapest felé tartott. Elfogására ismét felszálltak a pécsi vadászok, de nem találták meg az ellenséges gépet. A jugoszláv repülő Tamási előterében nyugatnak fordult, majd Marcalinál ismét irányt változtatva dél felé elhagyta az országot.⁷⁹

Kora délután egy német bombázógép valószínűleg műszaki okok miatt néhány bombát dobott le a Kis-Balaton térségében. Az 54. német vadászrepülő ezred III. osztályának 27 Bf-109-ese 15 órakor támadást kísérelt meg a 8. bombázóezred bázisa ellen. A szomszédos repülőtéren állomásozó 4. vadászvezred azonban még idejében felvette a harcot a támadókkal. Az összecsapás során a németek 2, a jugoszlávok 3 vadászgépet veszítettek, a földön álló bombázókat nem érte károsodás. Egy megrongálódott német Bf-109-es (6432. sz.) Pécsnél kísérelt meg kényszerleszállást, de a földet éréskor összetört. Arnold Lignitz százados, a vadászosztály parancsnoka kisebb sérüléseket szenvedett. Egy másik német vadászgép (5570. sz.) Marcali közelében zuhant le. Pilótája, Fabian szakaszvezető ejtőer-nyővel kiugrott.⁸⁰

Délután fél négykor 4 ejtőernyőst láttak leereszkedni Mezőtúrnál, a tiszaföldvári és szarvasi út kereszteződése közelében, egy dél felől érkező, azonosítatlan hovatartozású repülőgépből. A földre szállást a mezőtúri légoltalmi figyelők mellett a MÁV bányászati figyelőőrs is észlelte. A bejelentés nyomán a fontosabb katonai objektumok, közúti és vasúti műtárgyak őrzését megerősítették, majd katonai és csendőrrjárőröket küldtek ki az ejtőernyősök felkutatására. A kirendelt egységek azonban nem találták meg a keresett személyeket. Valószínű, hogy egy megrongált vagy műszaki problémával küszködő német gép személyzete ugrott ki, és később csatlakozott a saját csapatokhoz.⁸¹

A magyar távfelderítők a hadműveletek kezdete óta rendszeres repüléseket végeztek a Délvidék felett. Április 9-én sor került a magyar vadászrepülő első bevetésére is. Az 1. vadászvezred légtérbiztosításra kapott parancsot Barcs térségében. A feladatot azonban csak az 1/3. század teljesítette. Az 1/1. század 9 CR-32-es gépéből csak 6 tudott elindulni a várpalotai reptérről, 3 gép műszaki okok miatt rövidesen visszafordult, a másik 3 pedig a rajparancsnok fegyverzeténél fellépő akadály miatt kénytelen volt Veszprémben leszállni. Az 1/4. század a rossz időjárásra tekintettel már nem került bevetésre.⁸²

A 3. hadsereg felvonulásának biztosítása érdekében az ideiglenesen az OLP alá rendelt légvédelmi alakulatok egy részét visszaadták a kivonuló seregtesteknek. A IV. légvédelmi tüzérezsztályt Pécsről a bajai hídfőhöz vezényelték. A 14. légvédelmi gépágyús üteg

⁷⁸ MOL K 428. MTI 1941. április 9. (35. kiadás); *Délmagyarország*, 1941. április 10. 3. o.

⁷⁹ BA-MA RL 2 III/712 Generalquartiermeister d. Luftwaffe (9. 4. 41.); MOL K 428. MTI 1941. április 10. (24. kiadás)

⁸⁰ *Scutt, Jerry*: JG 54. Aces of the Eastern Front. Shrewsbury, 1992. 56–57. o.; *Shores – Cull – Malizia*: i. m. 217–218. o.; *Lazarević*: i. m. 29. o.

⁸¹ HL HM Eln. I. 24 310/1941.; MOL K 149. BM VII. rcs. 8591/1941.

⁸² HL Vkf. Eln. 4. 59 417/1942.; *M. Szabó*: i. m. 130. o.

Szegedről visszakerült a 14. dandárhoz. Ezzel Szeged és Pécs légvédelme meggyengült, de a katonai vezetés úgy ítélte meg, hogy a gyors német előrenyomulás és a csökkenő jugoszláv légi tevékenység folytán ez nem jelent túlzott kockázatot. A polgári légoltalom készülségét egyszerű készenléti fokozatra enyhítették. Az alkörzetek szolgálati állományát részlegesen leszerelték, de csak olyan mértékig, hogy a szigorú készülség 2 órán belül visszaállítható legyen.⁸³

Április 10-én a 12. német hadsereg kijutott az albán határhoz, és elvágta a jugoszláv főerőket Görögországtól. A XLVI. gépesített hadtest 14. páncélos hadosztálya estére elérte Zágrábot. A német előretörés hatására a jugoszláv Főparancsnokság elrendelte, hogy az 1. és 2. hadsereg vonuljon vissza a Száva vonalára, és ott foglaljon védelmi állást. A Zágráb térségében harcoló 4. hadsereget is a Száva mögé rendelték vissza. A reggeli órákban Izabellaföld–Kölked térségében egy jugoszláv járőr átlépte a magyar határt, de a határvadász erőkkel való rövid összecsapás után visszatért saját területre. Magyar részről folytak a csapatösszevonások a Duna–Tisza közti határszakasz mentén. A IV. hadtest alakulatai a bajai hídnál összetorlódtak, ami rendkívül veszélyes helyzetet teremthetett volna egy ellenséges légitámadás esetén.⁸⁴

A kedvezőtlen, esős időjárás ellenére a Luftwaffe számos bevetést hajtott végre a jugoszláv légtérben, és folyamatos támogatást nyújtott a német szárazföldi csapatoknak. Reggel az 54. vadászrepülő ezred III. osztálya Aradról a pécsi reptérre települt. Feladatul kapta, hogy biztosítsa a légi fölényt Észak-Bosznia felett, támadja a térségben lévő jugoszláv repülőtereket és oltalmazza a 4. légiflotta boszniai célpontok ellen bevetett bombázógepeit. A jugoszláv légierő viszont egyre súlyosabb nehézségekkel küzdött. A hadműveleti légierő az előző 4 nap során elveszítette gépállománya felét, és már csak 70 vadász-, 63 bombázó- és 9 távolfelderítő géppel rendelkezett. A JKRv parancsnoksága elrendelte, hogy a németek által fenyegetett repülőterekről a légi egységek Szarajavó és Nikšić körzetébe települjenek át. A parancsnokság maga is visszavonult, de közben ismét elveszítette kapcsolatát a csapatokkal. Központi irányítás és pontos helyzetkép hiányában a repülő alakulatnál tanácsstalanság, kapkodás jelentkezett. A 31. vadászosztály az esti órákban 13 üzemképes, de üzemanyaghiány miatt át nem telepíthető gépét felgyűjtotta, és elvonult, holott a németek még messze voltak a repülőterétől.⁸⁵

Az egyre kilátástalanabb helyzetben több jugoszláv gép megpróbált átrepülni a Szovjetunióba, ez azonban a megfelelő felkészülés hiánya, illetve a rossz időjárási viszonyok miatt a nap folyamán csak 2 gépnek sikerült. A 64. bombázóosztály egyik Do-17-ese átrepülés közben lezuhant a Kárpátokban, egy másik pedig üzemanyaghiány miatt Észak-Erdélyben kényszerleszállást hajtott végre. A 66. bombázócsoport egy SM-79-es gépe Constanța felé, a Kárpátok elkerülésével akart szovjet területre jutni, Mamaia közelében azonban lezuhant. A 81. bombázóosztálytól 5 SM-79-es kísérelte meg az átrepülést. Kettő sikeresen eljutott szovjet területre, kettő útközben lezuhant, egy pedig német kézen lévő területen kényszerleszállást végzett. A súlyos gondok ellenére a hadműveleti légierő még 103 felszállást, közte 68 bombázó bevetést hajtott végre.⁸⁶

Dél előtt 10 óra 40 perckor egy jugoszláv felderítő jelent meg Barcs térségében. A gép 4 bombát dobott a községtől keletre, a vasúti pályatestre, majd a drávaszentesi és a

⁸³ *Légoltalmi Közlemények*, 1941. április 15. (8. sz.) 122. o.

⁸⁴ MOL K. 428. MTI 1941. április 10. (35. kiadás); *Pokorny*: i. m. 32. o.

⁸⁵ *Oštrić – Miladinović*: i. m. 6. o.; *Terzić*: i. m. 360. o.;

⁸⁶ *Terzić*: i. m. 525–527. o.; *Shores – Cull – Malizia*: i. m. 220. o.

somogytarnócai út kereszteződése közelében fedélzeti fegyvereiből lőtte a német katonai járműveket. Egy órával később egy jugoszláv Hurricane német bombázók üldözése közben egészen Zalaegerszegig repült. A várost 11 óra 45 perckor riasztották, a jugoszláv gép azonban támadás nélkül távozott. Légiriadót rendeltek el 11 óra 39 perc és 12 óra 13 perc között Veszprém és Székesfehérvár körzetében is. A figyelőszolgálat jelentése szerint egy nagyobb kötelék, 30-40 többmotoros gép repült át a Dunántúl felett északkeleti irányban, a Székesfehérvár–Vác vonalon. Mátyásföldről felszálltak a 2/1. vadászszázad gépei, Börgöndről pedig 3 Héja, ellenséggel azonban nem találkoztak. A adott időpontban német gépek repültek át a magyar légtéren Szlovákia felé. A JKR V Észak-Jugoszláviában állomásozó egységei már egyébként sem rendelkeztek ennyi többmotoros géppel. A 2. repülődandár személyzetének egy része valóban fontolgatta a Szovjetunióba való átrepülés lehetőségét. Számukra a legrövidebb út Baján és Csapon keresztül Sztrij felé vezetett volna. Az átrepüléshez 6-8 Blenheim és 2 Ca-310-es gép állt rendelkezésükre. Az ötletet azonban néhány nappal később elvetették, mert a nagy távolság és a kedvezőtlen időjárás miatt alig látták rá esélyt, hogy célba érjenek.⁸⁷

A déli órákban egy német vadászgép Bezdán térségében lelőtt egy észak felé tartó jugoszláv felderítő gépet. A Br-19-es Dávodtól délnyugatra, magyar területre zuhant. A földet éréskor a gép felrobbant és elégett. Kora délután 6 azonosítatlan repülőgép jelent meg Kelebia felett. A gépek átrepülték a községet, majd Tompánál visszafordultak, és támadást hajtottak végre a kelebiai határállomás ellen. A légitámadás nyomán több sebesülés történt, a vasúti pályában és a gördülőállományban károk keletkeztek. A támadók ezúttal német gépek voltak, melyek a rossz időjárási viszonyok miatt tévedtek magyar terület fölé. A honvédség illetékesei azonban úgy adták ki a hírt a sajtónak, hogy az akciót jugoszláv gépek hajtották végre.⁸⁸ A berepülések miatt Szegeden 14 óra 43 perc és 15 óra 09 perc között légiriadót rendeltek el. Felszálltak a városban állomásozó vadászok, de a bevetés során ellenséges gépekkel nem találkoztak.

Délután a 64. jugoszláv bombázóosztály egy Do-17 K gépe (333. sz.) Csucsánál berepült Észak-Erdély fölé. A bombázó 15 óra 30 perckor Nagysomkúttól 3 km-re északra, Kövárhosszúfalu határában kényszerleszállást hajtott végre. A személyzet, Ivan Pavlević repülő szertári pilóta, Zlatko Kudrna főhadnagy megfigyelő, Ljubomir Đorđević őrmester rádiós és négy repülőkatona (Nikola Batić, Branko Tošić, Jakab Rosandić, Josif Blanka) hadifogságba esett. Beszámolójuk szerint 13 órakor indultak Kraljevóából, hogy a frissen kijavított gépet Szarajevóba vigyék. Az időjárás azonban ott teljesen alkalmatlan volt a leszállásra, ezért visszafordultak Belgrád irányába, a sűrű felhőzet miatt azonban nem találták meg a zimonyi repülőteret sem. Így végül a Szovjetunió felé indultak, de elvesztették a tájékozódást, és leszállásra kényszerültek.⁸⁹ A gép később J-101-es jelzéssel a magyar légierő állományába került.

A nap folyamán a magyar távolfelderítők több bevetést hajtottak végre a Délvidék felett. A 2/II. vadászosztályt kivonták az OLP alárendeltségéből, és átadták az 1. repülődandárnak. Délután az 1/4. vadászszázad parancsot kapott, hogy Kecskemét érintésével települjön át Szegedre. A gépek 16 órakor indultak, de a kedvezőtlen időjárás, a rossz látási viszonyok miatt a kötelék szétszóródott. A század 5 gépe Előszállásnál

⁸⁷ MOL K 149. BM VII. res. 8797/1941.; K 428. MTI 1941. április 10. (16. és 43. kiadás); *Lazarević*: i. m. 30–31. o.

⁸⁸ HL Vkf. Eln. 4. 59 417/1942.; MOL K 428. MTI 1941. április 11. (34. kiadás); *Kovács Ferenc*: Caproni Ca-135 a magyar légierő szolgálatában 1940–1944. *Aerohistória*, 1988/2. 13. o.

⁸⁹ HL Vkf. Eln. 1. 4939/1941.

kényszerleszállást hajtott végre, 3 CR-42-es pedig Mátyásföldön landolt. Egy vadászgép Kiskunmajsa közelében lezuhant, és pilótája, Molnár Bálint zászlós életét vesztette.⁹⁰ Délután hajtotta végre első bevetéseit az I., a III. és az V. közelfelderítő század a déli határszakasz mentén és a jugoszláv erődvonal felett.

Este 22 óra 30 perckor a zágrábi magyar konzul jelentette, hogy Zágrábban kikiáltották az Független Horvát Államot. A magyar kormány úgy értékelte a helyzetet, hogy a jugoszláv állam, mellyel Magyarország barátsági szerződést kötött, felbomlott, így a korábbi magyar kötelezettségvállalás – legalábbis eredeti formájában – érvényét veszítette. Jugoszlávia szétesésével és a Délvidék katonai kiűritésével megteremtődtek azok a feltételek, melyek most már lehetővé teszik a magyar fegyveres fellépést, az első világháború után elcsatolt területek visszavételét. A csapatok megkapták a Délvidék megszállására vonatkozó kormányzói hadparancsot. A hadvezetés utasította a 3. hadsereget, hogy másnap, a már beérkezett erőkkel kezdje meg az előnyomulást.⁹¹

Április 11-én az 1. páncélos csoport Palanka térségében 50 km-re, a XLI. gépesített hadtest pedig Pancsevónál 25 km-re megközelítette Belgrádot. A XLVI. gépesített hadtest elfoglalta Eszéket, Vukovárt, és estére Sremska Mitrovicáig jutott. A német és olasz erők elérték Ljubjanát, mire a szlovén tartományi vezetés tárgyalásokat kezdett az ellenállás beszüntetéséről.⁹² A magyar csapatok több körzetben átlépték a határt, stratégiaileg fontos pontokat és határvédelmi létesítményeket vettek birtokba jugoszláv területen.

A lassan javuló időjárást kihasználva, a német légiőro fokozta tevékenységét. Dél előtt a 77. zuhanóbombázó ezred III. osztályának 40 Ju-87-ese, 20 vadászgép fedezete alatt ismét csapást mért Belgrádra. A Luftwaffe megpróbálta megsemmisíteni az ország északi körzeteiben állomásozó jugoszláv légiőro. A 77. zuhanóbombázó ezred II. osztályának gépei Banja Luka és Bihać repülőterét támadták. Az I. osztály pedig a szegedi rombolók kíséretében az újvidéki és a rumai repülőterre mért csapást. Délután 14 órakor 20 Bf-110-es jelent meg Veliki Radinci felett. A bázis védelmére 7 jugoszláv vadászgép szállt fel, és visszaverte a támadást. Másfél órával később 12 Bf-110-es végiglőtte a bijeljaini repteret, megsemmisítve 3 bombázót és több közelfelderítő gépet.⁹³ A reggeli órákban az 1/1. vadászszázad beérkezett Pécsre, az 1/II. vadászosztály pedig Szegedre.

A jugoszláv repülőerők aktivitása tovább csökkent. A hadműveleti légiőro csak 45 felszállást hajtott végre. Mostarban horvát felkelés robbant ki. Az ott állomásozó gépek egy része a felkelők kezébe került, a többi Nikšićbe repült, vagy megpróbált eljutni szovjet területre. A 7. bombázóezred 2 SM-79-ese sikeresen átrepült a Szovjetunióba. Egy bombázó még jugoszláv területen, Rogatica közelében, egy másik pedig Romániában, Candești mellett lezuhant. Egy további gép magyar területen hajtott végre kényszerleszállást. A nap folyamán a 8. bombázóezred már csak néhány felderítő bevetést végzett Zágráb és Eszék térségében. A 4. vadászezred szórványos légi harcokat vívott Észak-Bosznia felett.⁹⁴ Éjszaka a RAF gépei ismét bombázták Szófiát.

Reggel egy felderítést végző jugoszláv Blenheim Našice felől érkezve Beremendnél berepült a magyar légtérbe, majd Mohács felett visszafordult, és Eszék irányában elhagy-

⁹⁰ HL HM Eln. I. 24 762/1941.

⁹¹ HLHM Eln. I. 24 317/1941.; *Pokorny*: i. m. 37–39., 41. o.; A külügyminiszter számjeltávirata a berlini magyar követnek (1941. április 11.) DIMK 1034. o.

⁹² *Terzić*: i. m. 391–392. o.

⁹³ *Shores – Cull – Malizia*: i. m. 222. o.; *Oštrić – Miladinović*: i. m. 10. o.

⁹⁴ *Bosnić*: i. m. 40. o.; *Terzić*: i. m. 525–526. o.

ta az országot. Kilenc órákor az 1. közfeldերítő osztály egy Br-19-es gépe Hercegszántó és Röske között végigrepülte a határszakaszt. A szeged-bajai út zsúfolva volt magyar csapatokkal. A berepülés miatt a 14. dandár vadászrepülő védelmet kért. A hadsereg parancsnoksága 9 óra 20 perckor intézkedett a vadászok kirendeléséről. Ez annál is indokoltabb volt, mert 10 óra 50 perckor egy újabb Br-19-es jelent meg a magyar légtérben, és 4 bombát dobott le Alsóközpontnál, a szegedi tanyai vasút megállóhelye közelében. Egy bomba nem robbant fel, a többi kisebb károkat okozott, néhány magyar katona megsebesült. A légvédelem tüzet nyitott, és riasztották a szegedi vadászokat is, de a jugoszláv felderítő még a vadászok helyszínre érkezése előtt elhagyta a magyar légtér.⁹⁵ Ugyanebben az időszakban Gara körzetében is megjelent egy jugoszláv felderítő. Baján légiriadót rendeltek el, a Br-19-es azonban nem repült be a város fölé. Kora délután légi harc zajlott a határ térségében. Egy jugoszláv vadászgép egy német rombolót üldözött, de még a magyar légtér elérése előtt visszafordult. A megrongált Bf-110-es 13 óra 30 perckor Öttömös határában kényszerleszállást hajtott végre. Herbert Meyer altiszt pilóta és Rudolf Scholz őrmester lövész könnyebb sérüléseket szenvedett.⁹⁶

A Dél-Dunántúl felett egész nap élénk légi tevékenység zajlott. Nagykanizsán 10 óra 15 perc és 19 óra között 6 alkalommal rendeltek el légiriadót. A riasztások egy része azonban ezúttal is tévesnek bizonyult, mert német bombázók repültek át a város felett, melyek bevetésről tértek vissza Bihać és Banja Luka térségéből. Kora délután a 3. jugoszláv közfeldերítő osztály 2 gépe, egy Po-25-ös és egy Br-19-es szállt le magyar területen, Kölesdtől északra, Hangospusztá határában. A 4 főnyi személyzet megadta magát a helyszínre érkező karhatalomnak. A horvát származású katonák a Brodból Travnikba való áttelepülés során hagyták ott az egységüket, hogy a maguk részéről befejezzék a háborút. A gépek J-102-es és J-103-as jelzéssel a magyar légierő állományába kerültek.⁹⁷ Zalaegerszeg felett 14 óra 45 perckor egy jugoszláv vadászgép jelent meg. A berepülés miatt Nagykanizsát is riasztották. A Hurricane Kaszaháza felett kis magasságba ereszkedett, hogy tájékozódjon, majd déli irányba fordulva elhagyta az országot. Valamivel később az 54. német vadászrepülő ezred 7. századának 2 Bf-109-ese hajtott végre kényszerleszállást a pécsi repülőtéren. A vadászok Banja Luka térségéből tértek vissza bevetésről. A földet éréskor Hermann Leiste zászlós gépe 30 %-os törést szenvedett. Zalalövő közelében 16 óra 40 perckor egy Ju-88-as kényszervetést hajtott végre, 2 bombát dobott le a Zala árterére. Este egy jugoszláv repülőgép felderítést végzett Verőce térségében. A gép 18 óra 25 perckor berepült Barcs fölé is, és egy kört írt le a község felett. A légvédelem heves tüzelésbe kezdett, mire a gép elhagyta az ország légtérét.⁹⁸

A délután folyamán a 7. bombázóezred 2 SM-79-ese repült át Észak-Erdély felett, a Szovjetunió irányába. A harmadik gép 5 repülő altiszttel, az ezredorvossal és egy tisztviselővel a fedélzetén 13 óra 30 perckor szállt fel Mostárból. Eredetileg Găești felé indultak, hogy a Kárpátokat délről elkerüljék, a Požega feletti sűrű felhőzet miatt azonban északnak fordultak, és Gyula–Nyíregyháza irányában folytatták útjukat. Közben többször is kis magasságba ereszkedtek, hogy tájékozódni tudjanak. Végül azonban, 18 óra 10 perc körül Nagyberezna mellett, a szovjet határtól alig 40 km-re üzemanyagihiány mi-

⁹⁵ Pokorny: i. m. 63. o.; CSML Szeged Tpk. 101/légo. 1941.

⁹⁶ HL HM Eln. I. 25 608/1941.; CSML Pusztamérgesi körjegyzőség. Légi esemény jelentés 1941. április 16. szn.

⁹⁷ Tólosi Zoltán: Háborús évek. Szekszárd, 2002. 28–31. o.

⁹⁸ MOL K 149. BM VII. res. 8797/1941.; MOL K 428. MTI 1941. április 11. (34. kiadás); Zalai Közlöny, 1941. április 12. 2. o.

att leszállásra kényszerültek. A gép J-105-ös jelzéssel a magyar légierőhöz került, majd 1942-ben 2 CR-42-esért cserébe átadták Olaszországnak.⁹⁹

A magyar távolfelderítők több bevetést hajtottak végre Újvidék, Belgrád, Zombor és Eszék térségében. Zombornál a jugoszláv légvédelem tüzet nyitott a magyar repülőkre. Az egyik felderítő útról hazatérőben Szabados Pál százados He-70 K gépe műszaki hiba miatt Börgönd közelében kényszerleszállást végzett. Az I/II. vadászosztály a délelőtti folyamán oltalmazási feladatot látott el a 3. hadsereg csapatai felett, Kelebia–Mélykút–Bácsalmás–Katymár térségében. Az osztály azonban csak egy bevetésre elegendő üzemanyag-készlettel rendelkezett, mert a lőszer- és üzemanyag-utánpótlás az utak és a vasutonalak leterheltsége miatt estig nem érkezett meg Szegedre. A vadászerek összevonása egyébként folytatódott, este a 2/3. vadászszázad Kolozsvárról Kecskemétre érkezett. A 3. hadsereg légvédelmének megerősítésére az V. légvédelmi tüzérosztály az OLP alárendeltségéből visszakerült az V. hadtesthez.¹⁰⁰

Április 12-én a német csapatok elérték Belgrádot. A 2. német és a 2. olasz hadsereg egységei Karlovac térségében felvették az érintkezést. A 3. magyar hadsereg megkezdte az előrenyomulást a Duna–Tisza közén, elfoglalta a jugoszláv haderő által korábban már kiürített erődvonalat, és estére elérte Zombor, Topolya és Zenta körzetét. A 9. dandár bevonult a Muraközbe, a 11. dandár pedig a Baranyai-háromszögbe.

A Luftwaffe folyamatosan támadta a visszavonuló jugoszláv csapatokat. A 4. légi-flotta bombázói 92, a vadász és romboló egységek 73 bevetést hajtottak végre. A reggeli órákban a 26. rombolóezred I. osztályának Bf-110-esei alacsony támadást intéztek a bijeljaini repülőtér ellen. Az ott összevont jugoszláv gépek nagy része (17 Blenheim, 2 Hurricane, 15 Br-19 és Po-25) megsemmisült. Valamivel később Veliki Radinci repülőtérén a saját személyzet gyújtott fel 13 vadászgépet (8 Bf-109, 3 IK-3, 2 Hurricane), mert üzemanyaghiány miatt már nem tudták áttelepíteni. Ezzel a Belgrád térségében összevont repülőerő megszűnt létezni.¹⁰¹

Német zuhanóbombázók reggel, Dunacsébnél elsüllyesztették a Drava monitort. Így a Titel feletti folyószakaszokon már nem maradt jugoszláv hadihajó. A 77. zuhanóbombázó-ezred gépei 11 órakor ismét csapást mértek a jugoszláv fővárosra. Ez volt a 10. légitámadás Belgrád ellen. A Luftwaffe április 6. és 12. között összesen 314 bombázó, 353 zuhanóbombázó, 88 romboló és 304 vadászrepülő bevetést hajtott végre a város ellen, melyek során mintegy 500 t bombát dobtak le. A támadások következtében 9356 épület rongálódott meg, ebből 714 összeomlott, 3716 pedig jelentős károkat szenvedett. Az áldozatok száma pontosan nem ismert. Canaris tengernagy, a német titkosszolgálat vezetője 7000 főre becsülte a halottak számát. Más források szerint ez a szám elérhette a 17 000 főt, de egyes jugoszláv adatok szerint akár a 40 000 főt is megközelíthette.¹⁰²

A jugoszláv légierő vadászgépei a nap folyamán már csak 14, a bombázók és távolfelderítők 18 bevetést hajtottak végre. A Főparancsnokság az üzemképes repülőgépeket Sarajevóban és Nikšićben vonta össze. Az ország északi körzeteiben már csak a 2. repü-

⁹⁹ HL Vkf. Eln. 1. 4941/1941.; *Pataky Iván – Rozsos László – Sárhidai Gyula: Légi háború Magyarország fellett. I. k. Budapest, 1992. 55. o.*

¹⁰⁰ HL Vkf. Eln. 1. 5161/1941. Balássy Miklós és Németh János jelentése; *Vesztényi János: A magyar katonai repülés története. HL Tgy. 2787. V. rész. 245. o.; Panuska Gyula: Egy távolfelderítő hajózó távirás emlékei. Magyar Szárnyak, 1991. 85. o.*

¹⁰¹ *Shores – Cull – Malizia: i. m. 222–223. o.; Terzić: i. m. 526. o.; Jerin: i. m. 63. o.*

¹⁰² *Marić, Mihailo: Uništitni Jugoslaviju. Beograd, 1984. 198–199., 324–329. o.; Terzić: i. m. 469., 477. o.*

lődandár tartotta a bázisát. Állományából 5-6 Blenheim és 8-10 vadászgép volt bevethető állapotban. A 8. bombázóezred ezen a napon már nem repült, a 4. vadászrezred gépei is csak 2-3 felszállást hajtottak végre.¹⁰³

Az MTI napi összefoglalójában élénk ellenséges légi tevékenységről számolt be, valójában azonban csak néhány jugoszláv berepülésre került sor. Délelőtt egy Blenheim lépett be Bajánál az ország légterébe, és Budapest felé tartott. A Duna menti városokat sorra riasztották. A 11. távolfelderítő osztály állományába tartozó gép (3516. sz.) eredeti parancsa szerint Šabácról Tuzlába indult, kétfőnyi személyzettel (Molnár Vladimir törzserőrmester pilóta, Sava Skluković szakaszvezető szerelő-lövész). A magyar származású pilóta azonban útközben Magyarország felé vette az irányt, és 10 óra tájban Érd közelében, Ilkamajornál szállt le. A Blenheim később J-104-es jelzéssel, postagépként szolgált a magyar légierőben.¹⁰⁴

Szeged felett 10 óra 45 perckor 2 kétmotoros bombázó jelent meg. A gépek 9 bombát dobtak le a város mellett fekvő Fehér-tó körzetére, majd észak felé folytatták útjukat. A figyelőszolgálat Szegedet, Kiskunfélegyházát és Kecskemétet is riasztotta. A „támadók” azonban nem jugoszláv repülők voltak, mint ahogy azt másnap a lapok hírül adták, hanem a jugoszláv erődvonal bombázásából visszatérő magyar Ju-86-osok végeztek kényszervetést a Fehér-tó felett.¹⁰⁵ Délben Szeged és Kiskunfélegyháza, kora délután pedig Siklós körzetében észleltek jugoszláv felderítő gépeket, légitámadás azonban már nem érte az országot. A Duna–Tisza közén előrenyomuló magyar csapatok szörványos jugoszláv légi felderítésről és légitámadásokról számoltak be. A jelentésekben azonban gyakran összekeveredett a jugoszláv és a magyar gépek tevékenysége, mert a felbukkanó repülőgépek hovatartozását sokszor nem tudták megállapítani. A saját csapatok azonosítása a magyar légierő számára is esetenként komoly gondokat jelentett, egyrészt a megfelelő rádióösszeköttetés hiánya miatt, másrészt pedig, mert a földi csapatok nem jelezték peremvonalukat előírászerűen a repülők számára.

Reggel a 2/4. kolozsvári vadászszázad is beérkezett Kecskemétre. A század V-231 jelzésű gépe leszállás közben nekiment a tisztai épületnek, és 90%-os törést szenvedett. A pilóta, Vámos László szakaszvezető megsebesült. Pécsről egy Fw-58 C gép szállt fel, Rekettyés László pilóta és személyzete a szenttamási híd körzetét fényképezte, a tervezett ejtőernyős akció előkészítésére.¹⁰⁶ A távolfelderítők 5 bevetést hajtottak végre a Délvidék felett. Újverbász és Zombor térségében a jugoszláv légvédelem tüzet nyitott a magyar gépekre. Egy He-70 K gép Észak-Bosznia felett, Karlovac és Brod térségében végzett felderítést, egy Ju-86-os pedig a magyar csapatok bevonulása előtt röpcédulát szórt a Baranyai-háromszögre. Az I., a III. és az V. közelfelderítő század azt az utasítást kapta, hogy folyamatosan figyelje és jelentse a támadó magyar csapatok helyzetét, mert az előrenyomulás – szervezett ellenállás híján – sokkal gyorsabb volt a tervezettnél. A repülők követték a visszavonuló jugoszláv erők mozgását is, hogy az esetleges csapatösszevonásokat, ellenállási góccokat időben felderítsék. A gépek Szegeden szálltak le utántöltésre, hogy minél több időt tölthessenek az ellenséges légtérben. Este az I. közelfelderítő század parancsot

¹⁰³ Terzić: i. m. 415. o.; *Shores – Cull – Malizia*: i. m. 223. o.; *Lazarević*: i. m. 31. o.

¹⁰⁴ HL Vkf. Eln. I. 4942/1941.; *Pataky – Rozsos – Sárhidai*: i. m. 56. o.

¹⁰⁵ CSML Szeged Tpk. 101/légo. 1941.; *Délmagyarország*, 1941. április 13. 3. o.; *Hangodi László: A M. kir. Honvéd 4/1-es nehézbombázó-osztály története 1936–1942. Hadtörténelmi Közlemények*, 2003/1. (144–165.) 157. o.

¹⁰⁶ *Pataky – Rozsos – Sárhidai*: i. m. 56. o.

kapott, hogy települjön át Szegedre, ugyanakkor a VI. közelfelderítő századot tartalékként Mátyásfüldre vezényelték. Napközben az V. közelfelderítő század egyik gépét Szabadkától délre megrongálta a jugoszláv csapatlégvédelem. A III. közelfelderítő század egyik WM-21-ese pedig műszaki problémák miatt kényszerleszállást hajtott végre Bácsfülvárnál, jugoszláv fennhatóság alatt lévő területen. A személyzet, Varga Gyula hadnagy pilóta és Hais Tibor főhadnagy megfigyelő a leszállásnál nem szenvedett sérülést.¹⁰⁷

A bácskai erődvonal elleni magyar támadás a tervek szerint a 77. német zuhanóbombázó-ezred I. osztálya és a magyar vízszintes bombázók légi előkészítésével indult volna. A jugoszláv erők azonban kiürítették ezt a védőövet, így a magyar csapatok már a kijelölt idő előtt elérték az erődöket. Erről értesülve a 3. hadsereg parancsnoksága megpróbálta leállítani a légitámadást. A német gépek bombázás nélkül el is vonultak. A 4. bombázóezred már levegőben lévő két köteléke közül azonban csak az egyiket sikerült rádióon visszahívni. A másik egység Ju-86-osai az üres erődvonalra, illetve saját csapatokra (15. gyalogdandár) dobták a bombáikat. A 4/I. bombázóosztály parancsnoka, Mocsáry István százados bombákkal együtt tért vissza Székesfehérvárra, kísérője pedig a Fehér-tó felett végzett kényszervetést. A hadsereg illetékesei a nyilvánosság előtt igyekeztek elhallgatni, illetve elbagatellizálni a saját erők bombázásának tényét, és csak annyit ismertek el, hogy mindössze egyetlen gép oldotta ki a bombáit a magyar csapatok felett, az is a tartalékos személyzet véletlen hibája következtében.¹⁰⁸

A magyar vadászpilóták a bombázógépeket kísérték, illetve légtérbiztosítást végeztek a 3. hadsereg felett. Az 1/3. század alacsony támadásokat hajtott végre Zombortól délre hidak és vasúti létesítmények ellen. A szegedi 1/II. vadászosztály működését azonban csak úgy tudták biztosítani, hogy a kecskeméti 2/II. osztály 3 üzemanyag- és lőszerjavalmazását megfelezték, és másfél javalmazást Szegedre szállítottak. Ezzel azonban a délelőtti bevetés után mindkét osztálynál már csak 1-1 század rendelkezett egy felszállásra elegendő üzemanyaggal. Az 1/4. század ezt el is használta, este bevetésen volt a Ferenc-csatorna térségében, Szenttamás felett.¹⁰⁹

Délután a Ferenc-csatorna hídjainak elfoglalására bevetették az ejtőernyős zászlóaljat. Az SM-75-ös szállítógépek 17 órakor indultak volna Veszprémből, ahová reggel települtek át, a felázott pápai reptérről. Az elsőként felszálló, E-101-es jelzésű gép azonban közvetlenül a start után lezuhant, a repülőszemélyzet 4 tagja és 19 ejtőernyős életét veszítette (2 fő másnap a kórházban). A halottak között volt Bertalan Árpád őrnagy, az ejtőernyős zászlóalj parancsnoka, Kelemen Károly százados pilóta, a szállítószázad parancsnoka és Bene László főhadnagy a kötelék vezérmegfigyelője. Mentés közben további 7 katona szenvedett súlyos sérüléseket. Este 19 órakor Kiss Zoltán főhadnagy vezetésével 60 fő ejtőernyős mégis bevetésre került, de 30 km-rel a kijelölt célpont előtt ugrottak le, így másnap a szárazföldi csapatokkal együtt érték el a hidak körzetét.¹¹⁰

Április 13-án a németek bevonultak Belgrádba. A magyar erők megszállták a Bácskát, elérték Újvidéket. A jugoszláv haderő minden fronton Bosznia és Crna Gora területére vonult vissza. A Luftwaffe főként közép-jugoszláviai célpontokat támadott, elsősorban Sarajevó, Mostar, Banja Luka, Šabac és Čačak körzetében. Hitler külön parancsára

¹⁰⁷ HL Vkf. Föv. Hdm. 107/1941.; *Varga Gyula* repülő főhadnagy visszaemlékezése a délvidéki eseményekre HL Tgy. 2912. 1–2. o.

¹⁰⁸ HL HM Eln. lc. 54 334/1941.; Vkf. Eln. 1. 5168/1941.; *Pokorny*: i. m. 87–88. o.

¹⁰⁹ HL Vkf. Eln. 4. 59 417/1942.; Vkf. Eln. 1. 5161/1941. Balássy Miklós vk. szds. jelentése.

¹¹⁰ HL Vkf. Eln. 1. 4929/1941.; *Pataki – Rozsos – Sárhidai*: i. m. 56. o.

az 51. bombázórepülő-ezred gépei több hullámban támadták a szarajevói Ilidža Hotelt, ahol a német értesülések szerint a jugoszláv kormány tagjai tartózkodtak.¹¹¹

A jugoszláv Főparancsnokság minden repülőképes gépet Nikšićbe irányított, a légi-erő gépek nélkül maradt személyi állományát pedig Szarajevó körzetében vonta össze, hogy adott esetben részt vegyenek a szárazföldi harcokban. A délután folyamán a 2. vegyes repülőandár is felégette üzemanyaghiány miatt működésképtelenné váló gépeit, és személyzete Szarajevóba indult.

A jugoszláviai harcok várható gyors befejezésére való tekintettel a Luftwaffe megkezdte egységei délre való átcsoportosítását. A 2. bombázórepülő-ezred gépei 10 óra és 14 óra között repültek át Magyarország felett Kecskemét és Arad érintésével Bukarestbe, majd onnan Plovdivba. A 10. század egyik Do-17-ese (3286. sz.) műszaki problémák miatt Kecskeméten kényszerleszállást végzett. A földet éréskor a bombázó 60 %-os törést szenvedett. A személyzet 3 tagja, köztük a parancsnok, Kunsch hadnagy megsebesült. Az ezred felszerelését és műszaki személyzetét a délutáni órákban a VIII. repülőhadtest Ju-52-es szállítógépei vitték Szegeden át Detára, majd másnap Plovdivba.¹¹² Délután 17 órakor az 51. bombázórepülő-ezred III. osztályának egyik Ju-88-as gépe (9K+AD) Müller törzsőrmester pilótával Siklós mellett, a Nagyharsányi úttól 500 m-re kényszerleszállást hajtott végre. A bombázó az Ilidža Hotel támadása során légvédelmi találatot kapott, egyik motorja leállt, alig tudott magyar területre elvergődni. A gép a leszállásnál 30 %-os törést szenvedett. Ugyancsak a délutáni órákban egy bevetésről visszatérő német repülőgép bombákat dobott le Vasvár térségében egy legelőre.¹¹³

A magyar távolfelderítők a Száva vonaláig terjesztették ki működési területüket. A vadászerek légtérbiztosítást végeztek az előrenyomuló magyar csapatok felett. A délelőtti bevetés során az 1/1. vadászszázad egyik CR-32-es gépe Áta határában, Szőkédpuszta területén kényszerleszállást hajtott végre. A repülőgép megrongálódott, a pilóta, Tarnai Sándor szakaszvezető azonban nem sérült meg.¹¹⁴

A német hadvezetés a Wehrmacht tehermentesítése érdekében azzal a kéréssel fordult a Honvéd Vezérkarhoz, hogy a magyar gyorshadtest alakulatai lépjk át a Dunát, és német alárendeltségben vegyenek rész a Bosznia felé történő előrenyomulásban. A katonai egyeztetések után a kérést a németek diplomáciai úton is megismételték, Hitler személyes levélben kérte a kormányzótól a magyar csapatok rendelkezésre bocsátását. A kormány több tagja ellenezte, hogy a Honvédség átlépje a volt magyar területek határát. Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter azt hangsúlyozta, hogy ez ellentmondana az LHT és a minisztertanács minden korábbi döntésének, illetve az addig képviselt magyar politikai és jogi álláspontnak – és egyet jelentene a háborúba való nyílt belépéssel. Bárdossy miniszterelnök azonban a kialakult katonai helyzetre, a hadműveletek gyors lezárulása miatti szimbolikus szerepvállalás veszélytelenségére hivatkozott, és a várható német kompenzációval, mindenekelőtt a német kézen lévő Bánát visszaszerzésének lehetőségével érvelve kieszközölte a minisztertanács beleegyezését.¹¹⁵ Ugyanezen a napon német kérésre bolgár csapatok vonultak be Macedóniába, megszálló feladatok ellátására.

¹¹¹ HL Vkf. Eln. 1. 5352/1941.; *Shores – Cull – Malizia*: i. m. 224., 247. o.

¹¹² *Balke*: i. m. 242., 495. o.

¹¹³ BML Siklósi járás Főszolgabírája 3008/1941.; *Dierich*: i. m. 139., 141. o.

¹¹⁴ BML Pécsi járás Főszolgabírája 2394/1941.

¹¹⁵ MOL K 27. Minisztertanácsi jkv. 1941. április 13.; HL Vkf. Eln. 2. 16. sz. helyzetközlés 1941. április 16.; *Olshausen*: i. m. 109. o.; *A Wilhelmstrasse* i. m. 576. o.

Április 14-én a jugoszláv vezetés fegyverszüneti tárgyalásokat kezdeményezett a német főparancsnoksággal. A király, a miniszterelnök és más állami vezetők Nikšićből repülőgépen Görögországba távoztak. A nap folyamán a magyar csapatok felzárkóztak a Duna vonalára. A Luftwaffe folytatta a boszniai célpontok elleni támadásait, bombázta Szarajevó és Mostar körzetét. Bijeljjinán német légideszant szállt le. A jugoszláv hadműveleti légierő már csak 20 géppel rendelkezett, melyek 10 bevetést hajtottak végre. Este megkezdték az üzemképes gépek görög területre evakuálását.¹¹⁶

Az 51. német bombázórepülő-ezred I. osztálya Magyarország felett átrepülve Krumovóba települt. A földi személyzetet a 4. légiflotta szállítógépei vitték Bulgáriába, aradi közbúlsó leszállással. A magyar távolfelderítők Észak-Bosznia felett hajtottak végre bevetéseket. A 4/1. bombázószázad egy Ju-86-os gépe röpcédulákat szórt a Bácska területére. Visszatérve a gép Kecskeméten szállt le, de a sáros talajon megbillent. A Honvédség számára új feladatot jelentett a visszafoglalt délvidék légvédelmének biztosítása, mindenekelőtt a fontosabb közlekedési csomópontok és átkelőhelyek oltalmazása az esetleges jugoszláv légitámadásokkal szemben. A feladat a légierőre és a 3. hadsereg beosztott légvédelmi alakulataira hárult.¹¹⁷

Április 15-én a német csapatok elérték Szarajevót és Prištinát. A jugoszláv Főparancsnokság felszállási tilalmat rendelt el a légierő számára. Már csak Nikšić légtérét védték, ahonnan légihíd segítségével tovább folyt az evakuáció. A III. közelfelderítő század beérkezett Pécsre, hogy a későbbiekben a gyorshadtest szerb területeken történő előre nyomulását támogassa. A 2/1. vadászszázad egyik CR-42-es gépe Ócsa mellett ismeretlen okból lezuhant, és a pilóta életét veszítette.¹¹⁸ A Bácska megszállását követően a 3. magyar hadsereg kötelékéből több dandárt is kivontak. Ezek légvédelmi alakulatait „M” állomáshelyükre irányították vissza, de egyelőre nem szerelték le, hanem az OLP alárendeltségébe kerültek. A légoltalmi szolgálat áttért könnyített készülségi fokozatra. Az alkörzetek egységeit leszerelték, csak a törzsek maradtak aktívak. A főkörzetekben is felére csökkent a szolgálatot teljesítő állomány, és csupán a megelőző és mentőszolgálat 1-1 osztaga maradt készenlétben.¹¹⁹

Április 16-án a gyorshadtest egységei átkeltek a Dunán, illetve a Dráván. A III. közelfelderítő század gépei folyamatosan figyelemmel kísérték az Eszék és Ilok térségében folyó csapatmozgásokat. Az átkelőhely felett a magyar vadászok légtérbiztosítást végeztek. A délelőtti bevetések során az 1/1. vadászosztály 6 CR-32-ese hajtott végre kényszerleszállást a gépek rossz műszaki állapota miatt. Két vadászgép komolyabb rongálódást szenvedett, de a pilóták, Konráth János és Takács László hadnagy nem sérültek meg. Délután a 2/4. század 4 bevetést hajtott végre 2-2 rajjal. Az utolsó kötelék leszállásakor a V-248 jelzésű CR-42-es kigurulás közben nekiütközött egy német gépnek. A két repülőgép megrongálódott, a magyar pilóta, Bajcsy Endre szakaszvezető sértetlen maradt.¹²⁰ A 4/II. bombázóosztály 3 gépe nagy mennyiségű szerb nyelvű röplapot szórt le a Délvidék felett, melyben a szerb lakosságot a fegyverek beszolgáltatására, a bujkáló katonákat pedig az önkéntes jelentkezésre szólították fel. A távolfelderítők Belgrád és Brod térségében végeztek bevetéseket. Az egyik út során, Pijelnicánál a magyar felderítő

¹¹⁶ Terzić: i. m. 432., 525. o.; Shores – Cull – Malizia: i. m. 225–226. o.

¹¹⁷ HL Vkf. Eln. I. 4686/1943.

¹¹⁸ HL Vkf. Eln. 4. 59 417/1942.

¹¹⁹ HL Vkf. Föv. Hdm. 191/1941.; *Légoltalmi Közlemények*, 1941. május 1. (9. sz.) 150. o.

¹²⁰ Pataki – Rozsos – Sárhidai: i. m. 57. o.

tőt CR-42-es vadászok támadták meg. Mivel a jugoszláv légierő már nem hajtott végre harci bevetést, és ilyen gépekkel egyébként sem rendelkezett, a támadók valószínűleg olasz CR-42-esek voltak, melyek gyakran berepültek Észak-Bosznia fölé.¹²¹

A nap folyamán az USA elnöke az amerikai semlegességi törvényre hivatkozva Magyarországot Jugoszláviával szemben hadviselő félnek nyilvánította. Ez nem jelentette a diplomáciai viszony megszakítását, de rontotta az ország nemzetközi megítélését, és kereskedelmi korlátozások bevezetését vonta maga után.¹²²

A jugoszláv kormány képviselői április 17-én aláírták a fegyverszünetet. Másnap megkezdték a magyar légierő mozgósított alakulatainak leszerelését. Ez alól azonban néhány napig még kivételt képeztek az OLP alá rendelt vadászpilóta-egységek. A hadműveletek befejeződését követően, április 22-én este 20 órától Magyarország egész területén megszűnt a légvédelmi készség és az elsötétítés.

Az „áprilisi háború” időszakában a jugoszláv hadművelati légierő összesen 1349 felszállást (945 vadász, 387 bombázó, 17 távolfelderítő) hajtott végre. A bombázó és távolfelderítő erők a harci tevékenység során 45 gépet és 88 fő személyzetet (közte 7 egységparancsnokot) vesztek el – ebből a Magyarország felett 10 gépet és 28 főt (4 parancsnokot), Románia felett 3 gépet és 9 főt, osztrák területek felett 2 gépet és 6 főt. A jugoszláv vadászpilóták harci vesztesége 52 gép és 42 pilóta volt. A hadművelati légierő további 85 gépe légitámadások következtében a földön semmisült meg.¹²³ A magyar légierő állományából a hadműveletek időszakában (a repülőbalesetek áldozataival együtt) életét veszítette 6 fő repülő és 19 fő ejtőernyős, további 10 fő pedig súlyosabb sérüléseket szenvedett. Ellenséges behatás nélkül megsemmisült 6 repülőgép (2 CR-32, 2 CR-42, 1 SM-75, 1 WM-21), 3 pedig jelentős mértékben megrongálódott (2 CR-32 és 1 CR-42).

Magyarország 1941 áprilisában találkozott először a légi háború fenyegetésével. A jugoszláv légierő az összes határon túlra indított bevetéseinek mintegy 40%-át Magyarország ellen hajtotta végre. A hadművelati és a hadsereg légierő részéről magyar területek felett mintegy 33-35 támadó bevetésre és 45-50 felderítő és egyéb célú berepülésre került sor. A légitámadások során az ország területére közel 100 db (8,5 t) bomba hullott. A támadások közül azonban csak Szeged és Pécs bombázása tekinthető tervszerű, hadászati jellegű akciónak, a többi támadás véletlenszerű, általában bevetés közben felderített célpontok ellen irányult. Az egyszerre alkalmazott gépek kis számának, a támadó erő több célpontra történő szétaprózásának és a kevéssé pontos találatoknak köszönhetően a légitámadások sokkal kisebb anyagi károkat és személyi veszteségeket okoztak, mint amivel egy ilyen méretű légi tevékenység együtt járhatott volna.

Az események felhívták a figyelmet a magyar légvédelem és légoltalom számos komoly hiányosságára. A légtérfigyelés gyakran bizonytalanul működött, a riasztás sok esetben elkészt. A kis létszámú és korszerűtlen gépekkel felszerelt magyar vadászegységek nem tudtak részt venni a déli országrészek elleni támadások elhárításában. Az ország légterének védelme a meglévő erőkkel és eszközökkel még egy ilyen korlátozott mértékű konfliktus esetén is megoldhatatlannak bizonyult. A Szovjetunióval, majd pedig az angol–amerikai szövetségesekkel szembeni hadba lépés nyomán Magyarország légi fenyegetettsége jelentősen megnövekedett, és a jugoszláv repülő csapatoknál sokkal nagyobb és erősebb légi ellenfelek támadásaira kellett felkészülni.

¹²¹ *Panuska*: i. m. 85. o.

¹²² *Szent-Iványi*: i. m. 586.

¹²³ *Terzić*: i. m. 526. o.

A német légierő a balkáni háborúban (1941. április 5.)

4. légiflotta: Alexander Löhr repülőtábornok (Neudorf)

76. időjárásfelderítő század	8 He-111, Ju-88 A	Aspern
121. távolfelderítő osztály 4. század	10 Ju-88 A, 3 Bf-110 C	Seyring
Luftwaffe különleges felderítő osztálya 2. század	3 Do-215 B	Wiener Neustadt
2. bombázórepülő-ezred ezredtörzs, I., III. osztály, 6., 10. század	74 Do-17 Z	Zwölfaxing
3. bombázórepülő-ezred III. osztály	28 Do-17 Z, 3 Ju-88 A	Münchendorf
51. bombázórepülő-ezred ezredtörzs, I., II., III. osztály	81 Ju-88 A	Wiener Neustadt
4. bombázórepülő-ezred II. osztály	28 He-111 H	Aspern

XVII. légi körzet: Friedrich Hirschauer légvédelmi tüzérségi tábornok (Bécs)

27. vadászrepülő-ezred kiképző század	15 Bf-109 E	Götzendorf
77. vadász kiképző osztály bevetési század	15 Bf-109 E	Klagenfurt
5. vadászrepülő iskola bevetési század	12 Bf-109 E	Schwechat
Bécsújhelyi Repülőgépgyár bevetési raj	4 Bf-109 E, F	Wiener Neustadt

Grazi Repülőparancsnokság: Karl Christ alezredes (Graz)

3. zuhanóbombázó-ezred ezredtörzs	3 Ju-87 B, 1 He-111 H	Graz
77. zuhanóbombázó-ezred II. osztály	39 Ju-87 B, 1 Bf-110 C	Graz
2. zuhanóbombázó-ezred kiképző század	14 Ju-87 B	Graz
27. vadászrepülő-ezred I. osztály	33 Bf-109 E	Graz
54. vadászrepülő-ezred ezredtörzs, II. osztály (4. század nélkül)	35 Bf-109 E, F	Graz

Romániai német légierő: Wilhelm Speidel altábornagy (Bukarest)

52. vadászrepülő-ezred III. osztály	47 Bf 109 E	Pipera (Bukarest)
--	-------------	-------------------

Aradi Repülőparancsnokság: Clemens von Schönborn-Wiesentheid alezredes (Arad)

77. zuhanóbombázó-ezred ezredtörzs	3 Ju-87 B, 5 Bf-109 E	Arad
77. zuhanóbombázó-ezred II., III. osztály	79 Ju-87 B, 1 Bf-110 C	Arad
54. vadászrepülő-ezred III. osztály (4. századdal)	42 Bf-109 E, F	Arad
77. vadászrepülő-ezred II., III. osztály	92 Bf-109 E	Deta
26. romboló ezred I. osztály	33 Bf-110 C, E	Szeged

VIII. repülőhadtest: Wolfram Freiherr von Richthofen repülőtábornok (Gorna Djumaja)

2. kiképző ezred 7. (távolfelderítő) század	12 Bf-110 C, D	Vrazsdebna (Szófia)
1. kiképző ezred I. (bombázó) osztály	35 Ju-88 A	Krumovo (Plovdiv)
1. zuhanóbombázó-ezred I. osztály	24 Ju-87 B	Krainici
2. zuhanóbombázó-ezred ezredtörzs, I., III. osztály	81 Ju-87 B, 6 Do-17 P	Belica
3. zuhanóbombázó-ezred I. osztály	39 Ju-87 B, R	Sirbani (Krainici)
27. vadászrepülő-ezred ezredtörzs, II., III. osztály	85 Bf-109 E	Belica, Vrba (Szófia)
2. kiképző ezred I. (vadászrepülő) osztály	27 Bf-109 E	Vrba (Szófia)
2. kiképző ezred II. (csatarepülő) osztály (4. század nélkül)	29 Bf-109 E	Boshurice (Szófia)
2. kiképző ezred 4., 10. (csatarepülő) század	32 Hs-123 A,	Krainici
26. romboló ezred II. osztály	37 Bf-110 D, E	Vrazsdebna (Szófia)

X. repülőhadtest: Hans Geisler repülőtábornok (Taormina)

122. távolfelderítő osztály 1. század	7 Ju-88 A, 3 Bf-110 C	Foggia
26. bombázórepülő-ezred II. osztály (6. század nélkül)	28 He-111 P	Foggia
1. kiképző ezred II., III. (bombázó) osztály	65 Ju-88 A	Catania
26. vadászrepülő-ezred 7. század	15 Bf-109 E	Taranto
26. romboló ezred III. osztály	35 Bf-110 C, D	Foggia

A jugoszláv légierő a balkáni háborúban (1941. április 5.)

Jugoszláv Királyi Légierő: Borivoje Mirković rep. dd. tbk. (Lješnica)

701. összekötő repülőszázad	6 Bf-108, Fi-156, Bü-131	Lješnica
11. önálló távfelderítő csop.	9 Blenheim, 2 Hind	Veliki Radinci (Ruma)
81. önálló bombázócsoport	14 SM-79	Ortiješ (Mostar)
Önálló vadászpilóta század	3 Bf-109 E, 3 Hurricane 2 Avia BH-33 E	Kosor (Mostar) Podgorica

1. vadászpilóta dandár: Dragutin Rupčić ezds. (Zimony)

1. vadászpilóta dandár törzs	1 Bf-109 E, 1 IK-Z	Zimony	
702. összekötő repülőszázad	6 Bf-108, Fi-156, Bü-131	Zimony	
2. vadászezred	31. v. csop.	19 Bf-109 E	Sušičko Pole (Kragujevac)
	52. v. csop.	15 Hurricane	Knić
6. vadászezred	32. v. csop.	29 Bf-109 E	Prnjavor (Krušedol)
	51. v. csop.	10 Bf-109 E, 6 IK-Z	Zimony

2. vegyes repülődandár: Jakov Đorđević ezds. (Nova Topola)

703. összekötő repülőszázad	6 Bf-108, Fi-156, Bü-131	Nova Topola	
4. vadászezred	33. v. csop.	13 Hurricane	Bosanski Aleksandrovac
	34. v. csop.	7 Hurricane, 8 IK-2	Bosanski Aleksandrovac
8. bombázóezred	68. b. csop.	12 Blenheim	Rovine (Nova Topola)
	69. b. csop.	12 Blenheim	Rovine (Nova Topola)

3. vegyes repülődandár: Nikola Obuljen ezds. (Stubol – Priština)

704. összekötő repülőszázad	6 Bf-108, Fi-156, Bü-131	Stubol (Priština)	
3. bombázóezred	63. b. csop.	30 Do-17 K	Petrovac (Skoplje)
	64. b. csop.	30 Do-17 K	Stubol, Obilić (Uroševac)
5. vadászezred	35. v. csop.	15 Hawker Fury	Kosančić (Leskovac)
	36. v. csop.	15 Hawker Fury	Režanovska (Kumanovo)

4. bombázórepülő dandár: Petar Vukčević ezds. (Ljubić – Čačak)

705. összekötő repülőszázad	6 Bf-108, Fi-156, Bü-131	Ljubić (Čačak)	
1. bombázóezred	61. b. csop.	11 Blenheim	Davidovac (Paraćin)
	62. b. csop.	12 Blenheim	Bijeljina
7. bombázóezred	66. b. csop.	13 SM-79	Preljina (Čačak)
	67. b. csop.	13 SM-79	Gorobilje (Užička Požega)

Hadsereg légierő		
1. felderítő csoport (1. hds.)	15 Br-19	Ruma
2. felderítő csoport (5. hds.)	16 Br-19, Po-25	Šarlince (Leskovac)
3. felderítő csoport (2. hds.)	19 Br-19, Po-25	Staro Topole (Đakovo)
4. felderítő csoport (4. hds.)	18 Br-19, Po-25	Kurilovac, Pleso (Zágráb)
5. felderítő csoport (3. hds.)	14 Br-19, Po-25	Tetovo
6. felderítő csoport (7. hds.)	16 Br-19, Po-25	Cerklje, Brega (Brežica)
7. felderítő csoport (6. hds.)	18 Br-19, Po-25	Smederevska Palanka
Ön. feld. szd. (Primorski hds.)	4 Br-19	Jasenica (Mostar)

Haditengerészeti légierő: Nikola Nardeli sorhajó kap. (Luksić – Split)

2. vízirepülő parancsnokság	30 Sim-14, SM, Do-22, Do-Wal, PVT-H, IO	Divulje
3. vízirepülő parancsnokság	33 Sim-14, SM, Do-22, Do-Wal, PVT-H, He-8	Kotor
Vízirepülő kiképző század	11 vegyes vízi repülőgép	Trogir

* Források a 16. jegyzetben.

Lajos Olasz

YUGOSLAV AIR RAIDS AGAINST HUNGARY IN APRIL 1941

Summary

Following the outbreak of the Yugoslav-German conflict, Hungary was under political pressure. Forced by German diplomacy and the leaders of Hungarian military, and hoping that the revision of the Trianon peace treaty could be extended to the southern region of historic Hungary, the government undertook the participation in the operations against Yugoslavia. With regard to the Yugoslav-Hungarian pact of friendship, however, the direct intervention of the Hungarian army was subject to certain conditions. According to these, a Hungarian military action could only have taken place in any of the following cases: the dissolution of the Yugoslav state; the military and administrative evacuation of the former Hungarian territories; a preliminary Yugoslav attack; or any atrocities against the Hungarian minority. On 6 April, at the beginning of the German offensive, a partial mobilisation of the Hungarian armed forces was already underway, but only defensive measures were taken at the frontiers. On 11 April, subsequent to the Croatian declaration of independence, and the partial military evacuation of the former Hungarian territories, the Hungarian army crossed the border, and occupied the area in four days.

On 7 April, the Yugoslav air force made aimed air raids against the airfields and railway establishments of Pécs and Szeged. During that day, Yugoslav aircraft also bombed the Szentgotthárd, Zalaezerszeg, Gyékényes, Siklós, Villány, Kiskunhalas and Kelebia regions. In the course of the following days, there were further aerial attacks carried out against the southern region of the country. Yugoslav aircraft bombed and opened fire at various targets in the locality of Murakeresztúr, Gyékényes and Barcs on 8, Nagykanizsa on 9, Barcs on 10, and Mórahalom on 11 April. From a Yugoslav point of view, the air raids against Hungary had not resulted in considerable military suc-

cesses, but brought about significant losses. The Hungarian anti-aircraft defence and the German air force units stationed in the region shot down 13 aircraft; 37 aircraftmen were killed.

It was in April 1941 that the Hungarian population first had to face the menace of aerial warfare. During the offensive, Yugoslav aircraft invaded Hungary's air space 70-80 times. Almost 40% of the raids that the Yugoslav air force carried out beyond the frontiers of the country were launched against Hungary. Approximately 100 bombs (8.5 tons) fell on Hungarian territory. Two civilians were killed, 65-70 injured as a result of the attacks. Owing to the sporadic character of the raids, the small number of aircraft deployed at a time, and the intervention of the German air force, the bombings claimed less damage and casualties than aerial attacks of such extent could have inflicted.

The aerial aspects of the 'April War' still served with important experiences. They drew the attention to several shortcomings of Hungarian anti-aircraft and civil defence. It had been revealed that the available forces and equipment were not sufficient for the effective air defence of the country, even against enemy attacks of such limited extent.

Lajos Olasz

BOMBARDEMENTS AÉRIENS YUGOSLAVES CONTRE LA HONGRIE EN AVRIL 1941

Résumé

Par la suite de l'éclatement du conflit germano-yougoslave, la Hongrie se trouva dans une situation contraignante. Le gouvernement hongrois assumait la participation aux opérations militaires contre la Yougoslavie sous la pression de la diplomatie allemande et de la direction militaire nationale ainsi que dans l'espoir de réaliser ses objectifs révisionnistes avec la récupération de la partie méridionale de la Hongrie historique (Délvidék). Compte tenu du traité d'amitié hungaro-yougoslave, l'intervention militaire directe fut cependant liée à certaines conditions : la décomposition de l'État yougoslave ou l'évacuation militaire et administrative de Délvidék ainsi qu'une attaque yougoslave préalable ou des atrocités perpétrées contre la minorité hongroise. Le 6 avril, départ de l'offensive allemande, la Hongrie était déjà en train de mobiliser partiellement ses forces, mais à la frontière seules des mesures à caractère défensif furent prises à ce moment-là. Le 11 avril, après la proclamation de l'indépendance de la Croatie et l'évacuation militaire partielle de Délvidék, l'armée hongroise franchit la frontière et prit possession des anciens territoires hongrois en 4 jours.

Le 7 avril, l'armée de l'air yougoslave mena une attaque aérienne ciblée contre les aéroports et les chemins de fer de la ville de Pécs et de Szeged. Le même jour, des avions yougoslaves effectuèrent d'autres bombardements sporadiques dans la région de Szentgotthárd, Zalaegerszeg, Gyékényes, Siklós, Villány, Kiskunhalas et Kelebie. Lors des jours suivants, le Sud du pays subit d'autres attaques aériennes yougoslaves : les environs de Murakeresztúr, Gyékényes et Barcs le 8 avril, Nagykanizsa le 9, Barcs le 10 et Mórahalom le 11. Les Yougoslaves subirent de lourdes pertes lors de ces attaques aériennes contre les territoires hongrois sans toutefois obtenir de résultats militaires significatifs. La défense aérienne hongroise et les unités allemandes stationnant dans la région abattirent 13 appareils d'attaque et 37 pilotes perdirent la vie.

C'est en avril 1941 que la population hongroise connut la première fois la menace d'une guerre aérienne. Durant la période des opérations militaires, les Yougoslaves firent 70 à 80 incursions dans l'espace aérien hongrois. Près de 40 % des attaques extérieures menées par la force aérienne yougoslave furent dirigées contre la Hongrie et une centaine de bombes (8,5 t) furent larguées sur le territoire du pays. Bilan des ces attaques : 2 morts civils et 65 à 70 blessés. En raison du caractère sporadique des attaques, du nombre faible d'avions engagés ainsi que de l'intervention de la force aérienne allemande, les dégâts matériels et pertes humaines purent être limités.

Cependant les événements aériens de la « guerre d'avril » furent riches en enseignements. Ils attirèrent l'attention sur les nombreuses lacunes graves de la défense et de la protection aériennes hongroises. Les forces et les moyens disponibles se révélèrent alors insuffisants pour défendre le pays de manière efficace contre les attaques aériennes ennemies même en cas de conflit restreint.

Lajos Olasz

JUGOSLAWISCHE LUFTANGRIFFE GEGEN UNGARN IM APRIL 1941

Resümee

Als Folge des Ausbruchs des jugoslawisch-deutschen Konfliktes wurde Ungarn in eine Zwangslage versetzt. Auf Drängen der deutschen Diplomatie und der ungarischen Militärführung, bzw. in der Hoffnung der Erfüllung der Revisionsziele, des Zurückgewinnens des Südländes, stimmte die ungarische Regierung der Teilnahme an den Operationen gegen Jugoslawien zu. Der unmittelbare bewaffnete Eingriff der Armee wurde jedoch im Hinblick auf den Freundschafts-vertrag zwischen Ungarn und Jugoslawien an bestimmte Voraussetzungen geknüpft, sodass dieser nur nach dem Zerfall des jugoslawischen Staates oder nach der militärischen und Verwaltungs-räumung, bzw. im Falle eines vorangegangenen jugoslawischen Angriffes oder von Atrozitäten gegen die ungarische Minderheit erfolgen kann. Am 6. April, als die deutsche Offensive begann, lief auf ungarischer Seite bereits die partielle Mobilisierung der Streitmacht, an der Grenze wurden aber vorerst nur Verteidigungsmaßnahmen getroffen. Die ungarische Armee passierte die Grenze am 11. April, nach der Verkündung der Unabhängigkeit Kroatiens und der partiellen militärischen Räumung des Südländes und besetzte die ehemalige ungarischen Gebiete innerhalb von vier Tagen.

Am 7. April führte die jugoslawische Luftarmee einen gezielten Luftangriff gegen den Flughafen und die Eisenbahneinrichtungen von Fünfkirchen (Pécs) und Szegedin (Szeged) durch. Im Laufe des Tages wurden weitere Bombardierungen in den Gegenden von Sankt Gotthard (Szentgotthárd), Egersee (Zalaegerszeg), Gyékényes, Siklós, Villány, Kiskunhalas und Kelebia durchgeführt. In den darauf folgenden Tagen wurden von den Jugoslawen erneut verschiedene Ziele in den südlichen Regionen des Landes bombardiert: am 8. April in der Region von Murakeresztúr, Gyékényes und Barcs, am 9. in der von Groß-Kanischa (Nagykanizsa), am 10. von Barcs und am 11. von Mórahalom. Die Luftangriffe gegen ungarische Gebiete hatten aus jugoslawischer Sicht keinen wirklichen Nutzen, führten aber andererseits zu schweren eigenen Verlusten. Die ungarische Luftverteidigung und die in der Region stationierten deutschen Lufteinheiten schossen 13 angreifende Maschinen ab, 37 Flieger verloren ihr Leben.

Die Bevölkerung Ungarns wurde das erste Mal im April 1941 mit der durch einen Luftkrieg hervorgerufenen Bedrohung konfrontiert. In der Zeit der Operationen wurden 70-80 jugoslawische Einflüge in den ungarischen Luftraum durchgeführt. Die jugoslawische Luftwaffe führte nahezu 40% ihrer Angriffe über die Grenzen hinaus gegen Ungarn durch. Etwa 100 Bomben (8,5 t) wurden auf Ungarn abgeworfen. Infolge der Angriffe starben 2 Bürger, 65-70 Personen wurden verletzt. Als Ergebnis der lediglich vereinzelt Angriffe, der kleinen Zahl gleichzeitig eingesetzter Flugzeuge, bzw. des Eingreifens der deutschen Luftwaffe verursachten die Bombenangriffe wesentlich kleinere Schäden und Verluste, als bei solch einem Luftangriff möglich gewesen wäre.

Die Flugereignisse des „Aprilkrieges“ bargen aber auch so wichtige Erfahrungen in sich. Sie lenkten die Aufmerksamkeit auf ernsthafte Mängel im ungarischen Luftschutz und in der ungarischen Luftverteidigung. Es zeigte sich, dass es mit den zur Verfügung stehenden wenigen Kräften und Mitteln auch in einem Konflikt von solch einem begrenzten Maße nicht möglich ist, das Land gegenüber den feindlichen Luftangriffen effektiv zu verteidigen.

Лайош Олас

ВОЗДУШНЫЕ НАЛЕТЫ ЮГОСЛАВИИ НА ВЕНГРИЮ В АПРЕЛЕ 1941 ГОДА

Резюме

После развязывания югославо-германского конфликта Венгрия очутилась в стесненном положении. Под нажимом немецкой дипломатии и отечественного военного руководства, а также в надежде на осуществление своих ревизионных целей и возвращение территорий Южных провинций, правительство Венгрии дало приказ о взаимодействии в военных операциях против Югославии. Однако непосредственное вооруженное вмешательство хонведской армии, принимая во внимание венгеро-югославский договор о дружбе, ограничивалось определенными условиями, а именно, что оно начнется лишь в случае распада югославского государства или после военно-административной эвакуации Южной Провинции или возможного нападения Югославии первой на Венгрию, в случае, если жизнь венгерских меньшинств в Югославии будет подвержена непосредственной угрозе. 6 апреля, во время начала немецкого наступления с венгерской стороны уже проводилась частичная мобилизация вооруженных сил, однако на границе покамест были введены в действие лишь меры оборонительного характера. Венгерская армия 11 апреля – после объявления независимости Хорватии и частичной военной эвакуации Южной Провинции – перешла границу и в четыре дня овладела бывшими венгерскими областями.

7 апреля югославские ВВС произвели целенаправленное воздушное нападение на город Печь, на аэродром и железнодорожные объекты города Сегед. В течение этого дня юго-славские самолеты произвели дальнейшие одиночные бомбардировки в районе городов Сентготтхард, Залаэгерсег, Дьекеньеш, Шиклош, Виллань, Кишкунхалаш и Келебиа. В последующие дни новые югославские воздушные налеты были совершены на южные районы страны. 8 апреля югославские самолеты бомбардировали и обстреливали города Муракерестур, Дьекеньеш и Барч, 9 апреля был совершен налет на город Надьканижа, 10 апреля – на город Барч, 11 апреля бомбардировке подвергся район Мурахалом, где югославские самолеты обстреливали различные цели. Воздушные налеты на венгерские территории со стороны Югославии не достигли существенных военных результатов, в то же время югославская сторона понесла серьезные потери. Венгерская ПВО и дислоцировавшиеся в данном районе немецкие авиационные части сбили 13 наступавших самолетов, погибло 37 летчиков.

В апреле 1941 года население Венгрии впервые получило возможность очутиться лицом к лицу перед опасностью воздушной войны. В период этих воздушных операций в воздушном пространстве Венгрии было совершено 70–80 воздушных налетов. Военно-воздушные силы Югославии выполнили над территорией Венгрии примерно 40 % воздушных наступлений, проводившихся на граничных территориях. На территорию Венгрии было сброшено около 100 бомб (5 тонн). В результате воздушных налетов погибло 2 гражданских жителя. 65–70 человек было ранено. Благодаря спорадическому характеру бомбардировок, небольшому количеству вводимых в бой самолетов, а также боевому вмешательству военно-воздушных сил немцев эти бомбардировки нанесли гораздо менее существенные материальные и людские потери, чем это могло бы случиться при таких масштабах военно-воздушных действий.

Однако воздушные события „апрельской войны” даже и при таком их протекании послужили весьма важным опытом для венгерской армии. Они обратили внимание армейского руководства на многие серьезные недостатки венгерской противовоздушной обороны. Выявилось, что с имеющимися в распоряжении незначительными силами и средствами даже при таком ограниченном военно-воздушном конфликте невозможно эффективно защищать страну от воздушных наступлений противника.

A KÁRPÁT-CSOPORT 1941. ÉVI UKRAJNAI TEVÉKENYSÉGE

Bevezetés

1. A Barbarossa-terv és hiányosságai

A hadjáratot, melynek célja a Szovjetunió európai területének elfoglalása volt, három hadseregcsoport volt hivatott kivitelezni, a három fő hadászati irányban. Témánk szempontjából legnagyobb jelentőséggel a Dél Hadseregcsoport bírt, amely von Rundstedt¹ tábornagy vezetése alatt, két irányból támadt a Szovjetunió ellen. Egyrészt Galíciából, Zsitomir–Kijev–Rosztov irányba, a Pripjatytól délre. Itt a 6. hadsereg vonult fel von Reichenau² tábornagy, a 17. hadsereg Stülpnagel³ gyalogsági tábornok, és az 1. német páncélos csoport von Kleist⁴ vezérezredes vezetése alatt. Másrészt Románia területéről a 11. német és a 3., 4. román hadseregek. Ez összesen 50 hadosztályt és 10 dandárt jelentett.⁵

A tervvel kapcsolatban azonban kételyek merültek fel a német katonai vezetésben, mivel Hitler 1940. december 18-án kiadott 21. számú utasítása a támadásban előrelátható szövetségesként csak a román és a finn haderő segítségével számolt.⁶ Magyarország keleti hadjáratban történő részvételéről egyelőre semmilyen értelemben nem esett szó. Rundstedt tábornagy jelezte, hogy egy magyar területről indított támadás elmaradása esetén a 17. hadsereg déli szárnya és a Pruton átkelő román alakulatok közt túl nagy, mintegy 200 km-es hézag marad teljesen fedezetlen. Ez lehetőséget nyújtana a szovjet hadseregnek, hogy éket verjen a két szövetséges haderő közé, ezen kívül pedig a hadműveletek céljainak elérését is kérdésessé teszi. Az erős, Lemberg-környéki szovjet csapatok bekerítése és felmorzsolása sikertelen lesz, ha a német 17. hadsereg jobb szárnya támogatás nélkül marad.⁷ A német szárazföldi erők vezetője, Halder⁸ vezérezredes is azt a javaslatot tette Hitlernek, hogy „[...] ha Magyarország maga nem is vesz részt a hadműveletben, úgy legalább a területén történő csapatszállításokkal egyet kellene értenie.”⁹ Ennek ellenére a Barbarossa-tervnek a további variánsai sem számoltak Magyarország

¹ Gerd von Rundstedt (Aschers-Leben, 1875. XII. 12 – Hannover, 1953. II. 24.); tábornagy, 1941. VI. 6 – 1941. XII. 1-jéig a Dél Hadseregcsoport parancsnoka.

² Walter von Reichenau (Karlsruhe, 1884. X. 8 – Lipcse, 1942. I. 17.); tábornagy, 1939. X. 20 – 1941. XII. 1-jéig a német 6. hadsereg parancsnoka.

³ Carl-Heinrich von Stülpnagel (Berlin, 1886. I. 2 – Berlin, 1942. VII. 10.); gyalogsági tábornok, 1941. II. 15 – 1941. XI. 25-ig a német 17. hadsereg parancsnoka.

⁴ Ewald von Kleist (Braunfels, 1881. VIII. 8 – Vlagyimir, 1954. X. 16.); vezérezredes, 1941. X. 5 – 1942. IX. 10-ig a német 1. páncélos hadsereg parancsnoka.

⁵ Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg. 4. (Szerk. Boog, Horst.) Stuttgart, 1983. 474. o.

⁶ Hitlers Weisungen für die Kriegsführung 1939–1945. (Szerk. Walther Hubatsch.) München, 1965. 98–99. o.

⁷ Uhlig, Heinrich: Das Einwirken Hitlers auf Planung und Führung des Ostfeldzuges. In: Vollmacht des Gewissens II. 1965. Frankfurt am Main, Berlin. 214. o. idézi Szabó Péter: A Magyar honvédség részvétele a Szovjetunió elleni hadműveletekben 1941. június-november. *Új Honvédségi Szemle*, 1991. 10. sz. 16. o.

⁸ Franz Halder (Würzburg, 1884. VI. 30 – Aschau, 1972. IV. 2.); vezérezredes, 1939. IX. 1 – 1942. IX. 24-ig a német szárazföldi haderő főparancsnoka.

⁹ Idézi Szakály Sándor: „...Magyarország és a Szovjet-Unió között a hadiállapot beállott.”, in: *Uő: Volt-e alternatíva?* Budapest, 1999. 61. o.

részvételével.¹⁰ A gyakorlati kivitelezés várható nehézségei azonban arra ösztökélték a német hadvezetést, hogy megkeressék az összeköttetést a magyar vezérkarral. Az is egyértelmű volt a németek számára, hogy a magyar haderő csak megfelelő modernizálás után lesz alkalmas bármilyen segítségre. A dilemmát Paulus¹¹ így látta: „Így felvetődött Hitler és az OKW¹² részére az a probléma, miként bírják rá Magyarországot hadseregének modernizálására, és a Szovjetunió elleni hadjárat előkészítésére anélkül, hogy ez az utóbbi szándék Magyarország előtt túl korán lelepleződjék.”¹³

2. A szovjet védelem és a német támadás a magyar hadbalépésig

A határmenti német katonai tevékenység megerősödésére reagálva a szovjet katonai vezetés is mozgásba lendült, felkészülve az aktív és a passzív ellenállásra egyaránt.

1941. március 19-én a Szovjet Fegyveres Erők Vezérkarának Hadműveleti Csoportfőnöksége egy Németország elleni preventív támadás tervét terjesztette fel Sztálinhoz. A terv ismertette a németek részéről várható fő csapásirányokat, felmérte a várhatóan bevetésre kerülő német és szövetséges erőket, és vázolta a Különleges Katonai Körzetek csapattesteinek támadó és védő feladatait.¹⁴ Ezt a támadási tervet azonban a legfelsőbb vezetés végül nem hagyta jóvá.

A védelem mélyítését és a tartalékképzést április-májusban kezdték el megszervezni és végrehajtani. A védelmi főlépcsők mögött, tartalékként, újabb három gépesített és több lövészhadtestet állítottak fel.¹⁵ További erősítésként a Távol-Keletről újabb egységeket, sőt egész hadseregeket dobtak át az európai területekre.¹⁶ Ezt az 1941. április 13-án aláírt szovjet–japán semlegességi egyezmény tette lehetővé.

Magyar szempontból a német Dél Hadseregcsoport és a vele szemben álló szovjet erők voltak lényegesek. A Dél Hadseregcsoport Galíciából támadó részeivel és a magyar határral szemben a Kijevi Különleges Katonai Körzet csapatai látták el a védelmet, mintegy 940 km hosszúságban, Kirponosz¹⁷ vezérezredes parancsnoksága alatt. Itt négy hadsereg állt a határvédelemben, északról délre: az 5., 6., 26. és a 12. hadseregek a Pripjatytól Lipkaniig.¹⁸ A magyar szakaszon a 12. hadsereg Boriszlavtól Kamenyec-Podolszkiig helyezkedett el, parancsnoka Ponyegyelin¹⁹ vezérőrnagy volt. Ez a hadsereg

¹⁰ Idézi Szakály Sándor: *Volt-e alternatíva?* Budapest, 1999. 61. o.

¹¹ Friedrich Paulus (Breitenau-Gerschagen, 1890. IX. 23 – Drezda, 1957. II. 1.): altábornagy, 1940. V. 30 – 1942. I. 1-jéig a német szárazföldi erők főszállásmestere.

¹² OKW: Oberkommando der Wehrmacht, a német véderő főparancsnoksága.

¹³ Paulus, Friedrich: *Ich stehe hierauf Befehl.* Frankfurt am Main, 1960. 129. o.

¹⁴ Danyilov, Valerij: *Hat der Generalstab der Roten Armee einen Präventivschlag gegen Deutschland vorbereitet?* ÖMZ 1993/1. (Idézi Lengyel Ferenc: *A Kárpát-csoport hadművelete 1941. június 28. – július 8.* Budapest, é. n. 23–34. o.) – A németekkel szövetséges államoknál ekkor még csak a román hadsereg jobbszárnya elleni támadással számoltak.

¹⁵ A második világháború története 1939–1945. (Főszerk. Andronyikov, N. G.) 4. k. Budapest, 1977. (A továbbiakban: MVT 1939–1945/4.) 61. o.

¹⁶ Bagramjan, Ivan Hrisztoforovics: *Így kezdődött a háború.* Budapest, 1973. 63. o.

¹⁷ Mihail Petrovics Kirponosz (Vertijevka, 1892. I. 21 – Kijev, 1941. IX. 20.): vezérezredes, 1941. II-tól a Kijevi Különleges Katonai Körzet parancsnoka, 1941. VI. 26-tól a Délnyugati Front parancsnoka. (A Kijevből való visszavonulás során vesztette életét.)

¹⁸ MVT 1939–1945/4. 31. o.

¹⁹ Pavel Grigorjevics Ponyegyelin (Parnikovo, 1893. (?) – (?), 1950. VIII. 25.) vezérőrnagy, a Frunze Katonai Akadémia Harcászati Tanszékének vezetője, majd 1941. III-tól a 12. hadsereg parancsnoka. – 1941. VIII. 27-én esett fogságba az umanyi katlanban.

az 1941-es „KOVO-41” hadműveleti terv szerint 5 lövész-, egy hegyilövész-, egy motorizált lövész, két páncélos- és két vadászpilóta-hadosztályból, valamint a kamenyec-podolszki erődkörzet csapataiból állt.²⁰

A június 22-i német támadást követően, a „KOVO-41” jelű hadműveleti terv életbélépésével a Kijevi Különleges Katonai Körzet a Délnyugati Front elnevezést kapta. (A támadás rövid ismertetését a német Dél Hadseregcsoport és a szovjet Délnyugati Front közti ütközetekre korlátozzuk, mivel a magyar részvétel szempontjából ennek volt jelentősége.) A Front csapatai a határtól 5-40 km-es sávban helyezkedtek el, az igazán ütőképes gépesített hadosztályok azonban csak hátrébb, mintegy 40-120 km-re állomásoztak.²¹ A Dél Hadseregcsoport fő csapásának iránya a szovjet 5. és 6. hadsereg találkozási pontjánál volt, Luck és Dubno térségében, Zsitomir és Kijev irányában. Itt, Vlodavától Krisztinopolig, a német 6. hadsereg és az 1. páncélos csoport bontakozott szét támadáshoz, amelyek az első hadműveleti napon a teljes arcvonalon 4-5 km mélységben jutottak előre.²² A levegőből a 4. légiflotta légiflotta támogatott, Löhr²³ vezérezredes vezetésével.

Akárcsak itt, az arcvonalon máshol is, a meginduló német csapatok a határőr őrsöket és a határmenti megerősített körleteket gyorsan bekerítették és túlhaladták. Június 26-ra a Sztiren átkelt német csapatok Dubnót elfoglalva előretörték Osztrog felé, és a szovjet 5. és 6. hadsereg csatlakozásába beékelődve szárnyaik mögé kanyarodtak. Ennek elhárítására az említett szovjet hadseregek, számolva a magyar határ biztosságával, általános ellentámadással válaszoltak, melyet Brodi, Rovnó és Vlagyimir-Volinszk irányában hajtottak végre június 23-29. között.²⁴ A támadás célja Lublin körzetének elfoglalása volt. Az ellenlökéssel a német előretörést megállítani ugyan nem tudták, de óriási veszteségek árán sikerült azt némiképpen lefékezni.²⁵

A szovjet művelet kudarcát az magyarázza, hogy a hátországból távolról felzárkózó második lépcső csapatai sok esetben 200-400 km-es menetből voltak kénytelenek találkozoharcba bocsátkozni. Ez nem tette lehetővé az ellentámadáshoz való felfejlődést, kiváltképp, hogy a hadtestek a szervezett irányítást nélkülözték, így ez a védelem hatékonyságának csökkenését, valamint a szovjet egységek felmorzsolódását eredményezte. Ezen kívül az esőtől sáros országúton nehezen felvonuló alakulatok igen jó célpontot biztosítottak a Luftwaffénak.²⁶ Annyit azonban sikerült elérni, hogy időt nyertek a csapatok visszavonásához, és Brodi-Dubno körzetében hátráltatták a kijevi irányú német előretörést, valamint átcsoportosításra kényszerítették a német 6. hadsereg erőit.

A német 17. hadsereg Stülpnagel gyalogsági tábornok vezetése alatt a szovjet 6. hadsereggel szemben Tomasovtól Przemyszlíg szétbontakozva támadott Rava-Ruszkáján és Lembergen keresztül, Przemyslnél érintve a szovjet 26. hadsereg északi szárnyát.²⁷ A rava ruszkajai és a przemysli megerősített körletek csatlakozási pontján áttörve sikerült

²⁰ Konyec globalnoj lizs: Kogda Kijev jese nye bombili. *Vojenno Isztoricsesz-kij Zsurnal*, 1996/4. 5. o.

²¹ A második világháború 1939-1945. I. k. Budapest, 1963. (A továbbiakban: MV/I.) 231. o.

²² Die geheimen Tagesberichte der deutschen Wehrmachtführung im Zweiten Weltkrieg 1939-1945. 3. k. (Szerk. *Mehner, Kurt*) Osnabrück, 1992. (A továbbiakban: Tagesberichte) 150. o.

²³ Alexander Löhr (Turnu-Severin, 1885. V. 20 - Belgrád, 1947. II. 26.): vezérezredes 1939. IV. 1 - 1942. VII. 3-ig a német 4. légiflotta parancsnoka.

²⁴ A támadási parancsot lásd Der deutsche Angriff auf die Sowjetunion. (Szerk. *Ueberschär, Gerd R. - Bezemenskij, Lev A.*) Darmstadt, 1998. 216. o.

²⁵ A nagy honvédő háború története 1941-1945. 2. k. Budapest, 1964. (A továbbiakban: NHHT/2.) 27-28. o. és Tagesberichte, 155-157. o.

²⁶ *Moszkalenko, K. Sz.*: A délnyugati irányban. I. k. Budapest, 1982. 42. o.

²⁷ *Bagramjan*: i. m. 99. o.

is június 24-re mintegy 40 km szélességben betörni a szovjet állások mögé. A legtovább kitarító przemysli szovjet helyőrség 29-én vonult vissza.²⁸

A Románia területén gyülekező német 11. és a 3., 4. román hadseregek csak július 1-jén indultak meg a szembenálló Déli Front 9. és 18. szovjet hadseregei ellen. Ez utóbbi hadsereget a magyar–szovjet határt védő 12. szovjet hadsereg kötelékéből június 24-én kiemelt hadtestekből hozták létre.²⁹

A német támadásról összességében elmondható, hogy a Dél Hadseregcsoporthoz tartozó erők összevetve az Észak és Közép Hadseregcsopottal kevésbé lendületesen haladtak előre, a támadás nem érte el a kívánt mélységet. Ennek egyik oka az volt, hogy a szovjet csoportosítás a Délnyugati Fronton volt a legerősebb, a másik pedig az, hogy a nem teljes szélességben megtámadott 26., és a magyar határt biztosító, harcokat egyelőre egyáltalán nem folytató 12. hadsereg le nem kötött erői lehetőséget adtak a szovjet seregtestek átcsoportosítására.

Itt ütött vissza a német haditerv korábban említett hiányossága, hiszen a szovjet 5. és 6. hadseregek ellentámadására a parancsot a magyar határban bízva adta ki a szovjet hadvezetés.³⁰

Ezért lett volna szüksége a német hadvezetésnek arra, hogy a Délnyugati Front erői ugyanúgy teljes hosszon le legyenek kötve, ahogyan ez az arcvonal Közép- és Dél Hadseregcsoporthoz tartozó szakaszain történt.

Magyarország hadbalépése a Szovjetunió ellen

1. Az „O” határvédelem és a résztvevő csapatok szervezete

A magyar katonai eseményekre rátérve, időben egy kissé visszalépünk a német támadás megindulásának magyar vonatkozásaiig. A szovjet–magyar határ védelmének szilárdsága a Rundstedt által is feltételezett szovjet válaszcsoportok lehetősége miatt a német tervek sikerének minimálfeltétele volt. Ennek érdekében a német és magyar katonai vezetés egyeztetette teendőit, bár a politikusok vonakodása miatt gyakorlati lépésekre egyelőre nem gondolhattak.

1941. május 28-án a magyar vezérkarhoz kihelyezett német összekötő Kurt Himer³¹ vezérőrnagy és Sáska Elemér³² alezredes – a vezérkari főnökség I. osztályának³³ vezetője – tárgyaltak a várható teendőkről és a magyar hadsereg mozgósítási idejéről. Ennek eredményeképpen mutatta be június 14-én Sáska az aktív védelmi tervet Himernek.³⁴ A magyar határvédelem a magyar–német–szovjet határtól a magyar–szovjet–román hatá-

²⁸ Zsukov, G. K.: Emlékek, gondolatok. Budapest. 1970. 194. o.

²⁹ Bagramjan: i. m. 136. o.

³⁰ Lásd a 21. jegyzetet.

³¹ Kurt Himer (Cottbus, 1888. XII. 21 – Szimferopol, 1942. IV. 4.): vezérőrnagy, 1941. III – 1941. VIII. 18-ig a német szárazföldi véderő magyar vezérkarhoz kihelyezett összekötő tisztje.

³² Sáska Elemér (Kassa, 1898. XI. 20 – Stuttgart, 1985. III. 31.): 1939. XI. 1-jétől alezredes, 1941. II. 1 – 1942. V. 1-ig a Vkf. I. osztály vezetője.

³³ A magyar királyi Honvéd Vezérkar I. osztályának feladata a honvédség háborús felkészítése és a hadműveleti ügyek irányítása volt.

³⁴ A magyar királyi Honvéd Fővezérséghez beosztott német tábornok hadinaplója. (Közli Kun József.) in: *Uő: A német hadvezetés magyarországi politikájához 1941. március–július. Századok*, 1965/6. 26. o.

rig terjedt, 1000 méter feletti, nehezen járható terpen. A határzár a nehéz terep miatt viszonylag kis mélységben kiépített tábori erődítésekkel állt, század és zászlóalj erősségű támpontokkal megerősítve. Maga a határzár aktivizálása aknamezők telepítését, műszaki rombolásokat, forgalomlezárást jelentett, mely intézkedések célja az esetleges ellenséges betörés megállítására, hátráltatására volt. A teljes kiépítéshez nélkülözhetetlen műszaki anyagokat, a szükséges élelmet és lőszert a határt biztosító dandárok elhelyezési körletében halmozták fel. Az „O”, vagyis „oros” határvédelem aktivizálására és a védelmi harc vezetésére a VIII. hadtest parancsnoka, Szombathelyi Ferenc³⁵ altábornagy lett kijelölve.³⁶

A határ mellett települt 8. határ vadász dandár és 1. hegyidandár már 1941. április 11-től állandó, hézag nélküli megfigyelő szolgálatot látott el. Az előbbi dandár a magyar–német–szovjet határtól a Viskovi-hágóig, az utóbbi pedig a hágótól a magyar–szovjet–román határig felügyelte a magyar védelmi vonalakat. Megfigyeléseik szerint a szovjetek fokozott határbiztosítást vezettek be, mélységi erőkkel növelték a védelmet, de új magasabbegységeket nem hoztak közvetlenül a határsávba.³⁷

A határvédelemben részt vevő alakulatok, június 18-án 0 órától lettek mozgósítva. Ezek az alábbiak voltak:

- VIII. hadtestparancsnokság,
- 1. hegyidandár,
- 8. határ vadász dandár,
- hadtestközvetlen csapat- és vonalakulatok.³⁸

Összesen 210 tiszt és 11 500 fő legénység, 5300 ló, 820 országos jármű, és 300 gépjármű lett felvonultatva.³⁹

Ejtsünk szót a mozgósított alakulatokról, és szervezetükről:

A Kassai VIII. hadtest új felállítású volt, a Felvidék visszacsatolása után, 1939. január 23-án hozták létre.⁴⁰ Alárendeltségébe a nyíregyházi 22., a kassai 23., az ungvári 24. gyalogdandárok és az ugyanilyen számú nyíregyházi, kassai, munkácsi tüzérszázalok, a nagyszöllősi VIII. kerékpáros zászlóalj, az ungvári VIII. közelfelderítő század, valamint a szatmárnémeti és kassai vonat- és műszaki alakulatok tartoztak.⁴¹ A hadtestnek később a 8. határ vadász dandárt is alárendelték. A VIII. hadtest parancsnoksága 1941. június 21-én 0 órától Munkácsra tette át székhelyét.⁴² Mint említettük parancsnoka Szombathelyi Ferenc altábornagy volt.

A teljes nevén „magyar királyi kárpátaljai 1. honvéd hegyidandár” kereteit 1939. október 1-jére szervezték meg Ungvár központtal, a VIII. hadtestnek alárendelve. Közvetlen

³⁵ Szombathelyi Ferenc (Győr, 1887. V. 17 – Pétervárad 1946. XI. 5.); 1939. XI. 1-től altábornagy, 1939. I. 15 – 1941. VIII. 1-jéig a VIII. hadtest parancsnoka, mint ilyen, 1941. VI. 28 – 1941. VIII. 1-jéig a Kárpát-csoport parancsnoka, 1941. VIII. 1 – 1941. IX. 6-ig a megszállt szovjet területek katonai közigazgatási parancsnoka, 1941. IX. 6 – 1944. III. 19-ig a magyar királyi Honvéd Vezérkar főnöke.

³⁶ Lengyel: i. m. 16. o.

³⁷ Hadtörténelmi Levéltár Kárpát-csoport anyaga, I. fasc. A Kárpát-csoport megalakulása, hadműveletei, I/1. (A továbbiakban: HL Kp-cso. I/1.) 55. o.

³⁸ A vonalakulatok a csapatok személy- és anyagutánpótlására felállított alakulatok voltak. Jellemző szállítóeszközük az ún. országos jármű, vagyis a fogatolt kocsik voltak.

³⁹ HM 1942. eln. o. II. tétel 57897. Tájékoztató a Szovjet elleni hadműveletekkel kapcsolatos hadrendi és létszám változásokról. (A továbbiakban: Tájékoztató) I. o.

⁴⁰ Magyarország a második világháborúban. Lexikon. (Főszerk. Sipos Péter.) Budapest, 1997. (A továbbiakban: MMV) 152. hasáb.

⁴¹ A m. kir. honvédség békehadrendje 1940. in: Csima János: Adalékok a Horthy-hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének tanulmányozásához, Budapest, 1961. 101. vázlat.

⁴² HL Kp-cso. I/1. 56. o.

előzménye az 1939. július 25-én létrehozott hegyi gyakorló csoport volt, amit a megszervezendő dandár alapjaként állítottak fel.⁴³ A hegyidandár – és általában a hegyi felszereltségű alakulatok – létrehozását az indokolta, hogy területvisszacsatolásokkal az újra a magyar határon belülre került közép- és magashegységek védelméhez hegyi harcra felkészített és speciálisan felszerelt csapatokra volt szükség. A dandár parancsnoka Felkl Jenő⁴⁴ tábornok volt. Alárendeltségébe négy zászlóalj tartozott, az 1., 2., 3. és 4. hegyizászlóaljak, Perecsény, Szolyva, Rahó, Aknaszlatina békehelyőrségeken. Tüzérsége, az 1. hegyitüzérsztály-parancsnokság, Máramaroszigeten települt, útegeivel az említett helyőrségekben. Műszaki és vonatalakulatai Máramaroszigeten, gyorscsapatok (1. hegyidandár motorkerékpáros szakasz, 1. hegyidandár páncélgépkocsi szakasz, 1. hegyi huszárszázad) Kassán és Nagybányán voltak elhelyezve.⁴⁵ A részleges feltöltés után, a Kárpátokban eltöltött téli kihelyezést követően a dandárt hadiállományra 1941. április 10-én töltötték fel.⁴⁶ A mozgósítás során Körösmező területére csoportosultak.

A 8. határvadászdandár szintén új felállítású, hegyi felszereltségű egység volt. A dandárparancsnokságot Kárpátalja visszacsatolása után, 1939. április 5-től helyezték át Ungvárra, majd 1940. március 1-jétől Beregszászra.⁴⁷ Feladata a magashegyi határvédelem és határőrizet fenntartása volt. Parancsnokául Rakovszky György⁴⁸ tábornok lett kinevezve. Szervezetszerű csapatai a 2., 3., 10., 11., 25., 26., határvadász-zászlóaljak voltak, Felsővisó, Rahó, Ökörmező, Fenyvesvölgy, Vezérszállás és Nagyberzna békehelyőrségeken.⁴⁹ A mozgósítás során a dandárt Volócz, Toronya irányába tolták el.

A Szovjetunió elleni német támadásról értesülve, Szombathelyi altábornagy még 22-én parancsot adott az „O” védelmi terv végrehajtására, vagyis a szovjet határ lezárására. Ehhez a IX. hadtestparancsnokságtól megkapták a 22. és 23. határvadász-zászlóaljat is. A parancs értelmében a hadtest csapatai leállították a két ország közti vasúti, távíró és határforgalmat. Műszaki záratok telepítettek, és egyes közúti műtárgyakat robbantáshoz készítették elő.⁵⁰ 12 órától a VIII. hadtest területén lévő erők légvédelmi készséget láttak el.⁵¹

A határ túloldalán a szovjetek 22-én, a német támadással egyidőben megkezdték az ország belsejébe vezető utak műszaki zárását, az alagutakat, hidakat robbantásra készítették elő. A 8. határvadászdandár sávjában Uzsoknál a szovjetek megszállták az állásokat páncéltörő ágyúkkal, géppuskás gyalogsággal, illetve egy üteg tüzelőállásba ment. Erre a magyar határvadász alakulatok is elfoglalták a halogatott állásokat.⁵²

23-án a magyar határvadász erők megalakították erődszázadaikat, és megkezdődött a kiképzésük az új (zsákmányolt jugoszláv) páncéltörő ágyúkra. A határ túloldalán néhány

⁴³ *Illésfalvi Péter*: A hegyicsapatok megszervezése a magyar királyi honvédségnél 1939–1940-ben. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2000/4. 747. o.

⁴⁴ Felkl Jenő (1889. VII. 14., Sopron – ?, Pécs): altábornagy, 1940. VIII. 1-jétől tábornok, 1940. IX. 1 – 1941. X. 1-jéig az 1. hegyi-dandár parancsnoka.

⁴⁵ *Szabó Zoltán*: Hegyivadászok. H. n., é. n. 3. fejezet, 6. mell. (Tanulmány, HIM – Hadtörténelmi Könyvtár, 107.217 jelzetén.)

⁴⁶ *Lengyel*: i. m. 13–14. o.

⁴⁷ *Illésfalvi*: i. m. 764. o.

⁴⁸ Rakovszky György (Miskolc, 1892. X. 10 – Kisoroszi 1962. IV. 29.): 1941. V. 1-jétől tábornok, 1941. II. 2 – 1941. VIII. 1-jéig a 8. határvadászdandár parancsnoka.

⁴⁹ *Illésfalvi*: i. m. 757–767. o.

⁵⁰ HL Kp-csop. III/a. 31. o.

⁵¹ Tájékoztató 1. o.

⁵² Vkf. 1. o. napi helyzetjelentések, HL Mikrofilmtár B/243. doboz, 227/2319/1988. (A továbbiakban: Vkf. 1. o. napi helyzetjelentések, mikrofilm B/243. doboz) 1. o.

szovjet zászlóalj ment állásba, illetve menetben voltak a határ felé, valamint kiűritették Chaszcovanyie községet és az oporeci laktanyát. A Tatár-hágón és a Kukul 1542 háromszögelési ponton levő szovjet őrség a zászlót bevonta.⁵³ Szlovákia hadbalépésével a keleti határnál rendkívül megerősödött a légi tevékenység. A magyar légteret szovjet repülők többször megsértették, főként a Vereckei- és a Tatár-hágó környékén. Egyes gépek azonban nemcsak átrepültek a határon, hanem több ízben géppuskatámadást hajtottak végre a magyar határvédelmi állások ellen.⁵⁴

Június 24-én általában nyugodt volt a határ, a szovjet járőrözés sűrűsödött. A szovjet csapatok a határtól 8-10 km-re levő védelmi vonalba húzódtak vissza. A szovjet védelmi vonal a magyar határral szemben három védőövből állt. Az első a határon húzódó tábori erődvonalt volt, a fő közlekedési irányokban kiserődökkel. A második vonalat Szkole, Dolina, Nadvorna és Gyeljatin⁵⁵ vonalában építették ki. A harmadik védőöv Sztrij, Sztanyiszlav, Kolomija területén épült ki.⁵⁶ A szovjet csapatok zöme hátrafelé mozgott, az ország belseje felé. Tüzérségük a nap folyamán belötte magát a Beszkid környékére. A túloldalon harci zaj volt hallható, de ettől eltekintve a helyzet általában nyugodt volt.

A magyar 3. határvadász-zászlóalj 5. és 6. őrsénél a szovjet járőrök beszélgetést provokáltak a magyar határőrökkel. Ez igen feltűnő volt korábbi elzárkózó magatartásukhoz képest, feltehetőleg parancsot kaptak a hírszerzésre. Érdeklődtek, vannak-e a magyar oldalon német csapatok. A nemleges választ nem hitték el, valószínűleg Magyarországról is német támadást vártak.⁵⁷

25-én a határfigyelők jelentették, hogy a szovjetek megkezdték a rombolásokat. Beszkid vasútállomásnál a síneket a levegőbe röpítették, ezért Rakovszky tábornok parancsot adott az 1. hegyi zászlóaljnak a Beszkid alagút robbantás előtti elfoglalására való felkészülésre.⁵⁸ A szovjet oldalon tüzérségi bemérő járőr mérte be a határvonalat Uzsokkal szemben, csapataik visszafelé mozdítottak, a határvonalon csak gyengébb csapatrészek maradtak.⁵⁹ A szovjetek ekkor kezdték meg a tervszerű visszavonulást a magyar határról.

Szombathelyi 25-én utasította a magyar határvédelmi csapatokat, hogy fejezzék be a műszaki zárólétesítmények kiépítését, mivel láthatóvá vált, hogy a szovjet csapatok a német előretörés miatt még korlátozott célú támadást sem tudnak indítani a magyar határ ellen.

A szovjet szárazföldi csapatok visszavonulásával azonban nem csökkent a szovjet légitévékenység. Az első, áldozatokat is követelő fegyveres esemény a Rahó–Tiszaborkút útvonalon közlekedő gyorsvonat elleni alacsony támadás volt, melyet három vörös csillagos, egymotoros vadászgép – feltehetően I-16-os – hajtott végre, 1941. június 26-án 12⁴⁰-kor. A támadásnak egy halott és tizenkét sebesült áldozata lett.⁶⁰ Ezt követte a máig nem tisztázott felségjelű gépekkel 13⁰⁷-kor végrehajtott Kassa elleni bombatámadás, amit a légvédelmi figyelőőrsök a beázott telefonvonalak miatt előre jelezni és a légvédelmi

⁵³ Vkf. 1. o. napi helyzetjelentések, mikrofilm B/243. doboz, 227/2319/1988. 4–5. o.

⁵⁴ HL Kp-csop. III/a 37. o.

⁵⁵ A földrajzi nevek írásának fő forrása: Nyugat-Ukrajna úthálózati térképe, 1:600.000, Magyar Királyi Honvéd Térképészeti Intézet, 1942. II. 24. (Lelőhely: HIM – Hadtörténelmi Térképtár B XI C 105 jelzetten.)

⁵⁶ HL Kp-csop. II. 55. o.

⁵⁷ Vkf. 1. o. napi helyzetjelentések, mikrofilm B/243. doboz, 2319. 6. o.

⁵⁸ Kontz Sándor: A 8. határvadászdandár hadműveletei 1941. június 28 – július 9. *Magyar Katonai Szemle*, 1942/1. 3. o.

⁵⁹ Vkf. 1. o. napi helyzetjelentések, mikrofilm B/243. doboz, 2319. 7. o.

⁶⁰ *Pataky–Rozsos–Sárhidai: Légiháború Magyarország felett. I. k. Budapest, 1992. (A továbbiakban: LMF/1.) 60. o.*

ütegek műszaki hiba, valamint szolgálati mulasztás miatt megakadályozni nem tudtak.⁶¹ A bombák igazán jelentős kárt nem okoztak, de az embervesztés a légiriadó elmaradása miatt elég nagy volt: harmickét halott, hatvan súlyos és kétszázhusz könnyű sérült.⁶²

A bombázást végrehajtó gépek nemzetiségét tekintve számos elképzelés látott már napvilágot, az egyetlen ami közös ezekben a teóriákban az az, hogy mindegyik feltételezéseken alapul. Ha azonban figyelembe vesszük a vezérkar főnöke, Werth Henrik⁶³ 1941. júliusi állítólagos kijelentését, miszerint: „Nekem a kassai bombázás egyenesen jól jött”,⁶⁴ beláthatjuk, hogy a Szovjetunió elleni hadbalépés szempontjából valójában teljesen mellékes volt a bombázórepülők nemzetisége. Ami biztos: a katonai vezetés egyöntetűen szovjetnek minősítette a bombázókat. Bartha Károly honvédelmi miniszter, és Werth ilyen értelemben értesítették Horthyt, így kieszközölték a hadbalépéshez szükséges hozzájárulást mivel, ahogy Bárdossy 27-én a Képviselőházban fogalmazott: „[...]a támadások következtében Magyarország és Szovjet-Unió között a hadiállapot beállott.”⁶⁵

2. A gyorshadtest szervezete és mozgósítása

A gyorshadtestről, mint a majdan megalakuló Kárpát-csoport egyik fő szervezeti egységéről külön is szót kell ejtsünk, mivel az 1941. évi szovjet hadjárat harcainak zömét ez a hadtest vívta meg.

A magyar királyi I. gyorshadtest parancsnoksága a VIII. hadtesthez hasonlóan új felállítású volt. A gyorscsapatok⁶⁶ irányításának összefogására hozták létre 1939. március 1-jén, Szolnok, majd Budapest központtal. Alárendeltségébe a már korábban felállított 1. és 2. gépkocsizó, valamint ugyanilyen számú lovasdandárok tartoztak. Az 1. gépkocsizó dandár parancsnoksága Budapesten, a 2. gépkocsizó dandáré Munkácson, az 1. lovasdandáré Nyiregyházán, a 2. lovasdandáré Kecskeméten volt.

Felállításukkor a gyorshadtest csapatai tagadhatatlanul a magyar hadsereg legfejlettebb egységeinek minősültek, annak ellenére, hogy a korszerűségtől még így is messze álltak. Felszerelés tekintetében leginkább a közepes és nehéz harcokocsik hiánya éreztette hatását a későbbi harcokban, átütőerejét pedig jelentősen csökkentette a gépkocsizó, kerékpáros, és lovas csapatrészek különböző menetsebessége. A későbbiek során több fejlesztést és szervezeti átalakítást is végrehajtottak: a gépkocsizó dandárokat egy-egy felderítő, a lovasdandárokat egy-egy páncélos zászlóaljjal erősítették meg.⁶⁷ Távlati célként a lovas- és páncélos hadosztályokká való felfejlesztést jelölték ki. 1941. június 3-tól megkezdték a gépkocsizó dandárok 9. és 11. kerékpáros zászlóaljait harcokocsizóvá alakítani, de harcokcsi hiányában egyelőre csak két-két századot állítottak fel.⁶⁸

⁶¹ Erről bővebben lásd *Borsányi Julián*: Miért nem tudta 1941. június 26-án Kassa honi légvédelmi ütege megakadályozni a bombatámadást? *Új Honvédelmi Szemle*, 1991/10. 133. o.

⁶² LMF/I. 68. o.

⁶³ Werth Henrik (Rezsőháza, 1881. XII. 26 – Szovjetunió, 1952. V. 28.): gyalogsági tábornok, 1938. IX. 29 – 1941. IX. 4-ig a Honvéd Vezérkar főnöke.

⁶⁴ Idézi *Lakatos Géza*: Ahogyan én láttam. Budapest, 1992. 47. o.

⁶⁵ Idézi *Szakály*: i. m. 69. o.

⁶⁶ Gyorscsapatok: 1938-ban bevezetett új fegyvernemi elnevezés, a lovas, kerékpáros, gépkocsizó lövész és a páncélos alakulatok összevont megnevezésére.

⁶⁷ *Csima*: i. m. 358. o.

⁶⁸ *Lengyel Ferenc*: Az I. m. kir. Gyorshadtest hadműveletei a Szovjetunió elleni háborúban (1941. július 9 – november 15.). Budapest, é. n. 7. o.

A gyorscsapatok 1939-ben a két lovas- és a felállítás elején levő 1. gépkocsizó dandár részeivel segítették a VI. és a VII. hadtestet Kárpátalja visszacsatolásában, majd az észak-erdélyi bevonuláskor Székelyföld megszállását kapták feladatul, ekkor már Miklós Béla⁶⁹ tábornok parancsnoksága alatt. (Menetcéljaik elérését egyedül a gyorscsapatok teljesítették a kitűzött időre.) Első harci bevetésükre a délvidéki bevonuláskor került sor 1941-ben, a 3. hadsereg kötelékében, április 11-től május 6-ig.⁷⁰

A Szovjetunió elleni német támadás előkészítése során kapta a honvéd vezérkar azt az intézkedést az OKW-től, hogy a gyorshadtestet rendelje vissza békehelyőrségeire. (A 2. lovasdandárt továbbra is Újvidék környékén hagyták.) A június 27-re vonatkozó mozgósítási parancsig, mivel leszerelésükre nem került sor, a dandárok anyagi és személyzeti kiegészítésekkel, a felszerelés rendbehozatalával foglalkoztak, az idő szűkössége miatt inkább kevesebb, mint több sikerrel. A kivonuló hadrendben az I. gyorshadtest parancsnokság, az 1. és 2. gépkocsizó dandárok, az 1. lovasdandár és a közvetlen vonat- és csapatalakulatok szerepeltek.⁷¹

A parancs első mozgósítási napként 27-ét jelölte meg, a menetkészültséget 29-re kellett elérni. Az idő rövideje miatt nem volt csoda, ha minden igyekezet mellett később itt-ott hiányok mutatkoztak.⁷²

Az 1. gépkocsizó dandárnak Száldobos, Huszt, Felsőveresmart, a 2. gépkocsizó dandárnak Tiszaborkút, Visóvölgy és az 1. lovasdandárnak Técső, Máramarosziget lett kijelölve felvonulási körzetként. Reális esélye a beérkezésre valójában csak a kassai központú 2. gépkocsizó dandárnak volt, mivel egységei zömmel Kassán, Ungváron és Munkácson állomásoztak.⁷³ A gyorshadtest csapatai a felvonulás időigényessége miatt csak fokozatosan, július 1. után kapcsolódtak be a harcokba.

Harctevékenység 1941. VI. 28 – VII. 08. között

1. A határ átlépése (harcok VI. 28-tól 30-ig)

A kassai bombázás következtében június 26-án mozgósítási parancsot kaptak a gyorsadtest békehelyőrségen levő alakulatai. 27-re utasítást adtak a VIII. és X. közelfelderítő repülő századnak megtorló légitámadás vérehajtására az Oponyec, Sztaroska, Klausze, Viszkoro, Oporzset, valamint a Jablonyica, Tatarov, Kituluroka, Kukul által határolt területek ellen.

A hadiállapot elrendelésével kapcsolatos intézkedéseket június 27-én adta ki Szombathelyi altábornagy: „A határról visszavonuló ellenséget követni kell. A hadtest a Felső-Tisza völgyében egy erősebb csapatot von össze. Addig is míg a felvonuló gyorsadtest beérkezik, a jelenleg rendelkezésre álló erőkkel követi az ellenséget. Ezért a 8. határavadászdandár nyugati szárnyán álló 26. és 11. határavadász-zászlóaljbat vasúti szállí-

⁶⁹ Miklós Béla (Budapest, 1890. VI. 11– Budapest, 1948. XI. 21.): 1939. XI. 1-től tábornok, 1940. III. 1 – 1941. VIII. 1-jéig az I. gyorshadtest megbízott parancsnoka, majd 1941. VIII. 1 – 1942. II. 1-jéig az I. gyorshadtest parancsnoka.

⁷⁰ MMV 78. hasáb, 134. hasáb, 211. hasáb.

⁷¹ Tájékoztató, 2. o. Részletesen lásd a mellékletben.

⁷² HL Kp-csop. II./5. 1. o.

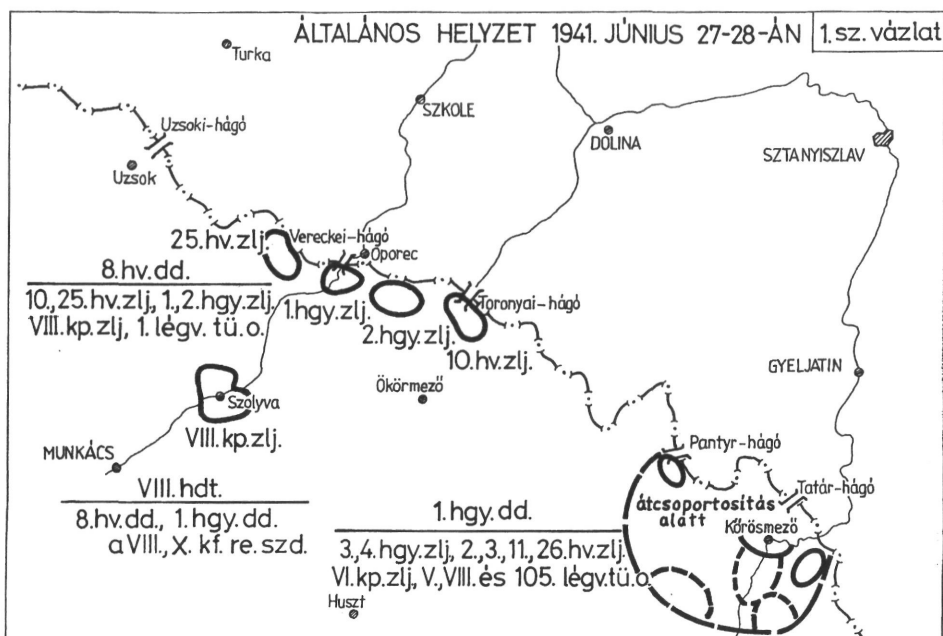
⁷³ Uo.

tással átvonja az 1. hegyidandárhoz Kőrösmezőre. A felderítést be kell vezetni mindazonk a helyeken, ahol az orosz helyőrségek elhagyták helyeiket.”⁷⁴

A 8. határvadász- és az 1. hegyidandár az ellenség követésére lett utasítva, azzal a meghagyással, hogy a gyengébb egységeket megtámadhatja, de a védelemre berendezkedett nagyobb erőket csak felderíti, és legfeljebb akkor támadja meg, ha átkarolásra lehetőség nyílik. Az óvatosság érthető volt, hiszen a felderítés szerint a két előrenyomuló dandárral szemben jelentős túlerő, körülbelül 8 szovjet hadosztály állt.⁷⁵

A 8. határvadászdandár felkészült a támadásra. A 11. határvadász-zászlóalj felderítése szerint a szovjet csapatok a nap során kiűritették Szjankit és a környező állásokat. Járőreikre a szovjetek rálóttak.⁷⁶

Az átirányítások miatt az alárendeltségi viszonyok megváltoztak: A 8. határvadászdandár alá ezentúl az 1., 2. hegyi, a 10., 25. határvadász-, a VIII. kerékpáros zászlóalj, és az 1. légvédelmi tüzérosztály tartoztak, az 1. hegyidandár alá pedig a 3., 4., hegyi, a 2., 3., 11., 26. határvadász-, a VI. kerékpáros zászlóaljak és az V., VIII. és 105. légvédelmi tüzérosztályok.⁷⁷ (Lásd az 1. számú vázlatot).⁷⁸

A gyorshadtest, mint említettük ezen a napon kezdte meg mozgósítását. Ez azonban az elvártnál lassabban történt, gépkocsikkal való gyenge ellátottsága miatt. A helyzeten

⁷⁴ HL Kp-csop. I/1. 56. o.

⁷⁵ Uo. 57. o.

⁷⁶ Vkf. I. o. napi helyzetjelentések, mikrofilm B/243. doboz, 2319. 19. o.

⁷⁷ HL Kp-csop. III/b, 1. o.

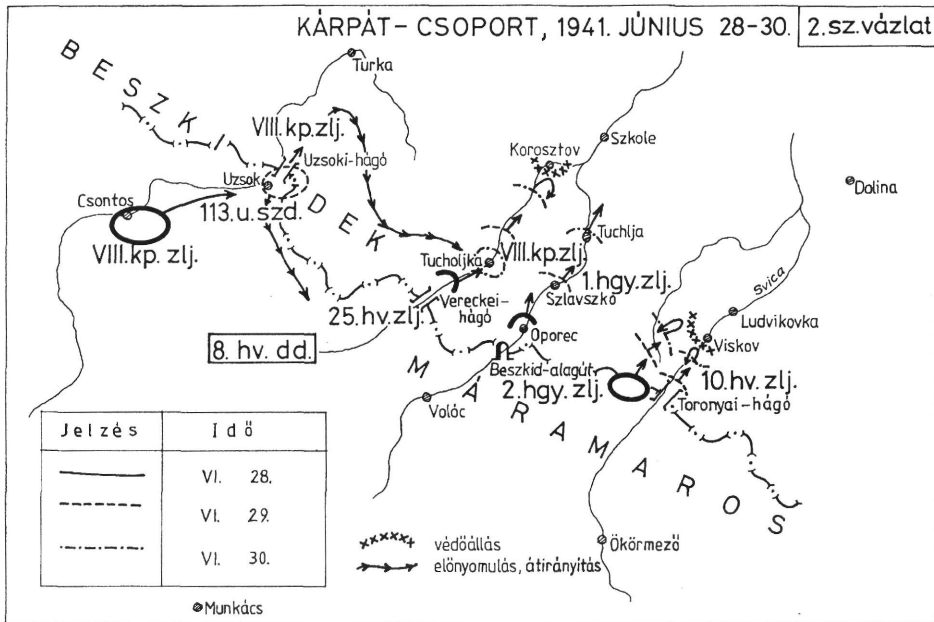
⁷⁸ A vázlatok alapjául Lengyel Ferenc: A Kárpát-csoport hadművelete 1941. június 28 – július 8. c. jegyzet vázlatai szolgáltak.

javítandó, a gyorshadtest gépkocsiigényét a hadműveletben részt nem vevő hadtestek készletéből egészítették ki a vezérkari főnök utasítására.⁷⁹

A légerő VIII. és X. közfeldերítő századának a kassai incidens miatt elrendelt megtorló légitámadása a 2/3. vadászszázad támogatása mellett zajlott le. Eredményesen támadták Sztanyiszlav, Oporoc, Lavocsnye, Rozanka, Jelenkovata katonai célpontjait, repülőtereket, laktanyákat. Több találatot értek el a pályaudvarokon gőz alatt álló szerelvények ellen.⁸⁰

Június 28.: (A június 28-30-i előrenyomulást lásd a 2. számú vázlaton.)

Egyelőre csak a 8. határvadászdandár mintegy 70 km-es szakaszán kezdődött meg a harctevékenység. A dandár csapatai közül három zászlóalj átnyomult a határon. A 25. határvadász-zászlóalj előtti területet felderítése üresnek jelezte, a szovjetek kitértek a támadás elől. Így a zászlóalj a Vereckei-hágón át késő délutánig előrenyomult Klimiecig, felderített Tuchjáig.⁸¹ Tűzharcban megfutamítottak egy kisebb szovjet utóvédet. A harcban két magyar katona hősi halált halt. A keleti hadjárat első halottai így e zászlóalj katonái, Tóvizi Sándor őrvezető és Torzsás József honvéd voltak.⁸²

Az 1. hegyi zászlóalj a Beszkid-alagút rombolásának megakadályozására már korábban felkészült, így meglepetésszerűen el tudták foglalni azt a szovjettektől, még a robbantás előtt. A zöm az Opor völgyében nyomult előre a délután folyamán, elővédje Oporocnál akadt el a szovjetek védelmében.

⁷⁹ HL Kp-csoport. I/1. 62. o.

⁸⁰ Vkf. I. o. napi helyzetjelentések, mikrofilm B/243. doboz, 2319. 23. o.

⁸¹ Uo. 30. o.

⁸² HL Kp-csoport. I/1. 59. o.

A 10. határvasdász-zászlóalj előtt is visszavonult az ellenség, így megkíséreltek előrenyomulni a Toronyai-hágón keresztül, de a műszaki záruk és a Viskovnál védőállást foglaló szovjetek a jelentősebb előretörést egyelőre megakadályozták.⁸³

A 8. határvasdász dandár támadó zászlóaljainak sávjában észlelt műszaki záruk és aknamezők általános jelenség voltak a Kárpátokon való áttörés során. Ahogy a dandár története fogalmaz: „Az előrenyomulásnál a szovjet csapatok által az egész határsávban tömegesen alkalmazott útzáruk, aknák, híd és úttestrombolások miatt igen fontos feladat hárult a kezdetektől fogva a magyar utászokra és árkászokra.”⁸⁴ A támadó dandárok szerencséjére azonban a szovjet egységek nem eléggé használták ki a rombolásokban és úttorlaszokban rejlő lehetőségeket, vélhetőleg a visszavonulás nagy sietve történt végrehajtása miatt.⁸⁵ Így a rendelkezésre álló műszaki erők a 8. határvasdász dandárnál általában elegendőnek bizonyultak az utak megtisztítására, helyreállítására.

A 2. hegyi zászlóalj a nap folyamán a Csorna Repa és Határvölgy köré gyülekezett a későbbi támadáshoz.

A VIII. kerékpáros zászlóalj 90 km-es menet után elérte Csontos községet. Mivel közvetlenül nem rendelkezett, így a dandárparancsnok egy géppuskás századot és egy árkászszakaszt utalt ki számukra.⁸⁶

A dandárparancsnok harcálláspontját Volóóra helyezte át.⁸⁷ A Kárpát-csoport parancsnoka ide rendelte dandártartalékként az 5. gépkocsizó zászlóaljat egy esetleges szovjet visszacsapástól tartva.⁸⁸

Az 1. hegyidandár csapatai egyelőre a Felső-Tisza völgyében gyülekeztek a később indítandó támadáshoz.⁸⁹ A dandárral szemben a szovjetek állásaikat továbbra is megszállva tartották. Körösmezővel szemben 58 harckocsit 60 golyószórót és körülbelül 1200 katonát figyeltek meg. A 3/3. határvasdászszázad tűzharcot vívott egy szovjet csoporttal.⁹⁰

A gyorshadtest 1. lovasdandárának a tervek szerint július 1-jén kellett volna elérnie a menetkészültséget. A hadtestparancsnokság a leggyorsabban összevonható 2. gépkocsizó dandárt Verecke mögé szándékozott irányítani, hogy ne egy úton keljen majd át az egész gyorshadtest.⁹¹ A légvédelem megerősítésére három légvédelmi gépágyús üteg kiutalását kérték a vezérkari főnöktől.

Június 29.:

A 8. határvasdász dandár csapatai folytatták előretörésüket: A 25. határvasdász-zászlóalj előrehaladását műszaki záruk és rombolások egyaránt gátolták, de ezeket leküzdve csak gyenge utóvédekkel találkoztak, amiket repeszgránátok tüzevel hamar elűztek. A zászlóalj estére Hutáig jutott el, és helyzetéből adódóan felmerült a lehetőség, hogy amennyiben a következő napon eléri az Opor és az Orava összefolyását Szkole előtt, elvághatják az 1. hegyidandár elől az Opor völgyében viszhúzódó ellenséges alakulatok útját.⁹²

⁸³ HL Kp-csop. I/1. 65. o.

⁸⁴ HL Kp-csop. II/2. 5. o.

⁸⁵ *Kontz*: i. m. 28. o.

⁸⁶ *Lengyel*: i. m. 46. o.

⁸⁷ *Kontz*: i. m. 7. o.

⁸⁸ Vkf. 1. o. napi helyzetjelentések, mikrofilm B/243. doboz, 2319. 30. o.

⁸⁹ HL Kp-csop. I/1, 61. o.

⁹⁰ Vkf. 1. o. napi helyzetjelentések, mikrofilm B/243. doboz, 2319. 30. o.

⁹¹ Uo.

⁹² *Kontz*: i. m. 10. o.

Az 1. hegyi zászlóalj útjában csak gyenge utóvédek álltak, de az úton végrehajtott rombolások és műszaki záruk késleltették az előrehaladást, ezért a zászlóalj alá rendelték a 153. kerékpáros utászszázadot. A szovjetek visszahúzódása miatt estig a zöm Szlavszkoig jutott el.

A 2. hegyi zászlóalj mint a dandár tartaléka indult el, de a nap folyamán a többi egységgel való összeköttetése megszűnt. (Ennek oka az volt, hogy nem vitték magukkal a rádiót.) Zharitól délre egy-két ezred erejű utóvéd oldalazó tüzébe kerültek. Mivel arra számítottak, hogy az ellenség visszahúzódik, így a zászlóalj beásta magát.

A 10. határvadász-zászlóalj helyzete Viskovnál, a Svica-patak völgyét lezáró erős ellenséges utóvéddel szemben nem változott, várták azok visszahúzódását.⁹³

A VIII. kerékpáros zászlóalj Uzsook körletbe ért. Fel kellett készülnie a 30-án Szjankiról indítandó támadásra. Feladatuk volt a német 17. hadsereg szomszédos LII. hadtestével felvenni az összeköttetést.

A hadtestparancsnokság alárendelte a dandárnak a 24. tüzérosztályt, ez azonban csak békeállományra volt feltöltve.⁹⁴ Két útege az 1. hegyi, egy útege pedig a 10. határvadász-zászlóaljhoz került beosztásra.⁹⁵

Az 1. hegyidandár helyzete a nap folyamán változatlan maradt, folytatta a támadó csoportosítás kialakítását, és a hadtestparancsnok utasítására felkészült egy esetleges ellenséges betörés elhárítására. A 2. határvadász-zászlóalj felderítő járőre átlépte a határt. A nagy ködben végrehajtott felderítés során sem ellenséggel, sem műszaki zárással nem találkozott.

Ezzel szemben a 3. határvadász-zászlóalj mind a hat kiküldött felderítő csoportját tűz alá vették a szovjetek. Ugyanígy tüzet kapott a 4. hegyi zászlóaljnak a határ oldalán portyázó járőre, Királymezőnél.⁹⁶ A szovjetek a várható magyar áttörés megakadályozása érdekében saját oldalukon felrobbantották a dandár előtt a Kőrösmező–Voronyenka vasút alagútját.⁹⁷

A légi felderítés szerint Szkoléról, Dolináról, Sztrijről körülbelül három gyaloghadosztály, és harckocsi dandár, egy-két lovasezred és egy motorizált dandár vonult vissza.⁹⁸

Délután a légierők parancsnoksága utasítást adott az 1. repülődandár-parancsnokság megalakulására és Beregszászra való kitelepülésére.⁹⁹ A 3/5. bombázószázad és a 4/II. bombázóosztály a 2/3. és a 2/4. vadászrepülő századok fedezete alatt megtorló támadást intézett Sztrij ellen, a június 27-én Nagybánya ellen végrehajtott szovjet bombázás miatt.¹⁰⁰

A gyorshadtest felvonulása eközben folyamatban volt. A 2. gépkocsizó dandár még várta a bevonulókat, mert azok többnyire a Dunántúlról jöttek. A felvonulás meggyorsítására a VIII. hadtest parancsnoksága azonnal elindította a dandár tüzéségét és a 4. gépkocsizó zászlóaljat Kassáról, valamint az 1. lovasdandár tüzéségét is a hegyidandár támogatására.¹⁰¹ Ezen kívül utasítást adott a 2. gépkocsizó és az 1. lovasdandárnak a 30-i

⁹³ Vkf. 1. o. napi helyzetjelentések, mikrofilm B/243. doboz, 2319. 36. o.

⁹⁴ HL Kp-csop. III/a. 103. o.

⁹⁵ Kontz: i. m. 10. o.

⁹⁶ Vkf. 1. o. napi helyzetjelentések, mikrofilm B/243. doboz, 2319. 37. o.

⁹⁷ HL Kp-csop. I/3. 25. o.

⁹⁸ HL Kp-csop. I/1. 63. o.

⁹⁹ HL Kp-csop. III/a. 81. o.

¹⁰⁰ HL Kp-csop. I/1. 13. o.

¹⁰¹ Uo. 74. o.

elindulásra, az „M” állomány elérésére való tekintet nélkül.¹⁰² Az 1. gépkocsizó dandár ekkor még Budapesten gyülekezett.¹⁰³

2. A Kárpát-csoport megalakulása, a támadás előkészítése

A hadtesthez 29-én 19 órakor érkezett meg a Vkf. 1217./M. 1. Vkf-1941. számú „Intézkedés a gyorshadtest és egyéb közvetlen alakulatok felvonultatására”. A parancs szerint a VIII. hadtest parancsnoksága június 30-tól mint a vezérkari főnöknek közvetlenül alárendelt „Kárpát-csoport parancsnokság” működik, a hadtestparancsnok, Szombathelyi Ferenc altábornagy parancsnoksága alatt.¹⁰⁴

A csoport 1941-es felállítása nem minden előzmény nélkül történt, hiszen 1939-ben, a Kárpátalja visszacsatolásával kapcsolatos hadműveletek, illetve a megszállás koordinálására a kassai VIII. hadtest parancsnoksága irányításával az 1. és 2. lovas-, a 2. gépkocsizó dandárokból, a 24. gyalogezredből és a hadtest területén állomásozó kerékpáros, valamint határ vadász-zászlóaljkból létrehozták a Kárpát-csoport parancsnokságot. A hadműveletek ekkor március 14-től 24-ig tartottak, a csoport parancsnoka Szombathelyi Ferenc volt.¹⁰⁵

A Kárpát-csoport 1941-es újjáalakítása során a VIII. hadtest törzséből és annak közvetlen csapat- és vonatalakulataiból, illetve a határőrizetet ellátó 8. határ vadász- és 1. hegyidandárokból állt fel, valamint alárendeltségébe utalták még a gyorshadtest három dandárát (1., 2. gépkocsizó és az 1. lovasdandár) is. Ezekon kívül erősítésül megkapták még a 101. légvédelmi tüzérparancsnokságot és a 2. lovasdandár 15. és 16. kerékpáros zászlóaljait.¹⁰⁶ Felvonultak még: a 151. gépkocsizó hadihíd parancsnokság Beregszászra, a 101. híradó-szerelő oszlop Munkácsra, a 152. gépkocsizó utász zászlóalj Csapra, és a 106. hírközpont és távbeszélő üzemszázad Munkácsra. Erősítésképpen a gyorshadtestnek alárendelték a 2. páncélos zászlóaljat, mint hadtestközvetlent, és az I. gépvontatású légvédelmi tüzérosztályt.¹⁰⁷ A Kárpát-csoport és az alárendelt gyorshadtest-részek összesen 3355 tiszttel, 89760 fő legénységgel, 21265 lóval, 3308 országos járművel, és 5858 gépjárművel vonultak fel.¹⁰⁸

A csoport feladata a Szovjetunió elleni hadműveleteken belül a német hadműveleti terv azon hiányosságának a kiküszöbölése volt, melyről már korábban szó esett. Nevezetesen, a sávjától északra levő 17. és a déli 11. német hadseregek közti ür betöltése és azok oldalbiztosítása, valamint a Dnyeszter-folyó hídjainak birtokbavétele. Ezeket a hadműveleti célokat a július 1-jére elrendelt támadás volt hivatott elérni. A hadvezetés a német 17. hadsereg előretörése miatt a szovjet csapatok Kárpát-csoport előtti visszavonulására számított, ugyanakkor az utóvédek ellentámadásaival is számoltak.¹⁰⁹

A parancsnokok 30-án délelőtt a hadtestparancsnokságon értekezletet tartottak a támadással kapcsolatos teendőkről. A megbeszélés során élénk vita bontakozott ki a had-

¹⁰² HL Kp-csop. III/b 4-6. o.

¹⁰³ HL Kp-csop. II/5. 5. o.

¹⁰⁴ HL Kp-csop. I/1. 62. o.

¹⁰⁵ MMVL 211. hasáb.

¹⁰⁶ HL Kp-csop. I/1. 91. o.

¹⁰⁷ Uo. 80-81. o.

¹⁰⁸ Tájékoztató, 3. o.

¹⁰⁹ HL Kp-csop. I/1. 89. o.

műveleti felvonulás mikéntjéről. Rakovszky György tábornok, a 8. határvadász dandár parancsnoka javasolta, hogy a gyorshadtest egésze ne a Tatár-hágón keresztül legyen bevetve, mert a rombolások miatt nagyon lelassul majd az előrenyomulás. Az átkelő dandárok közül csak az első fog tudni időben kibontakozni, a többi mögötte fog tolongani. Ezen kívül kifejtette, hogy négy hadműveleti egységet (a gyorshadtest három dandárát és az 1. hegyidandárt) egy ilyen szűk hegyi útra zsúfolni igen kockázatos, mivel egy szovjet ellentámadás esetén lehetőségük sincs a védekezéshez való felfejlődésre. Javasolta a 2. gépkocsizó dandár Viskovi-hágón át való bevetését, mert az a Dolinára kijutva elvághatná a Tatár-hágó túloldalán visszavonuló ellenség útját. A felvázolt elképzelés egybevágott Szombathelyi parancsnok tervével, aki már június 28-án lépést kívánt tenni a 2. gépkocsizó dandár eltolására Vereckére, de a Kárpát-csoport parancsnokság vezérkarfőnöke, Álgya-Papp Zoltán¹¹⁰ vezérőrnagy és a megbeszélésre időközben megérkező Himer vezérőrnagy ragaszkodtak a gyorshadtest és az 1. hegyidandár Tatár-hágón való átréселéséhez.¹¹¹ Ez a döntés a későbbiekben komoly gondot okozott a kivonult csapatok ellátásában, és mint várható volt a szovjet visszavonulás kellő iramú üldözését is lehetetlenné tette.

Mivel a hadművelet során a német csapatokkal szorosán együtt kellett működni, ezért sor került a német magasabb parancsnokságokra magyar összekötő tisztek beosztására. A Dél Hadseregcsoporthoz Németh József¹¹² tábornok, a német 11. hadsereghez Baitz Oszkár¹¹³ ezredes, a német 17. hadsereghez Makray Sándor¹¹⁴ alezredes és a német 4. légitámadóhoz Szentnémedy Ferenc¹¹⁵ ezredes lettek beosztva.¹¹⁶

3. A Kárpát-csoport harcái (VI. 30 – VII. 08.)

Június 30.:

A Kárpát-csoport első hadműveleti napján csak a 8. határvadász dandár arcvonalán voltak harcok.

A 10. határvadász-zászlóalj újra Viskovra támadott, és ezúttal komoly veszteségeket (tisztek 32%, legénység 36%) szenvedett,¹¹⁷ mivel a zászlóaljparancsnok a felderítés eredményét félreértékelve támadásra indította egységét, így az belerohant a szovjet utóvéd tüzérségi és aknavető tüzebe. Rakovszky György a támadást leállította, a zászlóaljat védekezésre utasította.¹¹⁸ A szovjet utóvéd nagy mélységben tagoltan, igen nagy tüzerővel állta útját a zászlóaljnak, ezért a magyar egységek hátrébb húzódtak.¹¹⁹

¹¹⁰ Álgya-Pap Zoltán (Budapest, 1895. III. 18 – Hága, 1987. X. 16.): 1939. V. 1-jétől vezérőrnagy, 1939. I. 15 – 1941. VIII. 1-jéig a VIII. hadtest vezérkari főnöke, 1941. VI. 28 – 1941. VIII. 1-jéig a Kárpát-csoport vezérkari főnöke.

¹¹¹ HL Kp-csop. I/3. 26–27. o. és III/a. 85–86. o.

¹¹² Németh József (Dunaföldvár, 1888. XI. 24 – Csobánka, 1964. IX. 6.): 1940. VII. 1-jétől tábornok, 1941. VI – 1941. IX. hóig összekötő tisztt a német Dél Hadseregcsoporthoz.

¹¹³ Baitz Oszkár (Budapest, 1893. X. 22. – Budapest, 1958. XII. 20.): 1939. V. 1-jétől ezredes, 1941. VI – 1941. VII. hóig összekötő tisztt a német 11. hadseregben.

¹¹⁴ Makray Sándor (Dunakeszi, 1898. VI. 10 – München, 1968. XII. 24.): 1939. XI. 1-jétől alezredes, 1941. VI. 30 – 1941. IX. 24-ig összekötő tisztt a német 17. hadseregben, 1941. VIII. 1-jétől (?) a Honvéd Vezérkar főnökének szárnysegédje.

¹¹⁵ Szentnémedy Ferenc (Orsova, 1896. XI. 12. – n. a.): 1939. XI. 1-jétől ezredes, 1940. IX. 1 – 1941. VIII. 1-jéig a légierő parancsnokság beosztott törzstisztje.

¹¹⁶ HL Kp-csop. I/3. 21. o.

¹¹⁷ Vkf. I. o. napi helyzetjelentések, mikrofilm B/243. doboz, 2319. 46. o.

¹¹⁸ HL Kp-csop. II/2. 7. o.

¹¹⁹ HL Hp-csop. I/1. 67. o.

A 2. hegyi zászlóalj tehermentesítő támadást indított a 10. határvadász-zászlóalj érdekében, de előosztaga csak Szlobodáig jutott. Itt az osztag a viszkovi védőállás folytatásában levő túlerejű szovjet egységekbe ütközött, így a 10. határvadász-zászlóalj jobbszárnyához csatlakozva védelembe helyezkedtek. A szovjet erődvonal Behonka 1339 magassági pont, Horodisce 1377 magassági pont és Tomnatik 1204 magassági pontok között húzódott.¹²⁰ A zászlóaljak az utánpótlási útvonal igen rossz állapota miatt légi úton igényelték lőszert és élelmiszert.¹²¹

Az 1. hegyi zászlóaljnak sikerült a nap során a legmesszebb előretörnie. Mivel ellenség nem állta útját, így az Opor völgyében estig elérték Tuchlóját. Másnapi feladatuk Szkole elfoglalása volt.

A 25. határvadász-zászlóalj támadási feladatát, az Opor és Orava összefolyásának elérését a szovjet erők elvágására, nem tudta megvalósítani, mivel szovjet védővonalba ütközött. Elővédjét Korosztovnál mindenholnan tűz alá vették, és a zömig visszavetették. A szovjet ellentámadást csak a zászlóalj főerői tudták megállítani.¹²² Az elővéd nagy veszteségeit az okozta, hogy annak parancsnoka nem küldött ki felderítő osztagot, így az egész alakulat belefutott a szovjet utóvédbe.¹²³

A VIII. kerékpáros zászlóalj beérkezett Tucholjkára. A zászlóalj kerékpár és gépkocsi anyaga – főleg azok abroncsai – már ettől a felvonulástól úgy leromlottak, hogy másnapra pihenőt kaptak a javítások elvégzésére. A 8. határvadászdandár parancsnoksága Volóóra helyezte át harcálláspontját.¹²⁴

A gyorshadtest csapatai közül az 1. gépkocsizó dandár 18 órakor indult el Budapestről négy lépcsőben, és Csap–Beregszász–Huszta területére értek el, mintegy 250 km megtételével. A 2. gépkocsizó dandár egyes részei elérték a Tisza felső völgyét. 5. gépkocsizó zászlóalja Volócnál, 6. gépkocsizó zászlóalja és a 2/4. gépvontatású tarackos tüzérsztyálya Munkácsnál voltak. Az 1. lovasdandár még szintén felvonulásban volt, egyes részeivel Nagybocksó környékén.¹²⁵

Az 1. hegyidandár a támadáshoz csoportosított át. A balszárnyon a 3., a jobbszárnyon a 26. határvadász-zászlóalj helyezkedett el, mögöttük tartalékban a VI. kerékpáros zászlóalj várakozott. A csapatmozgásokhoz a szovjetek váratlan világitással szolgáltak, mivel felgyújtották a vorochtai és a tatarovi fűrésztelepeket.¹²⁶ A 2. hegyi zászlóalj megszállta Pietrosz 2020 háromszögelési pontot.¹²⁷

A Kárpát-csoport parancsnoksága Husztra települt, ahol működését 21 órakor kezdte meg. A VII. közelfelderítő század és a gyorshadtest-parancsnokság Aknaszlatinára települt. A 101. számú páncélvonatszázad beérkezett Csapra.¹²⁸

A július 1-jén megindítandó támadást részleteiben a Kárpát-csoport parancsnokság 277./ vkf. hdt. I. a. 41. VI. 30. számú intézkedése szabályozta. Ennek lényege: az ellenség visszavonulását a Kárpát-csoport támadással követi, súllyal Kőrösmező területéről. A támadás célja Gyeljatinton keresztül Sztanyiszlavot és Kolomiját minél előbb elérni.

¹²⁰ Vkf. I. o. napi helyzetjelentések, mikrofilm B/243. doboz, 2319. 46. o.

¹²¹ HL Kp-csop. III/a. 86. o.

¹²² HL Kp-csop. I/1. 60. o.

¹²³ *Kontz.*: i. m. 13. o.

¹²⁴ Uo.

¹²⁵ HL Kp-csop. II/5. 6. o.

¹²⁶ Uo.

¹²⁷ HL Kp-csop. III/b. 8. o.

¹²⁸ Vkf. I. o. napi helyzetjelentések, mikrofilm B/243. doboz, 2319. 47. o.

A támadási feladatok végrehajtására különböző alegységekből csoportokat állítottak fel. Ezek feladatai részletesen:

– Felkl-csoport: (2., 3., 11., 26. határ vadász-, 3., 4. hegyi, VI. kerékpáros zászlóalj, és az 1. hegyidandár-közvetlenek, parancsnok: Felkl Jenő tábornok) támad a Tarack völgyében zömmel Kőrösmezőn át, Jablonycára, cél: Mikulicsin. Két zászlóaljjal támad a Hoverla-magaslatról a Prut völgyében észak felé, a zöm elősegítésére biztosít a Csorna Hora magaslaton, és kelet felé zárja a Tisza-völgyet. Támogatásul a 2. gépkocsizó és az 1. lovasdandár tüzérsége erőltetett menetben előrevonul Kőrösmezőre.

– Rakovszky-csoport – 8. határ vadász dandár: (10., 25. határ vadász-, 1., 2. hegyi és VIII. kerékpáros zászlóalj, parancsnok: Rakovszky György tábornok) Feladata: Tiszovica, Sztarij-Muzum vonalát érje el.

– 2. gépkocsizó dandár: 1-jére érjen be Kőrösmezőre, légvédelmével biztosítsa a felvonulási körzetet.¹²⁹

A Kárpát-csoport és a szomszédos hadseregek sávhatáiraiként a jobb oldalon Kuti, Sznyatin, Mjelnycia és Kamenyec-Podolszki vonala, a bal oldalon az Uzsoki szoros, Szkole, Kalus, Bucsacs vonal lett kijelölve. A két csoport közti sávhatár a Pantyr-hágó, Nadvorna, Jezierzany vonala volt.¹³⁰

A támadást a bombázóosztály támogatta reggel 7 órától. A földi erők támadása 7⁴⁵-kor kezdődött. A meginduláskor tehát a gyorshadtest egésze még nem kapott szerepet, az áttörés feladata az 1. hegyi és a 8. határ vadász dandárokra hárult.

A támadás elrendelése a végrehajtásra kijelölt csapatokat nem teljes felkészültségükben és eléggé váratlanul érte. Ahogy a harcba csak később bekapcsolódó, de már felvonulásban levő gyorshadtest naplója fogalmaz: „A Kárpát csoport VII. 1. támadása pedig teljes lerohanás jellegű rögtönzés volt, ahol nem lehetett sem várni, sem sokat okoskodni.”¹³¹

A kiadott intézkedések a gyorshadtest csapataitól rendkívüli menetteljesítményeket követeltek meg, ráadásul július 1-jére be sem tudták fejezni a mozgósítást. A 2. gépkocsizó dandár beérkezett századainál a békeállományú létszámot csak 15-20 fővel haladták meg.¹³²

Anyagi tekintetben a vezérkari főnök szabad kézzel ruházta fel a Szombathelyit, és feloldotta minden előírásbeli megkötés alól. Erre nagy szükség is volt a hiányok gyors pótlása miatt. A felkészületlenséget jellemzi, hogy a támadás megindítása előtt a VIII. hadtest semmiféle egészségügyi felkészültséggel nem rendelkezett, olyannyira, hogy még sebesültszállító típusgépkocsija sem volt.¹³³ Legkorábban a 24. egészségügyi oszlop érkezett be 30-án, de az is csak egy-két nap múlva tudta megkezdeni működését.¹³⁴

Ezen a napon eleredt az eső, ami több napon keresztül kisebb szünetekkel, változó erősséggel esett, tovább súlyosbítva a közlekedési helyzetet. A legnagyobb gondot az okozta, hogy a megáradt, gyorsfolyású hegyi patakok rendre elsodorták a szükséghidakat.

Július 1.:

Északon a Rakovszky-csoport fő szándéka a viskovi erődvonalon levő túlerejű szovjet csapatok kivétele volt. Ez a német hadműveletekhez annyiban kapcsolódott, hogy itt

¹²⁹ Kontz.: i. m. 10–11. o.

¹³⁰ HL Kp-csop. III/b. 12–13. o.

¹³¹ HL Kp-csop. I/3. 28. o.

¹³² Vkf. I. o. napi helyzetjelentések, mikrofilm B/243. doboz, 2319. 47. o.

¹³³ Uo. 29. o.

¹³⁴ HL Kp-csop. I/1. 92. o.

az ellenség lekötésével jobb esélyeket biztosítottak a német 17. hadsereg csapatainak az észak felé visszavonuló szovjet erők elvágására.¹³⁵

A csoport jobb oldalán levő 10. határvadász- és 2. hegyi zászlóalj járórvállalkozásokat hajtott végre a szovjetek mögött. Többre erejükből nem futotta, mivel lőszerutánpótlásuk elakadt, és a szovjet védővonalakban Viskov és Jenecov között igen erős egységek álltak szemben.¹³⁶

A csoport bal szárnyán levő 25. határvadász-zászlóalj felderítői észak felől túljutottak az Opor és Orava összefolyásán egészen Korcsinig. A zöm az összefolyásnál találkozott az 1. hegyi zászlóaljjal, és így kétoldalról körbefogva, sikerült egy nagyobb elleneséges csoportosulást felszámolniuk, valamint komolyabb zsákmányt ejteniük. A dandárparancsnok utasítására a zászlóalj 14 óra után benyomultak Szkoléra, ahol több mint tíz feltöltött raktárt vettek kézbe, főleg ruhanemükkel és élelmiszerekkel megrakva. A felderítők után nyomulva Tiszovicánál, valamint Korcsinnál elfoglalták a Stryj átjáróit.¹³⁷ A VIII. kerékpáros zászlóalj nap közben pihent, majd az előbbieket után bevonult Szkoléra.¹³⁸

Az 1. hegyidandár és alárendelt csapatai támadásához az alegységekből több csoportot alkottak. Az első kettő feladata az áttörés, a többié ennek biztosítása volt. Az előretörtést a 2. gépkocsizó dandár előrevont utászai segítették.

– Kögler-csoport (3., 26. határvadász-, VI. kerékpáros zászlóalj, másfél páncéltörő század, hat tüzéruteg és egy-egy utász- és árkászszakasz, parancsnok: Kögler Jenő¹³⁹ ezredes): Célja Jablonyica-Siensuk vonal elérése volt.

– Bárdossy-csoport (3. hegyi zászlóalj egy százada, 1. hegyi huszárszázad, és egy páncéltörő szakasz, parancsnok: Bárdossy Aladár¹⁴⁰ alezredes): Feladata volt a Kögler-csoporttól délre fedezni. Ennek értelmében a 3. hegyi zászlóalj százada a vorochtai vasútvonal mentén nyomult előre a településig, ahol egy üteggel biztosító állást foglalt. A felderítést végző 1. hegyi huszárszázad Tatarovig jutott el.

Az 1. hegyidandár és a VIII. hadtest többi alakulatai mögöttük sorakoztak fel. Két kisebb csoport oldalbiztosító feladatot kapott:

– Magda, másképp Pietrosi-csoport (2., 11. határvadász-zászlóalj, parancsnok: Magda Elek¹⁴¹ alezredes): Eredeti területükön, a Hoverlán biztosították a határt.

– Bogdáni-csoport (3/3. hegyi század, parancsnok: Bartal Béla¹⁴² főhadnagy): zárta a Tisza-völgyet.¹⁴³

A támadás nagyobb ellenállásba seholy ütközött, mivel a szovjet csapatok éjjel visszavonultak. Szombathelyi úgy döntött, a fő támadási irányban a gyorsadtest pa-

¹³⁵ HL Kp-csop. I/1. 97. o.

¹³⁶ Vkf. I. o. napi helyzetjelentések, mikrofilm B/243. doboz, 2319. 58. o.

¹³⁷ Uo. 59. o.

¹³⁸ Uo. 122. o.

¹³⁹ Kögler Jenő (1891. XII. 21. ? – ?): ezredes, 1941. VII. 1 – 1941. VII. 8-ig az 1. hegyidandár harcscsoportjának parancsnoka.

¹⁴⁰ Bárdossy Aladár (Szombathely, 1894. III. 19. – ?): alezredes, 1939. X. 1 – 1942. V. 1-jéig az 1. hegyi huszárszázad parancsnoka.

¹⁴¹ Magda Elek (Bikal, 1895. III. 28. – ?): alezredes, 1939. I. 23- 1942. X. 1-jéig a 11. határvadász-zászlóalj parancsnoka.

¹⁴² Bartal Béla (Sziszek, 1912. VII. 4– Budapest, 1952. II. 6.): főhadnagy, 1940. VI. 8 – 1942. IX. 31-ig a 3. hegyi zászlóalj parancsnoka. (Az adatokért Illésfalvi Péternek tartozom köszönettel.)

¹⁴³ HL Kp-csop. I/1. 102. o. – A csoport nevét a Tisza-völgyben levő Tiszabogdányról kapta.

rancsnokának, Miklós Bélának adja át a parancsnokságot június 2-től, létrehozva a Felkl-csoport alárendelésével a Miklós-csoportot.¹⁴⁴ Feladatául az 1. hegyidandár által elért vonalról a támadás folytatását kapta Kolomija–Gyeljatin területére.

A gyorshadtest beérkezett csapatainak indulási területre való előrevonását még 1-jén délután meg is kezdte. A 2. gépkocsizó dandár csapatainak előrevonása a hegyidandár csapatainak félreállításával, annak menetvonalán keresztül óriási torlódást okozott az amúgy is szűk hegyi úton. Felkl tábornoknak, a hegyidandár parancsnokának panaszát és javaslatát, miszerint csak a hidak helyreállítása után vessék be a gyorshadtestet, elvették.¹⁴⁵ A 2. gépkocsizó dandár éle Blotekig jutott.

Az 1. gépkocsizó dandár a nap során 280 km-t haladva élével Rahót érte el, vonata azonban még csak ekkor indult el Budapestről.

Az 1. lovasdandár zöme Nagybockóig jutott, beérkezett alakulatai 80%-os feltöltöttségen voltak.¹⁴⁶ A gyorshadtest-parancsnokság Körösmezőre költözött.¹⁴⁷

A 101. számú páncélvonatszázadot felderítésre vetették be a Beszkiden át Opocre.¹⁴⁸ A század alkalmazását korlátozta, hogy csak a normál nyomtávú vasúti szakaszon volt bevethető.

Az általános benyomás az volt, hogy a szovjetek kelet–észak-kelet felé visszavonulnak – kivéve a 2. hegyi és 10. határvadász-zászlóaljak előtt, ahol a visszavonulást biztosítják, a műtárgyakat rombolják, a lakótelepeket felgyújtják.¹⁴⁹

Július 2.:

A Rakovszky-csoport erre a napra pihenőt kapott, mert igen kimerültek, leromlottak csapatai. A pihenő alatt az északi irányú biztosítás volt a feladata. A szomszédos német 101. hadosztály felé a határvonal Orov, Taniava, Boljechov, Kalus települések északi vonalában húzódott.¹⁵⁰

A 10. határvadász-zászlóalj az éjjel elvonult szovjet csapatok után bevonult Viskovra, a 2. hegyi zászlóalj pedig Zharit érte el. A szovjet állásokban igen sok tüzérségi lőszer maradt vissza, ezek összegyűjtését megkezdték.¹⁵¹

A csoport előrejutásához sok műszaki erőre lett volna szükség a továbbiakban, mivel előrenyomulási területén igen ritka és rossz minőségű volt az úthálózat és mert a Stryjen és a Svicán a hidak végig rombolva voltak. Ennek ellenére másnap a még meglévőket is elvették tőlük, a fő támadási irány segítésére. Igaz beígértek egy hadihídoszlopot, de az csak 3-án ért be Volócra.¹⁵² A csoport erősítést is kapott: a folyamatosan beérkező 15. kerékpáros zászlóaljat. Szükség is volt az erősítésre, mert várható volt, hogy az északon előrehaladó német hadosztályok nagyobb szovjet egységeket nyomhatnak rá a csoportra, így széles alakzatban akartak továbbhaladni.¹⁵³

¹⁴⁴ Vkf. 1. o. napi helyzetjelentések, mikrofilm B/243. doboz, 2320. 57. o.

¹⁴⁵ HL Kp-csop. IV/d. 8. o.

¹⁴⁶ Vkf. 1. o. napi helyzetjelentések, mikrofilm B/243. doboz, 2319. 58. o.

¹⁴⁷ HL Kp-csop. II/5. 6. l.

¹⁴⁸ Vkf. 1. o. napi helyzetjelentések, mikrofilm B/243. doboz, 2319. 58. o.

¹⁴⁹ Uo.

¹⁵⁰ Kontz: i. m. 15. o.

¹⁵¹ Vkf. 1. o. napi helyzetjelentések, mikrofilm B/243. doboz, 2319. 67. o.

¹⁵² Kontz: i. m. 17. o.

¹⁵³ HL Kp-csop. I/1. 125. o.

A 2. gépkocsizó dandár folytatott csak aktív támadó műveleteket a nap folyamán. Felderítő zászlóaljának zöme estére Mikulicsinig jutott el, éle Gyeljatín alá. Mivel Tatarovtól Gyeljatínig még hét híd volt felrobbantva, így a 6. gépkocsizó zászlóaljat időnyerés céljából gyalog indították tovább.¹⁵⁴ A dandár előrehaladását leginkább a sok rombolás akadályozta, nem pedig a szovjet ellenállás. Ez főként azért történhetett, mert a hadihíd anyagok még hátul voltak Huszton, és csak egy békeállományú árkászszázad, valamint az 1. hegyi utászszázad állt rendelkezésére.¹⁵⁵ Ezért a Rakovszky-csoport 151. és 152. kerékpáros utászszázadait a Kárpát-csoport parancsnoksága átrendelte a Tatár-hágóhoz, így viszont a 8. határ vadászdandárnál nem maradt semmiféle műszaki erő.¹⁵⁶

Az 1. gépkocsizó dandár ezen a napon ért be felvonulási körzetére, Borkút–Trebusa területére, kivéve 9. harckocsizó zászlóalját és vonatát. Az 1. lovasdandár továbbra is felvonulóban volt Aknaszlatina–Máramarossziget területére. Parancsnoksága Nagybocksóra települt át.¹⁵⁷

Az 1. hegyidandárt délután alárendelték a gyorshadtestnek, és Zsabja környékére nyomulva biztosította annak hátát dél felől: a 26. határ vadász-zászlóalj Mikulicsinén, a 3. határ vadász-zászlóalj Tatarovon, a 2., és 11. hegyi zászlóaljak Lazescsinánál.¹⁵⁸ A 4. hegyi zászlóalj ezen a napon ért be Körösmezőre. Az utánpótlási nehézségek ekkor kezdték éreztetni hatásukat a hegyidandárnál. Mivel a vonatok lemaradtak, így fogytán volt az élelem. A dandár ezen időlegesen a vorochtai péküzem beindításával segített.¹⁵⁹

A bombázó erők a kelet felé visszavonuló szovjet oszlopokat támadták a Zalescsikiről és Kolomijáról elvezető utakon, a parancsnak megfelelően súllyal a Dnyeszter-átjárókon. Ezen kívül bombázták Kutit és Sznyatint is. A légifelderítés szerint az ellenség zöme már átkelt a Dnyeszteren és észak felé vonult vissza. Az előrenyomulás útvonalán a hidak többsége rombolva volt.¹⁶⁰

A következő két nap, július 3–4. feladatául a Kárpát-csoport parancsnokság a Miklós-csoportnak Kolomiján és Horogyenkán átnyomulva a Dnyeszter-átjárók birtokbavételét és hídfőalkotást tűzte ki, hogy a Rakovszky-csoport elől visszavonuló ellenség útját elvágghassa.¹⁶¹

Július 3.: *(A július 3–4-i előrenyomulást lásd a 3. számú vázlaton.)*

A Rakovszky-csoport előtt a bekerítési szándék elől az ellenség visszavonult. A dandárparancsnokság utasítására a Szkoléban levő összes alakulatból az 1. hegyi zászlóalj parancsnoka, Újlaky György¹⁶² alezredes parancsnoksága alatt a 2. hegyi zászlóaljból létrehozták az Újlaky-csoportot.¹⁶³ Pisky Zoltán¹⁶⁴ alezredes parancsnoksága alatt ugyanak-

¹⁵⁴ HL Kp-csop. II/5. 8. o.

¹⁵⁵ Uo.

¹⁵⁶ HL, Kp-csop, I/1. 120. o.

¹⁵⁷ HL, Kp-csop, II/5. 8. o.

¹⁵⁸ HL Kp-csop. I/1. 106. o.

¹⁵⁹ HL Kp-csop. II/4. 8. o.

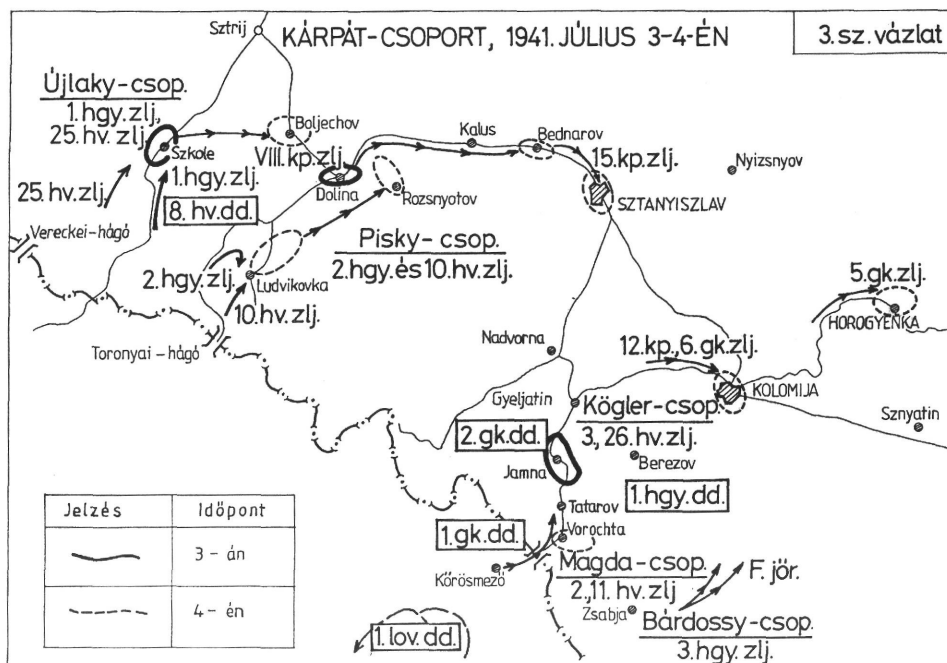
¹⁶⁰ HL Kp-csop. I/1. 128. o.

¹⁶¹ HL Kp-csop. III/b. 16. o.

¹⁶² Újlaky György (Kassa, 1894. VI. 29.- ?); alezredes, 1939. X. 1 – 1941. X. 1-jéig. az 1. hegyi zászlóalj parancsnoka. (Az adatokért Illésfalvi Péternek tartozom köszönettel.)

¹⁶³ Újlaki csoport: 1. hegyi, 25. Határ vadász-, VIII. kerékpáros zászlóaljak és a 24. tüzérsztyály.

¹⁶⁴ Pisky Zoltán (Budapest, 1893. XI. 11. – Jarocsin (?), 1945. I. 21.(?)); alezredes, 1939. X. 1 – 1942. X. 1-jéig a 2. hegyi zászlóalj parancsnoka. (Az adatokért Illésfalvi Péternek tartozom köszönettel.)

kor a Pisky-csoportot.¹⁶⁵ A csoportok felállításának célja az erők koncentrálása volt.¹⁶⁶ Az Újlaky-csoportnak 4-re Boljehovra kellett előretörnie.¹⁶⁷ Sztrijben sikerült felvenni az összeköttetést a szomszédos német csapatokkal, így tehát az oldaltámadás veszélye elhárult. Igaz a találkozás egy-egy fő sebesültet követelő egymásra lövöldözéssel kezdődött, mivel nem ismerték meg a németek a magyar egységet.¹⁶⁸ Napközben Viskovra teljesen beérkezett a 15. kerékpáros zászlóalj is. A VIII. kerékpáros zászlóalj a főerőket fedezve Dolináig jutott el. A Pisky-csoport a nap folyamán 10. határ vadász-zászlóaljjal Ludvikovkát, 2. hegyi zászlóaljjal Tyeresovkát, érte el. Ez utóbbi Vigoda felé derített fel.

A VIII/2. utászsorozat hídveresen dolgozott az Oporon Szkolénál, ami másnapra el is készült. A Svicán egyelőre nem tudták elkezdni a munkát, mert az esőktől folyóvá duzzadt a patak.¹⁶⁹

A gyorshadtest egységei közül a 2. gépkocsizó dandár mint első lépcső nyomult előre a fő támadási irányban. A 12. kerékpáros zászlóalj és a dandár élzászlóalja, a 6. gépkocsizó zászlóalj (ez utóbbi gyalogmentben) egy 150 fős szovjet egység kiverése után bevonultak Kolomijára. A dandár főerői Jamnáig jutottak, felderítői Sztanyiszlavig.¹⁷⁰ A dandár 11. harcokocsizó zászlóalja ezen a napon rakodott ki Kőrösmezőn. Az 1. gépkocsizó dandár csapatai a Tatarov és Kőrösmező közötti területet érték el, s időközben beérkezett

¹⁶⁵ Pisky-csoport: 2. hegyi és 10. határ vadász-zászlóaljak, 24. tábori tarackos és a 2. hegyiágyús útegek, 24. árkász- és a 151. kerékpáros utászsorozatok.

¹⁶⁶ HL Kp-csop. I/1. 137. o.

¹⁶⁷ Kontz.: i. m. 18. o.

¹⁶⁸ HL Kp-csop. I/1. 134. o.

¹⁶⁹ Uo. 146. o.

¹⁷⁰ HL Kp-csop. II/5. 10. o.

a 9. harckocsizó zászlóalja is. A csapatok hágón való átkelését jelentősen lassította a zsúfoltságon és a rombolásokon kívül az esőtől síkossá vált út is.

Az 1. lovasdandárhoz felvonulási területére a nap folyamán a még hiányzó csapatai is beérkeztek.¹⁷¹

Az 1. hegyidandár helyzete a nap folyamán nem változott, továbbra is biztosító feladatot látott el, és folyamatos felderítést végzett.

A 101. önálló tűzérfelderítő repülőosztály jelentése szerint a szovjetek nagymérvű visszavonulást hajtottak végre észak felé a Kuti–Sznyatin–Zalescsiki–Jageljnica útvonalon. Hasonló jelentést tett a 4. bombázóezred is a Kolomija–Zalescsiki–Skala útvonalról. A bombázó és vadászkötelékek eredményesen támadták ezeket az oszlopotkat.¹⁷² A repülőfelderítés szerint már csak három ép híd volt ekkor a Dnyeszeren, kettő Zalescsikinél, egy pedig Nyizsnyovnál. Ebből adódóan a gyorshadtest parancsnoksága a Horogyenka–Zalescsiki felé való előrenyomulást tűzte ki célul.¹⁷³

A vezérkari főnökség benyomása szerint a szovjetek tervszerű visszavonulást hajtanak végre a Dnyeper mögé. A Dnyeszerig már csak utóvédek vannak hátra. További feladatként a Kárpát-csoportnak az északkeleti irányú előretörést adták meg Sztanyiszlav–Halics irányába.¹⁷⁴

A megkezdett anyaggyűjtés során eddig főleg 12,2 cm-es tűzérési löszert találtak a szovjet állásokban, illetve a Szkolén talált tizennégy raktárban 10 t benzint, élelmet és sok ruhaneműt zsákmányoltak.¹⁷⁵

Július 4.:

A Rakovszky-csoport csapatai folytatták lendületes előrenyomulásukat. A 15. kerékpáros zászlóalj gépkocsizó éle híd nélkül átkelt a Svicán, és már délelőtt beért Dolinára. 17 órára felderítők behatoltak Sztanyiszlavba, és épen kézbevették a Bisztrica hídját. A gyors előretörés hatására a „[...]szovjet katonaság pánikszerűen elmenekült észak-északkeleti irányba[...]”, hátrahagyva tetemes mennyiségű szállításra előkészített hadianyagot. A zászlóalj sztanyiszlavi zsákmánya 18 db könnyű-, 8 db közepes- és 6 db 52 tonnás nehézharckocsi, valamint 25 db lánctalpas vontató, 50 db tehergépkocsi, 5 db személygépkocsi és 2 db I-16-os vadászrepülőgép volt. Ezekon kívül magyar kézbe került egy teljesen feltöltött katonai raktár, 15 vagon tűzérési löszér és 10 000 liter benzin.¹⁷⁶

A VIII/2. utászszázad Szkole közelében elkészült az Opor szükséghidjával, így az Újlaky-csoport 1. hegyi, és 25. határvadász-zászlóalja reggel átkelt az Oporon és élével Dolinára, zömmel Boljechovig nyomult előre. Az út minőségét jellemzi, hogy a lövegeket többször is tolni kellett. A Pisky-csoport a nap folyamán zömmel Rozsnyatovig és attól északra jutott el. A VIII. kerékpáros zászlóalj Dolinára ért be, ahonnan a Kárpát-csoport parancsnoksága még aznap ki is vont a zászlóaljat és előrerendelte Bednarovra. A dandárparancsnokság Dolinára települt át. A gyors előretörés és a rossz útviszonyok a dandár utánpótlását szinte lehetetlenné tették. A Rakovszky-csoport kiterjedése a hadműveletek folytán légvonalban ekkorra már több mint 180 km-re nyúlt meg.¹⁷⁷

¹⁷¹ Uo.

¹⁷² HL Kp-csop. I/1. 136. o.

¹⁷³ Zsedényi Zoltán: A gyorshadtest hadműveletei Oroszországban 1941-ben. Kézirat, Budapest, 1942., 5. o.

¹⁷⁴ HL Kp-csop. I/1. 139. o.

¹⁷⁵ Vkf. 1. o. napi helyzetjelentések, mikrofilm B/243. doboz, 2320. 71., 78. o.

¹⁷⁶ HL Kp-csop. II/3. 19. o.

¹⁷⁷ HL Kp-csop. I/1. 146–147. o.

A 2. gépkocsizó dandár 6. gépkocsizó és 12. kerékpáros zászlóaljai a további előrehaladáshoz Kolomijában gyülekeztek. A 2. felderítő zászlóalj Zasztavnára és Csernyovcira derített fel, és felvette az összeköttetést a románokkal.

Az 5. gépkocsizó zászlóalj és a 2/4. üteg folytatta útját Horogyenkára, ahol azonban az elővéd mintegy két zászlóaljnyi szovjet egységbe ütközött. A szovjetek igen szívósan, kitartóan védekeztek, a faluban minden egyes házat külön-külön kellett tőlük elfoglalni. A zászlóalj végül egy átkarolással kivetette ugyan a helységből a szovjeteket, de bekeríteni már nem tudta őket, mert Szerafinycire visszavonultak. A 12. kerékpáros zászlóalj Kolomijáról Sztanyiszlavon keresztül – ahol felvette az összeköttetést a 15. kerékpáros zászlóaljjal – Nyizsnyovra nyomult előre, hogy az ottani Dnyeszter-hidat elfoglalja, innen azonban Horogyenkára lett rendelve a harcban álló gépkocsizók megerősítésére.¹⁷⁸

A 2. gépkocsizó dandár parancsnoka utasítást adott a szovjetek oldalba támadására: az 5. gépkocsizó zászlóalj a beérkező 12. kerékpáros zászlóaljjal, egy üteggel és a 4. gépkocsizó zászlóaljjal és még két üteggel támadjon Kadobestije–Zasztavna irányában, a 6. gépkocsizó zászlóalj és egy üteg pedig Kolomijáról Csernyovcira. A támadás célja a visszavonuló szovjetek bekerítése lett volna, de a támadáshoz csoportosuló erők elől azok visszahúzódtak.¹⁷⁹

A szovjetek horogyenkai ellenállása az általános hadműveleti helyzetből következett. A szovjet hadvezetés június 30-án kiadott parancsa szerint a Délnyugati Front csapatainak és a Déli Front jobbszárnyának a régi erődörletek vonalára kellett visszavonulniuk.¹⁸⁰ A Horogyenkánál és Sznyatinnál szembenálló szovjet alakulatok a Déli Front 18. hadseregének románok elől visszahúzózó, Csernyovciról Zalescsikin át kivonuló hadosztályainak útját fedezték. Az itt ellentámadó szovjetek állandó erősítést kaptak az észak felé visszavonuló csapataiktól.¹⁸¹

Az 1. gépkocsizó dandár oszlopa ekkor még Tatarov és Kőrösmező között húzódtott, az 1. lovasdandár beérkezett felvonulási területére, Borkútra és Rahóra.¹⁸²

Az 1. hegyidandár továbbra is biztosító feladatot látott el. Ezen kívül megkezdte a katonai közigazgatás bevezetését az általa megszállt területen.¹⁸³ A Kögler-csoport Bereзовra, a 3. hegyi zászlóalj Zsabjára, a Magda-csoport Vorochtára ment. A 4. hegyi zászlóalj Lazescsinán szállt meg, a VI. kerékpáros zászlóalj pedig Bloteknél. A dandár vonata Kőrösmezőn állt.¹⁸⁴ A 3. hegyi zászlóalj déli irányba kiküldött felderítőit a Czeremosz-völgyben erős ellenséges támadás érte, csak az erősítésül utánuk menő géppuskás szakasz tudta felmenteni őket. A dandár területén sok volt a rombolt műtárgy. A legkomolyabb gondot ezek közül a gyeljatini viadukt és a Tatarov–Mikulicsin közti híd okozta.¹⁸⁵

A repülő erők Zalescsiki ellen intéztek sikeres bombatámadást, a pályaudvaron levő szerelvények közül többet megrongáltak.¹⁸⁶

¹⁷⁸ HL Kp-csop. II/5-b. 3. o.

¹⁷⁹ HL Kp-csop. II/5. 11. o.

¹⁸⁰ MVT 1939–1945/4. 51. o.

¹⁸¹ Uo. 161. o.

¹⁸² HL Kp-csop. II/5. 12. o.

¹⁸³ HL Kp-csop. II/4. 10. o.

¹⁸⁴ HL Kp-csop. I/1. 141. o.

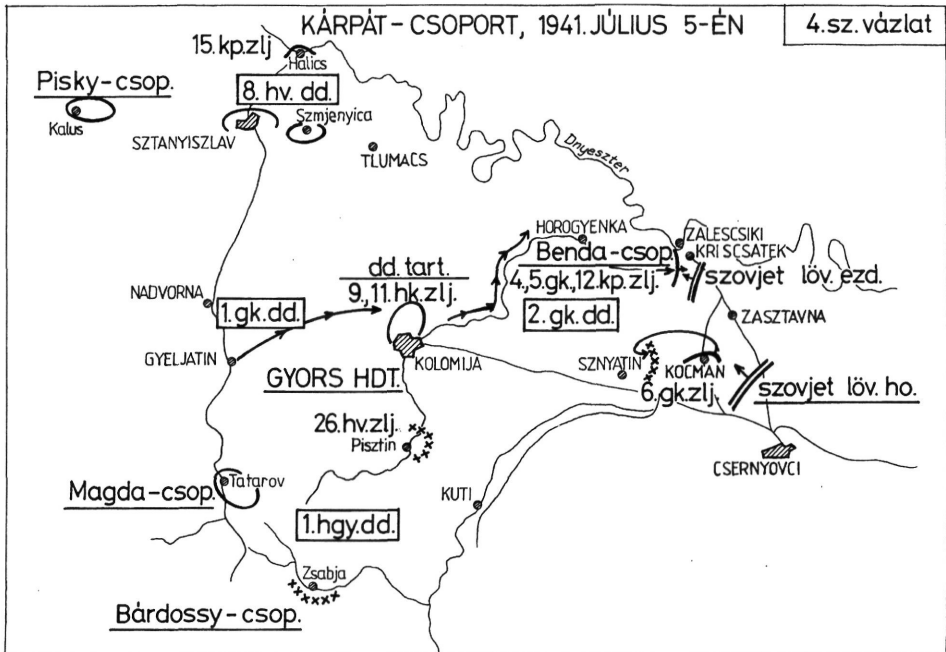
¹⁸⁵ HL Kp-csop. II/4. 14. o.

¹⁸⁶ Vkf. 1. o. napi helyzetjelentések, mikrofilm B/243. doboz, 2320. 92. o.

Július 5.: (A július 5-i előrenyomulást lásd a 4. számú vázlaton.)

A Kárpát-csoport további feladataiként a vezérkari főnökség a német 17. hadsereg déli biztosítása mellett a Szeretre való előretörést és átjáróinak kézbe vételét adta meg. Ennek alapján a Kárpát-csoport parancsnoka által kítűzött feladatok: a Miklós-csoportnak a Dnyeszter elérése a Kárpát-csoport teljes szélességében, átjárók biztosításával és a Szeretig való előretöréssel.¹⁸⁷

A légi felderítés a Dnyeszter és a Szeret között erődítési munkákat figyelt meg.¹⁸⁸ A Rakovszky-csoportnak kerékpáros részeivel el kellett érnie Sztanyiszlavot és biztosítani kellett a német 17. hadsereget, valamint a Miklós-csoportot, átvéve tőle az átjárókat.¹⁸⁹

Sávhatárként maradtak az eddigiek, meghosszabbítva, délen Uscie–Biskupie, Kalus, északon Bucsács, Csorkov, Tinna, Bar vonalban.¹⁹⁰

A 15. kerékpáros zászlóalj zöme is bevonult Sztanyiszlavba, gépkocsis részekkel a Dnyeszterig nyomultak. Sztanyiszlavban nagy mennyiségű gumit, üzemanyagot és élelmiszert zsákmányoltak.¹⁹¹ A Rakovszky-csoport értesítést kapott, hogy a szomszédos német 101. hadosztály súlyos harcban áll Halicsnál. A Kárpát-csoport parancsnokának kérésére segítségül útba indították a 15. kerékpáros zászlóalj gépkocsizó részeit, és a 15. kerékpáros úteget, de beavatkozni már nem tudtak, sőt a folyó túlsó partján megjelenő ma-

¹⁸⁷ HL Kp-csop. I/1. 147. o.

¹⁸⁸ Vkf. I. o. napi helyzetjelentések, mikrofilm B/243. doboz, 2321. 107. o.

¹⁸⁹ HL Kp-csop. I/1. 148. o.

¹⁹⁰ HL Kp-csop. III/b. 20. o.

¹⁹¹ Vkf. I. o. napi helyzetjelentések, mikrofilm B/243. doboz, 2321. 112. o.

gyarokat a németek tűz alá vették. A félreértés most nem okozott veszteséget.¹⁹² A zászlóalj felderítői megállapították, hogy a Dnyeszter hídjait felrobbantották a szovjetek, így ép híd már csak Zalescsikiben maradt.

A Pisky-csoport Podhorkiig (2. hegyi zászlóalj), Kalusig (10. határvadász-zászlóalj), és Bednarovig (VIII. kerékpáros zászlóalj) jutott el. Az Újlaky-csoport Dolinára ment.¹⁹³

A 113. utászsorozat a nap folyamán helyreállította a Vigoda melletti hidat, és hadihidat vert Podhorkinál a Lomnicán.¹⁹⁴

A gyorshadtest 2. gépkocsizó dandárának feladata végrehajtásáért komoly harcokat kellett vívnia a Dnyeszter-átjárókért: A Benda Antal ezredes¹⁹⁵ vezetése alatt felállított Benda-csoport (4., 5. gépkocsizó, 12. kerékpáros zászlóalj és három üteg) Szerafinyci felől Zalescsiki–Zasztavna irányába támadt, Horogyenkáról. Kriscsatekben hullámzó harcot vívtak a szovjet egységekkel. 16 órára a felderítőknek sikerült kijutniuk a zalescsiki hídig, de azt átkelésük után a szovjetek felrobbantották, így a túoldalalon rekedtek.¹⁹⁶

A 6. gépkocsizó zászlóalj elfoglalta Kocmant és onnan átkaroló támadást indított, azonban attól keletre és délre túlerejű szovjet csapatok voltak. Délelőtt fél 11 körül erős szovjet ellentámadás kezdődött, amit a zászlóalj összes erőinek bevetésével tudott csak visszaverni. „Ebben a küzdelemben mindenki részt vett, a zászlóaljparancsnoktól a gépkocsivezetőig. Az orosz politikai biztosok pisztollyal és géppuskatűzzel próbálták visszatartani a megriadt katonákat, de sikertelenül. Az egész szovjet arcvonalon, mintegy 2 km-es hosszúságban nagy menekülés vette kezdetét [...] A 6. gépkocsizó zászlóalj részei azonnal üldözésbe mentek át, de 10 óra 55 perckor újabb igen erős orosz ellentámadásba ütköztek, úgyhogy a további előnyomulás teljesen megakadt” – emlékszik vissza dandár története.¹⁹⁷ Csernyovci felől egy visszavonulóban levő teljes szovjet lövészhadosztály csoportosított ellentámadásra, és a zászlóalj felderítői a csernyovci úton 50-60 harckocsit figyeltek meg. A zászlóalj kitért az óriási túlerővel induló támadás elől, és Sznyatinra visszahúzódva védelemre készült fel.¹⁹⁸

A Benda-csoport a repülődandártól azonnali légi támadást kért a szovjet csapatok ellen. A rossz idő miatt azonban a 2/II. vadászosztály és a 4. bombázóezred repülői visszafordultak. Végül a VIII. közelfelderítő század eredményesen bombázta a szovjet ellentámadókat.¹⁹⁹

A rossz utánpótlási helyzetből adódóan a dandár löszervonata lemaradt, így a dandár kénytelen volt a fogytán levő páncéltörő löszert légi úton igényelni.²⁰⁰ A nehézséget kiegészítő, az 1. gépkocsizó dandár löszeroszlopát is előrevonták.

A dandárparancsnok a kolonijai útelágazásnál kétfelé is bevethető tartalékokat képzett az 1. gépkocsizó dandártól előrevont 9. és a 11. harckocsizó zászlóaljból, valamint a felderítő zászlóalj egy részéből. Ezen kívül intézkedett a Benda-csoport Sztavcsani–Verencsanka vonalában biztosító 4. és 5. gépkocsizó zászlóaljainak 11. és 12. kerékpáros zászlóaljakkal

¹⁹² *Kontz*: i. m. 21. o.

¹⁹³ HL Kp-csop. I/1. 157. o.

¹⁹⁴ HL Kp-csop. II/3. 24. o.

¹⁹⁵ Benda Antal (Arad, 1894. III. 26. – n. a.): 1941. V. 1-jétől ezredes, 1940. XII. 1 – 1941. X. 1-jéig a 2. gépkocsizó dandár parancsnokhelyettese, 1941. 7. 27 – 1941. X. 1-jéig harcscsoport-parancsnok.

¹⁹⁶ HL Kp-csop. II/5. 14. o.

¹⁹⁷ HL, Kp-csop. II/5-c. 19. o.

¹⁹⁸ Uo. 13. o.

¹⁹⁹ Vkf. 1. o. napi helyzetjelentések, mikrofilm B/243. doboz, 2321. 112. o.

²⁰⁰ HL Kp-csop. I/1. 163. o.

való felváltásáról.²⁰¹ A harc közben megerősített és átszervezett 6. gépkocsizó zászlóalj végül visszavetette a lövészhadosztály támadását, amely éjjel visszavonult.²⁰²

A Zalescsikiért folytatott harcok személyi vesztesége 2 fő tiszt és 25 fő legénység halt, 60 fő sebesült, anyagi vesztesége egy páncéltörő ágyú és egy páncélgépkocsi volt.²⁰³ Ez az ütközet volt az eddigi hadműveletek legkomolyabb összecsapása a magyar és a szovjet csapatok között.

Az 1. gépkocsizó dandár menetben volt Kolomijára, de ebben hátráltatta lőszeroszlopának előrevonása a 2. gépkocsizó zászlóaljhoz, így vonulását csak 18 óra után tudta folytatni. A Dnyeszter legfontosabb átjáróit Zalescsiki-Nyugattól Jezsulpolig elérte. Felderítő zászlóalját kiküldte Sznyatintól délkeletre.

Az 1. lovasdandár az 1. gépkocsizó dandár nyomában volt Borkúttól Tatarovig elnyúlva.²⁰⁴

Az 1. hegyidandár kitolta biztosítási területét. A 26. határvadász-zászlóalj Pisztinre ment, a Magda-csoport Tatarovra, a 4. hegyi zászlóalj Vorochtára. A 3. határvadász-zászlóalj a Bárdossy-csoport alárendeltségébe lépett. A dandárnál mostanra vált kritikussá az utánpótlási helyzet, kiváltképp a Bárdossy-csoportnál, amely általában 25-30 km-re volt a zömtől. A 26. határvadász-zászlóalj is ekkor fogyasztotta el utolsó tartalék élelmiszer-adagját. A dandár repülőgépes utánpótlást kért.²⁰⁵

A hiányok nagyok voltak jóformán minden csapattestnél. Ez nemcsak az utánpótlási utak állapotán, hanem a szervezésen is múlt, mivel az ellátó szervek csak július 5-én kezdték meg működésüket, akkor is csak részben. A csapatok gyakorlatilag csak abból gazdálkodhattak, amit magukkal vittek vagy találtak.²⁰⁶ Ebből adódóan leginkább a lőszerutánpótlás okozott gondot, mivel a zsákmányolt szovjet löszereket nem tudták felhasználni.

A légi felderítés a Dnyeszter és a Szeret között erődítési munkákat figyelt meg.²⁰⁷ Ezen a napon kezdték meg a repülő csoport egységeinek áttelepítését. A következőkben az 1. repülő dandár parancsnoksága Kőrösmezőre, a 2/II. vadászrepülő osztály és a VII. közelfelderítő század Kolomijára, a VIII., X. közelfelderítő század és a vonatcsapatok Nadvornára és a 4/II. bombázórepülő-osztály Bustyaházára települt át. A 3/5. bombázórepülő-század maradt Debrecenben.²⁰⁸

A nap folyamán a Kárpát-csoport parancsnokság Husztról Kőrösmezőre települt át.²⁰⁹

Július 6.:

Ezen a napon a Kárpát-csoport parancsnoka megbeszélést folytatott Németh tábornokkal, a Dél Hadseregcsoporthoz kihelyezett összekötő tiszttel, aki a német kívánságokat közvetítette a továbbiakra nézve. E szerint a következő hadműveletekben csak a gyorsadtest vegyen részt, ugyanakkor kívánatos volna a hátországból a többi kerékpáros és gyorsalakulat bevetése is. Szombathelyi ellenvéleményként kifejtette, hogy „[...] a

²⁰¹ HL Kp-csop. II/5. 15. o.

²⁰² Vkf. 1. o. napi helyzetjelentések, mikrofilm B/243. doboz, 2321. 112. o.

²⁰³ Uo.

²⁰⁴ HL Kp-csop. II/5. 15. o.

²⁰⁵ HL Kp-csop. II/4. 16. o.

²⁰⁶ Vkf. 1. o. napi helyzetjelentések, mikrofilm B/243. doboz, 2321. 108. o.

²⁰⁷ Vkf. 1. o. napi helyzetjelentések, mikrofilm B/243. doboz, 2321. 107. o.

²⁰⁸ HL Kp-csop. I/1. 153. o.

²⁰⁹ Uo. 159. o.

gyorshadtest megerősítve a még rendelkezésre álló négy kerékpáros zászlóaljjal teljesen elegendő arra, hogy az egyre szűkülő, végeredményben mindössze is 50-60 km-es sávot kitöltse. A gyorsaság a fontos és az utak helyreállítása, nem pedig újabb erőknek a hátszárzból való bevetése.” Hozzátette még, hogy a gépkocsizó dandárok megerősítésére a németektől kellene kérni páncélos alakulatokat és páncélelhárító fegyvereket.

A vezérkari főnökség hadműveleti osztálya részben megerősítette Szombathelyi véleményét, mivel kijelentette, „[...] bárhol is jöjjenek némely kívánságok, ezek csak magánbeszélgetésnek tekintendők, minden esetben a VKF²¹⁰ dönt.”²¹¹

A Rakovszky-csoport 15. kerékpáros zászlóaljának egy százada egy megrongált híd pilléreit pallókkal áthidalva Nyiznyovnál átkelt a Dnyeszteren, és Tlusztéra előretörve felderített, ahol egy kisebb szovjet egységet vertek szét. Az itt felbukkanó német felderítők igen elcsodálkoztak, hogy magyar egységeket találtak maguk előtt.²¹² A zászlóalj zöme Sztanyiszlavban volt, ahová időközben a VIII. kerékpáros zászlóalj is beérkezett. A hadihídanyag még Lomnicán volt beépítve, és csak négy-öt nap múlva volt várható felszabadulása, de a parton talált rossz kompot utászaik kijavították, és hamarosan megkezdheték a gépkocsizó részek átszállítását is.²¹³ A komp meggyorsítására a 113. utászszázad két rohamcsónakját előre küldte a Kárpát-csoport parancsnokság.²¹⁴ A Kárpát-csoport további előrenyomulását ekkor már egészében hátráltatta a patakok, folyók vízszintjét és sodrását újra megnövelő eső, ami csak július 8-án állt el.²¹⁵ A Pisky-csoport Sztanyiszlavra, az Újlaky-csoport Kalusra tört előre.²¹⁶

Az 1. hegyidandár kiterjesztette a felderítést kelet felé. A Bárdossy-csoport Kutira nyomult előre, fedezvén a gyorshadtest hátát. A VI. kerékpáros zászlóalj kivált a kötelékből és Gyeljatinja vonult.

A főtámadást végrehajtó gyorshadtest 2. gépkocsizó dandára Zalescsikinél felzárkózott a Dnyeszterre. Átkelési helyeket kerestek, ami az esőzésektől néhol 300 méteresre szélesedett folyón nem volt egyszerű feladat. Átkelési eszközök hiányában egyelőre egyébként sem tudtak partot váltani.²¹⁷ A Benda-csoport 12. kerékpáros zászlóalja Verencsankánál felmorzsolta egy 200 fős szovjet csoportot.

A nap folyamán az 1. gépkocsizó dandár elérte Kolomiját. Felderítő zászlóalja Sznyatinnál biztosított, ahol felvette az összeköttetést a román erőkkel.²¹⁸ Az 1. lovasdandár Tatarov–Mikulicsin területét érte el.²¹⁹ Az 1. lovas légvédelmi gépágyús üteg kilépett a 8. határ vadászdandár alól, visszatért eredeti dandárához.²²⁰ A dandár többi csapatánál változás nem történt, pihenéssel, úthelyreállítással foglalkoztak.²²¹

A 16. kerékpáros zászlóalj és a VIII. gépvontatású közepes tarackos tüzérsztyály tartalékként bevonult Máramaroszigetre.

²¹⁰ VKF: a Honvéd Vezérkar főnöke, a Kárpát-csoport hadműveleteinek idejében Werth Henrik. Lásd a 63. jegyzetet.

²¹¹ HL Kp-csop, I/1. 171-172. o.

²¹² Kontz: i. m. 22. o.

²¹³ HL Kp-csop. I/1. 169. o.

²¹⁴ Kontz: i. m. 23. o.

²¹⁵ Vkf. I. o. napi helyzetjelentések, mikrofilm B/243. doboz, 2322. 146. o.

²¹⁶ HL Kp-csop. I/1. 169. o.

²¹⁷ Uo. 166. o.

²¹⁸ HL Kp-csop. II/5. 18. o.

²¹⁹ HL Kp-csop. I/1. 166. o.

²²⁰ Uo. 170. o.

²²¹ HL Kp-csop, II/4. 17. o.

A repülőfelderítés szerint ekkorra Kamenyec-Podolszkit már kiürítették a szovjetek és sűrű oszlopokban vonultak észak felé. A bombázó erők az uscie-biskupiei és a skalai úton visszavonuló csapatok ellen bombatámadást intéztek.²²²

A nap folyamán Szombathelyi Ferenc látogatást tett a gyorshadtest parancsnokságán Tatarovban. Az utánpótlási útvonalról szerzett benyomásai alapján úgy vélte, további hadműveletek megalapozása két-három napon belül nem lehetséges, mivel az utak állapotában javulás csak addigra várható.²²³ A Bogdán-csoport repülön igényelt utánpótlást, de a Kárpát-csoport parancsnoka utasította, hogy ellátásának súlyát igyekezzen helyszíni beszerzésre alapozni.²²⁴ Ez egyelőre csak üzemanyagból tűnt biztosítottnak, mivel a 104. mozgó gyűjtő és elosztó táborparancsnokság Nadvornán 250 t benzint talált, igaz olaj nélkül.²²⁵

Július 7.:

A Szereten túli hadműveletekre a vezérkari főnökség külön intézkedést adott ki. Ennek értelmében a szomszédos német 11. és 17. hadseregek helyzete szükségessé teszi a további keleti irányú előrenyomulást. A Kárpát-csoport feladata ebből adódóan a folyó átlépése után a Sztugyenica-patakig való előretörés volt Borscseven és Kamenyec-Podolszkin át, ami azt célozta, hogy a 3. román hadsereg Csernyovci és Kotin felé történő támadása elől elvonuló szovjet csapatok útját elvágják. Az előretörés kivitelezése a gyorshadtest feladata lett.²²⁶

A 8. határvadászdandár parancsnoksága Sztanyiszlavba tette át harcálláspontját, ahová az Újlaky-csoport is beérkezett. Gyalogos részeivel a kapott parancsnak megfelelően az elért pozíciókat tartották, megkezdték a zsákmányanyag összegyűjtését. A 15. kerékpáros zászlóalj éjjel átkelt a Dnyeszteren és reggelre Porohovkára ért. Felderítő százada rajtaütéssel elfoglalta a Borscsevre vezető Szeret-hidat az azt éppen felrobbantani készülő szovjet utászoktól.

A Szeretre való előretörésnek az is a feladata volt, hogy a Zalescsikinél a gyorshadtesttel szemben álló szovjet erőket átkarolják. Így hát a 15. kerékpáros zászlóalj gyorslépcsője a Kárpát-csoport parancsnokságának utasítására Thlusztén keresztül Liszovcére tört előre, hogy elvágja a Zalescsikiből visszavonuló ellenség útját, de ez a szovjet csapatkivonás gyorsasága miatt nem járt sikerrel. A 15. és VIII. kerékpáros zászlóaljak gyors ütemben befejezték az átkelést. A VIII. kerékpáros zászlóalj Sztripa felé nyomult előre.²²⁷ További feladatként ez a két zászlóalj biztosította a Dnyeszter túlpártjáról a gyorshadtest egységeinek átkelését.²²⁸

A gyorshadtest 2. gépkocsizó dandára a nap folyamán pihent és anyapótlást végzett a Benda-csoport biztosítása mellett. A csoport megakadályozta az előző nap szétugrasztott szovjet csapatrészek kisebb erőinek összegyűlését és harcbalépését. A dandár megkezdte az átkelést a Dnyeszteren. A hadihídanyag felszabadulásáig a partváltást itt is komppal, illetve bűrűvel kellett megoldani.²²⁹ A 4. gépkocsizó zászlóalj és a gyalogos részek

²²² HL, Kp-csop. IV/d. 120. o.

²²³ HL Kp-csop. I/1. 168. o.

²²⁴ Uo. 167. o.

²²⁵ Vkf. 1. o. napi helyzetjelentések, mikrofilm B/243. doboz, 2321. 120. o.

²²⁶ HL Kp-csop. I/1. 177. o.

²²⁷ Vkf. 1. o. napi helyzetjelentések, mikrofilm B/243. doboz, 2322. 130. o.

²²⁸ HL Kp-csop. I/1. 180. o.

²²⁹ Vkf. 1. o. napi helyzetjelentések, mikrofilm B/243. doboz, 2321. 121. o.

Zalescsikinél bürün, a járművek és lövegek Mihajlcsinél kompon keltek át. A Dnyeszter túlsópartján Tlusztéig jutottak el, de a felderítők délutánra egészen a Szeretig nyomultak előre, ahol a 15. kerékpáros zászlóalj által elfoglalt hídon átkelve hídfőt foglaltak.

Az 1. gépkocsizó dandár élével felzárkózott a Dnyeszterre. Ezen a napon azonban még nem tudtak átkelni a folyón, így a zöm Zsivacsov–Nyezviszka–Obertin körzetében gyülekezett és várta a mihaljcsei híd elkészültét. Egyelőre csak a dandár felderítői jutottak át. A dandár parancsnoksága Kolomijára helyezte át harcálláspontját. Az 1. lovasdandár Kolomiján állva maradt, ahova parancsnoksága is áttelepült. Lovas részei még a hegyekben voltak a torlódás miatt.²³⁰

Az 1. hegyidandárt a gyorsadtest alá rendelték. A Bárdossy-csoport Pisztinre ment a 26. határvadász-zászlóaljhoz. A 3. hegyi zászlóalj Koszovra nyomult előre, ahol sikerült felvenniük az összeköttetést a román erőkkel. A dandár műszaki alakulatai és zászlóaljanként három-három század a mikulicsin–kolomijai út helyreállításán dolgoztak. Az útkarbantartáson kívül megszervezték az anyaggyűjtő szolgálatot is a zsákmány összeszedésére.²³¹ Kolomiján is sok értékes anyag volt, és a kihasználatlan kalusi olajkutakat is hamarosan be akarták üzemelni. Az eddig elfoglalt területen körülbelül egy hadtestnek elegendő üzemanyagot és nagy mennyiségű élelmet találtak, így „csak” a lőszerutánpótlást kellett megoldani.²³²

A nap folyamán Körösmezőre beérkezett a hadihídoszlopok előrevonásához harminc-három vontató, de a személyzet közül csak tizenhat értett a vontatáshoz, a többinek még jogsótíványa sem volt, így a hídanyag előreszállítása tovább késett.²³³

A VII. közelfelderítő század és a Kárpát-csoport parancsnoksága Kolomijába települt át.

Július 8.:

A Kárpát-csoport parancsnokság erre a napra vonatkozó utasítása megállapította, hogy a szovjetek a Dnyeszter és a Szeret közti területet teljesen kiürítették, csak szórványos utóvédek maradtak hátra. Feladatként a szövetséges erők bekerítési műveletének segítése lett kiadva. (Ennek a bekerítő manővernek lett az eredménye az umanyi katlan-csata augusztusban, ahol a szovjet 6., 12. és 18. hadseregek 20 hadosztálya semmisült meg.²³⁴) A csoportnak a Sztugyenica-patakig történő előretörés mellett minél több ellenséges erőt kellett lekötnie a szovjetek észak felé tartó visszavonulását hátráltatva. Ehhez a gyorsadtest alá rendelték a 15., VIII. és IX. kerékpáros zászlóaljakat, miután azok a Szeretet átlépték. Konkrét feladataik voltak:

a Miklós-csoport törjön előre a Sztugyenica-patakig, a Rakovszky-csoport fejezze be az átkelést, érje el a Szeretetet, sávjában vegye át az átjárókat, további támadásra készüljön fel. Sávhátaraik: a Szeretig Nyizsnyovtól a Dnyeszter, Szokolov, Jagielnyica, Szoszolovka vonala.

A Kárpát-csoport sávhatárai északon Halics, Monaszteriszka, Bucsacs, Csorkov, Tinna, Bar vonalában, délen a Dnyeszter vonala a Kalusig lettek megállapítva.

A támadás főerőit a gyorsadtest képezte, melynek Borscseven és Kamenyec-Podolszkin át kellett elérnie a Sztugyenicát. Az előrenyomulást a Rakovszky-csoport volt

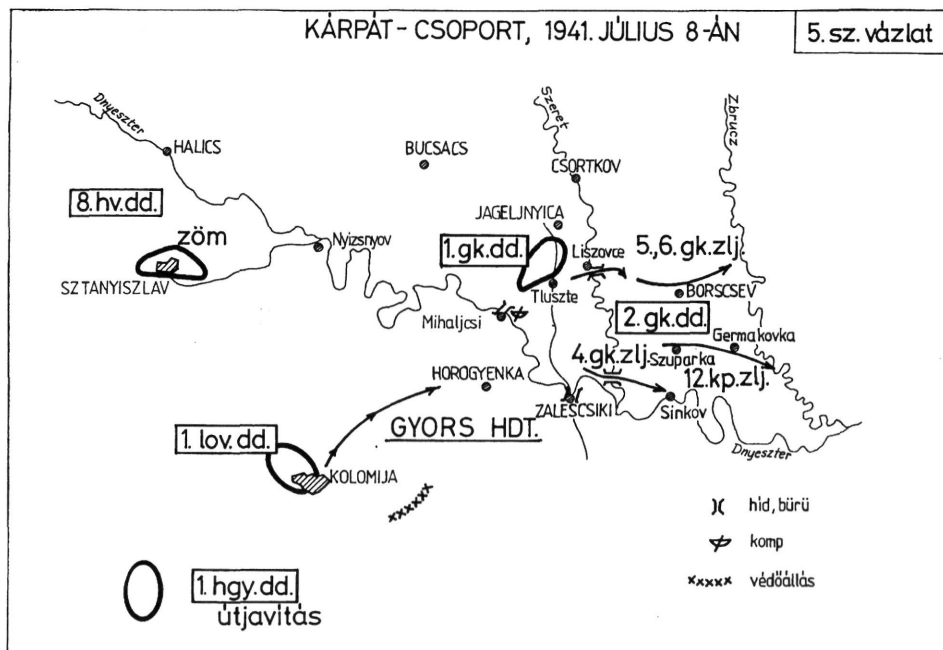
²³⁰ HL Kp-csop. II/5. 20. o.

²³¹ HL Kp-csop. II/4. 18. o.

²³² Vkf. I. o. napi helyzetjelentések, mikrofilm B/243. doboz, 2321. 130. o.

²³³ Uo. 131. o.

²³⁴ Boog: i. m. 485. o.

hivatott biztosítani, a Szeret átjáróinak kézbe vételével.²³⁵ A feladatok végrehajtását megnéhezítették a megáradt folyók és a még mindig viharos időjárás.

A 8. határ vadász dandárnál az eddigi csoportképzést (Pisky-, Újlaky- és Rakovszky-csoport) megszüntették. A dandárnak a kapott parancs értelmében az átjárók birtokbavétele után állva kellett maradnia. A zöm továbbra is Sztanyiszlavban maradt.²³⁶

A gyors hadtest 2. gépkocsizó dandára az átkelés után három oszlopban haladt tovább. A jobbszárnyon a 4. gépkocsizó zászlóalj a Dnyeszter mentén Sinkovra támadt. Középen a 11. harckocsizó-zászlóalj kerékpáros részei és a 12. kerékpáros zászlóalj Szuparkán és Germa kovkán át a Zbruczigig tört előre. A balszárnyon pedig az 5., 6. gépkocsizó zászlóalj, a gépvontatású tüzérsztyály, a 11. kerékpáros zászlóalj kerékpáros részei nélkül, a légvédelmi gépágyús szakasz, valamint a 3/4. utászsztyázad Mihaljcsitól Borscseven át nyomultak a Zbruczigig. Borscsevnél egy nagyobb ellenséges utóvédet szereltek le saját veszteség nélkül.²³⁷

A már a gyors hadtesthez tartozó 15. és VIII. kerékpáros zászlóalj a Tluszte térségében egy hátramaradt ellenséges csoportot zúztak szét. Felderítésüket előretolták a Zbruczig.

Az 1. gépkocsizó dandár a Mihaljcsinél elkészült hídon átkelt a Dnyeszteren és a Szeret felé igyekezett. Tlusztét, Jagelnyicát érték el. Felderítői a Szereten meglévő hidakat átvették a 15. és a VIII. kerékpáros zászlóaljaktól.

Az 1. lovasdandár továbbra sem vett részt az előretörésben, folytatta felzárkózását a Dnyeszterre. Kolomijánál biztosító feladatot látott el, míg páncélos és kerékpáros részei a gyors hadtest többi részének hátát fedezték.²³⁸

²³⁵ HL Kp-csop. III/b. 22-23. o.

²³⁶ HL Kp-csop. I/1. 195. o.

²³⁷ HL Kp-csop. II/5. 21. o.

²³⁸ Uo. 22. o.

Az 1. hegyidandár és a 26. határvadász-zászlóalj ezen a napon 0 órától kilépett a gyorshadtest kötelékéből, a Kárpát-csoport közvetlen alárendeltségébe. A csapatok az út zsúfoltsága miatt továbbra is helyükön maradtak, útkarbantartást végeztek. Szombathelyi altábornagy a dandárparancsnokot bízta meg a helyreállítások és az utánszállítás vezetésével.²³⁹ A délutáni vihar az eddig is rossz állapotú utakat tovább rombolta, sok szűk-séghidat pedig elsodortak a megáradt patakok. Ezek hatására az utánpótlás teljesen leállt, ezért útvonalát áttették a Toronya–Sztanyiszlav vonalra, ahol kevesebb volt a híd.²⁴⁰ *(A július 8-i helyzethez lásd az 5. számú vázlatot.)*

4. A gyorshadtest kiválása a Kárpát-csoportból

Július 8-án kapta meg a Kárpát-csoport parancsnoksága a Vkf. 1607. M. 1. vkf. 1941. számú intézkedését a gyorshadtest július 9-i, 0 órától való kiválásáról és a német Dél Hadseregcsoportnak való alárendelésről. A kiválás oka a hadseregcsoport kérése volt, mivel hadműveleteik folytatásához szükségük volt a magyar gyorscsapatokra is, ahogyan erre az összekötő Németh tábornok már július 6-án utalt Szombathelyinek. A gyorshadtest további feladata, míg a Dél Hadseregcsoporttól más utasítást nem kap, az eredeti előrenyomulás folytatása volt: felzárkózás a Sztugyenicára és a szovjet elvonulás megakadályozása, ami továbbra is tartott Kamenyec-Podolszkitól északra felé. Tájékoztatóul közölte a vezérkar, hogy később – előreláthatólag augusztusban – a gépkocsizó zászlóaljak tartalékos legénységét és az 1. lovasdandárt felváltani tervezi. (Ez a terv nem valósult meg.)

Az 1. repülő dandár továbbra is a vezérkari főnökség közvetlen alárendeltségében maradt (július 14–15-én tért vissza békeállomására, Mátyásföldre), ugyanakkor létrehozták az I. gyorshadtest repülőparancsnokságot. A Kárpát-csoportra vonatkozólag közölték, hogy szintén a vezérkari főnökség közvetlen alárendeltségében működik területi és katonai közigazgatási parancsnokságként, míg a megszállt területeket német közigazgatás át nem veszi. Feladatai: amíg a hadműveleti helyzet megkívánja, a gyorshadtest mögött biztosít, illetve a területét megtisztítja a szétszóródott szovjet csapatoktól, helyreállítja a közbiztonságot.²⁴¹

A vezérkari főnökség parancsának értelmében adta ki intézkedését Szombathelyi altábornagy a Kárpát-csoportra nézve.²⁴² Ennek lényege:

A gyorshadtest megkapja az I. hegyidandártól a VI., és a 8. határvadász dandártól a VIII. kerékpáros zászlóaljakat, a VIII/1. kerékpáros géppuskás század kivételével. A gyorshadtest a Szeret átlépése után a 15. kerékpáros zászlóaljat a Kárpát-csoport saját rendelkezésére visszairányítja. Az I. hegyi- és 8. határvadász dandárok július 9-én elért helyzetükben maradnak.

Ezeket kívül Szombathelyi felhívta a gyorshadtest figyelmét arra, hogy a további hadműveletekhez feltétlen kérjen a németektől páncélos és repülő erőket, mert a jelenlegi szervezettel a gyorscsapatok komoly hadműveletek megvívására nem alkalmasak.²⁴³ Ezt közölte a Vkf. I. osztályának főnökével, a Kolomijára látogató Sáska alezredessel is, aki

²³⁹ HL Kp-csop. I/1. 194. o.

²⁴⁰ HL Kp-csop. II/4. 20. o.

²⁴¹ HL Kp-csop. I/1. 183. o.

²⁴² HL Kp-csop. III/ 22. o.

²⁴³ HL Kp-csop. I/1. 184. o.

a 2. lovasdandár 2. páncélos zászlóaljának kiküldését ígerte meg erősítésül és azt, hogy a gyorshadtestet Rundstedt tábornagy „jellegének megfelelően fogja alkalmazni”.²⁴⁴

A Kárpát-csoport működésének offenzív szakasza tehát július 9-én 0 órával, a gyorsadtest kivonásával véget ért, mikor a Kárpát-csoportból kiváló gyorsadtest 1717 tisztel, 41 790 fő legénységgel, 7529 lóval, 1037 országos járművel és 4372 gépjárművel német Dél Hadseregcsoporthoz alárendeltségbe lépett.²⁴⁵ A Kárpát-csoport a továbbiakban mint megszálló alakulat felügyelte és igazgatta a gyorshadtest működési területe és az országhatár közti galíciai területeket. Állományába 1941. július 9-én 1516 tiszt, 44 482 fő legénység, 12 861 ló, 2032 országos jármű, és 1334 gépjármű tartozott.²⁴⁶

A gyorshadtest kiválásáig tartó hadműveletek személyi veszteségei a július 16-án összesített veszteséglista szerint:

- az 1. hegyidandárnál: halott 1, sebesült 4 fő legénység;
- a 8. határvadászdandárnál: halott 2 fő tiszt, 46 fő legénység, sebesült 1 fő tiszt, 76 fő legénység, eltűnt 1 fő tiszt, 76 fő legénység;
- a gyorshadtestnél: halott 2 fő tiszt, 85 fő legénység, sebesült 16 fő tiszt, 247 fő legénység, eltűnt, 1 fő tiszt, 13 fő legénység.²⁴⁷

5. A Kárpát-csoport haditevékenységének értékelése

A Szovjetunió elleni hadjáratához való magyar csatlakozás óhaja a katonai vezetés részéről nem járt együtt hadseregünk kellő felkészítésével. Most a politikai megfontolásokat mellőzve, megkíséreljük csak katonai szempontból értékelni az eseményeket. Az értékelés alapjául Major Jenő tábornok²⁴⁸ „Tapasztalatok az 1941. évi orosz hadjáratról” című jelentése²⁴⁹ és a résztvevő csapattisztek visszaemlékezése, valamint a Kárpát-csoport iratai szolgáltak.

1. Határvédelem

Az „O” határvédelem befejezetlen erősítéseivel és a VIII. hadtest határvédelmi erőivel nem jelentett volna kellő akadályt a túlodalon felsorakozott több mint tizenöt szovjet dandárnak, amennyiben azok megindultak volna ellenük. Ebben az esetben, mivel a hadsereg csapatai békeállományon voltak, legkorábban egy héten belül lehetett volna ellenállást kifejteni – már az ország belsejében. Ezeket a hiányosságokat a német előrenyomulás lendülete pótolta.²⁵⁰

2. Mozgósítás

A mozgósítás gondjai inkább a gyorshadtest esetében jelentkeztek, mivel az 1. hegyi- és a 8. határvadászdandárok már határvédelemben voltak. A mozgósítás elrendelése

²⁴⁴ HL Kp-csop. I/1. 197. o.

²⁴⁵ Tájékoztató, 2. o.

²⁴⁶ Uo.

²⁴⁷ Vkf. 1. o. napi helyzetjelentések, mikrofilm B/243. doboz, 2323. 207. o. (A szovjetek az utóvédharcokban és a visszavonulásban körülbelül 500 főt vesztek halottakban és 1000 főt fogolyként.)

²⁴⁸ Major Jenő (Baksa, 1891. VIII. 6 – Blaiach-Immenstadt, 1972. I. 13.): 1940. IX. 1-jétől tábornok, 1940. III. 1 – 1941. XI. 1-jéig az 1. gépkocsizó dandár parancsnoka.

²⁴⁹ Vkf. 1. o. napi helyzetjelentése, mikrofilm B/243. doboz: Major Jenő: Tapasztalatok az 1941. évi orosz hadjáratról.

²⁵⁰ HL Kp-csop. IV/d. 439. főlő.

„[...] úgy, mint a Délvidéki eseményeknél is beigazolódott, elkésett a külpolitika határozatlansága és ingadozása következtében”²⁵¹ – írja június 27-i benyomásaiban a 2. gépkocsizó dandár parancsnoka, Bisza Ferenc²⁵² ezredes. Az első „M” nap visszamenőleges elrendelése a mozgósítást nem siettetett, hanem komolytalanná tette. A kitűzött határidők így lehetetlen menetteljesítményeket követeltek meg a kivonuló csapatoktól. A sebtében mozgósított gyorshadtestnek nem volt kellő ideje felkészülni a hadjáratra, sőt békeállománnyal indult el, az 1. lovasdandár 80%-os feltöltöttségen volt. Az ország távolabbi részeiről bevonulók csak később érték utol csapataikat.

Szintén gátló tényezőként hatott, hogy gépjárműpark szempontjából sem volt előkészítve a mozgósítás. Ezen a többi, a hadműveletben részt nem vevő hadtestek készletivel próbáltak segíteni.²⁵³

Az 1. lovasdandár állományában sok volt az újonnan bevonultatott nem katonai, illetve vállalkozói²⁵⁴ ló, amelyek kevésbé bírták a megterhelést. A rossz konstrukciójú nyereg is sokuknak feltörte a hátát.²⁵⁵

3. Harctevékenység

3/a. Menetek:

A hadműveleti területen az előrehaladást a szovjet utóvédeken kívül több tényező is gátolta. A legkorábban meginduló 8. határvadászdandár útjában főleg műszaki zárák voltak, amiket az utászok viszonylag gyorsan eltávolítottak. A dandár tapasztalatai szerint ezek gátló ereje harcászati szempontból igen csekély volt, a szovjetek általában nem használták ki az ebben rejlő lehetőségeket.²⁵⁶ Aknazáraik a sietős telepítés miatt olykor autóval is átjárhatóak voltak, mivel látni lehetett az egyes aknák nyomait. Az utakat is csak egy-egy töltettel robbantották, így azokat hamar helyre lehetett állítani.²⁵⁷ A dandár gyorsan is jutott előre, igaz zászlóaljai emberfeletti, olykor napi 40 km-es menetteljesítményt produkáltak az úttalan hegyi terepen.

Más volt a helyzet a Tatár-hágónál átnyomuló csapatoknál. Itt egyrészt több híd volt az utakon, másrészt már a támadás megszervezése is magában rejtette a torlódás veszélyét. A Kárpát-csoport vezérkari főnöke, Álgya-Pap vezérőrnagy és a német összekötő, Himer vezérőrnagy érthetelen módon ragaszkodtak mind a négy dandár egy úton való előrevonásához, Szombathelyi és Rakovszky parancsnokok javaslatát elutasítva. A helyzetet tovább súlyosbította, hogy ezen a szakaszon nem volt kellő számú műszaki egység, így azt a 8. határvadászdandártól vonták el. A hadihídanyagok csak későn jutottak előre a tehergépkocsi-hiány miatt és a műszaki egységek is békeállománnyon voltak.²⁵⁸ Így nem meglepő, hogy az erős esőzések által megduzzadt hegyipatakok és folyók olykor komo-

²⁵¹ HL Kp-csop. IV/d. 439. folió.

²⁵² Bisza Ferenc (Pola, 1890. II. 12 – Bécs, 1967. V. 28.): 1938. V. 1-jétől ezredes, 1941. VI. 28 – 1941. VIII. 1-jéig a 2. gépkocsizó dandár parancsnoka.

²⁵³ HL Kp-csop. I/1. 62. o.

²⁵⁴ A vállalkozói lovak olyan kincstári lovak voltak, melyek békeidőben polgári használatra voltak kiadva ellátásuk, gondozásuk fejében.

²⁵⁵ *Bobrovinczky Tamás: A szovjet elleni 1941. évi hadjárat a lovasság szempontjából. Magyar Katonai Szemle, 1942/8. 174. o.*

²⁵⁶ *Kontz: i. m. 28. o.*

²⁵⁷ HL Kp-csop. IV/d. 17. o.

²⁵⁸ HL Kp-csop. II/5. 7. o.

lyan hátráltathatták az előrenyomulást. Természetesen a közlekedési nehézségek kihatottak az utánpótlási helyzetre is.

3/b. Vezetés

A hosszú, részletes hadműveleti intézkedéseket az alakulatokhoz való megérkezésükkor már gyakran túlhaladták az események. Ennek kiküszöböléséhez a dandárparancsnokok rugalmas, az arcvonalhoz közeli vezetésére volt szükség, illetve az általános jellegű elvi intézkedésekre való áttérésre.

Az alegységek vezetői nem mindig voltak tisztában a csapatok menetteljesítményével, és némelyiküknek a térképolvasás is nehézséget okozott. Az igazsághoz hozzátartozik az is, hogy túl sok – tizenegy – féle térkép volt használatban.²⁵⁹

3/c. Harcmódor

A szovjetek védekező harcmódora eleinte igen zavaróan hatott a magyar egységekre, amelyek kezdetben a felderítést elhanyagolták. A szovjetek az utóvédharcok során kis egységekben – gyakran civil ruhában – támadtak a magyarokra, a felderítők átengedése után. Ezt a felderítők térelőnyének növelésével tudták a későbbiekben kiküszöbölni. Jól volt alkalmazható a szovjetek ellen az elővédnél használt üteg, repeszgránáttal. A szovjetek – hadműveleteik jellegéből adódóan – reggelre általában eltűntek a magyar egységek elől.²⁶⁰ Találkozóharcra csak a zalescsiki átkelőnél került sor, de éjjel itt is visszavonultak.

4. Ellátás

A 8. határvadász dandár már a határvédelem megkezdésekor megkapta anyagi utánpótlását. Csak ennek volt köszönhető, hogy „[...] a teljesen váratlanul érkező támadási parancs a dandárt olyan helyzetben találta, hogy az előrenyomulást rögtön megindíhatta.”²⁶¹ Ez nagyjából elmondható volt az 1. hegyidandárról is, de a gyorshadtestről annál kevésbé. Az ellátóoszlopok rendre későn érkeztek be, a távolabbra elszakadt egységek így kénytelenek voltak időnként repülőgépes utánpótlást igényelni, illetve élelmiszerből főként a helyi beszerzésre támaszkodni. A közlekedési állapotok olyan mértékben súlyosbították ezt a helyzetet, hogy július 6-án Szombathelyinek már kétségei támadtak a továbbhaladást illetően.²⁶²

Az utánpótlási vonalak állapota miatt a gyorshadtest további hadműveleteihez és a Kárpát-csoport ellátásához nagy szükség volt a megszerzett tekintélyes zsákmányanyagra. Az anyagi helyzetjelentés szerint a zsákmány július 9-ig: 1000 t benzin, 8-10 t olaj, 20 vagon petróleum, 500-600 vagon fémanyag, 200 vagon liszt, 30 vagon cukor, 4 vagon szappan, 6 vagon ruhanemű, 5 vagon lőszer, 8 vagon gázálc, 2 vagon optikai és technikai felszerelés volt. Ezekon kívül kézre került még egy teljes kórháznyi orvosi felszerelés, 100 db traktor, 500 db üzemképtelen tehergépkocsi és 30 db üzemképtelen autóbusz.²⁶³ Nehézséget leginkább a hátországba és az ellátóközpontokba való elszállítás okozott.

Az egészségügyi ellátás is hiányosnak bizonyult. A csapatok egészségügyi felszerelése kevés volt és nagyon le volt maradva. A Kárpát-csoport hadjárata idején az első egészségügyi oszlop – a 24. – csak június 30-án érkezett be. A harcokat megkezdő 8. határvadász dandárnak egészségügyi felszereltsége nem volt, sem sebesültszállító

²⁵⁹ Major: i. m. 20. o.

²⁶⁰ Zsedényi: i. m. 6. o.

²⁶¹ Kontz: i. m. 29. o.

²⁶² HL Kp-csop. I/1. 168. o.

²⁶³ Vkf. I. o. napi helyzetjelentések, mikrofilm B/243. doboz, 2321. 147. o.

típusgépkocsija. A munkácsi csapatkórház és a polgári kórházak nem voltak a sebesültek fogadására kellően felkészülve.²⁶⁴ Természetesen a haditevékenységek nem járhattak áldozatok nélkül, de a fentiekből adódóan elvárás miatt jóval többen veszítették életüket, mintha a megfelelő ellátást időben tudták volna nekik biztosítani.

5. Fegyverzet, felszerelés

A kézfegyverek általában megfelelőnek bizonyultak, de a Mannlicher rendszerű puskák tűzgyorsaságban nem vehették fel a versenyt a szovjet automata puskákkal és géppisztolyokkal.

A löveganyag általában kevésnek bizonyult. Páncéltörő ágyúból kevés volt, az is kis űrméretű, 37 és 50 mm-es. A 7,5 cm-es hegyi és tábori ágyúkból, a 10,5 cm-es tábori ágyúkból és könnyű tarackokból, valamint a 15 cm-es közepes tarackból egyaránt kevés volt. Minőségileg legjobban az 50 mm-es gránát- és 81 mm-es aknavetők, valamint a 40 mm-es légvédelmi gépágyúk és 80 mm-es légvédelmi ágyúk váltak be.

A csapokkal kivonult páncélozott járművek (Toldi könnyű harckocsi, Ansaldo kisharckocsi, Csaba páncélgépkocsi) csak gyalogság ellen voltak hatásosak kis átütőerejű fedélzeti fegyvereik miatt. Az Ansaldo típusú kisharckocsik azonban vékony pánélzatuk és a fedélzeti fegyver beépítése miatt még gyalogság ellen is csak korlátozottan voltak bevethetők.

A kerékpár- és gépjárműanyag igen gyatra volt – ez főleg a bevonultatott civil járművekre volt jellemző. A későbbiekben csak a Botond felelt meg a terep és a harc követelményeinek, de ebből a típusból kevés volt.²⁶⁵

A repülőgépanyag szintén jobbára elavult volt, sokfélesége pedig alkatrész-utánpótlási gondokat okozott. Bombázóként Caproni Ca-135, Junkers Ju-86, vadászként Fiat CR-32, CR-42, Reggiane Re-2000, felderítőként Heinkel He-46, He-70, WM-21, szállítóként Savoia Marcetti SM-75 típusok álltak az 1. repülődandár alkalmazásában.

Ruházat tekintetében a minőség és mennyiség egyaránt kiváló volt a gyalogságnál. A motorkerékpáros és harckocsizó legénység mervebb bőrruházata azonban nem biztosított a viselőjének kellő mozgékonytágot. A huszárok nadrágjának a szabása nem volt megfelelő, így gyorsabban kopott.

A műszaki és híradóanyag minőségben megfelelő volt, de nem elegendő mennyiségű.

Összbenyomásként újra csak a gyorsadtest naplóját idézhetjük: „A Kárpát-csoport VII. 1. támadása pedig teljes lerohanás jellegű rögtönzés volt, ahol nem lehetett sem várni, sem sokat okoskodni.”²⁶⁶ Mindenesetre a csapatok megtettek minden megtehetőt az előrenyomulás érdekében. A kitűzött feladatokat a realitás határáig, sőt néha még azon is túl teljesítették. Sebességükkel olykor még a jóval nagyobb erővel támadó németeket is meglepték. A felmerülő nehézségek leküzdésében sokat segített a leleményesség (például a vorochtai pékműhely beüzemelése) és olykor a helyi lakosság kedvező hozzáállása (önkéntes hegyivezetők segítsége a felderítőknél²⁶⁷). A Kárpát-csoport hadműveleteit illetően igazat kell adjunk az egyik korabeli értékelőnek: „A hadjáratot megelőzően fennállott viszonyok között minden esetre elértük azt, ami emberileg elérhető volt.”²⁶⁸

²⁶⁴ HL Kp-csop. I/1. 96. o.

²⁶⁵ Major: i. m. 32. o.

²⁶⁶ HL Kp-csop. I/3. 28. o.

²⁶⁷ HL Kp-csop. II/2. 25. o.

²⁶⁸ Bobrovinczky: i. m. 274. o.

6. Megszálló tevékenység

A Kárpát-csoport további működését parancsnokságának az 519. Kp-csop. I. a. 41. VII. 9. számú rendelete szabályozta.²⁶⁹ Ennek lényege: a gyorsadtest kiválása után a Kárpát csoport parancsnokság mint területi és katonai közigazgatási parancsnokság működik tovább a határ és a gyorsadtest között, alárendeltségében a 8. határvadász- és 1. hegyidandárok szervezetszerű alakulataival – kivéve a portyázó századokat, amelyek a VIII. hadtest parancsnoksága alá tartoznak.

Feladata a gyorsadtest mögötti harcászati biztosítás, a terület megtisztítása a szétszóródott szovjet csapatoktól, légvédelmi biztosítás, illetve a normális élet – termelés, közbiztonság – helyreállítása. Ehhez bevezetik a katonai közigazgatást. A terület felosztása a dandárok között: 1. hegyidandár: Kárpát-csoport déli határa–Nyezviska–Chotyimir–Otinja–Nadvorna–Rafaljova–országhatár.

8. határvadászdandár: ettől északkeletre a Dnyeszter mentén a Kárpát-csoport északi határáig. A Kárpát-csoport parancsnoksága Kolomijába, a dandároké Horogyenkába és Sztanyiszlavba települnek.

A megszállást minden nagyobb helységben legalább század erejű csoportokkal kell végrehajtani, a Dnyeszter-átjárókat tüzérséggel megerősített gyalogsággal kell biztosítani. A közigazgatással kapcsolatban a parancs leszögezte: az ukrán lakossággal lehetőleg barátságosan kell bánni, de a merényleteket, szabotázs akciókat meg kell torolni, ha kell, akár túszedéssel is. Egyéb bűncselekmények a közigazgatási hatóságokra és a honvédelmi igazságszolgáltatásra tartoznak.

A megszállás befejezésére a nagy terület és a loállomány jelentős megcsappanása miatt csak több nap után kerülhetett sor. A zászlóaljak úticéljukat általában július 16-ra érték el.

Az 1. hegyidandár július 12-én indult Tatarovból. A 11. határvadász-zászlóalj, a 26. határvadász-zászlóalj útege és a dandárparancsnok törzse Kolomijába, a 3. hegyi zászlóalj Obertinbe, a 4. hegyi zászlóalj Chlebicsin-Lesznijszbe vonultak. A 3. hegyi zászlóalj Koszovit, a 2. határvadász-zászlóalj Gyeljatint, a 26. határvadász-zászlóalj Horogyenkát, az 1. hegyi huszárszázad pedig Zablatovot szállta meg.

A 8. határvadászdandár 1. hegyi és 25. határvadász-zászlóaljai Sztanyiszlavba vonultak. A 10. határvadász- és a IX. kerékpáros zászlóalj a Dnyeszter északi oldalán zömmel Jageljnyicán és Szkalán rendezkedtek be.²⁷⁰ A kijelölt állomáshelyek elfoglalása után a feladatok megkezdése nem váratott sokáig magára.

A Kárpát-csoport parancsnoksága július 11-i utasításában intézkedett a katonai közigazgatás bevezetéséről. Ennek segítésére a községi közigazgatási szerveket újra felállították megbízható ukrán lakosokból. Nekik és az 1. hegyi- valamint a 8. határvadászdandár tábori csendőrség²⁷¹ egységeinek kellett biztosítaniuk a megkezdődő aratási munkálatok zavartalanságát és a közrend helyreállítását.²⁷² Megkezdődött a volt szovjet közigazgatási rendszer helyettesítése is, megszervezték a helyi polgári hatóságokat, tanácsokat.

Az anyagi készletek felderítését is megkezdték. Ehhez felállításra kerültek a 101., 102., 103., 104. anyaggyűjtő állomások és a 106., 107. mozgó gyűjtő és elosztó táborok.

²⁶⁹ HL Kp-csop. III/b. 26. o.

²⁷⁰ HL Kp-csop. IV/1. 3. o.

²⁷¹ Tábori csendőrség: a legfontosab magyar katonai rendészeti szerv a második világháború idején, melynek feladata a hadsereg belső rendjének fenntartása, a kémelhárítás és a hírszerzés volt.

²⁷² HL Kp-csop. III/b. 29. o.

Július 16-tól 60, majd 100 tehergépkocsival kezdték meg a zsákmányanyag összegyűjtését. Megindították a gyárak és üzemek termelését.²⁷³ A termelés beindítása mellett fontos feladat volt még a közlekedési vonalak, utak, vasutak, hidak helyreállítása amit a 102. vasútépítő zászlóalj törzs alá rendelt 101., 104., 105., 111. vasútépítő²⁷⁴ századok, a 120., 123. vasútépítő munkaszolgálatos²⁷⁵ századok, valamint a VIII. utász zászlóalj végezt el, a német hadsereg parancsnokság nagy elismerésével.²⁷⁶

Mivel a megszálló csoport a hadműveleti terület mögött helyezkedett el, így mód nyílt a részleges leszerelésre. Egyes alakulatokat teljesen leszereltek, másoknál csak a „nemténylegeseket” vagy azok egy részét bocsátották el.²⁷⁷ A különböző csoportok július 18–21. között indultak Kőrösmezőre és Volócra gyalogmenetben. Az 1. hegyidandártól 6306 fő és 3492 ló, a 8. határ vadász dandártól 3855 fő és 1953 ló szerelt le.²⁷⁸ Ez a legénység és a loállomány mintegy egynegyedét jelentette. Rajtuk kívül még kéthetes aratási szünetre elengedték a legénység egy részét két váltásban. Ez a nagyarányú állománycsökkenés egy időre komoly gondokat okozott a megszálló feladatok végrehajtásában.²⁷⁹

A gyors hadtest előrehaladásával időközben egyre növekedett a Dnyeszteren túli megszállandó terület. Ezt azonban csak időlegesen kellett felügyelni, mivel a németek augusztus elejére átvették a térséget. Augusztus 1-jén Szombathelyi altábornagy részvételével ünnepélyes keretek közt megtartották Lembergben a galíciai területek Lengyel Fő kormányzóságba való betagolását. Az ünnepségen a németek részéről von Roques²⁸⁰ vezérőrnagy és Franck miniszter-fő kormányzó vettek részt. Nemsokára meg is kezdték a német igazgatás előkészítését. Ennek eredményeképp augusztus 14-én a Kárpát-csoport alárendeltsége is megváltozott, ekkortól a Dél Hadsereg csoport közvetlen alárendeltségébe lépett.²⁸¹

A megszállás katonai szükségyszerűségeen túli céljainak elérése szempontjából nagy jelentőséggel bírt, hogy a területek augusztus 1-jére tervezett átadását 14-ig sikerült elhúzni. E célokról Sáska alezredes Szombathelyi altábornagynak így nyilatkozott: „[...] ezt a megszállt területet jó sokáig szeretnénk a kezünkben tartani, hogy a zsákmányolt hadianyagot, élelmiszert, üzemanyagot és főleg gumit amilyen gyorsan csak lehet, hazaszállítsuk és másrészt, hogy erre a területre a nemkívánatos honi elemeket, zsidókat és ukránokat áttelepíthessük.”²⁸²

Ami az első fő célt, az anyaggyűjtést illeti, míg a németek át nem vették a területet, addig szabadon gyűjthettek a magyar egységek. Ennek határt igazán csak a szállítójárművek mennyisége és az üzemanyaghiány szabhatott. Az OKH²⁸³ Himeren keresztül július 27-én küldött tájékoztatása szerint a németekkel szövetséges haderők az elfoglalt

²⁷³ HL Kp-csop. III/b. 30. o.

²⁷⁴ A vasútépítő alakulatok feladata a rombolt vasútvonalak helyreállítása és az újraindított vasúti forgalom szervezése, irányítása volt.

²⁷⁵ A munkaszolgálatos alakulatok feladata a fegyver nélküli honvédelmi szolgálat volt. Állományát származási, politikai, erkölcsi vagy egészségügyi okokból katonailag alkalmatlannak minősített személyek alkották.

²⁷⁶ *Csima*: i. m. 106. o. és *Zakariás Zoltán*: Honvéd vasútépítők. H. n. é. n. (1990.) 130–136. o.

²⁷⁷ HL Kp-csop. III/b. 35–36. o.

²⁷⁸ HL Kp-csop. IV/I. 5. o.

²⁷⁹ Uo.

²⁸⁰ Karl von Roques (Farnkfurt a. M. 1880. V. 7 – Landsberg, 1949. XII. 24.(?)): vezérőrnagy, 1941. III. 16 – 1942. XII-ig a Dél Hadsereg csoport biztosító-megszálló erőinek parancsnoka.

²⁸¹ HL Kp-csop. IV/I. 13. o.

²⁸² Idézi HL Kp-csop. I/I. 203. o.

²⁸³ OKH: Oberkommando des Heeres, a német szárazföldi haderő főparancsnoksága.

területek zsákmányából a saját hiányok feltöltésének erejéig rendelkezhetnek azon túl ennek joga az OKH-t illette meg.²⁸⁴ A magyar anyaggyűjtés szorgosságát dicsérte, hogy a németek elől olajfűró berendezéseket és a bányák kisvasút anyagát sikerült még időben hátraszállítani, ami miatt Lasch galíciai német főkormányzó nehezményezésének adott hangot.²⁸⁵ Ami az ukrainai megszállás Sáska által megemlített második fő céját, a Magyarországon nemkívánatosnak minősített elemektől való megszabadulást illeti, igen gyors szervezést tapasztalhatunk. A Kárpát-csoport augusztus 9-i jelentése szerint már a megszállás első hónapjában 12 711 főt telepítettek ki Galíciába.²⁸⁶ A kitelepítettek döntő többsége német, osztrák, lengyel és szlovák zsidó menekült volt, de kerültek közéjük magyarok is, főként Kárpátaljáról. Közülük sokan hazaszöktek, főleg magyar katonák segítségével, hordókba és egyéb szállítmányokba bújtatva, ami miatt külön rendszabályokat vezetett be a Kárpát-csoport parancsnokság.²⁸⁷ A Kőrösmezőn felállított gyűjtőhelyről az SS egységei szállították tovább a deportáltakat Kolomijába.²⁸⁸

A német igazgatás bevezetésére augusztus 14-én 12 órától került sor, mikor is a magyar csapatok átadták az üzemek őrzését. A Déli Hátsóseregterület Parancsnokságnak intézkedésére a magyar csapatok ezután a Zbruczról keletre eső területek megszállására vonultak át, a német 444. megszálló hadosztály felváltására. Működési határokként nyugatról a Zbrucz, délről a Dnyeszter a Zbrucz torkolatától, északról a Zarudze–Avratin vonal, keletről a Kalus–Bar–Leticsev–Scserbany vonal lett kijelölve. A csoport feladata az úgynevezett „Rollbahn Süd”, a Dél Hadseregcsoport fő utánpótlási vonalának biztosítása lett. Ezen kívül parancsuk volt még az erdős területek átfésülésére, a fegyverek begyűjtésére és a vasútvonalak biztosítására. Az átvonulást augusztus 26-ra befejezték. Ekkortól már a Mogilew–Bar vasútvonal felügyelete is alájuk tartozott.²⁸⁹

Szeptember 1-jén megalakult a német Ukrainai Helytartóság, melynek keleti határa a Mogilew–Bar vonalon volt. A Kárpát-csoport területének keleti határait ekkor kitölték az Uljanovka–Ternavka–Oradovka vonalig. Az Ukrainai Helytartóság területére eső részt az 1. hegyidandár, az attól keletre eső területet a 8. határvadászdandár vette át Proszkurov és Vinnica székhelyekkel.

A csoport és a dandárok parancsnoki posztjain szeptember 6-tól változás állt be. A honvéd vezérkar főnökévé kinevezett Szombathelyi Ferenc posztját a 8. határvadászdandár parancsnokságával együtt Farkas Ferenc²⁹⁰ tábornok, az 1. hegyidandár parancsnokságát pedig Pintér Aladár²⁹¹ ezredes vette át.²⁹²

A Kijev elestével megmozduló frontok a megszállási övezetet is átrendezték. Szeptember 18-án a román megszálló erőknek átadta a 8. határvadászdandár a Bartól és

²⁸⁴ Vkf. 1. o. napi helyzetjelentések, mikrofilm B/243. doboz, 2322. 200. o.

²⁸⁵ Uo. 2326. 422. o.

²⁸⁶ Vkf. 1. o. napi helyzetjelentések, mikrofilm B/243. doboz, 2322... 427. o.

²⁸⁷ HL Kp-csoport. Kárpát csoport parancsnokság – parancsok 38., 40. sz.

²⁸⁸ Az 1941-ben kitelepített összesen körülbelül 18 000 személy közül sokat agyonlőttek augusztus 27–28-án Kamenyec-Podolszkinál a németek és az ukrán milícisták. Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter erről tudomást szerezve azonnal leállította a kitelepítéseket. Bővebben lásd *Braham, L. Randolph: A magyar Holokauszt. Budapest, 1988. 171. o.*

²⁸⁹ HL Kp-csoport. IV/1. 14. o.

²⁹⁰ Farkas Ferenc (Apatin, 1891. VII. 28. – Balatonfüred, 1970. VII. 17.): 1940. IX. 1-jétől tábornok, 1941. VIII. 1 – 1941. XI. 1-jéig a 8. határvadászdandár parancsnoka.

²⁹¹ Pintér Aladár (Jászszentandrás, 1892. IX. 13. – Budapest, 1973. X. 26.): 1939. V. 1-jétől ezredes, 1941. X. 1 – 1943. VIII. 10-ig az 1. hegyidandár parancsnoka.

²⁹² HL Kp-csoport. IV/1. 18. o.

a Bugtól délre eső területeket. A további átcsoportosítások során Uman, Golowanjevsk és Pierwomaisk területeire mentek a Kárpát-csoport megszálló erői, míg végül szeptember 26-ára Szombathelyi, mint a honvédség új vezérkari főnöke, intézkedett a Kárpát-csoport felváltásáról, az Olgyay Károly²⁹³ vezérezredes parancsnoksága alatt, német alárendeltségben megalakuló „Magyar megszálló csoport parancsnokság” által.

A megszálló erők 124. dandára Sziklay György²⁹⁴ ezredes vezetésével ekkor átvette az 1. hegyidandár területét, az pedig elindult Kőrösmezőre. Utolsó részei november 4-én érték el a magyar határt.

Szeptember 30-án a Kárpát-csoport parancsnoksága megindította haza a 8. határavadászdandár ütegeit, majd október 5-én 0 órával befejezte működését, helyét átadva a magyar megszálló csoport parancsnokságnak. A 8. határavadászdandárt a 121. megszálló dandár váltotta fel. A határavadászok kivonása eltolódott: mivel az intézkedést csak október 29-én adtak ki, így csak november 1-jén kezdhették el a határavadászok menetüket Kőrösmezőre gyalog, onnan helyőrségükbe vonattal.²⁹⁵

Az 1. hegyidandár november 9-i aknazslatinai és a 8. határavadászdandár december 3-i munkácsi díszszemléje zárta le végül a Kárpát-csoport 1941. évi ukrajnai tevékenységét.

A Kárpát-csoport megszálló feladatának értékelésül álljon itt egy idézet a Búcsúparancsból: „A Kárpát-csoport [...] a meghódított területen megteremtette a rendet, biztonságot, és bevezette a közigazgatást. A mostoha időjárás ellenére végrehajtott hatalmas menetekkel, fárasztó őr és járőrszolgálattal biztosította az elől küzdő magyar és szövetséges csapatok ellátását. Ellátó és szállító egységeink a nehézségek és igen rossz útviszonyok mellett emberfeletti munkát végeztek, hogy a csapatok maradéktalanul végezhesék feladataikat. [...] Ezek szerint a Kárpát-csoport a rábízott feladatokat maradéktalanul megoldotta.”²⁹⁶

²⁹³ Olgyay Károly (Alsókomána, 1887. XII. 17 – Cleveland, 1956. V. 20.): 1940. V. 1-jétől tábornok, 1939. I. 15 – 1942. IV. 18-ig a 18. gyalogdandár, ill. könnyű hadosztály parancsnoka, 1941. X. 2 – 1942. II. 10. az Ukrajnában működő megszállócsoport parancsnoka.

²⁹⁴ Sziklay György (Budapest, 1887. III. 29 – n. a.): 1938. V. 1-jétől ezredes, 1941. VIII. 1 – 1942. X. 15-ig a 124. gyalogdandár, ill. könnyű hadosztály parancsnoka.

²⁹⁵ HL Kp-csop. IV/1. 24. o.

²⁹⁶ HL Kp-csop. Kárpát-csoport parancsnokság – parancsok, 47. sz.

KIVONULÓ HADREND

I. Gyorshadtest:

(Július 2-től mint Miklós-csoport működött,
pk: Dálnoki Miklós Béla altbgy., vkf.: Zsedényi Zoltán ezds.)

1. lov. dd. (pk.: Pongrácz Pál ezds.)

- 3. hn. ezd. + ezd. közvetlenek
- 4. hn. ezd. + ezd. közvetlenek
- 13. kp. zlj.
- 14. kp. zlj.
- 1. lov. tü. oszt.
- 3. gk. gv. tar. tü. oszt.
- 1. lov. lgv. gá. ü.
- 1. lov. pc. oszt.
- 1. lov. dd. gk. u. szd.
- 1. lov. dd. hír. szd.
- 1. lov. dd. fog. von. pság.
- 1. lov. dd. gk. von. pság.

1. gk. dd. (pk.: Major Jenő vörögy.)

- 1. gk. zlj.
- 2. gk. zlj.
- 3. gk. zlj.
- 10. kp. zlj.
- 9. hk. (kp.) zlj.
- 1. gk. dd. gv. kö. tar. tü. oszt.
- 1. gk. gv. lgv. gá. ü.
- 1. gk. dd. feld. zlj.
- 1. hk. dd. hír. szd.
- 1. gk. dd. ut. szd.
- 1. gk. dd. von. pság.

2. gk. dd. (pk.: Vörös János vörögy.)

- 4. gk. zlj.
- 5. gk. zlj.
- 6. gk. zlj.
- 12. kp. zlj.
- 11. hk. (kp.) zlj.
- 2. gk. dd. gv. kö. tar. tü. oszt.
- 2. gk. dd. gv. lgv. gá. ü.
- 2. gk. dd. hír. szd.
- 2. gk. dd. feld. zlj.
- 2. gk. dd. u. szd.
- 2. gk. dd. von. pság.

Gyorshadtest közvetlen csapatok:

- I. gys. hdt. hír. szd
- VI. kp. zlj.
- VIII. kp. zlj.

V. gk. gv. köz. tar. tü. oszt.

- I. gv. lgv. tü. oszt.
- V. gv. lgv. tü. oszt.
- VIII. gv. lgv. tü. oszt.
- 4. rep. ezd. (2. kf. szd., 1. vad. szd. 1. b. szd.)
- 152. gk. u. zlj.
- 150. hír. zlj.
- I. gys. hdt. von. pság

1. hgy. dd. – Felkl-csoport:

(A dd. a Kárpát-csoport harcaiban megerősítve, mint „Felkl csoport” vett részt, Felkl Jenő tbk. psága alatt. Június 2-től a Miklós-csoport alárendeltségébe ulatták.)

- 2. hv. zlj.
- 3. hv. zlj.
- 11. hv. zlj.
- 26. hv. zlj.
- 3. hgy. zlj.
- 4. hgy. zlj.
- V. lgv. tü. oszt.
- VIII. lgv. tü. oszt.
- VIII/2. gv. lgv. gá. ü. (pc. elh-ra)
- 104/4. lgv. gá. ü.
- 105. lgv. tü. oszt. 1. és 2. ü.
- 1. hgy. hu. szd.
- 1. hgy. u. szd.
- VIII/1. u. szd.
- 12. gy. ezd. ár. szd.
- 106. ello. (VII. 06-tól)

(A csoport a hadműveletek során még kisebb csoportokra lett bontva: Kögler-, Bárdossy-, Pietrosi-, és Bogdáni-csoportokra.)

8. hv. dd. – (Rakovszky csoport)

(A dd. átszervezve vett részt a hadműveletekben „Rakovszky-csoport”-ként,
pk.: Rakovszky György tbk.)

- 10. hv. zlj.
- 25. hv. zlj.
- 1. hgy. zlj.
- 2. hgy. zlj.
- VIII. kp. zlj.

15. kp. zlj. (07. 03-tól)

24/II. fog. köz. tar. ü.

1. lov. lgv. gá. ü.

VIII/1. sebsz. gk. oszl.

VIII. bakt. álls.

5. gk. zlj. (tartalék)

VIII/1. ello.

(A csoport VII. 03-tól két kisebb csoportra oszlott: Pisky- és Újlaky-csoportokra.)

VIII. gv. köz. tar. ü.

VIII. távi. ép. szd.

8. őrezd.

106. htp. zlj.

107. htp. zlj.

108. htp. zlj.

VIII. u. zlj.

IX. u. zlj.

102. vép. szd.

101. pc. vonat

Kárpát-csoport közvetlenek:

(A július 8-tól közv. alárendeltségbe lépő

1. hgy. és 8. hv. dd. alakulataival.)

IX. kp. zlj.

15. kp. zlj.

16. kp. zlj.

I. lgv. tü. oszt.

II. lgv. tü. oszt.

IV. lgv. tü. oszt.

10. ő. lgv. gá. ü.

101. lgv. fi. szak.

Repülő erők:

1. repülődandár-parancsnokság

VIII. kf. ezd.

X. kf. ezd.

VII. kf. szd.

2/II. v. rep. o.

4/II. b. rep. o.

3/5. b. rep. ezd.

rep. dd. vonatcsoport

Viktor Andaházi Szeghy

THE ACTIVITY OF THE KÁRPÁT GROUP IN THE UKRAINE, 1941

Summary

The study aims at introducing the fighting and occupying activity of the Kárpát operational group and its subordinated units, set up at the beginning of the Hungarian offensive against the Soviet Union, from their crossing of the Hungarian-Soviet frontier to their withdrawal from the Ukraine.

In the introductory part, it is being discussed why the German supreme command insisted on the Hungarian participation in the offensive, owing to the failures of operation Barbarossa, and treats the development of the German attack and the Soviet defence prior to Hungary's entering into the war. The following chapter outlines the circumstances and questions of the Hungarian declaration of war, and then deals with the structure and the short history of the higher level formations deployed (VIII Corps Command, 1st Mountain Brigade, 8th Border Rifle Brigade, Rapid Deployment Corps) and the activation of Hungarian frontier defence.

The study focuses on the fighting activities, from 28 June 1941, i.e. the crossing of the Hungarian-Soviet frontier, to 8 July 1941, i.e. the withdrawal of the Rapid Deployment Corps from the subordination of the Kárpát Group. The fighting activities are introduced down to battalion level, in daily details. With the help of maps, the most significant troop movements are easy to follow. The evaluation at the end of the chapter summarises the military experiences of the operation on the strength of the contemporary staff report.

The conclusion offers a survey of the Kárpát Group's occupying activity from 9 July to 5 October 1941.

In the appendix of the study, the author publishes the in-depth order of battle of those higher level formations that took part in the manoeuvres and the occupation.

Viktor Szeghy Andaházi

L'ACTIVITÉ DU GROUPE CARPATES EN UKRAINE EN 1941

Résumé

L'objectif de l'étude est de présenter le fonctionnement du groupe opérationnel Carpates et de ses unités subordonnées à partir du franchissement de la frontière hungaro-soviétique en passant par leurs activités militaires et d'occupation jusqu'à leur retrait d'Ukraine.

La première partie de l'étude traitera les lacunes du plan Barbarossa – en raison desquelles le commandement militaire allemand a incité les Hongrois à participer à l'attaque –, les développements de l'offensive allemande et de la défense soviétique jusqu'à l'entrée en guerre de la Hongrie. Le chapitre suivant présentera brièvement les circonstances de l'entrée en guerre de la Hongrie et les points d'interrogation y relatifs ainsi que l'organisation et l'historique des corps d'armée engagés dans la campagne (8e commandement du corps d'armée, 1e brigade de montagne, 8e brigade de garde-frontière et de déploiement rapide) et l'activation de la défense des frontières.

Le chapitre central de l'étude présente les activités militaires entre le 28 juin 1941 (franchissement de la frontière hungaro-soviétique) et le 8 juillet 1941 (séparation du corps d'armée de déploiement rapide d'avec le groupe Carpates) sous forme de classement journalier jusqu'au niveau des bataillons. Pour permettre un meilleur suivi, les opérations militaires majeures sont illustrées par des schémas cartographiques. L'évaluation à la fin du chapitre résume les expériences militaires de l'opération sur la base du rapport d'état major de l'époque.

La partie finale de l'étude présente et évalue l'activité d'occupation du groupe Carpates entre le 9 juillet et 5 octobre 1941.

En annexe, on peut trouver l'ordre de bataille détaillé des corps d'armée ayant participé aux opérations militaires et à l'occupation.

Viktor Andaházi Szeghy

DIE TÄTIGKEIT DER KARPATENGRUPPE IN DER UKRAINE IM JAHRE 1941

Resümee

Ziel der Studie ist es, die Funktionsweise der Karpatengruppe vorzustellen, also der Operationsgruppe und ihrer untergeordneten Verbände, die am ungarischen Angriff gegen die Sowjetunion teilnahmen. Dabei beginnt der Überblick beim Passieren der ungarisch-sowjetischen Grenze, geht über die Kampf- und Besatzungstätigkeiten bis zu ihrem Abzug aus der Ukraine.

In der Einführung wird dargestellt, weshalb die deutsche Kriegsführung – wegen des Mangels des Unternehmens Barbarossa – auf das Einschalten von Ungarn in den Angriff drängte. Zudem wird beschrieben, wie sich der deutsche Angriff und die sowjetische Verteidigung bis zum Kriegseintritt Ungarns entwickelten. Das folgende Kapitel der Studie gibt einen kurzen Überblick über die Umstände und Fragezeichen des ungarischen Kriegseintritts, sowie die Organisation und kurze Geschichte der Heereskörper, die am Feldzug teilnahmen (VIII. Korpskommandantur, 1. Gebirgsbrigade, 8. Grenzjägerbrigade und das Schnellkorps) und die Aktivierung des ungarischen Grenzschutzes.

Schwerpunkt der Studie bildet das Kapitel, das die Kriegshandlungen vorstellt. Es behandelt den Zeitraum zwischen dem 28. Juni 1941 (Passieren der ungarisch-sowjetischen Grenze) und dem 8. Juli 1941 (Austritt des Schnellkorps aus der Karpatengruppe). Die Kriegshandlungen werden detailliert bis zur Bataillonsebene, auf Tage genau dargestellt. Um die Ereignisse besser nach-

vollziehen zu können, sind die bedeutenderen Kampfbewegungen mit Kartenskizzen illustriert. Die Auswertung am Ende des Kapitels fasst die militärischen Erfahrungen der Operation aufgrund des zeitgenössischen Generalstabsberichtes zusammen.

Der abschließende Teil der Studie stellt die Besatzungstätigkeit der Karpatengruppe zwischen dem 9. Juli 1941 und dem 5. Oktober 1941 vor und wertet sie aus.

Im Anschluss an die Studie folgt als Anlage die detaillierte Kriegsordnung der Heerkörper, die an den Operationen und an der Besatzung teilgenommen haben.

Виктор Андахазу Сеги

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КАРПАТСКОЙ ГРУППЫ НА УКРАИНЕ В 1941 ГОДУ

Резюме

Цель статьи показать действие оперативной группы, сформированной в качестве Карпатской группы для наступления против Советского Союза, и ее подчиненных частей, – начиная с момента перехода частями границы СССР, – в зеркале их боевых и оккупационных действий вплоть до вывода их с Украины.

Во вводной части статьи автор рассматривает, почему – из-за недостатков плана Барбароссы – немецкое военное руководство настаивало на присоединении к наступлению венгерских войск. Дается анализ немецкого наступления и складывание советской обороны до вступления в войну Венгрии. Следующий раздел статьи кратко характеризует условия вступления Венгрии в войну и обращает внимание на те вопросительные знаки, которые возникали в связи с этим, затем дает краткое описание штатной организации введенных в бой против Советского Союза воинских частей (командование 8 корпуса, 1 горной бригады, 8 пограничной егерской бригады и мобильного корпуса), в статье описывается краткая история этих боевых единиц и активизация венгерской пограничной обороны.

Основное внимание статьи направлено на изложение боевых действий, протекавших с 28 июня (с момента перехода советской границы венгерскими частями) по 8 июля 1941 года (до выхода мобильного корпуса из Карпатской группы). Боевые действия показаны по суткам, в разбивке до батальонного звена. В интересах более простого прослеживания событий наиболее существенные этапы боевых действий иллюстрированы картами. В конце раздела дается оценка, которая на основании донесения генштабу того времени суммирует боевой опыт, извлекаемый из данной боевой операции.

Заключительная часть статьи показывает и анализирует оккупационные действия Карпатской группы в период с 9 июля по 5 октября 1941 года.

В приложении к статье дается детальный боевой порядок корпусов, участвовавших в боевых операциях и в оккупации.

Budapest, 2004. 228 o. +
8 o. ff. képmelléklet
1700.- Ft
ISBN 963 506 552 4
ISSN 1586-5886

Czigány István: Reform vagy kudarc?

Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe, 1600–1700

A Habsburg Birodalomban az állandó hadsereg megteremtése lényegében a legfontosabb európai hatalmakkal: Angliával, Franciaországgal és Poroszországgal közel egy időben, a XVII. század második felében ment végbe. A Magyar Királyság a Habsburg Birodalom államalkotó része volt, ezért a királyi katonaságot az egységes birodalmi haderő részének tartották, és megreformálását is annak keretében képzelték el. Azt, hogy a magyarországi katonaságnak, ennek a sajátos fegyvernemi jellegű és taktikájú haderőnek a gyakorlatban milyen súlya és szerepe lesz a birodalom hadigépezetén belül, a hadügyi reform-elképzelések mellett a magyar rendek és a központi, a császári-királyi hatalom politikai vitái határozták meg.

A szerző hazai és bécsi levéltári kutatásaira támaszkodva ezt a folyamatot mutatja be, s közben számos, a magyar történelmi köztudatba mélyen beivódott tévképzetet igazít ki: például azt, hogy a Habsburgok a magyarországi katonaság felszámolására törekedtek. A magyar vitézlő rend modernizációja kétségtelenül számos konfliktussal járt, de XVII. század utolsó évtizedében nem a végvári katonaság szélnak eresztésére, hanem annak reguláris átszervezésére került sor.

**A Hadtörténeti Intézet és Múzeum
Millenniumi Könyvtára 4.**

Balassi Kiadó

MŰHELY

SALLAY GERGELY PÁL

A KRÍMI HÁBORÚ NUMIZMATIKAI EMLÉKEI A HADTÖRTÉNETI MÚZEUMBAN

A krími háború hadi eseményeiről gazdag történeti irodalom áll rendelkezésre. Sőt, az első igazi haditudósítóknak köszönhetően az európai nagyhatalmak részvételével zajló fegyveres konfliktust már a korabeli társadalom is figyelemmel kísérhette. Ennek a nyilvánosságnak jó példái a háború kiemelkedő ütközeteiről és alakjairól megemlékező érmek, amelyeket a hadviselő államokban bocsátottak ki. Ezek – művészi értékük mellett – fontos források és kordokumentumok is, akárcsak a háború alkalmából alapított és adományozott kitüntetések. Az elődök jóvoltából ezen emlékérmeknek és kitüntetéseknek néhány szép példánya megtalálható a Hadtörténeti Múzeum Numizmatikai Gyűjteményében. Írásunk célja ezeknek az emlékeknek bemutatása és elemzése, amelyhez azonban elengedhetetlen a krími háború kitüntetés-történeti vonatkozásainak ismeretése és a tárgyak előéletének vizsgálata. Ez utóbbi – reményeink szerint – hasznos adalékokat nyújt majd a Hadtörténeti Múzeum múltjának megismeréséhez is.

A krími háború kitüntetés-történeti jelentősége

A modern kitüntetés-történetben kétségtelenül fordulópontot jelentettek az úgynevezett francia háborúk. 1792 és 1815 között számos érdemrend és hadjárati emlékjel alapítására került sor, ami jelentősen hozzájárult az európai hatalmak kitüntetés-rendszereinek finomodásához és – a kor követelményeinek megfelelően – többlépcsősé alakulásához. Többek között ekkor hívták életre a francia Becsületrendet, a bajor Miksa József Katonai Rendet, a Porosz Vaskeresztet, az angol Bath Rend rendtagi fokozatát altisztek számára, valamint a klasszikus értelemben vett hadjárati érmet, így a brit Waterloo Érmét vagy az osztrák Hadseregkeresztet. Az utóbbi két kitüntetés a XIX-XX. század katonai tömegkitüntetéseinek előképe: adott hadműveletben – háborúban – való részvételért minden katonára megkapta, rendfokozatra való tekintet nélkül. Mindkét érdemjel peremébe bevették a tulajdonos nevét, ami a brit hadseregben azóta hagyomány.

A krími háború idejére a hadjárati érmek rendszere több országban megszilárdult; a napóleoni és az 1828–1829-es orosz-török háborúkhöz hasonlóan Oroszországban 1849-ben is adtak ki hadjárati emlékérmet „Magyarország és Erdély lecsendesítéséért”,¹ Nagy-Britanniában pedig érmek egész sora került adományozásra az indiai és afganisz-

¹ Шевелева, Е. И.: Каталог отечественных орденов, медалей и нагрудных знаков. Ленинград, 1962. 61–65., 70–71. o.

táni harcokért, illetve visszamenőleg a francia háborúkért.² Az Oszmán Birodalomban 1838-ban a szíriai hadjáratban részt vevők vehettek át emlékérmét.³ Ilyen előzmények tükrében vizsgáljuk meg, hogy a krími háború milyen hatással volt a résztvevő országok kitüntetési politikájára.

Több hónapos orosz-török harci tevékenységet és nyugati diplomáciai nyomást követően, 1854 márciusában Nagy-Britannia és Franciaország hadat üzent Oroszországnak. A nyári fekete-tengeri védekező harcok után, szeptember elején a szövetséges csapatokat szállító flotta a Krím-félsziget felé vette az irányt. A Lord Raglan vezényelte brit haderő 26 790 katonából állt; a francia csapatok – Saint Arnaud marsall parancsnoksága alatt – 26 526 főt számláltak, míg a Szelim pasa vezetésével felálló török erők 7000 főt tettek ki.⁴ Szeptember 13-án a szövetséges hajóraj horgonyt vetett a krími Eupatoriai-öbölben; ellenállásba nem ütközött. A Szevasztopol felé menetelő haderő szeptember 20-án az Alma folyónál csapott össze először az orosz hadsereggel, és emberpróbáló küzdelemben elfoglalta annak a folyó mögötti hegyháton elfoglalt állásait. Bár a szövetséges csapatok már az elkövetkező napokban kialakították pozícióikat az orosz erőd, Szevasztopol alatt, és október közepén megkezdték a város bombázását, komoly ostromra csak 1855 júniusában került sor. 1854. október 25-én nagy erejű orosz lovassági roham érte a balaklavai brit támaszpontot, amelyet azonban igen súlyos veszteségek árán, összehangolt brit-francia-török hadmozdulatok során, sikerült visszaverni. Jelentős erősítéseket követően – mintegy 76 000 fős sereggel – az oroszok november 5-én ismét támadtak. Inkerman mellett a szövetséges haderő jobb (brit) szárnyát próbálták elsöpörni, ám a hathatós francia támogatásnak köszönhetően megghiúsult a Szevasztopol felszabadítására tett kísérlet. 1855 januárjában, 16 000 főnyi katonasággal, a Szárd Királyság is belépett a háborúba a nyugati szövetségesek oldalán. Szevasztopol erődjét végül, többszöri bombázás és rengeteg emberéletet követelő ostromok után, 1855. szeptember 8-án adták föl az oroszok. Ezután, az 1856. március 30-i harmadik párizsi béke aláírásáig, gyakorlatilag szüneteltek a harcok. A krími háborúban a nélkülözés, a betegségek és a nehezen viselhető klimatikus viszonyok több katona halálát okozták, mint maguk a harci cselekmények. A brit csapatok embertelen körülmények között is hősiességükkel és sikereinek híre Viktória brit királynőt arra indította, hogy még a háború befejezése előtt, 1854 decemberében emlékérmét alapítson a krími hadjárat tiszteletére.⁵

A brit Krími Háború Emlékermet (*Crimean War Medal*) mindazon brit tisztek, tiszt-helyettesek és közkatonák megkapták, akik a Krími-félszigeten szolgálatot teljesítettek, de a hadjáratban részt vett francia, szardíniai és török csapatok katonáinak is adományozták. Az emlékéremhez – alapításával egy időben – két pántot is létesítettek (ALMA-, INKERMANN-), amelyek a szalagra tűzve jelölték, hogy viselőjük részt vett az adott csatában. 1855 februárjában a királynő a BALAKLAVA-, októberben a SEBASTOPOL-pánt adományozását hagyta jóvá, az előbbit az orosz lovasroham visszaverőinek, az utóbbit azoknak, akik 1854. október 1. és 1855. szeptember 9. között jelen voltak a város ostrománál. A Királyi Haditengerészet állományából azok, akik 1855 folyamán az Azovi-

² Duckers, Peter: *British Campaign Medals 1815-1914*. Princes Risborough, 2000. 12–15. o.

³ Trost, L. I.: *Die Ritter- und Verdienst-Orden, Ehrenzeichen und Medaillen aller Souveräne und Staaten seit Beginn des XIX. Jahrhunderts*. Wien und Leipzig, 1910. 185. o.

⁴ Carter, Thomas – Long, W. H.: *War Medals of the British Army, 1650–1891*. London, 1972. (Reprint kiadás.) 381. o.

⁵ Joslin, Edward C.: *The Observer's Book of British Awards and Medals*. London, 1974. 99. o.

tengeren szolgáltak, az érmet speciális AZOFF-pánttal is kaphatták.⁶ A francia kitüntettek nemhivatalos pántokat is viseltek az éremszalagon TRAKTIR, MAMELON VERT, MALAKOFF, MER D'AZOFF, KINBURN feliratokkal.⁷ A pántok az addigiaktól eltérő formát öltöttek: makkal díszített tölgylevelet ábrázoltak. Ezt a különleges pántformát nem alkalmazták több érmen.⁸ A kitüntetés peremébe a britek a tulajdonos nevét és alakulatának számát ütötték vagy vésték.⁹ Az érem különlegességét az adja, hogy 1855. május 18-án a Hyde Parkban, a Lovas Testőrség szemlélén a királynő több ezer példányt személyesen adott át azoknak a katonáknak és tengerészeknek, akik sérülés vagy egyéb egészségi ok miatt visszatértek a keleti frontról. Az eseményen a királyi család mellett megjelentek a parlament két házának tagjai, illetve azok, akiknek sikerült belépőjegyét szerezniük. A kitüntetések átadása után a jutalmazottak a Buckingham Palotához vonultak, ahol további programokban vettek részt a királynő jelenlétében.¹⁰ Mindez merőben eltért a szokásos gyakorlattól, hiszen a hadjárati érmekeket a kitüntettek rendszerint az előljárójuktól kapták meg, leszerelésük esetén pedig postai úton juttatták el hozzájuk.¹¹ Jelen kivétel talán azzal magyarázható, hogy Viktóriát valóban felkavarta a harcok kegyetlensége és az áldozatok rendkívül magas száma, akiknek emléke előtt így kívánt tisztelegni. Esetleg a háború fentebb említett nagy nyilvánosságának hatására döntött e bölcs uralkodói eljárás mellett, amely a közvéleményre minden bizonnyal jó benyomást gyakorolt. Azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy 1815 óta Nagy-Britanniának ez volt az első fegyveres konfliktusa európai nagyhatalom ellen.

Kevésbé ismert, hogy a Krím-félszigeten folyó harci cselekményekkel egy időben a brit Királyi Haditengerészet a Balti-tengeren, a Fehér-tengeren és a Csendes-óceán partjainál is fegyveres küzdelmet folytatott Oroszország ellen.¹² 1856 áprilisában egy flottaszemlén Viktória királynő emlékérem adományozását rendelte el azon tengerészek számára, akik 1854 márciusától 1855 augusztusáig az említett hadszíntereken szolgáltak.¹³ A Balti Emlékelem (*Baltic Medal*) tulajdonosai között megtaláljuk a Királyi Utászok és Árkászok körülbelül száz katonáját is, akik az Åland-szigetek orosz erődítményeinek lerombolásában játszottak szerepet. Míg a nekik adományozott érmek peremébe hivatalosan ütötték bele a személyes azonosító adatokat, a tengerészek példányai név nélkül kerültek átadásra, és az érem viselője utólag vésethette bele a saját és hajója nevét.¹⁴

Nagy-Britannia kitüntetési rendszerében a krími háború a fent említett két emlékérem megalapításánál sokkal nagyobb horderejű változásokat is hozott. Szevasztopol ostroma a vártnál jobban elhúzódott, a kialakult lövészárkok-háborúban pedig a katonák mindennapos hősiességére volt szükség a közeli orosz állások elleni sikerek eléréséhez. Az események hatására a brit kormány rákényszerült, hogy kidolgozza a katonai vitézségért adományozható hivatalos elismerések átfogó rendszerét. Az eredmény három új kitüntetés alapítása volt. Az 1854. december 4-i uralkodói rendelettel hozták létre

⁶ Carter – Long, 378–379. o.

⁷ Mackay, James – Mussell, John W. (Ed.): *The Medal Yearbook 2002*. Honiton, 2002. 138. o.

⁸ Duckers, 2000. 17. o.

⁹ Carter – Long, 379. o.

¹⁰ Duckers, 2000. 7. o.; Carter – Long, 429–430. o.

¹¹ Duckers, 2000. 7. o.

¹² Duckers, 2000. 16. o.

¹³ Gould, Robert W.: *Campaign Medals of the British Army 1815-1972*. London, 1972. 31. o.

¹⁴ Mackay – Mussell, 138. o.

az először 1855-ben adományozott „Kiváló Magaviseletért” Érdemérmét (*Distinguished Conduct Medal*) az altisztek és a legénység részére.¹⁵ Az 1855. szeptember 13-i királyi titkos-tanácsi rendelettel megalapították a „Kiemelkedő Vitézségért” Érdemérmét (*Conspicuous Gallantry Medal*) a Királyi Haditengerészet altisztjei és legénysége részére.¹⁶ Az 1856. január 29-i uralkodói rendelet pedig lefektette a máig legmagasabb rangú brit (vitézségi) kitüntetés, a Viktória Kereszt (*Victoria Cross*) alapjait, amelyet – alapítása idején meglehetősen szokatlan módon – a hadsereg és a haditengerészet minden tagja megkaphatott, rendfokozatra való tekintet nélkül. Ez utóbbi kitüntetés annál inkább a krími háborúhoz kötődik, mivel keresztjét hagyományosan és mindmáig a Szevasztopolnál zsákmányolt orosz fegyverek bronzanyagából kézi munkával készíti a londoni Hancocks cég.¹⁷ (Igaz, a legújabb kutatások rávilágítottak, hogy a gyártáshoz bizonyos korszakokban más fegyveres konfliktusokban – például Kínában – zsákmányolt fegyverek nyersanyagát is felhasználták.)¹⁸ A krími háborúban tanúsított hősiességekért – beleértve a balti- és az azovi-tengeri hadműveleteket is – összesen 111 Viktória Keresztet, mintegy 670 „Kiváló Magaviseletért” Érdemérmét és mindössze 10 „Kiemelkedő Vitézségért” Érdemérmét osztottak ki. Az első 62 Viktória Keresztet a királynő személyesen adta át a kitüntetetteknek a Hyde Parkban rendezett ünnepségen 1858-ban. Az eseményt természetesen hatalmas érdeklődés és publicitás kísérte.¹⁹

Ahogy a Krími Háború Emlékérmét a francia és a török szövetségesek egy része is megkapta, ugyanúgy kaptak francia, szardíniai és török kitüntéseket a brit alakulatok tagjai is. Francia részről a háború kapcsán nem adtak ki hadjárat- emlékérmét, de az ellenséggel szemben tanúsított vitézségért számos tisztnek és közkatonának adományozták a Becsületrend egyes fokozatait. III. Napóleon császár 500 Katonai Érdemérem (*Medaille Militaire*) kiosztásáról is rendelkezett a brit hadsereg számára. Az 1852-ben alapított magas francia vitézségi kitüntetésben két tábornok (Cambridge 2. hercege, George William Frederick Charles altábornagy és Sir William John Codrington altábornagy) kivételével tiszthelyettesek és a legénység részesültek.²⁰

Bár a Szárd Királyság csak 1855 januárjában lépett be a krími háborúba, s a hadjáratban részt vett katonáinak száma jócskán alulmúlta a többi hadviselő félét, falerisztikai vonatkozásban mégis említésre méltó következményei voltak a részvételnek. 1856. október 22-én II. Viktor Emánuel király megalapította a szardíniai Katonai Vitézségi Érem (*Medaglia al valore militare*) krími háborúért adományozott változatát.²¹ Az érem annyiban tér el az 1833-tól adományozott Katonai Vitézségi Éremtől, hogy hátoldalán a hadjárat helyszínére és idejére utaló SPEDIZIONE D'ORIENTE 1855–1856 körirat olvasható. II. Viktor Emánuel király az arany és ezüst fokozatban adományozott kitüntetésből a brit hadseregnek 400, a haditengerészetnek 50 példányt küldött, amelyben tiszték és a legénység tagjai egyaránt részesültek.²² A háború következménye az 1815-ös alapítású,

¹⁵ Duckers, Peter: *British Gallantry Awards 1855–2000*. Princes Risborough, 2001. 33. o.

¹⁶ Duckers, 2001. 37. o.

¹⁷ Duckers, 2001. 14–15. o.

¹⁸ Mackay – Mussel, 85. o.

¹⁹ Duckers, 2001. 10. o.

²⁰ Carter – Long, 445–446. o.

²¹ Trost, 130. o.

²² Carter – Long, 478. o.; Trost, 130. o.

kiemelkedő harci érdemekért adományozható Szavojai Katonai Rend (*Ordine militare di Savoia*) alapszabályainak megújítása is, amelyre 1855. szeptember 28-án került sor.²³

Az Oszmán Birodalom – mint a krími háborúban mindvégig érintett fél – több hadjáratí érmet is kibocsátott 1853 és 1856 között. Elsőként az 1853-as dunai hadműveletek kapcsán került sor kitüntetés-alapításra. Az 1831-ben létrehozott török Dicsőség Rendhez (*İftihar Nişanı*) ekkor társított érdemérem (*Nişan-ı İftihar Madalyası*) a dunai hadjárat emlékérmének is tekinthető, majd később általános katonai szolgálati érdeméremként adományozták. Arany és ezüst fokozata volt.²⁴ 1854-ben – a Dunán teljesített szolgálatukért – a szultán az érem arany fokozatát adományozta J. Lintorn Simmons ezredesnek a brit Királyi Utászoktól és Carr-Glyn őrhajóparancsnoknak, illetve az ezüst fokozatot további három tisztnek, 16 közkatonának és 30 matrónak.²⁵ Az 1854. május 19. és június 22. között orosz ostrom alatt tartott al-dunai szilisztrai erőd sikeres védelmének emlékére alapították az arany és ezüst fokozatú Szilisztra Érmét (*Silistre Madalyası*). Összesen 13 862 példány készült belőle.²⁶ Egy arany és hat ezüst példányt kapott az a hét brit tiszt, akik az erőd védelménél török csapatok parancsnokságát látták el.²⁷

Kimondottan a nyugati szövetségesek számára alapította Abdul Medzsid szultán a Krími Emlékérmét (*Kırım Madalyası*) 1855-ben. Azok tarthattak rá igényt, akik 1854. március 12. és 1855. szeptember 10. között a Krím-félszigeten szolgáltak. Az érmek külalakja bizonyos eltéréseket mutatott, attól függően, hogy az adományozottak melyik ország fegyveres erejében teljesítettek szolgálatot. Az egyik különbség a hátlapon látható zászlók elrendezésében tapasztalható. Annak az államnak a lobogója, amelynek katonája a kitüntetést megkapta, a török zászlótól jobbra helyezkedik el. Ugyancsak többféle változatban jelent meg a „Krím” felirat az érmek hátoldali szelvényében: a brit változat CRIMEA 1855, a francia LA CRIMÉE 1855, a szardíniai pedig LA CRIMEA 1855 szövegezést kapott.²⁸ (Mindezek ellenére sem lehet az érem alapján egyértelműen következtetni az egykori tulajdonos szolgálati helyére, a brit résztvevők egy része ugyanis a szardíniai változatot kapta. Ennek egyik oka az volt, hogy a brit jogosultak száma jóval meghaladta a rendelkezésre álló készletek nagyságát, másrészt az angol nyelvű változatot szállító hajók egyike Nagy-Britanniába menet hajótörést szenvedett, így a kitüntetés-szállítmány nem érte el rendeltetési helyét.²⁹) A brit kormány hivatalosan is engedélyezte az ezüst emlékérem egyenruhán való viselését,³⁰ de peremükbe csak akkor került a tulajdonos kilitére utaló bevésés, ha azt ő maga megcsináltatta.³¹

A Karsz Emlékérem (*Kars Madalyası*) alapítása a Kis-Kaukázus déli oldalán fekvő város erődjének védelméhez fűződik. A 15 000 fős karszi helyőrséget 1855-ben 50 000-es orosz sereg fogta ostrom alá, az erősség bevételét mégsem az ismétlődő támadások,

²³ *Gritzner, Maximilian*: Handbuch der Ritter- und Verdienstorden aller Kulturstaaten der Welt innerhalb des XIX. Jahrhunderts. Leipzig, é. n., (reprint kiadás) 171. o.

²⁴ *Denisenko, Ayten*: Askeri Müze Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Madalya ve Nişanlar Kataloğu. İstanbul, é. n., 34. o.; <http://www.turkishmedals.net/campmedals.htm>

²⁵ *Carter – Long*, 509. o.

²⁶ *Denisenko*, 34. o.; <http://www.turkishmedals.net/campmedals.htm>

²⁷ *Carter – Long*, 509. o.

²⁸ *Demisenko*, 35. o.; *Carter – Long*, 509-510. o. Az angol szakirodalom jelentős hányada hibásan határozza meg az érem elő- és hátlapját. Valójában a szultáni tughra látható az előlapon.

²⁹ *Carter – Long*, 510. o.

³⁰ *Joslin*, 100. o.

³¹ *Mackay – Mussel*, 139. o.

hanem a kolera kitörése eredményezte. A törökök védelmét kis számú brit erő is segítette William Fenwick Williams tábornok irányítása alatt, aki ezért néhány tisztársával együtt a háromfokozatú kitüntetés ezüst fokozatát kapta.³² Szevasztopol bevételéért a török és a szövetséges vezérkar tisztjeinek 1855-ben a Krími Emlékéremhez hasonló aranyérmeket adományoztak, amelynek hátoldalán brit, francia és török zászlók, illetve a szelvényben latin betűs SEBASTOPOL felirat látható.³³

A krími háborúból vesztesen és meggyengülve kikerülő Oroszországban is több kitüntetéssel állítottak emléket a harcoknak és azok résztvevőinek. 1855. november 26-án alapították a „Szevasztopol védelméért” Érdemérmeket (*Медаль „За защиту Севастополя”*), amelyet a város helyőrségében 1854. szeptember 13. és 1855. augusztus 28. között szolgálatot teljesített tiszteknek és tiszthelyetteseknek, a hivatalokban dolgozott tisztségviselőknek, valamint a kórházi munkában és a város védelmében közreműködött polgároknak adományoztak.³⁴ Mivel a háború befejeződése előtt elhunyt I. Miklós cárt II. Sándor követte a trónon, a két uralkodó (apa és fia) névjele egymás mellett látható az érem előlapján. Ez a meglehetősen kivételes ábrázolásmód jelenik meg az 1856. augusztus 26-án alapított „Az 1853-1856. évi háború emlékére” Érem (*Медаль „В память войны 1853-1856 гг.”*) előlapján is. A háborús érdemérmeket négyfajta szalagon kaphatták az arra érdemesek.³⁵ Feketesávós sárga szalagon (ún. György-szalag) adományozták a törökök elleni hadjáratban részt vevő Önálló kaukázusi hadtest tisztjeinek és tiszthelyetteseinek, a szinopei tengeri ütközetben (1853. november 18.) harcoló tengerészeknek és a petropavlovszki (kamcsatkai) kikötői hadműveletekben részt vállalt minden rendfokozatú katonának. Kék, ún. András-szalagon kapták azok a katonák és tengerészek, akik nem részesültek a György-szalagos változatban, de részt vettek a hadműveletekben, illetve hadműveleti- vagy ostromterületen tartózkodtak. Szélein feketesávós, vörös, ún. Vlagyimir-szalagon viselhetők azok a katonák és civilek, akik valamelyik felkelő alakulatban, vagy a Malorosszijszki 4. kozák lovasezredben harcoltak. Szélein sárgacsíkos, vörös, ún. Anna-szalagon adományozták az érmeket a háborús erőfeszítésekhez hozzájárult kereskedőknek és a sebesültgondozásban részt vett polgáriaknak.³⁶ A szintén 1856. augusztus 26-án alapított „Az 1853-1856. évi háború emlékére” Mellkereszt (*Наперсный крест „В память войны 1853-1856 гг.”*) a papság azon tagjait tüntették ki, akik a háború idején lelki támaszt nyújtottak a katonáknak és a lakosságnak, akár a fronton, akár a hátszágban.³⁷ (Hasonlóképpen ismerték el a papság érdemeit az 1812-es napóleoni támadás idején kifejtett tevékenységükért is.³⁸)

Nagy-Britanniához hasonlóan az orosz kitüntetési rendszer is jelentősen bővült a krími háború hatására. Az ismertetett emlékjeleken kívül elismerések alapítására ugyan nem került sor, II. Sándor cárnak 1855. augusztus 5-iki rendelete értelmében azonban a Szent András Rend, a Nyevszkij Szent Sándor Rend, a Szent Vlagyimir Rend, a Szent Anna Rend, a Fehér Sas Rend és a Szent Szaniszló Rend egyes fokozatait már kardokkal is

³² Demisenko, 37. o.; Carter – Long, 509. o.; <http://www.turkishmedals.net/campmedals.htm>

³³ <http://www.turkishmedals.net/campmedals.htm>

³⁴ Шевелева, 71. o.

³⁵ Шевелева, 71. o.

³⁶ Шевелева, 72. o.; Romanov, Prince Dimitri: The Orders, Medals and History of Imperial Russia. Rungsted Kyst, 2000. 175. o.

³⁷ Шевелева, 73. o.

³⁸ Romanov, 177. o.

lehetett adományozni a „háborús hőstettek” elismerésére.³⁹ Végső soron tehát Oroszországban a krími háború hadi eseményei hívták életre a kitüntetésekben a harctéri vitézség látható jelét képező kardokat. 1855-ben a Szent György Rend alapszabályai is megújultak, többek között nyomatékositva, hogy a rend minden fokozata „kizárólag különös bátorságért és vitézségért és kiemelkedő háborús hőstettekért” adományozható.⁴⁰

Az eddigiekben ismertetett állami kitüntetésekben kívül a krími háború emlékét még sok művészi érem őrzi. A következőkben a Hadtörténeti Múzeum Numizmatikai Gyűjteményében található tárgyak alapján a két kategória egyes darabjait és azok származását mutatjuk be.

A krími háború emlékérmek a Hadtörténeti Múzeumban⁴¹

I. Emlékérmek

1. Az Alma melletti csata emlékérmek

Előlap: a Skót Lövész Gárdaezred hadnagya baljában zászlóval, jobbában kivont karddal áll egy magaslaton, tőle balra rohamozó brit, jobbra menekülő orosz katonák, lábánál halottak. Fent félkörívben SEPTEMBER 20TH 1854 dátum, lent bevésve ALMA felirat. Jobbra lent a peremmel párhuzamosan PINCHES. F. jelzés látható.

Hátlapja öt mezőre osztott, a csatában részt vett brit alakulatok nevének felsorolásával: 1ST DIVISION / GRENADIER GUARDS / COLDSTREAM GUARDS / SCOTS FUSILIER GUARDS / 42ND 79TH & 93RD REG^{TS} // 2ND DIVISION / 30TH 55TH 95TH 41ST / 47TH & 49TH REG^{TS} // 3RD DIVISION / 1ST 38TH 50TH 89TH 4TH / 9TH 28TH & 44TH REG^{TS} // 4TH DIVISION / 20TH 21ST & 68TH REG^S / 1ST BATT^N RIFLES / 2 COMP^S OF 46TH REG^T / L^T DIVISION / 7TH 19TH 23RD 33RD / 77TH & 88TH REG^{TS} / 2 BATT^N OF RIFLES // LIGHT CAVALRY / 4TH 8TH 11TH 13TH / AND 17TH L^T DRAGOONS / ROYAL ARTILLERY AND / ROYAL ENGINEERS.

Pereme sima, tussal a 36 762/3 számot írtak rá.

Anyaga: bronz

Átmérője: 41,3 mm

Leltári száma: 1274/É (M. kir. leltári szám: 36 762/3).

Az érmet a londoni Pinches cég verte az Alma folyónál vívott csata és brit résztvevői emlékére. Az ütközetben a brit hadsereg élén a Sir De Lacy Evans altábornagy vezette 2. hadosztály és a Sir John Brown altábornagy vezette könnyű hadosztály állt. Előbbit a Sir Richard England altábornagy parancsnoksága alatt állt 3. hadosztály, utóbbit a Cambridge 2. hercege, George William Frederick Charles altábornagy alá tartozott 1. hadosztály támogatja. A 4. hadosztály – Sir George Cathcart altábornagy vezetése alatt – és a könnyűlovasság – Lucan gróf, vezérőrnagy parancsnokságával – tartalékban maradt, hogy a hadsereg bal szárnyát és hátát védje egy esetleges orosz lovassági rohamtól.⁴²

³⁹ Шевелева, 15. o.; Романов 43. o.

⁴⁰ Шевелева, 33. o.

⁴¹ Az ismertetés sorrendjénél a Hadtörténeti Múzeum Numizmatikai Gyűjteménye jelenlegi leltári számaikat vettük alapul.

⁴² Carter – Long, 384. o.

A krími háború csatáinak brit emlékérméi

Az érmet – két másik krími háborús emlékéremmel együtt (2. és 3. tétel) – 1930 májusában vásárolta a M. kir. Hadtörténelmi Múzeum a Robert Ball utóda berlini pénz- és éremkereskedő cégtől (Robert Ball Nachfolger Münzenhandlung und Medaillen-Verlag, Berlin W8 Wilhelmstrasse 44.) 10 márkáért. Az üzlet lebonyolítása postai úton történt. Érdekes, hogy a vétel tárgyát részletező, 1930. március 21-én kelt levelet a német kereskedő cég a „Budapest, I. Var, Bastya-setany 40.” címre küldte, míg a három bronzéremről kiállított, 1930. május 8-i keltezésű számla „Budapest IX. Üllői-út. 47. Mária Theresia laktanya” címmel érkezett. A tárgyak beszerzése a numizmatikai gyűjteményt akkor vezető dr. Karny Rezső javaslatára történt.⁴³ Az érmekeket 36 762/1-3 leltári számon vették nyilvántartásba, s a múzeumi törzslapok tanúsága szerint a IX. terem 257. tárlójának 1. rekeszében helyezték el. Ugyanott az érmekek áraként 4 pengő van feltüntetve.

Esztétikai szempontból külön kiemelhetjük, hogy az 1-3. tétel alatt szereplő tárgyak nem csak művészi tervezésükkel és a megszokottól eltérő méretarányaikkal,⁴⁴ de precíz kivitelükkel is felhívják magukra a figyelmet.

2. A balaklavai csata emlékérmé

Előlap: a félköríves BALAKLAVA felirat alatt Cardigan 7. earlje, James Thomas Brudenell vezérőrnagy kivont karddal, lóháton rohamoz egy orosz tüzérségi üteget, a háttérben brit ulánusok, balra szuronyos puskát szegező orosz katonák és egy halott, kétoldalt lőporfüst, jobbra brit lovas elesetének ábrázolása és menekülő orosz katona alakja. Jobbra lent a perem mentén PINCHES jelzés.

Hátlapja hármass osztású, a csatában részt vett brit alakulatok nevének felsorolásával: 1ST DIVISION / GRENADIER GUARDS / COLDSTREAM GUARDS / SCOTS FUSILIER GUARDS / 42ND 79TH AND 93RD REG^{TS} // 4TH DIVISION / 63RD 20TH 21ST & 57TH REG^{TS} / 2 COMPANIES OF THE 46TH REG^T / 68TH REG^T / 1ST BATT^N RIFLES // CAVALRY DIVISION / 4TH & 5TH D^N G^{DS} 1ST 2ND & 6TH D^{NS} / 4TH 8TH 11TH 13TH & 17TH LIGHT DRAGOONS / ROYAL ARTILLERY / ROYAL ENGINEERS / OCT^R 25TH 1854. Az utolsó három sor hullámos vonalban fut.

⁴³ Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) Hadimúzeum 1930. 508/930. E helyen mondok köszönetet Farkas Gyöngyi főlevéltárosnak a kutatásaimhoz nyújtott nélkülözhetetlen segítségért. Dr. Karny Rezsőre lásd *Bodó Sándor – Viga Gyula* (főszerk.): Magyar múzeumi arcképcsarnok. Budapest, 2002. 449–450. o.

⁴⁴ Az érmekek vastagsága – átmérőjükhöz képest – igen nagy.

Pereme sima, tussal a 36762/2 számot írtak rá.

Anyaga: bronz

Átmérője: 41,3 mm

Leltári száma: 1275/É (M. kir. leltári szám: 36 762/2).

Az érmet a londoni Pinches cég adta ki a balaklavai csata és brit résztvevői emlékére. Előlapja a könnyű dragonyosok elhíresült rohamát ábrázolja, amelyet egy támadási utasítás félreértelmezése révén Lucan gróf, altábornagy rendelt el, s Cardigan 7. earlje, James Thomas Brudenell vezérőrnagy vezetett. A támadók részéről igen komoly ember- és lóáldozatot követelő hadmozdulatnak stratégiai jelentősége nem volt, s bár zavart keltett az orosz sorok között, a hadi krónika leginkább a végrehajtás során tanúsított fegyelem és hősiesség révén őrizte meg emlékét. (Említésre érdemes, hogy az éremképen ulánusok látszanak a háttérben, holott a rohamban dragonyosok vettek részt!) Az 1854. október 25-iki ütközetben a brit 1. hadosztály Cambridge 2. hercege, George William Frederick Charles altábornagy, a 4. hadosztály Sir George Cathcart altábornagy, a lovasság pedig Lucan gróf, vezérőrnagy parancsnoksága alatt állt.⁴⁵

1930 májusában vétel útján került a M. kir. Hadtörténelmi Múzeumba (bővebben l. az 1. tételt).⁴⁶

3. Az inkermani csata emlékére

Előlap: a félköríves INKERMANN felirat alatt brit gránátosok közelharca orosz katonákkal, a háttérben zászlók és lőporfüst, az előtérben halottak. Jobbra fent a perem mentén tussal írott 34 515 szám.

Hátlap: szalaggal körbevett, a napot megjelenítő sugárzó korong. A kiemelkedő korongon NOV^s / 5. 1854 dátum van, az azt övező gyűrűn, a sugarak között és a szalagon a csatában részt vevő brit alakulatok neve olvasható. Kintről befelé haladva: 1ST DIVISION / 2ND DIVISION / 3RD DIVISION / 4TH DIVISION / L^T DIVISION / L^T CAVALRY // GRE^N G^{DS} / COLD^N G^{DS} / SC. FUS. G^{DS} // 30. 55. REG. / 95. 41. REG. / 47. 49. REG. // 1ST REG^T / 50TH REG^T // 63. 20. 21. 57 / 68. 2 CO^S 46 / 1. BAT^S RIF^S // 7. 19. 23 / 33. 77. 88 / 2 BAT^S RIF. / R^L MARINES // 4TH 8TH 11TH / L^T DRAG^{NS} / 13TH & 17TH // R^L ARTILLERY / R^L ENGINEERS.

Pereme sima.

Anyaga: bronz

Átmérője: 41 mm

Leltári száma: 1276/É (M. kir. leltári szám: 34 515).

Az érmet – bár jelölve nincs – stílusa és kivitele alapján a londoni Pinches cég gyártotta az inkermani csata és brit résztvevői emlékére. A küzdő felek nagy létszáma és heves közelharcai okán a „katonák csatája” néven ismertté vált ütközetben a brit 1. hadosztályt Cambridge 2. hercege, George William Frederick Charles altábornagy, a 2. hadosztályt Pennefather vezérőrnagy, a 3. hadosztályt Sir Richard England altábornagy, a 4. hadosztályt Sir George Cathcart altábornagy, a könnyű hadosztályt Sir George Brown altábornagy vezette. A csata során az alig több mint 14 000 főt kitevő brit-francia erők visszaverték a mintegy 60 000-es orosz erők egész nap ismétlődő támadásait.⁴⁷

⁴⁵ Carter – Long, 399. o.

⁴⁶ HL Hadimúzeum 1930. 508/930.

⁴⁷ Carter – Long, 405–407., 409–410. o.

Az érmet Niklovits Károly nyugalmazott postatávírász-tisztától vásárolta a M. kir. Hadtörténelmi Múzeum. Az eladó 1928-ban ajánlotta éremgyűjteményét az intézménynek megvételre, ám mivel a vételárban és a kifizetés részleteiben nehezen – többszöri levélváltás után – tudtak megállapodni, a tárgyakat az éremtár részéről csak 1930. február 17-én vette át és helyezte el a gyűjtemény felelőse, dr. Karny Rezső. A vételt dokumentáló több száz tételes tárgyjegyzék 939. száma alatt bejegyzett „Inkermann 1854 bronz med.” végül a 34 515 leltári számot kapta.⁴⁸ Bár az említett jegyzék szerint az érmet 20 pengőért kínálta az eladó, a múzeumi törzslapon 10 pengős vételár szerepel. Mint az a régi leltári számból is kiderül, ez a darab nem azonos a berlini Robert Ball utóda cégtől vásárolt Inkermann-bronzéremmel (l. az 1. tételt), az ügyiratok és a múzeumi törzslapok adatai alapján mégis feltehetjük, hogy a két érem külalakja teljesen megegyezett, vagyis ugyanabból a sorozatból származtak. A másik, 36 762/1 leltári számú érem sorsáról nincs információ, minden bizonnyal a második világháborús viszontagságok áldozatául esett, s ma már csak a régi nyilvántartásoknak köszönhetően tudunk létezéséről.

4. A brit–francia–török szövetség emlékére

Előlap: Viktória brit királynő, III. Napóleon francia császár és Abdul Medzsid török szultán ANGLETERRE FRANCE TURQUIE köriratban egymás kezét fogva állnak, fölöttük DIEU LES PROTÈGE, alattuk a szelvényben CIVILISATION felirat olvasható. A szelvény alsó ívén CAQUÉ GRAVEUR DE L'EMPEREUR. F. jelzés.

Hátlapján tízszoros francia nyelvű felirat: EN 1854 / SOUS LE RÈGNE DE / NAPOLÉON III / ET CELUI DE LA REINE / VICTORIA / LA FRANCE / ET LA / G^{DE} BRETAGNE / S'UNIRENT POUR ASSURER / LA PAIX DU MONDE. Az alsó íven OBERT ÉDITEUR jelzés, a szövegtől jobbra tussal írott 20 822 szám látható.

Síma peremébe kezecské formáló fémjelet és CUIVRE (fr. <réz>) szót ütöttek.

Anyaga: bronz

Átmérője: 36,5 mm

Leltári száma: 1277/É (M. kir. leltári szám: 20 822).

A Caqué tervezte francia érem Franciaország, Nagy-Britannia és az Oszmán Birodalom 1854-es szövetségének, illetve a két nyugati hatalom krími háborúba való belépésének állít emléket. A brit-francia együttműködést mint a civilizáció védelmét és a világbéke biztosítását propagálja.

Az érmet a M. kir. Hadtörténelmi Múzeum Niklovits Károlytól (l. a 3. tételt) vásárolta 1926-ban 10 koronáért. A korabeli ügyirat hiányában csak a múzeumi törzslap információi nyújtanak némi támpontot a tárggyal kapcsolatban. Eszerint a 20 822 leltári számú érmet a IX. teremben, a 257. tárló 1. rekeszében tárolták.

Az amsterdami Schulman aukciósház 1913 októberi árverési katalógusában a 809. sorszám alatt található.⁴⁹

5. A brit–francia „szent szövetség” emlékére

Előlap: brit és francia katona menetfelszerelésben, puskával, egymás vállára tett karal. A háttérben haditróféák, körben THE HOLY ALLIANCE. LA SAINTE ALLIANCE.

⁴⁸ HL Hadimúzeum 1929. 210/929.

⁴⁹ Collection Le Maistre. Collection renommée et unique de Monnaies et Médailles se rapportant à la Paix. Pax in Nummis. Octobre 1913. Amsterdam, é. n. [1913.] (a továbbiakban: Pax in Nummis), 196. o.

A brit-francia és a brit-francia-török szövetség emlékérméi

felirat, a szelvényben évszám: 1854. A szelvény felső, döntött peremén PUNCH D. és ALLEN & MOORE F. jelzés olvasható.

Hátlap: babérkoszorúban ENGLAND AND FRANCE / UNITED / TO DEFEND / THE OPPRESSED, / AND AVENGE / INSULTED EUROPE hatsoros felirat, fölötte tussal írott 25 042 szám.

Pereme sima.

Anyaga: ón

Átmérője: 44,4 mm

Leltári száma: 1278/É (M. kir. leltári szám: 25 042).

A brit-francia fegyverbarátság előtt tisztelgő érem a két nyugati szövetséges krími háborúba való belépésének alkalmából, Nagy-Britanniában készült. A feliratok a szövetségre és a harcra szinte isteni küldetesként utalnak, s a két ország feladatát az elnyomottak védelmében és az Európát ért támadás megtorlásában határozzák meg.

Az érmet 1927-ben Fejér József Régiépénz- és Éremkereskedésétől (Budapest, VIII. ker. József krt. 66., I. em. 10/a; telefon: József 123-34)⁵⁰ vásárolta a M. kir. Hadtörténelmi Múzeum 12 pengőért. Fejér 1927 októberi vételajánlatában a II. jegyzék 25. tétele alatt szerepel.⁵¹ A múzeumi törzslap szerint a 25 042 leltári számú tárgy elhelyezése a IX. teremben, a 257. tárló 1. rekeszében történt.

Az amsterdami Schulman aukciósház 1913 októberi árverési katalógusában a 993. sorszám alatt szerepel.⁵²

⁵⁰ HL Hadimúzeum 1927. 1313/927.

⁵¹ HL Hadimúzeum 1927. 614/I-II/927.

⁵² Pax in Nummis 237. o.

6. *Armand Jacques Leroy de Saint Arnaud marsall emlékérem*

Előlap: ARN. JACQ. LE ROY DE SAINT-ARNAUD köriratban a marsall balra néző arcképe, lent a perem mentén BORREL 1855. jelzés látható.

Hátlap: NÉ A PARIS LE XX AOÛT M. DCC. XCVIII. MORT EN MER LE XXIX SEPTEMBRE M. DCCC. LIV. köriratban babérkoszorú, benné a marsall életpályájának állomásai nyolc sorban: MINISTRE DE LA GUERRE / MARÉCHAL DE FRANCE / SÉNATEUR / GRAND-ÉCUYER / COMM^E EN CHEF L'ARMÉE D'ORIENT / DAHRA-KABYLIE / DÉBARQUEMENT EN CRIMÉE / ALMA. A sorok mellett tussal írott 25 135 szám olvasható.

Armand Jacques Leroy de Saint Arnaud marsall emlékérem

Sima peremébe kezdet formáló fémjelet és CUIVRE (fr. <réz>) szót ütöttek.

Anyaga: bronz

Átmérője: 67,7 mm

Leltári száma: 1280/É (M. kir. leltári szám: 25 135).

A francia érem az 1854. szeptember 29-én elhunyt Armand Jacques Leroy de Saint Arnaud marsall emlékére készült. A krími háborúban 1854 márciusától a francia haderő parancsnoka volt, részt vett a szeptember 20-iki Alma melletti győztes csatában, majd azt követően – megrendült egészségi állapota miatt – átadta a parancsnokságot Canrobert tábornoknak. Néhány nappal később, a tengeren érte a halál. Földi maradványait Konstantinápolyon át Párizsba vitték, ahol központi gyászszertartáson vettek tőle végső búcsút.⁵³

⁵³ Carter – Long, 381., 392–393. o.

Az érmet 1927 őszén Fejér József Régipénz- és Éremkereskedésétől (l. az 5. tételt) vásárolta a M. kir. Hadtörténelmi Múzeum 40 pengőért. Ugyanezen az úton és ugyanezért az összegért került a múzeumi gyűjteménybe egy másik Borrel-bronzérem is. Ez – a fennmaradt jegyzék szerint – Aimable Jean Jacques Péliissier francia marsallt ábrázolta, aki 1855 májusától a háború végéig – Canrobert tábornokot követően – a francia erők főparancsnoka volt. Az ő nevéhez fűződik Szevasztopol Malakoff tornyának 1855. szeptember 8-i bevétele, amiért 1856-ban a Malakoff hercege címet kapta. Az érmet leltári száma 25 134 volt; ma már, bizonyára háborús kár folytán, nincs a gyűjteményben.⁵⁴

7. A török–brit–francia szövetség emlékérmé

Előlap: Abdul Medzsid török szultán, Viktória brit királynő és III. Napóleon francia császár TURKEY ENGLAND FRANCE köriratban egymás kezét fogva állnak, fölöttük GOD DEFENDS THE RIGHT, alattuk a szelvényben CIVILIZATION felirat olvasható. A szelvény alsó ívén CAQUÉ. F. jelzés.

Hátlapján tízoros angol nyelvű felirat: IN THE YEAR 1854 / DURING THE REIGN OF THE QUEEN / VICTORIA / AND THAT OF / NAPOLÉON III / GREAT BRITAIN / AND / FRANCE / JOINED TOGETHER IN ORDER TO INSURE / THE PEACE OF THE WORLD. Az alsó íven OBERT ÉDITEUR jelzés, a szövegtől jobbra tussal írott 25 094 szám látható.

Pereme sima.

Anyaga: ón

Átmérője: 50,7 mm

Leltári száma: 1355/É (M. kir. leltári szám: 25 094).

A francia kiadású érmet a 4. tétel alatt található bronzérem angol változata. Bár attól mind méretében, mind anyagában eltér, s az előlap alakjai is más sorrendben állnak, a

A török–brit–francia szövetség emlékérmé

⁵⁴ HL Hadimúzeum 1927. 1313/927.

tárgy feliratai jelentésükben megegyeznek a francia szöveggel, s mert a tervező (Caqué) ugyanaz, a kivitel is azonos.

1927 novemberében került a M. kir. Hadtörténelmi Múzeum numizmatikai gyűjteményébe. Fejér József éremkereskedőtől (I. az 5. tétel) vásárolták 20 pengőért. Anyagára nézve a korabeli jegyzékben „Ezüst?” kitétel szerepel.⁵⁵ A IX. teremben, a 257. tárló 1. rekeszében helyezték el.

Az érem az amsterdami Schulman aukciósház 1913 októberi árverési katalógusában a 808. sorszám alatt szerepel.⁵⁶

8. A párizsi béke emlékérmé

Előlap: lebegő angyal jobbájjal pálmaágat nyújt az ülő Ausztriának, aki pajzsot és kardot támaszt a földre. A pajzson hét sorban a békét megkötő államok neve németül: OESTERR. / FRANKR. / RUSSLAND / ENGLAND / PREUSS. / SARDIN. / TÜRK. Az angyal bal kezével vesszőnyalábót tart. Fent félkörívben kétsoros német felirat: BEWAHRE DEINEN FRIEDEN DURCH IHN ERBLÜHET / SEGEN UND GLÜCK, lent a szelvényben SEBALD F. DRENTWETT jelzés.

Hátlap: az óramutató járásával megegyezően elhelyezett domború, kör alakú osztrák, francia, török, szardíniai, porosz, brit és orosz címerpajzsokat növényi díszek ölelik körbe, középen 1856 évszám, lent ED. jelzés olvasható.

Pereme sima.

Anyaga: ón

Átmérője: 40,8 mm

Leltári száma: 2875/É.

A krími háborút lezáró párizsi békét 1856. március 30-án kötötte meg III. Napóleon francia császár, Viktória brit királynő, II. Viktor Emánuel szardíniai király, Abdul Medzsid török szultán, II. Sándor orosz cár, I. Ferenc József osztrák császár és IV. Frigyes Vilmos porosz király. A békekötés emlékét örökíti meg Martin Sebald érme, amely Ausztria számára a felvirágzás lehetőségként értékeli a békét.

Az érem 1945 előtt került a M. kir. Hadtörténelmi Múzeum gyűjteményébe, származásáról azonban nem rendelkezünk ismeretekkel. Az amsterdami Schulman aukciósház 1913 októberi árverési katalógusában a 816. sorszám alatt szerepel.⁵⁷

II. Kitüntetések

9. Brit Krími Háború Emlékérem (*Crimean War Medal*)⁵⁸

Előlap: VICTORIA REGINA köriratban a királynő balra néző profilja, peremében W. WYON. R A jelzés, lent 1854 évszám.

Hátlap: lebegő, szárnyas nőalak jobb kezével koszorút helyez egy római katona fejére. A harcos jobbában rövid kardot, baljában kerek pajzsot tart, amelyen oroszlán látható. A nőalak bal kezében pálmaág van. Balra CRIMEA felirat, jobbra lent a perem mentén B. WYON SC. jelzés olvasható. A jobb alsó részre tussal a 20 013 számot írták.

⁵⁵ HL Hadimúzeum 1927. 614/I-II/927.

⁵⁶ Pax in Nummis 196. o.

⁵⁷ Pax in Nummis 198-199. o.

⁵⁸ A tárgy színes képét és leírását közli *Makai Ágnes – Héri Vera: Kitüntetések*. Budapest, 1990. 89., 202. o.

Pereme sima. Függesztő eleme növényi díszes. Szalagja kétoldalt sárga sávval szegélyezett halványkék selyem. Három – makkos tölgyfalevelet formázó – ezüst pántjának felirata fentről lefelé: SEBASTOPOL, TRAKTIR, MALAKOFF.

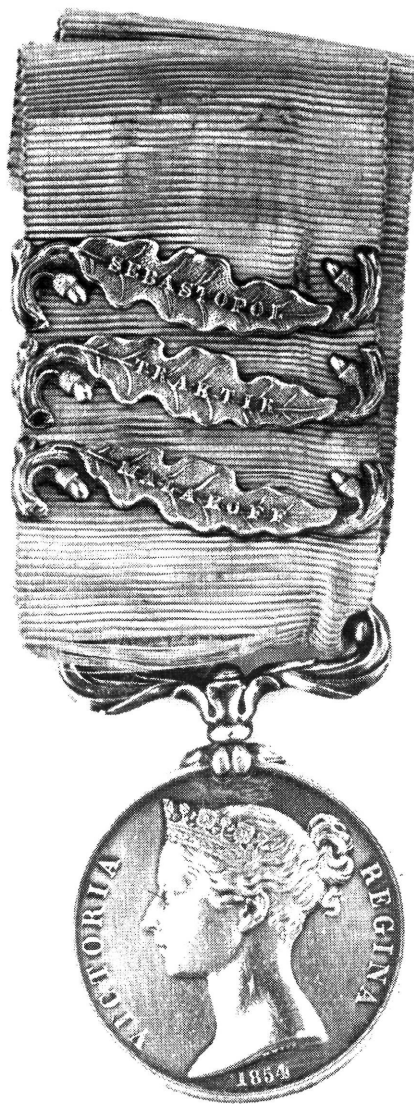
Anyaga: ezüst

Átmérője: 36 mm

Leltári száma: 9011/É (M. kir. leltári szám: 20 013).

Az érem minden valószínűség szerint egy Szevasztopol ostromában részt vett francia katona tulajdona volt, amire a Nagy-Britanniában nem rendszeresített TRAKTIR és MALAKOFF pántok mellett az is utal, hogy peremébe nem vésték be viselője nevét és azonosító adatait.⁵⁹

A tárgyat a M. kir. Hadtörténelmi Múzeum 1926-ban vásárolta Edmund Rappaport törvényszéki és közszolgálati pénz- és éremszakértőtől (*Gerichtlich beeidigter und öffentlich ausgestellter Sachverständiger für Münzen und Medaillen*, Berlin W35 Derfflingerstrasse 2.) 28 márkáért. Rappaport cége vétellel, eladással, becsléssel és árveréssel foglalkozott.⁶⁰ A múzeumi törzslapon vitézségi éremként meghatározott, 20 013 leltári számú darabot a IX. teremben, a 257. tárló 1. rekeszében helyezték el a kiállítás rendezői.

Brit Krími Háború Emlékérem

⁵⁹ A Krími Háború Emlékérméről bővebben I. a főszöveget.

⁶⁰ HL Hadimúzeum 1926. 628/926.

10. A török Dicsőség Rend Érdemérmének⁶¹ (*Nişan-ı İftihar Madalyası*) ezüst fokozata

Előlap: gömbsor-szegélyes körben Abdul Medzsid török szultán tughrája, alatta 1270 [1854] évszám. A kör háttérében kétoldalt zászlók, fent babérágak, balra néző félhold és hatágú prizmás csillag. Fent fűrt lyuk.

Hátlap: tizenkét ágú prizmás csillag középrészén hatágú prizmás csillag, alatta díszes, ívelt szalagon török „Nişan-ı İftihar” felirat. A szalagot kétoldalt és lent hatágú csillagok keretezik, alul két növényi ág húzódik.

Pereme sima. Zöldszegélyű vörös szalagon adományozták.

Anyaga: ezüst

Átmérője: 31,8 mm

Leltári száma: 10358/É.

A tárgy 1969-ben vétel útján került az Országos Hadtörténeti Múzeumba 80 forintért.

A török Dicsőség Rend Érdemérme

11. Török kintetésszalag

Kétoldalt zöld sávval szegélyezett vörös selyemszalag. Felső részén fekvő ovális alakú, ezüstsínű, díszes fémpánt, hátán két függőleges szűrőtűvel. Alsó részén díszes függesztő elem, közepén lyukkal.

Anyag: selyem, ezüst

Magassága: 46 mm

Szélessége: 29 mm

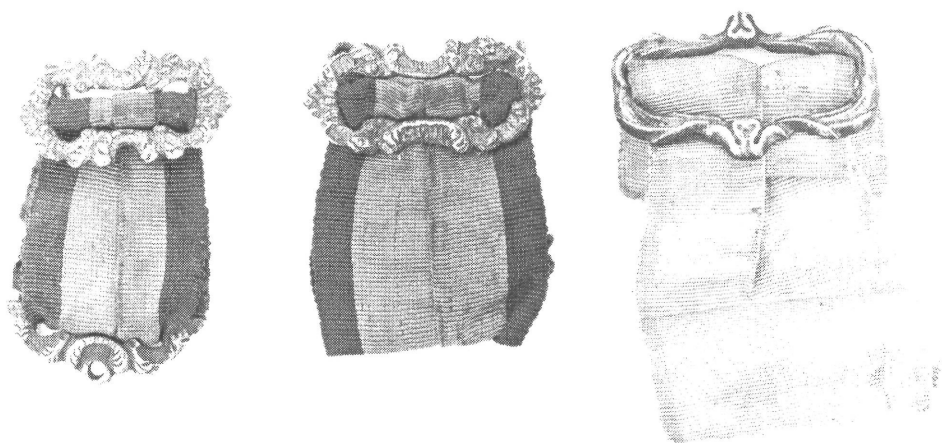
Leltári száma: 10428/É.

Bíró (1848-ig Richter) Ignác (1826 Tokaj – 1890 Tarcsl) tulajdona volt. Bíró 1844-től császári-királyi katonaként szolgált, majd az 1848–1849-es szabadságharc tisztje volt (1848. szeptember 1-től honvédhadnagy, december 1-től az 50. honvédzászlóalj századosa, december 29-én a móri csatában sebesülten fogságba esett). A szabadságharc végéig Königrätzben tartották fogva, 1850-ben emigrált és belépett a török hadseregbe, ahol végül őrnagyi rangra emelkedett. 1870-ben hazatért, s a magyar királyi honvédségben 1877-ben őrnagyi, 1882-ben pedig alezredesi rendfokozatot kapott. 1886-ban ezredesként nyugalmazták.⁶² A török hadsereg katonájaként részt vett a krími háború-

⁶¹ A Dicsőség Rend Érdemérméről bővebben l. a főszöveget.

⁶² *Bona Gábor*: Kossuth Lajos kapitányai. Budapest, 1988. 120. o.

ban. Hagyatékának numizmatikai vonatkozású része 1969-ben a Hadtörténeti Intézet Levéltári alosztályától került a múzeum gyűjteményébe.⁶³ Bíró levéltári anyagában három török kitüntetési okirat is található, amelyek közül kettőre Vámbéry Ármin turkológus saját kezűleg írta rá a bennük foglaltak tömör fordítását. Ezek szerint az egyik okmány „Omar Szabri (Bíró Ignác) a rumelia hadtest második zaszloaljban szolgáló tisztnek a bátorsági érem adományozását tartalmazza.” Az iraton német nyelvű kivonat is olvasható, amely a kitüntetést az orosz hadjárat vitézségi érdemként határozza meg.⁶⁴ A másik Vámbéry fordítás „Omer aga al őrnagynak a vitézségi érem” adományozásáról számol be, míg a német nyelvű megjegyzés az 1862-1863-as montenegrói hadjárat vitézségi érmét említi.⁶⁵ A korabeli török érdemérmek közül a „bátorsági”, illetve a „vitézségi” érem kitétel legnagyobb bizonyossággal a Dicsőség Rend Érdemérmé⁶⁶ vonatkozatható. Lehetséges tehát, hogy a hagyaték két török kitüntetésszalagja közül az egyik a magyar tiszttel a krími háború szolgálataiért adományozott Dicsőség Rend Érdemérme függött. Mivel a korszak számos török kitüntetésének egyforma – zöld szegélyű vörös – szalagja volt, az adott körülmények között nem lehet megállapítani, hogy a két selyemszalag közül melyiken milyen érem függött. A tárgycsoport harmadik tagjáról már többet állapíthatunk meg. Bár az érem ez esetben is hiányzik, a szalagról felismerhető, hogy a kitüntetés a brit Krími Háború Emlékérme, sőt, szép példáját kapjuk ez által a külföldi érdemjelek török viselési módjának is.

Bíró Ignác kitüntetésszalagjai

12. Török kitüntetésszalag

Kétoldalt zöld sávval szegélyezett vörös selyemszalag. Felső részén fekvő ovális alakú, ezüst színű, díszes fémpánt, hátán két függőleges szűrőtűvel. Függesztő eleme hiányzik.

⁶³ Országos Hadtörténeti Múzeum Növedéki Napló III. 25 334. folyószám.

⁶⁴ HL Personalia 5/c. Bíró Ignác iratai. 18. o.

⁶⁵ Uo. 20. o.

⁶⁶ Bővebben I. a főszöveget.

Anyaga: selyem, ezüst

Magassága: 41 mm

Szélessége: 33 mm

Leltári száma: 10 429/É.

Bíró Ignác (1826–1890) tulajdona volt. (L. a 11. tételt.)

13. Brit Krimi Háború Emlékérem szalagja

Kétoldalt sárga sávval szegélyezett halványkék selyemszalag. Felső részén fekvő ovális alakú, ezüst színű, növényi díszes fémpánt, hátán két szűrőtű helye. Függesztő eleme hiányzik.

Anyaga: selyem, ezüst

Magassága: 63 mm

Szélessége: 37 mm

Leltári száma: 10 430/É

Bíró Ignác (1826–1890) tulajdona volt. (L. a 11. tételt.)

14. Orosz „Az 1853–1856. évi háború emlékére” Érem (Медалья „В память войны 1853-1856 гг.”)

Előlap: I. Miklós és II. Sándor cár egymásba fonódó, koronás névjele, fent a háttérben sugárzó háromszögbe foglalt szem („Isten szeme”), alul a perem mentén 1853-1854–1855–1856-os évszámok. Lapos, kerek füllel.

Hátlapján ötsoros orosz nyelvű felirat: НА ТЯ / ГОСПОДИ / УПОВАХОМЪ, ДА / НЕ ПОСТЫДИМСЯ / ВО ВЕКИ.

Pereme sima. Négy különböző szalagon adományozták.⁶⁷

Anyaga: sárgaréz

Átmérője: 28 mm

Leltári száma: 2003.169.1. (M. kir. leltári szám: 31 007/8).

Az érem hátoldalán olvasható felirat („Tebenned bízunk Uram, soha ne hagyd, hogy szégyent valljunk”) a vesztes fél Istenbe vetett megingathatatlan hitét, illetve azt volt hivatott kifejezni, hogy a vereség ellenére a hősiesség küzdelem dicsőséget hozott a küzdelem résztvevői számára.

A kitüntetést – több orosz éremmel együtt (l. a 15. tételt) – 1928 októberében Nagy András alezredes feleségétől vásárolta a M. kir. Hadtörténelmi Múzeum. Ezeket azonos leltári számon (31 007) vették nyilvántartásba, az egyes érmeknek csupán a sorszámuk változik. Jelen kitüntetés a 31 007/8 leltári számot kapta.

15. Orosz „Az 1853–1856. évi háború emlékére” Érem (Медалья „В память войны 1853-1856 гг.”)

Elő- és hátlapja megegyezik a 14. sz. alatt leírt éremével.

Pereme sima. Négy különböző szalagon adományozták.

Anyaga: bronz

Átmérője: 28,6 mm

Leltári száma: 2003.170.1. (M. kir. leltári szám: 31 007/9).

⁶⁷ L. a főszöveget.

Orosz „Az 1853-1856. évi háború emlékére” Érem elő- és hátlapja

A 14. sz. alatt ismertetett érem bronz változata. Sárgarézben és bronzon kívül – miniatűr változatát – aranyból is készítették.⁶⁸

Az érmet 1928 októberében Nagy András alezredes feleségétől vásárolta a M. kir. Hadtörténelmi Múzeum, leltári száma 31 007/9 volt.

*A M. kir. Hadtörténelmi Múzeum éremtárának gyarapodása
az 1920-as évek második felében
a bemutatott tárgyi anyag tükrében*

A fentiekben ismertetett emlékérmek és kitüntetések túlnyomó része 1926 és 1930 között, vásárlás útján került a Numizmatikai Gyűjteménybe. Az üzletek egy részét a múzeum magánemberekkel kötötte, más részét kimondottan érmek, kitüntetések értékesítésére szakosodott cégekkel, kereskedőkkel. Nem elhanyagolandó szempont, hogy a kereskedők között több külföldi partner is megtalálható. A bemutatott berlini kapcsolaton kívül például a bécsi Wilhelm Trinks pénz- és éremkereskedő cége (Münzen- und Medaillen-Handlung Wilhelm Trinks, Wien I. Lugeck 7.) is ezek közé tartozott.⁶⁹

Éppen a krími háború éremanyaga kapcsán érzékelhető jól a múzeumi szakemberek azon törekvése, amely a nemzetközileg jelentős hadtörténelmi vonatkozású események emlékéanyagának minél teljesebb körű begyűjtésére irányult. A krími háborúban ugyan több magyar emigráns is részt vett, a fent ismertetett anyag beszerzése azonban az ő szerepükön túlmutató gyarapítási koncepciónak köszönhető. Hasonlóképpen figyelemre méltó, hogy – például – a krími háborút vívó mindkét fél államainak emlékéanyagát fontosnak tartották biztosítani a közgyűjtemény és az utókor számára. A gyűjtemény-gyarapítás e vékony szelete kapcsán is megállapítható tehát, hogy intézményünkben már a megalakulást követő időszakban jól átgondolt szerzeményezési politika alapján folytatták a vásárlásokat.

⁶⁸ Шеелева, 72. о.

⁶⁹ HL Hadimúzeum 1929. 210/929.

A történelmi események szomorú következménye, hogy a második világháború viszontagságait a M. kir. Hadtörténelmi Múzeum gyűjteményei sem vészelték át jelentős kár nélkül. Ha csak a krími háború itt bemutatott numizmatikai emlékeit vesszük számba, akkor is látható, hogy 11 meglévő tárgyra 2 olyan jut, amelyet ma már nem vehetünk kézbe. Ez több mint 15%-os veszteség. Ennek ellensúlyozásaként, pozitívként említhetjük, hogy a jelenleg is a gyűjteményben őrzött darabok komoly történeti és művészi értékkel bírnak, s koruknak megfelelő, sőt esetenként – a közgyűjteményi tárolásnak köszönhetően – annál jobb állapotban vannak. Ezt támasztják alá az amsterdami Schulman aukciósház többször idézett 1913 októberi árverési katalógusának utalásai, amelyek némelyik darabot már 90 évvel ezelőtt is ritkaságként határozták meg.⁷⁰

Végezetül emlékezzünk meg arról az emberről – egykori kollégáról – akinek elévülhetetlen érdemei vannak abban, hogy az ismertetett műtárgyak ma a Hadtörténelmi Múzeum Numizmatikai Gyűjteményében lehetnek. Dr. Karny Rezső (1876–1958) m. kir. pénzügyi számvivőiségi főtanácsos, a M. kir. Hadtörténelmi Múzeum éremtárának gyűjteményvezetője önkéntes munkatársként (könyvtárrendezőként) 1924-ben kezdte hadimúzeum pályafutását. 1925-től az Országos Magyar Hadimúzeum Egyesület Számvizsgáló Bizottságának előadója, 1927-től a Hadimúzeumi Lapok segédszerkesztője, 1922-től haláláig a Magyar Numizmatikai Társulat tagja volt. Lelkiismeretes gyűjteményi munkája mellett írásai jelentek meg az 1848–1849-es szabadságharc emlékérméiről és kitüntetéseiről, illetve az első világháború gúnyérmeiről.⁷¹ A fent bemutatott éremanyag módszeres begyűjtése is azon elgondolás megvalósításának egyik fontos állomása volt, amelyről Karny így írt 1926-ban: „a gyűjtemény további kiegészítése és rendszeres fejlesztése egyik főcélja a múzeumnak.”⁷²

⁷⁰ Pax in Nummis 199., 237. o.

⁷¹ Bodó–Viga, 449–450. o.; HL Legfelsőbb elhatározások I. 41. 1940. 73. doboz, 447. lap.

⁷² Karny Rezső: A Magyar Kir. Hadtörténelmi Múzeum éremtára. *Numizmatikai Közlöny*, XXV. évf. 1926. 200. o.

KARHATALMI ALKALMAZÁSÁNAK SZABÁLYOZÁSA A HORTHY-KORBAN

A karhatalom szükségességének korabeli megítélése

A két világháború közötti időszakban a magyar állam nagy jelentőséget tulajdonított a felforgató, vagy annak minősített tömegmozgalmak megelőzésének, illetve leverésének. A kiemelt figyelem a Tanácsköztársaságnak és az azt megelőző őszi rózsás forradalomnak volt köszönhető, s tovább erősítették az 1929–1933-as gazdasági válsághoz kötődő – elsősorban baloldali szervezésű – tömegmegmozdulások, illetve az 1940-es bányászsztrájk során a szélsőjobboldal azon törekvése, hogy a gazdasági követelésekkel induló megmozdulásokat politikáivá változtassa. A korszakban ennek megfelelően mindvégig előtérben állt a karhatalom alkalmazásának kérdésköre.

*

1919 második felétől 1921 derekáig az államhatalom megszilárdítása bizonyos mértékben a Nemzeti Hadsereg és a félkatonai különítmények tevékenységének függvénye is volt. A rendszer konszolidálásának azonban alapvető feltételévé vált egyfelől a katonaság kivonása a direkt polgári rendfenntartásból, másfelől – többek között a külföldi tiltakozások és szankciók hatására – az egyre inkább önállóuló különítmények felszámolása; a túlkapások, vagyis a fehérterror megszüntetése. Horthy Miklós fővezér, majd kormányzó, noha hatalmát nem kis mértékben a paramilitáris szervezeteknek köszönhette, maga állt a folyamat élére, s 1921 végére kiiktatta azokat. A keletkezett űrt azonban a katonai vezetés igyekezett betölteni, mégpedig – a rendvédelmi testületek mintegy kiegészítéseként – a Honvédséggel (a Nemzeti Hadsereg 1922. január 1-jén vette fel a m. kir. Honvédség nevet).

Az 1930. szeptember elsejei események, az ott tapasztalt tömeg százezres nagysága, valamint az, hogy azt a Magyarországi Szociáldemokrata Párt szervezte, bizonyos értelemben megijesztették a politikai és a katonai vezetést. Élénken élt még emlékezetükben 1919 márciusa, amikor a szervezett szociáldemokraták nélkül nem lehetett volna kikiáltani a Magyarországi Tanácsköztársaságot. Jóllehet 1930 őszén nem álltak fenn hasonló körülmények – az ország „csupán” pénzügyi, gazdasági és társadalmi válságba merült, de nem volt adott a vesztes háború utáni sokkhatás, s nem folyt az ország területeinek szomszédok általi megszállása és integrálása –, a vezetés egy része mégis attól tartott, hogy a történések már magát az államhatalmat veszélyeztetik. Ez utóbbi érzetük ugyan túlzott volt, ám a karhatalom jogi szabályzásának átalakítása mégis vélelmüket tükrözte.

Az 1940-es évet mintegy végigkísérő sztrájkosorozat ugyancsak a karhatalom jogi szabályzásának átgondolására készítette a politikai és a katonai vezetést. Az április 15–17. közötti ötezres budapesti építősziájk egyik következménye május 10-én a katonai pa-

rancsnokok – ún. hadiüzemi megbízottak – kinevezése volt a hadiüzemmé minősített gazdasági egységekhez. Ezt az 1939:II. törvénycikk, a honvédelmi törvény 107. §-a tette lehetővé, s az intézkedés előkészítése már 1939. szeptembere óta folyamatban volt.¹

A textilmunkások június végén kirobbant egyhetes munkabeszüntetése érzékenyen érintette az államhatalmat, hiszen azzal egyidejűleg folyt a felvonulás a román határra, amikor is 1918 óta első ízben fordult elő, hogy a m. kir. Honvédség egészét mozgósították. A rögtönítélő bíraskodás – korabeli közkeletű nevén a statárium – augusztus 9-i kiterjesztése a honvédelem érdekeit sértő cselekményekre tette többek között lehetővé, hogy az október 7-én a salgótarjáni szénmedencében kirobbant, s harmincezressé duzzadt bányászsztrájk letörésére, mint karhatalmat, a m. kir. Honvédséget is bevetették. Megjegyzendő azonban, hogy a politikai vezetés ebben az esetben elsősorban a szélsőjobb oldal ellen lépett fel, ugyanis az akció hátterében a nyilasmozgalom állt. A kormányzat és a kormányzó az ország német szövetségi rendszerben elfoglalt fegyveres semlegeségi státuszát féltette – többek között – a szélsőjobb oldal térnyerésétől. A fellépés alapját a tárgyalandó karhatalmi szabályozókon túl az 1938:XVI. törvénycikk adta, amelynek 5. §-a az állami és társadalmi rend védelméről szóló 1921:III. törvénycikk hatálya alá sorolta azon mozgalmakat és szervezkedéseket is, amelyek „[...] a jogrend törvényellenes úton való megváltoztatásának veszélyét rejti magában.”²

A Honvédség felhasználása karhatalmi feladatok ellátására – ezzel együtt – mindvégig másodlagos volt, bár sor került konkrét akciókra is, mint az 1923–1924-es bányász-és mozdonyvezetői sztrájk letörésekor, az 1930. szeptember elsejei megmozdulás idején, az 1935. évi választások során, vagy az 1940-es bányászsztrájk alkalmával. A karhatalmi feladatok végrehajtására elsődlegesen az úgynevezett rendészeti alakulatokat készítették fel, a Honvédséget azok kiegészítésére alkalmazták.³ A rendészeti alakulatok körét a két világháború között a Belügyminisztériumhoz tartozó Állami Rendőrség, a részben oda utalt Csendőrség és Folyamőrség, a Pénzügyminisztérium felügyelete alatt álló Vámőrség és Pénzügyőrség, továbbá a regionális és helyi közigazgatási hatóságoknak alárendelt Fogházőrség, Erdőőrség és Mezei Őrség alkotta.⁴ Az esetek többségében e testületek fellépése elégségesnek bizonyult.

A kiküldött katonai karhatalmi kötelék parancsnoka mellérendelő viszonyba került az adott feladat végrehajtásába már bevont rendvédelmi alakulatok parancsnokaival.⁵ Az azokkal való keveredést az utasítások kifejezetten tiltották, sőt még azt is meghatározták, hogy katonák nem használhatók fel rendészeti jellegű tevékenységek, tehát kifejezetten rendőri-csendőri intézkedések megtételére. Engedményt egyetlen esetben, a háborús hátszín körülményeit és lehetőségeit figyelembe véve tettek: szükség esetén a katonai karhatalmi alakulatból kiküldönített kisebb csoport parancsnokságát átvehette megfelelő rendfokozattal bíró csendőr, de ez a kitétel rendőrökre és más rendészeti testületekhez

¹ Magyarország a második világháborúban. Lexikon A–Zs. (Szerk. Sipos Péter – Ravasz István) Budapest, 1997. 2. kiadás) 147–148. o.

² Sipos Péter: A Horthy-kormányzat a szélsőjobb ellen. *História*, 1995/9–10.) 4. o.

³ Ideiglenes utasítás a karhatalmi szolgálat ellátására a m. kir. honvédség számára (HM 1922; Hadtudományi Könyvtár [HTK] Sz 1473-1; [IU]) I/1. §; Szabályzat (A-15) a karhatalmi szolgálat ellátására a m. kir. honvédség számára (HM 1923; HTK Sz 374-3; [A-15/1923]) I/1. §, 6. §; Szabályzat (A-15) a karhatalmi szolgálat ellátására a m. kir. honvédség számára (HM 1942; HTK Sz 373-3; [A-15/1942]) I. §.

⁴ A-15/1923 Bevezetés.

⁵ A-15/1923 II/6. §.

tartozó tisztekre már nem vonatkozott. Igaz, a m. kir. Csendőrség egyszerre volt rendvédelmi testület és katonai fegyelem alatt álló alakulat.⁶

Katonai karhatalom igénybevétele

A Honvédség karhatalmi igénybevételének eseteit két csoportba sorolták. Az elsőbe tartozott minden olyan igénybevétel, amit előre lehetett látni, illetve tervezni. Ide tartozott a választások lebonyolításának biztosítása, az árvíz és elemi csapások elleni védelem (amire konkrétan kidolgozott tervekkel rendelkezett a Honvéd Vezérkar vagy a rejtés időszakában az annak megfelelő szerv), de ide sorolták az olyan tömegmozdulásokat is, amelyek kifejlődését előre lehetett látni.⁷ A második csoportba a váratlanul bekövetkező, szigorúan csak társadalmi jellegű események tartoztak.⁸

Mindkét esetben szükség volt a polgári közigazgatás igényének benyújtására. Amennyiben elegendő idő állt rendelkezésre, akkor annak írásban kellett történnie. A kérvény a várost/járást, vármegyét megjárva került a belügyminiszterhez, aki átadta azt a honvédelmi miniszternek, az a Honvédség Főparancsnokságnak, illetve Honvéd Vezérkarnak, ahonnan aztán az intézkedés a katonai területi parancsnokságokon keresztül jutott el az érintett csapatokig.⁹ (Az 1920-as és 1930-as békeévekben a Honvédség Főparancsnoksága, annak megszűnte után háború idején a Honvéd Vezérkar volt a tényleges katonai vezető szerv. A katonai területi parancsnokságok alatt a békeévekben a vegyes-dandár-parancsnokságok, a háború alatt a hadtestparancsnokságokat is felállító honvédkerület-parancsnokságok értendők: I. Budapest, II. Székesfehérvár, III. Szombathely, IV. Pécs, V. Szeged, VI. Debrecen, VII. Miskolc; 1938-tól VIII. Kassa és 1940-től IX. Kolozsvár.)

Szükséghelyzetben az igénylést szóban (telefonon) is le lehetett adni a legközelebbi honvédségi alakulat parancsnokának, vagy ügyeletes tisztjének. Ekkor is el kellett azonban készíteni az utólagos írásos igénylést.¹⁰ Az előre tervezhető eseményeknél – ilyenek voltak például a választások – a szabályzatok nem tették lehetővé az igénylés gyors és közvetlen módját.¹¹ Részletesen szabályozták azok körét, akiktől az igénylés kiindulhatott. Fegyelemre méltó ebből a szempontól az 1923-ban érvénybe lépett karhatalmi szabályzat, ugyanis az abban lefektetett lista 1942-ig érvényben maradt, s akkor is csak lényegtelen, inkább bővítő jellegű módosításokat szenvedett el. Ez olyannyira részletes volt, hogy például még a múzeumigazgatókat is felsorolták benne. (A honvéd karhatalom igénybevételére jogosult személyek listája a *Függelékben* olvasható.¹²)

⁶ A-15/1942 6. §.

⁷ A-15/1923 I/2. §, II/5. §.

⁸ A-15/1923 I/2. §, II/5. §, III/10. §; Egységes vezetés karhatalmak felett nagyobb tömegmozgalmak esetére (Hadtörténelmi Levéltár [HL] Honvédelmi Minisztérium Elnökség 1. osztály [Eln. 1.] 1930/1638; 1147/1923; [Vez-1]).

⁹ A-15/1923 I/2. §, II/4. §; A-15/1942 I/2. §, 5. §; Országos karhatalmi készségbe helyezésről és az országos karhatalmi összehonásról szóló intézkedés (HL HM Eln. 1. 1930/1938; 8578/1929; [Kh-2]) A/IV. pont; Karhatalmak kirendelése választások alkalmával (HL HM Eln. 1. 1935/1789; 107327/1935; [Kh-vál.]).

¹⁰ A-15/1923 II/5. §; A-15/1942 2. §.

¹¹ Kh-vál.

¹² A-15/1923 I/2. §; A-15/1942 2. §.

Az állami és a helyi hatóságok tudták, hogy az ország mely területein nagyobb az esélye tömegmozgalmak kialakulásának, s hol kevesebb, átfogó tervek mégsem készültek. A katonai vezetés arra az álláspontra helyezkedett, hogy teljes bizonyossággal nem jelezhető előre az esetleges tömegmozgalmak kialakulásának pontos helye és területi kiterjedése, következésképpen adott, végletes esetben egy országos karhatalmi terv inkább akadályozná, mint segítené a Honvédség hatékony fellépését.

Helyi szinten más volt a helyzet, a rendészeti és a honvédalakulatok rendelkeztek helyőrségük területére érvényes karhatalmi tervekkel. Országos karhatalmi terv készítését minősze két esetre, a választások biztosítására és az árvízvédelemre írták elő az utasítások és szabályzatok.¹³

Karhatalmi alkalmazás elrendelése

Katonai karhatalom alkalmazását alapvetően a honvédkerület-parancsnok rendelkezése alapján, hirtelen szükséghelyzet esetét kivéve a Honvédség Főparancsnokságának intézkedése alapján. A kerületparancsnok (illetve törzse) határozta meg a karhatalmi feladatba bevonandó erők nagyságát, eloszlását és feladatait. Az egyes alakulatok felé az ő írásos parancsa alapján az állomás-, illetve a helyőrségparancsnokok intézkedtek. Több kerületet érintő karhatalmi feladatokra a Honvédség Főparancsnoksága fenntartotta magának az intézkedési jogkört.¹⁴

Szükséghelyzetben a legközelebbi állomás- vagy helyőrségparancsnok is elrendelhet a karhatalmi készültséget, sőt adott esetben egy alakulat ügyeletes tisztje is. Az utólagos tájékoztatást azonban ezen esetekre is előírták.¹⁵

Honvédalakulatok karhatalmi alkalmazását semmilyen szintű polgári hatóság, vagy közigazgatási szerv nem rendelhette el. Ha a beállott szükséghelyzet elvágta őket felettes szervüktől, illetve minisztériumuktól, és a rendelkezésükre álló rendvédelmi erő kevesnek bizonyult, akkor is csupán kérhettek a legközelebbi honvédségi alakulat parancsnokától. Annak számára viszont elő volt írva a kérés teljesítése, abban az esetben, ha a történeteket maga is hasonlóan veszélyesnek ítélte meg, mint az őt a beavatkozásra felkérő polgári vezető. Hasonlóan nem rendelhettek el semmit a honvédcsapatok felé a rendvédelmi alakulatok parancsnokai, még akkor sem, ha beosztásuk és rendfokozatuk egyébként arra alkalmassá tették volna őket. Például egy ezredesi rendfokozatban lévő csendőrkerület-parancsnok is csak kéréssel fordulhatott a területére eső honvédszászlóalj alezredesi parolít viselő parancsnokához.¹⁶

Amennyiben a polgári közigazgatási szerveket, hatóságokat működésükben megbénították, a területileg illetékes vegyesdandár-parancsnoknak, a legközelebb eső állomás- vagy helyőrségparancsnoknak (vagy azok ügyeletes tisztjének) nem csupán lehetősége, de egyben kötelessége is volt a karhatalmi beavatkozás elrendelése. Kötelesek voltak: „... saját hatáskörükben minden célravezető intézkedést megtenni, amely a mozgalom terje-

¹³ IU II/9. §; A-15/1923 II/9. §; IV/21. §; A-15/1942 21. §; Kh-vál.

¹⁴ A-15/1923 II/5. §, II/12. §; A-15/1942 5. §; Kh-2 B/1. pont.

¹⁵ A-15/1923 II/5. §, III/18. §; A-15/1942 5. §; Karhatalmi titkos intézkedés (HL HM Eln.1. 1931/1789; 105175/1931; [Kh-4]) II/3. pont.

¹⁶ A-15/1923 I/2. §, II/5. §; A-15/1942 5. §.

désének meggátlására és elfojtására a legalkalmasabbnak mutatkozik.”¹⁷ Természetesen a felettes katonai szerveknek a történeteket és az intézkedéseket azonnal jelenteni kellett, amelyeknek viszont a polgári hatóságokat kellett tájékoztatniuk minderről. Érdekes, hogy ennek bevezetésére (szabályozására) csak a Honvédelmi Minisztérium 1931. február 3-i vezetői értekezlete után került sor.¹⁸

Az egyszer már kirendelt honvéd karhatalom visszavonására az a katonai parancsnok volt jogosult, aki azt kirendelte. Amennyiben a területileg illetékes polgári közigazgatási vezető nem értett egyet a honvéd karhatalom bevonásával (például korainak tartotta azt), az alakulatnak kint kellett maradnia az alkalmazási körzetben, s a belügyminiszternek, illetve a honvédelmi miniszternek kellett egyeztetnie a visszavonásról, vagy annak elhalasztásáról.¹⁹

Az 1931. február 3-i HM vezetői értekezlet, nem utolsósorban az 1930. szeptember 1-jei budapesti megmozdulások hatására, megvitatta és módosította a Honvédség karhatalmi alkalmazásának alapelveit. A Honvéd Vezérkar főnökének (hivatalos megnevezésében ekkor HM VI. csoportfőnök) előterjesztése alapján elfogadott módosítások lényege a felső katonai vezetés szerepének növelése volt, így az egységes vezetés bevezetését, a parancsnoklás kérdését a Honvédség főparancsnokára bízta és értelmezhetővé tette a polgári hatóságok képviselőinek alárendelését a főparancsnoknak. Sőt: de jure megvalósíthatóbbá tette egy katonai diktátúra adott esetben történő bevezetésének lehetőségét. A döntéssorozatban szokatlanul erős volt a miniszterelnök szerepe, akinek döntéseit kiemelték a minisztertanács kereteiből, noha a február–márciusi koronatanácson az államfő és a honvédelmi miniszter is a módosítások irányában ható beszédeket mondott.²⁰

A karhatalom egységes vezetése

A kiküldött katonai karhatalmi alakulatot a „rangidős” polgári közigazgatási vezetőhöz utalták. Ő volt köteles gondoskodni a katonák elszállásolásáról, ellátásáról, ő tájékoztatta a katonai parancsnokot a kialakult helyzetről és az addig tett intézkedésekről. (Ez utóbbit átengedhette a már ott tevékenykedő rendvédelmi alakulatok parancsnokának.) Utasítást azonban nem adhatott katonai karhatalmi alakulatnak.²¹ Választások esetén a választási elnökhöz, kisebb helységeekben a szavazatszedő küldöttség elnökéhez utalták. Ez az utalás azonban nem jelentett alárendeltséget, vagy parancsadási jogot.²²

A katonai karhatalmi alakulat parancsnoka az azt kiküldő honvédkerület parancsnoka volt. Amennyiben az alakulat tevékenységét más kerületben fejtette ki, akkor a „fogadó” kerület parancsnokának alárendeltségébe lépett.²³ Az új alárendeltség 1934-től az alakulat elindulásakor lépett életbe, azt megelőzően a menetben lévő alakulat mindig

¹⁷ Kh-4 II/4. pont.

¹⁸ A-15/1923 I/2. §, II/5. §; Kh-4 II/4. pont.

¹⁹ A-15/1923 II/3. §; A-15/1942 3. §; Kh-4 II/1. pont.

²⁰ *Vargyai Gyula*: A hadsereg politikai funkciói Magyarországon a harmincas években. Budapest, 1983; 99–101. o.

²¹ A-15/1923 II/6. §, III/18. §; A-15/1942 6. §.

²² IU II/9. §; Kh-vál.: A-15/1942 9. §.

²³ A-15/1923 III/16. §; A-15/1942 17. §; Kh-4 II/3. pont.

annak a vegyesdandárnak az alárendeltségébe lépett, amelyiknek a területén áthaladt.²⁴ Más volt a helyzet a több kerületet egyidőben érintő karhatalmi intézkedések bevezetése esetén.

Az 1920-as években ilyen esetekben a Honvédség főparancsnoka kijelölt egy tábornokot, aki átvette a karhatalmi feladatokra kikülönített honvédalakulatok feletti parancsnokságot.²⁵ A karhatalmi parancsnok vezetésben annak a vegyesdandárnak a törzsére támaszkodott, amelynek területét a leginkább érintették a karhatalmi intézkedéseket kiváltó események. Hasonló módon oldották meg az egységes vezetést az ország egészét érintő karhatalmi intézkedések bevezetésekor, azzal a két fontos különbséggel, hogy a vezénylő tábornok a Honvédség Főparancsnoksága bázisán állította fel saját vezérkarát, illetve hogy az egységes vezetés felállítását a honvédelmi és a belügyminiszter egyeztetésének kellett megelőznie.²⁶

Budapesten a karhatalom parancsnoka az 1. vegyesdandár parancsnoka volt, a városparancsnokság (egyik) végrehajtó szervként az ő alárendeltségébe lépett be a karhatalmi intézkedések bevezetésekor. Országos szintű intézkedések esetén a fővárosi 1. vegyesdandár parancsnoka közvetlenül a karhatalmi vezénylő tábornok alárendeltségébe tartozott.²⁷

1929-ben az egységes vezetés rendszerét annyiban módosították, hogy az ország egészét érintő esetekben a Honvédség Főparancsnokságának Karhatalmi Főparancsnokságot kellett felállítania, amelynek megalakulásakor a két vezető szerv szétvált egymástól.²⁸

1931-ben ezt újabb módosítás követte, melynek értelmében az egységes vezetés bevezetésére, a Honvédség főparancsnokával egyetértésben és a honvédelmi miniszter hozzájárulásával, a belügyminiszternek kellett előterjesztést tennie a miniszterelnök felé. Az egységes vezetést ennek alapján a miniszterelnök rendelte el (minisztertanács elé nem volt köteles vinni a dolgot), s a honvédelmi miniszter foganatosította.²⁹ Ugyanekkor írták elő „...az alkotmányos kormányzás megbénításának esetére...”, hogy a Karhatalmi Főparancsnokhoz a Belügyminisztériumnak egy csendőr, egy rendőr és egy folyamőr főtisztet, a Pénzügyminisztériumnak egy főtisztviselőt, a Kereskedelmi Minisztériumnak egy vasúti és egy postai főtisztviselőt kellett delegálnia.³⁰

E személyek a Karhatalmi Főparancsnokság felállításakor a Honvédség főparancsnoka által (alkalomszerűen) kinevezett vezérkari főnök vezetése alatt, a HM kiképzési osztály és a HM 1. osztály teljes állományával, a HM VI/7.ö., VI/7.k. és katonapolitikai osztály egy-egy előadóival, valamint a Katonai Főcsoportfőnökség összekötő tisztjével együtt alkották a Karhatalmi Főparancsnokság vezérkari osztályát.³¹

A budapesti 1. vegyesdandár parancsnokságához a fővárosi rendőr-főkapitányságnak és a fővárosban székelő vidéki főkapitányságnak, a Folyamőrségnek, a csendőrkerületnek és a budapesti révfőkapitányságnak kellett egy-egy főtisztet delegálnia országos

²⁴ Kh-2 B/4. pont; Országos karhatalmi készütségekbe helyezésről és az országos karhatalmi összevonásról szóló intézkedés (HL HM Eln. 1. 1931/1789; 200013/1931; [Kh-3]).

²⁵ A-15/1923 III/12. §.

²⁶ Uo.

²⁷ Kh-4 III.; Az 1. vegyesdandár és a budapesti városparancsnokság karhatalmi szerep- és hatáskörének tisztázása (HL HM Eln. 1. 1930/1638; 10871/1930; [Kh-Bp]).

²⁸ Kh-2 A/IV. pont.

²⁹ Kh-4 II/1. pont.

³⁰ Kh-4 II/2. pont.

³¹ Honvéd Főparancsnokság törzsének egységes vezetés esetén való megalakulásának újólagos szabályozása (HL HM Eln. 1. 1930/1639; 118041/1930; [Vez-3]).

karhatalmi készütség elrendelése esetén.³² A honvédkerület-parancsnokok mellé csak a csendőrkerület-parancsnokok delegáltak egy-egy tisztet.³³

1931-ben egészítették ki a karhatalmi vezetési rendszert egy karhatalmi hadtestparancsnoksággal és egy karhatalmi lovashadosztály-parancsnoksággal. A hadtestparancsnokság beekelődött a Karhatalmi Főparancsnokság és a vegyesdandár-parancsnokságok közé, a hadosztály-parancsnokság a dandárparancsnokságok szintjén alakult meg. Mindkét új parancsnokság csak az országos karhatalmi készütség elrendelésekor állt fel. Beiktatásuk a karhatalmi hadrendbe nem jelentette a Honvédségtől bevont erők növelését, a karhatalmi alakulatok létszáma csupán a saját alakulatok nélküli két parancsnokság (önmagában csekély számú) állományával nőtt meg.³⁴

További újdonságot jelentett 1931-ben, hogy a Karhatalmi Főparancsnokság közvetlen alárendeltségében létrehozták az országos karhatalmi készütség elrendelésekor felállítandó ún. vári karhatalmi csoportot. A Testőrség parancsnokának alárendelt csoportba az összes, a Budai Várban elhelyezett testőr, honvéd-, rendőr- és koronaőr-alakulat beletartozott. Ugyanekkor osztották a budapesti 1. vegyesdandár-parancsnok alárendeltségében maradó karhatalmi erőket két karhatalmi csoportra: budaira és pestire.³⁵ 1944. október 15/16-án éjszaka Lázár Károly altábornagy, a Testőrség parancsnoka többek között ezen az alapon tudott (kísérelt meg) cselekedni.

Ugyancsak 1931-ben rendelték el a katonai reáliskolák bevonását a karhatalmi rendszerbe. Tanintézetenként (az 1932/33. tanév kezdetétől) két karhatalmi századot kellett szervezni, tényleges tisztek parancsnoksága alatt, egyet a VII-VIII., egyet az V-VI. évfolyam növendékeiből. A közvetlenül a területileg illetékes vegyesdandár-parancsnoknak, szükséghelyzetben a legközelebbi állomásparancsnoknak alárendelt századokat csak a helyőrségben volt szabad alkalmazni.³⁶

1931-ben, arra az esetre, ha az államhatalmi szervek tevékenysége megbénulna, kétéosztották az országot. A Dunától nyugatra eső területek ún. teljhatalmú vezérlő tábornoka a 3., a Dunától keletre eső területeké a 7. vegyesdandár parancsnoka lett volna.³⁷ Hatalmukat az állami vezető szervek cselekvési szabadságának visszanyeréséig semmi sem korlátozta, még az esetlegesen mozgásszabadságukat megőrzött kormánybiztosokat (a Dunától nyugatra eső területeken Zala, a Dunától keletre Borsod-Abaúj-Zemplén vármegye főispánja) is feleskették (volna) a maguk hűségére.³⁸ A polgári hatóságok feletti intézkedési jogot az 1912:LXIII. törvénycikkre, a kivételes hatalomról szóló törvényre alapozták. Az ország területén ilyen esetben a polgári lakosság felett is a háború esetére szóló különleges büntetőjogi rendelkezések léptek (volna) életbe.³⁹

Ez az eset feltételezte a Honvédség Főparancsnokságának és az általa felállítandó Karhatalmi Főparancsnokságnak cselekvésképtelenségét is. A két kerületparancsnok közül a rangidősnek kellett átvennie a legfőbb állami végrehajtó hatalmat. Szükség esetén a

³² Kh-4 II/2. pont.

³³ Uo.

³⁴ Kh-4 I/5. pont.

³⁵ Kh-4 IV/A. pont.

³⁶ Reáliskolai nevelőintézetek növendékeinek karhatalmi alkalmazása (HL HM Eln. 1. 1935/3370; 117065/1931; [Kh-real]).

³⁷ Kh-4 IV/B. pont.

³⁸ Uo.

³⁹ Uo.

dunántúli teljhatalmú vezénylő tábornokot a 2., a dunáninnenit a 6. kerület parancsnoka helyettesítette.⁴⁰

Ha a karhatalmi intézkedéseket kiváltó események a fővárosban odáig fajultak (volna), hogy a Budapesten állomásozó rendészeti és honvédalakulatok elfojtásukra elegendőnek bizonyulnak, akkor a vidékről felhozott karhatalmat két csoportba osztották be. A 3. honvédkerület-parancsnok vezetése alatt megalakuló úgynevezett Dunántúli karhatalmi csoportnak a budai oldalt, a 7. honvédkerület-parancsnok irányításával létrejövő Dunáninnyi karhatalmi csoportnak a pesti oldalt kellett előbb blokád alá vennie, majd a bekerítés teljessé válása után oda behatolnia. A budapesti karhatalmi csoport ebben az esetben (tehát ha a szükséghelyzet a fővárosra korlátozódik) megőrizte önállóságát.⁴¹

A honvéd karhatalom riasztási rendszere

1930-ban vezették be az ország egész területét érintő esetekre vonatkozóan a kétfokozatú karhatalmi riasztási rendszert.⁴² Az úgynevezett országos karhatalmi készenlét elrendelését követően 6 óra állt rendelkezésre a vezető szervek és a karhatalmi alakulatok megalakítására. Ez alatt el kellett érni a menetkésztséget, amibe beleértendő volt az éleslőszer raktárakból való kihozása és felmálházása,⁴³ illetve az, hogy a Honvédelmi Minisztérium 7/k. osztályának elő kellett készítenie a vasutakat az esetleges csapat szállítások lebonyolítására.⁴⁴ Az országos karhatalmi készenlét elrendelése után felállítandó honvéd karhatalmi alakulatok hadrendje és harcértéke e tanulmány *Függelékében* olvasható.⁴⁵ A felállított karhatalmi erők összlétszáma nem haladhatta meg a Honvédség, az egyes csapatok által kiküldött karhatalmi alakulatok létszáma pedig az adott csapat békélszámának 50 %-át.⁴⁶ Tartalékosok behívása, a tömegmozgalmaktól való félelem okán, elővigyázatból, nem szerepelt a karhatalmi utasításokban. A katonai vezetés megbízott az éppen szolgálatát teljesítő, így fegyelmezett állományban, ám tartott a szervezett szociáldemokrata munkások legénységre esetleg gyakorolt erkölcsi hatásától.

A második fokozat az országos karhatalmi összevonás volt. Csak a készenlét fokozat elérése után rendelhetette el a Karhatalmi Főparancsnokság parancsnoka. Elrendelheték az összes, karhatalmi készenlétbe helyezett alakulat számára, de elrendelhető volt részlegesen is. Ilyen esetben az összevonásra nem kerülő honvéd karhatalmi alakulatok készenlétére továbbra is fennállt.⁴⁷

Az összevonás elrendelését követően a kijelölt honvédségi karhatalmi alakulatoknak el kellett hagyniuk helyőrségeiket, hogy az elrendelő parancsban kijelölt körletekbe, nyilván a tömegmozgalmak által veszélyeztetettebb körzetekbe vonuljanak. 40 km tá-

⁴⁰ Kh-4 IV/C. pont.

⁴¹ Kh-4 III., IV/A. pont; Kh-2 4. sz. melléklet.

⁴² Kh-2 A/I. pont.

⁴³ Kh-2 A/II. pont.

⁴⁴ Kh-2 B/III. pont.

⁴⁵ Kh-2 1. sz. melléklet (helyőrségre bontva adja meg); Karhatalom kirendelésének, erejének és alkalmazásának szabályozása (HL HM Eln. 1. 1935/3370; 5500/1932; [Kh-7]) 1. sz. melléklet; Karhatalmi intézkedések helyesbítése (HL HM Eln. 1. 1935/3370; 5840/1932; [Kh-9]); Ezek a struktúrát és a harcértéket a 31. jegyzettel jelzett két vezető szerv beiktatásának megfelelően, csekély mértékben módosították.

⁴⁶ Kh-2 A/III. pont.

⁴⁷ Kh-2 B., B/I. pont.

volságig gyalog, 60 km-ig lovon hajtották végre a menetet, azon felül vasúti szállítással.⁴⁸ Megalakítottak egy gépkocsioszlopot is a karhatalmi erők, illetve azok utánpótlásának szállítására.⁴⁹ A belügyminiszter és a honvédelmi miniszter egyeztetését követően a Karhatalmi Főparancsnokság elrendelhetette rendvédelmi alakulatok részvételét is az országos karhatalmi összevonásban. Ezen esetben az érintett, elsősorban csendőr-, Budapesten rendőralakulat a honvéd karhatalmi parancsnok alárendeltségébe lépett. Így került pl. a fővárosi rendőr karhatalom (karhatalmi őrzászlóalj, azon belül lovasszászad, páncélgépjárműves század 10 Ansaldoval és 2 Csabával) az 1. vegyesdandár-parancsnok alárendeltségébe.⁵⁰ 1934-ben a Határőrséget kivonták a karhatalmi feladatokra igénybe vehető alakulatok köréből.⁵¹

Az országos karhatalmi készütség elrendelésekor az esetleg kihelyezésen, gyakorlaton lévő alakulatoknak vissza kellett térniük helyőrségükbe, de előbb (a 6 órás időhatáron belül) meg kellett alakítaniuk karhatalmi csoportjaikat. A vezényelteteket és szabadságoltakat vissza kellett rendelni. A tanfolyamok hallgatóinak szintén vissza kellett térniük csapattestükhöz, a vezérkari tanfolyamot is beleértve. A készütség e három eleme azonban nem volt automatikus, végrehajtásukat külön rendelték el, a készütség bevezetésével egyidőben.⁵² 1931-től ezt az esetet karhatalmi állományfelemelésnek nevezték.⁵³

Karhatalmi intézkedések bevezetésekor az érintett körzetekben külön rádióhálót kellett kiépíteni, aminek 6 órán belüli működőképességéért az adott területen fellépő karhatalmi parancsnokok feleltek. Országos kiterjedés esetén a híradási rendszer létrehozásába bevonhatóak voltak a polgári távközlési hálózatok is. Az így kiépített hálózatnak azonban függetlennek kellett maradni a Belügyminisztérium híradó rendszereitől. A karhatalmi hírközlő csatornákon csak rejtjelzett üzeneteket volt szabad továbbítani.⁵⁴

1930-ban, évente két alkalommal, karhatalmi gyakorlat megtartását is előírták. A gyakorlatokat az elkövetkező években végrehajtották ugyan, de általában nem országosan, hanem 1–1 honvédkerületre korlátozottan, s a gyakorlatok során legtöbbször csak az első, tehát a készütségi szintet kellett elérni.⁵⁵

A katonai vezetés az 1918–1919-es tapasztalatok alapján nem zárta ki a lehetőséget annak, hogy a tömegmozgalmak átterjednek a Honvédség legénységi állományára. Ezt megelőzendő kidolgozták az ún. előkészítő rendelkezéseket, amelyek a katonai fegyelem megerősítését célozták. Ez az intézkedés-csomag két súlyossági fokozatra csoportosított rendelkezésekből állt. Az enyhébb esetekre vonatkozóan tartalmazta a politika bármely megnyilvánulásának fokozottabb távoltagezését a katonáktól, a sajtó- és a levélcenzúra, illetve a belépés szigorítását a honvédségi objektumokban, a katonák és a polgári lakosság érintkezésének korlátozását, a legénységi állomány ellátásának javítását, a tisztek közelebb-telepítését, szükség esetén bevonását lakásukról, az őrzés-védelem megerősítését, adott esetben az együtt-tartás elrendelését.⁵⁶

⁴⁸ Kh-2 B/II. pont.

⁴⁹ Kh-2 1. sz. melléklet.

⁵⁰ Kh-2; Kh-4 II/1. pont.

⁵¹ Kh-3.

⁵² Kh-2 A/IV. pont.

⁵³ Karhatalmi nyílt intézkedés (HL HM Eln. 1. 1931/1789; 3370/1931; [Kh-5]).

⁵⁴ Kh-2 A/VI. pont; Kh-4 I/5. pont.

⁵⁵ Kh-2 D. pont.

⁵⁶ A-15/1923 III/10. S (3), (5), (6); A-15/1942 II. §.

Az előkészítő rendelkezések között volt súlyosabb helyzetek kialakulásakor a helyőrség megerősítése, a portyázás bevezetése, egyes helyőrségen kívüli (de ahhoz közeli) objektumok védelmének megszervezése, a lakosság csoportosulásának megakadályozása, sőt tűzér és/vagy aknavető alakulatok kiküldése, „... lázadó helységrések rajtaütésszerű lövetése”. Ez már közelített a katonai diktatúra fentebb vázolt bevezetésének elvi lehetőségeihez.⁵⁷ Ugyancsak az előkészítő intézkedések szabályozták az úgynevezett lakossági hirdetmények tartalmát és kifüggesztésének eseteit.⁵⁸

A karhatalmi feladatok végrehajtása

A karhatalmi feladatok végrehajtásának tanulmányozásakor a katonai karhatalom fogalmából kell kiindulni. Ezt 1922-ben fogalmazták meg első ízben, s lényegét tekintve egészen 1945-ig nem változtattak rajta: „Az államhatalomnak, valamint az állami és társadalmi rendnek és a közbiztonságnak fenntartása vagy helyreállítása, továbbá a törvények végrehajtásáról való gondoskodás a közigazgatási (rendőri) hatóságok feladata. [...] végrehajtására a csendőrség és egyéb fegyveres testületek és közegek állnak rendelkezésükre. [...] ha katonai karhatalmi erők igénybevétele feltétlenül szükséges, akkor vehetők csak igénybe karhatalmi szolgálatra a honvédség csapatai [...]”⁵⁹ Az 1942-es fogalom, bár másként hangzott, inkább pontosította a katonai karhatalom meghatározását, de nem értelmelte újra a karhatalom általános definícióját.⁶⁰

Az, hogy a Honvédség a korszakban mindvégig másodlagos szerepet játszott a karhatalom tekintetében, e fenti meghatározásból következett. A konkrét cselekvések szintjén ez a másodlagosság azt jelentette, hogy a Honvédségtől kiküldött karhatalmi alakulatok igyekeztek a háttérben maradni, s pusztá jelenlétükkel nyomatékot adni a rendészeti erőknek karhatalmi feladataik végrehajtásában. E háttérben maradási szinte szó szerint írták elő: a Honvédségnek „[...] közvetlenül résztvennie sohasem szabad [...]” a karhatalmi jellegű tevékenységekben. Jelenlétével „[...] a közhatóságokat illetve ezek közegeit oltalmazza és rendelkezéseiknek a szükséges nyomatékot megadja [...]”⁶¹ „[...] a rend és a közbiztonság fenntartására irányuló rendelkezésekhez a szükséges erőhatalmat zárt fellépéssel szolgáltatassa.”⁶²

Abban az esetben azonban, ha az események elfajulása odáig vezetett, hogy a honvéd karhatalomnak magának kellett beavatkoznia, igen kemény szabályok léptek életbe. Lényegük, egyben céljuk az volt, hogy a katonák fellépése eldöntsön, lezárjon, ad absurdum véglegesen letörjön mindent. A követendő módszert pontosan meghatározták: „Erély, mely ha kell, a kíméletlenségig fokozható, mindig célba vezet [...]”, hiszen „[...] a habozás és a felelősségtől való félelem a kudarc forrása.”⁶³ Az ennél fogva eleve erélyes fellépés közben „[...] semmi szín alatt sem szabad egyezmény kötni, vagy bármily alkudozásba bocsátkozni.”⁶⁴ S hogy az erélyesség jellegét illetően minden parancsnok ugyanazt értse,

⁵⁷ A-15/1923 III/10. § (1), (2), (4); A-15/1942 11. §.

⁵⁸ A-15/1923 III/10. § (7); A-15/1942 11. §.

⁵⁹ IU I/1. §.

⁶⁰ A-15/1942 Bevezetés.

⁶¹ A-15/1942 6. §.

⁶² A-15/1942 9. §.

⁶³ A-15/1923 II/6. §; A-15/1942 6. §.

⁶⁴ A-15/1923 II/7. §.

mint az utasítások és szabályzatok megalkotói, leszögezték: „[...] sohasem szabad vak töltenyekkel vagy a levegőbe felfelé lőni.”⁶⁵ Ez utóbbihoz annyit azért hozzá kell tenni, hogy a honvéd karhatalom fellépését már meg kellett hogy előzze a rendészeti karhatalomé, tehát szó sem volt a tömegre figyelmeztetés nélkül leadott azonnali sortűzekről.

Annál inkább sem, mert – a mai előírásokhoz hasonlóan – a karhatalmi fegyverhasználatot többszöri felszólításnak kellett megelőznie. Attól függetlenül, hogy előzőleg a rendészeti karhatalom használt-e fegyvert, a katonai parancsnoknak háromszor fel kellett szólítania a tömeget cselekménye abbahagyására, majd ennek eredménytelensége esetén háromszor el kellett fújni a „Tűzelj!” kürtjelet, illetve kürt hiányában három világító jelzőrakétát kellett fellőni, csak ezt követhette a fegyverhasználat. Az viszont azonnal emberre irányozva.⁶⁶

Az erélyesség, sőt kíméletlenség követelményét az a szemlélet magyarázza, ami a szabályzók között szintén lefektetésre került: „[...] a fegyveres erő becsületének megóvását minden körülmények között biztosítsa [...]” az adott karhatalmi csoport fellépése.⁶⁷

Nem érdektelen megjegyezni, hogy a fenti felszólítást az összes vonatkozó utasítás és szabályzat értelmében a tömeg nagyobb részét alkotó etnikum anyanyelvén volt kötelező megtenni.⁶⁸ Más kérdés, hogy a gyakorlatban ez a megkötés, kellő nyelvismeret hiányában, minden esetben érvényesülhetett volna-e. Mindenesetre ezt a szabályt 1945-ig nem vonták vissza, ami az 1942 elején a Délvidéken történtek ismeretében különös helyzeteket teremtett.

Több utasításban foglalkoztak azzal, hogy a megalakult honvéd karhatalmi csoportokat milyen sorrendben vessék be. 1931-től bevonták a karhatalmi feladatokra felriasztható csapatok körébe (az akkor még rejtett) repülőalakulatokat.⁶⁹ 1934-ben aztán véglegesen szabályozták a fegyvernemek bevetési sorrendjét. Ha elérhető távolságban volt, a páncélgépjárműves osztagot kellett elsőként bevetni. Ezt követte a gyalogság, majd a kerékpárosok, a tüzérség, a lovasság, végül a műszakiak következtek.⁷⁰ A repülők a Karhatalmi Főparancsnokság tartalékaként voltak alkalmazhatók.⁷¹ Kizárták viszont a karhatalmi célokra alkalmazható alakulatok köréből a légvédelmi tüzérséget.⁷²

Az 1942-ben kiadott karhatalmi szabályzat bővítette a karhatalmi feladatok körét. Kifejezetten a Csendőrség és a honvéd karhatalom feladatává tette a termelés folyamatosságának fenntartását a hadiüzemekben és az ún. előkészületre kötelezett üzemekben, illetve a közlekedés zavartalanságának biztosítását. Ez sokkal összetettebb feladatot rótt a Csendőrségre és a Honvédségre, mint korábban egy esetleges sztrájk felszámolása. Elég, ha csak arra gondolunk, hogy az egyes katonai vagy csendőrparancsnokoknak ad absurdum még termelésirányítási funkciókat is gyakorolniuk kellett.⁷³

A karhatalmi alakulatok ellátásáért általában a felállító alakulat parancsnoka, az öfellelte álló kerületparancsnok; átirányítás esetén az alkalmazási körzet illetékes kerületparancsnoka felelt. Érdekesség, hogy éles helyzetben a karhatalmi feladatokat végrehajtó honvédszemélyeknek kiemelt élelmezés járt.⁷⁴

⁶⁵ A-15/1923 II/7. §.

⁶⁶ IU II/7. §; A-15/1923 II/7. §; A-15/1942 7. §.

⁶⁷ A-15/1923 III/11. §.

⁶⁸ IU II/7. §; A-15/1923 II/7. §; A-15/1942 7. §.

⁶⁹ Kh-4 I/1. pont.

⁷⁰ Kh-3.

⁷¹ Kh-4 I/1. pont.

⁷² Kh-3.

⁷³ A-15/1942 I. §, 10. S A., B., C. pont.

⁷⁴ Kh-2 C. pont.

Egy korszakon át

A Tanácsköztársaság bukását követő időszakban a Nemzeti Hadsereg, illetve a m. kir. Honvédség karhatalmi szerepe belpolitikai szempontból igen jelentős volt. A bethleni konszolidáció előrehaladásával ez a szerepe fokozatosan csökkent, akárcsak az állam létére veszélyt jelentő tömegmozgalmak kialakulásának esélye. A megváltozott helyzet tükrözték az 1922–1923 során kiadott karhatalmi utasítások és szabályzatok, illetve az 1923. április 27-i minisztertanácsi ülés, amelynek egyik napirendi pontja „Az ország belső rendjének hatályosabb védelme” volt.⁷⁵

Az 1929–1933-as gazdasági világválság nyomán kirobbant megmozdulások arra késztették az állami és a katonai vezetést, hogy átgondolják és újra szabályozzák a Honvédség karhatalmi alkalmazásának rendszerét. Ennek során, elsősorban a HM 1931. február 3-i és 1932. július 1-i vezetői értekezletén, illetve az 1932. április 27-i minisztertanácsi ülésen vetődött fel (1919 óta ismét) a katonai diktatúra megteremtésének gondolata.⁷⁶ Az adott szükséghelyzetben bevezetendő katonai diktatúra célja egyértelműen belpolitikai jellegű volt: az államhatalom megvédése, illetve helyreállítása. Szükséges azonban megjegyezni, hogy a diktatúrát a pármely (tehát bal- és/vagy jobb-) oldalról kiinduló tömegmozgalmak elleni védekezés szándéka hozta (volna) létre – 1931-ben természetesen még a baloldaltól való félelem dominált. A gazdasági válság éveit ugyanis nem csak a baloldali pártok és szervezetek aktivizálódását váltották ki, de ezekre az évekre esett a szélsőjobb magyaránú térnyerése is Európában. A következő évtizedben csak pontosították-finomították a karhatalom struktúráját és alkalmazásának rendszerét.⁷⁷

A Honvédség karhatalmi alkalmazásának újabb átfogó átdolgozására már a háború expanzív szakaszában, 1941–1942-ben került sor, ennek ellenére a módosítások megfogalmazásában nem kis szerepet játszottak az 1940-es bányászsztrájk idején lezajlott karhatalmi akciósorozat tapasztalatai.⁷⁸ Bár a hadsereget az adott időszakban elsődlegesen külső funkciójának ellátása kötötte le, belső feladatai nem csökkentek. Az állami és katonai vezetés abból indult ki, hogy a háború végén, ellentétben 1918 végével, a Honvédségnek kell megőriznie az államrendet, a társadalmi viszonyokat, az országterületet, s mindazt, amit azok jelentettek. Ez a cél pedig nem tette lehetővé a Honvédség karhatalmi szerepkörének és feladatrendszerének csökkentését. Annak elemzése viszont, hogy 1944–1945-ben a magyar haderő e feladat minden áron történő megvalósítása helyett milyen sorsra jutott és miért, egy másik tanulmány keretébe tartozik.

⁷⁵ IU; A-15/1923; *Vargyai* 98. o.

⁷⁶ *Vargyai* 99–100. o.; Vez-1; Kh-2; Kh-Bp; Vez-3; Kh-3; Kh-4; Kh-5; Honvédség főparancsnokának törzse egységes vezetés esetén (HL NM Eln. 1. 1930/1638; 1155/T-1/1924; [Vez-2]); Országos karhatalmi készültségre vonatkozó renDELETEZ gazdaszat-közigazgatási intézkedések (HL HM Eln. 1. 1930/1638; 11165/1929; [Kh-1]).

⁷⁷ Kh-7; Kh-9; Kh-vál.; Karhatalom kirendelésének, erejének és alkalmazásának szabályozása (HL HM Eln. 1. 1935/3370; 101947/1931; [Kh-6]); Karhatalmi titkos intézkedés (HL HM Eln. 1. 1935/3370; 110.500/1932; [Kh-8]); Karhatalmi intézkedések helyesbítése (HL HM Eln. 1. 1935/3370; 120563/1932; [Kh-10]); Karhatalmi titkos intézkedések helyesbítése (HL HM Eln. 1. 1935/3370; 115242/1932; [Kh-11]); Karhatalmak kirendelésének, erejének és alkalmazásának szabályozása (HL HM Eln. 1. 1935/3370; 108000/1934; [Kh-12]); Karhatalomról szóló 108000/HM Eln. 1./1934. sz. rendelet helyesbítése (HL HM Eln. 1. 1935/3370; 115322/1934; [Kh-13]); Karhatalomról szóló 108000/HM Eln. 1./1934. sz. rendelet mellékleteinek helyesbítése (HL HM Eln. 1. 1935/3370; 117961/1934; [Kh-14]).

⁷⁸ A-15/1942.

FÜGGELÉK

*A m. kir. Honvédség által felállítandó karhatalmi alakulatok hadrendje
és harcértéke országos karhatalmi készség elrendelése után*

- 7 karhatalmi ezred, ezen belül
 - 14 zászlóaljban 42 század; valamint
 - 2 géppuskásszázad,
 - 36 géppuskásszakasz,
 - 14 aknavetőraj,
 - 14 árkásszakasz;
 - 7 karhatalmi kerékpárosszázad;
- 2 karhatalmi lovasezred, ezen belül
 - 4 huszárosztály
 - 4 géppuskásszázad, ezen belül
 - 8 honvéd
 - 8 csendőr lovasszakasz és
 - 8 géppuskásszakasz;
- 1 karhatalmi tüzérosztály, ezen belül
 - 7 táborig,
 - 5 lovas-,
 - 1 tarackosüteget,
 - 3 aknavető-félüteget és
 - 3 légvédelmi-félüteget;
- 3 karhatalmi utász zászlóalj, ezen belül
 - 6 utászszázad;
- 2 karhatalmi híradószakasz
- 1 karhatalmi páncélgépjárműves-szakasz;
- 1 karhatalmi gépkocsioszlop;
- 1 karhatalmi sebesültszállító-oszlop;
- 1 karhatalmi egészségügyi oszlop;
- 1 karhatalmi betegszállító-vonat;
- 4 karhatalmi ellátó hivatal;
- 6 karhatalmi ételmezési felvevő állomás

Katonai karhatalmi harcoló állomány harcértéke összesen:

tiszt: 853 fő
 legénység: 16 923 fő
 ló: 5279
 puska: 12 200
 géppuska-golyószóró: 145
 löveg-aknavető: 70

Karhatalmi lőszerjavadalmasítás (összesen – a katonáknak kiadva):

1942-ben változott a lőszerjavadalmasítás mértéke, a / jel előtti adat az 1930-ban meghatározott, a második adat az 1942-ben megadott értéket jelzi.⁷⁹

pisztoly: 25–25 / 25–25
 puska: 140–40 / 80–40
 golyószóró: 1600–1600 / 800–800
 géppuska: 4500–2500 / 500–500
 kézi gránát: nincs / 2–2
 közepes löveg: nincs / 8–0
 könnyű löveg: 12–0 / 12–0
 aknavető: 21–0 / 52–0
 páncéltörő ágyú: nincs / 60–0
 nehézpuska: nincs / 120–0

Katonai karhatalami beavatkozás igénylésére jogosultak listája:

miniszterek,
 a belügyminiszter helyett az országos rendőrfőkapitány is,
 országos, budapesti, kerületi rendőrfőkapitányok,
 rendőrkapitányok, rendőri kirendeltségek vezetői,
 csendőrparancsnokok és szolgálatban lévő csendőrök,
 révfőkapitányok és kapitányok és azok kirendeltségeinek vezetői,
 folyamőr parancsnokok és folyamőr hajóparancsnokok,
 központi vámigazgatóság vezetője, a vámhivatalok vezetői és a vámőr szakaszparancsnokok,
 főügyészségek és ügyészségek vezetői és nyomozást végző tagjai,
 törvényszékek elnökei,
 járásbíróóságok vezetői és nyomozást végző bírái,
 törvényszéki vizsgálóbírák,
 országos fegyintézetek, kerületi börtönök, közvetítő intézetek és gyűjtőfogházak igazgatói,

⁷⁹ A-15/1942 Függelék.

főispánok,
alispánok,
polgármesterek,
főszolgabírák,
községi bírák vagy azok helyettesei együttesen a községi jegyzőkkel illetve a kör-
jegyzőkkel,
a köz-, illetve az állategészségügyi törvény alapján kiküldött kormánybiztosok,
árvízvédelmi miniszteri biztosok,
posta- és távirdaigazgatóságok vezetői,
pénzügyigazgatóságok vezetői, pénzügyőri biztosi kerületek vezetői és a pénzügyőri
előadók,
adófelügyelőségek vezetői és az adóhivatalok főnökei,
országos közintézetek igazgatói,
műgyűjtemények és múzeumok igazgatói,
állam- és magánvasutak igazgatóságainak vezetői, üzletigazgatóságainak vezetői, üz-
letvezetői, állomásfőnökei és osztálymérnökei,
bányakapitányságok vezetői,
dohánygyárak igazgatói,
hadüzemek katonai megbízottjai (utóbbiak csak 1940-től).

Budapest, 2003. 482 o., ill.
3600.- Ft
ISBN 963 05 8026 8

Horváth Miklós: 1956 hadikrónikája

Az elmúlt évtizedben az 1956-os forradalom és szabadságharc történetével kapcsolatban megjelent visszaemlékezések, részmonográfiák, dokumentumkötetek és tanulmányok sokasága segítette a történetek alaposabb megismerését. Horváth Miklós alezredes, a Hadtörténeti Intézet igazgatója könyvében arra vállalkozott, hogy az eddig megjelent szakirodalom és a levéltári források felhasználásával átfogó képet nyújtson az 56-os szabadságharc fegyveres szervezeteiről és katonai eseményeiről. Feltárja és bemutatja az erőszakos szervezetek karhatalmi alkalmazásának intézményrendszerét, a Magyarországon állomásozó szovjet csapatok bevetésével kapcsolatos politikai döntések megszületésének körülményeit, a forradalom leverésére indított hadműveleteit, illetve azt, hogy a magyar erőszakos szervezetek – a belső karhatalom, a rendőrség, határőrség, a honvédség és a büntetés-végrehajtási intézetek – mennyiben feleltek meg a politika általános és folyamatosan változó konkrét elvárásainak. Ismerteti a felkelő-szabadságharcos és más fegyveres csoportok, később Nemzetőrség megalakulásának körülményeit, ezen csoportok általános jellemzőit, a hatalom ellen Budapesten és vidéken folytatott harcait.

E könyv segítségével az olvasó megismerkedhet a fegyveres harcok történetével, a legfontosabb politikai döntések megszületésének és megvalósulásának körülményeivel.

Akadémiai Kiadó

VISSZAEMLEKEZÉSEK

BORUS JÓZSEF

ÚJRAINDUL A HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK (1954–1955)

Két esztendő nem nagy idő egy, a 117. évfolyamába lépett tudományos folyóirat életében. Mégis úgy vélem, nem tanulságok nélkül való ötven év távlatából felidézni a második világháború ötödik évében abbamaradt folyóirat 1954-ben történt újraindítását, majd második esztendejét.

Merem állítani, hogy ebben a két évben kisebb-nagyobb mértékben egy kicsit visszatükröződik részben a hadsereg, részben pedig a hadtörténetírás akkori állapota és létezésüknek több sajátossága.

1950 nyarának végén és őszén többen kerültünk a Honvéd, majd Hadtörténelmi Levéltárba, friss egyetemi diplomával a kezünkben. A Levéltár parancsnoka ekkor Neogrády László őrnagy volt, akit hamarosan leszereltek, és helyét Ozorai Imre ezredes vette át. Történelési vagy levéltárosi képzettsége egyiküknek sem volt. Ozorait hamarosan Vértes Imre ezredes követte, aki civilben gyógyszerész volt. A Levéltár élére a Honvédelmi Minisztérium személyügyi főcsoportfőnökének helyettese beosztásából került. Áthelyezésének okát nem közölték velünk, de a minisztérium berkeiből olyan hírt hallottunk, hogy nem tudta ellátni magas beosztását.

Vértes ezredes a Levéltár élén igyekezett megfelelni új feladatának, a beosztottakkal jóindulatúan bánt, meghallgatta a véleményüket. Sokáig ő sem maradt beosztásában, mert a szovjet példa nyomán a cionisták ellen Magyarországon is tervezett perek előkészítésének folyamatában, 1953 elején letartóztatták. Ezekből a perekből aztán Sztálin közbejött halála folytán semmi sem lett, Vértest azonban mondvacsinált ürügyekkel két évi börtönre ítélték.

Vértes letartóztatása után – amiről persze hivatalosan nem értesültünk – „a szolgálatilag távollevő parancsnok helyett” megjelöléssel hol Szimonidesz Lajos evangélikus lelkész vezérőrnagy, hol a vezérkar Szabályzatszerkesztő Csoportfőnöksége keretében létesített Hadtörténelmi osztály vezetője írták alá a parancsnoki aláírást megkövetelő ügyiratokat. Ez utóbbi, Sallai Elemér, akinek munkaszolgálatosként 1942-ben a keleti arcvonalon sikerült átmennie a szovjet csapatokhoz, Salamon Elemér néven két könyvben írta meg élményeit. Az illetékesek feltehetően ebből gondolták, hogy alkalmas lesz a Hadtörténelmi osztály vezetésére. Első találkozásunkkor, valamikor 1952-ben kérdés nélkül ekként fejtette ki célkitűzését: „Az a feladatunk, hogy töltött káposztát főzzünk. Ezt ma még nem tudjuk elkészíteni, csak bablevest főzhetünk. Én jó bablevest akarok főzni.”

Ezeket a személyi változásokat tartom szükségesnek mintegy bevezetésként leírni, hogy a tisztelt olvasó képet alkothasson az ötven évvel ezelőtti helyzetről, a Levéltár, majd Hadtörténelmi Intézet szavakban tudományos, a gyakorlatban azonban sokszor éppen a tudomány szempontjainak érvényesülését gátló légköréről. Nem tudom, hogy például a Szabályzatszerkesztő Csoportfőnökség Hadtörténelmi osztályának rögzítették-e írásban a feladatát. Az tény, hogy a Levéltár, majd Intézet, mint tudományos műhely feletti tevékenysége kizárólag adminisztratív jellegű volt. Tudományos irányítást az osztály nem tudott adni, előterjesztéseket, terveinket vagy elfogadta, vagy nem, de érdemileg ezekhez nem tudott hozzászólni.

Mi, a Levéltárba érkezett friss diplomás fiatalok, noha olyanok is voltak közöttünk, akik nem is történelmi végzettséggel kerültek állományba, szinte kezdettől fogva egyetértettünk abban, hogy szükség lenne saját publikációs fórumra. A legkézenfekvőbbnek az akkori szerkesztő, Pilch Jenő ezredes 1943-ban történt elhunytja miatt megszűnt *Hadtörténelmi Közlemények* újraindítása kínálkozott, erre javaslatot is tettünk. A megvalósítás azonban meglehetősen fáradtságosan sikerült.

Az első akadály maga az újraéleszteni kívánt folyóirat neve volt. Noha a régi *Hadtörténelmi Közlemények* nem volt az ötvenes évek elején kizárólag negatívan értékelt magyar királyi Honvédség, sem pedig a régi Honvédelmi Minisztérium „hivatalos” kiadványa, előljáró szerveink az akkor szokásos „fasiszta” és hasonló minősítéssel ítélték meg. Ezt az akadályt, illetve ellenérvet azzal sikerült kiküszöbölnünk, hogy ráírtuk a folyóiratra: „Új folyam. I. évfolyam.”

Jóval nehezebbnek és főleg hosszadalmasabbnak bizonyult a következő akadály, hogy „ki hagyja jóvá” a folyóirat első számát tartalmilag. Erről az a döntés született, hogy állítsuk össze ezt a tervezett számot, és a teljes kéziratot a Hadtörténelmi osztályon keresztül terjesszük fel a vezérkarhoz.

Arra természetesen egyetlen percig sem gondoltunk, hogy a javasolt folyóirat szerzői kizárólag a Hadtörténelmi Levéltár, majd Intézet munkatársai legyenek. Kezdetől fogva, már a tervezetéseknel számításba vettük az MTA Történettudományi Intézete, az egyetemek, különféle tudományos intézetek munkatársainak közreműködését. Terveinkről szinte megfogalmazásuk pillanatától tájékoztattam Molnár Erik akadémikust, az MTA Történettudományi Intézetének igazgatóját, aki közléseimet egyetértőleg vette tudomásul. A szerzők személyét illetőleg már akkor, az első szám összeállításakor sem érvényesítettünk semmiféle megkötést, még kevésbé kirekesztést. Az egyetlen mérce a közlésre beadott munka tudományos színvonala volt. Ugyanakkor – erre a későbbiekben még visszatérek – parancsra időnként olyan anyagokat is közölnünk kellett, amik – megítélésünk szerint – nem tartoztak a folyóirat profiljába, máskor meg megtöltötták valamely dolgozat megjelenését.

1952 végére – Kossuth Lajos születésének 150. évfordulója ünnepségei és ebben való részvételünk után – sikerült összeállítanunk a tervezett első számot. Érdekes és érdemes felidézni ennek a számnak a tartalomjegyzékét, kitérve a szerzők beosztására is. Ennek a végül 1954-ben megjelent számnak az élén Nógrádi Sándor altábornagynak, a néphadsereg politikai főcsoportfőnökének „A Rákóczi évfordulóra” címmel, a kuruc szabadságharc megindulásának 250. évfordulóján, 1953. június 13-án a Néphadsereg Színházában (azelőtt és ma ismét Vigszínház) rendezett díszünnepségen mondott beszédét közöltük. Ennek a beszédnek a szövege az eredetileg engedélyezésre beadott kéziratban természetesen nem szerepelhetett, utólag vettük be, és mivel a politikai főcsoportfőnök akkor a honvédelmi miniszter első helyettese volt, beszédének közlése hathatós és eredményes érvünk volt a folyóirat megjelenítése mellett. A második tanulmányt Zentai Gyula alezredes, a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia tanára írta: „A Szovjet Hadsereg hadműveletei Magyarországi felszabadításáért” – szovjet anyagok alapján. Ezt követte Kornis Pál alezredesnek, a Hadtörténelmi Intézet osztályvezetőjének „A Magyar Vörös Hadsereg felvidéki hadműveleteinek néhány kérdése” című dolgozata.

Jelen sorok szerzőjének „A magyar hadtörténetírás helyzete és feladatai” című tanulmánya sorrendben a negyedik helyen jelent meg. Megírásakor, 1952-ben főhadnagy voltam, megjelenésekor, 1954-ben már százados. Katonai folyóiratról lévén szó, a közlés sorrendjét nem kronológiai vagy fontossági szempontok döntötték el, hanem általában a szerzők rendfokozata.

Elolvastva most, több mint ötven év után ezt a tanulmányt, állíthatom, hogy bizonyos, az akkori politikai körülmények diktálta szóhasználatától, kifejezésektől eltekintve, megállapításainak többsége ma is helytálló. Az akkor vázolt feladatok egy része a ma hadtörténetírása számára is kitzúzható, legyen szabad itt ezek közül csak kettőt említenem: a hadseregek szociális összetétele vizsgálatának szükségessége vagy a haditechnika kérdései, ezek nemzetközi kiterjedtségű, összehasonlító elemzése.

Az én tanulmányom után Szalai József alezredes, a Zrínyi Akadémia Hadtörténelmi Tanszéke vezetője és Dömötör Gergely százados, a tanszék egyik tanára, „A hadművészet és a haditudomány törvényszerű fejlődése” című dolgozata következett. A „haditudomány” szó ebben a formában történt használata példa, hogy akkor, a XX. század ötvenes éveinek első felében még a katonai szaknyelv sem volt problémamentes. Az erősen dogmatikus tanulmányhoz a szerkesztőség szükségesnek látta lapalji jegyzetben hozzáfűzni: „A tanulmány megállapításaival a szerkesztőség nem mindenben ért egyet, mint vitacikket közöljük.” Ez a felszólításnak is értelmezhető megjegyzés azonban válasz, visszhang nélkül maradt, a „vitacikk” semmiféle vitát nem váltott ki.

A következő tanulmány fordítás volt: I. Sz. Korotov szovjet ezredesnek, a hadtudományok kandidátusának „a moszkvai Sztálin Autóművek kultúrpalotájában tartott nyilvános előadás sztenogramja”: „A Szovjet Hadsereg kiemelkedő hadműveletei a Nagy Honvédő Háborúban”, melyet Moszkvában 1948-ban jelentettek meg. Az előadást jól minősíti a következő két idézet. Miután az előadó megállapította, hogy „a szovjet hadvezetés ... a harcnak mindig azt a formáját választotta ki, mely a kialakult helyzetnek megfelel”, így folytatta: „a Nagy Honvédő Háború kezdeti időszakában a szovjet parancsnokság a csapatoknak nem nagy méretű támadásra vonatkozó feladatokat tűzött ki, hanem a helyzetből és a reális erőviszonyokból kiindulva, ideiglenesen

mindent a stratégiai védelemnek rendelt alá.” Nos, hogy milyen helyzet alakult ki az 1941. június 22-i, Sztálin és több szovjet politikai és katonai vezető számára hihetetlennek tűnt német támadást követően, ezt ma már eléggé ismerjük.

Folyóiratunk megindulásától kezdődően folytatta a régi, 1943-ig megjelent *Hadtörténelmi Közlemények* azon gyakorlatát, hogy a honvédségi állományú szerzők mellett rendszeresen közölte nem katona történészek írásait. Az 1954. évi 1. számban ezt Székely György és Esze Tamás, akkor mindkettő a történettudomány kandidátusa „Kapcsolatok a kelet-európai népek harcaiban a feudális német hódítókkal ellen a 11–14. században”, illetve „Rákóczi dunántúli hadjáratának terve 1705-ben” című tanulmányainak közlésével valósítottuk meg.

Székely György, aki hamarosan egyetemi tanár, majd akadémikus lett, imponáló szélességű és mélységű forrásbázisra alapozta mondanivalóját. Igaz, ezekben az években a történészeket a haladó hagyományok kutatásának kellett vezetnie, ennek azonban nem kellett szükségszerűen színvonalatlan vagy alacsony színvonalú munkákat eredményeznie. A *Hadtörténelmi Közlemények* új folyamának már ezen első száma, utána pedig a többi bizonyította, hogy az akkori, korlátozások terhelte politikai légkörben, egyoldalú ideológiai követelmények közepette, nem egyszer ezekkel szemben is születhettek maradandó értékű történetírói eredmények.

Nem kevésbé adatgazdag Esze Tamásnak, a Rákóczi-szabadságharc ismert és elismert kutatójának tanulmánya. A kuruc szabadságharc huszonnégy napjának széleskörű forrásbázis, ezen belül jelentős mértékben Rákóczi francia nyelven kiadott Emlékiratai felhasználásával megírt története értékes hozzájárulás nemcsak a fejedelem katonai terve megismeréséhez, hanem mindenekelőtt ahhoz, hogy a Rákóczi által kijelölt katonai vezetők mennyire alkalmatlanok voltak e tervek megvalósítására, a kuruc hadsereg vezetésére. A nemzetközi összefüggéseket jól bemutató tanulmány végső megállapítása az, hogy „Rákóczi és Bottyán a kuruc szabadságharc legkiemelkedőbb alakja.”

Az előbbieken ismertetett tanulmányokon kívül ezen 1. szám tartalmazta még Csillag Ferenc alezredesnek, a Hadtörténelmi Múzeum parancsnokának „A fegyvernemek szerepe a hadművészet fejlődésében” című, inkább népszerű, semmint tudományos dolgozatát. Ebben a szerző a haditechnika és a harcászati összefüggéseire és egymásra gyakorolt hatására hozott fel adatokat, néhány Engels idézeti köré csoportosítva mondanivalóját.

Cserne Tibor őrnagynak, a Zrínyi Akadémia Hadtörténelmi Tanszéke tanárának „A fegyvernemek kérdése Zrínyi katonai munkáiban”, végül Rohonyi Gábor hadnagynak, a Hadtörténelmi Intézet munkatársának „A magyar hadtörténelem haladó katonai szabályzataiból” című dolgozata mai mércével mérve inkább közleményeknek minősül.

A Könyvszemle és kritika rovatban Tóth Gyula főhadnagy, a Hadtörténelmi Intézet munkatársa „Néhány megjegyzés Várkonyi Ágnes: Vak Bottyán című könyvéhez és „A Dunántúl felszabadítása 1705-ben” című tanulmányához címmel dogmatikus szellemben ismertette a két munkát, erősen vitatkozva a szerzővel.

Az ugyancsak a régi *Hadtörténelmi Közlemények*ből átvett „Hadtörténelmi okmánytár” rovatban Hetés Tibor, a Hadtörténelmi Levéltár munkatársa „Okmányok a Vörös Hadsereg történetéhez” címmel a Tanácsköztársaság nyolc, Esze Tamás pedig „Iratok II. Rákóczi Ferenc tiszántúli hadjáratának történetéhez” címmel a kuruc szabadságharc tíz okmányát tette közzé.

Nógrádi Sándor beszéde közlésének az említett pozitívum mellett volt egy negatív velejárója is. A folyóirat papírjának kiválasztásakor az illetékesek kijelentették, hogy a politikai főcsoportfőnök beszédét jó minőségű papíron kell megjelentetni. Erre viszont a nyomda illetékes egyik vezetője közölte, hogy a kiválasztott papír miatt a folyóirat nem az általam javasolt, a régi Hadtörténelmi Közleménnyel azonos méretű lesz, hanem ennél kisebb. Ez a döntés azután kerek tizenkét évre meghatározta a folyóirat formátumát, és csak az 1966. évfolyammal sikerült visszatérni a korábbi méretre.

Vita volt arról is, hogy feltüntessük-e a szerkesztőbizottság névsorát. Végül, „éberségi okokból” az 1954. évi 1. és 2. szám így jelent meg: „Felelős szerkesztő: a Hadtörténelmi Intézet parancsnoka. Szerkeszti: a szerkesztőbizottság.” Az „éberség” azonban hamarosan lazult, mert ugyanezen évben a 3–4. szám olvasói már megismerhették a szerkesztőbizottság névsorát, imígyen: „Borus József, dr. Csillag Ferenc, Kornis Pál, Nagy Lajos, Rohonyi Gábor (a szerkesztőbizottság titkára), Sallai Elemér, Szalai József, Sziklai Sándor (a szerkesztőbizottság elnöke).”

E névsornak a megértéséhez el kell mondanom a következőket. A szerkesztőbizottság hét tagjából öt nem tudományos alapon, hanem beosztása folytán került be a bizottságba. Csillag Ferenc

a Hadtörténelmi Múzeum parancsnoka volt, Kornis Pál a Hadtörténelmi Intézet osztályvezetője, Nagy Lajos (eredeti foglalkozása női szabó) a néphadsereg vezérkara Cenzúra osztályának vezetője, Sallai Elemér, mint már említettem, a Hadtörténelmi osztály vezetője, Szalai József a Zrínyi Akadémia Hadtörténelmi Tanszékének vezetője, végül Sziklai Sándor a Hadtörténelmi Intézet 1953 decemberében kinevezett parancsnoka.

Ugyanez a névsor szerepelt az 1955. évi 1. számon, két változtatással. A szerkesztőbizottság kibővült Kossovics Gyulával, őt a Politikai Főcsoportfőnökség utasítására kellett bevennünk a bizottságba. A névsor alá került egy további név: „Technikai szerkesztő: Nagy László”.

Aki kézbe veszi ezeket a régi évfolyamokat, látja, hogy az 1955. évi 2. számmal kezdődően megint hiányzik a szerkesztőbizottság névsora. Hiányzik az 1955. évfolyam többi számáról és az egész 1956. évfolyamáról, de 1957-tel kezdődően már mindig szerepel.

Itt kell megemlítenem azt a sajnálatos elírást, ami a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum alapításának 85. évfordulójára kiadott „Múlt nélkül nincs jövő” című, 2003-ban megjelent reprezentatív kiadvány 167. oldalán, a *Hadtörténelmi Közlemények* főszerkesztőinek felsorolásában található. Itt tudniük az áll, hogy 1954–1956. 02. 11. között Sallai Elemér volt a főszerkesztő. Mivel 1959 előtt, tehát az első öt évfolyamnál főszerkesztői tisztség nem volt, sem Sallai, sem más nem lehetett főszerkesztő. Kitűnik ez az említett öt évfolyam belső címlapjának hátoldaláról, ahol a különböző tisztségek vannak feltüntetve. Helyesen adja meg a szerkesztők/főszerkesztők névsorát a „Magyar katonai folyóiratok repertórium” 1979-ben megjelent II. kötete, mely a *Hadtörténelmi Közlemények* 1954–1978. évfolyamainak bibliográfiai adatait tartalmazza.

De térjünk még vissza az első, az 1954. évfolyamhoz. Az 1. szám után hamarosan meg tudtuk jelentetni a másodikat, az elsőnél ugyan valamivel szerényebb tartalommal. A tanulmányok között az első helyre Sziklai Sándor ezredes „Hadtörténetírásunk feladatai a MDP III. kongresszusának tükrében” című, töményen dogmatikus, sematikus dolgozatát kellett tennünk. Ezt a cikket azért kellett közölnünk, mert a Hadtörténelmi Intézet parancsnoka állította össze. Az írásban öt idézet van, közülük az első Nagy Imrénék, folyóiratunk e számának megjelenésekor (még) a Magyar Népköztársaság kormánya elnökének „A magyar tudomány előtt álló feladatok” címen a párt elméleti folyóiratában, a *Társadalmi Szemlében* megjelent cikkéből származik. Nagy Imre idézésének, mint arra még visszatérek, folyóiratunk egyik következő számában következménye is lett.

A szovjet hadtörténetírást képviselte a következő tanulmány, J. N. Cvetajev: „M. V. Frunze katonai elméleti munkássága a polgárháború után”. Ez után egy ugrás következett az ókorba, Tóth Gyula főhadnagy: „A Cannae-i csata” című írásával. A címhez fűzött lábjegyzet szerint „Ez a tanulmány az eddig kiadott források és megjelent tanulmányok alapján, elsősorban hadtörténelmi szempontból kívánja megvilágítani a Cannae-i csata eseményeit. Célunk nem apró részletkérdések elemzése, hanem az ókor e nagy csatájának általános megrajzolása volt.”

A tanulmány befejező mondata:

„Néphadseregünknek az a feladata, hogy a sztálini haditudomány tükrében tanulmányozza a régmúlt nagy csatáit, és levonja azokat a tanulságokat, amelyek új típusú, fejlődő hadseregünk elméleti és gyakorlati tudásának emeléséhez hozzájárulhatnak.”

Tudom, hogy az efféle megfogalmazások a mai olvasóknak, különösen azoknak, akik ma ötven év körül vannak vagy fiatalabbak, tehát nem lehetnek személyes tapasztalataik erről a korszakról, furcsán hangzanak. A mai olvasó feltehetne különféle kérdéseket, például azt, hogy mennyiben emelhették a Cannae-i csata tanulságai 1954-ben a Magyar Néphadsereg „gyakorlati tudását”?

Ilyen megfogalmazásokat, anakronisztikus aktualizálásokat az akkori történelmi/hadtörténelmi irodalomban a *Hadtörténelmi Közlemények* mellett másutt is bőven lehet találni. A Szovjetunióra, Sztálinra, a szovjet hadseregre, nemkülönben magyar politikusokra, köztük mindenekelőtt Rákosi Mátyásra való hivatkozás lényegében kötelező volt, nem egy esetben előfeltétele valamely dolgozat vagy könyv megjelenésének. A kutatóktól, köztük a hadtörténelemmel foglalkozóktól megkövetelték, hogy tevékenységükkel aktuális, gyakran napi politikai célokat szolgáljanak. Természetesen akkor is felvetődött az a probléma, hogy a Sztálin, Rákosi és egyéb idézetekkel, a napi politikát alátámasztani igyekvő megállapításokkal zsonglórködő szerzők maguk mennyire hittek az általuk leírtakban, hogy komolyan vették-e saját írásműveiket, vagy pedig egyszerűen kötelező stílusgyakorlatnak tekintették ezeket.

Az 1954. évi 2. szám sorrendben negyedik tanulmánya fordítás volt, „Dr. Josef Macek egy. docens, államdíjas, a Csehszlovák Tudományos Akadémia levelező tagja”-nak a *Historie a vojenatvi*

1953. évfolyamából vett „A legrégebbi huszita hadiszabályzat” című dolgozata. Ennek folyóiratunkban való közzétételét Székely György javasolta, úgyszintén a fordító személyét is. A színvonalas fordítást az ismert történész, Fügedi Erik végezte el, akit korábban elbocsátottak az Országos Levéltárból, és ebben az időben a budapesti konzervgyár könyvelőjeként kereste meg kenyerét. Szerencsénkre senkinek nem jutott eszébe érdeklődni a fordító személye iránt, így nem válhattak meg azzal bennünket, hogy „politikailag megbízhatatlan egyént” foglalkoztatunk a néphadsereg folyóiratánál.

Az MTA Történettudományi Intézetének munkatársa, Makkai László volt a szerzője a következő, „I. Rákóczi György tüzérének történetéhez” című tanulmánynak, melyhez a szerző az „Okmánytár”-ban 6 okmányt is csatolt. A *Hadtörténelmi Közlemények* 1926–1928. évfolyamaiban jelent meg tizenkét folytatásban Iványi Béla: „A tüzérés története Magyarországon kezdettől 1711-ig” című, érdemes és adatokban gazdag munkája. Ebben Iványi azt állította, hogy „Mohács és Majtény közt a magyar tüzérés fénykorát I. Rákóczi György erdélyi fejedelemség idején élte”. Ezt a megállapítást Makkai elfogadja, de egyben bírálja Iványit, mert ez „nem állítja be tárgyát az általános történelmi fejlődésbe, sőt magát a tárgyat sem fejlődésében vizsgálja, hanem külsőséges összefüggések szerint taglalja”.

A következő, „Esztergom 1706. évi ostromai és az ostromokkal kapcsolatos hadműveletek” című dolgozat mindenekelőtt szerzőjének személye miatt érdekes. A szerző a nemrégiben elhunyt Perjés Géza volt, aki ebben az időben a János Kórházban végzett egészen alantas munkát. Hadtörténelmi munkásságának ez a tanulmány volt az első terméke, folyóiratunk joggal lehet büszke arra, hogy publikációs lehetőséget biztosított Perjés Gézának.

A folyóirat e számában indult meg a „Vita” rovat, melyben ekkor két hozzászólást jelentettünk meg. Gogolák Lajos író Székely Györgynek az 1. számban közölt tanulmányához tett historográfiai kiegészítéseket, Dömötör Gergely százados, a Zrínyi Akadémia tanára pedig „A Magyar Vörös Hadsereg kialsáfolói támadásának kérdéséhez” címmel Kornis Pállal vitakozva védte meg a főparancsnokság elhatározását, a főcsapás irányának a Kisalföldre történt áthelyezését. Az 1919. június 15–24. között megvalósított hadművelet ugyan „nem volt eleve elhibázott, de a hadsereg soraiban a szociáldemokrata és ellenforradalmár aknamunka következtében megkezdődő bomlás, a politikai és katonai vezetésben levő ingadozás miatt a támadás nem sikerülhetett.”

Az 1. számban indított, abban még csak egy könyvre és egy tanulmányra korlátozódott „Könyvszemle és kritika” itt jelentősen bővült, egy NDK és három hadtörténelmi témájú könyv ismertetésével.

Ebben a 2. számban új rovat is indult: „A Hadtudományi Könyvtárba érkezett külföldi hadtörténelmi művek jegyzéke (1954. január 1 – június 30.)”. Ebben 65 (a Szovjetunióból 23, a Lengyel Népköztársaságból 20, a Bolgár Népköztársaságból 2, az NDK-ból 5 és 15 antikvár, főleg XIX. századi, Bécsből érkezett) könyv bibliográfiai adatai szerepelnek.

Folyóiratunk 2. száma 1954 nyarán, időben megjelent, a 3. szám nyomdába adása azonban minden igyekezetem ellenére elhúzódott, mert sem Kornis Pál osztályvezető, sem Sziklai Sándor a szerkesztőbizottság elnöke minőségében, sem Sallai Elemér, a Hadtörténelmi osztály vezetője nem támogatta a kéziratok mielőbbi nyomdába adását célzó törekvéscmet. Végül kénytelenek lettünk összevont, 3–4. számot megjelentetni. Ez 15 szerzőtől 14 hosszabb-rövidebb tanulmányt tartalmazott. Közülük ötöt intézeti munkatárs írt, három intézetünk állományába tartozó tiszt, további ötöt külső történész, illetve nyugdíjas, végül kettőt külföldi szerző. Az egyik tanulmányt szerzőpáros írta.

A nem intézeti katonai szerzők között ismét szerepelt Nógrádi Sándor „Tíz évvel ezelőtt. Magyar partizánok Salgótarján vidékén” című visszaemlékezésével, Dömötör Gergely a Magyar Tanácsköztársaság fegyvernemeit ismertető dolgozatával és új szerzőként Nagy Kálmán alezredes Damjanich Jánosról szóló tanulmányával.

A nem katonai szerzők a következők voltak: Fülep Ferenc, a történettudomány kandidátusa, Kumorovitz L. Bernát történész, Kiss István történész, Markó Árpád, a történettudomány kandidátusa, 1948 előtt MTA levelező tag, főleg a kurucokkal foglalkozó munkák szerzője, Berkó István címzetes vezérőrnagy, számos hadtörténelmi, főleg 1848/49-cel foglalkozó munka szerzője. A „Vita” rovatban Perjés Géza hozzászólása kapott helyet az 1. számban megjelent tanulmányhoz és Tóth Gyula Várkonyi Ágnes bíráló ismertetéséhez.

A külföldi szerzőktől fordításban közölt dolgozatokat E. G. Suljakovszkij, illetve Ottoheinz Rocholl írták, „A belorusz nép részvétele az 1648–1654. évi felszabadító háborúban”, illetve

„Az állandó hadsereg, mint a feudális reakció támasza” címmel. A szovjet dolgozat eredetije a *Voproszi Isztoriában*, az NDK-beli a *Wissenschaftliche Zeitschrift der Karl Marx-Universität Leipzig*ben jelent meg.

Kumorovitz L. Bernát tollából „A magyar zászló és nemzeti színeink múltja” című tanulmányának a kezdetektől 1848-ig terjedő részét közzöltük. Kumorovitzot még egyetemi hallgató koromból, az 1940-es évek második felétől ismertem. Akkor még a Premontrei-rend tagja volt, egyetemi magántanár, 1947-től címzetes nyilvános rendkívüli tanár, az oklevéltan és más történeti segédtudományok elismert szakértője. Mi, diákok szerettük, előadásai és szemináriumi népszerűek voltak. 1945-től az MTA levelező tagja lett, amit 1949-ben „tanácskozó tag”-gá változtattak. 1951-ben megfosztották minden tanári tisztségétől. Emiatt arra kényszerült, hogy alkalmi munkákból, egyebek mellett az MTA Történettudományi Intézete részére végzetkekből tartsa fenn magát.

Így lett tagja annak a munkaközösségnek, mely Székely György irányításával „a parasztság 14. századi helyzetének és antifeudális harcának feltárása” feladatával tevékenykedett. Az eredmény a „Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században” címmel 1953-ban megjelent kötet lett. Szerkesztője Molnár Erik volt, aki engem is bevont a kézirat nyomdába adását előkészítő munkálatokba.

Kumorovitzcal így munkakapcsolatba kerültem, s amikor tanulmányt ajánlott fel folyóiratunknak, ezt örömmel elfogadtuk. Egyébként ez volt az első olyan dolgozat, amelyre számos levelet kaptunk, főleg pedagógusoktól, akik hasznosnak minősítették, és megírták, hogy jól fel tudják használni az oktatásban.

A tanulmány azonban másféle visszhangot is kiváltott. Néhány héttel az összevont 3–4. számban való megjelenése után az akkor még az Üllői út 8. számú – az ötvenes évek második felében lebontott – épületben elhelyezett Hadtörténelmi Könyvtár a szabályzatszerkesztő csoportfőnöktől, Maléter Pál ezredestől parancsot kapott, hogy a Kumorovitz-dolgozatban hivatkozott, idézett munkákat haladéktalanul szedjék össze, és szállítsák el a csoportfőnökségre, az I. ker. Fő u. 32. szám alá. Ezt a parancsot a könyvtár természetesen végrehajtotta, a könyveket több csomagba összekötözve odaszállították, hogy aztán néhány hét múltán szemmel láthatóan felbontatlanul visszajárják. Nyilvánvaló volt, hogy hozzájuk sem nyúltak.

Néhány további hét múltán én kaptam parancsot, hogy jelentkezzem Maléternél a csoportfőnökségen. Először megkérdezte tőlem, elhiszem-e, hogy Kumorovitz nyolc nyelven tud. (A tanulmányban ebben az I. részében egyébként a magyaron kívül öt más nyelvű munkára található hivatkozás.) Megpróbáltam megmagyarázni neki, hogy Kumorovitz, aki a Felvidékről származik, magyarul, németül és szlovákul nyilván gyerekkora óta beszél. Mint katolikus teológiai végzettségű tanárember, tudnia kell latin és ógörög nyelven. Ilyen alapokkal könnyen elboldogul a francia és az angol nyelvvel. Egyébként ahhoz, hogy idézzük valamely idegen nyelvű tudományos munkából, nem okvetlenül kell azt a nyelvet felső fokon ismerni.

Éreztem, hogy ez a magyarázat nem tett rá valami nagy hatást, mert nekem támadt: „Hogy jön ahhoz a százados elvtárs, hogy a gödöllői volt premontrei gimnázium volt igazgatójától, akinek a tanulmányai a fasiszta egyetemi bajtársi egyesület, a Turul ugyanilyen nevű folyóiratában, a *Turul*-ban jelentek meg, tanulmányt közöljön a Magyar Néphadsereg tudományos folyóiratában?” Erre a nagyfokú tájékozatlanságot mutató kijelentésre nem válaszoltam, mert nyilvánvaló volt: hiába magyaráznám, hogy a *Turul* genealógiai folyóiratnak az égvilágon semmi köze az egyetemisták egyesületéhez.

A kihallgatás végén Maléter megparancsolta, hogy Kumorovitz tanulmányának II., befejező részét nem jelentethetjük meg. Így történt, hogy ez a rész azután az 1956. évi 3. számban láthatott nyilvánosságot, miután a Szabályzatszerkesztő Csoportfőnökséget 1955 végén megszüntették.

Erről a tiltásról értesítettem Kumorovitzot, és megkérdeztem tőle, hogy szerinte mi lehet az oka Maléter eljárásának. Ő erre elmondta, hogy a Maléter családot Eperjesről ismeri, és az ezredes talán attól tart, hogy Kumorovitz esetleg óránévezve kompromittáló dolgokat mondhatna el. Kérdésemre, hogy mi lenne ilyen, azt válaszolta, hogy ilyesmit ő nem tud. Ebből nyilvánvaló lett számomra, hogy a tiltás nem a témának, hanem Kumorovitz személyének szól.

Ötven év távlatából tárgyilagosan állítom, hogy az újonnan megindított *Hadtörténelmi Közlemények* első évfolyama sokoldalú képet adott a hadtörténelemlről. A megjelentetett erősen különböző színvonalú tanulmányok tükrözték nemcsak a szűkebben vett hadtörténetírást, hanem a magyar történetírás lehetőségeit és képességeit is.

A sokszínűség folytatódott az 1955. évfolyamban is. Az 1. számot az akkori elvárásoknak megfelelően a felszabadulás 10. évfordulójának kellett szentelnünk. Ezzel a témával a „Bevezetés”-en kívül hét – kisebb-nagyobb terjedelmű – dolgozat és egy könyvismertetés foglalkozott, továbbá „A Szovjet Hadsereg magyarországi felszabadító hadműveleteinek magyar nyelvű bibliográfiája”, mely több mint 250 tételt, túlnyomó többségükben 1955. március 31-ig megjelent újságcikkek címét tartalmazta. A bibliográfiában külön rovatban szerepelnek a „kritikával felhasználható művek”, köztük Nagybacsoni Nagy Vilmos volt honvédelmi miniszter „Végzetes esztendők 1938–1945” című emlékirata.

A hét tanulmány közül négy fordítás orosz, illetve román nyelvből. Nem a felszabadulás a témája Sziklai Sándor: „Magyarok a spanyol nép szabadságharcában”, valamint Sallai Elemér: „A szovjet Hadsereg az ellenség jelentségeiben” című dolgozatainak. Mindkettő „pártos” szellemben íródott. Sziklai szerint Rákosi Máttyás, akinek nevét a spanyol köztársasági hadseregben egy zászlóalj viselte, „korunk legnagyobb magyar szabadságharcosa”.

Elismerve a magyar önkéntesek pozitív szerepét, hiszen ő is közöttük volt, az osztályharc állandó élesedéséről szóló akkori tanok szellemében Sziklai megállapítja, hogy a „trockista kémekek és rendőrgyűnők befurakodtak a Nemzetközi Brigádok soraiba, a Rákosi zászlóaljba is [...]” „Az osztályellenség iparkodik mindenhol bedugni ormányát, hogy bomlassza a forradalmi erők egységét, hisz ezért ellenség, és aki mást vár az ellenségtől, az moralizáló, opportunistá kispolgár és nem marxista.”

Sallai dolgozatát jól jellemzik befejező mondatai: „Világos, hogy egy újabb háború kitérése esetén az imperialista hadseregekre – így az új Wehrmacht-ra – nem vár nagyobb siker, az azóta még erősebbé vált Szovjet Hadsereggel szemben. Éppen ezért ajánlatos lenne számukra, ha alaposan tanulmányoznáknak elődeiknek, a Szovjetunióról és a szovjet hadseregről szóló bizalmas jelentéseiket, és levonnáknak ezekből a megfelelő következtetéseket.”

Aki kézbe veszi az 1955. 2. számot, az a belső címlap után Lenin arcképére bukkan. Ezt Rákosi Máttyásnak az Operaházban 1955. április 21-én, Lenin 85. születésnapjának előestéjén rendezett ünnepi ülésen mondott megnyitó beszédének szövege, majd Hegedűs Andrásnak, az alig néhány napja kinevezett miniszterelnöknek az ünnepi beszéde követi. A mai olvasó joggal kérdezheti: hogyan, miért került bele Lenin, illetve Rákosi Máttyás és Hegedűs András a *Hadtörténelmi Közleményekbe*? A válasz: Sziklai ezredes, intézetparancsnok utasítására. Miért? Nagy Imre, közelebről az 1954. évi 2. számban közölt Sziklai-cikkben levő Nagy Imre idézet miatt. Nagy Imrét ugyanis egy héttel a Lenin emlékünnepe előtt, 1955. április 14-én a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége antimarxista pártellenes nézetei és frakciós tevékenysége miatt kizárta a Politikai Bizottságból és a Központi Vezetőségből, és visszahívta minden, a párt bizalmából viselt tisztségből. Ennek a kizárásnak folyamánként április 18-án az országgyűlés felmentette miniszterelnöki tisztségéből, és megválasztotta helyébe a 33. életévben levő Hegedűs Andrást.

Sziklai, aki rendkívül óvatoss, állandóan lavírozó, a „pártvonallal együttl ingadozó” ember volt, a Nagy Imrét ért retorziók miatt megjégedt. A *Társadalmi Szemléből* átvett Nagy Imre idézet közlésével elkövetett hibát Rákosi és Hegedűs Leninnel foglalkozó beszédeinek megjelentetésével remélte „jóvátehetni”. Amikor ezt az utasítást közölte velem – persze a tényleges indoklás nélkül! – megpróbáltam lebeszélni a két beszéd közléséről, de sikertelenül. Így érvényben maradt az eredeti parancs, amit végre kellett hajtani.

Ez az 1955. évi 2. szám tartalmazott még egy „vonalas” cikket: „A Nagy Honvédő Háborúban aratott győzelem 10. évfordulójára” címmel, Kornis Pál tollából. Ebben a szokásos ideológiai fejtegetések és ismert adatok mellett megtaláljuk a Varsóban összeülő értekezlet említését, a részt vevő államok biztonságának fokozásához szükséges „konkrét intézkedések” megtételére.

Ebben a számban is közöltünk tanulmányt csehszlovák szerzőtől „A 15. század elejének haditechnikai problémáihoz” címmel, ismét Fügedi Erik fordításában. A szerző, Jan Durdik a német Konrad Kyesser, a középkor első jelentősebb haditechnikai írójának 1405-ből származó „Bellifortis” című kéziratát ismertette. A latin nyelvű címet „A háború erejé”-nek lehet fordítani. Kyesser az első, aki sok rajzot tartalmazó kéziratában részletesen foglalkozik a tüzfegyverekkel, rakétákkal, harci szekerekkel, várak és erődített városok ostromával, hajókkal, számos olyan haditechnikai eszközzel, amelyeknek egy részét a husziták néhány évtizeddel később a gyakorlatban alkalmazták.

Ebben a számban még egy jelentős tanulmányt találtunk, Barta Istvánnak, az MTA Történettudományi Intézete munkatársának tollából „Az 1849. január 2-i haditanács és a főváros

kiürítése”. Barta István rendezte sajtó alá a Kossuth Lajos Összes Munkái sorozat legelső, majd 1848–1849-es kötetét, akkoriban ő volt a forradalom és a függetlenségi harc iratanyagának legalaposabb ismerője. Behatóan foglalkozott továbbá Csány László kormánybiztos, utóbb a Szemere-kormány közlekedési miniszterének tevékenységével is – mindez alapos és színvonalas tanulmányt eredményezett.

Ez a szám tartalmazza még Árokay Lajos hadnagy, a Hadtörténelmi Intézet munkatársának „Felszabadulásunk a Szovjet Hadsereg röpcéduláinak tükrében” című dolgozatát. Végző megállapítása az, hogy a Vörös Hadsereg röpcédulákkal kifejtett „felvilágosító tevékenysége” hozzájárult hazánk felszabadításához.

Az „Okmánytár”-ban Markó Árpád közli Le Maire francia kuruc brigadéros 1706-eleji író-dott, Rákócziakról szóló emlékiratát a kuruc hadseregből, valamint Bóhm Jakab és Palotai István által Komárom várának az 1848–1849-es szabadságharcban játszott szerepéről összegyűjtött 26 okmányt.

Folyóiratunk 1955. évi 3. számát az előállító Vörös Csillag nyomda két alkalommal, két változatban nyomtatta ki. Az első változat első tanulmányának címe „A szocialista hadtudomány néhány aktuális kérdéséről”, szerzője Ölvedi Ignác alezredes, a Zrínyi Akadémia tanára volt. Ezt a dolgozatot, mint az sajnos csak a nyomdai munkálatok befejezése után derült ki, a folyóirat technikai szerkesztője a szerkesztőbizottság jóváhagyása nélkül tette bele a nyomdának átadott kéziratba. A cikk hidegháborús szellemben íródott, mint azt kezdősorai is tanúsítják:

„A második világháború, amelyet a nemzetközi imperializmus reakciós erői – élen az amerikai-angol imperializmussal – készítettek elő, és a fasiszta Németország robbantott ki [...]”. Még egy mondat a dolgozat befejező részéből: „Meg kell értenie hadseregünk minden tagjának, hogy az imperialista agresszorok aljas terveik végrehajtásában csakis abban az esetben tudjuk megfékezni és találgató harcban megsemmisítő csapást mérni rájuk, ha állandó harcalkészületben leszünk [...]”

Ennek a számnak valamikor 1955 őszén kellett volna megjelennie, amikor a hidegháború ugyan még nem ért véget, de már az osztrák államszerződés május 15-i aláírása, az N. Sz. Hruscsov vezette szovjet párt- és kormányküldöttség május 26 – június 2-i jugoszláviai látogatása után voltunk, és amikor a korábbi években felhalmozódott nemzetközi feszültség és szembenállás csökkenésének számos más jelét tapasztalhattuk.

A szerkesztőbizottság emiatt javaslatomra úgy döntött, hogy Ölvedi cikke nem jelenhet meg; így az 1955. 3. szám néhány példány kivételével a zúzdában kötött ki. Ez volt az első, de nem egyetlen eset már kinyomott szám megsemmisítésére. Az önkényesen eljáró technikai szerkesztő egyébként simán megúszta, mindössze szóbeli szemrehányást kapott.

Ezen okból az 1955. évi 3. és 4. szám ugyancsak összevontan jelent meg, természetesen Ölvedi cikke nélkül. És kimaradt belőle még egy, „A Kvantung hadsereg szétfűzésének döntő jelentőségé”-vel foglalkozó dolgozat.

Ez a 3–4. szám tíz tanulmányt tartalmaz. Új – de sajnos, a későbbiekben elsorvad – rovatot is, a „Had-történelmi apróságok”-at. A folyóirat elején közöltük az 55 évesen elhunyt Szalvai Mihály altábornagy, a spanyolországi nemzetközi brigád Rákosi-zászlóaljának parancsnoka, a néphadsereg egyik vezető tábornokának nekrológját.

A tanulmányok sorát Csémi Károly alezredes, a Zrínyi Akadémia tanszékvezetője, később vezérkari főnök „A szovjet páncélos- és gépesített csapatok szerepe a magyarországi felszabadító hadműveletekben” című írása nyitotta meg. Ezt követte a többi dolgozat a Booskai-szabadságharcról, a bihari nép 1703–1704. évi harcáról, az 1848 nyári tiszántúli honvédtoborzásról, 1849 hadtörténelmi irodalmáról, a Magyar Vörös Hadsereg és a dolgozó nép kapcsolatáról, az 1. Honvéd Műszaki Hadosztály 1945–1947. évi tevékenységéről, a légierő fejlődéséről, továbbá egy oroszról fordított tanulmány: „Orosz katonák részvétele a Magyar Tanácsköztársaság védelmében.”

A „Vita” rovat a Varga János „Népfelkelő és gerillaharcok Jellasics ellen 1848 őszén” című kandidátusi értekezéséről kibontakozott vita kezdetét tartalmazta. A „Könyvszemle és kritiká”-ban öt szerző munkáját ismertettük.

1956. május 10-től a Had-történelmi Intézet bécsi kirendeltségén szolgáltam, az osztrák Kriegsarchivban, ezzel abbamaradt a folyóiratnál végzett szerkesztői tevékenységem. Írásaimat általában közölték, olykor vitatva is egyik vagy másik állításomat. A szerkesztésbe azonban nem vontak be, ezt az Intézet vezetése bécsi kiküldetésem félbeszakadása után sem tartotta szükségesnek.

Ilyenformán abba is hagyhatnám ezt a visszaemlékezést a *Hadtörténelmi Közlemények* 1954. és 1955. évfolyamáról, de szükségesnek tartok elmondani még egy, 1956-ban történt esetet, mely szorosan kapcsolódik a folyóirat első két évéhez, de nem az 1956 utáni időszakhoz.

A Szovjetunió Kommunista Pártjának 1956 februárjában lezajlott XX. kongresszusáról az azóta eltelt közel ötven esztendő alatt sokan nyilatkoztak és sok mindenfélélt írtak. Azt a hatást, amit ez a kongresszus a Hadtörténelmi Intézetre és folyóiratára, a Közleményekre kifejtett (volna), ma már csak néhányan ismerjük, többen már nincsenek életben. Akik átéltek ezt a korszakot, remélem, egyetértenek velem abban, hogy Magyarországon is új szelek kezdtek fújdogni, és a már korábban érezhető inkább csak szellők felerősödtek.

A szovjet pártkongresszus hatására erőteljesen ható új szeleket érezni lehetett a Hadtörténelmi Intézetben is, magánbeszélgetésekben, de különféle intézeti rendezvényeken is. A kongresszus keltette hatás egyik megnyilvánulásaként kollektív tanulmányt írtunk: „Gondolatok a magyar hadtörténetírás néhány kérdéséről” – ezt a folyóirat 1956. 3. száma tartalmazta volna. 1956 szeptemberétől, nyári szabadságom után ismét Bécsben tartózkodtam, emiatt az Intézetben történt őszi eseményekről csak utólag értesülhettem. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy a szám, benne a közös tanulmánnyal, elkészült, és november 4. után kellett volna forgalomba kerülnie. Közben azonban bekövetkezett a szovjet intervenció, megalakult a Kádár-kormány, a hadseregben csak az maradhatott tisztként, aki hajlandó volt aláírni az ezen kormány tevékenységét helyeslő „Tiszti nyilatkozat”-ot. Ebben a helyzetben a Hadtörténelmi Intézet részben új vezetése „biztos ami biztos” alapon zúzdába küldte ezt a 3. számot – az utókorra csak néhány példány maradt belőle.

A számot megsemmisítő döntésről ennek elrendelőjével (vagy elrendelőivel) nem beszéltem az indítékokról. Ha ma elolvassuk ezt az 1956. november 4. után és miatt megsemmisített tanulmányt, semmi olyasmit nem találunk benne, ami ellentétesnek minősíthető lehetett a Kádár János vezette „forradalmi munkás-paraszt kormány” nyilvánosságra hozott célkitűzéseivel. Az 1956-ot megelőző esztendőkről a tanulmány megállapítja: „A felső irányításban érvényesülő bürokratikus, hozzá nem értő intézkedések [...] folyamatosan akadályozták az alkotó kutatást. Az intézetet a tudománytól idegen »kincstári« szellemben értéktelen broszúra-gyártásra igyekeztek szorítani. Az állandó személyi szervezések lehetetlenné tették a kutatómunkához nélkülözhetetlen stabilitást. Sok esetben egyszerű parancsolásra kellett megoldani a magyar hadtörténelem tudományos problémáit, eldönteni hosszas kutatást igénylő kérdéseket. [...]”

Vagy talán a következő mondatokat ítélték aggályosnak: „A nemzetközi helyzetben az utóbbi évek során végbement nagyarányú változások, nemkülönben ezek reális értékelése ma már nemcsak lehetővé teszi, hanem egyenesen előírja számunkra, hogy az eddigi helytelen és történelmietlen gyakorlattal szakítva, ne azt vizsgáljuk és mutassuk ki erőnek erejével, ami elválasztott bennünket és egyes környező népeket, hanem arról írjunk, ami összeköt bennünket nemcsak Európával, sőt a világ távolabbi részeivel is. A hódítók elleni népi összefogás – s ezt napjaink története meggyőzően bizonyítja – történelmileg a népek győzelmével végződött és végződik most is, ha közben ideiglenes vereségek is előfordulnak. [...]”

Az ötven évvel ezelőtt történetekre visszaemlékező őszinte szívvel kívánja, hogy újabb ötven esztendő után, a *Hadtörténelmi Közlemények* újraindulásának századik évfordulóján egy leendő krónikás még több eredményről, még több pozitívumról adhasson számot a kutatás fejlődését még szabadabbá, még eredményesebbé tevő körülmények közepette.

Budapest, 2003. 272 o., ill.
2450.- Ft
ISBN 963 9477 42 7

Ravasz István:
Magyarország és a magyar királyi
Honvédség a XX. századi világhá-
borúban, 1914–1945

A monográfia címéből nem hiányzik a „k” betű, a szerző bemutatja és elemzi azt az egyre elterjedtebb elméletet, amely egy világháborúnak fogja fel az 1914–1945 közötti időszakot, s amely nem új eredetű, ám kimunkálásához több mint fél évszázados történelmi rálátásra volt szükség.

A könyv célja elsődlegesen Magyarország hadtörténetének, helyének és szerepének bemutatása és elemzése a XX. századi világháborúban. Összefoglalja és rendszerezi az eddigi ismereteket, beépítve az elmúlt évtized új kutatási eredményeit. Részletesen foglalkozik mind az 1914–1918, mind az 1939–1945 közötti világháborús szakasszal és a Honvédség szereplésével a frontokon. Áttekinti a két fegyveres szakasz közötti két évtized legfontosabb magyar vonatkozású had-, illetve politikatörténelmi eseményeit és Magyarország embervesztését is.

Az olvasók megismerhetik azokat a folyamatokat, amelyek a háború első, 1914–1918-as szakaszának kitöréséhez vezettek, majd a köztes, húszéves fegyverszüneti periódusban egyre inkább megalapozták az 1939–1945-ös fegyveres szakasz elkerülhetetlenségét, amely e felfogásban az első szakasz „újrajátszása” volt, a XIX. században gyökerező totális ideológiák hátterével, alapvetően ugyanazon folyamatok eredményeként.

Puedlo Kiadó

SZEMLE

POLLMANN FERENC

BALSZERENCSE, SEMMI MÁSZ?

Tersztyánszky Károly cs. és kir. vezéreztredes élete és pályafutása

(Balassi Kiadó, Budapest, 2003. 160 o.)

Stílszerűen, a 2000. évben indult útjára a Balassi Kiadó gondozásában a *Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Millenniumi Könyvtára* elnevezésű sorozat, méghozzá egyből két kötettel: Balla Tibornak a honvéd lovasságról illetve Domokos Györgynek Ottavio Baldigaráról írott munkájával. A kezdeti lendület azonban megtörni látszott és a következő *opus* megjelenésére már három esztendőtt kellett várnunk. Most nyilván annak illene következnie, hogy „... de megértel!”, az ilyesmi azonban idejekorán elárulná értékelésem alapvetően pozitív jellegét. Igaz, a Hadtörténelmi Közlemények rendszeres olvasói pontosan tisztában vannak azzal, hogy a Szemle rovat hasábjain az utóbbi évtizedekben alig-alig olvashattak olyan könyvismertetést, amelynek értékelése nem lett volna *alapvetően pozitív jellegű*. Azt gondolhatják, hogy a szerkesztőségnek az az álláspontja: minek hírt adni olyan munkákról, amelyek kritizálást érdemelnek.

Vitathatatlan, hogy ennek az alapállásnak is megvan az értelme, mégsem haszontalan azonban a hadtörténelmi szakirodalom kevesebb dicsőretet érdemlő részét is görcső alá venni. Terveink szerint már a legközelebbi jövőben várható ezen a téren némi elmozdulás.

Ami mármost a fent említett sorozat harmadik kötetét illeti, elmondható, hogy az tulajdonképpen egy ismeretlen ismerősről íródott. Hogy Tersztyánszky Károly cs. és kir. vezéreztredes életéről és pályafutásáról a nagyközönség mindmáig igen kevéssé tájékozott, az kétségtelen ténynek tekinthető, miként az is, hogy a nevezett tábornok kollégáiról és kortársairól is vajmi csekély ismeret áll az érdeklődők rendelkezésére. Talán külön tanulmányt érdemelne, miért bánt (bánik) a magyar hadtörténetírás ilyen mostohán a dualizmus és különösen az első világháború

korszakával. És itt nemcsak arról van szó, hogy egyik vagy másik tábornokról találunk-e szócikket valamely lexikonban (általában nem találunk). A magyar lakosság történelmi tudatára legnagyobb és legközvetlenebb hatást gyakoroló középiskolai történelemoktatás szinte teljes ignoranciája inkább a szomorú, de hát persze ennek is megvannak az okai (melyeket az olvasó bizvást keresse abban a bizonyos külön tanulmányban).

Ismeretlensége ellenére azonban Tersztyánszky Károly mégis csak ismerősnek tűnhet e kötet elolvasása után mindazoknak, akik veszik erre a fáradságot. Éspedig nem személyében, hanem azt a személyiségtípust illetően, amelyet megtestesít. Ilyen emberrel valószínűleg már valamennyien találkoztunk életünk során, ki közelebbi, ki távolabbi ismeretségi köréből. Ők azok, akik – Tersztyánszkyhoz hasonlóan – szilárdan meg vannak győződve arról, hogy ami őket a sikertői, a karriertől, a dicsőségtől megfosztja csupán *balszerencse, semmi más*. Saját hibáikkal szemben nagyvonalúan elnézőek, másokéival annál kevésbé. S minél több (kizárólag a balszerencse – mások rosszindulatú intrikái, vagy legjobb esetben a véletlenek kedvezőtlen egybeesése – következtében elszenvedett) kudarc éri őket, annál görcsösebben és kíméletlenebbül törekednek a hön áhított siker elérésére, miközben szinte egyáltalán nincsenek tekintettel a többi ember – főleg a tőlük valamiképpen függő helyzetben lévők – érdekeire. Ez a situáció különösen veszélyes, ha – mint Tersztyánszky esetében – magas rangú katonáról van szó, akinek a döntéseitől háború esetén tíz- és százezrek élete vagy testi épsége függhet. Az ő pályafutása pedig kiterjedt az első világháború vérzivataros esztendeire is, s ezért talán nem véletlen, ha sem a kortársai, sem az utókor őt ismerő emlékezői számára nem őriznek róla kedvező képet.

De ha egyszer ilyen kellemetlen ember volt ez a tábornok, vajon érdemes-e éppen őt kiemelni a feledésből? A kötet szerzője szerint természetesen igen (ami nyilvánvaló, hisz egyébként ugyan miért fogott volna hozzá ehhez a munkához). Tersztyánszky ugyanis a dualizmuskori magyar történelemnek az egyik – bármennyire is ismeretlen – kulcsfigurája. Katona volt ugyan, nem pedig civil politikus, ám abban az időben a hadsereg és különösen a tisztikar az úri társadalomnak igen fontos részét alkotta. Egy-egy helyőrség magasabb parancsnokai egyértelműen közszereplőnek számítottak, tevékenységük és viselkedésük a közélet részévé vált. Tersztyánszky pedig 1912 és 1914 között a magyar főváros vezénylő tábornoka és egyben budapesti hadtestparancsnok volt, s mint ilyen óhatatlanul belebonyolódott a honi (illetve a birodalmi) politika ügyeibe. Űgyekben pedig nem volt hiány. Míképpen állt helyt a tábornok a civil politika porondján, ez az egyik legérdekesebb része karrierjének, illetve az ezt bemutató könyvnek. (Mellesleg tudja-e a tisztelt olvasó, van-e a mai Budapestnek hadteste, s hogy ki a parancsnoka? Aligha.)

Ha Tersztyánszky nem a magyar fővárosban éri el békebeli karrierje csúcát, a hadtestparancsnoki megbízatást, akkor is megérdemelné a figyelmet világháborús szereplése miatt. A kötetben természetesen erről az időszakról is bőszegesen lehet olvasni, méghozzá

nem csupán a szakembereknek szólóan, de az érdeklődő olvasóközönség számára is érthető módon. A szerzőnek sikerült megtalálnia azt a stílust, amely szakszerű pontossága mellett is élvezhető maradt, s eltekintve néhány kissé barokkosra sikeredett résztől, viszonylag könnyen fogyaszthatóvá tette a munkát. Ez a fajta írásmű sajnálatosan ritka a mai szakirodalomban, noha természetesen azért akadnak mások is, akik képesek lebilincselni olvasóikat.

Végezetül, a recenzióírás rituáléjának megfelelően, essék szó néhány hiányosságról. Mindenekelőtt megemlítem, hogy szinte bántóan hiányzik a kötetből néhány térképábrázolat, amely megkönnyíthette volna az olvasó tájékozódását. A szöveg technikai gondozása is hagy némi kívánivalót maga után: vajon mikor érzük meg azt az időt, a mikor a szöveg szerkesztők végre a magyar helyesírás szabályainak megfelelően lesznek képesek a szövegek elválasztására? Ez nyilván a kiadó felelőssége, miként az is, hogy – érthetetlen módon – szinte eldugta (?) saját kiadványát az olvasóközönség elől. Legalábbis erre kell következtetnem abból, hogy igen nehezen lehet a kötetet megtalálni a budapesti könyvesboltok polcain (ha egyáltalán kapható). A magyar közmondás, hogy „három a magyar igazság és egy a ráadás”, e kötettel és az időközben megjelent negyedikkel teljesülni látszik.

Csákváry Ferenc

BENCZE LÁSZLÓ

A PIAVE-FRONT

(Paktum Nyomdaipari Társaság, Budapest, 2003. 165 o.)

A közel kilenc évtizede kitört első világháború délnyugati vagy olasz frontjáról az azóta eltelt idő alatt számtalan összefoglaló mű, visszaemlékezés, korabeli napló jelent meg német, angol, olasz, francia, magyar és más nyelveken neves történészek, valamint a harcok egykori résztvevőinek tollából.

Bencze László egy alig kutatott problémakört választott könyve témájául, amely eddig csak kevésbé került a magyar kutatók vizsgálódásainak homlokterébe. Utoljára 1986-ban jelent meg róla magyar nyelven egy, a korabeli politikai nézetekkel erősen átszőtt összefoglaló.

A szerző elsősorban a XIX. század hadtörténelmének, valamint a Habsburg-birodalom által vívott háborúk történetének kiváló ismerője, ameit már az 1859-es solferinói, az 1866-os königgrätzi csatáról, illetve Bosznia-Hercegovina 1878-as okkupációjáról írt kötetivel is bizonyított.

Mostani könyvében az első világháború egyik sorsdöntő epizódjának, az Osztrák-Magyar Monarchia utolsó, 1918. júniusi – az olasz hadszíntér Pieve-, valamint alpesi frontján végrehajtott – offenzívájának történéseit és összefüggéseit vizsgálja.

A mű a szerzőtől már megszokott olvasmányos stílusban íródott, rendkívül alapos és alapvetően bécsi levéltári kutatásokra épül. Bencze hihetetlen mennyiségű tényt közöl, figyelme minden apró és jelentéktelennek tűnő részletre kiterjed.

Röviden elemzi a német és az osztrák-magyar vezérkar világháború előtti és alatti együttműködését és rávilágít arra, miért élveztek kezdetből fogva elsőbbséget a német hadicélok és érdekek.

Bemutatja Ausztria–Magyarország haderejét az 1918-as utolsó támadás előtt. Ezen belül taglalja a IV. Károly királra kerülése után a birodalomban, így a hátszágban kialakult gazdasági, politikai viszonyokat, beszél a hadsereg ellátási nehézségeiről, majd ismerteti az 1917 októberében lezajlott caporettoi áttörés következtében az olasz fronton előállt katonapolitikai helyzetet.

Felvázolja az 1917 november-decemberére kialakult Piave-front hadászati jellemzőit. Először is kitűnő és kimerítő katonaföldrajzi leírást kapunk a csata későbbi színhelyéről és annak tágabb környékéről, Itália északi területeiről. Eseteli a frontvonal teljes hosszában jól kiépített olasz védelem jellemzőit, és latolgatja egy, az akkori viszonyok között lehetséges osztrák-magyar offenzíva esélyeit. Nagy részletességgel mutatja be az egymással szemben álló erőket. Kitér arra, milyen hadászati terveket készített a német vezérkar 1918-ra, továbbá milyen harceljárásokat alkalmaztak a német csapatok a nyugati fronton.

Beszél a császári és királyi haderő eleve kudarcra ítélt piavei offenzívája haditervének megszületéséről, valamint arról, hogy a fronton harcoló katonák ellátása, fegyverzete, felszereltsége hiányos, tüzérségi támogatottsága pedig elégtelen volt, aminek következtében a csapatok harci morálja hanyatlott.

Képet kapunk a tiroli frontszakaszon küzdő osztrák–magyar 11. hadsereg, valamint a Piave folyó mentén felsorakozott Boroevič-hadseregcsoport (6. és Isonzo-hadsereg) felkészüléséről a nagy offenzívára. A szerző rámutat az osztrák-magyar vezérkar és az egyes hadseregek parancsnokai által elküvetett hibás katonai döntésekre, és felvázolja azok súlyos harctéri következményeit.

Részletes elemzést kapunk az 1918. június 15-én az olasz front teljes hosszában megindult és július 7-ig tartó osztrák-magyar támadás lefolyásáról. Kiderül: a Boroevič-hadseregcsoport a Piave folyón át indított

„Albrecht” fedőnevű, valamint a 11. hadsereg Dél-Tirolban megindult „Radetzky” fedőnevet kapott győztes támadásától azt várták, hogy a hadsereg anyagi, élelmezési ellátottsága javul, az ellenséget elfogadható békére lehet kényszeríteni, továbbá hogy nem véletlenül nevezték az egyszerű katonák a júniusi csatát „éhségoffenzívának.”

A szerző beszámol a császári és királyi haderő által elszenvedett veszteségekről (mintegy 150 000 fő, a szemben álló olasz, angol és francia csapatoké „mindössze” 90 000 katoná) és a katasztrofális vereség következményeiről. Felsorolja a hadművelet sikertelenségének legfontosabb okait: így a hibás hadászati-harcászati tervet és az offenzíva elégtelen előkészítését, az erők szétforgácsolását, a vezetés hibás döntéseit, a csapatok hiányos kiképzését, a felderítés hiányosságait, a piavei átkelés helyének nem kellő álcázását, a Piave áradását, a meglepetés és a komolyabb tartalékok hiányát, az olaszok abszolút légi fölényét, az osztrák-magyar tüzérség tüzeinek csekély hatását (ami egyrészt a lőszerhiánynak, másrészt a június 15-én uralkodó ködös, párás időjárásnak volt köszönhető, aminek következtében a tüzérek nem tudtak hatékony támogatást nyújtani a gyalogságnak).

A szerző több helyen hangsúlyozza és elemzi a magyar parancsnokok érdemeit, illetve hibáit, továbbá a magyar alakulatok szereplését. (Általánosságban elmondható, hogy a magyar csapatok a harcok során mindenhol kitűntettek magukat.)

Véleményem szerint igen jó, hogy sűrűn találunk idézeteket a műben, ami kiemeli, alátámasztja, vagy éppen csak színesíti a mondanivalót, segít elképzelni az olvasónak a történéseket, jobban megértjük Ausztria–Magyarország háborús hadvezetésének, illetve politikusaiknak döntéseit.

A korábban megjelent publikációkhoz képest annyiban hoz újat a könyv, amennyiben igen jól összefoglalja a piavei offenzíva eseményeit. Tényszerű, helytálló elemzést ad az 1917–1918-as esztendő döntő hadászati és politikai változásairól, a központi hatalmak közös hadvezetésének döntéséről, ezzel összefüggésben a németek dominanciájáról, a szövetségesek között feszülő ellentétokról, az önálló osztrák-magyar próbálkozásokról, így az önálló támadás előzményeiről és lefolyásáról.

A kötetben megfogalmazottakat az osztrák-magyar támadó erők 1918. június 15-i hadrendje, valamint a 11., a 6. és az Isonzó-

hadsereg katonaaállományának nemzetiségi összetételéről készült összefoglaló táblázat egészíti ki.

Néhány szó a kötet negatívumairól. Rengeteg földrajzi név fordul elő a szövegben, ezért úgy vélem, a mellékletekben magyar nyelvű térképeket kellett volna használni az ott szereplő német nyelvűek helyett, továbbá sok, az *olasz* fronton készült eredeti fényképpel és korabeli képeslappal is színesebb lehetett volna tenni a művet, a két külső borítót is beleértve. Szembeötlő, hogy a szerző csak német és magyar nyelvű forrásokra támaszkodik, noha az utóbbi időben néhány angol nyelvű kötet is megjelent a piavei csatáról és ma-

gáról a korszakról. Sajnos, ezek a munkák sokszor csak ismeretterjesztő jelleggel készülnek, és időnként fenntartással kell őket kezelni, illetve használni, mindezek ellenére hasznos lett volna néhányuk megemlítése, legalább lábjegyzetben, mintegy a kötetben leírtak megerősítéseként. A felsorolt kifogások szinte semmit sem vonnak le a könyv értékéből, hiszen Bencze László jó stílusban megírt, olvasmányos és tényeiben megbízható kötetet készített, amely nemcsak a szaktörténészek, hanem az első világháború eseményei és meghatározó alakjai iránt érdeklődő olvasók körében is érdeklődésre tarthat számot.

Balla Tibor

NICHOLAS J. SAUNDERS

TRENCH ART

(Shire Publications Ltd, Princes Risborough, 2002. 48 o.)

A „lövészárók-művészet” kifejezés magában foglalja azt az igen sokrétű tárgyi kultúrát, amelyet katonák, hadifoglyok és civilek hoztak létre hadianyag és egyéb eszközök felhasználásával, fegyveres konfliktus idején, vagy annak következményeként. Az ilyen műalkotások készítése különféle gyakorlati célokat szolgált. Egy-egy darab lehetett áru, vagy cserealap és személyes használati tárgy is. Kifejezhetett mély érzelmeket, hittet, fájdalommal, gyásszal és örömmel kapcsolatban egyaránt. A jelenség már a XIX. század nagy katonai összecsapásai – a napóleoni háborúk, az amerikai polgárháború, vagy a búr háborúk – idején felbukkant, tömegessé és műfajteremtővé azonban az első világháború révén vált (neve is innen ered), majd végigkísérte a XX. század jelentős fegyveres összeütközéseit a második világháborútól Koreán át Vietnámig és Boszniáig.

A háborús emléktárgyak készülhettek hadianyag felhasználásával (tüzérségi lövedékek, töltények, gránátok hüvelye, harci járművek darabjai) vagy használati tárgyak személyessé tétele által (festett rohamsisakok, vésett cigarettatárcák és fegyverek), de fa, csont és kő megmunkálásával valamint hímzéssel, festéssel is.

Fontos különbséget tenni ipari tömegcikknek, illetve a harcok szünetében, hadifogly-

táborokban, vagy háborús menekültek által személyes indítatásból készített, egyedi jelentéssel bíró alkotások között. Ezek (történeti) fontosságát nem kizárólag művészeti értékük adja, hanem nagyrészt az az érzelmi többlet, amely a készítés körülményeiről árulkodik, s a belőlük (szimbolizmusukból, ironiájukból) áradó erő, ami alkalmassá teszi őket a múlt emlékeinek felidézésére. Sok közülük olyan családtagok emlékét őrizte a háztartásokban, akik nem tértek vissza a háborúból.

Történeti és kulturális szempontból tehát ugyanolyan fontosak ezek az emléktárgyak, mint katonai vonatkozásukban, vagy gyűjteményi darabokként, ahogyan legtöbbször tekintenek rájuk. Bármily szerény is egy-egy darab művészi értéke, az embertelen viszonyok köze kényszerült szellemnek állít örök emléket.

A fentiekre hívja fel a figyelmet munkája előszavában Nicholas J. Saunders, aki az 1914–1939 közötti időszak vonatkozásában vizsgálja a műfajt. Könyve újszerű kísérlet az első világháborús „lövészárók művészet” kategorizálására. Nem forma, vagy funkció alapján rendszerezi a nagy számban előállított és az utókorra maradt anyagot, hanem aszerint, hogy azokat ki, mikor és hol készítette. Lehet ugyanis két tárgynak azonos külalakja és rendeltetése, az alkotás történeti jelentőségét azonban mégis a készítés körülményei ha-

tározák meg. A korabeli felvételekkel és modern tárgyfotókkal gazdagon illusztrált könyv első fejezetében a szerző e körülmények figyelembe vételével osztályozza a lövészárkok művészetét.

Az első főkategória a katonák által 1914–1919 között alkotott tárgyaké, amely mennyiségileg ugyan a legkisebb csoportnak számít, de a formák legkülönfélébb variációit nyújtja. Ide sorolhatóak a frontharcosok, a hadifogyók, sőt a biztonságosabb hátsó állásokban szolgálatot teljesítő személyzet alkotásai is. Voltak ezek között spontán keletkezésű darabok, míg mások értékesítés céljára, vagy ki-mondottan megrendelésre készültek.

Jellemző példaként említi a szerző a töltényhüvelyekből és fémhulladékból előállított öngyújtókat és gyufásdoboz-borítókat; az ugyanilyen anyagból gyártott – és gyakran vésséssel és jelvényekkel díszített – papírvágó késeket; a díszes, megformált tűzérségilövedék-hüvelyeket (vázákat); a fa és fém dohányos szelencéket és cigarettatárcákat; a töltényhüvelyből és fémhulladékból készített gyűrűket, tollakat és ceruzákat; a különböző faragványokat; valamint a hímzett emléklapokat, kendőket, párnákat és a gyöngyhímzéseket.

A második fő kategória a polgári lakosság 1914–1939 közötti háborús vonatkozású műalkotásait foglalja magában, s nagy számuk révén ez számít a legnagyobb csoportnak. Az ide tartozó tárgyakra sokkal inkább a díszítettség, mint a funkcionalitás a jellemző. A háború idején és azt követően a nélkülözés és az elhagyott hadianyagok hozzáférhetősége virágzó „háziipar” kialakulásához vezetett.

A kategórián belül alapvetően kétféle tárgyi anyagot különböztet meg a szerző: a háború folyamán a szövetséges és a német katonáknak, illetve az 1919–1939 között a hadiözvegyeknek, a hadszínterekre látogató zarándokoknak és turistáknak vásárlásra felkínált cikkeket. Tipikus formái a különleges alakú és aprólékosan vésett tűzérségilövedék-hüvelyek (vázák), amelyeken egy város, vagy körzet neve, a dátum és a „Nagy Háborúra” utaló felirat szerepel; gazdagon díszített, lövedék- és töltényhüvelyekből készült hamutartók; vésett, gondosan kidolgozott papírvágó kések; töltényhüvely-feszületek, Krisztus-figurák és a háborús emlékműveket megőrkítő emléklapok.

A harmadik fő kategóriába a hazatért katonák 1918–1939 között készített alkotásai tartoznak, amelyeket kereskedelmi célokra gyártottak a frontról – emlék gyanánt – hazavitt

nyersanyagokból. A szerző jellemző példaként ide sorolja a lövedékekből és töltényekből előállított órákat, lámpákat és gyertyatartókat; a gránát- és srapel-tintatartókat; az eltérő méretű, hüvely alapanyagú „csészéket”; és a díszes keretre függesztett lövedék-hüvelyből kimunkált „asztali gongokat”.

A könyv külön fejezetben tárgyalja a fémből készült emléktárgyakat, illetve a fa, textil, csont és kő alapanyagú műalkotásokat. A háború fémmemlékei közül kétségkívül a lövedék-hüvelyből előállított vázák a legismertebbek és a legelterjedtebbek. Díszítéseik sokat elárulnak készítőik ügyességéről, széperzékeréről és társadalmi háttéréről. A vázakészítők némelyike soha nem dolgozott fémmel azelőtt, míg mások szakképzett fémművesek voltak. A belga hadseregben például számos ötvös teljesített szolgálatot, akik a csendesebb frontszakaszokon aprólékos gonddal formálták lövedék-hüvely-műalkotásaikat. Hasonlóan képzettek voltak az egyes hadseregek műszaki katonái és patkolókovácsai.

A szerző ismerteti a lövedék-hüvelyek megmunkálásának technikáit, a legkedveltebb mintákat és lövedéktípusokat, sőt a tevékenység kockázataira is kitér. A rézhüvely ugyanis értékes hadianyag volt, amelyet – mint állami tulajdont – újrafelhasználásra össze kellett gyűjteni, és a gyárakba visszajuttatni. Az alkotó munka ezen ágának illegálitása magyarázza, hogy kevesen látták el mesterművüket nevükkel, névjegyükkel. Megjelentek rajtuk ugyanakkor az ezredjelvények, dátumok és helységnevek, s a jelképek egész tárháza.

A fémből készült tárgyak közül jelentősebb csoportot alkotnak az írószerek, papírvágó kések, öngyújtók és gyufásdoboz-borítók, órák, ékszerek, valamint a harcokcsi-, hajó- és repülőgép-modellek. Alapanyaguk rendszerint töltényhüvely és egyéb rézhulladék volt. A tárgyakat gyakran ékítették alakulatjelvényekkel, zubbonygombokkal. Német oldalon előszeretettel alkalmazták díszítő elemként a Vaskeresztet, mint a hősiesség megtestesítőjét.

A faragványok és hímzések elkészítése jóval egyszerűbb feladat volt, mint a fémtárgyak megmunkálása. Így a fennmaradt fa, csont, kő és textil alapanyagú darabok esetében sokkal nagyobb a valószínűsége annak, hogy a lövészárkok katonája volt az alkotó, s nem a háború utáni időszak kereskedelmi céljaira készültek.

Feltételezhető, hogy az első katonamlékek fából készültek, amit a nyersanyag köny-

nyű beszerezhetősége és feldolgozhatósága indokol. A kategóriára jellemzőek a cigaretta- és dohánytartó dobozok, perselyek, sétatotok és a hangszerek is. A textíliák lehettek kendők, falvédők, párnák, amelyeken sok esetben zászlók, címerek, ezredjelvények, vagy személyes vonatkozású feliratok jelentek meg. Ezek a darabok általában térben és időben jól behatárolhatóak, hiszen egyszerű technikával meglehetősen sok adatot fel lehetett rajtuk tüntetni.

A továbbvezető irodalom megadása mellett a szerző gyakorlati tanácsokat is nyújt a gyűjtőknek, valamint felsorol több olyan (köz)gyűjteményt, amelyet a téma iránt érdeklődőknek megtekintésre ajánl. A kötet sajátossága (és talán hiányossága is egyben), hogy ezek mind az egykor az antant kötelékébe tartozó országok területén vannak. A könyvben a tájékozódást névmutató segíti.

A szerző, Nicholas J. Saunders régészetet és szociálintropológiát tanult a sheffieldi, southamptoni és cambridge-i egyetemeken. 1998 és 2001 között a Brit Akadémia kutatójaként

az első világháború antropológiáját tanulmányozta, s Nagy-Britanniában elsőként írt tanulmányt a „lövészárók művészetéről.” A témában több kiállítás rendezéséhez nyújtott szakmai segítséget Angliában, Franciaországban és Németországban. A könyv megjelenésekor a University College London antropológia tanszékén tárgyi kultúrát oktatott.

A kötetben tárgyalt emléktárgyak egyes típusai jelentős számban megtalálhatóak a legtöbb magyar magán- és közgyűjteményben. Nem érdektelen tehát a hazai gyűjtők és szakemberek számára megismerkedni Nicholas J. Saunders kategorizálásával, amely új megvilágításba helyezi a műfajt, és átfogó képet ad elsősorban az antant-hatalmak háborús tárgyi tömegkultúrájáról. Nagyszerű felvételeinek is köszönhetően a könyvet érdeklődéssel forgathatják, akik fogékonyak a történelem nagy jelentőségű eseményei és a mindennapi kultúra találkozásának emlékei iránt.

Sallay Gergely Pál

STEFAN REST – M. CHRISTIAN ORTNER – THOMAS ILLMING

DAS KAISERS ROCK IM I. WELTKRIEG

Uniformierung und Ausrüstung der österreichisch–ungarischen Armee von 1914 bis 1918

(Publikation des Herresgeschichtlichen Museums, Militaria Verlag, Wien, 2002. 507 o., ill.)

Érdemes megjegyezni, hogy a nagy múltra visszatekintő, s az utóbbi évtizedekben egyre terebélyesedő nemzetközi egyenruhatörténeti-, és felszereléstani szakirodalomban – lényegében – igen ritkának mondhatók az egykori Habsburg Birodalom/Osztrák–Magyar Monarchia vonatkozó témaköreit érintő feldolgozások. A jelen kötethez hasonló, egy-egy időszakot átfogóan bemutató feldolgozás pedig eddig még egyáltalán nem jelent meg.

A kötet összeállítása során a szerzők alapvetően a bécsi Heeresgeschichtliches Museum vonatkozó anyagait vették alapul, ami nagyszámú unikális, illetve rendkívül ritka darab bemutatását is lehetővé tette. Ezen túlmenően saját gyűjteményeikre, egyes (osztrák) magángyűjtők tárgyaira, s családoknál megőrződött emlékekre is támaszkodtak. A kötet döntően az ún. „közös” vonatkozásokra koncentrált.

Egyes rövid, történeti-hadtörténeti részletektől eltekintve a mű kizárólag egyenruházati-felszerelési kérdéseket tárgyal, ám a „Königgrätztól Sarajevóig” cím alatt az olvasó áttekintésre lelhet a korábbi időszak egyenruházatának fejlődéséről is.

Részletes taglalja a mű a korban használatos rendfokozati jelzések történetét, illetve azok megjelenését az egyenruházaton. Megismerhetjük a korban alkalmazott, az egyenruházati darabokon fellelhető ún. kincstári bélyegzéseket is.

Különös aprólékosággal tárgyalják a szerzők a korabeli fővegféleségeket (csákó, vadászkalap, tiszti sapkák, tábori sapkák, csendőrsisak, trópusi sisak, rohamsisakok). Az egyes változatoknál részletek is bemutatásra kerülnek, pl. csákócímer, -rözs, -zsinórtat. Olvashatunk a fővegféleségek tokjairól

is. Megismerkedhetünk pl. az I. Ferenc József tulajdonából származó tiszti sapkával. Különlegesség a tábornokok fehér tiszti sapkája. A tiszti sapkák széles, magasabb, illetve alacsonyabb változata és e jellegzetes fővegtípus tábornoki változata is tanulmányozható. Igen érdekes a tábori sapkák változatait bemutató rész. A mű kiemelt részletességgel mutatja be a Landwehr-nél használt sapkaanyagot, valamint a hegyi csapatok által használt változatokat is. Nem érdektelen pl. az első világháború időszakában a fővegféleségeken igen elterjedt jelvényhasználat tárgyalása. Igen érdekes, eddig alig érintett kérdés az Osztrák-Magyar Monarchia bosnyák katonái által használt tradicionális fezféleségek ismertetése. Tekintettel a csendőrség hadi alkalmazására (tábori csendőrség stb.) a szerzők kitérnek a lajtán túli csendőrség egyes vonatkozásaira is.

Rendkívül érdekes – és szintén alig érintett – téma az első világháború időszakában, a Központi Hatalmak által az Oszmán Birodalom oldalán bevetett osztrák-magyar katonák egyenruháza-tának, trópusi sisakjainak bemutatása.

A recenzióknak különösen kedves az első világháború időszakában használt rohamsisakok (és változataik) tárgyalása. Nagyon érdekes pl. az átalakított, taréj nélküli dragonyos sisak bemutatása, de tanulmányozhatók a különféle homlokvédő lemezek, arcvédő lemezek stb. is. Látható a kötetben a homlokrészen K (Karl = Károly) névbetűvel ékesített sisak is.

Természetesen láthatók a könyvben különféle zubbonyok, nadrágok, kabátok, és más egyenruházati emlékek is. A képeken jól megfigyelhető az elő- és hátoldalak szabása, gombolása, az egyes darabok bélése.

Megismerkedhetünk olyan különleges egyenruhával is, mint amilyen pl. az Önkéntes Motorkerékpáros Csoporté volt. Részletesen ismertetik a szerzők az 1908-ban bevezetett tábori sűrű egyenruházat (tiszti és legénységi) nyári és téli változatát. A kötet részletesen taglal továbbá olyan kérdéseket is, mint pl. az ún. szabócímke, vagy az egyes egyenruházati darabok belső kidolgozása.

Több értékes személyi emléket is bemutatnak, pl. Jenő főherceg, Boroević Szvetozár, Kövess Hermann, báró Kroatin Sándor tábornagyok egyenruházati darabjait.

A munka talán leglátványosabb része a korabeli színes lovassági uniformisokat ismertető fejezet. Olvashatunk a dragonyosok, a huszárság, az ulánusok és a Landwehr-lovasság egyenruházatáról. Itt is nagy teret kapnak a fővegfélék (csákó, sisak, sapkaféleségek). Az első világháború időszakának jellegzetességei közé tartozott a korábbi, színes egyenruházati darabok tábori sűrű változata. Hasonló részletességgel kerül bemutatásra a tűzérség viselete is.

Fontos és érdekes a tábornoki kar, illetve a vezérkar egyenöltözékét tárgyaló rész. Itt a szerzők a hangsúlyt az ún. német viseletű tábornoki öltözetekre helyezték. Tanulmányozhatunk több fontos személyi darabot is (pl. I. Ferenc József, Franz Conrad von Hötzendorf Tersztyánszky Károly, báró Stöger-Steiner Rudolf egykori egyenruháit).

Nagyon érdekes, egyedülállóan gazdag a felszerelési tárgyakat bemutató rész, melyben cipőféleségek, mászóvasak, csizmák, lábtekercesek, zoknik, kesztyűk, fülmelegítők, hőszemüvegek, gombok, csatok, övek, szolgálati jelvények is találhatóak. Igen gazdag a patron- és pisztolytáska-anyag, de olvashatunk kenyérszakokról, hátbőröndökről is. Gazdag gázálarcanyag (pl. lógázálarc) is közlésre került.

A személyi védőeszközök szintén érdekes emlékei a kornak. A dőgcédulák különféle (a korban használatos) változatai sem maradtak ki. Bemutatásra került a világháború utáni időszakra tervezett, mintapéldányokban elkészített egyenruházat is. Végezetül rövid áttekintést kapunk az egyenruházati emlékek ápolása, karbantartása, restaurálása témakörében is.

A monumentális kötet kiemelkedő értéke a rendkívül gazdag képanyag. A képek jelentős része nagyon jó állapotban lévő, eredeti egyenruházati emlékekről készült. Megjegyzendő, hogy a közölt anyagban sok a rendszeresítési minta és a sok, eleddig ismeretlen korabeli fénykép, melyeken az egyes darabok viselése nagyon jól tanulmányozható.

Örvendetes lenne, ha mihamarabb napvilágot látnának a szerzők és a kiadó által tervezett hasonló kivitelű és tematikájú további kötetek is. Megjegyzendő, hogy a mű német-, illetve angol nyelven is megjelenik.

Pandula Attila

SZAKÁLY SÁNDOR

HONVÉDSÉG ÉS TISZTIKAR 1919–1947**Válogatott írások, 1984–2002***(Ister Kiadó, Budapest, 2002. 308 o.)***A MAGYAR KATONAI FELSŐ VEZETÉS 1938–1945***(Ister Kiadó, Budapest, 2003. 410 o.)*

Szakály Sándor tudományos pályája kezdetétől, negyed századon át foglalkozott az 1919-es Nemzeti Hadsereg, illetve az abból alakult m. kir. Honvédség felső vezetésének, elitjének történetével. Munkái törzsét e téma adta, bár közben számos más jellegű, de e hadsereg, illetve korszak történetével kapcsolatos kisebb-nagyobb írást is megjelentetett.

Nagy munkája eredménye három százból fondótt össze. Első összefoglalását és az annak alapjául szolgáló személyi adattárát a *Hadtörténelmi Közleményekben* tette közzé 1984–1985-ben, az a kutatás még az egész Horthy-korszak katonai elitjére kiterjed, 255 tábornokra.

Következő monográfiáját 1987-ben publikálta. (A magyar katonai elit 1938–1945, Magvető Könyvkiadó. 273 o.) Ebben már, mint címéből is kitűnik, a kutatás évkörét 1938–1945-re redukálta, viszont 414 főre szélesítette a vizsgált személyek körét, köztük azokra is, akiknek nem volt ugyan tábornoki rendfokozatuk, de a hadvezetés fontos, döntéshozásba bevont tisztjei, vezérkari osztályvezetők, hadtest vezérkari főnökök, katonai attasék, stb. voltak. Ennek adattárát azonban csak később tudta kötetbe foglalni: „A magyar katonai felső vezetés. Lexikon és adattár” 2001-ben jelent meg és olyan gyorsan elfogyott, hogy most, 2003-ban már némileg bővített második kiadása is megjelenhetett.

A párhuzamos feldolgozásokat és adattárakat néhány köztes műfajú munka egészíti ki: miután erre igény jelentkezett, elkészítette és különböző folyóiratokban közölte az 1919–1944 közötti honvédelmi miniszterek, vezérkari főnökök, stb. egyenként mintegy 2 oldalas, egységes jellegű életrajzát. Ezek most, más tanulmányokkal együtt, a Honvédség és tisztikar c. kötetbe gyűjtve jelentek meg.

A „Lexikon és adattár” bevezetőjében a szerző tájékoztat további tervéről: szeretné azt

kibővíteni a dandár- és hadosztályparancsnokok, illetve a honvédelmi minisztérium vezető beosztottainak adataival. A bővítés bizonyára hasznos lesz és még árnyaltabb képet ad a hadsereg vezető elitjéről, de már a jelen második kiadás is több fontos igényt elégít ki. Először, fontos segítséget ad a hadsereg és a második világháborús magyar részvétel története alaposabb feltárásához. Másodszor, bizonyára sok száz rokon, egykori beosztott vagy csupán érdeklődő forgatja örömmel a szép kiállítású, emlékalbumnak is tekinthető kötetet. Végül beilleszkedik a magyar történetírás és ezen belül a hadtörténetírás egy viszonylag új vonulatába, olyan új típusú feldolgozásába, melyet a régebbi korok vonatkozásában archontológiának neveznek; a XIX–XX. századnál ez az elnevezés talán kevésbé találó, de végülis ugyanarról van szó; egy korszak állama vagy társadalmi szervezet-rendszere érdemi vezetői és munkatársai életrajzának és a szervezetben elfoglalt változó helyének rövid összefoglalásáról. Ez ugyanúgy, mint más oldalról a kronológia, az adott kor, téma történetének stabil vázát adja, támaszt a kutatóknak, másrészt a nálunk még elmaradott társadalomtörténeti kutatásokhoz is bázisként szolgál.

A hadtörténet terén ismeretesek Bona Gábor, Zachar József, Engel Pál úttörő munkái, s ismerünk terveket a török idők vagy az első világháború magyar parancsnokai hasonló adattárára. Az ilyen lexikális művek elkészítését sokszor nagyobb team-ek végzik, megfelelő anyagi-szervezeti háttérrel s talán megszállottnak, vagy régimódinak látjuk azt, aki egyedül vállalkozik ilyen feladatra. A hozzáértők azonban tudják, hogy a régi katonamondás, miszerint a menetoszlop gyorsaságát a leglassúbb katona határozza meg, sajnos gyakran az ilyen kollektív munkákra is érvényes, nemcsak a kézirat elkészülésének idejét,

hanem színvonalát tekintve is, egy-két ember hanyagsága csúf szeplőket hagy nagy vállalkozásokon. Ha a szakember, mint jelen esetben Szakály, vállalja, hogy minden aprólékos műveletet maga végez el, egyben olyan színvonalat biztosít, melyet team-vezetőként nem érhetne el. Az ilyen önfeláldozó munka tehát nagyon is célszerű, ha akad rá megfelelő specialista. Ezzel elmondtuk, miben áll Szakály munkásságának érdeme.

A lexikon megadja a szereplő nevét (nemesi előnevét, vezeti rendhez tartozását, doktorátusát), előző nevét a névmagyarosítás dátumával, születési-halálozási helyét és idejét, vallását, apja nevét, foglalkozását, anyja nevét, iskoláit (a katonai mellett a civileket is) és nyelvismeretét, részletezve rendfokozat-változásait, „életútját”, ami elsősorban beosztásait jelenti, katonai pályafutása utáni sorsának lényeges adatait (hadifogság, bírói ítélet, rehabilitálás, stb.), 1945 utáni katonai pályáját (igazolás, beosztás). Nem jelzi esetleges civil foglalkozásait, miután az nem is tartozik a szorosan vett tárgyhoz és nagy, más forrásokat feldolgozó munkát igényelt volna. Lehetőség szerint fényképet is közöl. Ilyen módon nem csak részletes életrajzi adatokat kapunk, de azt is megtudhatjuk, hogy a tisztnek bármely adott időpontban milyen rendfokozata és beosztása volt.

Hála a szerző fáradhatatlanságának és a katonai nyilvántartás alaposságának, a személyi és szolgálati adatok szinte teljesekek. Így, az egyes szereplő tisztekről adott tájékoztatáson túl, az adatok lehetőséget adnak a vezetés személyi-tárgyi sémájának felvázolására bármely tetszőleges időpontban. Ennek bázisául szolgál a lexikont kiegészítő adattár, amely időrendben közli az egyes fontos beosztások betöltőinek nevét, tehát alapszintű tiszti címtárként kezelhető. Ha pl. egy feldolgozás, vagy megkeresés adatait kívánjuk ellenőrizni, megállapíthatjuk, hogy mondjuk 1944. március 19-én valóban a kormányzó szárnysegéde volt-e Horváth Dénes, vagy ki milyen beosztásban szolgált 1919-ben, a forradalmak alatt. A lexikon és adattár használhatóságát még jobban növelné és főleg gyorsítaná, ha CD-re vagy más hasonló eszközre fel lenne véve.

Ezen túl a lexikon és adattár lehetővé teszi a katonai elit társadalomtörténeti vizsgálatát, stratifikációját. Ezt szerző meg is tette, ha röviden is, 1987-es könyvében, de más kutató is megteheti a maga szempontjai szerint. Erre fel is hoznánk néhány példát, nem azért, mint-

ha saját felfogásomat Szakályé elé akarnám helyezni, hanem annak szemléltetésére, hogy az általa közölt adatok sok nézőpontból osztályozhatók és használhatók.

Így 1987-es könyvében közli, hogy milyen módon juthattak tartalékos tisztek hivatalos állományba és ezek általában a tisztikar 10-15%-át tették (orvosokkal, hadbírákkal együtt, anélkül inkább 10%). A lexikonból viszont kiténik, hogy ilyenek ritkábban jutottak be a katonai elitbe, s ezek is részben olyanok, akik már az első világháború előtt lettek aktív tisztek. Az elég nagyszámú, első világháborúban vagy a Nemzeti Hadseregben aktivált tiszt közül tehát igen kevesen jutottak magasabb beosztásba, mint például Kuthy László vezérkari ezredes. Az első világháború előtti tisztikar zártsága tehát a két háború között még fokozódott, az elithez csaknem kizárólag katonai akadémiát, vagy hadapród-iskolát végeztek tartoztak – igaz viszont, hogy mint a példák mutatják, utóbbiak az előlépésnél nem voltak hátrányban, akár altábornagyi rangot is elérhettek. „Honvédség és tisztikar” című kötetében Szakály közli a honvédelmi miniszterek, a honvédség főparancsnokai, vezérkari főnökei, a Hadiakadémia, a Haditechnikai Intézet parancsnokainak részletesebb életrajzát: egynek sem volt közöttük más magasabb iskolai végzettsége, mint a katonai akadémia, egyikük sem felnőttként, kívülről került a hadseregbe. Az 1880-as évektől alig fordult elő, hogy érdemes altiszt tiszti rangot kapjon, a két háború között ilyesmi elképzelhetetlen volt (noha a szövetséges német hadsereg már nem ismerte ezt a korlátozást, más korszerű hadseregekről nem is szólván).

Ehhez kapcsolódik a kérdés, volt-e a tisztikar és elitje német-náci orientációjának társadalmi alapja. Válaszul az egy időben divatos vádra, hogy a hadvezetés politikai orientációját a német származásúak nagy száma befolyásolta volna, Szakály 1987-es könyvében elutasítja azt a szimplifikáló nézetet, mintha a német nevű tábornokok eleve németbarátok lettek volna. Sőt nem is vizsgálja a nemzetiség szerinti származást, amit sokaknál nehéz is lenne egy szóval meghatározni, de ez nem teszi a vizsgálatot feleslegessé. Egy vizsgált személynél nem lehet a származásból következtetést levonni, hiszen például a német katonacsatládból származó Andorka Rezső kifejezetten náciellenes volt. Viszont mégsem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy mikor a tábornoki kar jelentős hányada német származású (négy szereplő ve-

zérkari főnök közül három, vagy pontosítsuk: két és fél), továbbá német tisztiiskolán tanult, leginkább németül tud, az első háborúban a német hadsereg fegyvertársa volt – ennek mégiscsak van valami jelentősége.

Még bonyolultabb kérdés a szociális összetétel. Itt is jelen van a csaknem egész Európára jellemző tendencia, hogy csökken az arisztokraták és nemesek aránya, amihez nálunk még hozzájárul, hogy a nagyrészt legitimista arisztokrácia a királypuccsok után elfordult a hadseregtől. Mégis tekinthetnénk ezt egyenlősödési tendenciának, ha nem látnánk, hogy a „polgári” középosztályi származásúak többsége közalkalmazott fia, a magánalkalmazott, vagy független értelmiségi származású jóval kevesebb. A munkás- és parasztszármazásúak aránya valamelyest növekszik ugyan, de éppen ezeknek mintegy fele száz év sváb.

Bár nem ezt célozta, de befolyásolta a tisztii elit orientációját a nyelvismeret. Míg németül általában tudtak, mégpedig jó színvonalon, aránylag sokan beszéltek a szomszéd népek egy-egy nyelvén, és/vagy franciául (részint születési helyüknek köszönhetően, franciául mert azt tanulták a Monarchia tisztiiskoláin), addig angolul ha minden ötödik tudott, oroszul csupán 4-5 %-uk, ami nagy mértékben behatárolta orientációs, tájékozódási képességüket, például azzal, hogy az angol-amerikai haditechnika fejlődését nem tudták úgy figyelemmel kísérni, mint a németet, és ezért bizonyos előítéletektől eltekintve is egyoldalú, torzított képük volt a második világháború valóságos erőviszonyairól, vagy a fejlemények megítéléséről.

Rá kell mutatnom a lexikon egy bizonyos, éppen az elitkutatás szempontjából hiánynak tekinthető korlátozására. A Horthy-korszak ismert sajátossága, hogy elég sok katonatiszt található karrier-lehetőséget az államapparátusban és a hadigazdaságban, hadiüzemi parancsnoktól miniszterig. Ezek akkor szerepelnek a lexikonban, ha már az ezredesi, tábornoki rang elérése után kerültek ilyen pozícióba (pl. Györffy-Bengyel Sándor közellátási miniszter, vagy az 1944-es miniszterelnökök közül Lakatos Géza és Miklós Béla). Nem szerepel viszont Sztójay, mert 1938-ban már berlini nagykövet; ha megmaradt volna katonai attasénak, akkor szerepelne. Nem tartozott-e a kor *katonai* elitjéhez Kozma Miklós vagy Szak-váry Emil, csak azért, mert nem értek el magasabb rangot, mivel a szolgálatból fiatalon kiválva miniszteri vagy más civil beosztásban

működtek? Ugyanakkor a katonai elit tagjai között szerepelnek a lelkész- orvos- és állatorvos-tábornokok – kétkem, hogy ők a katonai vezetéshez, a katonai élthez tartoztak.

Említettem már, hogy Szakály kutatási köre szerteágazó volta ellenére logikus egységet alkot. Így a „Honvédség és tisztikar 1919–1947” c. kötet kiterjesztéseként is kezelhető. Mint említettem, közli az 1919–1944 közti honvédelmi miniszterek, honvéd főparancsnokok, vezérkari főnökök, hadiiskolai és haditechnikai intézeti parancsnokok életrajzát. Ezek némi értelmezéssel, összefüggésekkel egészítik ki a lexikon tömör adatait, az egyes tanulmányok végén érdekes statisztikai összeállításokat is találunk az adott funkciók betöltőiről. Így perspektivikus képet kapunk a honvédelmi miniszterek és vezérkari főnökök eléggé zárt köréről, melynek tagjai – a forradalmi időkből rövid időre visszamaradt Friedrich István kivételével – a régi hadsereg tábornokai és tisztjei, nagyrészt vezérkari tisztjei voltak. Némi bővítés talán elkelne volna, ha például az olvasó megtudhatja, milyen motívumok indokolták Sréter István és Csáky Károly távozását a hadseregből. Csáky volt egyébként Magyarország utolsó arisztokrata honvédelmi minisztere, 1929-ig, mikor át kellett adnia helyét Gömbös Gyulának. A honvéd főparancsnokok az első világháború magas rangú, szépen dekorált magyar tisztjei. A sorban az utolsó, Sónyi Hugó (1936–1940) csak vezérkari alezredes volt a Nagy Háborúban, de igen fontos, bizalmas beosztásokban (a forradalomban pedig a 29-es vörös gyalogdandár parancsnoka). Nyugdíjazásával megszűnt a főparancsnoki állás.

A Hadiakadémia parancsnokai képzett, magas rangú vezérkari tisztjei, fiatalon mind el is végezték a Kriegsschulét, később a Hadiiskolát, tehát ez is zárt kör, amely kapcsolódik a többi körhöz, hiszen közülük vezérkari főnök, honvédelmi miniszter is került ki. Az 1920-ban alapított Haditechnikai Intézet mindhárom parancsnoka a mödlingi Műszaki Katonai Akadémián tanult, tehát szakember volt, de egyik sem tartozott a kiemelkedő kutatási eredményeket elért magyar mérnökök népes táborába.

Egy közölt cikk röviden ismerteti a katonai elit sorsát 1945 után. A kötetben újra megjelent Szakály két fontos, régi tanulmánya: „Az ellenforradalmi Magyarország (1919–1944) hadseregének felső vezetése” korábbi adatbázisának eredményeit foglalja össze. Az

előzményekkel, a k. u. k. hadsereg és a dualizmus kori honvédség tisztikarával bővebben nem foglalkozik, viszont megállapítja, hogy az 1919 utáni tiszti elit tagjainak 20 %-a volt a 19-es Vörös Hadsereg tagja. „A magyar katonai felső vezetés társadalmi és anyagi helyzete 1919–1945” akkor íródott, mikor még ritka volt a hasonló igényes szociográfiai feldolgozás. Itt különösen érvényesül a szerző empá-

tiája a tiszti elit iránt – enélkül ritkán születik elmélyült munka, a „leleplező” irodalom ritkán terem időtálló műveket. Másrészt egyoldalúságokkal is jár, a tisztikar anyagi helyzete szerintem nem volt annyira sajnálatraméltó más tanult strátumokéhoz, mondjuk a pedagógusokhoz, kutatókhoz képest.

Hajdu Tibor

BENE JÁNOS – SZABÓ PÉTER

A MAGYAR KIRÁLYI HONVÉD HUSZÁR TISZTIKAR 1938–1945

(*Jósa András Múzeum, Nyíregyháza, 2003. 566 o.*)

Volt egyszer egy fegyvernem, melyet sokan és sokáig a „legmagyarabbnak” neveztek: a huszárság. Története – főleg az utóbbi évek kutatási eredményeinek és publikációinak köszönhetően – viszonylag jól feltárt. De kik voltak a huszárok? – tehetnénk fel a kérdést. Pontosabban, kik voltak azok a hivatásos és tartalékos tisztek, akik 1938 novemberében és 1945 májusa között a volt magyar királyi honvédségben, azon belül is a huszár/lovasalakulatoknál szolgáltak?

Erre a kérdésre a 2003 nyara előtt nem volt túl könnyű választ adni. Azóta azonban egyszerűbb a helyzet. Két kitűnő, a kérdéssel már hosszú évek óta foglalkozó kutató – Bene János történezmúzeológus és Szabó Péter hadtörténész – ekkor tette ugyanis közre *A magyar királyi honvéd huszár tisztikar 1938–1945* című munkáját, amely a nyíregyházi Jósa András Múzeum Kiadványai sorozat 52. kötete.

A könyv elkészültét hosszú kutatómunka előzte meg s így született meg ez a maga nemében csaknem páratlanul tekinthető mű. A kötet adatai imponálóak. 596 hivatásos és 1315 tartalékos, a volt magyar királyi honvédség huszár alakulatainál, illetve más alakulatoknál, a vezérkari testületben szolgált tábornok, törzs- és főtiszt adatait olvashatjuk a kötetben. A szerzők szándékuk szerint minden olyan személyt felvettek a kötetbe, aki kiképzését a lovassághoz nyerte és lovas alakulathoz avattak fel. A később a vezérkari testületbe kerültek is szerepelnek természetesen a könyvben. (Érdeemes lett volna még megnézni, hogy a volt magyar királyi csendőrség törzs- és fő-

tisztjei között voltak-e olyanok akik eredetileg a huszár fegyvernemhez tartoztak. Igaz, felmerülhet az a kérdés is, hogy a csendőrséget érdemes-e bevonni a vizsgálatba.)

Nem szerepelnek viszont a kiképzésüket más fegyvernemhez kaptak, de szolgálataikat később a lovasságnál teljesítők. Ők – a szerzők tervei szerint – egy másik kötetben kapnak majd helyet.

Aki valaha próbálkozott életutak – akár rövid, lexikonszerű – felvázolásával, az tudja igazán értékelni azt a teljesítményt amit két szerző felmutatott. Munkájuk eredményeként szinte alig akadhat olyan személy, aki hivatásos, vagy tartalékos tisztként a huszárságnál szolgált és „eltűnt” a kutatói tekintetek elől. Ezek a „kutató tekintetek” néhány évtizeddel ezelőtt még nem a történelmi érdeklődés „tekintetei” voltak. Az ÁVO, az ÁVH, majd jogutódainak „munkatársai” figyelték az egykori huszártiszteket is, szinte minden lépésüket regisztrálva nehogy véletlenül „rossz útra tévedjenek.”

A huszártisztek ugyanis – hasonlóan számos más fegyverbeli bajtársaikhoz – összetartottak. Együvé forrasztotta őket a közös szolgálat, a különös huszár bajtársi szellem, az egymásért érzett felelősség, s azt az évtizedek sem koptatták el. Aki tehetett, segítette a másikat, ezzel is példát adva a jövő nemzedékei számára. Számosan lettek az egykori huszártisztek közül kitűnő sportolók mesterei. Kezük nyomát a mai napig őrzi a magyar öttusasporthoz, a lovaglás és a fogathajtás, de említhetjük a vívosporthoz is.

Szabó Péter és Bene János munkájukkal állítottak emléket azoknak, akik már nem él-

nek és azoknak is akik még élnek és őrzik a „legmagyarabb” fegyvernem hagyományait.

A kötet azonban nem csak emlékkiállítás, több annál. Olyan alapvető kézikönyv, amely minden, a korszakkal foglalkozó történész, hadtörténész számára megkerülhetetlen „alapművé” válik, mert ha egy-egy személyre utaló lábgyegyzetet kell megírni, a könyv segítséget ad

A kötet érdeme az is, hogy az életrajzi összeállítás mellett röviden és szakszerűen áttekintést ad a volt magyar királyi honvédség lovas alakulatainak 1919 és 1945 közötti szervezeti változásairól, a huszártisztek kiképzéséről, valamint felsorolja a különböző huszáralakulatokat és elhelyezi azokat a honvédség egészének szervezetében. Amit sajnálni lehet, az az, hogy a különböző lovas seregtestek és alakulatok parancsnokait nem adja közre egy kronológiai összeállításban. Igaz, az érdeklődő a közreadott életrajzi adatok alapján azt maga is összeállíthatja.

A szerzők – amint azt a bevezetőben „érzékeltették” – minden kiegészítést, adatot, pontosítást köszönettel vesznek. Így álljon most itt egy-két észrevétel, kiegészítés a recenzestől is, aki azt reméli, egy új, javított kiadás esetén azok hasznosíthatóak lesznek és ezzel segítheti a további munkát.

A bevezető fejezetben – a Magyar Királyi Honvédség lovassága és tisztikara (1920–1945) – gyaníthatóan figyelmetlenségéből Imrédy Bé-

la – nemesi előneve ómoravicai – tartalékos főhadnaggyá „vált” tartalékos századosból, míg Gömbös Gyula – a néhai miniszterelnök fia – századosá „neveztetett” ki főhadnagyból. (17. o.), miközben a lexikonban helyesen szerepelnek a rendfokozatok. Dezséri (sic!) János halálózási helye és ideje: Rio de Janeiro, 1993. Ugyancsak Brazíliában hunyt el Troyko György az 1990-es években. Veress Lajos vezérezredes nem volt vitéz. Bercsényi ezredes Egerben, 1974. június 8-án hunyt el.

Meggoldolandónak tartanánk felvenni a kötetbe liptószentandrás Andreánszky Jenő alezredest (Budapest, 1898. szeptember 9 – Freiburg, 1981. április 2.), aki az első világháborúban honvéd huszártisztként szolgált, majd az 1920-as években rövid csendőrségi szolgálatot követően ismét a honvédségnél szolgált és a második világháború éveiben a 2. vkf. osztályon volt beosztva.

Összegzésként a recenzens csak megismételheti a korábban már leírtakat. Teljességre törekvő, alapos, levéltári kutatásokra alapozott és azt számos más forrásból is kiegészített munka készült el Bene János és Szabó Péter jóvoltából. Csak remélni lehet, hogy a folytatást is hamarosan kézbe vehetjük, amely még inkább kibővítheti ismereteinket a volt magyar királyi honvédség tábornoiki és tisztikarának egy jelentős csoportjáról.

Szakály Sándor

GYÖRKEI JENŐ

IDEGEN BÍRÁK ELŐTT

Szombathelyi Ferenc újvidéki pere és kivégzése

(Zrínyi Kiadó, Budapest, 2002. 208 o.)

Kétkedve veheti kezébe az olvasó Györkei Jenő könyvét, hiszen már átlapozása közben világos, hogy az 1942-es razziában elkövetett bűnökért elítélt embernek próbál igazságot szolgáltatni. Joggal gondolhatja, hogy ki más lenne a felelős a történetekért, mint a honvédség feje, a vezérkari főnök. És ha ő nem felelős, akkor ki az, és ha nincs felelős, akkor mivel magyarázni a nagyszámú áldozatot. Szerencsére a könyvben nem szerencsenmosdatás történik, hanem lépésről lépésre, a lehetőségekhez mérten aprólékosan bizonyítást

nyer, hogy Szombathelyi Ferenc nem találta ki, és nem tervezte el a vérengzéseket, és így nem volt közvetlen köze ahhoz, hogy a razziából végül vérengzés lett. Akinek van némi empátiaérzéke, az érdeklődve olvashatja a kötetecskében közölt 120 oldalnyi dokumentumot, és elgondolkozhat azon, hogy vajon egy bűnös úgy védekezik-e, mint Szombathelyi. Nagyon fontos, hogy a könyvben megnevezik a valódi bűnösöket, és egy pillanatig sem kérdőjelezik meg azt, amit nem is lehet, nevezetesen azt, hogy 1942-ben szörnyűségek

történetek, amelyeket a magyar csendőrség és a honvédség hajtott végre, és hogy ezért konkrét egyének felelősek.

A 208 oldalas kötetet tanulmányának hosszú, önálló műnek rövid 74 oldalas életrajz vezet be. Ez a rész magán viseli a XIX. századi pozitivistá történetírás jegyeit, nem unalmas, ám irodalmi élményt nem nyújt. Szombathelyről azonban pillanatnyilag másként nem is érdemes írni, hiszen eddig még senki sem vállalkozott arra, hogy rendszerező szándékkal felkutassa a vele kapcsolatos adatokat. E részből, amennyire lehetséges megismerhetjük Szombathelyi életrajzát, családi hátterét, karrierjét, elképzeléseit. Apai ágon német, közelebbről sváb származású, de már apja is magyarnak érezte magát. Vezetéknevét Knausról Szombathelyire változtatta, anyja lánykori nevét vette fel, mindegyre a vitézzé avatásával kapcsolatosan volt szükség. Szombathelyi életrajza tulajdonképpen annak a története, ahogy egy tehetséges és művelt ember életét a téves háborúba vezető téves politika elrontja. Megtudhatjuk Király Béla visszaemlékezéséből, amelyet a könyv végén külön közölnek, hogy tanítványaiban szimpátiát, és lelkesedést tudott kiváltani.

Szombathelyi nem akarta a háborút, sőt egy tanulmányában (A maritim hatalmak hadviselése), amelyet szűk körben, bizalmas csatornákon terjesztett, megírta, hogy a tengelyhatalmak nem kerülhetnek ki győztesen, miért is azon kell dolgozni, hogy Magyarország kiszálljon a háborúból. Persze ez nem volt lehetséges, hiszen egyrészt ennek fontosságát a politikai elit túl későn ismerte fel, másrészt a Trianonban legyengített ország képtelen lett volna eredménytelenség ellenállásra a németekkel szemben (így volt ez gazdasági, politikai, és katonai értelemben egyaránt). Szombathelyi világosan látta, hogy léteznek magyar érdekek, és létezik a náci Németország érdekszere, és ezt a kettőt külön kell választani. Az akkori magyar történelem tragédiája, hogy ezt sokan nem fogták fel, így a magyar érdekek érvényesülésére még kevesebb esély mutatkozott, annál a keveséssel is kevesebb, amit az akkori világpolitikai konstelláció hagyott.

Az 1946-os eljárásokkal kapcsolatban az első megközelítésben nem az vitatandó, hogy a vádlottak bűnösök voltak-e. Az eljárás hibái és hiányosságai miatt azonban az ítéletet nem tekinthetjük megalapozottnak. Sajnos, a korzakra nagyon jellemző, hogy bizonyos dol-

goknak nincs írásos nyoma, így annak sem, hogy Szombathelyit azért kellett többször is elítélni, mert az volt az „elvárás.” A bevezető tanulmányban foglalkozik a szerző a magyarországi perekkel is, de a könyvben közölt források csak az újvidéki perre vonatkoznak. Szombathelyi esetében – az elénk tárt bizonyítékok alapján – bizonyos, hogy sem az eljárás, sem az ítélet nem volt korrekt és pontos. Az kétségtelen, hogy a razziát Szombathelyi rendelte el, de semmi olyan nem volt a parancsban, ami végül is megtörtént, és az is egyértelmű, hogy beosztottjai félretájékoztatták. Szinte teljesen bizonyos, legalábbis nagyon valószínű, hogy „a Gestapo szellemi fertőzésének” tulajdoníthatóan volt annyira véres az 1942-es razzia (erre mások is utalnak, többek között *dr. Aleksandar Kasaš*: Mađari u vojvodini 1941–1946. Filozofski Fakultet u Novom Sadu, odsek za Istoriju 1996.). Amikor kiderültek a kegyetlenségek, Szombathelyi felelősségrevonásokat kezdeményezett, de végül, a nagypolitika beleszólása miatt, nem hozhattak szigorú ítéleteket. A szovjetek hatalomátvétele után viszont Szombathelyi perébe avatkozott bele a nagypolitika is – hogy a „vérszomjasok” igényeit kielégítsék – koncepciók perben elítélték. (Kétszer kellett végigszenvednie a tortúrát, Magyarországon, a rendkívül pongyolán megfogalmazott vádak alapján, első fokon tíz évre, majd életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték.) A jugoszláviai is koncepciók per volt, nem az igazságot, hanem a politikai szándékot szolgálta. Talán a könyvben jobban ki lehetett volna domborítani, hogy Szombathelyi ártatlansága jogi értelemben tisztázódott, pontosabban azt, hogy a vizsgálódások során nem találtak a bűnösségére vonatkozó jeleket. A politikai értelemben vett felelősége, minthogy az nem olyan egzakta, mint a jogi értelmű, azonban vita tárgya lehet. A könyv érdekessége, hogy a szerző igen konkrét formában veti fel Horthy felelősségét az 1942-es razziában; Sztálin a háború végén nem tartotta fontosnak a kormányzó elítélését (egyébként a világháború folyamán, és utána is, Magyarország igen kevéssé volt fontos).

A jugoszláviai tárgyalás egyértelműen arról tanúskodik, hogy a hatalom a bosszú lehetőségeit kereste, részben erejét bizonyítandó, részben hogy minél erősebb támogatottságot szerezzen a sokat szenvedett lakosságtól. Erre utal az is, hogy az egyes elítélteket a gáztetek elkövetésének színhelyén végezték ki. Akkoriban a magyarellenesség rendkívül erős

volt. A magyarok életben és lakhelyükön hagyásának a meghunyászkodás volt az ára: a magyar nyelvű sajtóban (a Magyar Szó elődjében, a Szabad Vajdaságban) a legélesebb hangot használták a perrel és Szombathelyivel kapcsolatban, akinek nem kedvezett a helyzet, a „korpa közé keveredett,” és felfalta a jugoszláv „igazságszolgáltatás,” ami valóban „bosszúszolgáltatás,” a „politikai ellenfelekkel való leszámolás” volt. Ezzel kapcsolatos, hogy a könyvben némi terminológiai zavar tapasztalható, ugyanis a szerző szerb bosszúról beszél, ami nem teljesen helytálló, hiszen valójában partizán bosszúról volt szó, ami más területeken, sőt Vajdaságban is, szerbeket is sújtott.

A könyv külön értéke, a gazdag forrásközlés. Ez teljesen szinkronban áll a modern történelemírás egyes irányzataival, amelyek szerint, ahol csak lehet, hagyni kell, hogy a források beszéljenek.

Megfigyelhető, hogy itt-ott még a jogi szövegen is átsüt a partizán gyűlöletbeszéd. Rendkívül jellemző, hogy a magyarságot másodrendű, sőt utolsó nemzetként kezelik, és szinte csak az elnyomás, a bűnösség kontextusában említik meg, ráadásul ezt visszavetítik az egész magyar történelemre. Figyelemre méltó a forrásközlésben, ahogy Szombathelyit a többi vádlott magával rántotta az ítéletbe. Mindazonáltal a mű a legnagyobb értéke az, hogy megbízható információkat kapunk az 1942 és 1946 között történekről.

Mindaz, ami történt, méltó az emlékezésre és méltó a kutatásra, hogy soha többé ne történjék meg ilyesmi. Hiszen, mindent félretéve, csak azt mondhatjuk, hogy fegyveresek öltek meg fegyverteleneket, miközben más fegyveresekre hivatkoztak, vagy ennyit sem tettek. Többnyire olyanokon álltak boszszút, akiknek csak annyi volt a „bűnük,” hogy

ehhez, vagy ahhoz a közösséghez tartoztak. Civilizációnk, illetve óhajtott civilizációnk egyik alapértékét tették ezzel semmissé, mert megengedhetetlen, hogy egyesek szabadon ölhessenek, csak azért, mert fegyver van a kezükben. Ennek az elvnek a figyelmen kívül hagyása vetette vissza térségünket a második világháború ideje alatt, de a volt Jugoszlávia térségét is az 1990-es években. Ahol ma, vagy a jövőben megfedkeznek erről, ott bizonyos a romlás minden téren. A magyar közösségnek így 1942-re is emlékeznie kell, és ez ügyben, éppen úgy, mint más ügyekben, semmi másnak nincs helye, csak az igazságnak.

A szerző utal arra, hogy munkáját az tette lehetővé, hogy az újvidéki kollégákkal és intézményekkel együtt tudott működni. Az eredményt látva remélhetjük, hogy a valódi bűnösökről is megszületnek a hasonló publikációk. Reméljük, hogy 1944-gyel kapcsolatban is hasonló lesz a kollegialitás. Ez lenne végre a méltányos is. Hiszen magyar–szerb (jugoszláv) viszonylatban lényegében véve az egész huszadik századról süketek párbeszéde folyik, a történések között is. Jugoszláviában hosszú évtizedekig csak a Magyar Honvédség gáztetteit emelték ki, miközben tudomást sem akartak venni másról. A magyar közösség, amikor módja adódott, erre úgy reagált, hogy elsősorban az 1944-es eseményekről beszélt. A helyzet, ami mindebből előállt, nem normális és mindkét félre nézve súlyosan méltánytalan: a „mi” és „ők” között reménytelenül elsikkad a valóság. E könyv megmutatja: a tények alázatos tisztázásával kell elkezdni a részletkérdések tisztázását, amelynek során kérdéseket kell feltenni, nem pedig ideológiai alapon meghatározni, hogy milyen válaszok szüleessenek

Mészáros Zoltán

DOMBRÁDY LÓRÁND

A MAGYAR HADIGAZDASÁG A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ IDEJÉN

(PETIT REAL Könyvkiadó, Budapest, 2003. 474 o.)

Egy ország gazdasága, ipari és részben mezőgazdasági termelése háborús viszonyok közepette, a hadviselés vállalásával jelentős mértékben átrendeződik. Számos kisebb-nagyobb gyár, üzem áll át profiljától eltérő, de a

békeidőszakban előkészített és megtervezett ún. hadiipari termelésre. A második világháború éveiben a magyar ipar egészen belül a hadiipar 27%-ban képviseltette magát. A hadiüzemeknek az 1942–1943. mozgósítási évre

kiadott jegyzékében már 1370 olyan üzem és gyár található, mely javarészt a magyar királyi honvédség fegyverzeti és felszerelésbeli szükségletét igyekezett kielégíteni.

Dombrády Lóránd vaszkos kötetében az 1938 és 1944 közötti erején messze felül teljesítő, kapacitásához képest többnyire irreális feladatokat ellátó, politikai és gazdasági kényszerhelyzetből német igényeket is kiszolgáló magyar hadiipar, hadigazdaság főbb jellemzőit, alakulásait mutatja be 474 oldalon. A szemléltetés szempontjából hasznos táblázatokat bővelkedő műben a szerző szinte kizárólag magyar levéltári források alapján, a tőle megszokott precizitással és részletességgel ismerteti a hadiipari termelésre átváltott hazai gazdaság finansziális problémáit, kapacitásbeli, illetve nyersanyag és licenc-beszerezési gondjait, képzett munkaerőben való hiányát, s a kötet végén a magyar királyi honvédségben használt, a magyar hadiipar által előállított főbb fegyvertípusok gyártását. A hazai hadigazdaság elemzésén kívül a szerző két esetben katonapolitikai magyarázattal is szolgál. Figyelemre méltó adalékokat olvashatunk a 2. hadsereg 1942 tavaszi keleti hadszíntérre küldésének körülményeiről, valamint a Kállay-kormány és a katonai vezetés közötti 1943 tavaszi–nyári ellentétéről, mely elsősorban a hadigazdaságra kiható magyar-német viszony megítélésében nyilvánult meg. Dombrády Lóránd a magyar hadiiparnak szánt tekintélyes állami hitelek sorsát, felhasználási arányait és lehetőségeit is igyekszik nyomon követni és megfejteni, s kötetében erről sommáza az alábbiakat jegyzi meg: „A kormány hiába bocsátotta rendelkezésre a pénzügyi egyensúlyt felborító hiteleket, felhasználásuk csak igen nagy vonalakban kísérhető nyomon. Az egyes gyártási folyamatok pénzügyi lebonyolítása, így az egyes harckocsi-, repülő-, löveg-, stb. programokra átutalt előlegek, részfizetések dokumentációi hiányosak, öszszegzésük nem lehetséges.”

A magyar hadigazdaság felfuttatásának, az egyre irreálisabb fegyverzeti és felszerelésbeli igények kielégítésének lehetőségei igen csak behatároltak voltak a második világháború idején. Amikor a magyar haderőfejlesztést elősegítő 1938. évi ún. győri program által a hazai hadiüzemek a szükséges állami hitelekhez hozzájuthattak, már a szövetségesek számító országoktól is csak roppant előnytelen szerződéses és kompenzációk ellenében lehetett megszerezni az egyes fegyverzeti li-

cenceket, a gyári gépalkatrészeket és a nélkülözhetetlen nyersanyagokat. 1940-ig, amikor a cél még a honvédségnek a revíziós politika akkori célkitűzéseit figyelembe vevő mennyiségi fejlesztése volt, a hadiipar némi felfuttatásával sikerült létrehozni a feladat végrehajtásához elegendőnek látszó haderőt. Ez azonban – ahogy Dombrády megállapítja – egyáltalán nem jelentette azt, hogy a honvédség technikai szintje megfelelt a követelményeknek, s a hadvezetés ezzel kapcsolatos elvárásainak.

Az újonnan felállítandó seregtestek felfegyverzése és felszerelése, illetve a már meglévők megerősítése, hiányaik pótlása megoldhatatlan feladatok elé állította a hazai hadigazdaságot. Már az 1941-re megadott hadiipari foglalkoztatás és kapacitás-kihasználás is lényegesen alatta maradt a magyar hadiipar akkor rendelkezésre álló termelőerői által biztosított lehetőségeknek. A megrendelések teljesítésének gyengéje a szerző szerint kisebb részben a megfelelő műszaki személyzet és szakmunkások hiánya, nagyobb részben a nyersanyagok biztosítása volt. Az ellátás megoldását egyre inkább csak a belföldi nyersanyagbázisok maximális igénybevétele és a hazai pótananyaggyártás által lehetett elképzelni. A háború alakulása, s a szövetségesi elkötelezettség miatt egyre bizonytalanabb nyersanyag-behozatalra építeni nem lehetett. A magyar katonai vezetés azonban Németország, illetve német közvetítés által lehetségesnek tartotta a szükséges nyersanyagok beszerzését, és mintegy felajánlotta szövetségének a hazai ipar szabad kapacitását. Németország folyamatosan bővülő gazdasági követeléseinek az ország és a honvédség ellátását is veszélyeztető teljesítése következtében a magyar gazdaság egyre szorosabb szálakkal kötődött a Harmadik Birodalomhoz, mely rossz partnernek bizonyult, s vállalt kötelezettségeiről sorozatosan megfélemedezett.

A szerző kiemelten foglalkozik a magyar haderőfejlesztést, s hadiipart hátrányosan érintő, 1941. június 6-án megkötött előnytelen német–magyar repülőgépgyártási szerződéssel, mely a Messerschmitt Bf-210 romboló- és a Messerschmitt Bf-109F vadászrepülőgépek hazai hadiüzemekben történő gyártására terjedt ki. A németek nem csak a magyar ipar kapacitására, s az itt gyártott gépekre tartottak igényt, hanem a háború alakulásától függően Messerschmitt gépekkel felszerelt magyar légi kötelékekre is. A szerződésben meghatározott gyártási munkálatok elhúzódtak, a vártnál nagyobb beruházás-

ra került sor, a szükséges gépek, nyersanyagok és félgyártmányok késedelmesen érkeztek, ennél fogva csak 1943 júniusában lehetett átadni az első használható repülőgépeket. A magyar repülőgépipar gyártásra alkalmas típusok hiányában mindaddig csupán a „Sólyom 21” típusú közelfelderítő és a „Héja” vadászrepülőgépek sorozatgyártására szorítkozott.

A magyar hadiipar az 1941. és 1942. években elsősorban a légvédelmi ágyúk és a hozzájuk tartozó műszerek, valamint a gyalogsági fegyverek tekintetében volt képes minőségi eszközöket előállítani. A harcoksigyártás programjának (Turán-program) támogatásától, licencek, valamint gépjárművek és vonatok átadásától a németek elzárkóztak, ezért csak a hazai gyártás jöhetett számításba. E járművek gyártásánál azonban a motorokhoz szükséges fogaskerekek elkészítése, valamint a páncélgyártáshoz szükséges ötvözőfémek és a gumi hiánya komoly gondokat okozott. 1939 és 1943 között elsősorban a 38 M Toldi könnyűharckocsi, a 40 M Nimród páncélvadász, a 38 M 1,5 tonnás Botond terepjáró rajgépkocsi, s a korábban jól bevált szintén 1,5 tonnás Afi tehergépkocsi sorozatgyártását sikerült beindítani.

A magyar hadiipar 1943-ban termelőképessége csúcspontját érte el. A hadianyaggyártás az 1942/43. évi felfutás és a nagy anyagi ráfordítás dacára sem tudott eleget tenni a 2. hadsereg doni katasztrófája nyomán jelentkezett, s a jelentős anyagi veszteségek pótlására hivatott magyaranyú hadianyag-megrendeléseknek. Az ez irányú erőfeszítéseket a szerző megállapításai szerint az is hátráltatta, hogy a német megrendelésekre való gyártást nem

sikerült visszaszorítani, sőt a német hadvezetés mindvégig kereste az alkalmat a magyar hadiipari kapacitásnak a német hadigazdasági komplexumba való beolvasztására. 1944 nyarán aztán megkezdődött a magyar hadiipar fokozatos visszaesése, melynek egyik oka kétségteljesen az ország területének bombázása volt. Ennek hatásait – gyárak széttelepítése, föld alá helyezése – még sikerült csökkenteni, de a hadi helyzet alakulása folytán visszaesett nyersanyagellátást már nem.

A magyar hadiipar területei közül – a korszerűsítést szem előtt tartva – a páncél- és gépjármű-, a löveg- és repülőgyártást, s a gyalogsági fegyverek gyártását kezelték kiemelten. Mindezekről Dombrády Lóránd kötetének második részében bővegesen olvashatunk. A szerző végül is elismeréssel ír a második világháborús magyar hadiipar és képviselői teljesítményéről, ahogy az „Epilógusban” megjegyzi: „Nagy jelentőségű volt a korábban megszerzett ismeretekre és kreativitásra alapozott, gyorsan gyarapodó tudás és tapasztalat, melynek birtokában egy tehetséges magyar műszaki gárda, mérnökök és munkások egyaránt, rövid idő alatt képessé váltak bonyolult harceszközök – harckocsik, repülőgépek stb. – gyártásának bevezetésére, továbbfejlesztésére. Mindezek eredményeként lehetővé vált eddig nem gyártott fegyverek, harcjárművek és repülőgépek sorozatgyártása.”

A kötet egyaránt ajánlható mindazoknak akik kutatói második világháborús történelmünknek, de hasznos olvasmány lehet a téma iránt érdeklődők, valamint a hazai fegyvergyártás szerelmesei számára is.

Szabó Péter

SZABÓ JÓZSEF JÁNOS

AZ ÁRPÁD-VONAL

A Magyar Királyi Honvédség védelmi rendszere a Keleti-Kárpátokban 1940–1944

(Timp Kiadó, Budapest, 2002. 300 o. + térkép)

Ha valaki Magyarország második világháborús története iránt érdeklődik, gyakran olvashat a Vörös Hadsereg támadása kapcsán az úgynevezett Árpád-vonatról. Azt azonban igen kevesen tudják, hogy a Keleti-

Kárpátoknak az ország belseje felé futó völgyekben létesített erődrendszer nem az 1944. évi nagy szovjet offenzíva felfogására készült, hanem az országerődítés része volt, az ezeréves határokon belül. Kiepipítését az első világ-

háborús tapasztalatok és az európai szemle-utak tanulmányai alapján Kárpátalja és Észak-Erdély visszacsatolását követően, 1940-ben kezdtek meg. Csak a Vörös Hadsereg közeledtével építettek ki a Kárpátok előhegyeiben még két állást (a Hunyadi-, valamint a Szent László-állás), hogy az ellenség ne tudjon menetből rázárkózni a főellenállás vonalára. A több évig tartó munkálatok olyan sikeresek voltak, hogy az Árpád-vonal lett az egyetlen olyan erőrendszer Európában, amelyet nem törtek át. A 4. Ukrán Front 1944 augusztusa és októbere között három nagy hadműveletben kísérletezett a védelem áttörésével – sikertelenül. Támadása csak azt követően nyert tért, hogy a magyar 1. hadsereg a bekerítés veszélye (a 2. Ukrán Frontnak a Kárpátokat délről megkerülő hadművelete) miatt október közepén megkezdte a visszavonulást.

A Timp Kiadó induló Militaria sorozatának első kötete erről, a hadtörténeti szakirodalom számára is mindeztidáig szinte ismeretlen magyar háborús erőfeszítésről, a Keleti-Kárpátokban kiépített erőrendszeréről és annak védelméről lebbent fel a fátylat.

A szerző, Szabó József János alezredes, a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem Hadtörténeti Tanszék tanára, könyve bevezetésében maga meséli el a munka megszületésének történetét. 1990-ben (fontos a dátum!) fiatal oktatóként egy alkalommal a második világháború Magyarország területén zajlott harcaival foglalkozó szemináriumra készülve, vázlatot készített a 4. Ukrán Front 1944. augusztus–október között folytatott harcairól, Grecsko tábornoknak a front alárendeltségében harcolt 1. gárdahadsereg parancsnokának „A Kárpátokon át” című könyve alapján. Az eredmény meglepő volt: Grecsko vezérezredes könyve mindvégig sikeres szovjet előnyomulásról, az ellenség ellenlökéseinek sikeres visszaveréséről, lendületes támadásról szól – a vázlat ellenben az ezen időszakban indított három nagy hadművelet egyhelyben topogását mutatta. Ez a felismerés, illetve Grecsko szövegének figyelmes újraolvasása adott a szerzőnek ösztönzést, hogy tanulmányozni kezdje a Keleti-Kárpátok védelmi rendszerét. Eleinte nagyon kevés használható információra lelt. A véletlen egy erdélyi napilap néhány számának kézhez vételében sietett a segítségére, amelyben Sylvester Lajos sepsiszentgyörgyi újságíró cikksorozata volt olvasható: az „Úz-völgyi hegyomlás” címen. Ebben egykori székely határőrök mesélték el az Úz-völgyében

folytatott harcaikat. Így találkozott a szerző Székelyfölddel, a magyar honvédség és a székely határőrzászlóaljak egymás mellett vállvetve végigharcolt küzdelmével. Még azon a nyáron Sepsiszentgyörgyre utazott, ahol megismerkedett a cikk írójával és több interjúalanyaival, és részt vett az Úz-völgyében tartott emlékezésen. Ott tanulmányozhatta először saját szemével az Árpád-vonal egy fennmaradt erődjét. Ettől kezdve éveken keresztül a helyszínen: Erdélyben, majd a Kárpátalján kutatta az Árpád-vonal erősítésrendszerét. Folyamatosan, völgyről völgyre járva minden völgyzáról vázlat és fotódokumentáció készült. Szabó József János időt és energiát nem sajnálva kutatta fel a még élő szemtanúkat, készített számos interjút, levelezett a külföldön élő volt katonákkal, s kutatott a Hadtörténelmi Levéltárban. Az erdélyi magyarok örömmel vették, hogy „hazulról” ha jó pár év késéssel is, de érdeklődnek az ő „honvédó háborújuk” iránt, s egy hivatásos katonatisztnak az egykori frontharcosok szívesen mesélték el az átélt élményeiket. Ezekből a turistautaknak „álcázott” kutatásokról, a többnyire ott megismert veteránok visszaemlékezéseiből kerekedett ki az Árpád-vonal levéltári forrásokból csak töredékesen megrajzolható története.

A kötet bevezetése Hárosy Teofil hadiműszaki mérnökarral ezredes, az Árpád-vonal megálmodójának szavait idézve („csak a győztesnek hallani a szavát...”) Grecsko tábornok fent említett könyve alapján, orosz szemzőgből – a Vörös Hadsereg felderítéséből – mutatja be az Árpád-vonal erejét, a hadicselekményekben játszott jelentőségét. A szerző felhívja a figyelmünket arra, hogy Grecsko elhallgat tényeket, melyek a Vörös Hadsereg érdemeit kisebbítenék, nehogy el kelljen ismernie a védők katonai teljesítményét. A valóságban a 4. Ukrán Front 1944. szeptember–október folyamán végrehajtott hadműveletei során nem jutott el az Árpád-vonalig, csapatai csak az előtte kialakított Szent László-állást foglalták el. Ami megakadályozta a kijelölt célok elérésében, az a határtól 15-25 km-re, az összeszűkülő völgyekben kiépített körkörös védhető völgyzárrendszer volt.

Az első fejezetben a szerző egy kis történelmi geopolitikai áttekintést nyújt az olvasónak, külön kitér az ezeréves történelmi-földrajzi egységekre, valamint a Trianon utáni csonka Magyarország katonai-földrajzi helyzetére. Megemlíti az orosz medve első világháborús tervét Béccsel kapcsolatban, a szláv „testvéri

szerepet” nevében Szerbia megsegítését, az ezzel járó Földközi-tengerre való kijutást, mely a nagy cél: az 1875–1878-as orosz–török háborúban már majdnem elért Dardanellák szorosának a birtoklásához vezetne. Ezekhez mintegy kulcs volt a magyar Alföld. Megtudjuk, hogy a hegyvidékektől körülvett Alföld hadászatiilag három gyenge ponttal rendelkezett. Az első Kárpátalja, a második: a Délvidéken Báziás és Szabács közötti terület, ahonnan a XV. századtól hazánkat a törökök támadások is érték, míg a harmadik gyenge pont nyugaton a Duna völgye Pozsonyon, Győrön, Komáromon át, mely a németek kedvelt hadiútja volt a Balkán felé. Újabb katonaföldrajzi problémák merültek fel az 1939 márciusában és 1940 szeptemberében „visszatért” területek (Kárpátalja és Észak-Erdély) kapcsán azáltal, hogy az ország alakja lényegesen elnyúltabbá vált, védendő határainak hossza megnövekedett.

E problémák egyik lehetséges megoldása volt az országerődítés, amelynek fogalmával és történetével Szabó József János a második fejezetben ismertet meg. A korai védelmi rendszerek történetétől (kőfalak és tornyok) elindulva a XX. századi modern hadászati rendszerekig kalauzol el. Kiváló rajzokkal szemlélteti az évszázadok alatt végbement építkezéstechnikai fejlődést a védekező fél szempontjából. Érthetően behatóbban foglalkozik a két világháború közötti erődítési elméletekkel, tervekkel és az ezekből megvalósult erődrendszerekkel. Az első világháború bebizonyította, hogy csak azok a rendszerek lehetnek hatásosak, amelyek a hadászati elgondolásokkal összhangban épülnek majd meg. Megtudhatjuk, hogy mik tartoztak az államerődítések széles rendszeréhez. Bemutatja a második világháborúban fontos szerepet betöltött erődítéseket. Végül jelentős figyelmet szentel a megváltozott politikai helyzet által felvetődött magyar országerődítési problémáknak, s részletesen idézi a kor jeles katonai szakemberei (Hárosy Teofil, Varró László) által e témában leírtakat, teljes joggal, mivel azok váltak az Árpád-vonal működésének elméleti alapjaivá.

A korabeli szakírók által 1940–41 folyamán aprólékosan kidolgozott összefüggő, de nem a határon végigfutó, völgyzáró erődítéseken alapuló, aktív védelmi rendszer gondolatát 1941-re az ország politikai és katonai vezetése is magáévá tette, és még az évben megkezdte az Árpád-vonal összefüggő rend-

szerré tételét, valamint a Hunyadi- és Szent László-állás kiépítését a Keleti-Kárpátok előhegyeiben. 1941-ben 6,8 millió, 1942-ben 19 millió, 1943-ban 67 millió, 1944-ben 67,5 millió pengőt fordított az állam erre a célra.

A harmadik fejezet az építkezés fokozatosan kiépülő szervezeteit (mozgósított műszaki századok, Erődítési Parancsnokság, erődítési kirendeltségek) mutatja be, amelyek a mintegy 35 ezer ember munkáját irányították. A hivataltörténet egyhangúságát a bőségesen idézett visszaemlékezések oldják. Az emlékek felvilágosító foszlányain át bepillantást nyerünk az 1940-es évek Magyarországnak a minden napjaiba. Kapunk egyfajta társadalmi-gazdasági keresztmetszetet, mely sok érdekességgel szolgál. Itt is nagyon jó szemléltető ábrákkal találkozhatunk, amelyeket egy laikus is könnyen el tud helyezni az új ismeretei között.

„Az építés” című negyedik fejezet az Erődítési Parancsnokság által kiadott Erődítési utasítás (afféle szakmai tanácsadó kézikönyv) és az egykor az építkezéseken dolgozott, még ma is élő résztvevők elmondása alapján készült, s talán a harcok leírásán kívül a legérdekesebb része a könyvnek. Elénk tárul az „a régi kicsiny magyar világ”, ahogy az erdélyiek nevezik azt a pár évet. Az építkezések során döntően polgári munkaerőt foglalkoztattak. Az Alföldről kubikos gazdákat szerződtettek a munkálatokra. A kőművesek, ácsok, vasalómesterek, mázolómesterek, robbantási szakemberek, a segédek, mindenki egy célért dolgozott: az országért. Találunk utalást sok egyéb mellett a saját ruha használatára kifizetett kopási díj, az elhasznált cipő javítására kiírt ragasztó, tű, cérna ellenértékére.

Ugyancsak ebben a részben említi meg a szerző a Székelyföld problematikáját. A székely határőrség újra felállításának a gondolata 1942-ben merült fel az Országgyűlés alsóházában. 1943-ra már meg is élték az első átszervezéseket. Létrehozták a határvasász-zászlóaljkat, és nekik rendelték alá az erőd századokat, akik a völgyzárakban teljesítettek szolgálatot.

A következő fejezet az Árpád-vonal technikai elemeivel: a völgyzárakkal, azok elhelyezkedésével és a hozzájuk szervesen kapcsolódó természeti adottságok kihasználásával szerzett előnyökkel ismertet meg. Szabó itt mutatja be, hogy a háború fordulata, a szövetségesek keleti harctéren elszenvedett kudarcai nyomán a magyar hadvezetés hogyan igyekezett az Árpád-vonal völgyzáró erődrendszerét összefüggő rendszerré és mélységében tagolt állássá

kiépitni. Mindez új feladatok elé állította a védőket. Többek között új elvet valló kiképzést kellett bevezetni, akkor, amikor arra a front rohamos közeledtével alig volt már idő.

A hatodik fejezetben már a konkrét „Kárpátvédelem”-ről esik szó. Erre megváltozott körülmények között, Magyarország német megszállását és az I. magyar hadseregnek a német Észak-Ukrajna hadseregcsoport alá rendelését követően, 1944 nyarán került sor. A magyar kötelékek először a Hunyadi-állásba vonultak vissza, ahol az I. Ukrán Front augusztus eleji sikertelen áttörési kísérlete után állásharcra rendezkedtek be. Már ekkor felszínre kerül a német és magyar katonai vezetés közötti ellentét, az ellenséggel szemben alkalmazható taktikai kérdésekben.

E fejezet keretében a szerző pontos képet rajzol a Hunyadi- és Szent László-állásokról, hadászatiilag tervezett és a valóságban betöltött szerepükről. Megtudhatjuk, hogy a szovjet Legfelsőbb Főhadiszállás a Keleti-Kárpátok jelentette akadályt felmérve, az Északkeleti-Kárpátokban, majd a Magyarországon és Szlovákiában folytatandó hadműveletek céljából hozta létre a 4. Ukrán Frontot, amelynek élére a magas hegyek között vívott hadműveletek specialistáját, Iván Efimovics Petrov vezéredest nevezte ki.

A hetedik fejezet a román „fegyverfordítás” következményeit mutatja be. A román kiugrás (augusztus 23.) után bizony nehéz hetek-hónapok következtek a védők, az I. magyar hadsereg alakulataira. A magyar vezérkar hadműveleti osztályán több emlékeztető készült a német hadvezetés meggyőzésére a Déli-Kárpátok vonalára történő erőátcsoportosítás érdekében. Dél-Erdély megszállása, az itteni hágók birtokbavétele ugyanis kulcsfontosságú volt az Árpád-vonal védelme szempontjából, mert azok szovjet kézre kerülése bekerítés veszélyével fenyegette a Keleti-Kárpátokban védekező magyar erőket. A Honvéd Vezérkar fenti okokból fakadó, Dél-Erdély visszafoglalására irányuló támadása a német hadvezetés egyetértésével is találkozott, ám a hadműveletek összehangolása számottevő akadályokba, egyebek között a 2. és a 4. Ukrán Front tevékenységébe ütközött.

A „Mind a beton, mind a lélek erős volt” költői című nyolcadik fejezet a legterjedelmesebb és egyben a legszemélyesebb fejezete a könyvnek. Ez szól az Árpád-vonal tényleges védelméről, az itt harcolók helytállásáról. Már a cím is érzékelteti, hogy a fejezet ez utóbbiak apológiája is egyúttal, s mint ilyen vállaltan szubjektív, részint a szerző szándékából, részint a felhasznált források miatt. Szabó József ugyanis az egyes védelmi szakaszok, őrsök (az Ojtozi-szoros, Úz-völgy, a gyimesi völgyzár, a Tölgyesi-szoros és a Maros völgye, a Borsai-hágó) történéseinek bemutatásában döntően a résztvevők és szemtanúk írásos vagy magnószalagra elmondott visszaemlékezéseire támaszkodik.

A hadművészeti tapasztalatokat összegző kilencedik fejezetet követő utolsó Hans Friessner vezéreztudós, a német „Dél” hadseregcsoport parancsnokának memoárjából vett sorokkal zárul. Friessner szavai azért érdemelnek figyelmet, mert egy olyan parancsnok ír elismerő szavakkal a Kárpátokat védő magyar katonákról, aki egyébként határozott ellenszenvvel viseltetett irántunk.

A kötetet végül „Az Árpád-vonal ma” című összeállítás zárja, amelyben a szerző – mint egy utikönyvben – a saját maga által készített színes fotók segítségével mutatja be, hozzá kézzel fogható közelségbe a hajdani védelmi rendszer fennmaradt emlékeit.

A Magyar Királyi Honvédség második világháborús szerepét sikereit és sikertelenségeit együtt kell bemutatni – vallja a szerző. A köztudatba sulykolt megállapítások eddig jobbra a sikertelenségről, a kudarcról, a magyar honvéd kiképzetlenségéről, rossz felszereltségéről, az utolsó csatlósról, a tehetetlen, gyáva, feláldozott hadseregről szóltak. Szabó József János könyve sikertörténetről, helytállásról beszél. Munkája üttörő vállalkozás nem pusztán azért, mert ő az első, aki e témával részletesen foglalkozik, hanem mert sajátos műfajt teremtett. Száraz hadműveleti leírás helyett élvezhető történelmi utikönyvet írt, s a „terra incognita” felfedezésének izgalmát, örömét, amely kutatásai közben elfogta, sikeresen közvetíti az olvasónak is.

Kovács László Gábor

EÖRSI LÁSZLÓ

MÍTOSZOK HELYETT – 1956

(Norán Könyvkiadó Kft., Budapest, 2003. 388 o.)

Eörsi credója egyértelmű és nem is új: „... a tények megismeréséhez – legalábbis kutatási témakörömhöz, az alulról induló 56-os fegyveres mozgalmak történetének rekonstrukciójához – elsősorban a levéltári forrásokat használom fel. ... Évek óta mindinkább meggyőződésemmé válik, hogy ezek valóságartalma nagyságrendekkel megbízhatóbb, mint a szóbeli visszaemlékezések összessége.” Új viszont több vetületben is, hogy leírásaival, közléseivel vitát provokál, nézeteket ütköztet. A mítoszok és a legendák geneziséit és azok cui prodestjeit kevésbé tárja fel. Mindezzel kapcsolatban saját helyét és feladatait, az elvégzendőket világosan látja. Historiográfiát is ad, s a recenzius örömét fejezi ki – egyebek mellett – a Berki Mihályról szóló megállapítás miatt. Csehov Kaméleonja nem véletlenül kínál itt némi párhuzamot. Dudás Józsefről mini biográfiát tesz közzé. Néhol szintézis a mű, máshol monográfia.

A szerzőt korábban többször elmarasztalták, mert a mikro-történetírás műfajában mozgott a legotthonosabban. Ezen most túllépett „A forradalom kirobbanásától folyamatosan újabb és újabb felkelő csoportok alakultak az egész főváros területén. Összlétszámuk mintegy 15 000 főre tehető. Tagjai főleg fiatal munkásokból, segédmunkásokból rekrutálódtak, akiket meghurcolt, megkeserített, megalázott a sztálinista rendszer. Az idősebbek közül többen megjárták a szovjet fogolytáborokat is. Többségük egyetértett a forradalom követeléseivel. A 8 évig tartó terror tapasztalatával a diktatúra megszüntetéséért és az ország függetlenségének kivívásáért fogtak fegyvert. Döntő többségük elég homályosan definiált »igazi szocializmust« akart, és a restaurációnak minden formáját elvetette. Mások inkább kalandvágyból, fegyverbirtoklásért, későbbi érvényesülési lehetőségekért csatlakoztak a forradalmárokhoz. Tevékenységükre – különösen a forradalom első napjaiban – főleg a spontaneitás volt a jellemző, hiszen távolról sem a legtudatosabb, legtájékozottabb társadalmi rétegek vettek részt a harcokban.”

A szerző persze új könyvében nem váltott műfajt; az információkat olykor értékelés nél-

kül hagyja. Így kommentárral kísérhette volna, milyen végtelenül primitívek voltak a Kremlben döntéseket hozók, például Furceva, de Zsukov is. A sor akár Bata Istvánnal is folytatható.

Azt egyébként már itt szeretné a recenzius megjegyezni, hogy a szerző a Zsukov-jelentések információs hibáinak csupán egy részére utal, pedig azokból fontos következtetésekre lehetett volna jutni a szovjet jelentő rendszer sajátosságait illetően. A november 6-i Zsukov-jelentésben olvashatjuk: „... Horthy egykori palotája közelében mintegy 1500 főnyi lázadót zártak körül”. Másnap: „... a város nyugati részén, Horthy egykori palotája környékén csapataink folytatták harcukat az ellenállási góc megsemmisítéséért.” Persze, a Széna tér nem is volt olyan messze a Vártól.

Máshol is feltűnik, hogy a szerző nem járja körül a születőt és a szülést. Kutatási mélysége minden nehézség nélkül lehetővé tette volna, hogy feloldja annak geneziséit, amit a 15. oldalon ír: „... a nyugati, illetőleg az ENSZ-segítség csupán illúzió maradt...” Ismert, hogy a budapesti lakosság egyes köreiből még azt is számolták, hány óra alatt érhet Kéthly Anna New Yorkba.

A recenzius kevésbé hiba-, inkább hiányjegyzéket készített: nem nyilatkozik például a szerző arról, hogy Kádár november 2-i, Moszkvában mondott értékelése zugyva és zavaros volt-e, avagy politikai mesterdal. Az is inkább a hiánylistára tehető, hogy az ÁVH-s, a rendőri és a katonai erők összetételénél elmaradt az árnyalás.

Amit a Molotov koktél előállításáról és alkalmazásáról ír, kitűnő, az viszont kár, hogy csak az apparátusban cáfolja Rudakov alezredes közlését, miszerint a november 5-i 6–7 óras harcban a Móric Zsigmond körtéren egy szovjet légideszant alakulat 140 katonája az ellenállók fegyvereitől esett el, vagy sebesült meg. Azt is a harcászattörténeti bizonytalanság műfajába sorolhatjuk, hogy a kőbányai harcok során, „... főleg az Éles saroknál 6-án ismét rekviráltak fegyvereket a katonáktól, amelyeket a légitámadások esetén is felhasználtak.”

A 17 000 sebesült említése túlzottnak tűnik, bár a két világháború halott-sebesült

arányait inkább ismerő hadtörténész a polgári lakosság veszteségeivel még a nagyvárosokban is – Varsó, Sztálingrad, Budapest, Berlin – csak másodlagosan foglalkozott.

A szerző – egy szereplőt idézve – azt írja: „... már a Horthy érában is működött egy Függetlenség kurzuslap és nem szerencsés, hogy egy forradalmi újság ugyanilyen néven jelenik meg.” A Függetlenség nem egyszerűen kurzuslap volt. Gömbös miniszterelnök hozta létre, sok pénzt költött rá. Az persze már hatósági idiotizmus volt, hogy a visszacsatolt Felvidékre olykor nem engedték be. „Műfajában” alig különbözik az előbbi tévedéstől, hogy a szerző több politikumot vél

felfedezni Dudás megnyilatkozásaiban, mint amennyit azok valójában tartalmaztak. Így elmentmondás keletkezett, amikor a szerző – kitűnően – elkészítette Dudás pszichogramját. A recenzens viszont kétségbe vonta volna Dudás vallomásának őszinteségét.

Magyarország az elmúlt években konferenciaország lett. Sajnos. Így még egy szánalmas könyv megjelenésének is örülni lehet. Akár Chestertonra is gondolva: egy rossz könyv mindig többet árul el szerzőjéről, mint a pozitívan értékelhető mű.

Eörsi László kitűnő könyvet írt, amely nem konferenciára készült.

Vargyai Gyula

KÉPESKÖNYV. BILDERBUCH. PICTURE BOOK

Hadtörténelmi Levéltári Kiadványok, Szerk.: Szijj Jolán

(*Petit Real Könyvkiadó, Budapest, 2003, 2., bővített kiadás, 196 o.*)

A budapesti HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltárának nagy múltú „Hadtörténelmi Levéltári Kiadványok” sorozatában örvendetes módon már második kiadásban jelent meg a gyűjtemény legérdekesebb és leglátványosabb hadtörténelmi forrásainak fakszimile kiadása. (Az első kiadás *A Hadtörténelmi Levéltár Képeskönyve* címmel 2000-ben jelent meg.) Külön öröm, hogy a korábbi, egyébként igényes és alapos magyar nyelvű levéltári ismertetés mellett a bevezetőt és az iratok tartalmi ismertetését most már német és angol fordításban a nemzetközi nagyközönség is haszonnal forgathatja.

Az első fejezetben 13 tétel az 1529 és 1698 közötti időszak forrásaiból nyújt reprezentatív válogatást, többek között Kőszeg 1529-es védelméről, Dobó István, I. Ferdinánd, Basta György, vagy éppen Apafi Mihály leveleit téve közzé. A második fejezet 5 tétele a Rákóczi-szabadságharcra emlékezik, többek között II. Rákóczi Ferenc és béri Balogh Ádám saját kezű levelének közreadásával. Nem kevésbé gazdag az 1722 és 1849 közötti időszak forrásaiból nyújtott válogatás, amiben Mária Terézia eredeti aláírásában, Napóleon kiáltványában gyönyörködhetünk. A nem oly régen ünnepelt 1848–1849-es évforduló „kiadványdömpingjére” való tekintettel visszafogott, de szintén jól válogatott a forradalom és szabadságharc

időszakába bevezető források köre, köztük Kossuth Lajos leveleivel. Az Osztrák–Magyar Monarchia időszakába 19 forrás enged bepillantást, köztük Ferenc József, Andrássy Gyula autográf irataival. A kötetet záró 14 dokumentum pedig az 1918 és 1945 közötti időszakot tekinti át az 1918. december 1-jei magyar katonai eskütől a „Magyar Hadimúzeum” parancsnokának, dr. Erdélyi Gyula ezredesnek 1945 nyarán kelt, az épület háborús kárainak helyreállításáról szóló jelentéséig.

A válogatás erényei nem kis részben abból fakadnak, hogy a szerkesztő túllépett a hagyományos szűklátókörű levéltárosi szemléleten, mely szerint csak a kézirásos dokumentum az értékes. Jó érzékkel vette észre, hogy a hadsereg gépirású, illetve nyomtatott irattermelésének bemutatása lehetővé teszi a katonai irattípusok tartalmi és nyelvi (latin, német, magyar) sokszínűségének érzékeltetését is. A kézzel készült váralaprajzok, várlátképek (így például Belgrád színezett képe 1722-ből), hadrendek jelentőségéből persze semmit sem von le az előbbi megállapításunk, ugyanakkor a katonai hirdetmények, miniszteri körlevelek, hírlapi tudósítások és cikkek, tábori levelezőlapok, szabadságos igazolványok, katonai behívók és kitüntetések (így pl. az Ezüst Vitézségi Érdemérem leírása 1789-ből) legalább annyi újdonságot jelentenek az olvasónak.

A kötet használatát azonban számos olyan apró kiadói tévedés zavarja, ami sajnos jelen magyarországi könyvkiadásunkban tipikusnak tekinthető, s jórészt a klasszikus módszerekkel dolgozó kiadók megszűnésével magyarázható. Egy kiadói korrektor nyilván észrevette volna, hogy a kötet tartalomjegyzéke végig el van csúszva két oldallal, miként az eredeti latin, német és magyar nyelvű dokumentumok átírásában szép számmal becsúszott tollhibák elkerülésében is segédkezett volna. A kötet egyik legnagyobb gyakorlati haszna, hogy a dokumentumok egy részének eredeti nyelven, illetve magyar fordításban való közlésével egyúttal oktatási segédeszközként is használható.

Az olvasó előnye egyúttal a kiadót is kellemetlen helyzetbe hozza, hiszen a jó minőségű fénykép alapján az átírás és fordítás az eredetivel azonnal szembesíthető. A továbbiakban a teljesség igénye nélkül – eltekintve a szintén hibás német átírásoktól – olyan típushibákra hívjuk fel a kiadók figyelmét, amiket a későbbi kiadásokban feltétlenül kijavítandónak tartunk:

2. *dokumentum*: az olvasó és kiadó is itt szembesül azzal a problémával, hogy a latin rövidítések többféle módon is feloldhatók. A kiadó elegáns megoldást választott, amikor azokat következtesen birtokos esetként oldotta fel, ám így néhány esetben akaratlanul is szembekerült a latin nyelvtan szabályaival („Maiestatis” helyett „Maiestati”, „Agriensis” helyett „Agriensi”, „Hevesiensis” helyett „Hevesiensi” irandó, összesen négyyszer). Olvasati probléma, hogy „et” helyett „ac”-ot ír, „foelicissime” helyett „foelittissime”-t. A fordításban a naplemente helyett napkelte, az ünnep helyett az ünnep vigíliája irandó. A 4. *dokumentum*-nál főleg olvasati gondok akadtak: „strenue” helyett „strenuus” olvasható, az „animositatem” egybeírandó, „comitimus” helyett „comutimus”, „consignari” helyett „consignati”, „dari” helyett „dati”, „facturus es” helyett „facturum et”, „magnifico” helyett „magnifice”, „dapiferorum provisorii” helyett „dapi ferrori” (?) olvasható, az oklevél bal margóján található kiegészítés lemaradt, miként Beer neve után a „subscripsi” rövidítése is, a fordító pedig nem találta meg a mondat állítmányát (mandamus et comitimus), a „facinora” és „animositas” szavakat pedig félreértette. 6. *dokumentum*: „Servitior” helyett „servitiorum” olvasandó. 7. *dokumentum*: A részben latin, részben magyar nyelvű szövegbe a kiadó meglepő mó-

don német szavakat is beleolvasott: „Regis” helyett „Königis”, „Regiae” helyett „Königliche”, továbbá „Catholici” helyett „Katholici”, „Auratus” helyett „Auralus” (?) olvasható, „Secus non facturum” helyett „Secus non facturi” olvasandó. 10. *dokumentum*: „Spectabilis magnifice” helyett „pectabilis (?) magnificae”, „die” helyett „duo”, „Februarii” helyett „Feber” olvasható; a „Praesentibus perlectis exhibenti restituti” helyett csak a „perlectis”-t, „propensitate” helyett „propen”-t, „De caetero” helyett „De caeterum”-ot sikerült kiolvasni.

A Rákóczi-szabadságharc időszakából közölt néhány irat átírásánál sajnos szintén több hibát fedezhetünk fel. 14. *dokumentum*: II. Rákóczi Ferenc 1704. április 25-én Bercsényihez intézett levele már csak azért is fontos számunkra, mert a fejedelem kancelláriájának leveleskönyvei 1703–1704-ből rendkívül hézagosan maradtak fenn, eredeti kiadvány, levél pedig csak elvéve bukkan fel ebből az időből. (Bercsényinek Rákóczihoz írott levelei az Archivum Rákócziánium sorozat IV. kötetében is csupán 1704. április 14-ével kezdődnek, így ritka szerencse, hogy április 28-i dátum alatt megtaláljuk benne Rákóczi szóban forgó levelére adott választát.) Nos, a fejedelem levelének mindjárt az első sorában olyan hibát fedezhetünk fel, amelyet nem csupán a korszak forrásaiban elmélyült kutató, de talán még a történelmi regényeket olvasó ifjúság is javítani tud, anélkül hogy egy pillantást is vetne a hasonmás oldalra: nyilvánvaló ugyanis, hogy nem a Buda alá küldött *posta* hozott nyelvet (a szöveg átírója szerint hírt!), hanem a *porta* (portya) hozott „nyelvet”, ti. kivallatható hadifoglyot. A levél közepén kiemelt szócska a „kegyelmed” rövidítése, a záró formulában pedig nem a „szolgája”, hanem a „szolgál” a helyes alak. A levél érdekessége, hogy két sor titkosírással íródott. A rejtjeles szöveg azonban nem csupán a „rácsodálkozás” élményét kell hogy nyújtsa, hanem lehetőség szerint meg is kellene fejteni. Természetesen az ilyen feladat az esetek döntő többségében komoly szakmai munkát jelentene, ezért az általában nem várható el, itt azonban sokkal egyszerűbb a helyzet, mivel Bercsényi és Rákóczi levelezésének ez időbeli rejtjelkulcsa éppen Bercsényi idézett válaszá-
nak utóírata alapján immár 129 éve nyomtatásban is a rendelkezésünkre áll az Archivum Rákócziánium IV. kötetének végén közölt mellékletben. Ez alapján a szöveg rejtjeles része a következő: „és Patajnál ehez hasonló alkal-

matosság lévén, munkámat elkezdem, azon helység még ide hét mélyföld”, tehát a szöveg-összefüggés alapján Rákóczi tervezett dunántúli expedíciójáról és a Dunapatajnál megépítendő hídról van szó.

15. *dokumentum*: Mellözve a rövidítések pontatlan feloldásait, mindjárt az első sorban a szöveg értelmét is módosító elírás: „Pottyondy Ádám uramnál szálottam”, a helyes olvasat: „Pottyondy Ádám uram(m)al szólottam”. 17. *dokumentum*: Szintén sok hibás feloldás töri meg a szöveg mondatainak gördülékenységét, helyes értelmét, melyekre itt nem térünk ki. Olvasati hibák: „lessz” helyett „ércz”, „munkás emberek” helyett „markos emberek”, a munkások illetményét jelentő „p(rae)benda” helyett pedig „pertenda” került a szövegbe. Végezetül 28. *dokumentum*: „Ergötzlichkeiten” helyett hibásan „Ergoßlichkeiten” (?) olvasható.

További szakmai problémát vet fel, hogy sehol sem említik az iratok korábbi közléseit, pedig ez a kiadványt nem terhelte volna meg lényegesen, s amellett, hogy az olvasó munkáját megkönnyítette volna, a dokumen-

tumokat sajtó alá rendezők is felhasználhatták volna a korábbi közlések – ha nem is mindig hibátlan, de a jelenleginél lényegesen pontosabb – átírásait. Rákóczi és Balogh Ádám idézett leveleit, valamint a jelen kötetben csupán hasonmásban közölt nyomtatott várvédelmi utasítást (16. *dokumentum*) pl. már 1929-ben közreadta Markó Árpád a Magyar Katonai Közlöny XVII. évfolyamának 2. füzetében, bár a rejtjeles szöveg megfejtése neki sem sikerült, pedig jegyzetbeli közlése szerint a Hadtörténelmi Levéltárban és az Országos Levéltárban is kereste a kulcsot. A 17. *dokumentum* – igaz, szintén több hibával – már 1862-ben napvilágot látott a vargyasi Daniel család iratait tartalmazó, Daniel Gábor által kiadott okmánytárban: „Történelmi Kalászkok 1603–1711”. (Szerk. Thaly Kálmán.)

Reméljük, hogy az egyébként kitűnően válogatott kötetnek rövidesen harmadik, bővített kiadását is kézbe vehetjük.

Mészáros Kálmán – Veszprémy László

Budapest, 2003. 264 o. +
16 o. ff. képmelléklet
1800.- Ft
ISBN 963 7097 18 X

„Tizenhárom nap, amely,...”

Tanulmányok az 1956-os forradalom és
szabadságharc történetéből

Szerkesztette: Horváth Miklós

„1956 szimbolikájában, heroizmusában, retorikájában, végleteségében, idealizmusában és tisztaságában talán az utolsó XIX. századi forradalom volt. Hihetetlenül rövid lefolyása, vérbefojtása a forradalmat és szereplőit megkímélte a dezintegrációtól. Ma úgy tűnik, 1956-ban a romantikus-hősi szereplők léptek színre (a Nép, a Jó, a Gonosz, a Munkás, az Utca, az Utca Gyermeke, a Miniszterelnök, a Bíboros)... De mindez a XX. században történt, XX. századi szereplőkkel... 1956 képe halványul az időben és a vitában, amelyhez kételyeket már egy új század ad. A XX. század hagyományának kialakulása, amelyhez nem szolgált mintát a XIX. századé, még előttünk áll – benne 1956-tal. Hogy milyen lesz, rajtunk is múlik” – írja Rainer M. János a kötetben olvasható tanulmányában.

A neves szerzők rövid, közérthető írásaikkal a vitás kérdések tisztázásához, a kételyek eloszlatásához, 1956 hagyományának kialakításához kívánnak hozzájárulni.

Hadtörténeti Intézet és Múzeum

KRÓNKA

JANKÓ ANNAMÁRIA – VESZPRÉMY LÁSZLÓ

LÁTOGATÁS A KEELE UNIVERSITY LÉGIFOTÓ ARCHÍVUMÁBAN

Keele, Staffordshire, 2002 május 17–24.

Az észak-angliai Staffordshire-ban található Keele University-hez tartozó légifotó-archívumban több, mint 500 000 Közép-Európa területén készült légifelvételt őriznek, amelyek a második világháború alatt, zömükben 1943–1945 között készültek. A repülések célja a bombázásokat megelőző felderítés volt, illetve azokat követően a bombakárok felmérése. A légifelvételekről pontos katalógus nem készült, csak az anyag egy része szerepel az országok szerinti névmutatóban, ahol települések szerint követhetjük a repüléseket, így pontosan nehéz felmérni a teljes anyagot. Másolatot rendelni úgy lehet, hogy a kutató személyesen, vagy levélben megadja a keresett település, terület pontos földrajzi koordinátáit, amely alapján a gyűjtemény kezelője (1 fő!) kikeresi, hogy a keresett légifénykép szerepel-e a gyűjteményben. 1°x1° földrajzi fok nagyságú terület átkutatásának költsége 15 font, sikeres kutatás esetén a másolatok (fénykép, illetve CD) további 15 font/kép.

2002 májusában dr. Veszprémy László, a Hadtörténeti Könyvtár és Térképár igazgatója és dr. Jankó Annamária, a Térképár vezetője egy hétig folytatott kutatást a fent említett gyűjteményben, melynek célja a magyar vonatkozású anyagok feltárása, számbavétele volt. A munkát nehezítette, hogy olyan nyilvántartás, amely az 1941-es államhatárok szerinti ország területére vonatkozó légifotókat rendszerezné, nincs, illetve csak hiányos. Nehezítette a munkát, hogy nem konkrét településeket kerestünk, hanem az ország teljes területére kívántunk áttekintést nyerni. Kutatásunk így csak részleges eredményekkel járt, a rendelkezésünkre álló rövid idő alatt a lehető legtöbb anyagot igyekeztünk áttekinteni, amihez csak hozzájuthattunk.

A felvételek szerint mintegy 18–20 000 légifelvételt őriznek Magyarországról, ebből több, mint 9000-et tudunk feljegyezni (nyilvántartás alapján!). Figyelembe kell venni,

hogy a légifotók általában nagy átfedéssel készültek (többnyire 60 %), hogy kiértékelhetők legyenek, így például sokszor minden második felvétel elég ahhoz, hogy a területet lefedje.

A nyilvántartó kartonok szerint mintegy 150 településről készült légifelvétel, sokról többször is. Általában a katonailag fontos települések felett repültek, ám gyakran egyéb településekről is készültek képek, ha a repülési útvonalba estek. Az első regisztrált repülés 1943. szeptember 30-án, Budapest északi része volt, az utolsó 1945. augusztus 26-án Tapolca. A leggyakrabban szereplő települések: Arad, Budapest, Cegléd, Celldömölk, Debrecen, Dés, Érsekújvár, Galánta, Győr, Kaposvár, Kecskemét, Kolozsvár, Komárom, Miskolc, Mohács, Nagykanizsa, Nagyvárad, Nyíregyháza, Pápa, Pécs, Pozsony, Sopron, Sümeg, Szabadka, Szeged, Székesfehérvár, Szolnok, Szombathely, Tapolca, Temesvár, Veszprém. A településekről pontos lista készült, repülési adatokkal együtt a Hadtörténelmi térképtárban megtalálható.

Alapvetően kétféle repülési magasság volt, egy magas és egy alacsonyabb, melyek alapján különböző méretarányú fotók készültek. A magas repülések alapján 1:50 000 – 1:56 000 méretarányú légifotó-kontakok készültek, azokon nem sok látható, használati értékük kisebb. Az alacsony repülések alapján 1:8 000 – 14 000 méretarányú kontakok készültek amelyek igen részletesek, jól használhatók, és mintegy az anyag felét teszik ki.

A meglevő, részleges nyilvántartás átvizsgálásán túl, szűrőpróbaszerűen, konkrét repüléseket is átnéztünk. Nyomon követhetők voltak pl. az 1944. július 14-i soroksári szórt bombázás nyomai, érdekesek a kecskeméti repülőtér kifutópályájáról készült elvételek. Több budapesti repülés adatait is pontosan feljegyeztük, ami lehetővé teszi, hogy utólag megrendelhessek azokat. Az anyag egy része mikrofilmen található, ami a helyszínen jól tanulmányozható volt.

Az anyag további, részletesebb vizsgálatahoz jóval több időre volna szükség a helyszíni kutatáshoz. Annyit felmérhettünk, hogy páratlan értékű anyag van a Keele-i légifotótár tulajdonában, ami nem csak a háború eseményeit kutató történészek páratlan értékű, hanem a terep, az ország, a települések egy bizonyos időpontban készült képét őrzi, és pótolhatatlan számunkra.

A Hadtörténelmi Térképtár is őrzi a korszakra vonatkozó légifotó-kontaktot, az 1940–1944 közötti időszakot fegyelembe véve több, mint 4300 db-ot. Méretarányuk többnyire 1:30 000, néha 1:25 000, ritkán ennél részletesebb (1:6000, 1:10 000, 1:15 000). A felvételek zömmel 1941–1942 között készültek. Sok felvétel készült a visszacsatolt te-

rületekről: Kárpátalja (Huszt, Beregszász), Észak-Erdély (Kézdivásárhely, Csíkszereda), Felvidék (Kassa), Délvidék (Vukovár), valamint a mai Magyarország területéről is (Győr, Budapest, Mór, Bicske Püspökladány, Szombathely, Cegléd, Kecskemét, Kaposvár, Szekszárd, Lenti, Szeged, stb. térségéről) A Térképtárban a légifelvételek szabadon kutathatók, másolhatóak. A felvételeket az 1:75 000 térképek szelvényezése szerint tartjuk nyilván.

Ezeket a felvételeket a Honvéd Térképészeti Intézet készítette, de mivel csak az ország viszonylag kis területére készültek el, igen értékes lehet számunkra a brit légierő által Magyarország területére készült légifelvételek felmérése, esetleg az anyag egy részének másolatban való megrendelése.

BALLA TIBOR

HÁBORÚ, KATONASÁG ÉS A MÉDIÁK GUTENBERGTŐL NAPJAINKIG

A Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság XIX. kongresszusa,
Bukarest, 2003. augusztus 10 – augusztus 15.

Az éves rendszerességgel megrendezésre kerülő nemzetközi kongresszus ebben az évben a román fővárosban zajlott le, házigazdája ezúttal a Román Hadtörténelmi Bizottság volt.

A tudományos tanácskozásnak a Bukarest belvárosában található Nemzeti Katonai Központ neoklasszikus stílusban épült palotája adott otthont. A konferencia alkalmából jelentették meg a szervezők a *Review of Military History* című folyóirat 2003-as, a kongresszus témájával azonos címet viselő különszámát.

A kollokvium keretében került sor a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság levéltári albizottságának soros adminisztratív ülésére *Dr. Rudolf Jaun* alezredes (Svájc) elnöklétével. Az augusztus 10-én lezajlott tanácskozáson a budapesti Hadtörténelmi Levéltár képviselőjében *Kiss Gábor* főlevéltáros vett részt, aki *Dr. Christoph Tepperberg*, az Osztrák Hadilevéltár igazgatója angol nyelvű előadását olvasta fel. A színtén jelenlévő *Dr. Balla Tibor* őrnaggyal, a budapesti Hadtörténelmi Intézet főmunkatársával, a Magyar Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának titkárával együtt több, az előadással és a Hadtörténelmi Levéltár felépítésével kapcsolatos kérdést választoltak meg. Az ülésen a szervezet főtitkári posztjára

Dr. Christoph Tepperberget (Ausztria) választották meg. Ezzel párhuzamosan zajlott a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság bibliográfiai albizottságának ülése is.

A történész kongresszus megnyitó ülésére augusztus 11-én reggel került sor. Elsőként *Dr. Petre Otu* ezredes a Román Hadtörténelmi Bizottság elnöke olvasta fel *Ion Iliescu* román államfő köszöntő szavait, majd *George Cristian Maior* román honvédelmi államtitkár emelkedett szólásra és minisztere nevében köszöntötte az összegyűlteket. Ezután *Prof. Dr. Luc de Vos* (Belgium) a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság elnöke mondott köszöntőt, amelyben megemlékezett az elhunyt *Manuel Themudo Barata* portugál tábornokról, a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság elnökségi tagjáról, továbbá beszélt a média, a propaganda és a háborúk történelmi összefüggéseiről az ókortól napjainkig, kiemelve többek között a tömegek médiák általi manipulálhatóságát. Ezt követően *Dr. Mihail E. Ionescu* dandártábornok, a román Védelempolitikai Tudományok és Hadtörténelmi Intézet igazgatójának, a Román Hadtörténelmi Bizottság tiszteletbeli elnökének rövid megnyitója következett. Mindannyian üdvözölték a résztve-

vöket, és örömjüknek adtak hangot, hogy a román házigazdák meghívására újra együtt lehet a hadtörténezszek nemzetközi családja, továbbá reményüket fejezték ki, hogy a kongresszus munkája sikeres lesz.

A tudományos konferencia angol, francia, német és román nyelvű szinkrontolmácsolással zajlott. A munka másfél-kétórás üléseken, egyszerre két szekcióban folyt, amelyeket szünetek szakítottak meg.

Az első szekció elnöke *Prof. Dr. Alan Millett* (Egyesült Államok), az Egyesült Államok Hadtörténelmi Bizottságának elnöke volt. Az első előadást *Prof. Dr. Hervé Coutau-Bégarie* (Franciaország), a Francia Hadtörténelmi Bizottság elnöke tartotta. Bemutatta a háborús propaganda szerepének változását az ókortól napjainkig. Kihangsúlyozta, hogy már az ókori Rómában és Kínában, a XIX. századi német hadseregben, az 1861-65-ös amerikai polgárháborúban, továbbá az első világháborúban a szemben álló antant- és központi hatalmak is komoly propagandát fejtettek ki. A film, a rádió fontos propagandaeszközökké vált már az első, de főleg a második világháborúban. Kiemelte Goebbels propagandagépezetének hatékonyságát, és azt, hogy a németek kevesebbet hazudtak, mint a szövetségesek. Beszélt az amerikai pszichológiai hadviselésről a második világégés során. Végezetül a kommunikáció és a médiák nagy szerepét hangsúlyozta a közelmúltban zajlott amerikai-iraki háborúban.

A következő előadó *Mohammed Mustapha Kabaj* (Marokkó) volt, aki francia nyelvű előadásában Gutenbergtől az információs forradalomig tekintette át a háború és a kommunikáció összefüggéseit. Úgy vélte, filozófiai megközelítésben a háborúkat nem csak fizikai, hanem pszichológiai értelemben is vívják. Freud szerint a háborúban az erősebb győz fizikai erővel, s utóbbit ma már a technika helyettesíti. Beszélt a háború egzisztenciális vonatkozásairól, valamint arról, hogy a XX. században megjelent a médiaháború (eszközei a mozi, a TV, a rádió, a sajtó, az internet), amelynek célja az emberek és a közvélemény befolyásolása. Példaként említette Reagen amerikai elnök Kadhafi líbiai vezető ellen, az izraeliek palesztinok ellen viselt médiaháborúját.

Ezt követően *Dr. Stephen Badsey* (Nagy-Britannia) összefoglaló referátuma hangzott el, amely a média és a hadművészet kapcsolatát boncolgatta a nyugati világban, az

1792–1975 közötti időszakban. Az előadó a francia forradalomtól a vietnami háború lezárulásáig négy (1850-ig, 1914-ig, 1955-ig, és az azt követő) korszakra osztotta a hadtörténelmet. Áttekintette az általa vizsgált időszakban megjelent főbb sajtótermékeket. Kiemelte, hogy a francia forradalom idején sajtótisztek működtek a hadseregben, mivel felismerték, milyen fontos szerepet játszik a sajtó a propagandában. Úgy vélte, hogy az újságokban megjelent haditudósítások az 1870–71-es porosz-francia háború után egyre felületesebbek lettek. A tudósítók kritikával éltek és ez magával hozta a cenzúra megjelenését. Sokat foglalkozott az 1899–1902 között zajlott angol-búr háború, valamint az első és a második világháború média-vonatkozásaival.

A délelőtti kávészünet után következő szekció elnöki tisztét *Dr. Eric Norberg* (Svédország), a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság tagja töltötte be. Az első előadó *Maurice Faivre* tábornok (Franciaország), a Francia Hadtörténelmi Bizottság alelnöke volt. Francia nyelven elhangzott előadásában az 1954–62 között zajlott francia-algériai háború történéseit foglalta össze röviden, majd a francia, a tuniszi és a marokkói sajtóban megjelent hadi- és egyéb tudósításokat elemezte. Beszélt az Algéria szabadságát követelő propaganda-kiadványokról, valamint arról, hogy az arab sajtó torzításokkal ábrázolta a háborút, hiszen szerinte nem volt igaz, hogy a franciák sokat kegyetlenkedtek a lakossággal.

A következőkben *Dr. William Hammond* (Egyesült Államok) előadása hangzott el. Kiemelte, hogy a vietnami háborúban a mintegy 5000, nagyrészt fiatal amerikai haditudósító főként Saigonban tartózkodott, kb. tíz százalékuk nő volt, akik kevesebb fizetséget kaptak munkájukért. 2700 különböző újság közölt tudósításokat Vietnamból, amelyek 43 százaléka amerikai lap volt. Megtudhattuk, hogy az Egyesült Államok egyes földrajzi régióinak újságírói milyen arányban voltak jelen a vietnami háborúban, továbbá, hogy a riporterek életkora átlagosan 35 év volt, akik kezdetben 30 napig, később annál kevesebb ideig tartózkodtak Délkelet-Ázsiában.

A délelőtti utolsó előadást *Pierre Emmanuel Barral* (Franciaország) tartotta. Bemutatta a Vietnamban zajló háborúról és annak az amerikai társadalomra gyakorolt hatásáról készített legismertebb, az Egyesült Államokban készült filmeket. Több kategóriába sorolta azokat: amelyek az amerikai felsőbbrendű

hőst mutatják be (pl. „Zöltsapkások” John Wayne főszereplésével), amelyek kritikát fogalmaznak meg a háborúval kapcsolatban (pl. az „Apokalipszis most”, a „Szarvasvadász”, a „Hamburger Hill”, „A szakasz”, a „Jó reggelt Vietnam”, a „Full Metal Jacket”), amelyek a háborúban fogságba esett hadifoglyokra koncentrálnak (pl. az „Akciónban eltűnt” több része), illetőleg a hazatérő katonák társadalomba való beilleszkedését vizsgálják (pl. a „Taxisofőr”, a „Rambo 1–2.”, „Született július 4-én”). Végül kiemelte: az amerikai társadalmat több évtized elteltével még mindig foglalkoztatja a vietnami háború, így manapság is forgatnak ilyen témájú filmeket.

Az ebédet követően két szekcióban folyt tovább a munka. A délutáni első szekcióban a német *Dr. Jörg Duppler* kapitány (Németország), a Német Hadtörténelmi Bizottság elnöke töltötte be az elnöki tisztet. Az első francia nyelvű előadást *Dominic Pedrazzini* ezredes (Svájc), a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság bibliográfiai albizottságának tagja tolmácsolásában hallgathatták meg a résztvevők. Beszélt arról, hogy két svájci vezérkari ezredes (Carl Egli és Maurice von Wattenwyl) 1915–16-ban információkat adott át a Monarchiának és Németországnak. Mivel az információcseré nem volt tilos, ezért felmentették őket, az ügy azonban kisebbfajta külpolitikai válságot okozott és azt külföldről is manipulálták. Kifejtette, hogy Svájc nyelvi megosztottságának megfelelően az egyes területek a németekhez, a franciákhoz, vagy éppen az olaszokhoz húztak az első világháborúban. Áttekintette, hogy a különböző politikai beállítottságú lapok, hogyan reagáltak az ország semlegességére és a hadsereggel – amelyet igen gyorsan mozgósítottak – kapcsolatos fejleményekre, így természetesen a két ezredes ügyét is különbözően ítélték meg. Úgy vélte, a svájci semlegesség az első világháború idején gyenge lábakon állt.

A következő francia nyelvű előadást *Dr. Jean Michel Sterkendries* (Belgium), a Belga Hadtörténelmi Bizottság főtitkára tartotta. Felvázolta, hogyan állt ellen Belgium a németeknek 1914 nyarán és őszén, amikor azok semlegességét megsértve megtámadták. Bemutatta, hogyan használták ki a franciák propagandacélokra a véletlen vonatbaleseteket, a németeket erőszakos barbároknak állítva be. Több, a külföldi lapokban megjelent tudatos ferdtítésről esett szó, pl. Antwerpen elvétele kapcsolatban. Kitért arra, hogy a németek szerint a belgák kegyetlenkedtek a fog-

ságukba esett német katonákkal és a lakosságból verbuválódott fegyveres bandák harcoltak ellenük. A belga propaganda azt súlykolta, hogy a nagyhatalmak áldozata lett a kis ország. Természetesen sok valótlanúságot is állítottak, pl. azt, hogy a belga hadsereg soha nem használt harci gázokat, holott ennek éppen az ellenkezője volt igaz.

A szekció utolsó előadását *Dr. Balla Tibor* őrnagy (Magyarország) tartotta, aki az osztrák-magyar sajtóhadiszállás első világháborús szervezetéről és tevékenységéről beszélt. Felvázolta az Osztrák–Magyar Monarchia főpropagandaszerveinek tekinthető, 1914 nyarán létrehozott sajtó-hadiszállás felállításának és működésének történetét, beszélt az 1917-re tizenkét osztályra tagolódó szervezet egyes részlegeiről és azok feladatairól, ismertebb vezetőiről (akik között több magyar is volt), létszámának 1914–18 közötti változásairól. Kiemelte a különböző politikai pártállású sajtóorgánumok képviselőiből verbuválódott haditudósítók, valamint a képzőművészecsoportot alkotó hadifestők, hadiszobrászok és hadifényképészek elsődleges szerepét a dunai birodalom bel- és külföldön folytatott háborús propagandájának terjesztésében.

A délutáni második szekció elnöki tisztét *Antonio de Nisi* alezredes (Olaszország) töltötte be. Az első előadó *Abel Esterhuyse* alezredes (Dél-Afrika) volt. Az angol nyelvű előadásban a dél-afrikai fegyveres erők és a média utóbbi tíz éves kapcsolatáról tudhattunk meg közelebbit. Röviden ismertette a haderő felépítését, az afrikai békemissziókban való részvételét. Kiemelte, hogy nem igazán pozitív a médiák által a fegyveres erőről vázolt kép. Kitért a haderő hivatalos médiapolitikájára, érintette a média és a civil-katonai szféra kapcsolatait. Felhívta a figyelmet a katonaság és a média közötti jó viszony kialakításának fontosságára Dél-Afrikában.

A második előadást *Prof. Dr. Lothar Hilbert* (Németország) tartotta francia nyelven. Az előadó a francia katonai attasétestület történetéről és mindennapi működéséről beszélt az 1860-tól 1945-ig terjedő időszakban. Kibővíti a szervezet 1919 és 1939 közötti tevékenységét, az ebben a periódusban történt átszervezéseit. A francia attasék XX. században folytatott levelezését a második világháború végével bezárólag vizsgálta.

Végül *Margaret Vining és Barton C. Hacker* (Egyesült Államok) gazdagon illusztrált közös előadása hangzott el, amelynek kö-

zépöntjében a nők katonai szerepvállalásának képi megjelenítése állt az 1500 és 1920 közötti időszakban. Négy nagy szakaszra bontották a vizsgált korszakot: a harmincéves háborúra, amikor a nők a hadseregeket követték, de még nem kerültek katonai felügyelet alá; a XVII. század közepétől a napóleoni háborúk végéig, amikor is a hadseregek már szabályozták a nők háborús ténykedését; az 1816-tól 1914-ig tartó időszakra, amikor a tömeghadseregek kialakulása következtében átalakult a nők hagyományos katonai szerepe, de utat nyitottak az új középosztálybeli hölgyeknek; majd az 1914–1920 közötti időszakra, amikor a nők már egyenruhát öltöttek és kísérítő tevékenységet láttak el a haderőben.

Augusztus 12-én délelőtt összesen négy szekciósülés zajlott le. Az első ülés elnöke *Prof. Dr. Leo Barnard* (Dél-Afrika), a Dél-Afrikai Hadtörténelmi Bizottság alelnöke volt. Az első előadást *Anna-Maria Forsberg* (Svédország) tartotta angol nyelven, aki a belföldi fogyasztás növelése érdekében 1654–1660 között kifejtett svéd háborús propagandáról beszélt. Felsorolta az 1655–60 között a dánok és a lengyelek ellen viselt háborúkat, kifejtette, milyen nagy szerepe volt a patriotizmusnak a hadba vonuláskor a svédek körében. A svéd kormány megpróbálta legitimizálni háborúit a népe előtt, e törekvésében nagy segítségre talált az egyházban, amely messzemenően támogatta a svéd uralkodó és a politikai elit háborús elképzeléseit.

Másodikként *Dr. Dimitër Mincsev* ezredes (Bulgária), a Bolgár Hadtörténelmi Bizottság elnöke olvasta fel angol nyelvű előadását, amely a bolgár tömegmédiátörténetét foglalta össze a XIX. század végétől napjainkig. Röviden áttekintette a bolgár hadsereg fejlődését a XIX. század nyolcvanas éveitől, beszélt a bolgár katonai sajtó történetéről. Felsorolta a korábban és a ma is megjelenő ismertebb újságokat, elemezte miről írtak azokban, és mekkora példányszámokban láttak napvilágot. Kiemelte, hogy az 1886-tól kiadott lapok és periodikák egy része már tudósított az 1885-ös szerb-bolgár háború eseményeiről, az 1912–13-as két Balkán-háború történéseiről pedig különösen sokat írtak a bolgár sajtótermékek.

A következő előadást *José Blanco Nuñez* kapitány (Spanyolország) tartotta angolul, az 1898-as spanyol-amerikai háború amerikai és brit sajtójáról. Röviden ismertette a háború lefolyását, felsorolta a Kubában megjelent spanyol nyelvű lapokat, amelyek tudósítottak a

háború eseményeiről. Megtudhattuk, a spanyolországi újságok, hogyan kommentálták a háborús történéseket. Kiderült, hogy Winston Churchill hadnagyként részt vett a háborúban, és kommentárokat írt arról.

Utolsóként *Dr. Sergiu Iosipescu* (Románia) előadása hangzott el románul. Az előadó Vitéz Mihály havasalföldi vajda életútját, és hadtudományi munkásságát méltatta, beszélt az 1600 körül keletkezett írásairól, az erdélyi fejedelemség elleni 1599–1600-as hadjáratról, a román fejedelemségek (Havasalföld és Moldva) szerepéről a török elleni harcokban. Kihangsúlyozta, hogy a „Theatrum Europaeum” című korabeli munka, továbbá Matheus krónikája fontos tudósítás a XVII. század eleji román történelem eseményeiről.

A második szekcióban *Joseph Patrick Harahan* (Egyesült Államok), az Egyesült Államok Hadtörténelmi Bizottságának alelnöke vezetésével kerekasztal beszélgetés zajlott az 1990 óta Európában, Észak- és Latin-Amerikában, valamint Japánban megjelent, illetőleg megjelenés alatt álló főbb nemzetközi hadtörténeti vonatkozású művekről.

Itt hangzott el *Igor Mihajlovics Popov* nyugalmazott ezredes (Oroszország) angol nyelvű előadása a német Wehrmacht ellen irányuló második világháborús szovjet propagandáról. Beszélt a speciális propaganda formáiról, a nyomtatott, a rádióban elhangzott, és a szóbeli propagandáról. Felvázolta, hogy a szovjet Vörös Hadseregben milyen apparátus állt rendelkezésre a speciális propaganda céljaira, beszélt annak fő témáiról, céljairól, és arról, kiknek szánták azt. Szólt a németek jól működő propagandagépezetéről, valamint a második világháborúban a keleti fronton kifejlesztett propagandából levonható tanulságokról.

A kávészünetet követő harmadik szekcióban *Dr. Patrick Lefèvre* (Belgium), a Belga Hadtörténelmi Bizottság elnöke elnökölt. Az elsőként elhangzott előadást *Dr. Petre Otu* ezredes a Román Hadtörténelmi Bizottság elnöke tartotta francia nyelven, a román katonai sajtó 1859–1877 közötti történetéről. Kiderült, hogy már 1859, az egységes román állam megalakulása előtt léteztek román nyelven kiadott katonai lapok. Felsorolta azok címeit, továbbá azt is milyen témákat tárgyaltak azokban, továbbá megválaszolta, milyen szerepet töltöttek be a hadsereg életében. Megállapítása szerint, 1859 és 1877 között a román katonai sajtóban a legtöbbször a hadsereg megerősítéséről és fejlesztéséről esett szó.

A következőkben *Dr. James Hogue* (Egyesült Államok) előadását hallgathattuk meg a sajtószabadságról a XIX. század amerikai háborúiban. Áttekintette az amerikaiak által a XVIII. század végétől vívott háborúkat, így a függetlenségi, a mexikói háborút, és a polgárháborút, bemutatta, mely sajtótermékek tudósítottak azokról. Kiemelte, hogy a táviróhálózat fejlődésével néhány nap alatt eljutottak az információk az Egyesült Államok határain belül egyik helyről a másikra. Megvizsgálta, milyen volt az amerikai elnökök (James Polk, Abraham Lincoln) és a tábornokok, valamint a sajtó és a hadvezetés kapcsolata. A polgárháborús tábornokoknak különböző véleményük volt a sajtóról és mindnyájuknak más volt azazal a kapcsolata, mivel 1861-1865 között nem tudták kontrollálni és cenzurázni az újságokat. Megtudtuk, hogy a későbbi francia elnök, Georges Clemenceau 1865-ben New Yorkból tudósított a polgárháború eseményeiről.

A párhuzamos negyedik szekcióülés elnöke *Ioannis Kakoudakis* altábornagy (Görögország), a Görög hadtörténelmi Bizottság elnöke volt. Elsőként *Prof. Dr. Shudo Highashinakano* (Japán) olvasta fel angol nyelvű előadását, amely a nankingi mészárlásról, mint máig élő háborús propagandáról szólt. Az előadó beszélt az 1937 decemberében, Kína akkori fővárosa, Nanking japán megszállása után lezajlott mészárlásról, amelynek során 200 000 kínait mészároltak le a japán hódítók. Ismertette, milyen visszhangot váltott ki az esemény a nemzetközi és a japán sajtóban.

Ezután *Dr. Jörg Echternkampf* (Németország) előadása következett, amelyben az előadó a megszállt Németországban 1945-49 között megjelent szövetséges (brit, francia, amerikai, szovjet) sajtó felvilágosító, átnevelő és propaganda munkáját, valamint annak lakosságra gyakorolt hatását elemezte.

Végezetül *Antonio de Nisi* alezredes (Olaszország) angol nyelvű előadását hallgattuk meg a konferencia résztvevői az olasz határőrség és a sajtó viszonyáról. Az előadó röviden összefoglalta az észak-itáliai, majd olasz határőrség történetét a XVIII. század végétől napjainkig, bemutatva annak részvételét az egymást követő háborúkban. Megismertette a hallgatósággal, hogyan vélekedett a testület tevékenységéről az olasz sajtó. Részletesebben elemezte a határőrség második világháborús szerepét és annak megítélését a médiában.

Ezt követően két román kiadvány bemutatójára került sor. Elsőként a bukaresti

francia és a párizsi román katonai attasék 1860–1940 közötti tevékenységét összefoglaló francia nyelvű művet, majd a *Review of Military History* a kongresszusával azonos címet viselő angol nyelven kiadott különszámát ismerhették meg a résztvevők.

Aznap délután ismét négy szekcióülés zajlott le. Az első szekció elnöki tisztét *Adrien Tschumy* hadtestparancsnok (Svájc), a Svájci Hadtörténelmi Bizottság elnöke töltötte be. Az első előadást *Dr. Dan Berindei* (Románia) tartotta francia nyelven, amelynek témája az 1859-ben Marc Antonio Canini által Bukarestben kiadott „Olasz háborús lap” volt. Részleteket ismertünk meg Canini életéről és korábbi ténykedéséről, továbbá arról, hogy az újság az 1859-es osztrák-francia-piemonti háború észak-itáliai eseményeit hogyan kommentálta.

Ezután *Dr. David Murphy* (Írország) angol nyelvű előadása következett, amelyben William Howard Russell és a háborús sajtó szerepéről beszélt. Ismertette Russell életének főbb állomásait. Kiderült, hogy az 1840-es években, Írországból kezdte újságírói karrierjét, majd részt vett az 1854–56-os krími háborúban, az 1861–65 között zajlott amerikai polgárháborúban, az 1866-os porosz-osztrák, valamint az 1870–71-es porosz-francia háborúban, mint a „The Times” című lap tudósítója.

Dr. Cemalettin Taskiran (Törökország) utolsóként elhangzott francia nyelvű előadásában áttekintést adott a török katonai sajtó történetéről és fejlődéséről a XIX. század harmincas éveitől az első világháború végéig. Felsorolta milyen periodikák, lapok jelentek meg a korszakban. Részletesen kitért az első világháborús publikációkra, megtudhattuk, azok miként tudósítottak a háborúban lezajlott török hadműveletekről és a szövetséges osztrák-magyar, illetve német csapatok harcéri tevékenységéről.

A második szekció elnöke *Dr. Manfred Rauchensteiner* (Ausztria), az Osztrák Hadtörténelmi Bizottság elnöke volt. Elsőként *Prof. Dr. Maria Gabriella Pasqualini* (Olaszország) angol nyelvű előadását hallgathattuk meg, aki a BBC 1940–45 között az olaszok számára sugárzott adásának a fasizmus bukására és a szövetségesek győzelmére gyakorolt pszichológiai hatását elemezte. Beszélt az Olaszországban folyó civil és háborús propagandáról. Felsorolta, hogy a BBC 1939-ben indult olasz adásában kik voltak a bemondók és milyen műsorokat sugároztak. Megvizsgálta,

hogy az adások milyen pszichés és érzelmi befolyást gyakoroltak az olasz lakosságra.

Prof. Dr. Leo Barnard (Dél-Afrika) másodikként sorra került angol nyelvű előadásában az 1978. május 4-én az angolai Cassingánál a dél-afrikai hadsereg ejtőernyősei és a namíbiai erők között lezajlott csata média perspektíváit vizsgálta. A világ legkülönbözőbb újságjaiban megjelent és különféle pártállású angol nyelvű tudósításokat idézett az ütközetről, beleértve a dél-afrikai lapokat is. Megállapította: ezekből nem derül ki egyértelműen pontosan mi is történt 1978 májusában, követték-e el vérgesztést a dél-afrikaiak vagy sem?

A szünetet követő első szekciójú elnöke *Prof. Dr. Hervé Coutau-Bégarie* (Franciaország) volt. Először *Dr. Wolfgang Schmidt* alezredes (Németország) német nyelvű előadását hallottuk, amelyben a német Wehrmacht második világháborús katonaaállományú hadifestőinek tevékenységéről és képeiről volt szó. A gazdagon illusztrált előadásban szólt a német hadsereg propagandáját szolgáló, 1942-ben felállított 80 festőből és rajzolóból álló képzőművész csoportról. Kihangsúlyozta, hogy a művészek és a képek a propaganda eszközei voltak. A képek a háborút és a német katonákat idealizáltan ábrázolták, ezt több ismertebb alkotás fényképének bemutatásával és elemzésével is alátámasztotta.

A következő előadó *Dr. Phil. Hans Rudolf Fuhrer* (Svájc) volt, aki német nyelvű előadásában az 1930-as években lezajlott német-svájci sajtóháború történetét vázolta fel röviden. 1933-tól, a náci hatalomátvételtől kezdve követte nyomon a két állam között kialakult sajtóháborút, amely a svájci sajtószabadság korlátozására irányuló törekvéseket, a német nyomásgyakorlást a svájci újságokra, több svájci újság forgalmazásának betiltását Németországban és az alpesi ország ezek elleni tiltakozását mind magában foglalta.

A harmadikként felszólaló *Dr. Alesandru Dutu* ezredes, a Román Hadtörténelmi Bizottság alelnöke angol nyelvű előadásában azt elemezte, hogy a nemzetközi tömegmédia hogyan vélekedett Románia 1944. augusztus 23-án, a szövetségesekhez történt átállásáról. Ismertette, mit írtak arról, valamint a szovjetek romániai előrenyomulásáról a német, török, brit, amerikai, svájci, francia lapok, és hogyan vélekedtek a különböző rádióadások, így pl. a BBC. Szót ejtett a szovjet tömegmédiák átállással kapcsolatos szándékos félretájékoztatásáról, dezinformálásáról.

A szünet utáni második szekció elnöke *Bouchaib Arroub* dandártábornok (Marokkó), a Marokkói Hadtörténelmi Bizottság elnöke volt. Elsőként *Yavuz Ercan* (Törökország) angol nyelvű előadása hangzott el, amelyben a törökökről alkotott kép európai változásairól beszélt. Bemutatta az európai kereszténység és az iszlám szembenállását a kora középkortól kezdődően, vizsgálta, hogyan vélekedtek a keresztiesek a törökökről a középkorban. Felsorolta, mely európai szerzők írtak néperől a X. század óta. Kiemelte, hogy a törökökről korábban kialakult kép a XIX. században jelentősen megváltozott, ebben szerepe volt az afrikai és a balkáni török uralom meggyengülésének is.

Ezt követően *Nicola Labanca* (Olaszország) az olasz katonai sajtó az állam és a társadalom között, 1861–1914 címmel tartott angol nyelvű előadást. Az előadó felsorolta az általa vizsgált időszakban megjelent olasz katonai folyóiratok, újságok neveit, beszélt arról, milyen főbb témákat tárgyaltak azokban. Kifejtette, a sajtó milyen szerepet töltött be az olasz irredenta törekvések népszerűsítésében, hogyan ítélte meg a hármasszövetségen belüli olasz szerepvállalást. Megvizsgálta, milyen volt az olasz haderő társadalmi megítélése és mindezek a vélemények mennyire kaptak helyet a katonai sajtóban.

Prof. Dr. Shahin Leka és *Prof. Dr. Gjergj Titani* (Albánia) közös angol nyelvű előadásában a XX. századi albán sajtóról és az albán nyelvű publikációkról volt szó. Bemutatták a XIX. század végén és a XX. század elején Európában az albán emigránsok által kiadott lapokat, felsorolták az egyik legnagyobb albán hősnek tekintett Szkander bégéről a múlt században megjelent irodalmat. Szót ejtettek a két világégés között megjelent, valamint a második világháború alatt illegálisan kiadott albán katonai újságokról, említést tettek az 1945 utáni kommunista diktatúra idején megjelent katonai sajtóról, végül áttekintették az 1990 után napvilágot látott albán hadtörténelmi és hadelméleti publikációkat.

Augusztus 14-én délelőtt összesen három szekcióban folyt a munka. Az első szekció *Prof. Dr. Ioan Scurtu* (Románia) elnökletével kezdte munkáját. Az elsőként megszólaló *Stamatis Vitalis* ellentengernagy (Görögország), a Görög Hadtörténelmi Bizottság főtitkára angol nyelvű előadásában a tömegmédia 1940–41-es olasz-görög háborúban betöltött szerepét vizsgálta. A két állam közötti háború fázisait a görög sajtó-

tudósításokon keresztül mutatta be. Értékelte a rádió, mint másik fontos kitartásra buzdító média szerepét a görög hadsereg és a háterszág moráljának emelésében.

Másodikként *Prof. Dr. Tadeusz Panecki* (Lengyelország), a Lengyel Hadtörténelmi Bizottság főtítkára, a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság tagja szólalt fel. Francia nyelven elhangzott előadásában a Lengyel Nemzeti Hadsereg parancsnokságának propagandájáról beszélt a második világháború időszakában. Említést tett a nyugatra menekült lengyel emigráns kormány ténykedéséről. Kitért arra, hogy a Wladyslaw Sikorski tábornok vezette kormány 1939–45 között milyen propagandát fejtett ki külföldön, és a németek által megszállt Lengyelországban.

Ezután *Prof. Dr. Kiyoshi Aizawa* (Japán) angol nyelven tartott előadást, melyben a japán császári főparancsnokság keretében létrehozott sajtóosztály működéséről beszélt az 1942 júniusában a Midway-szigeteken lejáratott tengeri csatával kapcsolatban. Ismertette a csata előzményeit, bemutatta mekkora japán és amerikai erők álltak egymással szemben, majd méltatta az összecsapás jelentőségét. Bemutatta, hogyan tálták a közvéleménynek az ütközetben elvesztett négy japán repülőgépet hordozó elvesztését, természetesen meghamisítva a tényeket és csökkentve a veszteségek nagyságát.

A szünetet követő első szekcióban *Prof. Dr. Matitihu Mayzel* (Izrael), az Izraeli Hadtörténelmi Bizottság elnöke, a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság tagja elnökölt. Az első előadó *Dr. Joannis Loucas* (Görögország), a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság tagja volt, aki francia nyelvű előadásában az 1820–21-ben a törökök ellen vívott görög szabadságharc idején Ipsilandi Alexander, a görög hadsereg fővezérének a mozgalom támogatása érdekében kifejtett propagandájáról szólt. Beszélt Ipsilandi származásáról, felsorolta milyen jelzőket (pl. antik görög szimbólumokat és türannoszok neveit) használt a görög propaganda a török szultánra és rendszerére. A fővezér megbízottai által Franciaországban, Németországban, Ausztriában is terjesztette a görög forradalmi eszméket, sőt tudomása volt arról, hogy egyidejűleg Dél-Amerikában is felszabadító harc zajlik.

Michael J. Hughes (Egyesült Államok) ezután következő előadásában a Napóleon katonái által 1800 és 1808 között énekelt mintegy húsz dalról szólt. Elmondta, kik kompo-

nálták a francia forradalom örökségéhez tartozó, és egy nyolcvan oldalas könyvben összefoglalt dalokat, amelyek a császárt, a francia hazát dicsőítették és a forradalmi eszme terjesztését szolgálták.

Utolsóként *Dr. José Luis Picciuolo* ezredes (Argentína), az Argentín Hadtörténelmi Bizottság főtítkára tartott előadást angol nyelven José San Martin tábornok, Chile, Peru, Ecuador spanyol uralom alóli felszabadítójának ténykedéséről és irodalmi munkásságáról. Beszélt San Martin életéről, felsorolta milyen újságok jelentek meg Dél-Amerikában a XIX. század első évtizedeiben. Kiemelte, hogy San Martin 1820–21-ben írt cikkeivel, forradalmi írásaival a maga oldalára állította az arisztokráciát a forradalmi célok érdekében. Kiderült, hogy az egyidejű görög és spanyolországi eseményekről is jelentek meg tudósítások a latin-amerikai sajtóban.

A párhuzamosan zajló második szekcióban a háború és a média témakörét érintő kerekasztal-beszélgetést tartottak *Dr. Eduard Stehlik* őrnagy (Csehország), a Cseh Hadtörténelmi Bizottság főtítkára vezetésével. E fórumon hangzott el *Prof. Dr. Bernard Cook* (Egyesült Államok) az orosz-csecsen háború az amerikai sajtóban című angol nyelvű előadása. Felidézte az 1994 óta tartó csecsen válság történéseit, bemutatta, hogy a fontosabb eseményeket az amerikai sajtó hogyan táltta és kommentálta.

Ugyanott *Nyikolaj Ivanovics Nyikiforov* ezredes (Oroszország) angol nyelvű előadásában a háború és a tömegmédia problémájának vizsgálatára vállalkozott. Példákat sorolt fel az orosz történelemből, így többek között Napóleon 1812-es orosz hadjáratát említette, amelyről számos sajtótermék, propagandaanyag szólt. Ezután a második világháborús szovjet média szerepét elemezte, végül napjaink modern tömegmédiájának feladatait foglalta össze.

Az ebéd utáni délutáni szekcióban *Prof. Dr. John A. Lynn* (Egyesült Államok), a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság bibliográfiai albizottságának tagja elnökölt. Elsőként *Dr. Michael Epkehans* (Németország) emelkedett szólásra. Előadásában a német haditengerészet és a nyilvánosság kapcsolatáról szólt az 1897–1945 közötti időszakban. Foglalkozott a német hadiflotta XIX. század végi rohamléptékben történt kiépítésével, valamint annak bel- és külföldi visszhangjával. Bemutatta a haditengerészetben belül létrehozott híriroda

által a flotta érdekében kifejtett propaganda-munkát az első világháború végéig, majd részletesebben kitért a második világhétség alatti náci flottapropagandára.

Másodikként *Ingrid Schulze Schneider* (Spanyolország) német nyelvű előadása hangzott el, aki a Spanyolországban 1942-44 között kifejtett német propagandát állította vizsgálódásai középpontjába. Ezt a munkát a madridi német nagykövetség végezte, melynek célja az volt, hogy a spanyol népben a németek iránt rokonszenvet ébresszenek. Különböző publikációkkal igyekeztek a spanyolokat megnyerni maguknak, ugyanakkor megpróbálták elhárítani az ellenséges – elsősorban brit – propagandát.

A harmadikként sorra kerülő *Dr. Cséfalvay Ferenc* (Szlovákia), a Szlovák Hadtörténelmi Bizottság főtítkára német nyelvű előadásában a szlovák társadalomban 1938-45 között élő ellenségkép változásait mutatta be. A bevezetésben röviden felvázolta Csehszlovákia történetét annak 1939-es széthullásáig. Kitért a lengyelek, a magyarok és a szovjetek ellen irányuló propagandára, továbbá beszélt a Szovjetunió elleni háborúban való szlovák részvételről, valamint az 1944-es szlovák nemzeti felkelésről és annak céljairól.

Végezetül *Yann Galera* csendőr hadnagy (Franciaország) francia nyelvű előadására került sor, amelyben arról hallhattunk, hogy a francia katonai csendőrség első világháborús tevékenységét a korabeli sajtó miképpen ítélte meg. Kiderült, hogy a lapoknak általában nem volt pozitív véleményük a csendőrség munkájáról, s ezt a vélekedést a francia hadvezetés is osztotta. A csendőröket a katonák ellenségnek tekintették, nem voltak népszerűek, hiszen minden katonai alakulat mögött működtek csendőrök.

Augusztus 15-én a délelőtti szekció elnöke *Prof. Yoshinaga Hayashi* nyugállományú vezérőrnagy (Japán) volt. Elsőként *Dr. Bernadette C. M. Kester* (Hollandia) angol nyelven tartott előadása hangzott el. Abban az ENSZ UNIFIL békefenntartó missziójában 1979-85 között részt vett holland alakulat és a sajtó kapcsolatáról volt szó. Kitért az 1970-es években Libanonban kialakult helyzetre, Dél-Libanon 1978-as izraeli okkupációjára és a holland ENSZ békefenntartók (a vizsgált időszakban 8 000 fő) ottani működésére. Ismertette, hogy a holland lapok milyen tudósításokat közöltek katonáik közel-keleti tevékenységéről.

Ezután *Prof. Dr. Massimo de Leonardis* (Olaszország) angol nyelvű előadása következett, melyben az olasz katonai szaksajtóban az olasz haderő második világháború utáni újjászervezéséről folyó vitákat vette górcső alá. Felvázolta, hogy a korabeli vélemények szerint milyen szerepe lehetett az olasz haderőnek a hidegháborús, kétpólusú Európában. Megtudhattuk, hogy mit írt az olasz katonai sajtó a hadsereg, a haditengerészet és a légierő újjáalakításával kapcsolatban az 1945-50 közötti időszakban.

Dr. Jan Schoeman (Hollandia) angol nyelvű előadása hangzott el harmadikként. Ismertette, mit írt az 1995-ös boszniai Szrebrenyicában történt vérengzésről a holland sajtó. Megtudhattuk, hogyan ítélték meg a holland és a brit lapok a holland ENSZ zászlóalj boszniai tevékenységét, azaz, hogy nem tudták megakadályozni a szerb tömegmészárlást. Választ adott arra a kérdésre is, hogy miként ítélte meg a holland és a nemzetközi közvélemény a holland katonák szereplését az eseményekben.

Utolsóként *Thean Potgieter* (Dél-Afrika), a Dél-Afriai Hadtörténelmi Bizottság elnöke tartott angol nyelvű előadást, amelyben a dél-afrikai haditengerészet fejlesztésére vonatkozó tervek sajtóvisszhangjáról szólt. Először röviden összefoglalta a dél-afrikai hadiflotta 1920-as évektől napjainkig tartó történetét. Kitért arra, milyen tervek születtek az 1970-es, 1980-as és 1990-es években a flotta hadihajó-állományának korszerűsítéséről (pl. portugál, izraeli beszerzések fontolgatása), megtudhattuk, mit írt minderről a dél-afrikai és a brit sajtó.

Ebéd után a konferenciát záró megjegyzésekkel fejezték be, amelyben annak munkáját *Dr. Allan Millett* (Egyesült Államok), *Prof. Hervé Coutau-Bégarie* (Franciaország), *Dr. Hans Ehlert* ezredes (Németország), a Német Hadtörténelmi Bizottság főtítkára, *Dr. Piet H. Kamphuis* (Hollandia), a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság főtítkára és *Dr. Mihail E. Ionescu* dandártábornok (Románia) összegezte.

Ezután a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság adminisztratív plenáris ülésére került sor. Ezt követően sajtókonferenciát tartottak, amelyen *Prof. Dr. Luc de Vos* (Belgium) a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság elnöke, *Arroub Bouchab* dandártábornok (Marokkó), valamint *Dr. Mihail E. Ionescu* dandártábornok (Románia) vettek részt. Röviden értékeltek a konferencia munkáját, és hallottunk a jövő évben Marokkóban megrendezendő XXX. kongresszus előkészületeiről.

Augusztus 15-én este, a jól sikerült rendezvénysorozatot a vendéglátók által adott, vacsorával egybekötött bankett zárta.

A tudományos és adminisztratív üléseken túlmenően a vendéglátók jóvoltából számos más rendezvény keretében is mód nyílt a kollegiális beszélgetésekre, kapcsolatépítésekre, szakmai eszmecserekre.

Augusztus 10-én este a román vendéglátók a Bukarest egyik zöldövezeti részében található üdülőben, nyitófogadáson látták vendégül a világot minden részéről érkezett delegátusokat.

Augusztus 11-én a konferencia résztvevői a bukaresti Hadtörténeti Múzeum „Háború, katonaság és a médiák Gutenbergtől napjainkig” címet viselő kiállításának megnyitóján vettek részt. Ezután többnyelvű idegenvezetéssel megtekintették a múzeum román hadtörténelmi évszázadait bemutató kiállítását, továbbá az igen jelentős szabadtéren kiállított tüzérségi és páncélos gyűjteményét.

Augusztus 12-én este a szervezők másfél órás zenei esttel lepték meg a konferencián

résztvevőket. A Román Hadsereg Központi Zenekara a Román Honvédelmi Minisztérium épületében ismert amerikai zeneszámokat, valamint román dalokat játszott.

Augusztus 13-án a román kollégák egész napos kirándulást szerveztek. Először Brassótól délre a Kárpátokban a román hadsereg egy hegyivadász alakulatának bemutatóját tekinthettük meg. Ezt követően Sinaiában szakvezetéssel néztük meg az I. Károly román király egykori nyári rezidenciájául szolgáló Peles és Pelisor kastélyt.

Augusztus 14-én este *Dr. Bernadette C. M. Kester* (Hollandia) angol nyelvű kísérelő adásával láthattunk a Weimari Köztársaság idején az első világháborúról készített német háborús filmekből bejátszásokat a Nemzeti Katonai Központ épületében. Ezután a román hadsereg különböző békefenntartó misszióiról készített dokumentumfilmet nézhettük meg, majd pedig a Marokkói Hadtörténelmi Bizottság tagjai mutattak be egy országukról készült filmet.

HAUSNER GÁBOR

85 ÉVES A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM

2003. november 14-én nagyszabású emlékülünepségre került sor a Hadtörténeti Intézet és Múzeum falai között: az intézmény fennállásának 85. születésnapját ünnepelte. Az évfordulóhoz illően impozáns program ismertetésére előtt kötelességünk megemlékezni az alapítás előzményeiről, körülményeiről, azokról az eseményekről és eseményekről, amelyek az intézmény fejlődését meghatározták, és természetesen mindazon elődökről, akik a magyarság hadi tettei emlékének hajlékot adó Hadtörténeti Intézet és Múzeum létrehozásában részt vettek. Mindezek vázlatos felidézésében az intézmény tudományos munkatársai által írott „Múlt nélkül nincs jövő. A Hadtörténeti Intézet és Múzeum története 1918–2003” című adatgazdag, szépen illusztrált kötetre (Szerk. *Farkas Gyöngyi, Jankó Annamária, Szijj Jolán*. Budapest, 2003. 176 o.) támaszkodtunk, amely *Mádl Ferenc* köztársasági elnök ajánlásával az évforduló tiszteletére jelent meg, s amelyet a Hadtörténeti Intézet és Múzeum az ünnepi program keretében mutatott be a nagyközönségnek.

A mai intézmény jogelődjét, a Hadilevéltárat és a Hadimúzeumot az első világháború végén, 1918 novemberében hozta létre Gabányi János alezredes, később tábornok és vitéz Aggházi Kamil százados, utóbb ezredes, a Honvédelmi Minisztérium 1/a. osztályának keretében 1915 végétől működő levéltári, illetve az ehhez társult múzeumi csoportból. Utóbbiak létrejötte szorosan összefüggött a magyar katonai vezetés azon törekvéseivel, hogy a „világháború nagy haditetteinek leírásában a m. kir. honvédség és népfelkelés részeinek fényes érdemei is megfelelő kifejezésre jussanak”.

Az 1919 elejére egyesült Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum tehát az első világháborús magyar részvétel írásos és tárgyi emlékeinek összegyűjtésére és feldolgozására jött létre, az intézmény megteremtésének gondolata azonban jóval korábbra nyúlik vissza, s összeforrt a nemzeti törekvésekkel.

Hazánkban a XVIII–XIX. század fordulóján merült föl először a nemzeti kulturális intézmények létrehozásának gondolata, többek

között az is, hogy két hadimúzeum alapítassék: egy Bécsben és egy Budán. A gondolat megfogalmazásától azonban hosszú út, majd 120 év vezetett a megvalósulásig.

Az első önálló magyar hadtörténeti szervezet, az Országos Honvédelmi Bizottmány által 1849 elején a szabadságharc küzdelmeinek megörökítése céljából felállított hadtörténeti jegyzői kar rövid életű fennállását követően az önkényuralom éveiben szó sem eshetett a magyarság hadi érdemeinek intézményes formában való bemutatásáról. Ez az igény csak a kiegyezést követően, a m. kir. Honvédség megalakulásától fogva bukkant fel újra a politikai közéletben. Az önálló magyar hadimúzeum megalakításának érdekében tett első konkrét lépést a Magyar Tudományos Akadémia Hadtudományi Bizottságának indítványa jelentette, amelyet 1888 decemberében terjesztettek a vallás- és közoktatásügyi miniszter elé. A javaslattal az országgyűlés is foglalkozott, és határozatban támogatta egy különálló magyar hadtörténelmi gyűjtemény kialakítását. (A magyar hadtörténelmi relikviák addig ugyanis a Monarchia bécsi udvari, illetve katonai közgyűjteményeibe vándoroltak.)

A meg-megújuló törekvéseknek a honfoglalás ezredik évfordulója adott új lendületet. 1896-ban a millenniumi kiállítás hadtörténelmi bizottsága, Szendrei János vezetésével már a szervezés kezdetén azzal fordult az illetékes szervekhez, hogy lehetőség szerint tartásuk együtt az egész országra kiterjedt gyűjtés eredményeként összállított igen tekintélyes hadtörténelmi anyagot. A magyar vallás- és közoktatásügyi miniszter támogatta is ezt a tervet, ám az akkor a hadsereg nemzetek feletti egységén örökdő uralkodó, Ferenc József ellenállásán meghiúsult, ráadásul az összegyűjtött anyag egy része szétszóródott, illetve a bécsi közgyűjteményekbe került.

A magyar Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum ügye a világháború kitörését követően került ismét előtérbe, amikor is Hazai Samu és Szurmay Sándor honvédelmi miniszter kezdeményezésére 1915 őszén sikerült elérni, hogy a magyar honvédség és népfelkelés iratai közvetlenül a Honvédelmi Minisztériumba kerüljenek, ahol azok lemásolása végett létrehozták a levéltári csoportot. 1916-ra a közös hadügyminiszter a bécsi Heeresgeschichtliches Museum raktározási gondjai miatt hajlandónak mutatkozott a hatalmas hadizsákmány és háborús relikvia egy részének átengedésére, s ezzel összefüggésben a magyar Honvédelmi

Minisztériumon belül hamarosan megalakult a múzeumi csoport. A fennmaradt dokumentumokból kitűnik, hogy mind a levéltári, mind a múzeumi csoport kezdettől fogva gyűjtőmunkát is végzett. Így a Múzeum gazdag első világháborús gyűjteményébe ekkor kerültek be a harctérről az első fényképek, zászlók, fegyverek stb. A múzeumi csoport 1916 folyamán a katonadalok gyűjtésébe is bekapcsolódott, a munkát a pöttestek és csapatok mellett többek között olyan kiválóságok végezték, mint Bartók Béla és Kodály Zoltán.

Hosszas politikai csatározásokat követően 1917 elejére sikerült megnyerni a Ferenc József halálát követően trónra került új uralkodó, IV. Károly előzetes hozzájárulását is a Budapesten létesítendő „magyar nemzeti hadi múzeum és hadi levéltár” alapításához. Az uralkodó indoklása szerint örök hálája, köszönete és elismerése jeléül, azon célból indítatva járult hozzá a magyar kérés teljesítéséhez, hogy „a magyar nép és a magyar katona hősiessége és rátermettsége az utókor és a történelem részére megörökíttessék, és hogy a serdülő ifjúság, a jelen és jövő nemzedékek és ezen harcokban részt vettek dicsőségét és áldozatkészségét magukba szívhassák és azokat megihletve csodálhassák”. Ennek alapján már a közös Minisztertanács is megtárgyalta és jóváhagyta a főváros által a Gellérthegyen építendő magyar hadimúzeum tervét, amikor 1918 októberében az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása új helyzetet teremtett.

1918 novemberében, a független magyar állam újjászületésének pillanatában elhárultak a korábbi politikai jellegű akadályok, s a Honvédelmi Minisztérium levéltári és múzeumi csoportjából szinte nyomban létrejött az egyelőre a minisztérium kebelébe tartozó Hadtörténelmi Levéltár és Hadtörténelmi Múzeum. A minisztérium egészét érintő, 1919 január eleji átszervezés kapcsán már „a magyar hadügyminisztérium (10. osztály) hadtörténelmi levéltára és múzeuma” néven szerepelt az intézmény, amelynek szervezete hat nagy csoportra tagolódott: 1.) Vezetőség vagy Főigazgatóság; 2.) Levéltár; 3.) Irodalmi osztály és szerkesztőségek rajzoló osztállyal és kiadóhivatallal (az osztály hadtörténetirői tevékenységének középpontjában a világháború katonai eseményeinek, hadműveleteinek a feldolgozása állt); 4.) Könyvtár, amely 1923-ban egyesült a Tiszti Kaszinó könyvtárával; 5.) Bécsi csoport, amely kezdetben felszámoló tevékenységet folytatott, később az 1926-ban

aláírt, badeni egyezményként ismertté vált osztrák–magyar levéltári megállapodás értelmében anyaggyarapítás volt a feladata; 6.) Múzeum, amely időnként különvált a fenti szervezettől.

1921. március 16-án a honvédelmi miniszter a m. kir. Hadtörténelmi Levéltár és Múzeumot a minisztériumról leválasztva önálló intézménnyé nyilvánította. Ekkor igazgatóként Rubint Dezső tábornok állt az élén, aki alatt 75 hivatásos állományú dolgozott.

Az intézmény rendeltetészerű működését a megalakulást követően számos akadály gátolta. A folyamatos munkát nehezítette a trianoni békeszerződés végrehajtása nyomán az 1920-as években lezajlott sorozatos szervezeti változtatás, átszervezés, amelynek során 1922-ben az intézmény előbb a Belügyminisztérium, majd a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium felügyelete alá került. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1922-ben szétválasztotta a levéltárat és a múzeumot, ugyanekkor maximálták a létszámot, s „civilisítették” az állományt is, különböző elnevezéssel rejtve a katonai rangokat. A levéltár és a múzeum különállása azt követően is megmaradt, hogy 1928 júniusában mindkettő visszakerült a hadsereghez, a Vezérkari Főnökség irányítása alá. Ekkorra azonban a levéltár a békelétszám feletti törzstisztek rejtésére szolgáló szervezetté vált.

Hosszú ideig megoldatlan volt az elhelyezés, a gyűjtemények tárolása is: kezdetben ideiglenesen a Magyar Országos Levéltár frissen elkészült épületének III–IV. emeleti helyiségeiben helyezték el, majd 1921 elején a Múzeum számára átengedték az Üllői úti Mária Terézia-laktanya egy részét, ahonnan csak 1929-ben költözött fel végleges, mai helyére, a várbeli volt (Ferdinánd-) Nándor-laktanyába. Ennek múzeumi célokra történő átépítése azonban hosszú időt vett igénybe, s az első nyilvános kiállítás csak 1937-ben nyílt meg. A levéltár egészen 1945-ig ideiglenes helyén, az Országos Levéltár bécsi kapu téri épületében működött.

Mindezen nehézségek ellenére az 1930-as évek végére mind a levéltár, mind a múzeum az ország számottevő kultúrintézményévé vált. Az előbbiben tekintélyes hadtörténetírói gárda gyűlt össze, s a különböző osztályokon egyidejűleg három olyan hadtörténész is tevékenykedett, akit a Magyar Tudományos Akadémia tudományos munkája alapján tagjai közé választott: Pilch Jenő ezredes (a könyvtár élén), Gyalóky Jenő ezredes (a Hadtörténelmi Köz-

lemények szerkesztőségében) és Markó Árpád ezredes (a Régi levéltári osztály vezetője). Mellettük értékes írói tevékenységet fejtett ki a régi korok hadtörténelme területén Ajtay Endre, Berkó István, Timon Béla ezredes, Erdélyi Gyula és Péczely László őrnagy, Rédvay István százados, illetve a tiszteletdíjas külső munkatársként foglalkoztatott Doberdói Breit József nyugállományú tábornok, valamint Julier Ferenc ezredes. Az ő közreműködésükkel az 1930-as években jó néhány magas színvonalú, időtálló tudományos mű született, például a Hadtörténelmi Levéltár 1928-ban megindult legnagyobb szabású vállalkozása, „A világháború 1914–1918. (Különös tekintettel Magyarország és a magyar csapatok szereplésére” című sorozat, amelynek 10 kötete jelent meg vagy „A magyar katona. Vitézségünk ezer éve” című 1933-ban kiadott gazdagon illusztrált kétkötetes magyar hadtörténelmi szintézis, „A magyar huszár” (1936) és „A magyar gyalogság” (1939) című összefoglaló munkák, avagy Markó Árpádnak az Akadémia által 1934-ben megjelentetett „II. Rákóczi Ferenc, a hadvezér” című monográfiája.

A Hadimúzeum jelentőségének növekedését mi sem jelzi jobban, mint hogy az 1920–1930-as években jelentékeny számú értékes nemzeti kincs birtokosa lett. Ezek közül kiemelkedő volt a bécsi Heeremuseumtól a badeni egyezmény értelmében átvett, 2000 darabot meghaladó magyar vonatkozású tárgyegyüttes hazakerülése. Más gyűjteményegyüttesekkel is gazdagodott a múzeum magán-személyektől, testületektől származó adományok, letétek, vásárlások, kül- és belföldi aukciós vételék révén. Az 1937. május 29-én megnyitott, igen nagy figyelemről övezett első állandó kiállítás ezekből számos darabot állított ki 36 kiállítóteremben és 260 méternyi folyosón. A Hadimúzeum ezekben az években építette ki országos gyűjtőhálózatát, kapcsolatait más hazai és társintézményekkel, köztük is a legfontosabbal, a Magyar Nemzeti Múzeummal. Ennek keretében 1935 októberében a két intézmény hadtörténelmi gyűjtőkörét elhatárolták egymástól: az 1715-öt, az állandó hadsereg megteremtésének évét megelőző korokból származó katonai relikviákat a Nemzeti Múzeum, az azt követőeket a Hadtörténelmi Múzeum illetékességébe utalva. A megállapodás értelmében megtörtént az érintett anyagok kölcsönös átadása.

Ezt a jól működő, az 1940-es évekre többé-kevésbé kialakult gyűjteményekkel és

szervezettel rendelkező intézményt alapjaiban rendítette meg a második világháború. A múzeum és a levéltár anyagának tetemes hányada a Dunántúlra történt 1944-es kitelepítés során elpusztult, illetve szovjet kézre került, más része a Várat ért tűzérsegi és bombatalálat áldozatául esett. 1945-ben a Múzeum épülete is súlyos károkat szenvedett. A világháború pusztításait követően az Egyesített Hadimúzeum és Levéltár néven 1945-ben újjáalakuló intézményre elsősorban a romeltakarítás és az anyagmentés feladata hárult. Mivel a Szövetséges Ellenőrző Bizottság 1945 májusában csak a Múzeum működéséhez járult hozzá, a honvédelmi miniszter rendeletileg megszüntette a Hadilevéltárat, megmaradt iratanyagát megőrzésre az Országos Levéltárnak és a Hadimúzeumnak adták át. Éltre keltésére csak a levéltárügy országos rendezését követően, 1947 márciusában került sor, amikor a levéltárat a múzeumot is magában foglaló Honvéd Levéltár és Múzeum keretében Erdélyi Gyula parancsnoksága alatt újjászervezték.

A történész végzettségű, egyetemi magántanári címet is szerzett Erdélyi, aki korábban másfél évtizeden át a Régi levéltári osztály egyik alosztályát vezette, a háború előtti hagyományt folytatva, az intézményt tudományos katonai intézetté kívánta fejleszteni. Erdélyi, majd a halála után őt követő Szentneményi Béla távlatos elképzelései ekkor még nem valósultak, valósulhattak meg. Az intézmény átszervezésére 1950-ben politikai és nem tudományos szempontok érvényesítésével került sor. 1950 októberében az intézményt két különálló részre választották, külön parancsnokkal: a Hadtörténelmi Levéltárra a Vezérkar alárendeltségében és Hadtörténelmi Múzeumra a Politikai Főcsoportfőnökség irányítása alatt. A folyamatos szervezés, az elbocsátások és tiszti áthelyezések sorozata csak 1952 nyarára fejeződött be. A Honvédelmi Minisztérium a levéltár és múzeum teljesen kicserélődött állományának elsősorban az 1952-re létrejött 200 000 fős tömeghadsereg ideológiai nevelésében, az alacsony általános műveltségű új tisztikar történelmi-hadtörténelmi ismereteinek bővítésében szánt szerepet.

Ez az elképzelés csak az MDP III. kongresszusának határozatai nyomán változott meg, amikor a hadtörténetírás felértékelődött. 1954 áprilisában a Magyar Néphadseregben folyó eszmei-politikai nevelőmunka megerősítésének szándékával a Honvédelmi Minisz-

térium a Politikai Főcsoportfőnökség alárendeltségében létrehozta a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum elnevezésű intézményt, és szervezeti keretébe integrálta a levéltárt. Az Intézet személyi állománya 27 katonából és 29 polgári alkalmazottból állt, míg a Hadtörténelmi Múzeumban 13 katona és 15 polgári személy dolgozott.

A Hadtörténelmi Levéltár önállóságát csak 1958 őszén állították vissza, ekkor az összintézmény neve is újból Hadtörténelmi Levéltár és Múzeumra változott, s így maradt 1961-ig. Ekkor ismét az 1954-es elnevezést és szervezetet állították vissza, s ez kisebb változásoktól eltekintve napjainkig fennmaradt. Az intézmény szervezete, létszáma, működése az 1960-as években stabilizálódott. Az 1963. évi 9. számú elnöki tanácsi rendelet a Hadtörténelmi Múzeumot országos hatáskörű intézménnyé emelte, amely arra hivatott, hogy időben és térben teljességre törekedve összegyűjtse, őrizze, megővje, feldolgozza és bemutassa a magyar és magyar vonatkozású hadtörténelmi tárgyi emlékeit. Az 1969. évi 27. sz. törvényerejű rendelet pedig a Hadtörténelmi Levéltárat szaklevéltárrá minősítette.

Az 1960-es évek végén már több mint 20 témában folytak szervezett kutatások a Hadtörténelmi Intézetben az Árpád-kortól a legújabb kori Néphadsereg történetéig. Megszülettek az első monográfiák és az első dokumentumkötetek, megindultak a hadtörténelmi és hadtudományi repertóriumok, elkészült és megjelent 3 kötetben „Az egyetemes és magyar hadművészet története” (1959–1961).

A gyűjtemények háborús pusztulásainak pótlása, a megélenkült levéltári és múzeumi feldolgozó munka, a magyar hadtörténelem évszázadait bemutató állandó kiállítás (1960), illetve a Haditechnikai park megnyitása (1963–1964), valamint a tudományos munka megélenkítése és tervszerűbbé válása hozzájárult ahhoz, hogy a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum (utóbb: Hadtörténelmi Intézet és Múzeum) visszanyerte a magyar tudományos-kulturális életben a háború előtt elfoglalt helyét és rangját.

A rendszerváltás megszüntette a HIM korábbi szoros eszmei-politikai irányítását, az intézmény felügyeletét a felszámolt Politikai Főcsoportfőnökség helyett a HM közigazgatási államtitkára vette át. 1989-et követően az intézményben jelentős arányeltolódás ment végbe a hadtörténelmi kutatások főbb irányjaiban: a korábbiaknál nagyobb hangsúlyt kapott a két

világháború közötti korszak, valamint a második világháború történetének elfogulatlan bemutatása, és megkezdődött az 1956-os forradalom és szabadságharc katonai eseményeinek, szereplői életének feldolgozása. Új feladatként jelentkezett a hagyományápolás és a hadisírokkal, haditemetőkkel, hadiemlékművekkel és hadiemlékhelyekkel kapcsolatos nyilvántartó és gondozó tevékenység is, amelynek ellátására 1997-ben a HIM szervezeti keretében tagolták a Hadisírgondozó Irodát. A Hadtörténeti Intézet és Múzeum falai között folyó munka támogatására és eredményeinek bemutatására az 1990-es években három alapítvány jött létre, amelyek segítségével önálló múzeumi, levéltári és összintézményi kiadványok, kiadványsorozatok láttak napvilágot. 1990–2002 között a Hadtörténeti Intézet és Múzeum munkatársai több száz tanulmányt, cikket jelentettek meg. Az intézmény munkatársai tevékeny részt vállaltak és vállalnak nem csak a hazai, hanem a külföldi tudományos-kulturális életben is.

E rövid összefoglalás végére kíváncsoznak *dr. Holló József* vezérőrnagy, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum főigazgatójának a fent említett kötet előszavában írt sorai: „A Hadtörténeti Intézet és Múzeum... immáron Európa egyik legrangosabb intézménye, a magyar tudományos és kulturális élet fellegvárává nőtte ki magát, és híven szolgálta és szolgálja a magyar katonai-hadtörténeti, nemzeti múlt feltárását, kutatását, a tárgyi és írásos emlékek megőrzését és azok nagy nyilvánosság előtti bemutatását itthon és külföldön egyaránt...

Ma bátran kijelenthetjük, amit vitéz Aggházi Kamil ezredes és Gabányi János címzetes vezérőrnagy, mint alapítók megálmodtak, megvalósulhatott a Hadtörténeti Intézet és Múzeum, amelynek már van saját múltja és van jövője, megvan a kiteljesedés lehetősége, hogy az »artibus unitis« szellemében töretlen lendülettel képviselje a magyarságot és hadi tradícióinkat a sokszínű összeurópai kultúrpalettán.”

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum fentebb vázolt múltja, jelene és jövőképe magyarázza a 85. születésnap program grandiozitását és számos elemét.

2003. november 14-én délelőtt 10 órakor az ünnepség nyitányaként katonai tisztelet-

adással került sor az alapítók, Gabányi János és Aggházi Kamil a Hadtörténeti Diszudvarán álló szobrának megkoszorúzására, amit a Márványteremben (egykor Tüzérterem) ünnepi állománygyűlés követett. Ezen az intézmény aktív munkatársain kívül meghívottként részt vettek a hajdan itt dolgozott, azóta más munkahelyre vagy nyugdíjba került kollégák és mindazok, akik munkakapcsolatban álltak, állnak a Hadtörténeti Intézet és Múzeummal. A díszvendégek közt foglaltak helyet az intézmény egykori parancsnokai, főigazgatói, a társintézmények vezetői, az írott és nyomtatott sajtó képviselői, az elnökségben pedig Mádl Ferenc köztársasági elnök képviselőjében Makk László ezredes, a köztársasági elnök szárnysegéde, a Honvédelmi Minisztérium és a Magyar Honvédség vezetői közül Iváncsik Imre politikai államtitkár, dr. Komor Levente humánpolitikai helyettes államtitkár, illetve dr. Szenes Zoltán altábornagy vezérkari főnök, valamint dr. Szabó Miklós nyugállományú vezérőrnagy, akadémikus, a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem rektora, dr. F. Dózsa Katalin a Budapesti Történeti Múzeum főigazgató-helyettese és dr. Holló József vezérőrnagy, a HM HIM főigazgatója.

A HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum múltját, jelenét és jövőjét méltató, a Honvéd Művészegyüttes műsorával kísért ünnepi megemlékezés keretében mutatták be az intézmény történetét feldolgozó kötetet és az erre az alkalomra kibocsátott, a HIM várbeli épületét, illetve Aggházi Kamil Stróbl Alajos készítette mellszobrát ábrázoló Matáv-telefonkártyát.

Ezt követően került sor a „Szép hazáért, ősz királyért” című első világháborús kiállítás megnyitására, amellyel a Múzeum stílszerűen adózott annak a nagy világégésnek, amelynek nyomán és amelynek megőrkítésére, feldolgozására a Hadtörténeti 1918-ban létrejött. A bensőséges, a háború nagy hadműveletei helyett inkább annak hétköznapijait, a katonák életét bemutató kamarakiállítás *dr. Komor Levente* HM humánpolitikai helyettes államtitkár és *dr. F. Dózsa Katalin*, a Budapesti Történeti Múzeum főigazgató-helyettese ajánlotta a több száz fős vendégsereg figyelmébe.

A valamennyi résztvevő szerint az intézmény múltjához, szerepéhez méltó ünnepi programot fogadás zárta.

VESZPRÉMY LÁSZLÓ

**A PROFESSZIONALIZÁLÓDÓ HADÜGY, 1900–1999.
TÖREKVÉS A MINÓSÉGRE**

Nemzetközi hadtörténeti konferencia, Budapest, 2004. március 29–április 2.

A NATO Békepartnerség programja (Consortium of Defense Academies and Security Studies Institutes) keretében, a németországi Marshall Központ által koordinált és életre hívott Hadtörténeti Munkacsoport (Military History Working Group) 4. nemzetközi konferenciája Bukarest, Szófia és Prága után immár Budapesten került megrendezésre. A magyar hadtörténetírás nemzetközi elismertsége eddig is köztudomású volt, de a külföldön is egyre szűkebb anyagi feltételek, a csökkenő amerikai költségvetési támogatás mellett a munkacsoport fennmaradása és budapesti találkozója a hadtörténetészek nemzetközi együttműködést igénylő határozott fellépésének, a kibontakozott műhelymunka magas színvonalának is köszönhető. Magyarország képviselőiben a Hadtörténeti Intézet és Múzeum már a megalapítás évében, 2000-ben csatlakozott a Munkacsoporthoz, s annak munkájában azóta is aktívan részt vesz.

Ez évben a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum az amerikai Szárazföldi Erők Hadtörténeti Szolgálatával (US Army, Center of Military History) közösen rendezte a konferenciát, amelynek társelnöke *dr. Holló József Ferenc* vezérőrnagy, főigazgató mellett *Dr. John S. Brown* dandártábornok, igazgató volt. Miközben a Békepartnerség által életre hívott munkacsoportok száma a felére csökkent, a hadtörténeti munkacsoport fennmaradásához az is hozzájárul, hogy mindig magas szinten s nagy számban képviselték magukat a történeti intézetek és szolgálatok. Így volt ez ebben az évben is, amikor 16 országból (Kanadából, Franciaországból, az Egyesült Királyságból, Hollandiából, Németországból, Olaszországból, Ausztriából, Csehországból, Szlovákiából, Szlovéniából, az Orosz Föderációból, Ukrajnából, Bulgáriából, Romániából) minden eddiginél nagyobb számban 40 résztvevő érkezett, közöttük hatan az intézmények igazgatói, aktív tábornokok.

A konferencia a hagyományoknak megfelelően a fogadó ország hadtörténeti múzeumában indult: a budai Várban az amerikai-magyar Bodó Sándor festőművész kiállítása és a

„Kard és koszorú, ezer év magyar uralmi szimbólumai” kiállítás megtekintésével, illetve *dr. Holló József Ferenc* főigazgató köszöntőjével és állófogadással vette kezdetét. A konferencia témája a korábbiakhoz hasonlóan, melyeken a hidegháború, a XIX. századi katonapolitikai fontos aspektusait tárgyalták és vitatták meg, nagy érdeklődést váltott ki. A konferencia nagy ívű témája egyúttal a munkacsoport nyitottságát is kifejezi a ma hadseregeinek problémái iránt, azt sugallva, hogy a történeti elemzések szervesen beépíthetők napjainknak a hivatásos hadseregekről és a katonai felsőoktatásról folytatott diskurzusaiba.

Az első három ülészak a sorozottból hivatásossá váló hadseregek kérdéskörét járta körül szlovén, angol, osztrák, francia, bolgár, szlovák, magyar (*dr. Molnár Ferenc* alezredes, Stratégiai és Védelmi Kutató Intézet) és ukrán előadók segítségével, érzékeltetve, hogy bár ugyanarról a folyamatról van szó, de a jelenség az egyes országokban nem szükségszerűen ugyanazzal terminológiával írható le. A történeti kitekintést az első világháborús bolgár és francia hadsereg, illetve az 1950-es évek magyar hadserege modernizációjának (*dr. Okvát Imre*, Allambiztonsági Szolgálatok Levéltára) esettanulmányai tették teljessé.

A konferencia szakmai kirándulásán a XIX. századi európai erődépítéset gyöngyszemét, a komáromi Monostori Erődöt, majd pedig a középkori magyar államiság szülőhelyét, az esztergomi várat és katedrális ismertette meg a résztvevőkkel *dr. Csikány Tamás* alezredes (Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem). A konferencia záró munkanapján az 1945 utáni szovjet hadsereg doktrínájának kérdéseivel, a „Sivatagi vihar” hadművészeti tanulságaival, valamint az amerikai hadsereg altiszti állománya professzionizálódásának jelentőségével foglalkoztak. A társadalmi és katonapolitikai folyamatok kérdéskörében a katonai felsőoktatás és képzés történeti aspektusait ismerhettük meg, illetve a szlovákoknak a cseh katonai oktatásban elfoglalt helyéről, illetve a hidegháború magyarországi tisztképzésének tanulságairól (*dr. Nagy Tamás* ör-

nagy, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem) hallhattunk ismertetést. Az egyes országok legújabbkori, illetve aktuális tisztképzéséről kanadai, holland, román és magyar előadók (Dr. Szabó Miklós ny. vezérőrnagy, rektor, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem) nyújtottak alapot a szakmai vitákat bátran vállaló résztvevőknek.

A konferencia jelentőségét nem kis mértékben az adja, hogy a közép-európai országok hadtörténetészei számára ez az egyetlen fórum, ahol módjuk nyílik a rendszeres személyes találkozóra, amelyek így a napi munkakapcsolatok erősítésének, s egyúttal saját nemzeti, vagy éppen regionális történetiszemléletük érvényesítésének és kinyilvánításának is elsőrendű fórumai. Mindez annál is fontosabb, mivel az éves nemzetközi hadtörténeti kongresszusok megnövekedett költségei miatt a kiutazások a közép- és kelet-európai országokból, így Magyarországról is, egyre rend-

szertelenebbé és esetlegesebbé váltak. Jó esély van arra, hogy jövőre Bécsben, a közös amerikai, magyar (Dr. Horváth Miklós alvezredes, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum) és orosz javaslatnak megfelelően, a Varsói Szerződés megalapításának évfordulójára is emlékezve a katonai szövetségek témakörét tárgyalják meg.

A Munkacsoport, eddigi konferenciáinak színvonala és az azokon elhangzott előadások nyomtatásban és CD-ROM-on megjelentetett anyagának kedvező fogadtatása eredményeként, méltán vált a nemzetközi hadtörténeti kutatások elismert fórumává. (A korábbi találkozók teljes anyaga hozzáférhető a Hadtörténeti Könyvtárban.) Az angol, orosz, francia és magyar nyelven megrendezett konferenciáról a Duna TV reggeli műsora riportban számolt be; az előadások szerkesztett változata, remélhetően, hamarosan nyomtatásban is megjelenik.

BIBLIOGRÁFIA

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM MUNKATÁRSAINAK VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIÁJA 1954–2003

E bibliográfia célja áttekintést adni az immáron 86 éves Hadtörténeti Intézet és Múzeum munkatársainak tudományos tevékenységéről. Mint a cím is utal rá, nem teljes leltárt kíván nyújtani az olvasóknak, hanem egyfajta válogatást az elmúlt közel fél évszázad hadtudományi, hadtörténeti munkáiból.

A válogatás összeállításakor két meghatározó kritériumra voltunk tekintettel.

A bibliográfiába azon munkatársakat vettük fel, akik legalább három teljes évig intézményünkben fejtettek ki tudományos tevékenységet. Az itt eltöltött évek előtti publikációk nem kerültek felvételre, a későbbiek azonban többnyire igen, hiszen azok általában a korábbi intézményi munka gyümölcseként születtek.

Tartalmi szempontként, megemlítendő, hogy az egyes publikációk esetében a kutató által leginkább képviselt kutatási terület került előtérbe. Mérlegelés tárgya volt az adott cikk, tanulmány, könyv tudományos értéke, maradandósága. Kimaradtak a válogatásból a könyvismertetések és a népszerűsítő jellegű, rövidebb cikkek. Válogatáson esett át az ötvenes-kilencvenes évek közötti könyvészeti termés is. E fenti szempontokból adódóan nem véletlen, hogy a folyóiratcikkek megjelenési helyeként a Hadtörténelmi Közlemények és a Haditechnika, a könyvkiadók közt pedig a Zrínyi Kiadó dominálnak, mint a hadtörténelmi szakirodalom fő fórumai és kiadója, ugyanakkor a máshol megjelent fontosabb művek is bekerültek a válogatásba. A felvett kéziratok a Hadtörténeti Könyvtár állományában találhatóak meg.

Bár e bibliográfia elsősorban az önálló publikációkat tartalmazza, kivételképpen azonban néhány jelentősebb, több szerzős mű is bekerült a válogatásba. A gyűjteményes művek esetében csak a főszerkesztő, szerkesztő nevével szerepel a cím tételként.

Természetesen a fenti szempontok vitathatók, de a jelen munka célja éppen egy válogatott bibliográfia megalkotása volt, a teljesség igénye nélkül, azzal a nem titkolt szándékkal, hogy az intézményünkben az elmúlt fél évszázad során tevékenykedett kollégáinknak emléket állítsunk. A feldolgozás kezdetét, 1954-et, az összintézmény történetének korszakhatára szabta meg, mikor is a jelenlegi szervezeti keretek kialakultak, a feldolgozás végét pedig az utolsó teljes év, 2003 jelenti.

Az összeállítás forrásául a Hadtörténeti Könyvtár dolgozóinak korábbi bibliográfiái szolgáltak, valamint – akinél mód nyílt rá – az intézményi munkatársak saját publikációs jegyzékei. A bibliográfiában való tájékozódás megkönnyítése érdekében a munkatársak nevei ABC-sorrendben, a publikációk időrendben követik egymást.*

* Rövidítések: HK. — Hadtörténelmi Közlemények; HT. — Haditechnika; KSz — Katonai Szemle; HSz. — Honvédségi Szemle; k. — kötet; o. — oldal; r. — rész; sz. — szám

- Ács Tibor* Puccsok és katonák. Zrínyi. Budapest, 1967. 54 o.
 Hadsereg és politika a harmadik világban. Zrínyi. Budapest. 1968. 238 o.
 Az algériai háború történetéhez (1954-1962). HK. 1969. 3. sz. 515-547. o.
 A Honvédelmi Szövetség, az első magyar hadtudományi folyóirat. Adalék a XIX. századi magyar hadtudomány történetéhez. HK. 1975. 4. sz. 689-720. o.
 Gondolatok az 1848-1849. évi magyar hadügyről és háborúról. HK. 1988. 2. sz. 336-361. o.
 Magyar tudósok vitája a Congrave-rakétáról 1847. július 5. HT. 1992. 4. sz. 53-55. o.
 Széchenyi katonáévei. Zrínyi. Budapest, 1994. 300 o.
 A XIX. századi magyar katonai gondolkodás története. Tanulmánygyűjtemény. Zrínyi. Budapest, 1995. 76-106. o.
 Az első magyar hadügyér. Új HSz. 1996. 5. sz. 30-38. o.
 Az első honvédezerkar főnöke: Vetter Antal. Hadtudomány. 1998. 3. sz. 90-96. o.
 A Magyar Hadi Főtanoda, 1848-1849. HK. 1999. 2. sz. 303-351. o.
 (Szerk.) Honvédelmi reformok, haderőátalakítások Magyarországon 1848-1998. ZMNE. Budapest, 2000. 187 o.
- Árokey Lajos* Emlékező tájak. A Szovjetunió Vörös Hadseregének harcai nyomán. Zrínyi. Budapest, 1970. 272 o.
- Babucs Zoltán* A 12-es jászkun huszárok ezredtörténete. (1849-1867.) Jászkunsági évkönyv. 1996. 82-102. o.
 „Megremeg a föld, amerre a magyar honvéd lába lép...” a m. kir. jászberényi 2/III. és 32/III. honvéd gyalogzászlóaljok története, 1939-1943. Jász Honvédekért Alapítvány. Jászberény, 2001. 168 o.
 Jászkun katonai jelképek a XVIII. század közepétől 1867-ig. Egyenrhák, címerek, zászlók. A Hadtörténeti Múzeum Értesítője. 4. sz. (2001) 153-163. o.
- Bacsoni Tamás* Gyalogsági ásök Magyarországon 1875-től napjainkig. HT. 1997. 4. sz. 53-55. o.
 Az 1938 M. sátorlap-esőgallér. HT. 1998. 3. sz. 61-63. o.
 Rohamsisakok Magyarországon 1915-től napjainkig. HT. 1999. 4. sz. 83-87. o.
 A Magyar Királyi Honvédgyalogság személyi felszerelése (1869–1914). A Hadtörténeti Múzeum Értesítője. 3. sz. (2000) 71–88. o.
 A sisak – egy sajátosságos katonai jelkép. A Hadtörténeti Múzeum Értesítője. 4. sz. (2001.) 139–142. o.
 1942 M. páncélos-egyenruha. HT. 2001. 4. sz. 80-82. o.
 Válogatás a Hadtörténeti Múzeumban található magyar vonatkozású rohamsisakokból. A Hadtörténeti Múzeum Értesítője. 5. sz. (2000) 141–146. o.
- Balázs József* Salgótarján, 1919. HK. 1954. 3-4. sz. 290-326. o.
 – *Pongó János*: Pisztolyok, revolverek. Rövid fejlődéstörténet. Zrínyi. Budapest, 1977. 95 o.
- G. Balázs József* – *Horváth Miklós*: Gondolatok a hadtörténetírás néhány kérdéséről. HK. 1956. 3. sz. 3-19. o.
 A honvédelem megszervezése 1848 nyarán és a honvédsereg első győzelme. KSz. 1957. 6. sz. 135-142. o.
 – *Kovács József*: Somlyai István 48-as honvédtiszt naplójából. (Forrásközlés) HK. 1958. 1-2. sz. 259-287. o.
 A délvidéki hadműveletek 1848 nyarán és őszén. HK. 1960. 2. sz. 24-42. o.

- Balla Tibor* A magyar királyi Honvédség szórólöveg-alakulatainak története. HK. 1992. 2. sz. 65-96. o.
 A magyar királyi honvéd tüzérség. 1912-1914. 1-2 r. HK. 1993. 3. sz. 18-45. o., 4. sz. 43-75. o.
 Az Osztrák-magyar Monarchia katonai részvétele a Scutari-válság rendezésében. HK. 1997. 3. sz. 435-459. o.
 Rossz szomszédság török átok? Muzulmán menekültek magyar kaszárnyákban az első Balkán-háború idején. Limes. 1997. 3. sz. 59-70. o.
 Die Organisation der Honvédartillerie in den Jahren 1912-1914. In: Die k. u. k. Armee. Europa Institut. Budapest. 1998. 75-78. o.
 Török katonák internálása Ausztria-Magyarországon 1912-1913-ban. HK. 1998. 4. sz. 895-910. o.
 Ada-Kaleh szigete osztrák-magyar fennhatóság alatt 1878-1918. HK. 1999. 1. sz. 21-52. o.
 A magyar királyi honvéd lovasság 1868-1914. Balassi. Budapest, 2000. 176 o.
 Az Osztrák-Magyar Monarchia magyar katonái az első világháborúban. HK. 2002. 1. sz. 189-195. o.
 Szarajevó, Doberdó, Trianon. Magyarország I. világháborús képes albuma. Scolar Kiadó. Budapest, 2003. 224 o.
 Hungarians in the American Civil War 1861-1865. In: ACTA. Coming to the Americas. International Commission of Military History. Szerk: John A. Lynn. Cantigny First Division Foundation, Wheaton, Illinois. 2003. 273-284. o.
- Balló István* A katonapolitikai elképzelések megvalósítása a Magyar Néphadsereg szárazföldi csapatainál, 1951-1953. HK. 1994. 3. sz. 121-135. o.
 A Magyar Honvédség első alakulatainak megszervezése és hadműveleti területre küldése (1944. december – 1945. május). Akadémiai Közlemények. 1995. 205. sz. 195-202. o.
 Die Ungarische Volksarmee im Warschauer pakt. Möglichkeiten und geplante Aufgaben Richtung Österreich vor 1989. Österreichische Militärische Zeitung. 1998. 2. sz. 161-166. o.
 Adalékok Magyarország 1949-1953 közötti háborús felkészítéséről, a várható hadszíntér előkészítéséről. HK. 1999. 4. sz. 800-823. o.
 Vasfüggöny. Nemzetvédelmi Egyetemi Közlemények. 2001. 1. sz. 126-154. o.
- Bencze László* Königrätz tanulmányai. Honvédelem. 1986. 7. sz. 82-89. o.
 Bosznia és Hercegovina okkupációja 1878-ban. Akadémiai. Budapest, 1987. 243 o.
 Andrássy Gyula gróf és a magyar biztonság 1860-1870. Andrássy Gyula gróf halálának 100. évfordulójára. HK. 1990. 4. sz. 56-85. o.
 Sanitätsdienst bei der Nordarmee im Jahre 1866. Truppendienst. 1991. 3. sz. 220-226. o.
 Az éhség offenzíva. Észak-Itália, 1918. június 15. Limes. 1997. 3. sz. 105-118. o.
 Adalékok az 1918. június 15-i offenzíva haditerveinek vizsgálatához. HK. 1998. 2. sz. 476-502. o.
 A 11. hadsereg offenzívája az Alpokban, 1918. június 15. HK. 1999. 3. sz. 538. o.
 A Habsburg Birodalom katonai rendszere. In: A szabadságharc katonai története. Pákozdtól Világosig, 1848-1849. Zrínyi. Budapest, 1998. 9-33. o.
 Uralkodók, főrangúak, katonák. Paktum. Budapest 2001. 216 o.
 Solférino. 1-3. r. HK. 2000. 3. sz. 541-576., 2001. 1. sz. 3-35., 2002. 1. sz. 34-59. o.
 A Piave-front. Paktum. Budapest, 2003. 165 o.

- Bende Sándorné* (Et al.) Hadtörténelmi közlemények. Új folyam I-XXV. évfolyam, 1954-1978. Repertórium. Hadtörténelmi Könyvtár-Zrínyi. Budapest, 1978. 175 o.
(Et al.) A Zrínyi Katonai Kiadó kiadványai 1951-1980. Hadtudományi Könyvtár - Zrínyi. Budapest, 1980. 506 o.
- Bezzeg Mária* A múzeumi óra hatása a tanulók tudásszintjére. A Hadtörténelmi Múzeum Értesítője. 2. sz. (1987.) 337–386. o.
- Bognár Zalán* Budapest polgári lakosságának tömeges elhurcolása szovjet hadifogságba, 1945. január-március. HK. 1995. 1. sz. 109-113. o.
Az elmaradt szovjet-magyar hadifogoly-egyezmény. HK. 2000. 4. sz. 861-886. o.
(Hadi)fogoly-gyűjtőtáborok Magyarországon 1944-1945. In: Tanulmányok a XIX-XX. századi történelemből. Szerk: *Zeidler Miklós*. ELTE BTK. Budapest, 2001. 133-148. o
- Bojtásné Damó Csilla* (Et al.) Hadtörténelmi közlemények. Új folyam I-XXV. évfolyam, 1954-1978. Repertórium. Hadtörténelmi Könyvtár-Zrínyi. Budapest, 1978. 175 o.
(Et al.) A Zrínyi Katonai Kiadó kiadványai 1951-1980. Hadtudományi Könyvtár - Zrínyi. Budapest, 1980. 506 o.
A Hadtörténelmi Közlemények repertórium 1979-1988. HK. 1989. 4. sz. 603-639. o.
(Et al.) A Zrínyi Katonai Kiadó kiadványai 1981-1995. Hadtudományi Könyvtár - Zrínyi. Budapest, 1996. 328 o.
- Bolyósné Újfalusi Éva* (Et al.) A Zrínyi Katonai Kiadó kiadványai 1981-1995. Hadtudományi Könyvtár - Zrínyi. Budapest, 1996. 328 o.
Bibliográfia – tanároknak, diákoknak. Iskolakultúra. 1998. 4. sz. 109-111. o.
- Bona Gábor* Az 1848-49-es szabadságharc katonai vezetésének nemzetiségi összetételéről. Valóság. 7. sz. 1978. 80-93. o.
Szerb katonák az 1848-49-es honvédseregben. HK. 1981. 1. sz. 105-116. o.
Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848-49. Zrínyi. Budapest, 1983. 394 o.
Kossuth Lajos kapitányai. Zrínyi. Budapest, 1988. 781 o.
Az 1848-1849-es honvédsereg Zala megyei születésű tisztjei. In: A szabadságharc zalai honvédei 1848-1849. Zala Megyei Levéltár. Zalaegerszeg, 1992. 5-52. o.
A szabadságharc fegyveres ereje., A téli hadjárat, 1848. december- 1849. január., A tavaszi hadjárat, 1849. március-május., Megtorlás és a magyar katonai emigráció. In: A szabadságharc katonai története. Pákozdtól Világosig, 1848-1849. Zrínyi. Budapest, 1998. 55-79. o., 159-198. o., 199-230. o., 272-287. o.
Az 1848-49-es honvédsereg zsidó születésű tisztjei. Múlt és Jövő. 1998. 1. sz. 59-87. o.
A szabadságharc fegyveres ereje. Az 1848-1849-es forradalom és szabadságharc 150. évfordulójára. HK. 1998. 1. sz. 3-27. o.
Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban. 1-3. köt. Heraldika. Budapest, 1998.
Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. (Harmadik átdolgozott, javított kiadás.) Heraldika. Budapest, 2000. 773 o.
- Bonhardt Attila* Az I. világháborús magyar hadifoglyokra vonatkozó iratok a Hadtörténelmi Levéltárban. Levéltári Szemle. 1982. 2-3. sz. 291-298. o.

- A magyar hadifoglyok hazaszállítása az első világháború után. HK. 1984. 3. sz. 475-495. o.
- A V-3 és V-4, az első magyar szerkesztésű és gyártású harckocsik. HT. 1984. 4. sz. 30-32. o.
- A magyar honvédség különleges feladatú páncélozott lánctalpas járművei. (1940-1941.) HT. 1985. 1. sz. 32-34. o.
- A 25. M. Ansaldo, a magyar honvédség első rendszeresített harckocsija. HT. 1985. 2. sz. 32-34. o.
- A 38. M. Toldi könnyű harckocsi. (1939-1943.) HT. 1985. 3. sz. 31-33. o.
- A magyar páncélosfegyvernem gerince, a Turán harckocsi-család HT. 1986. 1. sz. 34-37. o.
- A Zrínyi II. rohamlőveg HT 1986. 3. sz. 30-33. o.
- A lengyel hadszíntér megtekintésére kirendelt katonai bizottság jelentése; 1939. október. HK. 1989. 3. sz. 389-427. o.
- Újabb adatok a Szálasi-röppentyűről. HT. 1990. 1. sz. 42-46. o.
- Major Jenő vezérőrnagy jelentése a m. kir. I. gyorshadtest 1941. évi oroszországi hadjáratának tapasztalatairól. Forrásközlés. HK. 1991. 2. sz. 174-211. o.
- (Et al.:) A Magyar Királyi Honvédség fegyverzete. Zrínyi. Budapest, 1993. 475 o.
- *Wehli Tünde*: Szent Kristóf, a páncélosfegyvernem védőszentje. Magyar Honvédség Oktatási és Kulturális Anyagellátó Központ. Budapest, 1993. 58 o.
- A magyar hadifoglyok hazaszállítása az I. világháború után. Magyar hadifoglyfogadó bizottságok Lengyelországban és Litvániában, 1918. december – 1921. augusztus. HK. 1994. 2. sz. 29-70. o.
- A magyar hadifoglyok hazatelepítése az I. világháború után. A magyarországi leszerelő táborok, 1919-1923. HK. 1994. 3. sz. 19-54. o.
- Tigris angyalbőrben. Pz VI-e Tiger nehézharckocsik a Magyar Királyi Honvédség kötelékében. HT. 1997. 2. sz. 45-47. o.
- Borus József*
- A magyar hadtörténetírás helyzete és feladatai. HK. 1954. 1. sz. 64-90. o.
- Az 1944-es Szolnok-megyei harcok – volt hitlerista tábornokok munkáiban. Jászkunság. 1961. 3-4. sz. 163-173. o.
- Dembinski fővezérsége és a kápolnai csata. Zrínyi. Budapest, 1975. 378 o.
- Valóban késve indult meg 1941. június 22-ével a Barbarossa-hadművelet? HK. 1989. 3. sz. 302-321.
1941. június 22 – megelőző támadás? HK. 2001. 4. sz. 527-546. o.
- Böhm Jakab*
- *Palotai István*: Iratok a komáromi várról az 1848-49-es szabadságharcban. (Forrásközlés) HK. 1955. 2. sz. 184-202. o.
- *Kun József*: Adatok az olaszországi magyar légió történetéhez az 1860-62-es évekből. HK. 1957. 1-2. sz. 299-329. o.
- Adalékok az 1863-64. évi lengyel felkelés magyar támogatásához. HK. 1964. 1. sz. 84-113. o.
- A német légió szervezése és tevékenysége az 1848-1849. évi magyar szabadságharcban. HK. 1970. 2. sz. 194-218. o.
- A magyarországi főhadparancsnokság 1848 tavaszán. HK. 1976. 2. sz. 241-289. o.
- (Szerk.): Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc, az abszolutizmus kora, az 1848–49-es honvédmeház, az 1848–49-es honvédegyletek iratainak ismertető- és raktárjegyzéke. Petit Real. Budapest, 1998. 68 o.
- Bús János*
- Rejtett tisztképzés a m. kir. Honvédségben. Vámörtisztképző tanfolyam. Új HSz. 1994. I. 88-92. o.

- *Szabó Péter*: Béke poraikra... Dokumentum-émlékkönyv a II. világháborúban a keleti hadműveletek során elesett magyar katonákról és munkaszolgálatosokról. Hadtörténeti Intézet és Múzeum – Varietas '93. Budapest, 1999. 778 o.
- *Szabó Péter*: Béke poraikra... Dokumentum-émlékkönyv a II. világháborúban a történelmi Magyarország területén elesett magyar katonákról és munkaszolgálatosokról. Hadtörténeti Intézet és Múzeum – Varietas '93. Budapest, 2001. 1071 o.
- (Et al.): Tiszti kaszinó. Varietas '93. Budapest, 2003. 272 o.
- Czigány István* Buda visszavétele 1686-ban. Honvédelem. 1986. 11. sz. 76-88. o.
Hadellátás. História. 1986. 3-4. sz. 20-23. o.
A Rákóczi-szabadságharc hadserege a mustrák tükrében. Egy hadügyi fáziskésés sajátosságai. HK. 1987. 1. sz. 111-153. o.
A magyarországi csapatok szerepe a török alóli felszabadító háborúban. HK. 1989. 2. sz. 15-176. o.
A kuruc állam katonai helyzete és a szatmári béke. HK. 1990. 3. sz. 30-55. o.
A magyar hadtudomány és hadtudományi gondolkodás a XVIII. században. In: A magyar katonai gondolkodás története. Tanulmánygyűjtemény. Szerk: *Acs Tibor*. Zrínyi. Budapest, 1995. 57-75. o.
A török-kori Arad és az azt követő időszak. In: Az aradi vár története. Zrínyi. Budapest, 1998. 42-66. o.
Hadügyi reformkísérletek a királyi Magyarországon, 1665-1682. HK. 2001. 2-3.sz. 279-302. o.
(Szerk.) Az államiség megőrzése. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharcról. Zrínyi. Budapest, 2002. 311 o.
- Csendes László* A Magyar Katonai Térképező Csoport. Hadtörténeti Intézet és Múzeum. Budapest, 1969. 72 o.
Az 1. katonai felméréshez készült országleírás katonaföldrajzi és történelmi forrásértéke. HK. 1975. 2. sz. 349-371. o.
Országleírás. Földrajz, történelem (1782-1785) Hadtörténeti Múzeum. Budapest, 1975. 156 o.
– *Ipoly Márta, N.* – *Rázsó Gyula*: Mohács 1526-1976. Hadtörténeti Múzeum. Budapest, 1976. 237 o.
– *Ipoly Márta, N.*: Települések szelvényezése az első-második-harmadik katonai felmérések alapján. Hadtörténelmi Térképtár. Budapest, 1977. 174 o.
Történelem térképeken. Lázár deák térképétől a részletes katonai felméréséig. HK. 1977. 2. sz. 241-264. o.
Földabrosz. Hadtörténeti Múzeum. Budapest, 1978. 143 o.
Térkép és történelem 1919. Hadtörténeti Múzeum. Budapest, 1979. 183 o.
Térképhistória. Történelem a térképek tükrében. Magvető. Budapest, 1980. 213 o.
Térképek, metszetek Budavár visszavívásáról. HK. 1986. 4. sz. 724-739. o.
Hadsereg-történet. Tények és adatok. 1-2 r. HM. Budapest, 1998. 199 o.
- Csillag Ferenc* A kézi lőfegyverek és a hadművészet. Zrínyi. Budapest, 1965. 139 o.
Magyar és török fegyverek a XVI. század közepén. HK. 1966. 4. sz. 828-843. o.
- Csima János* A németországi harmincéves háború (1618-1648) és a vonalharcászat kialakulása. Hadtörténelmi Kiskönyvtár 17. Zrínyi Akadémia. Budapest, 1956. 13 o.
A francia forradalom fegyveres ereje, harcai és harceljárása a jakobinus diktatúráig. Hadtörténelmi Kiskönyvtár 18. Zrínyi Akadémia. Budapest, 1957. 44 o.

- Adalékok a Horthy-hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének tanulmányozásához (1938-1945). HM Központi Irattár. Budapest, 1961. 423 o.
- A kínai nép felszabadító háborúja (1945-1949). Honvéd Akadémia. Budapest, é. n. 44 o.
- Olaszország szerepe a Horthy-hadsereg fegyverkezésében (1920-1941.) HK. 1969. 2. sz. 289-313. o.
- A Horthy-hadsereg diszlokációja 1920-1941 között. HK. 1971. 3. sz. 528-544. o.
- Derkovics Jenő* A Magyar Vörös Hadsereg gyári munkászereideinek szervezése. HK. 1955. 3-4. sz. 213-242. o.
- Dezsényi Miklós* Hadiesemények a Dunán Buda 1686-os ostroma idején. HK. 1957. 1-2. sz. 241-251. o.
- Osztrák hadtörténelmi okmányok Budavár 1849. évi ostromáról. HK. 1961. 1. sz. 145-174. o.
- A dunai hajóraj a Tanácsköztársaság honvédő háborújában. KSz. 1958. 7. sz. 59-65. o.
- A szovjetorosz dunai hajóraj harcai Magyarország felszabadításáért. Athenaeum. Budapest, 1964. 34 o.
- Adatok a „Bácska” aknarakó hajó történetéhez. HK. 1967. 2. sz. 384-391. o.
- Dombrády Lóránd* A horthysta katonai vezetés erőfeszítései a páncélos fegyvernem megteremtésére (1938-1940.) HK. 1970. 4. sz. 576-624. o.
- Adalékok a Horthy-hadsereg gépesítésének történetéhez 1936-1940. HK. 1971. 1. sz. 129-152. o.
- A Horthy-hadsereg tábori tüzérségének anyagi-technikai állapota 1940-ben, a háborúba lépés előtti időszakban. HK. 1972. 4. sz. 726-761. o.
- A magyar ipar háborús mozgósítása az 1938-40 közötti időszakban. HK. 1973. 2. sz. 227-264. o.
- A magyar páncélos magasabbegységek kiépítésére tett erőfeszítések a háború időszakában (1941-1944.). HK. 1974. 4. sz. 591-646. o.
- A Kállay-féle kiugrási politika és a magyar katonai vezetés. HK. 1979. 4. sz. 523-550. o.
- *Nagy Gábor* (szerk.): Fegyverrel a hazáért. Magyar ellenállási és partizán harcok a második világháború idején. Kossuth-Zrínyi. Budapest, 1980. 506 o.
- A magyar gazdaság és hadfelszerelés 1933-1944. Akadémiai. Budapest, 1981. 291 o.
- Hadsereg és politika Magyarországon, 1938-1944. Kossuth. Budapest, 1986. 400 o.
- Ellentétek a magyar politikai és hadseregvezetés között az 1939-es lengyel-német háború megítélésében. HK. 1989. 3. sz. 287-301. o.
- A legfelsőbb hadúr és hadserege. Zrínyi. Budapest, 1990. 221 o.
- A magyar katonai vezetés szerepe a Szovjetunió elleni hadbalépésben. HK. 1991. 2. sz. 3-26. o.
- A magyar elszakadási törekvések és a hadsereg 1943-ban. Századok. 1995. 3. sz. 493-534. o.
- A katonai gondolkodás néhány jellemzője a második világháború előtt. In: A magyar katonai gondolkodás története. Tanulmánygyűjtemény. Zrínyi. Budapest, 1995. 126-145. o.
- A hadba lépés felelősségéről. Századok. 1998. 3. sz. 517-551. o.
- Katonapolitika és hadsereg 1920-1944. Ister. Budapest, 2000. 293 o.
- Domokos György* Adalékok a törökkori magyar tüzérség kategória- és típusproblémáihoz. HK. 1984. 1. sz. 117-149. o.

- Ostromtechnika a 17. században; Császári muskétások, pikások; Janicsárok, szpáhik; Várvédelem, erődítéstechnika; Ágyúk, mozsarak; Könnyű és nehézlovasság; Lőpor, gránát, akna. *História*. 1986. 3-4. sz. 14., 18-19., 25., 28-29., 36., 44., 48-49. o.
- Várépítézet és várharcászat Európában a XVI-XVII. században. Buda 1686. évi ostromának technikai elemzéséhez. *HK*. 1986. 1. sz. 47-110. o.
- Kanizsa 1588. évi, Szatmár 1600 körül készült inventárium. Forrásközlemény. *HK*. 1988. 3. sz. 545-550.o.
- Kassa 1662. évi inventárium. Forrásközlemény. *HK*. 1990. 3. sz. 104-139. o.
- A várak jelentősége és a császári seregek ostromtechnikája a felszabadító háborúban (1683-1699). *Studia Agriensia* 14. sz. (1993) 73-85. o.
- Buda visszavívásának ostromtechnikai problémái. I-II. *HK*. 1993. 1. sz. 3-60. o., 2. sz. 43-95. o.
- *Hatházi Gábor*: Új módszerek és lehetőségek a törökkori hadtörténeti topográfia kutatásában. *Studia Agriensia* 15. sz. (1995) 87-102. o.
- (Et al.): Hadtudományi nyomtatványok régi könyvjegyzékeinkben. *Magyar Könyvszemle*. 1997. 1. sz. 33-57. o. *Bibliográfia* 53-57. o.
- Adatok a komáromi vár 16. századi építéstörténetéhez. *Limes*. 1997. 4. sz. 67-92. o.
- A kassai királyi hadszertár fegyverzete és felszerelése a XVI-XVII. századi inventáriumok tükrében. *HK*. 1997. 4. sz. 667-747. o.
- Egy itáliai várfundáló mester Magyarországon a XVI. század második felében. Ottavio Baldigara élete és tevékenysége. *HK*. 1998. 4.sz. 767-856. o.
- Az aradi vár fegyverzet-bevételezési és -kiadási jegyzőkönyve, 1703. január 1- 1704 június 12. In: *Az aradi vár története*. Zrínyi. Budapest, 1998. 67-86. o.
- Az egri vár számítógépes rekonstrukciójának tapasztalatai. *HK*. 2001. 4. sz. 640-661. o.
- Ottavio Baldigara. Egy itáliai várfundáló mester Magyarországon. Balassi. Budapest, 2000. 160 o.
- A kassai királyi hadszertár 1571. évi bevétel-kiadási jegyzőkönyve. *Studia Agriensia* 22. sz. (2002) 67-83. o.

*Ehrenberger
Róbert*

- (Szerk.): A béketábor magyar hadserege. A magyar Demokratikus Hadsereg és a Magyar Néphadsereg Hadtörténelmi Levéltárban őrzött katonai irataiból 1945 – 1957. *Petit Real*. Budapest, 2001. 282 o.
- A lekváros tézsza mint a „népi demokrácia” megdöntésének eszköze. *Tömeges megbetegedés Tatán 1950 karácsonyan*. *Ad Acta*. 2001. 98-113. o.

Farkas Gyöngyi

- Budai polgárok önkéntes felajánlása a franciák elleni háborúhoz. Forrásközlemény. *HK*. 1986. 174-181. o.
- (Szerk.): „Saját kezébe, ott, ahol...” Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc Hadtörténelmi Levéltárban őrzött katonai irataiból. *Petit Real*. Budapest, 1998. 271 o.
- A török kor, a kuruc kor, a nemesi felkelés, a királyi magyar nemesi testőrség iratainak levéltári segédlete. *Hadtörténelmi Levéltár - Petit Real*. Budapest, 2000. 231 o.
- (Szerk.): A Hadtörténelmi Levéltár katonai igazságügyi szerveinek, iratainak repertórium. 1802 – 1991. *Petit Real*. Budapest, 2003. 94 o.

Farkas Márton

- Katonai felkelés Pécsen 1918. májusában. *HK*. 1968. 3. sz. 417-428. o.
- Katonai összeomlás és forradalom 1918-ban. A hadsereg szerepe az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlásában. *Kossuth*. Budapest, 1969. 428 o.

- A császári Németország fegyverszüneti kérelmének történetéhez. HK. 1972. 4. sz. 685-725. o.
- Hindenburg. Akadémiai. Budapest, 1976. 234 o.
- Spa – Berlin – Compiègne 1918. A német katonai összeomlás és forradalom kérdéséhez. HK. 1978. 4. sz. 524-598. o.
- A császári sas lehull. Kossuth. Budapest, 1982. 197 o.
- Az első tűzpróba. Az Osztrák-Magyar Monarchia hadseregének veresége a Drina-Száva mentén 1914 augusztusában. HK. 1984. 3. sz. 439-474. o.
- Füleki Mihály* „És a honvédségi könyvtárak?...” Könyvtári Figyelő. 1985. 6. sz. 635-643. o.
- „Éretnek” gondolatok a néphadsereg szakkönyvtáiról. Honvédelem. 1981. 2. sz. 119-126. o.
- A hadtudomány könyvtára. Új Honvédségi Szemle. 45. sz. (1991) 149-157. o.
- Galván Károly* A magyar királyi honvédség (1868–1918) békeruházati emlékanyaga az Országos Hadtörténeti Múzeumban. Az Országos Hadtörténeti Múzeum Értesítője 1. (1971) 228–288. o.
- Honvédenekarok felállítása 1896-ban. A Hadtörténeti Múzeum Értesítője. 3. sz. (2000.) 49–70. o.
- Resnitsek József és Scholl miklós „hangász kari mesterek” a cs. kir. 32. gya loezrednél. A Hadtörténeti Múzeum Értesítője. 5. sz. (2002) 121–126. o.
- Gazdag László* Szempontok a történelmi atlaszok térképeinek tervezésénél. A Hadtörténelmi Intézet Értesítője. 1957. 1. sz. 63-87. o.
- Régi térképek mértékegységei. Földrajzi Értesítő. 1958. 1. sz. 119-121. o.
- Hazánk területét ábrázoló helyszínrajzi térképek a Hadtudományi Térképtárban. Földrajzi Közlemények. 1958. 2. sz. 182-188. o.
- Gazsi József* Az 1944-es ardenni német támadás. 1-2. r. HK. 1963. 1. sz. 3-36. o., 1966. 2. sz. 287-325. o.
- Magyar katonák átállásai a Vörös Hadsereghez hazánk felszabadítása során. HK. 1964. 4. sz. 670-689. o.
- A Kovpak-partizáncsoport portyája a Kárpátokban. (1943. július 15- augusztus 6.) HK. 1965. 3. sz. 425-450. o.
- A XIII/1. honvéd kiegészítő karhatalmi zászlóalj történetéből. HK. 1967. 1. sz. 35-64. o.
- A magyar antifasiszta ellenállási mozgalom és a hadsereg. Hadtudományi Közlöny. 1970. 2. sz. 154-180. o.
- Ejtőernyős partizántevékenység és elhárítás Magyarországon 1941-ben. HK. 1976. 3. sz. 494-524. o.
- Adatok és dokumentumok a Szálasi-hadsereg történetéhez. Okmánytár. HK. 1980. 2. sz. 226-282. o.
- Gellért Tibor* Az új magyar hadsereg aknakutató és tüzserész alakulatainak tevékenysége 1945-1947. HK. 1973. 3. sz. 481-522. o.
- Tüzserészek, aknakutatók. Zrínyi. Budapest, 1977. 82 o.
- A 3. magyar vasútépítő dandár a fasizmus ellen. Zrínyi. Budapest, 1987. 94 o.
- Godó Ágnes* A Horthy-rendszer nemzetközi és katonai helyzete 1921-1927-ben. HK. 1961. 2. sz. 544-587. o.
- Az új típusú bolgár hadsereg megszervezése. HK. 1964. 1. sz. 38-69. o.
- Drávától a Muráig. Az 1. bolgár hadsereg harcai Magyarországon 1944-1945. Zrínyi, Budapest, 1965. 252 o. 4 t.
- A Bolgár Néphadsereg. Zrínyi. Budapest, 1969. 46 o.

- A Kovalenko-Zalka szovjet felderítőcsoport története. HK. 1975. 1. sz. 125-144. o.
Magyar-lengyel kapcsolatok a második világháborúban. Kossuth – Zrínyi.
Budapest, 1976. 447 o.
- A 2. magyar hegyidandár kapcsolata a „Kriván” partizándandárral 1944. november elején Kelet-Szlovákiában. HK. 1984. 2. sz. 256-270. o.
(Szerk.): Horthy-Magyarország részvétele Jugoszlávia megtámadásában és megszállásában 1941-1945. Zrínyi. Budapest, 1986. 568 o.
- Gottreich László* Adatok a kuruc hadsereg belső életéből. HK. 1955. 3-4. sz. 421-431. o.
Az ónodi országgyűlés katonai vonatkozásai. HK. 1957. 3-4. sz. 83-100. o.
A tüzérség fejlődése a XVII. század végéig és a kuruc hadsereg tüzérsége.
HK. 1960. 2. sz. 43-70. o.
- Györkei Jenő* Magyar internacionalisták a szibériai és távol-keleti partizánharcokban. HSz.
1960. 6. sz. 102-107. o.
Spanyol földön a szabadságért. Zrínyi. Budapest, 1963. 269 o.
Magyar önkéntesek a spanyol polgárháborúban. Zrínyi. Budapest, 1977. 229 o.
Legenda, valóság, tragédia. A nemzetközi brigádok történetéből. Zrínyi. Budapest, 1986. 251 o.
Bethlen-dokumentumok Moszkvából. Történelmi Szemle. 1994. 3-4. sz. 335-350. o.
– *Horváth Miklós*: Adalékok a szovjet katonai megszállás történetéhez. In: Szovjet katonai intervenció 1956. Argumentum. Budapest, 1996. 7-118. o.
– *Horváth Miklós* (szerk.): 1956 Soviet Military Intervention in Hungary. CEU. Budapest, 1999. 318 o.
- Halápi László* Dürer erődítéstani tervei. (Születésének 500. évfordulójára.) HK. 1971. 2. sz. 342-354. o.
Rendjelek és kitüntetések az Országos Hadtörténeti Múzeum éremtárában I. rész. Az Országos Hadtörténeti Múzeum Értesítője I. (1971) 161–227. o.
- Háncs Ernő* A kiskőrösi tüzérezred története 1945-1980. Zrínyi. Budapest, 1982. 78 o.
A Politikai Főcsoportfőnökség és a politikai tisztii intézmény létrehozásának előzményei a Magyar Néphadseregben (1948. április – 1949. február). 1-2. r. HK. 1984. 1sz. 72-94. o., 2. sz. 271-289. o.
- Harsányi János* Adalékok a főbb hadviselő felek stratégiai felvonulásához az I. világháborúban (1914-1918). KSz. 1958. 8. sz. 110-116. o.
(Szerk.): Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen. Dokumentumok a magyar ellenállási mozgalom történetéből 1941–1945. Zrínyi. Budapest, 1966. 906 o.
- Hartai Ernő* Az 1859. évi olasz-osztrák háború és az olaszországi magyar légió. HK. 1954. 3-4. sz. 262-289. o.
- Hausner Gábor* Esterházy Pál emlékirata Zrínyi 1663-1664-ben vívott harcairól. In: Esterházy Pál: Mars Hungaricus. Zrínyi. Budapest, 1989. 7-24. o.
(Et al.): A Bibliotheca Zriniana története és állománya. Argumentum-Zrínyi. Budapest, 1991. 628 o.
Adalékok a XVII. századi katonai gondolkodás történetéhez. In: A magyar katonai gondolkodás története. Tanulmánygyűjtemény. (Szerk.: *Ács Tibor*.) Zrínyi. Budapest, 1995. 44-56. o.
– *Veszprémy László*: Magyarországi hadtudományi kéziratok és nyomtatványok katalógusa a kezdetektől a XVIII. század közepéig. HK. 1996. 2. sz. 118-126. o.

(Et al.): Hadtudományi nyomtatványok régi könyvjegyzékeinkben. Magyar Könyvszemle. 1997. 1. sz. 33-57. o.

A Hadtörténelmi Levéltár Hadtörténész Osztályának története (1918–1954). Ad Acta. 2000. 47-59. o.

Bethlen Gábor erdélyi fejedelem hadi edictuma. Forrásközlemény. HK. 2001. 2-3. sz. 469-485. o.

Heltay Ágnes

(Et al.): Hadtörténelmi közlemények. Új folyam I-XXV. évfolyam, 1954-1978. Repertorium. Hadtörténelmi Könyvtár-Zrínyi. Budapest, 1978. 175 o.

(Et al.): A Zrínyi Katonai Kiadó kiadványai 1951-1980. Hadtudományi Könyvtár-Zrínyi. Budapest, 1980. 506 o.

(Et al.): A Zrínyi Katonai Kiadó kiadványai 1981-1995. Hadtudományi Könyvtár-Zrínyi. Budapest, 1996. 328 o.

Hermann Róbert

Görgei Artúr váci nyilatkozata. HK. 1988. 2. sz. 247-294. o.

„A szép akasztott”. Andrassy Gyula 1848-1849-es szerepéről. Andrassy Gyula gróf halálának 100. évfordulójára. HK. 1990. 4. sz. 3-55. o.

Kormánybiztosok Görgei táborában. 1-2. Luzsénszki Pál és Ragályi Ferdinánd kormánybiztosi tevékenysége 1849. január 31- március 1. Folia Historica. 1991. 15-16. sz. 25-53. o., 93-124. o.

A 47. honvédszázalaj története. In: A szabadságharc zalai honvédei 1848-1849. Zala Megyei Levéltár. Zalaegerszeg, 1992. 115-193. o.

Az 56. honvédszázalaj története. In: A szabadságharc zalai honvédei 1848-1849. Zala Megyei Levéltár. Zalaegerszeg, 1992. 195-257. o.

Hatvani Imre szabadsapata és az abrudbányai katasztrófa. Aetas. 1992. 1-2. sz. 5-78. o.

„Felszedek utamban minden fegyveres népet.” Kossuth Lajos harmadik toborzóját, 1848. október 17-27. Limes. 1993. 1. sz. 21-38. o.

Görgei Artúr és Kossuth Lajos levelezésének kiadatlan darabjai. Századok. 1994. 922-999. o.

A drávai hadtest hadművelési naplója. In: Hadtörténelmi tanulmányok. Zala Megyei Levéltár. Zalaegerszeg, 1995. 165-210. o.

(Szerk.): 1848-1849. A szabadságharc és forradalom története. Videopont. Budapest, 1996. 463 o.

Görgei és az önkéntes mozgó nemzetőrség szolnoki tábora 1848 szeptemberében. Zounuk. 11. 1996. 103-146. o.

A feldunai hadtest kapcsolata a politikai és katonai vezetéssel az 1849. évi téli hadjárat időszakában. Századok. 1997. 5. sz. 1101-1156. o.

A köpködős főhadnagy, a lyukas zsebű százados, az önkényeskedő nemzetőr és a többiek. Hadbírói és fegyelmi ügyek a VII. hadtestnél, 1849. február-április. Fons. 1997. 3. sz. 325-355. o.

Az áprilisi törvények hadügyi rendelkezései, a Hadügyminisztérium és a katonai közigazgatás a szabadságharc idején., Az 1848. évi hadi események a Dunántúlon és a Felvidéken (1848. szeptember – november), A nyári hadjárat. In: A szabadságharc katonai története. Pákozdtól Világosig, 1848-1849. Zrínyi. Budapest, 1998. 34-54. o., 131-158. o., 231-271. o.

A kormánybiztosi rendszer 1848-1849-ben. HK. 1998. 1. sz. 28-76. o.

A Drávától Schwechatig. Az 1848 őszi események a Dunántúlon és a Felvidéken. 1848. szeptember-november. Jellacic horvátországi csapatainak támadásától Simunich kiszorításáig. Századok. 1998. 2. sz. 327-370. o.

„Tenni kevés, de halni volt esély.” Az 1849. évi nyári hadjárat. HK. 1999. 2. sz. 223-276. o.

Egy „végzetes” döntés születése. Magyar haditervek Gödöllőtől Komáromig. 1849. április 7-29. Századok. 1999. 253-312. o.

- A Batthyány-kormány hadügyi politikája. In: A Batthyány-kormány emlékalbuma. Kossuth. Budapest, 1999. 51-132. o.
- Az abrudbányai tragédia, 1849. Hatvani Imre szabadcsapatvezér és a magyarromán megbékélés meghiúsulása. Heraldika. Budapest, 1999. 330 o.
- (Szerk.): Szószék és csatatér. Politikusi visszaemlékezések és naplók 1848-49-ből. Balassi. Budapest, 2000. 568 o.
- 1848-1849 - A szabadságharc hadtörténete. Korona. Budapest, 2001. 423 o.
- Kossuth és a fővezéri kérdés 1848-49-ben. HK. 2002. 3. sz. 571-658. o.
- (Szerk.): „Fegyvert s vitézt...” A magyar hadtörténet nagy csatái. Corvina. Budapest, 2003. 292 o.
- Hetés Tibor*
- A Hadtörténelmi Intézet Levéltára. HK. 1954. 3-4. sz. 365-374. o.
- Repülők a salgótarjáni hadműveletekben. Repülés. 1959. 3. sz. 4-5. o.
- A 80. nemzetközi dandár. Zrínyi. Budapest, 1963. 178 o.
- Stromfeld Aurél. Kossuth. Budapest, 1967. 376 o.
- *Morva Tamásné*, (szerk.): Csak szolgálati használatra! Iratok a Horthy-hadsereg történetéhez 1919-1938. Hadtörténelmi Intézet és Múzeum - Zrínyi. Budapest, 1968. 575 o.
- Gondolatok a magyar hadtörténet-felfogás alakulásáról. HK. 1969. 2. sz. 314-337. o.
- A Hadtörténelmi Múzeum negyedszázada a felszabadulás után. A Hadtörténelmi Múzeum Értesítője 2. (1987) 5–57. o.
- „... és utódaink dicsőségére is...” Adalékok a Hadimúzeum előtörténetéhez. A Hadtörténelmi Múzeum Értesítője. 3. sz. (2000) 153–168. o.
- Horváth András*
- Az 1994. márciusi hadtörténelmi konferencia levéltári vonatkozásai. Levéltári Szemle. 1994. 4. sz. 69-75. o.
- The system of distrust: the „top secret” document management system in the Hungarian People’s Army, 1949-1956. In: International Cold War military records and history. Office of the Secretary of Defense. Washington, 1996. 233-246. o.
- Horváth Miklós*
(1915-1973)
- (Szerk.): Az egyetemes és a magyar hadművészet története. 1-3. köt. Zrínyi. Budapest, 1959-1961.
- Platz und Bedeutung des Unterrichtes der Kriegsgeschichte in der Zeit der Raketen und nuklearen Waffen von unbegrenzter Stärke. ÖMZ. 1963. 2. sz. 86-90. o.
- Nyugati határvédelmünk stratégiai-taktikai jelentőségének néhány kérdése a XI–XII. században. HK. 1957. 1-2. sz. 120-178. o.
- Prinz Eugen und seine Zeit gegenwärtigen ungarischen Auffassung. ÖMZ. 1963. 5. sz. 294-297. o.
- Die Vernichtung der 2. ungarischen Armee am Don. ÖMZ. 1964. 5. sz. 315-320. o.
- A magyar hadtörténetírás fejlődése és feladatai. (Tervtanulmány.) HK. 1965. 4. sz. 631-663. o.
- Szigetvár védelmének néhány katonai kérdése. HK. 1966. 4. sz. 844-861. o.
- Horváth Miklós*
(1953-)
- 1956: Katonai kronológia. MH Oktatási és Kulturális Anyagellátó Központ. Budapest, 1993. 132 o.
- Maléter Pál. Századvég – Osiris. Budapest, 1995. 400 o.
- Maléter Pál. 2. jav. bőv. kiad. H&T. Budapest, 2002. 324 o.
- Fehér foltok a forradalom és szabadságharc katonai térképén. Szovjet csapatok Magyarországon. 1956. Múltunk. 1996. 3. sz. 101-122. o.

- A Magyar Néphadsereg és az 1956-os forradalom. Részletek az 1956-os forradalom katonai történetéből. HK. 1996. 3. sz. 3-28. o.
- *Györkei Jenő*: Adalékok a szovjet katonai megszállás történetéhez. In: Szovjet katonai intervenció 1956. Argumentum. Budapest, 1996. 7-118. o.
- *Györkei Jenő* - szerk.: 1956 Soviet military Intervention in Hungary. CEU. Budapest, 1999. 318 o.
- Az 1956-os forradalom és szabadságharc és a Varsói Szerződés. HK. 2001. 4. sz. 600-625. o.
- A nemzetőrség szervezése és felállítása 1956-ban. HK. 2002. 4. sz. 1008-1049. o.
- 1956 hadikronikája. Akadémiai. Budapest, 2003. 482 o.
- (Szerk.): „Tizenhárom nap, amely...” Tanulmányok az 1956-os forradalom és szabadságharc történetéből. Hadtörténeti Intézet és Múzeum. Budapest, 2003. 280 o.
- Huber László* Két francia kováspisztoly restaurálása. A Hadtörténeti Múzeum Értesítője. 2. sz. (1987.) 403–410. o.
- Illésfalvy Péter* A hegyicsapatok megszervezése a magyar királyi honvédségnél, 1939-1940-ben. HK. 2000. 4. sz. 743-770. o.
- Vadász- és hegyicsapatok megkülönböztető jelzései 1867-től napjainkig. A Hadtörténeti Múzeum Értesítője. 4. sz. (2001) 165-175. o.
- (Et al.): „Vitézséért” Magyar Tiszti Arany Vitézségi Éremmel kitüntetettek a második világháborúban. Varietas '93. Budapest, 2001. 100 o.
- Fényképalbumok a hadtörténeti Múzeum 1945 utáni Fotógyűjteményében. A Hadtörténeti Múzeum Értesítője. 5. sz. (2002) 147–166. o.
- (Szerk.): Emlékezés a hegyicsapatokra 1999. Paktum. Budapest, 2002. 114 o.
- Ipoly Márta, N.* (Et al.): Mohács 1526-1976. Hadtörténeti Múzeum. Budapest, 1976. 237 o.
- *Csendes László*: Települések szelvényezése az első-második-harmadik katonai felmérések alapján. Hadtörténelmi Térképtár. Budapest, 1977. 174 o.
- A mohácsi csata és csatatér megválaszolatlan kérdései. HK. 1977. 2. sz. 206-222. o.
- Jankó Annamária* Az önálló magyar katonai térképészet huszonötézes térképei a II. világháború befejezéséig. Geodézia és Kartográfia. 1991. 2. sz. 202-207. o.
- Magyarország 1940-1944. között készített 1:50.000 méretarányú térképműve. Geodézia és Kartográfia. 1992. 1. sz. 46-50. o.
- Komárom-Esztergom megye várainak térképi ábrázolása a 19. század végéig. Limes. 1994. 3. sz. 51-65. o.
- A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Térképtára. Iskolakultúra. 1995. 22. sz. 28-34. o.
- A második katonai felmérés. HK. 2001. 1. sz. 103-129. o.
- Józsa Antal* Katonabarátkozások és a breszt-litovszki béke. KSz. 1958. 3. sz. 71-77. o.
- Adalékok az oroszországi magyar hadifoglyok történetéhez. 1-2. r: HK. 1961. 2. sz. 625-669. o; HK. 1963. 2. sz. 105-144. o.
- A breszt-litovszki béketárgyalások és a hadifogolycsere. (1917. december 22 – 1918. október 31.) HK. 1965. 2. sz. 256-282. o.
- Kalavszky Györgyi, B.* A Hadtörténeti Múzeum Fotóarchívuma. Történeti Múzeumi közlemények, 1984. 1-2. sz. 64-79. o.
- Ludovika-album. A magyar királyi honvéd Ludovika Akadémia története, 1808-1944. Libra. Budapest, 1992. 119 o.

- A Hadtörténelmi Múzeum Fotóarchívumának fényképalbum-katalógusa. HK. 1999. 1. sz. 74-111. o.
- „Viribus unitis.” Uralmi és katonai jelképek az első világháborús képes levelezőlapokon. A Hadtörténelmi Múzeum Értesítője. 4. sz. (2001) 195–200. o.
- (Et al.) Nemzeti emlékhely a Hősök terén. Szaktudás. 2002. 143 o.
- Emigrációban a szabadságért. Az olaszországi és poroszországi magyar légiók tisztjeinek fénykép katalógusa. Hadimúzeum Alapítvány. Budapest, 2003. 167 o.
- Kedves Gyula*
- A 48. honvéd zászlóalj története az 1848-49-es szabadságharcban, megalakításától Budavár bevételéig. HK. 1990. 2. sz. 91-128. o.
- A szabadságharc hadserege. 1. A lovasság. Sygnatura. Budapest, 1992. 63 o.
- A szabadságharc fegyverei. 1-2. r. HT. 1993. 2. sz. 46-50. o., 3. sz. 49-51. o.
- A szabadságharc huszárai. Hadimúzeum Alapítvány. Budapest, 1997. 63 o.
- A szerb felkelés 1848. nyarán és a délvidéki hadműveletek a honvédcsapatok kivonásáig. In: A szabadságharc katonai története. Pákozdtól Világosig, 1848-1849. Zrínyi. Budapest, 1998. 103-158. o.
- A 48. honvédzászlóalj., A 43. honvédzászlóalj., Egyéb alakulatok szabolcsi honvédei. In: Szabolcsi honvédek a szabadságharcban, 1848-1849. Jóna András Múzeum. Nyíregyháza, 1998. 73-92. o., 141-168. o., 169-188. o.
- Szabolcs a hazáért. A 48. honvédzászlóalj története. Bp. Heraldika, 2002. 301 o.
- Kelenik József*
- Szakállas puskák XVI. századi magyarországi inventáriumokban. A terminológiai problémái. HK. 1988. 3. sz. 483-519. o.
- A hadügyi forradalom és hatása Magyarországon a tizenöt éves háború időszakában. HK. 1990. 3. sz. 85-95. o.
- A kézi lőfegyverek jelentősége a hadügyi forradalom kibontakozásában. A magyar egységek fegyverzete a tizenöt éves háborúban. HK. 1991. 4. sz. 3-52. o.
- A Kanizsa elleni végvidék katonai erejének változásai 1633-1638. In: Hadtörténelmi tanulmányok. Zala Megyei Levéltár. Zalaegerszeg, 1995. 5-51. o.
- Gondokodó katonák és katonai gondolkodók a XVI. századi Magyarországon. In: A magyar katonai gondolkodás története. Tanulmánygyűjtemény. Zrínyi. Budapest, 1995. 23-43. o.
- A kanizsa-sormási ütközet. 1600. október 7-13. Zalai Múzeum. 7. sz. 1997. 37-43. o.
- Kerekes Zoltán*
- A pesti szabad portyázó csapat története. HK. 1967. 1. sz. 65-105. o.
- Az Országos Hadtörténelmi Múzeum zászlógyűjteménye. Az Országos Hadtörténelmi Múzeum Értesítője 1. (1971) 72–160. o.
- Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc hadi zászlói. 1-3. r. HK. 1971. 4. sz. 611-648. o., 1972. 2. sz. 286-335. o., 4. sz. 648-684. o.
- Kincses Katalin Mária*
- (Szerk.:) „Im küttem és orvosságot” Lobkowitz Poppel Éva levelezése 1622-1644. Budapest, 1993. 299 o.
- (Szerk.:) Bél Mátyás: Sopron vármegye leírása I. Soproni Levéltár. Sopron, 2001. 350 o.
- A Hadtörténelmi Múzeum kiállításai 1991–2000. A Hadtörténelmi Múzeum Értesítője. 3. sz. (2000.) 221–246. o.
- „Így ragyogjon Sopron is régiségeivel...” Hatalmi jelképek, a város reprezentációja a XVII. századi soproni országgyűléseken. A Hadtörténelmi Múzeum Értesítője. 4. sz. (2001.) 77–90. o.

- Kultusz és hagyomány. Tanulmányok a Rákóczi szabadságharc 300. évfordulóján. Argumentum. Budapest, 2003. 193 o.
- Kis András* A hadseregszervezés néhány problémája 1945-ben. Hadtudományi Közlöny. 1968. 2. sz. 21-36. o.
A 6. hadosztály. Zrínyi. Budapest, 1977. 87 o.
Az 1. hadosztály. Zrínyi. Budapest, 1979. 74 o.
A 16. gyalogezred. Zrínyi. Budapest, 1980. 90 o.
Műszakiak. A csongrádi katonák és elődeik története 1945-1980. Zrínyi. Budapest, 1983. 94 o.
Mi történt a debreceni fogolytáborban? 1945. február 4- március 4. HK. 1995. 2. sz. 34-56. o.
„Magyarokra nem lövünk!” Egy ejtőernyős partizáncsoport története. 1-2. r. Hítel. 1996. 1. sz. 72-80. o., 2. sz. 61-72. o.
- Kiss Gábor* A m. kir. honvédség orvosi tisztikara 1868–1914. Ad Acta. 1999. 45-55. o.
Hadifogyók írják... Hadifogolysors a második világháborúban. Hadtörténelmi Levéltár. Budapest, 1999. 123 o.
(Szerk.): Pokorny Hermann: Emlékeim. Hadtörténelmi Levéltár. Budapest, 2000. 168 o.
Az osztrák-magyar haderő első világháború alatti magasabb parancsnokságai. Hadtörténelmi Levéltár. Budapest, 2000. 160 o.
A Hadtörténelmi Levéltár katona-egészségügyi iratainak repertórium a 1740–1980. Signifer. Budapest, 2003. 60 o.
- Kiss István Géza* A magyar királyi vámország története. Vám- és Pénzügyország. Budapest, 1996. 63 o.
A napóleoni közbiztonsági őrtestület útja Párizstól – Itálián és Ausztrián keresztül – Budapestig. Új HSz 1997. 4. sz. 49-55. o.
- Kiss Sándor, M.* „Tényállás”. Három tételben a mosonmagyaróvári sortűzről. Vigilia. 1996. 10. sz. 737-747. o.
– *Kahler Frigyes*: Kinek a forradalma? Erőszakszervezetek 1956-ban. Püski. Budapest, 1997. 343 o.
- Kocsi Gyula* Ismertetés a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Hadtudományi Térképtárának működéséről és anyagáról. HK. 1964. 1. sz. 133-142. o.
- Kornis Pál* A Magyar Vörös Hadsereg felvidéki hadműveleteinek néhány kérdése. HK. 1954. 1. sz. 35-63. o.
- Korsós László* Hadtörténelmi Múzeum. Tájak Korok Múzeumok Egyesület. Budapest, 1993. 16 o.
Hetvenöt éves a Hadi Múzeum. Hadtörténelmi Múzeum. Budapest, 1993. 61 o.
A Hadimúzeum a II. világháborúban. Új HSz. 1995. 10. sz. 31-38. o.
- Kottra Györgyi, Cs.* Magyarország zászlaja és a magyar katonai zászlók. In: A magyar Szent Korona. Kossuth. Budapest, 1996. 212-221. o.
– *Györkei Jenő*: Dicső ereklyék. Az 1848/49-es magyar forradalom és szabadságharc hadilobogóinak története. Zrínyi. Budapest, 2000. 104 o.
– *Györkei Jenő*: Славные реликвии. История боевых знамен венгерской революции и освободительной борьбы 1848-1849-х годов. Zrínyi. Budapest, 2000. 96 o.
– *Györkei Jenő*: National Relics. A History of the War Banners of the Hungarian Revolution and War of Independence 1848-49. Atlantic Research and Publications, Inc., Zrínyi. Highland Lakes, Budapest, 2001. 112 o.

- Kovács Vilmos* A honvédtüzérség és a magyar ipar részvétele a vegyi hadviselésben 1916-1918. Új HSz. 1994. 1. sz. 46-50. o.
A Magyar Királyi Honvédség nehéztüzérsége. HT. 1995. 2. sz. 66-69. o.
A magyar tábori tüzérség által a II. világháború során alkalmazott tüzérségi löszerek. HT. 1996. 2. sz. 5-9. o.
Olasz-magyar együttműködés a tüzérségi löszerek terén (1929-1944). HT. 1997. 2. sz. 6-9. o.
A trianoni békediktátum hatása a magyar hadiiparra. HT. 1999. 4. sz. 8-16. o.
(Et al.): „Vitézségért” Magyar Tiszti Arany Vitézségi Éremmel kitüntetettek a második világháborúban. Varietas '93. Budapest, 2001. 100 o.
- Kovalecsik József* – *Mucs Sándor*: A légideszant csapatok fejlődésének áttekintése a két világháború között és alkalmazásuk a II. Világháborúban. HK. 1962. 2. sz. 3-72. o.
(Et al.): Mutató a Hadtörténelmi Közlemények 1888-1943. évfolyamaihoz. 1-44. évf. Hadtörténelmi Intézet. Budapest, 1956. 311 o.
(Et al.): A Magyar Néphadsereg történetének válogatott bibliográfiája. 1945-1960. HK. 1960. 1. sz. 309-326. o.
- Körömi Joachim* Miről vallanak a tábori levelezőlapok? A Hadtörténelmi Múzeum Értesítője 2. sz. (1987.) 228–248. o.
- Kreutzer Andrea* – *Szoleczky Emese*: Rövidke traktátus a honi múzeumok szükséges és hasznos voltáról – avagy: mire jó a múzeum? Iskolakultúra. 1996. 6-7. sz. 128-134. o.
„Hősök és hősnők lexiconja”. A Hadtörténelmi Múzeum Értesítője 3. sz. (2000) 15–39. o.
A hadsereg identitástudatának tükröződése a nyomtatott dokumentumokban, 1868–1918. A Hadtörténelmi Múzeum Értesítője. 4. sz. (2001) 183–193. o.
Az Endterek és a kert. Barokk „vigasztaló kertek” és kertkultúra Nürnbergben a 17-18. század fordulóján. Kút. 2003. 1. sz. 1-15. o.
- Krizsán László* Török vázlat Szigetvár 1566. évi ostromáról. HK. 1956. 2. sz. 147-151. o.
Eszterházy Pál nádor hadtudományi jegyzete. HK. 1958. 3-4. sz. 195-201. o.
- Kulybus József* Egy román rohamsisak restaurálása. A Hadtörténelmi Múzeum Értesítője. 3. sz. (2000) 141–146. o.
- Kun József* – *Böhm Jakob*: Adatok az olaszországi magyar légió történetéhez az 1860-62-es évekből. HK. 1957. 1-2. sz. 299-329. o.
A pécsi katonai lázadás 1918-ban. KSz. 1958. 4. sz. 121-127. o.
Magyarország második világháborúba való belépésének katonapolitikai vonatkozásai. HK. 1962. 1. sz. 3-39. o.
Magyarország német katonai megszállásának előkészítése és lefolyása, 1943. szeptember – 1944. március. HK. 1963. 1. sz. 37-84. o.
A Magyarországon állomásozó és az ország területén átvonuló német csapatok és szervek ellátásának szabályozása (1944. március 20.). – Forrásközlés. HK. 1974. 4. sz. 709-715. o.
(Szerk.): Lotharingiai Károly hadinaplója Buda visszafoglalásáról, 1686. Zrínyi. Budapest, 1986. 529 o.
Hadtörténelmi forrásaink sorsa a második világháború utolsó szakaszában Ad Acta. 2000. 79-94. o.
(Szerk.): Vitéz Major Jenő vezérezredes: Emléktörédek 1944. március – 1945. július Petit Real. Budapest, 2000. 137 o.

- Lenkefi Ferenc* A lelkigondozás problémái a francia hadifoglyok körében Magyarországon, 1794-1795. HK. 1994. 3. sz. 3-16. o.
Francia hadifoglyok Magyarországon: 1793-1795. Levéltári Szemle. 1995. 2. sz. 35-50. o.
(Et al.): Fond- és állagjegyzék. A Hadtörténelmi Levéltár őrzésében lévő katonai iratok. Hadtörténelmi Levéltár - Petit Real. Budapest, 1998. 256 o.
Három király katonája - Gróf Hadik András élete. M. H. Humán Szolgáltató Központ. Budapest, 1997. 47 o.
Kakas a kasban. Francia hadifoglyok Magyarországon az első koalíciós háború idején 1793-1797. Petit Real. Budapest, 2000. 287 o.
- Liptai Ervin* A magyar Vörös Hadsereg harcai. 1919. Zrínyi. Budapest, 1960. 589 o. 10 t.
A magyar Tanácsköztársaság. Kossuth. Budapest. 1965. 475 o. 16 t.
A magyar Vörös Hadsereg hadműveletei az északi arcvonalon 1919. április 27-től június 24-ig. Zrínyi. Budapest, 1974. 195 o.
Vöröskatonák előre! A magyar Vörös Hadsereg harcai 1919. Zrínyi. Budapest, 1979. 309 o. 24 t.
(Főszerk.): Magyarország hadtörténete. 1-2. köt. Zrínyi. Budapest, 1984. 671 o.
(Főszerk.): Horthy-Magyarország részvétele Jugoszlávia megtámadásában és megszállásában 1941-1945. Zrínyi. Budapest, 1986. 568 o.
(Szerk.): Hadtörténelem. Tansegédlet a katonai főiskolák hallgatói számára. MN Tanintézeti Csoportfőnökség. Budapest, 1989. 279 o.
- Lugosi József* Az 1780. M. Girardoni-szélpuska a Hadtörténelmi Múzeum gyűjteményében. HK. 1976. 2. sz. 364-369. o.
Szélpuskák. Zrínyi. Budapest, 1977. 22 o.
Egylövetű hátultöltő puska a Hadtörténelmi Múzeum gyűjteményében. HK. 1984. 2. sz. 305-332. o.
A kardfélék Magyarországon a szabványosítás kezdetétől napjainkig. A Hadtörténelmi Múzeum Értesítője 2. (1987) 58-110. o.
Adalékok az első világháború ismétlőpuskáinak és karabélyainak fejlődéstörténetéhez. HK. 1988. 1. sz. 93-120. o.
– *Temesváry Ferenc*: Kardok. Zrínyi. Budapest, 1988. 74 o. 180 t.
Az első világháború öntöltő és önműködő fegyverei. HK. 1988. 4. sz. 677-697. o.
(Et al.): Tábori tüzéség. Típuskönyv. Zrínyi. Budapest, 1988. 407 o.
– *Temesváry Ferenc*: Pisztolyok. Zrínyi. Budapest, 1989. 43 o. 109 t.
A Hadtörténelmi Múzeum legújabb fegyverkollekciója. 1. r. A Hadtörténelmi Múzeum Értesítője 5. (2002) 167-232. o.
- Maár Ferenc Géza* A honfoglalás(ok) nyomai a magyar helynevekben. Magyar Szemle. 1995. 4. sz. 417-426. o.
Az „avar”megtelepülés szaporodó kérdőjelei. Magyar Szemle. 1996. 1. sz. 82-89. o.
- Makai Ágnes* Vezető a válogatott katonai kitüntetések című kiállításához, 1972. október–december. Hadtörténelmi Múzeum, Budapest, 1972. 16 o.
A Kossuth-emigráció arany érdemkeresztjei. HK. 1974. 3. sz. 494-510. o.
A spanyol köztársasági kitüntetések. Zrínyi. Budapest, 1976. 29 o.
Az 1848-as szabadságharc Magyar Katonai Érdemrendjének létrejötte. Folia Historica 5. sz. (1977) 25-39. o.
– *Kottra Györgyi*: Az amerikai függetlenségi háborút lezáró 1783-as párizsi béke 200. évfordulójának emlékérméi. HK. 1985. 1. sz. 149-160. o.
A Katonai Mária Terézia Rend emlékei múzeumunkban. A Hadtörténelmi Múzeum Értesítője 2. sz. (1987) 193-227. o.

- Az erdélyi hadsereg kitüntetésének terve 1849. áprilisában. HK. 1989. 2. sz. 197-199. o.
- *Héri Vera*: Kitüntetések. Zrínyi. Budapest, 1990. 236 o.
- Daten zur Geschichte des Militär-Maria Theresien-Ordens (1919–1946). *Militaria Austriaca*. 8. sz. (1992.) 29–44. o.
- Zur Geschichte des Militär-Maria Theresien-Ordens nach dem Untergang der Monarchie. *Zeitschrift der Österreichischen Gesellschaft für Ordenskunde* 19. sz. (1995) 17–26. o.
- *Lugosi József*–*Ságvári György*: Hazatért gyűjtemények. Kiállítási vezető. Hadtörténelmi Múzeum, Budapest, 2000. 18 o.
- Kitüntetések katonai jelképei. *A Hadtörténelmi Múzeum Értesítője* 4. sz. (2001) 133–138. o.
- Pontosító adatok Horthy Miklós katonai kitüntetéseihez. *A Hadtörténelmi Múzeum Értesítője*. 5. sz. (2002) 113–120. o.
- Kossuth és a magyar kitüntetésügy. HK. 2002. 3. sz. 841-853. o.
- *Héri Vera*: Érdem, kereszt, csillag. Kitüntetések a magyar történelemben. Helikon. Budapest, 2002. 279 o.
- Horthy Miklós kitüntetései a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárában. *Folia Historica* XXIII. sz. 2002. II. köt. 87-104. o.
- Markó György* Az Ideiglenes Nemzeti Kormány hadseregének Szabolcs vármegyében meg alakult gyalogzászlóaljai (1945. február – 1945 május). HK. 1981. 4. sz. 622-637. o.
- A Magyar Néphadsereg légierőjének felségjelvényei és megkülönböztető jelzései 1948-1951. *MALÉV*. Budapest, 1984. 24 o.
- A magyar légierő csehszlovákiai repülőgépbeszerzései 1948-1950. HT. 1984. 4. sz. 25-29. o.
- A Magyar Néphadsereg kísérleti repülőgépei 1948-1950. HT. 1985. 2. sz. 27-29. o.
- Vörös János vezérezredes, vezérkari főnök visszaemlékezése 1944. október 15-ére. *Forrás*. 1991. 10. sz. 53-63. o.
- Vörös János vezérezredes, vezérkari főnök visszaemlékezése moszkvai tárgyalásairól. (1944. november 7 - december 7.) *Forrás*. 1992. 7. sz. 76-92. o.
- A magyar állam szervei 1950-1970. *Magyar Országos Levéltár*. Budapest, 1993. 657 o.
- A Debreceni katonai Bíróság statáriális ítéletei. 1956 december – 1957 október. Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle. 1996. 4. sz. 537-547. o.
- A Hadtörténelmi Levéltár helye és szerepe a magyar levéltári rendszerben. *Új HSz*. 1997. 1. sz. 134-138. o.
- (Et al.): Fond- és állagjegyzék. *A Hadtörténelmi Levéltár őrzésében lévő katonai iratok*. *Hadtörténelmi Levéltár - Petit Real*. Budapest, 1998. 256 o.
- Marosi Endre* Megjegyzések az 1664. évi hadjárat és a vasvári béke értékeléséhez. HK. 1971. 1. sz. 107-128. o.
- Dózsa György parasztháborúja. HK. 1972. 3. sz. 387-390. o.
- Itáliai hadépítések részvétele a magyar végvárrendszer kiépítésében 1541-1592 között. HK. 1974. 1. sz. 28-74. o.
- Török várostromok Magyarországon II. Szulejmán korában.. HK. 1975. 3. sz. 427-464. o.
- A mohácsi csatater helymeghatározásához. HK. 1976. 4. sz. 631-652. o.
- Maruzs Roland* (Et al.): „Vitézségért” Magyar Tiszti Arany Vitézségi Éremmel kitüntetettek a második világháborúban. *Varietas '93*. Budapest, 2001. 100 o.
- (Et al.): Tiszti kaszinó. *Varietas '93*. Budapest, 2003. 272 o.

- Mátyássy Gabriella* A Pesti Polgárőrség lovas-osztályának tisztjei által használt, 1837-ben átalakított sisak restaurálása. A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 5. sz. (2002) 129–140. o.
- Meggyes Anita* Egy XIX. századi győri vonatkozású emléklap konzerválása és restaurálása. A Hadtörténeti Múzeum Értesítője. 3. sz. (2000) 131–136. o.
- Mészáros Kálmán* Két Csáky László halála. (1698., 1708.) Fons. 1995. 3. sz. 375-378. o.
A Nagyidai család II. Rákóczi Ferenc szolgálatában. Fons. 1996. 2. sz. 235-245.
Hadseregszervezés és redukció a Rákóczi-szabadságharcban. HK. 1999. 602-626. o.
Zemplén vármegye katonai összeírása 1704-ben. In: Zemplén népessége, települései. Tanulmányok Németh Gábor emlékére. Rákóczi Múzeum. Sárospatak, 1999. 112-238. o.
Egy derék kuruc törzstiszt. Források Hancsok Ádám főstrázsamester életéhez. Zounek. 15. sz. 2000. 381-407. o.
Tábornoki és törzstiszti kinevezések a Rákóczi-szabadságharcban. HK. 2001. 2-3. sz. 303-360. o.
A szabadságharc tisztikara. In: Az államiság megőrzése. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharcról. (Szerk.: *Czigány István*.) Zrínyi. Budapest, 2002. 157–188. o.
A győrvári ütközet (1706. november 6–7.) In: „Fegyvert s vitézt...” A magyar hadtörténet nagy csatái. (Szerk.: *Hermann Róbert*.) Corvina. Budapest, 2003. 144–156. o.
A tiszaháti bujdosómozgalom és vezéralakjai. HK. 2003. 3-4. sz. 759–775. o.
- Molnár Éva* A Hadtörténeti Intézet munkáinak bibliográfiája. 1954-1964. Kézirat.
(Et al.) A Magyar Tanácsköztársaság hadtörténelme. (Az 1945-1968. években megjelent irodalom bibliográfiája.) HK. 1969. 1. sz. 162-184. o.
(Et al.) Hazánk felszabadulása. 1944 szeptember – 1945. április 4. (Az 1968 december 31-ig megjelent hadtörténelmi irodalom válogatott bibliográfiája). 1-2. r. HK. 1969. 2. sz. 413-429. o., 3. sz. 570-581. o.
- Molnár Pál* Adalék a 6. hadosztály történetéhez. Hadtudományi Közlöny. 1968. 2. sz. 37-48. o.
- Morva Tamásné* – *Böhm Jakab*: Adalékok a hadsereg szerepére az 1905-1907-es forradalmi válság felszámolásában. HK. 1963. 1. sz. 366-443. o.
– *Hetés Tibor* szerk: Csak szolgálati használatra! Iratok a Horthy-hadsereg történetéhez 1919-1938. Hadtörténeti Intézet és Múzeum - Zrínyi. Budapest, 1968. 575 o.
Dokumentumok a Horthy-Szálasi-hadsereg utolsó hónapjainak történetéhez. HK. 1970. 2. sz. 281-312. o.
(Et al.) A Hadtörténelmi Levéltár fondjainak jegyzéke (Feudális és kapitalista kor). Hadtörténelmi Levéltár. Budapest, 1980. 222 o.
- Mucs Sándor* – *Kovalecsik József*: A légideszant csapatok fejlődésének áttekintése a két világháború között és alkalmazásuk a II. világháborúban. HK. 1962. 2. sz. 3-72. o.
Adalékok magyar Néphadsereg történetéhez. (1944. december – 1945. május). HK. 1958. 3-4. sz. 44-63. o.
A magyar Néphadsereg fejlődésének néhány kérdése a II. Világháború befejezése után. (1945. május – 1946. március). HK. 1960. 1. sz. 40-66. o.
Adatok a magyar határőrség 1945 utáni történetéhez. (1945. február – 1946. március). HK. 1963. 2. sz. 3-28. o.

- A magyar Néphadsereg megszervezése és fejlődése. (1945-1948). Zrínyi. Budapest, 1963. 203 o.
- Flottillások. A dunai katonai flottilla története 1945-1980. Zrínyi. Budapest, 1981. 74 o.
- *Tóth Sándor*: A Kilián György Repülő Műszaki Főiskola története 1949-1984. Zrínyi. Budapest, 1984. 62 o.
- Politika és hadsereg Magyarországon 1944-1948. Kossuth-Zrínyi, Budapest, 1985. 226 o. 14 t.
- Nagy László*
- A drégelypalánki ütközet. KSz. 1956. 10. sz. 162-169. o.
- A Bocskai szabadságharc 1605. évi hadjárata. HK. 1955. 3-4. sz. 24-91. o.
- A Bocskai szabadságharc katonai története. Akadémiai. Budapest, 1961. 384 o.
- Adalékok Bethlen Gábor honvédelmi politikájához uralkodásának első éveiben (1613-1619). HK. 1962. 1. sz. 125-159. o.
- A XVII. századi Habsburg-ellenes függetlenségi harcok értékeléséhez. (A török szövetség problematikája a Bocskai, Bethlen és I. Rákóczi György vezette küzdelmekben.) HK. 1963. 2. sz. 185-241. o.
- A csapatzászló történelmi szerepe és jelentősége. KSz. 1956. 1. sz. 187-193. o.
- Bethlen Gábor Habsburg ellenes háborúi és hadserege. (Tézistervezet.) Hadtörténelmi Intézet, Budapest. 1967. 112 o.
- Bethlen Gábor a független Magyarorszáért. Akadémiai. Budapest, 1969. 484 o.
- Magyar hadsereg és hadművészet a harmincéves háborúban. Akadémiai. Budapest, 1972. 221 o.
- Bethlen Gábor hirszerző és elhárító szolgálata. HK. 1973. 3. sz. 445-480. o.
- A végvári dicsőség nyomában. Zrínyi. Budapest, 1978. 274 o.
- Bocskai István a hadak élén. Zrínyi. Budapest, 1981. 253 o.
- „Nem jöttünk égi hadak útján...” Vázlatok és tanulmányok a XVII. századi kurucokról. Magvető. Budapest, 1982. 494 o.
- „Kuruc életünket megállván csináljuk” Társadalom és hadsereg a XVII. századi kuruc küzdelmekben. Akadémiai. Budapest, 1983. 314 o. 1 t.
- A török világ végnapjai Magyarországon. Zrínyi. Budapest, 1986. 413 o.
- „Mégfogya bár, de törve nem...” Török háborúk viharában (1541-1699.). Tankönyvkiadó. Budapest, 1990. 289 o.
- Nádas Egon*
- XVII. századi török diszszabalya restaurálása. A Hadtörténelmi Múzeum Értesítője. 2. sz. (1987) 396–402. o.
- Kmetty György tábornok diszszabalyjának restaurálása. A Hadtörténelmi Múzeum Értesítője. 3. sz. (2000) 129–130. o.
- Gróf Buttler János bronz mellszobrának restaurálása. A Hadtörténelmi Múzeum Értesítője. 3. sz. (2000) 137–140. o.
- Nádor Tibor*
- (Et al.) A Zrínyi Katonai Kiadó kiadványai 1951-1980. Hadtudományi Könyvtár-Zrínyi. Budapest, 1980. 506 o.
- Okvát Imre*
- Szándék és valóság. Adalékok az angolszász hatalmak katonapolitikai elképzeléseihez 1945-1949. HK. 1986. 4. sz. 694-723. o.
- Magyar katonapolitika a hidegháború kezdeti időszakában 1947-1949. Konfliktus és együttműködés. 1989. 6. sz. 61-88. o.
- A hadsereg irányítása Magyarországon, 1945-1956. HK. 1994. 2. sz. 75-98.
- Hadseregfejlesztési elképzelések és a hadiipar kiépítésének megkezdése 1947-1948. HK. 1994. 3. sz. 57-72. o.
- „A Bástya őrei.” A magyar tisztikar a hidegháború éveiben, 1945-1956. HK. 1995. 1. sz. 52-59. o.

- In the shadow of the Kremlin: Hungarian military policy in the early period of the Cold War, 1945-1956. In: International Cold War military records and history. Office of the Secretary of Defense. Washington, 1996. 457-470. o.
- Bástya a béke frontján. Magyar haderő és katonapolitika 1945-1956. Aquila. Budapest, 1998. 483 o.
- Jelentés a szocialista országok állambiztonságivezetőinek titkos moszkvai tárgyalásairól, 1955. március 7-12. Forrásközlemény. HK. 2001. 4. sz. 689-706. o.
- Otta István* A Rákóczi szabadságharc jelentősége és sikeres támadó hadműveletei. Katonai Figyelő. 1953. 3. sz. 3-25. o.
- Őry Károly* A katonapolitika és hadseregszervezés az októberi polgári demokratikus forradalom időszakában. 1-2. r. HK. 1970. 4. sz. 551-575. o., 1971. 1. sz. 7-35. o.
- Papp Tibor* A magyar honvédség megalakulása a kiegyezés után (1868-1890). 1-2. r. HK. 1967. 2. sz. 302-338. o., 4. sz. 688-711. o.
Nemzetközi levéltáros konferencia a Hadtörténelmi Intézet és Múzeumban (1973. szeptember 11-14.). HK. 1973. 4. sz. 780-782. o
Hadifoglyok írják... Hadifoglyors a második világháborúban Petit Real. Budapest, 1999. 123 o.
- Pollmann Ferenc* Az önálló albán államiság megdzületésének demográfiai hátteréhez. In: Gazdaság – politika – kultúra. Tanulmányok Kelet-Közép-Európa történetéből. Aula. Budapest, 1992. 135-145. o.
A szövetségi együttműködés nehézségei: osztrák-magyar-bolgár ellentétek Koszovó ügyében 1916 tavaszán. HK. 1995. 4. sz. 13-77. o.
Tersztyánszky Károly lovassági tábornok 1915 szeptemberi felmentésének hátteréhez. HK. 1997. 4. sz. 748-770. o.
A magyar kormány és a szerbekkel szembeni osztrák-magyar katonai rendszabályok az első világháború kezdetén. HK. 2002. 1. sz. 184-188. o.
Balszerencse, semmi más? Tersztyánszky Károly cs. és kir. vezérezredes élete és pályafutása. Balassi. Budapest, 2003. 159 o.
- Pongó János* Az Országos Hadtörténelmi Múzeum története I. rész. Az Országos Hadtörténelmi Múzeum Értesítője I. (1971) 7–71. o.
Egy korai töblövetű pusk a Hadtörténelmi Múzeum gyűjteményében. HK. 1975. 4. sz. 761-766. o.
– *Balázs József*: Pisztolyok, revolverek. Rövid fejlődéstörténet. Zrínyi. Budapest, 1977. 95 o. 42 t.
- Rác Balázs* (Et al.) Tiszti kaszinó. Varietas '93. Budapest, 2003. 272 o.
- Ravasz István* A demokratikus Honvédség és a Magyar Néphadsereg kronológiája. Budapest, 1989. 151 o.
A magyarországi harcok kronológiája és adattára, 1944-1945. Kézirat. Budapest, 1989. 151 o.
A Kárpát-medence hadszíntérré válása 1944-45-ben. Új HSz. 1991. 8. sz. 26-36. o.
A román átállás hatása a délkeleti hadszíntérré. Új HSz. 1994. 9. sz. 14-23. o.
Budapest ostromának sajátosságai. Új HSz. 1995. 3. sz. 24-29. o.
(Szerk.): Magyarország a második világháborúban 1938–1945. Lexikon A-Zs. Magyar Hadtudományi Társaság – Petit Real. Budapest, 1996. 584 o.

- Erdély mint hadszíntér – 1944. Petit Real. Budapest, 1997. 285 o.
 A Kárpát-medence hadszíntérré válása 1944–1945-ben. Új HSz. 1991. 8. sz. 26-36. o.
- Az erdélyi hadműveletek 1944. késő nyarán – kora őszén. 1-5. r. HK. 1998. 2. sz. 384-424. o., 1998. 4. sz. 857-894. o., 1999. 3. sz. 539-581. o., 4. sz. 756-784. o., 2000. 1. sz. 79-118. o.
- Budapest hadszíntérré válásának tényezői 1944-1945-ben. HK. 1999. 1. sz. 125-141. o.
- (Szerk.) Magyarország az első világháborúban 1914–1919. Lexikon A-Zs. Petit Real. Budapest, 2000. 848 o.
- Három háború 27 év alatt. Finnország függetlenségi harca 1917-1944. HT. 2000. 2. sz. 17-21. o.
- Erdély ismét hadszíntér – 1944. Petit Real. Budapest, 2002. 323 o.
- Magyarország és a magyar királyi Honvédség a XX. századi világháborúban. Püedlo. Budapest, 2003. 272 o.
- Magyarország veszteségei a XX. században és a magyar katonasírok helyzete. Új HSz. 2003. 10. sz. 97-115. o.
- Rákóczy Rozália* Sajtóirányítás és hadseregpropaganda a Magyar Tanácsköztársaság ideje alatt. HK. 1984. 3. sz. 521-539. o.
 Ismeretlen XVIII. századi hadelméleti hungarika. Magyar Könyvszemle. 1985. 3-4. sz. 292-296. o.
 A polgári demokratikus forradalom és a Magyar Tanácsköztársaság katonai lapjai. A Hadtörténelmi Múzeum Értesítője. 2. sz. (1987) 295–336. o.
 A Mária Terézia Rend nyomtatott forrásai. HK. 1995. 3. sz. 3-42. o.
 1956-os röplapok a Hadtörténelmi Múzeum kisnyomtatvány-gyűjteményében. 1-3. r. HK. 1996. 3. sz. 79-114. o., 2000. 1. sz. 185-220. o., 2001. 1. sz. 216-222. o.
 Regulamentum militare, 1699. HK. 1997. 2. sz. 326-354. o.
 Militaria Hungarica. Magyar katonai nyomtatványok. Válogatott bibliográfia. 1-3. r. HK. 1999. 3. sz. 663-714. o., 2. r. 2000. 1. sz. 185-220. o., 3. r. 2001. 1. sz. 216-222. o.
- Rázsó Gyula* (Et al.) Mutató a Hadtörténelmi Közlemények 1888-1943. évfolyamaihoz. 1-44. évf. Hadtörténelmi Intézet. Budapest, 1956. 311 o.
 Mátyás zsoldoseregének hadművészetéről. HK. 1958. 1-2. sz. 117-147. o.
 A lovagi hadseregek stratégiájának néhány kérdése. HK. 1960. 1. sz. 137-172. o.
 A zsoldosintézmény kezdetei Magyarországon a XIV. században. HK. 1960. 2. sz. 107-143. o.
 A Zsigmond-kori Magyarország és a török veszély (1393-1437.). HK. 1973. 3. 403-444. o.
 Hunyadi Mátyás török külpolitikája. HK. 1975. 2. sz. 305-348. o.
 (Et al.) Mohács 1526-1976. Hadtörténelmi Múzeum. Budapest, 1976. 237 o.
 Az 1529-es török hadjárat startégiái problémái. HK. 1976. 1. sz. 3-41. o.
 La fondation de l'état hongrois. Revue de Hongrie. 1984. 4-5. sz. 105-111. o.
 A lovagkor csatái. Tankönyvkiadó. Budapest, 1987. 295 o.
 Hadtörténelem. Tanszéglet a katonai főiskolák halgtatói számára. MN Tanintézeti Csoportfőnökség. Budapest, 1989. 279 o.
 Mátyás hadászati tervei és a realitás. Mátyás király halálának 500. évfordulójára. HK. 1990. 1. sz. 1-30. o.
- Rohonyi Gábor* (Et al.) (szerk.) Szemelvények a magyar hadtörténelem tanulmányozásához. 1-2. köt. Hadtörténelmi Intézet. Budapest, 1955. 448 + 560. o.
 Zrínyi Miklós téli hadjárata 1664-ben. HK. 1954. 3-4. sz. 92-115. o.
 Hajdúles. KSz. 1956. 5. sz. 109-118. o.

- Ságvári György* Az attila. A Hadtörténeti Múzeum Értesítője. 2. sz. (1987) 249–294. o.
A Magyar Néphadsereg egyenruhái, 1945-1990. In: *Barczy Zoltán: Évszázadok egyenruhái*. Stúdió-Pé. Budapest, 1991. 255-282. o.
A császár ruhája. Osztrák-magyar uniformis a Ferenc-Józsefi korban. *Limes*. 1997. 3. sz. 29-57. o.
– *Somogyi Győző*: Nagy huszárkönyv. Magyar Könyvklub. Budapest, 1999. 159 o.
Állami és uralkodói szimbólumok a magyar uniformis jelrendszerében. A Hadtörténeti Múzeum Értesítője. 4. sz. (2001) 115-131. o.
- Sallay Gergely* „Az éremművészet aprópénze.” Propaganda az Osztrák-Magyar Monarchia háborús numizmatikájában. A Hadtörténeti Múzeum Értesítője. 5. sz. (2002.) 85–112. o.
Államfői kitüntetések Japánból. Az Érem. 2002. 1. sz. 22-27. o.
Bronz Vitézségi Érem változatai a Hadtörténeti Múzeumban. Az Érem. 2003. 2. sz. 36-40. o.
- Solymossy József* (Szerk.): „Barátja, Kossuth”. Forráskiadvány Kossuth Lajos Hadtörténelmi Levéltárban és Hadtörténeti Múzeumban őrzött irataiból. Petit Real. Budapest, 2003. 211 o.
- Spáczay Hedvig* A Hadtörténelmi Levéltár anyagáról. HK. 1964. 3. sz. 517-529. o.
A Honvédelmi minisztérium szervezete és hatásköre 1867-1918. Levéltári Szemle. 1970. 2. sz. 273-279. o.
A IX. SS hadtestparancsnokság titkos napjelentései a Budapestért folyó harcokról 1945. január 1-24. – Okmánytár. HK. 1975. 1. sz. 187-209. o.
(Et al.) A Hadtörténelmi Levéltár fondjainak jegyzéke (Feudális és kapitalista kor). Hadtörténelmi Levéltár. Budapest, 1980. 222 o.
- Staud Gáborné* (Et al.) Hadtörténelmi közlemények. Új folyam I-XXV. évfolyam, 1954-1978. Repertórium. Hadtörténelmi Könyvtár-Zrínyi. Budapest, 1978. 175 o.
(Et al.) A Zrínyi Katonai Kiadó kiadványai 1951-1980. Hadtudományi Könyvtár-Zrínyi. Budapest, 1980. 506 o.
- Suba János* A M. Kir. Honvédség 10. sz. központi lőszerraktárának (Komárom Csillag erőd - Komárom Óvár) kiépítése. *Limes*. 1994. 3. sz. 67-77. o.
Határkítőző munkálatok és a trianoni határ térképei. Határőrségi Tudományos Közlemények 1994. 1. sz. 188-201. o.
Ejtőernyős hadművelet tragédiával. HT. 1994. 4. sz. 35-38. o.
– *Horváth Attila*: A trianoni békeszerződés hatása a magyar haderő fejlődésére és az ország katonaföldrajzi, közlekedési helyzetére. Katonai logisztika. 1995. 4. sz. 209-222. o.
A Császári és királyi Hadügyminisztérium Országleíró irodájának működése az első világháború előtt. HK. 1995. 3. sz. 150-159. o.
(Et al.) Kísérletek a honvédelmi érdekek érvényesítésére az 1920-as évek magyar közlekedéspolitikájában. Katonai Logisztika. 1996. 1. sz. 228-250. o.
A M. Kir. Honvéd Térképészeti Intézet katonaföldrajzi (országleíró) osztályának működése. Katonai Logisztika. 1997. 1. sz. 223-236. o.
Vasúttérképek a Hadtörténelmi Térképtárban, különös tekintettel Jász-Nagykun-Szolnok vármegyére (1847-1918). *Zounek*. 12. sz. (1997) 87-126 o.
A magyar-csehszlovák határ helyszíni megállapítása és kitűzése 1921-1925 között. *Limes* 1997. 2. sz. 29-41. o.
Magyarország határain végzett aknatelepítési munkálatok műszaki-technikai biztosítása 1950-ben. Új HSz. 1998. 8. sz. 52-59. o.
Adalékok a taszári repülőtér történetéhez. HT. 1998. 4. sz. 54-60. o.

- Stanovenic madarsko-ceskoslovenskej hranice na mieste a jej vytyceni vrokoch 1921-1925 (historicky prehlad) A magyar- csehszlovák határ helyszíni megállapítása és kitűzése 1921-1925 között (történeti áttekintés). *Vojenská Historia*. 1999. 3. sz. 71-81. o.
- Magyarország határának kitűzése és felmérése 1921-1925 között. (A határ-megállapító bizottságok működése.) Magyar Honvédség Tájékoztatási és Médiaközpont. Budapest, 1999. 264 o.
- A magyar-jugoszláv határmegállapító bizottság működése 1921-1924 között. In: „A Mura mente és a trianoni békeszerződés” „Pokrajina in trianonska mirovna pagodba” Lendavski zveki, Lendvai füzetek. 17. (2000) 137-153. o.
- A trianoni magyar-román határ kitűzése 1921-1925 In: Az Alföld történeti földrajza I-II. II. köt. Nyíregyháza, 2000. 47-55. o.
- Trianoni határ kitűzése és térképei 1-4. r. Geodézia és Kartográfia 2001. 1. sz. 25-29. o., 2. sz. 4-9. o., 3. sz. 3-6. o., 4. sz. 12-16. o.
- A magyar-szlovák határ kijelölése 1938-1941. Geodézia és Kartográfia. 2001. 5. sz. 39-44. o.
- A m. kir. Honvédség a határvédelemben a két világháború között. (A m. kir. Szombathelyi 3. honvéd vegyesdandár példáján). Új HSz. 2002. 6. sz. 101-115. o.
- A magyar-csehszlovák határszakasz határköveinek története 1938-ban A Nógrád megyei Múzeumok évkönyve XXVI. (2002) 139-160. o.
- Magyarország államhatárának változásai 1867-1947 között. Tipico Desingn K.ft. Budapest, 2003. 229 o.
- Süli Attila* A nemzetország szervezése Erdélyben 1848. nyarán és őszén. HK. 2000. 3. sz. 605-630. o.
- Szabó Mária* A rejtett katonaiskolák sajátos helyzete az 1920-as években. Akadémiai Közlemények. 1994. 1. sz. 54-77.o.
- Hadsereg, politika, társadalom a két világháború között Magyarországon (Egyetemi jegyzet). ZMNE. 1995. 175 o.
- Történelmi és katonai tudatformálás a két világháború közti honvéd tisztképző-és nevelőintézetekben. HM Humán Szolgáltató Központ 1996. 96 o.
- A demokratikus civil kontroll német megoldása: az Innere Führung (1955-1997). Stratégiai és Védelmi Kutatóintézet. Budapest, 1997. 85 o.
- A Forze Armate és a civil kontroll. Az olasz fegyveres erő politikai kontrolljának félévszázada. Stratégiai és Védelmi Kutatóintézet. Budapest, 1999. 171 o.
- Die Politische Kontrolle der ungarischen Armee. Hamburger Beiträge zur Friedensforschung und Sicherheitspolitik. 126. sz. (2001) 43 o.
- Die Integration von Frauen in die ungarischen Streitkräfte. In: Gender und Militär (Internationalen Erfahrungen mit Frauen und Männer in Streitkräften). Szerk: *Ruth Seifert* et al. Berlin, 2003. 138-165. o.
- Szabó Péter* A 2. magyar hadsereg kiszállítása Ukrajnába és előrenyomulása a Donhoz (1942. április – augusztus). HK. 1986. 3. sz. 496-524. o
- A 2. magyar hadsereg III. hadtestének részvétele a keleti hadszíntér 1942 korányári német hadműveletében (1942. június 28 – július 10.). HK. 1988. 1. sz. 21-55. o.
- *Szakály Sándor* (szerk.): Lajos Árpád: Emlékezés a 2. magyar hadsereg 1942-1943. Zrínyi. Budapest, 1989. 275 o.
- *Horváth István*: Salgótarjániak a Don-kanyarban 1942-43. Nógrád-megyei Nyomda. Salgótarján, 1990. 93 o.

- (Szerk.): *Reszneki Zákó András*: Őszi harcok 1944. Az 1944. évi magyarországi októberi katonai eseményekről és ezek előzményeiről. HungAvia-Kráter. Budapest, 1991. 119 o.
- (Sajtó alá rend.): *Hollósy-Kuthy László*: Élményeim a második világháború alatt, 1939-1945. Fejér Megyei Levéltár. Székesfehérvár, 1992. 160 o.
- A magyar 2. hadsereg III. hadtestének védelmi harctevékenysége és visszavonulása 1943. január 15- február 15. HK. 1992. 1. sz. 111-138. o.
- *Bene János*: Nyíri bakák a Donnál. Adalékok a magyar királyi II. Rákóczi Ferenc 12. honvéd gyalogezred történetéhez. (1920-1945.) Báthori István Múzeum. Nyírbátor-Nyíregyháza. 1992. 150 o.
- A magyar gyalogság története, 1920-1945. In: Szent László a gyalogság védőszentje. HM Oktatási és Kulturális Anyagellátó Központ. Budapest, 1993. 56 o. 16 t.
- Don-kanyar. A magyar királyi 2. honvéd hadsereg története 1942-1943. Zrínyi. 1994. 309 o.
- Zalai honvéd alakulatok a második világháborúban, és az azt megelőző években (1938-1945.). In: Hadtörténelmi tanulmányok. Zala Megyei Levéltár. Zalaegerszeg, 1995. 291-349. o.
- A magyar királyi 2. hadsereg csapatlovassága a Donnán. A komáromi 6. huszárszázad harctudósítása, 1943. január 1- február 28. Limes. 1997. 3. sz. 135-212. o.
- *Simon Sándor*: Kiskunok a Don-kanyarban. Kiskun Múzeum Baráti Köre. Kiskunfélegyháza. 1998. 228 o.
- *Bús János*: Béke poraikra... Dokumentum-émlékkönyv a II. világháborúban a keleti hadműveletek során elesett magyar katonákról és munkaszolgálatosokról. Hadtörténelmi Intézet és Múzeum – Varietas '93. Budapest, 1999. 778 o.
- Don-kanyar. A magyar királyi 2. honvéd hadsereg története (1942-1943.) Corvina. Budapest, 2001. 390 o.
- *Bene János*: A magyar királyi honvéd huszár tisztikar 1938-1945. Jósa András Múzeum. Nyíregyháza, 2003. 566 o.

Szakály Sándor

- A második világháborús magyar katonai felső vezetés összetétele. Tények és adatok. Valóság. 1983. 8. sz. 78-91. o.
- Az ellenforradalmi Magyarország (1919-1944.) hadseregének felső vezetése. 1-2. r. HK. 1984. 2. sz. 354-392. o., 3. sz. 567-598. o.
- A Vörös Hadsereg tisztikara. HSz. 1985. 10. sz. 6-10. o.
- Náray Antal feljegyzései Magyarország hadbalépéséről. (1941. április 12-től.) HK. 1985. 3. sz. 690-704. o.
- A magyar tábori csendőrség jelvényei, 1920-1944. HK. 1985. 4. sz. 892-897. o.
- La liberation de la Hongrie. Revue de Hongrie. 1985. 1. sz. 89-95. o.
- Szombathelyi Ferenc vezérezredes és társai a Honvéd Vezérkar főnökének bírósága előtt, Budapest, 1944. október 11-12. HK. 1986. 1. sz. 182-202. o.
- A magyar katonai elit 1938-1945. Magvető. Budapest. 1987. 272 o.
- *Szabó Péter* (szerk.): Lajtos Árpád: Emlékezés a 2. magyar hadsereg 1942-1943. Zrínyi. Budapest, 1989. 275 o.
- A magyar tábori csendőrség. Zrínyi. Budapest, 1990. 154 o.
- Magyarország és a Szovjetunió között a hadiállapot beállott. Egy döntés politikai háttere. HK. 1991. 2. sz. 27-44. o.
- Hadsereg, politika, társadalom. Lánchíd. Budapest, 1991. 170 o.
- The composition of the higher military elite. In: Hungarian economy and society during World War II. Boulder-Highland Lakes – New York. 1993. 103-125.
- Honvédségből honvédségbe. A magyar tisztikar 1944-1947-ben. Új HSz. 1994. 1. sz. 22-28. o.

- „Es wäre schön, zur Weinlese wieder daheim zu sein“: Ungarische Kriegspost aus dem Jahren 1942 und 1943. In: *Andere Helme – andere Menschen?: Heimerfahrung und Frontalltag im Zweiten Weltkrieg*. Klartext. Essen, 1995. 81-92. o.
- A magyar királyi honvéd hadiakadémia parancsnokai (1919-1944). Új HSz. 1996. 9. sz. 18 o.
- Volt-e alternatíva? Magyarország a második világháborúban. Ister. Budapest, 1999. 139 o.
- A magyar katonai felső vezetés 1938-1945. Ister. Budapest, 2001. 410 o.
- Kik voltak, honnan jöttek? Ister. Budapest, 2003. 214 o.
- Számvéber Norbert* (Szerk.): Erőd a Duna mentén. A Budapestért 1944-45-ben folytatott harcok katonai iratai a Hadtörténelmi Levéltárban. Hadtörténelmi Levéltár - Petit Real. Budapest, 1999. 187 o.
- A II. SS-páncéloshadtest Prohorovkánál, 1943. július 12-én és 13-án. HK. 2000. 4. sz. 841-860. o.
- Nehézpáncélosok. A német 503. nehézpáncélos-osztály magyarországi harcai. Paktum. Budapest, 2000. 190 o.
- Konrad 3. Páncéloscsata Budapestért 1945. Paktum. Budapest, 2001. 519 o.
- *Kovács Zoltán András*: A Waffen-SS Magyarországon. Paktum. Budapest, 2001. 540 o.
- Kard a pajzs mögött. Német páncéloscsapatok a keleti hadszíntéren 1943 és 1945 között. Ad Acta. 2002. 115-138. o.
- *Szabó Péter*: A keleti hadszíntér és Magyarország 1941–1943. Második, bővített kiadás. Püedlo. Budapest, 2003. 160 o.
- *Szabó Péter*: A keleti hadszíntér és Magyarország 1943–1945. Püedlo. Budapest, 2003. 295 o.
- (Szerk.): Festung an der Donau. Unterlagen über die um Budapest geführten Kämpfe 1944/45 in der Sammlung des Budapester Militärhistorischen Archivs. Materialien aus dem Bundesarchiv. 14. sz. (2003) 297 o.
- Sziklai Sándor* Magyarok a spanyol nép szabadságharcában. HK. 1955. 1. sz. 138-166. o.
- Sziji Jolán* A miskolci csata dokumentumaiból. HK. 1969. 1. sz. 139-161. o.
- (Et al.): A Hadtörténelmi Levéltár fondjainak jegyzéke (Feudális és kapitalista kor). Hadtörténelmi Levéltár. Budapest, 1980. 222 o.
- Magyarok a franciaországi internáló táborokban 1940-1941. HK. 1989. 2. sz. 240-259. o.
- Hetvenöt éves a Hadtörténelmi Levéltár. Hadtörténelmi Múzeum. Budapest, 1993. 61 o.
- (Főszerk.): Fond- és állagjegyzék. A Hadtörténelmi Levéltár őrzésében lévő katonai iratok. Hadtörténelmi Levéltár - Petit Real. Budapest, 1998. 256 o.
- (Szerk.): A Hadtörténelmi Levéltár képeskönyve. Petit Real. Budapest, 2000. 168 o.
- (Szerk.): Az Osztrák-Monarchia hadereje I. Az osztrák-magyar haderő első világháború alatti magasabb parancsnokságai. Petit Real. Budapest, 2001. 160 o.
- Szoleczky Emese* – *Kreutzer Andrea*: Rövidke traktátus a honi múzeumok szükséges és hasznos voltáról – avagy mire jó a múzeum? Iskolakultúra. 1996. 6-7. sz. 128-134. o.
- A Magyar Nemzeti Múzeum kiállításai négy tételben. Iskolakultúra. 1997. 4. sz. 123-135. o.
- Pax in Nummis – A béke megjelenítése emlékérmeken. Folia Historica. 21. sz. (1998-99) 165-214. o.

- „Jó lenne már egy kis béke...” (Egy hősi halott a sok közül – Szántó Pál, doberdói fennsík, 1915). A Hadtörténeti Múzeum Értesítője. 3. sz. (2000) 119–126. o.
- Aggházy Kamil naplószerű feljegyzései 1937-ből. A Hadtörténeti Múzeum Értesítője. 3. sz. (2000) 169–202. o.
- Adalékok a fogarasi várnép és birtokos-asszonya XVII. századi életéhez. In: Erdély és Patak fejedelemasszonya Lórántffy Zsuzsanna. Tanulmányok születésének 400. évfordulójára. (Szerk.: *Tamás Edit.*) Rákóczi Múzeum. Sárospatak, 2002. 2. köt. 183–217. o.
- A végelbocsátás jelképei. Obszitlevek a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményében. A Hadtörténeti Múzeum Értesítője. 4. sz. (2001) 201–231. o.
- *Plihál Katalin* -szerk.: Landerer, Ferdinand: Alapos útmutató a topográfiai térképek rajzolásához, 1783. Cartographia. Budapest, 2003. 204 o.
- Takácsné Hajdú Mária* A vas-soproni 75. honvédszászlóalj zászlójának restaurálása. A Hadtörténeti Múzeum Értesítője. 2. sz. (1987) 386–395. o.
- Tóth Gyula* A dunántúli hadjárat 1705-ben. KSz. 1955. 12-13. sz. 173-180. o.
A kuruc táborozás. KSz. 1956. 7. sz. 105-112. o.
– *Markó Árpád*: A Rákóczi szabadságharc legfontosabb katonai szabályzatai. HK. 1954. 3-4. sz. 142-178. o.
- Tóth Orsolya* A Hadtörténelmi Múzeum plakát- és aprónyomatványtárának 1848-1849-es gyűjteménye. HK. 2000. 3. sz. 673-733. o.
A „Harcéri fidibusz” és társai. Első világháborús magyar nyelvű tábori újságok a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményeiben. A Hadtörténeti Múzeum Értesítője. 3. sz. (2000) 89–118. o.
- Tóth Sándor* A szovjet hadsereg felszabadító hadműveletei hazánkban. Szikra. Budapest, 1955. 195 o. 4 t.
A berlini csata. KSz. 1955. 6. sz. 141-149. o.
A Horthy-hadsereg szervezete (1920-1944). 1-2. r. HK. 1958. 1-2. sz. 51-70. o., 3-4. sz. 64-98. o.
A Horthy-hadsereg helyzete a Szovjetunió elleni háborúba lépés idején. HK. 1961. 2. sz. 500-543. o. 1 t.
A szovjet hadsereg felszabadító harcai Magyarországon. Zrínyi. Budapest, 1965. 393 o.
A Horthy-hadsereg gyorsadteste a Szovjetunió elleni rablőháborúban. Egy negyedszázados évfordulóra. HK. 1966. 2. sz. 223-257. o.
A budai önkéntes ezred. Zrínyi. Budapest, 1980. 68 o.
– *Mucs Sándor*: A Kilián György Repülő Műszaki Főiskola története 1949-1984. Zrínyi. Budapest, 1984. 62 o.
Hadtörténelem. Tansegédlet a katonai főiskolák halgatói számára. MN Tanintézeti Csoportfőnökség. Budapest, 1989. 279 o.
A megszállás előkészítése és végrehajtása. In: Magyarország 1944. I. köt. Német megszállás. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 1994. 41-53. o.
- Vágó Erzsébet* Az 1869. Magyar nemesi testőrség tisztí díszatillájának restaurálása. A Hadtörténeti Múzeum Értesítője. 2. sz. (1987) 411–418. o.
Feljegyzés egy zászlótartó öv restaurálásáról. A Hadtörténeti Múzeum Értesítője. 3. sz. (2000.) 127–128. o.
Zászlók, zászlószalag, egyenruha. A Hadtörténeti Múzeum Értesítője. 3. sz. (2000) 147–150. o.

- Vajda Pálné*
Csizmarik Irén A Magyar Tanácsköztársaság légierije. HK. 1969. 2. sz. 350-387. o.
A Hadtörténeti Múzeum fotóarchívuma. A Hadtörténeti Múzeum Értesítője.
2. sz. (1987) 111–192. o.
- Varga József* A légvédelmi tüzérség története a kezdetektől a második világháború végéig.
MH. Légvédelmi Rakéta és Tüzérfőnökség. Budapest, 1996. 221 o.
- Vargyai Gyula* Így döntöttek... A Magyarország megszállását eredményező német katonai
döntési mechanizmus., A megszállt ország politikai rendszere., Ká-
osszal enyhített, anarchiával súlyosbított rémuralom. In: Magyaror-
szág 1944. 1. köt. Német megszállás. Nemzeti Tankönyvkiadó. Bu-
dapest. 1994. 7-20. o., 67-79. o., 107-122. o.
Magyarország a második világháborúban. Összeomlástól összeomlásig. Ko-
rona. Budapest, 2001. 391 o.
A biatorbágyi merénylet. Paktum. Budapest, 2002. 149 o.
- Veszprémy László* Egy korareneszánsz haditechnikai kézirat és szerzője. Mariano di Jacopo detto
il Taccola: De rebus militaribus (A hadi eszközökről). HK. 1988. 1. sz.
3-20. o.
Szent István felövezéséről. HK. 1989.1. sz. 3-13. o.
Legkorábbi hazai sacramentumaink. In: Tanulmányok a középkori magyaror-
szági könyvkultúráról. (Szerk.: *Szelestei László*.) Budapest, 1989.
121-135. o.
Magyar vonatkozású források Otranto ostromáról 1480-84. Mátyás király ha-
lálának 500. évfordulójára. HK. 1990. 1. sz. 105-112. o.
A magyar honfoglalás útjainak hagyománya elbeszélő forrásainkban. HK.
1990. 2. sz. 1-21. o.
Szent László. In: Szent László a gyalogság védőszentje. MH Oktatási és Kul-
turális Anyagellátó Központ. Budapest, 1993. 56 o. 16 t.
II. András magyar király kereszteseinek létszáma. HK. 1994. 1. sz. 113-116. o.
Az Anjou-kori lovasság egyes kérdései. HK. 1994. 1. sz. 3-20. o.
Károly Róbert. MH Oktatási és Kulturális Anyagellátó Központ. Budapest,
1994. 56 o. 12 t.
A magyar katonai gondolkodás a Mohács előtti latin nyelvű forrásokban. In:
A magyar katonai gondolkodás története. Tanulmánygyűjtemény.
(Szerk.: *Ács Tibor*.) Zrínyi. Budapest, 1995. 11-23. o.
La tradizione unno-magiara nuella Cronica universale di fra' Paolino da
Venezia. In: Spiritualita e lettere nella cultura italiana e ungherese
del basso medioevo. Firenze, 1995. 355-375. o.
Az 1167-es magyar zászlókocsitól (carroccio) a székesfehérvári zászlóbontá-
sig. A magyar hadi zászlóhasználat kezdetei. Történelmi Szemle.
1995. 2. sz. 209-216. o.
Könyvtár és kutatás. Iskolakultúra. 1996. 5. sz. 70-73. o.
– *Hausner Gábor*: Magyarországi hadtudományi kéziratok és nyomtatványok
katalógusa a kezdetektől a XVIII. század közepéig. HK. 1996. 2. sz.
118-126. o.
(Et al.) Hadtudományi nyomtatványok régi könyvjegyzékeinkben. Magyar
Könyvszemle. 1997. 1. sz. 33-57. o.
– *Kovács László* (szerk.): Honfoglalás és nyelvészet. Balassi. Budapest, 1997. 266 o.
A 12. századi magyar kódexírás alakulása. Századok. 1998. 1. sz. 222-230. o.
Zsigmond a katonai reformer? A haditechnikai írásbeliség és a technikai új-
ítások kora. HK. 1998. 3. sz. 657-665. o.
A Hadtörténeti (Hadtudományi) Könyvtár – a Honvédség legrégebb működő
könyvtára. Könyv, Könyvtár, Könyvtáros. 1998. 4. sz. 40-44. o.

- (Szerk.): Az első és második keresztes háború korának forrásai. Szent István Társulat. Budapest, 1999. 246 o.
- Historical past and political present in the Latin chronicles of Hungary (12-13. centuries). In: The medieval chronicle. Rodopi. Amsterdam. 1999. 260-268. o.
- Lovas pecsétek Magyarországon. In: Megpecsételt történelem. Középkori pecsétek Esztergomból. (Szerk.: *Hegedűs András*.) Esztergom, 2000. 11-18. o.
- „Some Remarks on Recent Historiography of the Crusade of Nicopolis” In The Crusades and the Military Orders. Expanding the Frontiers of Medieval Latin Christianity. (Szerk.: *Hunyadi Zsolt - Laszlovszky József*.) CEU-SSCLE. Budapest, 2001. 223-232. o.
- (Szerk.): Szent István és az államalapítás. Osiris. Budapest, 2002. 617 o.
- A hadtudomány megszületése Magyarországon: Az Anjou- és luxemburgi királyok kora, A magyar hadtörténelem válogatott bibliográfiája. In: A magyar hadtörténelem évszázadai. (Szerk.: *Király Béla és -.*) Atlanti. Budapest, 2003. 27-42. o., 408-417. o.
- Viniczai István* A Szovjet Hadsereg magyarországi felszabadító hadműveleteinek magyar nyelvű bibliográfiája. HK. 1955. 1. sz. 195-206. o.
- (Et al.): Mutató a Hadtörténelmi Közlemények 1888-1943. évfolyamaihoz. 1-44. évf. Hadtörténelmi Intézet. Budapest, 1956. 311 o.
- A Hadtudományi Könyvtár története, jelenlegi helyzete, és feladatai. A Hadtörténelmi Intézet Értesítője. 1957. 1. sz. 12-49. o.
- (Et al.): A Magyar Tanácsköztársaság hadtörténelme. (Az 1945-1968. években megjelent irodalom bibliográfiája.) HK. 1969. 1. sz. 162-184. o.
- (Et al.): Hazánk felszabadulása. 1944 szeptember – 1945. április 4. (Az 1968 december 31-ig megjelent hadtörténelmi irodalom válogatott bibliográfiája.) 1-2. r. HK. 1969. 2. sz. 413-429. o., 3. sz. 570-581. o.
- (Et al.): Hadtörténelmi közlemények. Új folyam I-XXV. évfolyam, 1954-1978. Repertórium. Hadtörténelmi Könyvtár-Zrínyi. Budapest, 1978. 175 o.
- (Et al.): A Zrínyi Katonai Kiadó kiadványai 1951-1980. Hadtudományi Könyvtár-Zrínyi. Budapest, 1980. 506 o.
- Windisch Aladárné* (Et al.): Mutató a Hadtörténelmi Közlemények 1888-1943. évfolyamaihoz. 1-44. évf. Hadtörténelmi Intézet. Budapest, 1956. 311 o.
- (Et al.): A Magyar Tanácsköztársaság hadtörténelme. (Az 1945-1968. években megjelent irodalom bibliográfiája.) HK. 1969. 1. sz. 162-184. o.
- (Et al.): Hazánk felszabadulása. 1944 szeptember – 1945. április 4. (Az 1968 december 31-ig megjelent hadtörténelmi irodalom válogatott bibliográfiája.) 1-2. r. HK. 1969. 2. sz. 413-429. o., 3. sz. 570-581. o.
- (Et al.): Hadtörténelmi közlemények. Új folyam I-XXV. évfolyam, 1954-1978. Repertórium. Hadtörténelmi Könyvtár-Zrínyi. Budapest, 1978. 175 o.
- (Et al.): A Zrínyi Katonai Kiadó kiadványai 1951-1980. Hadtudományi Könyvtár-Zrínyi. Budapest, 1980. 506 o.
- Zachar József* Az Osztrák-Magyar Monarchia 1868-as véderőtörvényének néhány osztrák vonatkozása. HK. 1977. 2. sz. 163-178. o.
- Bercsényi László (1689-1778). HK. 1978. 1. sz. 68-114. o.
- *Póka-Pivny Aladár*: Az amerikai függetlenségi háború magyar hőse (Kováts Mihály ezredes élete 1724-1779). Zrínyi. Budapest, 1982. 177 o.
- Idegen hadakban. Magvető. Budapest, 1984. 496 o.
- Hadtörténelem. Tansegédlet a katonai főiskolák halgatói számára. MN Tanintézeti Csoportfőnökség. Budapest, 1989. 279 o.
- Csaták, hadvezérek, katonák a XVIII. században. Tankönyvkiadó. Budapest, 1990. 249 o.

- *Safáry Endre*: Nyolcvan nyár nyeregben. Skultéty László huszár zászlótartó élete. Ikva. Budapest, 1992. 149 o. 4 t.
- A cs. (kir.) állandó hadsereg pénzügyei (1683-1792). Századok. 1995. 4. sz. 857-872. o.
- A magyarországi hadügy jogi keretei, 1648-1848. HK. 1995. 2. sz. 3-22. o.
- Die Herrschaft der Habsburger und das Wehrwesen in der ungarischen Reichshälfte 1648-1798. In: Ungarn-Jahrbuch. 22. köt. Ungarisches Institut. München, 1996. 35-68. o.
- Magyarok a Habsburg-haderőben, 1683-1792. HK. 1997. 1. sz. 3-48. o.
- Az osztrák-magyar véderőtörvénymegalkotása és megújítása 1868-1898 között. In: Honvédelmi reformok, haderőátalakítások Magyarországon 1848-1998. (Szerk: *Ács Tibor*.) ZMNE. Budapest, 2000. 49-70. o.
- (Szerk.:) A magyar huszár. Corvina. Budapest, é.n. (2000.) 129 o.
- Zarnóczy Attila* Fegyverzet, katonai felszerelés, hadsereg Magyarországon Hunyadi Mátyás korában. Mátyás király halálának 500. évfordulójára. HK. 1990. 1. sz. 31-65. o.
- Mátyás király katonái. Libra. Budapest, 1992. 66 o.

Összeállította
Andaházi Szeghy Viktor

TARTALOM

TANULMÁNYOK

HAJDU TIBOR	Fejérváry Géza karrierje, avagy miképp lehetett egy magyar Ferenc József kedvence-----	3
DOMBRÁDY LÓRÁND	Akiről nem beszélünk: Werth Henrik. I. rész-----	61

KÖZLEMÉNYEK

OLASZ LAJOS	Jugoszláv légitámadások Magyarország ellen 1941 áprilisában-----	167
ANDAHÁZI SZEGHY VIKTOR	A Kárpát-csoport 1941. évi ukrajnai tevékenysége-----	205

MŰHELY

SALLAY GERGELY PÁL	A krími háború numizmatikai emlékei a Hadtörténeti Múzeumban-----	249
RAVASZ ISTVÁN	A Magyar Királyi Honvédség karhatalmi alkalmazásának szabályozása a Horthy-korban-----	269

VISSZAEMLEKEZÉSEK

BORUS JÓZSEF	Újraindul a Hadtörténelmi Közlemények (1954–1955)-----	285
--------------	--	-----

SZEMLE

POLLMANN FERENC	Balszerencse, semmi más? Tersztyánszky Károly cs. és kir. vezérezredes élete és pályafutása (<i>Csákváry Ferenc</i>)--	295
BENCZE LÁSZLÓ	A Piave-Front (<i>Balla Tibor</i>)-----	296
NICHOLAS J. SAUNDERS	Trench Art (<i>Sallay Gergely Pál</i>)-----	298
STEFAN REST – – M. CHRISTIAN ORTNER – – THOMAS ILLMING	Das Kaisers Rock im I. Weltkrieg. Uniformierung und Ausrüstung der österreichisch – ungarischen Armee von 1914 bis 1918 (<i>Pandula Attila</i>)-----	300
SZAKÁLY SÁNDOR	A magyar katonai felső vezetés 1938–1945; Honvédség és tisztikar 1919–1947. Válogatott írások, 1984–2002 (<i>Hajdu Tibor</i>)-----	302
BENE JÁNOS – – SZABÓ PÉTER	A magyar királyi honvéd huszár tisztikar 1938–1945 (<i>Szakály Sándor</i>)-----	305
GYÖRKEI JENŐ	Idegen Bírák előtt. Szombathelyi Ferenc újvidéki pere és kivégzése (<i>Mészáros Zoltán</i>)-----	306
DOMBRÁDY LÓRÁND	A magyar hadigazdaság a második világháború idején (<i>Szabó Péter</i>)-----	308
SZABÓ JÓZSEF JÁNOS	Az Árpád-vonal. A Magyar Királyi Honvédség védelmi rendszere a Keleti-Kárpátokban (<i>Kovács László Gábor</i>)---	310
EÖRSI LÁSZLÓ	Mítoszok helyett – 1956 (<i>Vargyai Gyula</i>)-----	314

SZIJJ JOLÁN (Szerk.)	Képeskönyv. Bilderbuch. Picture Book (<i>Mészáros Kálmán – Veszprémy László</i>)-----	315
----------------------	---	-----

KRÓNIKA

JANKÓ ANNAMÁRIA – – VESZPRÉMY LÁSZLÓ	Látogatás a Staffordshire-i Keel University Légifotó Archivumában, 2002. május 17–24.-----	319
---	--	-----

BALLA TIBOR	Háború, katonaság és a médiák Gutenbergtől napjainkig. A Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság XIX. kongresszusa. Bukarest, 2003. augusztus 10 – augusztus 15.-----	320
-------------	--	-----

HAUSNER GÁBOR	85 éves a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum-----	328
---------------	--	-----

VESZPRÉMY LÁSZLÓ	A professzionalizálódó hadügy, 1900–1999. Törekvés a minőségre. Nemzetközi hadtörténelmi konferencia, Budapest, 2004. március 29 – április 2. -----	333
------------------	---	-----

BIBLIOGRÁFIA

ANDAHÁZI SZEGHY VIKTOR	A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum munkatársainak válogatott bibliográfiája, 1954–2003-----	335
---------------------------	--	-----

CONTENTS

STUDIES

TIBOR HAJDU	Géza Fejérváry's Career or How Could A Hungarian Be Franz Joseph's Favourite-----	3
LÓRÁND DOMBRÁDY	Whom We Do Not Mention – Henrik Werth. Part I-----	61

PUBLICATIONS

LAJOS OLASZ	Yugoslav Air Raids against Hungary in April 1941-----	167
VIKTOR ANDAHÁZI SZEGHY	The Activity of the Kárpát Group in the Ukraine, 1941----	205

WORKSHOP

GERGELY PÁL SALLAY	The Numismatic Relics of the Crimean War in the Hungarian Military History Museum-----	249
ISTVÁN RAVASZ	The Regulations of the Royal Hungarian Honvéd Army's Deployment as Policing Forces in the Interwar Period-----	269

MEMOIRES

JÓZSEF BORUS	The Military History Quarterly Is Published Again (1954–1955)-----	285
--------------	--	-----

REVIEW

FERENC POLLMANN	Ill Fortune, Nothing Else? The Life and Career of the Imperial and Royal General Károly Tersztyánszky (<i>Ferenc Csákváry</i>)-----	295
LÁSZLÓ BENCZE	The Piave Front (<i>Tibor Balla</i>)-----	296
NICHOLAS J. SAUNDERS	Trench Art (<i>Gergely Pál Sallay</i>)-----	298
STEFAN REST – – M. CHRISTIAN ORTNER – – THOMAS ILLMING	Das Kaisers Rock im I. Weltkrieg. Uniformierung und Ausrüstung der österreichisch – ungarischen Armee von 1914 bis 1918 (<i>Attila Pandula</i>)-----	300
SÁNDOR SZAKÁLY	The Hungarian Military High Command 1938–1945; The Hungarian Army and Its Officers 1919–1947. Selected Essays, 1984–2002 (<i>Tibor Hajdu</i>)-----	302
JÁNOS BENE – PÉTER SZABÓ	Hussar Officers in the Royal Hungarian Army 1938–1945 (<i>Sándor Szakály</i>)-----	305
JENŐ GYÖRKEI	In Front of Foreign Judges. Ferenc Szombathelyi's Trial and Execution in Újvidék (Novi Sad) (<i>Zoltán Mészáros</i>)--	306
LÓRÁND DOMBRÁDY D	Hungarian Wartime Economy in the Second World War (<i>Péter Szabó</i>)-----	308
JÓZSEF JÁNOS SZABÓ	The Árpád Line. The Royal Hungarian Army's Defence System in the Eastern Carpathians (<i>László Gábor Kovács</i>)	310
LÁSZLÓ EÖRSI	Instead of Myths – 1956 (<i>Gyula Vargyai</i>)-----	314

JOLÁN SZIJJ (Ed.)	Képeskönyv. Bilderbuch. Picture Book. (<i>Kálmán Mészáros – László Veszprémy</i>)-----	315
-------------------	--	-----

CHRONICLE

ANNAMÁRIA JANKÓ – – LÁSZLÓ VESZPRÉMY	Visit to the Aerial Photo Archives of Keel University, Staffordshire, 17–24 May 2002-----	319
TIBOR BALLA	War, Military and Media from Gutenberg to Our Days. The 19th Congress of the International Military History Committee. Bucharest, 10–15 August 2003-----	320
GÁBOR HAUSNER	The 85th Anniversary of the Military History Institute and Museum-----	328
LÁSZLÓ VESZPRÉMY	Military Professionalization, 1900–1999: The Quest for Excellence. International Conference of Military History, Budapest, 29 March – 2 April 2004-----	333

BIBLIOGRAPHY

VIKTOR ANDAHÁZI SZEGRY	A Selected Bibliography of the Members of the Military History Institute and Museum, 1954–2003-----	335
---------------------------	--	-----

TABLE DES MATIERES

ETUDES

TIBOR HAJDU	La carrière de Géza Fejérváry ou comment un Hongrois a-t-il pu devenir le favori de François-Joseph-----	3
LÓRÁND DOMBRÁDY	Celui dont on ne parle pas : Henrik Werth. 1 ^{ère} partie-----	61

PUBLICATIONS

LAJOS OLASZ	Bombardements aériens yougoslaves contre la Hongrie en avril 1941-----	167
VIKTOR ANDAHÁZI SZEGHY	L'activité du groupe Carpates en Ukraine en 1941-----	205

ATELIER

GERGELY PÁL SALLAY	Souvenirs numismatiques de la guerre de Crimée au Musée d'Histoire Militaire-----	249
ISTVÁN RAVASZ	Le règlement de l'utilisation de l'Armée Royale Hongroise en tant que forces publiques à l'époque de Horthy-----	269

MÉMOIRES

JÓZSEF BORUS	La Revue d'Histoire Militaire redémarre (1954–1955)-----	285
--------------	--	-----

REVUE

FERENC POLLMANN	Rien que de la malchance ? Le parcours de Károly Tersztyánszky, colonel général impérial et royal (<i>Ferenc Csákváry</i>)	295
LÁSZLÓ BENCZE	Le Front Piave (<i>Tibor Balla</i>)-----	296
NICHOLAS J. SAUNDERS	Trench Art (<i>Gergely Pál Sallay</i>)-----	298
STEFAN REST – – M. CHRISTIAN ORTNER – – THOMAS ILLMING	Des Kaisers Rock im I. Weltkrieg. Uniformierung und Ausrüstung der österreichisch – ungarischen Armee von 1914 bis 1918 (<i>Attila Pandula</i>)-----	300
SÁNDOR SZAKÁLY	Le commandement militaire supérieur de Hongrie 1938–1945 ; L'armée hongroise et le corps d'officiers 1919–1947. Écrits choisis, 1984–2002 (<i>Tibor Hajdu</i>)-----	302
JÁNOS BENE – – PÉTER SZABÓ	Le corps d'officiers hussards de l'armée royale hongroise 1938–1945 (<i>Sándor Szakály</i>)-----	305
JENŐ GYÖRKEI	Devant des juges étrangers. Le procès et l'exécution de Ferenc Szombathelyi à Újvidék (Novi Sad) (<i>Zoltán Mészáros</i>)-----	306
LÓRÁND DOMBRÁDY	L'économie de guerre hongroise durant la seconde guerre mondiale (<i>Péter Szabó</i>)-----	308
JÓZSEF JÁNOS SZABÓ	La ligne Árpád. Le système de défense de l'armée royale hongroise dans les Carpates de l'Est (<i>László Gábor Kovács</i>)	310
LÁSZLÓ EÖRSI	A la place des mythes – 1956 (<i>Gyula Vargyai</i>)-----	314

JOLÁN SZIJJ (RÉD.)	Képeskönyv. Bilderbuch. Picture Book (<i>Kálmán Mészáros – László Veszprémy</i>)-----	315
CHRONIQUE		
ANNAMÁRIA JANKÓ – – LÁSZLÓ VESZPRÉMY	Visite dans les Archives de Photos aériennes de Keel University de Staffordshire, 17–24 mai 2002-----	319
TIBOR BALLA	Guerres, armées et médias depuis Gutenberg jusqu'à nos jours. 19 ^e Congrès du Comité International d'Histoire Militaire. Bucarest, 10–15 août 2003-----	320
GÁBOR HAUSNER	L'Institut et le Musée d'Histoire Militaire fête ses 85 ans--	328
LÁSZLÓ VESZPRÉMY	La professionalisation des armées. La quête d'excellence. Un colloque international d'histoire militaire, Budapest, 29 mars – 2 avril 2004-----	333
BIBLIOGRAPHIE		
VIKTOR ANDAHÁZI SZEGHY	La bibliographie choisie des collaborateurs de l'Institut et du Musée d'Histoire Militaire, 1954–2003-----	335

INHALT

STUDIEN

- TIBOR HAJDU Die Karriere von Géza Fejérváry oder: Wie konnte ein Ungar zu einem der Lieblinge Franz Josephs werden----- 3
- LÓRÁND DOMBRÁDY Einer, über den man nicht spricht: Henrik Werth. Teil I---- 61

MITTEILUNGEN

- LAJOS OLASZ Jugoslawische Luftangriffe gegen Ungarn im April 1941-- 167
- VIKTOR ANDAHÁZI Die Tätigkeit der Karpatengruppe in der Ukraine
SZE GHY im Jahre 1941----- 205

WERKSTATT

- GERGELY PÁL SALLAY Numismatische Erinnerungsstücke des Krim-Krieges im
Museum für Militärgeschichte----- 249
- ISTVÁN RAVASZ Die Regelung des Einsatzes der Königlich-Ungarischen
Honved-Armee als Exekutive in der Zeit von Horthy----- 269

ERINNERUNGEN

- JÓZSEF BORUS Die Zeitschrift Hadtörténelmi Közlemények erscheint
wieder (1954–1955)----- 285

RUNDSCHAU

- FERENC POLLMANN Unglück und nichts anderes? Leben und Karriere des kai-
serlich-königlichen Generalobersten Károly Tersztyánszky
(*Ferenc Csákváry*)----- 295
- LÁSZLÓ BENCZE Die Piave-Front (*Tibor Balla*)----- 296
- NICHOLAS J. SAUNDERS Trench Art (*Gergely Pál Sallay*)----- 298
- STEFAN REST – Des Kaisers Rock im I. Weltkrieg. Uniformierung und
– M. CHRISTIAN ORTNER – Ausrüstung der österreichisch – ungarischen Armee von
– THOMAS ILLMING 1914 bis 1918 (*Attila Pandula*)----- 300
- SÁNDOR SZAKÁLY Die obere ungarische militärische Führung 1938–1945;
Honved-Armee und Offizierskorps 1919–1947. Ausge-
wählte Schriften, 1984–2002 (*Tibor Hajdu*)----- 302
- JÁNOS BENE – PÉTER Das königlich-ungarische Honved-Husarenoffizierskorps
SZABÓ 1938–1945 (*Sándor Szakály*)----- 305
- JENŐ GYÖRKEI Vor fremden Richtern. Der Prozess und die Hinrichtung
von Ferenc Szombathelyi in Újvidék (Neusatz) (*Zoltán
Mészáros*)----- 306
- LÓRÁND DOMBRÁDY Die ungarische Kriegswirtschaft zur Zeit des Zweiten
Weltkrieges (*Péter Szabó*)----- 308
- JÓZSEF JÁNOS SZABÓ Die Arpadenlinie. Die Verteidigungslinie der königlich-
ungarischen Honved-Armee in den östlichen Karpaten
(*László Gábor Kovács*)----- 310

LÁSZLÓ EÖRSI	Anstelle von Mythen – 1956 (<i>Gyula Vargyai</i>)-----	314
JOLÁN SZIJJ (HRSG.)	Képeskönyv – Bilderbuch – Picture Book (<i>Kálmán Mészáros – László Veszprémy</i>)-----	315
CHRONIK		
ANNAMÁRIA JANKÓ – – LÁSZLÓ VESZPRÉMY	Besuch im Luftfotoarchiv der Keel University von Staffordshire, 17–24. Mai 2002-----	319
TIBOR BALLA	Kriege, Soldatentum und Medien von Gutenberg bis heute. 19. Kongress der Internationalen Kommission für Militärgeschichte, Bukarest, 10. August – 15. August 2003-----	320
GÁBOR HAUSNER	85 Jahre Institut und Museum für Militärgeschichte-----	328
LÁSZLÓ VESZPRÉMY	Professionalisierung der Streitkräfte: Streben nach Qualität. Internationales militärgeschichtliches Kolloquium, Budapest, 29 März – 2 April 2004-----	333
BIBLIOGRAFIE		
VIKTOR ANDAHÁZI SZE GHY	Ausgewählte Bibliografie der Mitarbeiter des Instituts und Museums für Militärgeschichte, 1954–2003-----	335

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

ТИБОР ХАЙДУ	Карьера Гезы Фейервари, или каким образом смог венгр стать фаворитом императора Франца Иосифа---	3
ЛОРАНД ДОМБРАДИ	О ком не упоминалось. Генрих Верт. Часть 1.-----	61

СООБЩЕНИЯ

ЛАЙОШ ОЛАС	Воздушные налеты Югославии на Венгрию в апреле 1941 года-----	167
ВИКТОР АНДАХАЗИ СЕГИ	Деятельность Карпатской группы на Украине в 1941 году-----	205

МАСТЕРСКАЯ

ГЕРГЕЙ ПАЛ ШАЛЛАИ	Нумизматические памятники-экспонаты о крымской войне в Военно-Историческом Музее-----	249
ИШТВАН РАВАС	Регламентирование применения Венгерской Королевской Армии в целях поддержания внутреннего порядка в эпоху Хорти-----	269

МЕМУАРЫ

ЙОЖЕФ БОРУШ	Вновь издается Военно-Исторический Вестник (1954–1955 гг.)-----	285
-------------	---	-----

ОБЗОР

ФЕРЕНЦ ПОЛЛМАНН	Неудача, не что иное? Жизнь и карьера генерал-полковника императорской и королевской армии Кароя Терстянски (<i>Ференц Чаквари</i>)-----	295
ЛАСЛО БЕНЦЕ	Фронт при Пиаве (<i>Тибор Балла</i>)-----	296
NICHOLAS J. SAUNDERS	Trench Art (<i>Гергей Пал Шаллаи</i>)-----	298
STEFAN REST – – M. CHRISTIAN ORTNER – – THOMAS ILLMING	Des Kaisers Rock im I. Weltkrieg. Uniformierung und Ausrüstung der österreichisch – ungarischen Armee von 1914 bis 1918 (<i>Аттила Пандула</i>)-----	300
ШАНДОР САКАЙ	Венгерское высшее военное руководство в 1938–1945 гг. Рядовой контингент и офицерский состав 1919–1947 гг. Избранные статьи, 1984–2002 гг. (<i>Тибор Хайду</i>)--	302
ЯНОШ БЕНЕ– ПЕТЕР САБО	Венгерское королевское хонведское гусарское офицерство 1938–1945 гг. (<i>Шандор Сакай</i>)-----	305
ЕНЕ ДЪЕРКЕИ	Перед чужеземными судьями. Процесс и казнь Ференца Сомбатхейи (<i>Золтан Месарош</i>)-----	306
ЛОРАНД ДОМБРАДИ	Венгерская военная экономика в период второй мировой войны (<i>Петер Сабо</i>)-----	308

ЙОЖЕФ ЯНОШ САБО	Рубеж Арпадов. Система обороны Венгерской королевской Армии в Восточных Карпатах (<i>Ласло Габор Ковач</i>)-----	310
ЛАСЛО ЭОРШИ	Вместо мифов – 1956 (<i>Дьюла Вардьаи</i>)-----	314
ЙОЛАН СИЙ (Ред.)	Книга в картинках – Bilderbuch – Picture Book (<i>Кальман Месарош – Ласло Веспреми</i>)-----	315
ХРОНИКА		
АННАМАРИЯ ЯНКО – – ЛАСЛО ВЕСПРЕМИ	Визит в Архив Воздушных фотосъемок Кильского Университета в Стаффордшире 17–24 мая 2002 г.-----	319
ТИБОР БАЛЛА	Война, военное дело и СМИ. От Гутенберга до нашего времени. XIX конгресс Международного Военно-Исторического Комитета. Бухарест. 10–15 августа 2003 года-----	320
ГАБОР ХАУШНЕР	85 лет Военно-Историческому Институту и Музею----	328
ЛАСЛО ВЕСПРЕМИ	Профессионализирующееся военное дело, 1900–1999 гг. Стремление к качеству. Международная военно-историческая конференция, Будапешт, 29 марта – 2 апреля 2004 года-----	333
БИБЛИОГРАФИЯ		
ВИКТОР АНДАХАЗИ СЕГИ	Избранная библиография сотрудников Военно-Исторического Института и Музея, 1954–2003 гг.-----	335

Budapest, 2004.
408 o., ill.
5880.- Ft
ISBN 963 327 367 6

Hermann Róbert

Az 1848–1849-es szabadságharc nagy csatái

Hermann Róbert könyvével indul a Zrínyi Kiadó Nagy csaták című új sorozata. Célunk az, hogy a magyar történelem egy-egy háborús korszakának csatáin és ütközetein keresztül mutassuk be a magyar történelem egészét. Természetesen a hadieseményekre összpontosítunk, de miután a háborút társadalmi jelenségnek – vagy ahogy a neves porosz katonai teoretikus, Karl von Clausewitz fogalmazott, a politika más, erőszakos eszközökkel történő folytatásának – tekintjük, a kor tágabb politikai körülményeit ismertetve szólnunk a háborúk történetéről.

A kötet nem a forradalom és a szabadságharc története, sőt nem is teljességre törekvő hadi krónikája. A szerző arra vállalkozott, hogy elemezze a szabadságharc legjelentősebb összecsapásait, s ezáltal a magyar hadtörténelem egyik legdicsőségesebb időszakát idézze fel a mai olvasó számára. A korszak politikatörténete, valamint a hadszíntér és a közlekedési lehetőségek ismertetése után a szembenálló haderőket mutatja be, majd ezt követi a szabadságharc 11 csatájának és 28 ütközetének leírása – számos illusztrációval, világosan eligazító térképekkel, az összecsapásokban szemben álló erők vezetőinek életrajzával és a fennmaradt jelentésekből, visszaemlékezésekből, levelekből vett részletekkel. A kötetet részletes, áttekintő bibliográfia zárja.

Zrínyi Kiadó

MILITÄRGESCHICHTLICHE MITTEILUNGEN

**Vierteljahresschrift des Instituts und
Museums für Militärgeschichte**

Gründungsjahr: 1888

Chefredakteur: Ferenc Csákváry

Verantwortlicher Redakteur:

Gábor Hausner

Leiter der Rubrik Rundschau:

Ferenc Pollmann

Redaktionskomitee:

Tibor Balla, Gábor Bona, István Czigány,
Tamás Csikány, István Diószegi, Lóránd
Dombrády, Tibor Hajdu, Róbert Hermann
(Vorsitzender), József Holló, Miklós Hor-
váth, Ferenc Lenkefi, József Lugosi, Géza
Pálffy, János Rainer M., Sándor Szakály,
György Székely, Aladár Urbán, János Varga
J., László Veszprémy, József Zachar

Herausgegeben von Institut und Museum
für Militärgeschichte des Ministeriums für
Landesverteidigung

1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2-4.
Postanschrift: Budapest, Pf. 7., H-1250.
Tel.: (36-1)-356-95-22
Fax: (36-1)-356-19-39

Redaktion und Verlagsbüro:

1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2-4.
Postanschrift: Budapest, Pf. 7. H-1250.
Tel.: (36-1)-356-95-22/110,
Fax: (36-1)-214-66-05

E-Mail-Adresse: hadtortk@freemail.hu

Internetversion: www.epa.oszk.hu/hk

Abonnement:

1800,- HUF/Jahr, 450,- HUF/Vierteljahr

Vertrieb:

Magyar Posta Rt. Üzleti és Logisztikai
Központ (ÜLK)

Abonnement für das Ausland:

im Büro für Zeitungsabonnements
(Hírlapelőfizetési Iroda),
1089 Budapest VIII., Orczy tér 1.
Postanschrift: HELIR H-1900 Budapest,
E-Mail: hirlapelofizetes@posta.hu

ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЙ ВЕСТНИК

**Поквартальный Журнал Инсти-
тута и Музея Военной Истории**

Год основания: 1888

Главный редактор: Ференц Чаквари

Ответственный редактор:

Габор Хаушнер

Ведущий раздела Обзора:

Ференц Поллманн

Редакционная коллегия:

Тибор Балла, Габор Бона, Иштван Цигань,
Тамаш Чикань, Иштван Диосеги, Лоранд
Домбради, Тибор Хайду, Роберт Херманн
(председатель), Йозеф Холло, Миклош
Хорват, Ференц Ленкефи, Йозеф Лугоши,
Геца Палффи, Янош М. Райнер, Шандор
Сакай, Дьердь Секей, Аладар Урбан, Янош
Й. Варга, Ласло Веспреми, Йозеф Захар

Издает: Институт и Музей
Военной Истории

Министерства Обороны
1014 Будапешт I, площадь Калистран 2-4
Почтовый адрес: Будапешт П/я. 7. H-1250
Тел.: (36-1)-356-95-22
Факс: (36-1)-356-19-39

Редакция и Издательство:

1014 Будапешт I, площадь Капистран 2-4
Почтовый адрес: Будапешт П/я. 7. H-1250
Тел.: (36-1)-356-95-22/110
Факс: (36-1)-214-66-05

Адрес E-Mail: hadtortk@freemail.hu

Электронный вариант: www.epa.oszk.hu/hk

Абонементная плата по подписке:

На 1 год 1800, на 1 квартал 450 форинтов

Распространяет:

Коммерческий и Логистический Центр
(ÜLK) А/О Венгерская Почта

Подписка за границей:

В Бюро подписки на газеты,
(Hírlapelőfizetési Iroda),
1089 Budapest VIII., Orczy tér 1.
Почтовый адрес: HELIR H-1900 Budapest,
e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

Ára: 450,- Ft

Következő számunk tartalmából

Tősér Márton

Az arkadiopolisi csata
– az utolsó kalandozó hadjárat (970)

Borosy András

Hadi érdemek Magyarországon a XIV. században

B. Szabó János

A mohácsi csata és a „hadügyi forradalom.”
A Magyar Királyság hadserege 1526-ban

Kovács Sándor Iván

Szigetvár „veszedelmei” a magyar irodalomban

Csetri Elek

Az 1809. évi erdélyi insurrectio

Urbán Aladár

A Nemzetőrségi Haditanács és a honvéd tüzérség
megszervezése 1848-ban

Perjés Géza

Kossuth és Görgey konfliktusa